מוגש מספרים של
ישיבת עץ חיים
ירושלים

תולדות בית ה'
בואלאזין



תולדות בית ה' בוואלאזין

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026
Ipsum

מהדורה בעריכה מחודשת עם הוספות

ירושלים – תשע"א

לזכרון עולם
בהיכל (תולדות) בית ה' בוואלאז'ין

הרב **שמואל יוסף חן־טוב** זצ"ל
בן הרב שמעון דוד זצ"ל
למד בישיבת וואלאז'ין בשנת תרס"ב
תקופת רבי רפאל שפירא וצוק"ל
נלב"ע ד' תמוז תשט"ז

הרב **ארי' חן־טוב** ז"ל
בן הרב שמואל יוסף ז"ל
נלב"ע כ"ז מנחם־אב תש"נ

ת. נ. צ. ב. ה.

☆ ☆ ☆

הונצח ע"י צאצאיהם
משפחת חן־טוב הכבודה

©
כל הזכויות שמורות
לת. פראנק
ת.ד. 6840 ירושלים מיקוד 91060

מונטז', לוחות דיגיטליים והדפסה
"לאור" בע"מ
02-5371268

מיכל יהודה ליפקוביץ
זכרון מאיר
בני ברק

בס"ד, חודש מר-חשוון שנת השמיטה תשס"א.

לכבוד הרה"ג רבי תנחום פרנק שליט"א.

אחדשה"ט ברב ברכה .

הנה אשר בדעתך להוציא לאור ספר קורות הישיבה הקדושה "עץ חיים" דוולאזין, שנתייסדה והונהגה במשך שנות קיומה על ידי רבותינו עמודי העולם זיע"א. ממה שליקטת ואספת ממקורות נאמנים מפי כתבם של תלמידי הישיבה מאז, ומפי מה שמסרו תלמידיהם אשר זכו לשמוע הדברים מפיהם.

בודאי שהוא ענין גדול, וזכות הוא ללקט ולסדר על נכון, ולהוציא לאור, את דברי הישיבה הק' ודרך הנהגתה -שהכל הותקן והונהג על ידי רבינו הגדול מאור הגולה ציס"ע הגאון החסיד מרן רבי חיים זי"ע ועכ"י ויוצאי חלציו ממשיכי דרכו בהנהגת הישיבה- , וכן את הליכות רבותיה שהיו דמות הרב הדומה למלאך ד' צבקות, וכן את הנהגת תלמידיהם הגדולים שהיו כרוכים אחריהם והלכו בדרכם.

ויש בדברים אלו כדי לעורר כל אחד להתבונן מה עשו הראשונים שכך הצליחו ועשו פרי, ובכך לעורר עצמו לאמור מתי יגיעו מעשי למעשיהם, ללמוד מהם הרבה בדרכי לימוד התורה וקנינה, ובעבודת תיקון המדות ושלימות האדם. לדבוק בדרכיהם בעמל ושקידת התורה ביגיעה ובמסירות נפש, יום ולילה לא ישבותו וללא חילוק בזמנים ועתים, וכן בעיון הנכון בדרך שהורו לנו רבותינו הקדמונים ז"ל, וללמוד בהספק נכון ולחזור ולשנן תלמודו פעמים הרבה, וכמו שסיפר מורי ורבי מרן הגאון רבי איסר זלמן זצוק"ל שהבטלנים בישיבה שם חזרו על כל המסכתא לא פחות משמונה פעמים. ולפרוק מעצמו עול החשבונות הרבים, לדבוק בעץ החיים ביראת אלוקים טהורה וקיום מצוותיו בשלימות כראוי. וכן להתלמד איך רחקו מכל עניני הנאות והויות עולם הזה, ולהתלמד מכך לנהוג במידת הסתפקות במועט. [כאשר ידעתי את וולאזין מימי ילדותי ונערותי שהיתה עיירה קטנה מאד במיעוט תושבים, ודלה בגשמיותה, וזכור אזכור שהראוני את בית דירתו של מרן רבינו חיים הלוי מבריסק זצללה"ה שהיה דר בה בשנות מגוריו בוולאזין כשהיה מראשי הישיבה שם, והיה המקום מרתף מתחת בנין הישיבה, רובו באדמה וחלונות הבית אצל הקרקע מקום הילוך הרבים].

ואברכך שתזכה שיתעוררו רבים על ידי ספרך לאורח חיים למעלה למשכיל, ותתברך בברכה והצלחה בבנ"ג ובכט"ס.

בכ"ה הבו"ת מיכל יהודה ליפקוביץ

דברים אחדים למהדורה החדשה

הנני מודה ל"מגיד מראשית אחרית", על שדברי ימי ראשית עד אחרית "בית ה' בוואלאז'ין", שהופיע לפני כעשר שנים – תשס"א, התקבל בקורת רוח ואף רבים מצורבי רבנן הצעירים העידו על השפעתו של הספר הלזה עליהם, בהיותו להם דוגמא להתמדה ושקידה, עמלה והעמקה, יראה ומידות טובות, עד היכן?!

הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו, יאמרו נא יראי ה' כי לעולם חסדו. זה שנים שהספר אזל מן השוק, ספו וגם תמו, לכן התעוררתי להדפיסו מחדש בעריכה מחודשת עם הוספות רבות, עד שבחלקים מסויימים כמעט פנים חדשות באו לכאן.

החודש שניתנה בו תורה – סיון תשע"א

בתפילה על העתיד העורך

מסכת וואלאז'ין

ספר זה "**תולדות בית ה' בוואלאז'ין**" אינו כסיפור היסטורי גרידא. משמש הוא אף כצוהר, להתעלות על ידה לרום פסגת השאיפה לשקידה ולעמלה של תורה **באהבה**, בבחינת "מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי".

וכבר פרשו המגידים "מתי יגיעו" מלשון נגיעה בלבד, כי האיך ניתן להשיג ממש דרגת מעשי אבותינו שבוואלאז'ין, וואלאז'ין, בהיותה עיר קטנה בעלת מסורת גדולה של קדושת הדורות, הצליחה ואף עשתה פרי להחביל ולהתנתק כליל מעניני העולם החומרי, ולנתב כל ישותם ומרצם לאושר עלייה רוחנית רצופה של שקידה, עמלה, ולירא באהבה. ואכן, כל הארץ האירה מכבודם. אך **חייב אדם** – אף אדם בן זמנינו אשר במודע ושלא במודע קשור הוא בעבותות עגלה ל"כרך גדול", אשר בהכרח ממעטת את ישוב הדעת והדעת, ומגמדים את שאיפותיו הרוחניות – **לומר מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי שבוואלאז'ין**.

אמנם, אף התיאור היותר מדויק למעשי אבותינו – להויתם וההליכות עולם של פנים הישיבה הק' – ילקה בחסר, כי אילו ידעתיו הייתיו, ומי חכם וישמעם נבון וידעם. אך לא עליך המלאכה לגמור. ותן לחכם ויחכם עוד.

עיקרי הדברים מובאים כאן בלשונם של גדולי התלמידים ועדי ראיה או כפי שהובאו בשמם. דומה, שלראשונה, נסקר בספר, בסקירה אחת, באופן המוסמך, תולדותיה של הישיבה, הרוחנית וגם החומרית, מראשית יסודה – שנת תקמ"ג, על ידי מאור הגולה רבנו חיים מוואלאז'ין, עד סגירתה בגזירת השלטונות – שנת תרנ"ב, בראשות רבנו נפתלי צבי יהודא ברלין – הנצי"ב. וגם לרבות, תאור תקופת פתיחתה מחדש, עד אשר עלה עליה הכורת בשנות הזעם – שנת ת"ש. בשים לב, על העמדת הדברים העיקריים והדברים הטפלים במקומם ובאורם הנכון.

מבנה הספר [במהדורתו הראשונה]: חלק א' מתאר את סדרי הישיבה – תמידין כסדרן. חלק ב' נערך כהשלמות לחלק א', בתיאור התרחשויות שונות שאירעו בישיבה ומסביב לה. ואמנם, ניתן לקוראו אף בפני עצמו ללא קשר עם חלק א'.

הנני להודות מקרב לב לסופר וחכם הרה"ג ר' דב אליאך שליט"א מחבר ספר "אבי הישיבות" ועוד, על עזרתו ועידודו ברוחב לב ונפש חפצה. יהי ה' עמו וכל אשר יעשה יצליח.

נסיים בפיוט הרשב"א: נפאר ונקדש כבוד אלוקינו. נכבד נחונן עפר בית קדשנו ותפארתנו. אשר הילוך אבותינו. כי תפארת עוזמו אתה וברצונך תרום קרננו. ובנשאי ידי אל דביר קדשך ותפארתך. ה' שפתי תפתח ופי יגיד תהלתך.

העורך



אור העולם

אדוננו הגר"א מווילנא זללה"ה



בנין הישיבה הקדושה

רבינו מאור הגולה רבי חיים מוואלאז'ין זללה"ה

מייסד וראש הישיבה. תקס"ג – תקפ"א

• • •

משנה לראש הישיבה, תלמידו – רבי יחיאל מיכל מנישוויז

(ראה עליו בהשלמות עמ' 336)

לאחריו, רבי הלל פריד (חתנו של רבינו חיים)

☆ ☆ ☆

רבי יצחק (איצל'ה) מוואלאז'ין זללה"ה (בנו של רבינו חיים)

ראש הישיבה תקפ"א – תר"ט

• • •

משנה לראש הישיבה, רבי הלל פריד

לאחריו, בנו רבי אליעזר יצחק פריד (חתנו של רבי איצל'ה)

☆ ☆ ☆

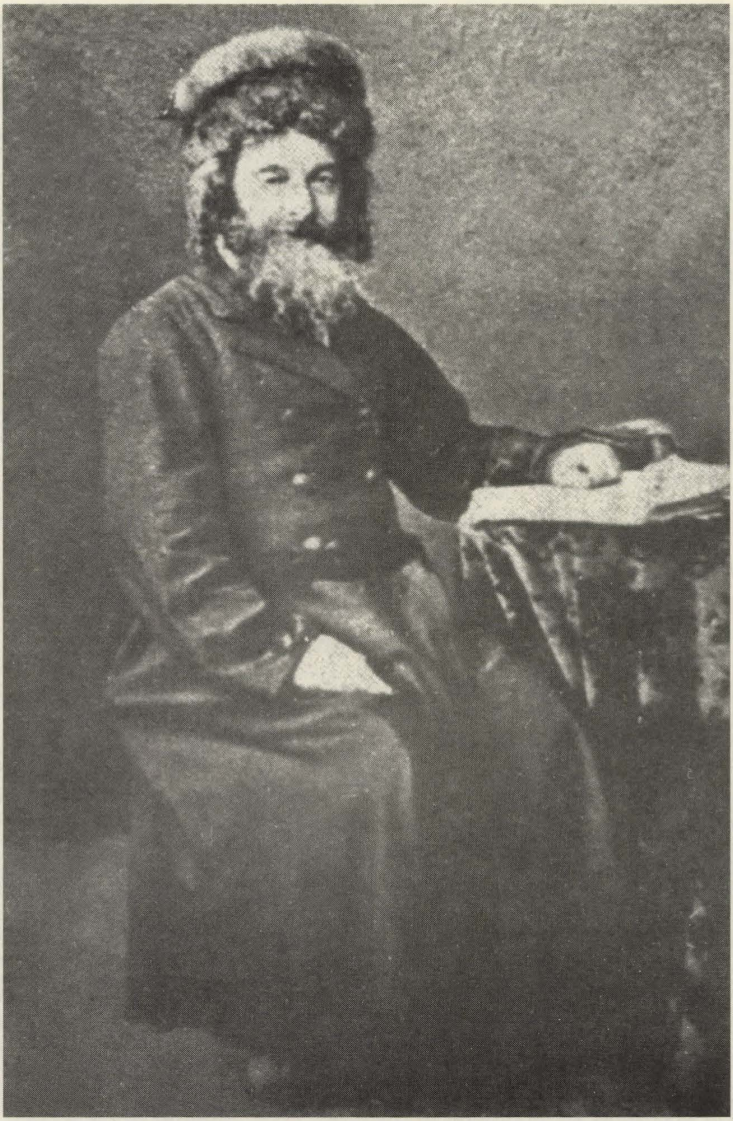
רבי אליעזר יצחק פריד זללה"ה

ראש הישיבה תר"ט – תרי"ד

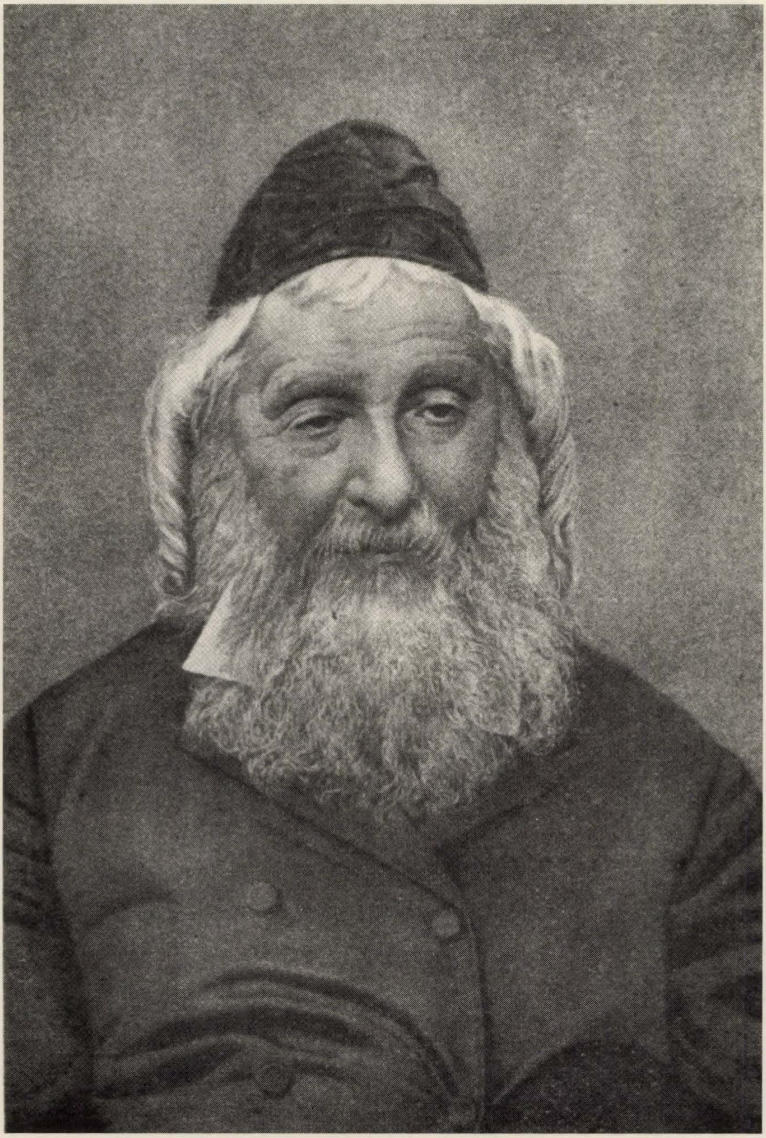
• • •

משנה לראש הישיבה, רבי נפתלי צבי יהודה ברלין

(חתנו של רבי איצל'ה)



רבי נפתלי צבי יהודא ברלין זללה"ה – הנצי"ב
משנה לראש הישיבה תר"ט – תרי"ד



רבי נפתלי צבי יהודא ברלין זללה"ה – הנצי"ב
ראש הישיבה תרי"ד – תרנ"ב



רבי יוסף דובער הלוי סאלאוויצ'יק זללה"ה – בית הלוי
משנה לראש הישיבה תרי"ד – תרכ"ה



רבי רפאל שפירא זללה"ה (חתנו של הנצי"ב)
משנה לראש הישיבה תר"ל – תר"מ



רבי חיים הלוי סאלאווייצ'יק זללה"ה (חתנו של רבי רפאל שפירא)
משנה לראש הישיבה תר"מ – תרנ"ב



רבי חיים ברלין זללה"ה (בן הנצי"ב)
ריש מתיבתא תרמ"ט – תרנ"ב



רבי רפאל שפירא זללה"ה
ראש הישיבה תרנ"ט – תרע"ה



רבי יעקב שפירא זללה"ה
ראש הישיבה תרפ"ב – תרצ"ו



רבי חיים וואלקין הי"ד (חתנו של רבי יעקב שפירא)
ראש הישיבה תרצ"ו – ת"ש

תוכן העניינים

דיוקן ראשי הישיבה ושנות נשיאותם
וההר בוער באש עד לב השמים 5

תקופת רבנו חיים מוואלוז'ין 8
אגרת יסוד הישיבה 9
בעומק הפשט 17
אוכלים וישנים – ולא עוד 19
שולחנם של מלכים 22
שיעורין של תורה 29
רב ותלמיד 31
משנה לראש הישיבה – רבי הלל פריד 40
מועדים לשמחה 42
על המחיה ועל הכלכלה 46
ללמוד וללמד 52
בחסות המלך אלכסנדר 55
סוף תקופת רבינו 56

תקופת רבי איצלה מוואלוזין 60
סדרי הישיבה 62
אותיות פורחות באויר 64
מהתלמידים 66
פורים בישיבה 68
לפני ולפנים 70
הגרא"ש מאמצ'יסלוב 71
אגרות השדרים 73
פקודת סגירה 75
משנה לראש הישיבה – רבי אליעזר יצחק פריד 77
פטירת רבינו 77

תקופת רבי אליעזר יצחק פריד 79
מתלמידיו 81
משנה לראש הישיבה – הנצי"ב 82
בא השמש בצהרים 83

תקופת הנצי"ב 85
תחילת ענינו 88
משנה לראש הישיבה – ר' יושע בער ה"בית הלוי" 90
הבוררות 91
סיני ועוקר הרים 97
בכל לבבכם – זו תפילה 99
תמידין כסדרן 101
את והב בסופה 105
טוען ונטען – ההכרעה 111
רבי יושע בער – רבה של סלוצק 115
בלהבות אש 116
ר' אליקים 116
רבי חיים הלל פריד 119
משנה לראש הישיבה – רבי רפאל שפירא 122
העמוס בעבודה 123
ודו"ק 127
התמדה מהי 131
מקדש השבת / רב דחד יומא 134
סידור פסח 141
על הכלכלה 146
נעץ חזיר טלפו / על קוצו של יו"ד 154
עזיבת רבי רפאל את משמרתו 156
משנה לראש הישיבה – רבי חיים סאלאוויצ'ק 159
חרפה שברה לבי 173
השריפה הגדולה – תרמ"ו 180
יופי פנימי וחיצוני 190
ה"ברודסקאים" 193
שמות תלמידים ודיוקנותיהם 200

בנטות צללי ערב 213
הלשנות המשכילים 221
האסיפה בפטרבורג 229

תקופת הסגירה 230
גזר הדין 232
גזרי דין – משך כל שנות קיומה של הישיבה 235
גילוי מסמכים חדשים בענין סגירת הישיבה 238
השקיעה 255
קדיש יתום / גלות 261
תורה בטהרתה 268
חזיון סגירת הישיבה בחמש מחזות 271
זריחה 306

תקופת רבי רפאל שפירא 307
סמלה של הישיבה – שקידה 309
פטירת רבי רפאל 311

תקופת רבי יעקב שפירא 316
פטירת רבי יעקב שפירא 320
רבי חיים וואלקין – ראש הישיבה 320
מצבת זכרון הי"ד – שנת ת"ש 320

השלמות

בית אולפנא רבתי – רבי שמעון לנגברט 323
עיצומה של וואלאז'ין – הרב מ. צ. נריה 331
תקופת לימודי – הרב א. י. אונטרמן 332
החניך הוואלאז'ני – שמעון בק 334
"בעל הבית" בוואלאז'ין – ר' מאיר ברלין 335
רבי יחיאל מיכל מנישוויז – יצחק ריבקינד 336
רבי יוסף דב הלוי סאלאוויציק – אהרן הימן 338
בנין הישיבה כיום 342
מכתב ריש מתיבתא דוואלאז'ין – רבי חיים ברלין 350

"וְהָהָר בֹּעֵר בָּאֵשׁ עַד לֵב הַשָּׁמָיִם". (דברים ד')

תולדות בית ה' בוואלאז'ין

"הודו לה' קראו בשמו הודיעו בעמים עלילותיו" (תהילים קה) עם ישראל, אשר כבר נודע להם מעשה תקפו וגבורתו ורוממותו של הקב"ה, כי להם בהזכרת שמו של הקב"ה בלבד, כדי שיודו וישבחו לו ימ'. לא כן אומות העולם, אשר לא נודע להם שם ה' כמו לישראל עמו, להם צריך לספר מעשה ידיו וכחו וגבורתו בשמים ובארץ, ולהודיע להם עלילותיו, ורק אז יודו וישבחו לו. זהו פיפות פיאורו, "הודו לה' קראו בשמו", אחם בני ישראל, אם רק תקראו בשמו, כבר תודו ותהללו שמו לעד. אבל "הודיעו בעמים עלילותיו", כי אלמלא כן, לא ידעו להודות לו על כל נפלאותיו.

רבי מיכלה מוואלאזין

וואלאז'ינער ישיבה! עצם הזכרת שם זה בלבד, דיו להעביר רטט בלבו של כל בן ישיבה. עוד היום, לאחר כמאה שנה מעת נעילת שערי אֵם הישיבות — וואלאז'ין, מתמלא הלב בערגה לשקידת התורה המדהימה ששררה שם במשך כל תקופת קיומה — יותר ממאה שנה, יום יום, לילה לילה, מעת לעת, לא ישבותו.[1] בחירי הכשרונות, ובחירי בעלי השאיפות הרוחניים, שם מצאו מקומם.

האמת, קצר מצע שכלנו מלהתבונן בישיבה של מעלה זו, כי בעוה"ר ירדנו פלאים, ואין לנו דוגמא מעין זו, שדרכה נוכל לקרב שכלנו וחושינו לבית אולפנא רבת הוד זה. איה לנו אפילו מעין דוגמא, לְמה שסיפר בעל ה"אבן האזל" הגרא"ז מלצר זצ"ל, "בימי לימודי בוואלאז'ין, צעיר שלא ידע על בוריים לפחות את שני הסדרים נשים ונזיקין לא נכלל בכלל הלומדים". או לְמה שידוע שסדר הלימוד בישיבה היה דף גמ' בכל יום, וסיפר הגרא"ז מלצר, שרוב הבחורים חזרו על הדף שתים עשרה פעמים, ואילו אני — כך סיפר הגרא"ז

---

1) בתקופת הגר"ח מוואלאזין היה בישיבה אדם גדול שלמד 18 שנה בהתמדה עצומה, עד כדי כך שמשך 70 שנה ויותר היו מראים בישיבה כאן היה מקומו של זה, והוא היה חתנו של גביר גדול ואירע שפרצה שריפה בעיר, הגביר ירד מנכסיו ולא היה לו במה לפרנס את חתנו הלומד בוואלאזין, ונאלץ לקבל רבנות. ואמר הגר"ח שליצר הרע כדאי לשרוף עיר שלמה העיקר שהוא יפסיק אף לזמן קצר מלימודו (מרשימות רמ"ד ליפקוביץ). וראה להלן מעשה דומה עם הגר"י מסולצק.

לא היה באפשרותי לחזור על כל דף אלא שמונה פעמים בלבד..., וכל זאת בקיבוץ של מאות בחורים חריפים מבחירי בעלי הכשרונות של הדור. היכולים אנו לעלות על דעתינו את רוח התורה והריתחא דאורייתא ששררה שם?!

ואכן, באחת השריפות שאירעה בעירה וואלאז'ין ובתוכה עלה באש גם בנין הישיבה, בקעה מגרונם ולבם של כל החוזים במחזה הנורא, **בית המקדש בוער! חורבן בית המקדש השלישי!** וגם כל אורח ורוכל שנקלע לוואלאז'ין לזמן קצר, קשה היה עליו להיפרד ממחזה נורא הוד זה, לראות מאות בחורים ואברכים בעלי שיעור קומה, שקועים ועמלים בתלמודם, בכל תמצית לבם, יומם ולילה ממש.

ועל כולנה, רבנן הדומים למלאכי ה' צבקות עומדים עליהם כמלאך המכה את העשב ואומר לו גדל. מי יוכל לתאר את השפעת ה"והיו עיניך רואות את מוריך" על התלמידים, כשהמורים הם ענקי הרוח שבדור כרבנו חיים מוואלאז'ין, רבי הירש לייב — הנצי"ב, רבי חיים סאלאוויצ'יק, ודומיהם, זכר צדיקים וקדושים לברכה. **מה נהדר המראה! אשרי עין ראתה כל אלה.**

ואמנם, נתייסד בוואלאז'ין, בית היוצר לחכמי האומה, אשר העמיד יותר ממאה שנה קאדר של גדולי הדור, מנהיגים ורבנים, בדמות מורי הוראה יושבי על מדין וראשי ישיבות, לכל קצוי עולם.

די אם נזכיר ששה מהם: — ה"משכנות יעקב" — רבי יעקב קרלינר אבד"ק קרלין, ה"נחלת דוד" — רבי דוד טעביל אבד"ק מינסק, — ורבי יוסף פיימער אבד"ק סלוצק (המכונה רבי יוסל'ה סלוצקער) שלשה אלו, מהתקופה הראשונה של הישיבה. ושלשה מהתקופה האחרונה, ה"ברכת שמואל" — רבי ברוך בער ליבוביץ ראש ישיבת קמניץ, ה"שערי יושר" — רבי שמעון שקאפ ראש ישיבות גרודנא, ה"אבן האזל" — רבי איסר זלמן מלצר ראש ישיבות קלעצק ועץ חיים בירושלים.

אכן כאמור, קצר מצע שכלנו מלהתבונן בישיבה של מעלה זו, אך פטור בלא כלום אי אפשר. וכבר כתב הסופר והחכם, איש אמונם של גדולי הדור, הצדיק ר' יעקב ליפשיץ ז"ל, מזכירו של הגרי"א ספקטור מקאוונא זצ"ל: "כדאי להעיר שבאמת הי' ראוי ונכון שיחובר ספר מיוחד מכל פרשת תולדות וגדולת הישיבה הק' הזאת מראשית הוסדה, פרשת גדולת מייסדיה ומנהיגיה המהוללים וכל תהלוכותיה הרוחניים והחמריים, והשפעתה הגדולה בכל סדרי זמניה, ע"י אמנים מומחים בעלי נסיון ששמשו הרבה בישיבה ההיא. ספר כזה ודאי הי' מפיץ אור בהיר על סדר תולדתנו. אבל מסבת המועקות התכופות ר"ל נשקעו אוצרות הרבה כאלה בים הנשי'". אבל מה נעשה ואין מאתנו "אמנים מומחים בעלי נסיון ששמשו הרבה בישיבה ההיא". וגם אין במילה הכתובה אפשרות להביע את פנימיותה הרוחנית הנשגבה. אך, כאמור, פטור בלא כלום אי אפשר. ננסה איפוא, לתאר במועט המחזיק את המרובה, לפי סדרם הכרונולוגי של הדברים, ותן לחכם ויוסיף לקח.

"סוף מעשה במחשבה תחילה"

המחשבה להקמת הישיבה בצורתה, כפי שנוסדה, עלתה לפני רבנו חיים מוואלאז'ין, בעקבות המצב הירוד של לימוד התורה וידיעתה על פי דרך האמת באותן תקופות. הנה קטעים מספר, מתוך מכתבו הראשון של רבנו חיים ליסוד הישיבה [יובא להלן בשלמותו]: "שליחא דציבורא אני מרבים וכן שלמים, אשר לבם דואג בקרבם ונאנחים ונאנקים על התורה שמשתכחת מישראל, ואזלא ומדלדלה". "יש שרוצים ללמוד אבל אין להם מלא כף קמח, ויש שיש להם ורוצים ללמוד, אבל אין להם רב ללמוד דרכי העיון האמיתי". "מעת שפסקו מלהחזיק ישיבות במדינה זו, ומאז כל מבקשי ד' ותורתו ית"ש נפוצים המה כצאן אשר אין להם רועה לרעות את עם ד' המתאוים ללון בעומקה של הלכה ואמיתה של תורה". "ואם החרש נחריש כעת בנדון הזה אשר רפו ידים מן התורה, יכול להיות שברבות הימים יהיו אחב"י בלי מורה, כי אם אין גדיים אין תישים ודלתות ביהמ"ד ינעלו ח"ו".

תיאור על המצב הירוד בלימוד התורה ששרר לפני יסוד ישיבת וואלאז'ין, מוסר לנו גם אחד מתלמידיה הראשונים של ישיבה זו, רבי משה יוסף, אב"ד קריניק, במכתבו לטובת הישיבה משנת תרכ"ה: "בן ע"ח שנה אנכי היום, ובעת שיסד רבנו הקדוש את הישיבה, הייתי כבן חמיסר ושתסר שנין, והייתי ב"ה נער משכיל בטיב העולם, והתבוננתי, שמקודם, טרם הווסד בית ה' על ידי רבנו הקדוש, היה העולם שומם, תוהו ובוהו ממש, כי לא נודע בעולם אפילו שֵם ישיבה, ומהו הענין של ישיבה ומה עושין בה, וגם לא נודע שם ת"ת ברבים, כי היה העולם שמם מתורה, וגם ספרי קודש, ספרי ש"ס, לא היו נמצאים בעולם כלל, כי אם אצל יחידי סגולה, גבירים מפורסמים, ואפילו בבתי המדרש בעיירות גדולות לא נמצא ש"ס שלם, כי לא היה נצרך בעולם, מחמת שלא היו עוסקים בהם..."

על רקע מצב זה, של חוסר אפשרויות כלכליות לרבים הרוצים ללמוד, ושל חוסר רב המוכן ללמד דרכי העיון האמיתי, עלתה במחשבה לפני רבנו חיים הצורך בהקמת ישיבה. וכתלמיד מובהק לאדונינו הגר"א מווילנא זי"ע, שאל את הסכמתו. ואכן, רבנו חיים קיבל את הסכמתו ועידודו ליסוד הישיבה[2].

---

2) נראה, שההחלטה על הקמת הישיבה לא היתה פשוטה כלל. כפי שכתב הגאון רבי זלמן בריט רבה של פלונגיאן אל הר"ר צבי הירש קאלישר: "אל ידמה כבודו כי אך בשלום והשקט גמר את הפעולה הנכבדה הזאת, כי רבים היו גם מקדושי ישראל אשר עמדו על אם הדרך להניא את לבב העם ללכת בדרך ההוא. ולולא קיים הגאון ז"ל [רבינו חיים] בנפשו משנת ר' יהודה בן תימא להיות קל

סמוך לשעת ההכרעה להקמת הישיבה או קצת יותר מאוחר, הקים רבנו חיים ישיבה מצומצמת. ציבור תלמידים מעולים, בן עשרה לומדים ויותר, התקבץ בבית מדרשו בוואלאז'ין היכן שכיהן כרב ואב"ד, לשמוע את שיעוריו בתלמוד תמידין כסדרן, ולקבל הדרכתו בעבודת ה'.

את עול כלכלתם נטל רבנו חיים על עצמו, ולא מסרם כנהוג לבעלי בתים מתושבי העיירה שיאכילום. כרב העיר וואלאז'ין ששאף למלאכת הרבנות ולא לפרנסתה, החזיק רבי חיים בית מלאכה לתעשיית בד[3]. מאוחר יותר, יש אומרים, היה לו בית מסחר לבדים בהנהלת אשתו. מצבו הכלכלי, על כל פנים, איפשר לו לכלכל את כל התלמידים מממונו הפרטי. לאור נסיון זה שעלה יפה, מגלה רבנו חיים מן התקופה ההיא קורת רוח מרובה: "כי במעט הזמן אשר החילותי, ונאספו אלי מעט צאן קדושים, שבח לית"ש שנכנס חשק טעם התורה ברובם ככולם, וקבלו עליהם עול תורה באמת ב"ה".

תקופת רבנו חיים מוואלאז'ין – מייסד הישיבה

תקס"ג – תקפ"א

בהמשך הזמן כשהחלו להתרבות התלמידים המבקשים את ה', ראה רבנו חיים צורך לצאת בקריאה קדושה לעם ה' די בכל אתר ואתר. נביא את כל האגרת בשלמותה, כי כמה הלכתא רברבי ילפינן מיניה, וגם מראה לנו גודל ענוותנותו של רבנו, שכבר היה אז לאחד מגדולי וגאוני הדור המפורסמים, וגם היה מגדולי המשיבים בהלכה, ולא הותרה עגונה בכל גלילות וילנא ללא הסכמתו[4].

כנשר ועז כנמר לעשות רצון אביו שבשמים, לולא התאזר עוז בנפשו לבלי תת שינה לעיניו ותנומה לעפעפיו עדי ימצא מקום לה' כי עתה גם הוא לא השלים חפצו. ורק עתה, יודו כולם ויענו בפה אחד, ברם זכור אותו הגאון לטוב, שאלמלא הוא נשתכחה תורה ממדינה".

למטרה נוספת ליסוד הישיבה, ראה ב"אבי הישיבות" עמוד 279 הערה 2.

3) כשמונים שנה אחר כך עוד ידעו אנשי וואלאז'ין להצביע על חורבה בפאתי העיר אשר בה שכן בית החרושת שבבעלותו.

4) כמו"ש רבינו חיים עצמו בתשובה: והן עתה שבעוה"ר בסביבתנו נתיתם הדור מחכמים והעלו על צואר עול ההוראה מכל הסביבה שאינם מתירים בשום אופן בלתי הסכמת דעתי הקלה, וראיתי חובה לעצמי להתחזק בכל כחי לשקוד על תקנת עגונות. (חוט המשולש סי' ח').

וזה לשון האגרת:

בעזהי"ת ולכבודו יתב"ש

שלום רב לאוהבי התורה, מהם מפישי התורה דרכיה ועמקיה ומחזיקי בדקיה, ומהם תומכים ומחזיקים לומדיה כל אחד לפום חורפיה על פום רבנן דמאשרי אורחיה, איש איש כברכתו יברכהו ד' וישמרהו.

הא מקמא דאפתח, ידי נוטפו מר מרתען שפוותי ומרמיע כולא גופא, ומזדעזע מנכי, מנה מני נפ ומה מני ומי מנכי, כי חסים רחמי לבוש במוכחות למחב"י עם ד' מלה, ותמה מני על עצמי, אם מני כדאי שימסע מוכחתי, כי ידעתי חסרוני מול קטני בית ישראל שאינני כדאי להיות דברי נשמעין ולא להנות ממני עצה.

ואמנם לפ מפי עצמי מני מומר, אלא שליחא דצבורא אני, מרבים וכן שלמים, חסר לנס דומג בקרבנם ונחנקים על המורה שמתכחת מישראל, ומזלא ומדלדלה. ומלילה לנו לדבר על עם ד', כי בחמת לפ במרד ולא במעל ח"ו מתרחקים מן התורה, אבל יש שרוצים ללמוד, אבל אין להם מלא כף קמח, ויש שיש להם ורוצים ללמוד, אבל אין להם רב ללמוד דרכי העיון החמתי, כי זה ימים רבים לישראל, שהחנשים הגדולים בתורה בחדינתנו זאת, כל אחד נוגה לו חדרו לעצמו, ומומר, לעצמי אני מציל וכונם בדור שאין התורה מבזה על לומדי'. ועתה שמעתי אחרי, קול רעש גדול המומרים שהגיעו ימים שהתורה מבזה על התלמידים ועם ב"י רעבים וגם למאים, נפשם חשקה בתורת ד' לילך מחיל אל חיל, לשמוע דבר ד' זו הלכה. אבל מעת שפשקו מלהחזיק ישיבות בחדינה זו, ומאז כל מבקשי ד' ומורחו יח"ש, נפוצים המה בלאן אשר אין להם רועה לרעות אח עם ה' המתאווים לזון בעומקה של הלכה ואמתה של תורה.

וזה ימים רבים שהחנשים הגדולים בירחת השם אשר בפלך הלז, שמו פניהם עלי להיות מהמעוררים לדבר מצוה זו. אמנם אנח נפשי יודעת מעוט ערכי כי לא הגעתי למדה זו לחות דעתי בראת בני עמנו, אפר אני אחת כפות רגלי עם ד' [הקודש, אין אענה רחשי לקבל עטרה שאינה הולמת חומי להוכיח ברבים את עם ה'] ב"ה, אבל בשוב שרעפי בקרבי, יקר כיקוד אש בלבי, ברחומי שעכ"פ תפוג תורה ח"ו, ושם המרם נחריב בעת בנדון זה אשר רפו ידים מן התורה, יכול להיות שברבות הימים יהיו אחב"י בלי תורה, כ"א אין גדייש אין תיבים ודלתות בהמ"ד יעלו ח"ו — לא יכולתי להתאפק עוד לקול הנביא עלי לאמר: **קום נא ועורר טהורי לבי**: ולא רציתי לעבור עוד על דברי חברי המפיירים בי בזה, וסבותי את לבי, שלא לחות עוד את דבריהם הנאמרים בחמת מקירות לבבם, ואף גם זאת כדאמרי אינשי: כמשרת קטן הקורא לבהכ"נ, כן עתה בחתי, לקרא ולעורר לבב אחב"י הנאהבים והנעימים, ויאמנו אל האמת לכל אשר יקרחוהו בחמת.

ואתם הדבקים בד' ובתורתו יתש", מאמינים בני מאמינים, כי תוב"ק חיות נפשותינו, והעולם משותת על הבל פינו והגיונו בה, ובפרט מעת שגלינו מארצנו ומבדנו כל טוב, אין לנו שיור רק למוד התורה ואין להקב"ה בעולמו אלא ד' אמות וכו', ואיך לא נעזם ברחותנו

⇦

כי תורת ד' נמושה בעפר ויושלך לחמת מרגלה. הבן[5], הקב"ה בוכה בכל יום ויום על עזבנו את תורתו ית"ש, אוי לו לבן המוריד עליו דמעות אביו בכל יום, ואף כי אביונו שבשמים ית"ש לעד, אשר הרחם לנו מהבמו הנפלאה, והנמיל לנו חמדתו הגנוזה אשר הוא ית"ש משתעשע בה בכל יום, ואיך נקשה ערפנו ונחליף שעשועים בבכי ח"ו, כי הקב"ה בוכה בכל יום על כל שאפשר לעסוק בתורה ואינו עוסק.

והנה, כל העדה כולם קדושים, ומאמינים כי לא נגרע החפץ אלא עבור תכליתו למען להיות לו חלק לעוה"ב, וימס לבבנו בזכרנו אשר חז"ל גמרו אומר בפרק חלק (דל"ט) שכל מי שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק, עליו נאמר, כי דבר ד' בזה, וכן הוא בשו"ע יו"ד ס"ס רמ"ו. והנה, סיפא דהאי קרא, הכרת תכרת וכו' והיינו הכרת בעוה"ז, תכרת להס חלק לעוה"ב, וכן אלה מנה הר"ר מיים ויטאל בספר שערי הקדושה, שער ח' חלק ג', בין המתעוינות, שמע"פ שיש בידם כל המע"ט אין להם חלק לעוה"ב אם אפשר לעסוק בתורה ואינו עוסק. **אוי לנו מיום הדין על בטולה של תורה!** מי ליתן נגרע עוה"ב ביוד מפני שלדיקים מועטים (מנחות כ"ט ע"ב). אבל קרע כחיב ועמך כולם לדיקים לעולם ירשו ארץ, היינו שמכה כולנו למשובה שלמה. ובמחלת ברכת המשובה תקנו לנו אלהי"נ השיבנו אביונו לתורתך וקרבנו מלכנו וכו' דמאן דקריב לתורייתא קריב לקוב"ה ומאן דרחיק וכו'.

אחינו ב"י! חולי הגיעה השעה לגדור הפרנה הזאת, ונשוב להחזיק בתורת ד' בכל כחנו, ומי המתנדבים ללמוד את התלמידים ומי המתנדבים להיות תומכי לתורייתא, כל הקרוב לתורת ד' יחיו מיי עולם, כי בזה הכסף בזה החכמה תחיה את בעליה. ומי רשון בין המתנדבים בזו"נ להיות בין המלמדים.[6] ובחסד ד' הרועה חומי מעודי בהרומה, בו בטחתי וכו תסיתי שימניני לי ברווח על הספקת התלמידים כפי המצטרך להם.[7]

⇦

---

5) אולי צ"ל אכן במקום הבן.

6) אף בין "המשמשים" בחר להיות. סיפר הגרי"ז סאלאוויציק זצ"ל: כאשר היה השלג יורד בוואלוז'ין, היה יורד לפעמים זמן רב ובעוצמה גדולה, עד שהיה מכסה את כל הדרכים. והנה ראו בני הישיבה, כי בעוד כל הדרכים חסומות, הרי הדרך המובילה לישיבה נקייה ונוחה למעבר. ותמהו על זה, וחקרו הדבר, והשכימו בבוקר אחד קודם אור היום, וראו את ראש הישיבה רבי חיים עצמו עמל ומפנה את השלג שהצטבר... ומעיד הגרמ"ד סאלאוויציק בן מרן הגרי"ז, שאביו היה בוכה מרוב התרגשות כשהיה מספר סיפור זה. (עובדות והנהגות לבית בריסק).

7) **מדת הבטחון של רבנו חיים.** ב"אבי הישיבות" מביא ששנת תקע"ב היתה זכורה ברוסיה כשנה קשה מרובת תלאות ותלאובות, אותם ימים התרגשה על רוסיה המלחמה הגדולה עם ממלכת צרפת של נפוליאון הראשון. עד מוסקבה הגדולה הצליח האויב להגיע, להפיל בה חללים רבים ולהציתה באש. העוני והמחסור שלטו בכל מחוזות המדינה והכבידו מאד על החיים. מובן שלנהל מוסד עם תלמידים בתנאים ההם לא היה מהדברים הקלים.

והנה יום אחד – כך מספרים – מגיע לוואלאז'ין אורח לבוש מדים, חזותו מעידה בו כבעל משרה

והנה ידעתי שלא זכיתי למדת ענוה, לומנס דינא דגמרא הוא בירושלמי סוף שבועת ומובא גם בהר״ם שם, שמי שלומו בקי רק בשס ולחת ורואה שנוהגים בו כבוד יותר מזה, מחויב הוא להודיע החמת. ומכי שמעתי שנקרא עלי שם רבנו הגדול מרכן שמו בכל תפוצות ישראל מרנא ורבנא, קדוש ישראל ומורו הגאון מוהר״ר **אליהו נ״ע חסיד** מווילנא, וזכיתי להקרא בשמו הטוב עלי לומר, שמי תלמידו, ולחיתי החובה לעצמי ולהודיע בישראל נאמנה, שחלילה לי לפגום בכבוד הרב רבנו הגדול והקדוש נ״ע להקרא שמי עליו, וידעתי נאמנה, שכל האומר כן אינו חלא טועה גמור, כי הגאון נ״ע משנתו סדורה לו להלכה ברורה בכל התורה כולה בלא שום ספיקא, גמיר בקרא, במשנה, בש״ס בבלי וירושלמי ומכילתא, ספרא וספרי ותוספתא, מדרשים וזוהרים, וכל דברי חנמים ואמוראים הנמצאים, בכולם זכה להיות חלקו בהם והכריע בין הספיקות המתולדים בדבריהם ולחדש בהם דברים, להיות שומע ומוסיף בהם חלי חליס של הלכות ואגדות ורזי ⇦

רמה במוסדות השלטון. הלה פנה לרבי חיים, הציג עצמו כאפסנאי המזון, הממונה על כלכלת הצבא בגיזרה זו של החזית, והחל שופך לבו לפניו: בהיותי רתוק לתפקידי במערך המלחמה שוהה אני הרחק מביתי ומשפחתי זה כבר תקופה ארוכה. רק עתה שוחררתי לחופשה ארוכה ואיש אחר ימלא את מקומי. ברם, מחזיק אני באמתחתי סכום כסף גדול, סך שמונה מאות רובל כסף, והדרכים בשעת מלחמת בחזקת סכנה הם. כיון שיהודי אנכי עלה בדעתי להפקיד את הסכום למשמרת אצל רב בישראל על משך כשנה אחת. וכל עוד שלא אבוא לתובעו, מורשים אתם ממני ללוות כסף זה לצרכי הישיבה. כך הציע האיש בפני ר׳ חיים. הוא מנה לפניו את הסכום על השולחן והלך לו.

עברה השנה וגם חלפה שנה נוספת והאיש לא הגיע. מובן שעבור הישיבה היו מעות הללו להצלה של ממש, ותוך זמן נאכלו ואזלו על הוצאות המחיה של התלמידים. כל יום שעבר ולא נדרש הכסף היה זה עוד יום טוב להנהלתה. אולם גם יום הפרעון סופו שהגיע, ובשנה השלישית מן המאורע הופיע האורח שנית ודרש את מעותיו. את בקשתו שטח באזני גבאי הישיבה הממונה על ניהול הכספים, וזה נכנס תיכף לר׳ חיים לשאול בעצתו. שניהם ידעו כי את המעות עליהם להשיב ויהי מה. אולם בו בזמן גם ידעו כי בקופת הישיבה גם חמישים רובל אין. אף על פי כן ציוה עליו ראש הישיבה: אמור לו כי למחרת בשעה שלוש אחר הצהריים חובו יסולק והוא יקבל מעותיו.

בנו של רבנו חיים רבי איצלה, באותם ימים אברך כבן שלושים ושתים, היה עד למתרחש, והביע את פליאתו הכיצד יושג הסכום הגדול הזה בזמן כה קצר. למחרת הביט באביו מספר פעמים, לפני התפילה ולאחריה, ולא מצא בו כל סימן לדאגה. כך גם ניגש לשיעור בישיבה, כאילו מונח לו בכיסו כל הסך הנדרש, ואך לשעות שיחלפו מצפה הוא בינתיים.

באגרת הישיבה כתב רבנו ״ובחסדי ד׳ הרועה אותי מעודי בהרווחה, בו בטחתי ובו חסיתי, שימציא לי ברווח על הספקת התלמידים כפי המצטרך״. א״כ למה איפוא שידאג ויוטרד.

והנה, באמצע שמסר את השיעור בישיבה נכנס הפריץ הפולני גראף יוזף טישקיביץ׳, אשר אדמות וואלאז׳ין היו בבעלותו, תקע בכף ידו מספר שטרות בסכום השוה לאלף רובל, ולחש באזניו: אינני רוצה להחזיק שטרות אלה תחת ידי, קח אותם לצרכיך לתקופה בת עשר שנים. כל שנה תחזיר לי

דרזין. ואיך אפשר פני כחלמים ולא אבוש להקרא בשם תלמידו, אחר שלא זכיתי לקבל מהודו אפילו מקצת, ואפ גם בשמ' אחת לא זכיתי להיות בידי הלכה ברורה, כי הספיקות מרובים וההכרעות מועטות. ובקצת הימים אשר זכיתי לשמש אותו, לא זכיתי ממנו אלא לידע צורת דשמעתא אחר היגיעה, וע"ז ברית כרותה בכל אחר כהבטחת חז"ל: יגעתי ולא מצאתי אל תאמין. וגם ליגיעת רבנו הגדול נ"ע לא זכיתי, כי לא יושג ולא ישוער ולא יאומן יגיעת הרב וגאון נ"ע, למי שלא ראה גודל יגיעתו על כל דקדוק ודקדוק מן התורה עד שעמד להשיגה על בוריה.

ואחרי הציעי הדברים והאמת, כל רואה יראה כי אינני קורא לחכמים הגדולים בישראל, כי לא בי הוא לפתוח פי אליהם, כי אם לצערי נתן קדשים אשר אוכלי לא טעמו כלל טעם מתיקות ועמקות התורה לתמיהה, אליהם פי קראתי לפנות אף אלי, אולי כדמי בעיני, מי מערה, להרוות צמאים ולפקוח עיניהם להורות להם הדרך אשר ילכו בה, כי אחרי אבדי ויגיעתי לקלוט את הסלת מלא קומצי, או לחם מלא חפנים. ובמיעוט הזמן אשר החילותי, נאספו אלי מעט מזן קדשים שבח לית"ש, שנכנס טעם התורה ברוסם בכולם ⇦

מאה רובל, ובתנאי שיהיו במזומנים, במטבעות של כסף או זהב, לא שטרות. נטל ר' חיים את השטרות בשמחה, ובו ביום פרע את החוב לבעל חובו, כהבטחתו מאמש. גם מילות פיוס והערכה על הטובה שהצמיח לישיבה הוסיף באזניו, וברכו לשלום. ר' חיים השליך על ה' יהבו, וישועת ה' אכן כהרף עין הגיעה לסייעו בהחזקת הישיבה.

בשמו של רבנו אמרו, שישיבה בכלל נחונה בסגולה מיוחדת, אשר כמעשה הארון במשכן אשר היה נושא את נושאיו, אף הישיבה נושאת את נושאיה. היה זה כאשר נקלעה ישיבת סלוצק למשבר עקב מצבה הכספי הקשה, והגאון ר' איסר זלמן מלצר שכרע תחת עולה החליט לשוב לסלובודקה. בסלוצק גר יהודי מופלא בשם ר' יקותיאל איזיק גולדה'ס, וכששמע מהחלטתו של הגראז'מ מיהר אליו וביקש להניעו. כך אמר לו: מקובלני בשמו של רבי חיים מוואלאז'ין, שישיבה דינה כדין הארון אשר נשא את נושאיו, ולפיכך אין מקום לדאגה כלל. אח"כ נרתם להשגת מקורות כספיים והציל את הישיבה מסגירה.

בכל עת מצוא היה רבנו חיים מעלה על נס את חשיבות החזקת התורה ע"י נדיבי העם, כשותפות ישששכר וזבולון, המאחדת ומשתפת את השנים גם בזכויותיהם לעולם הבא. בידיעה כי כל רעיון ומפעל רוחני, יהיה אשר יהיה, תלויה הצלחתו גם באמצעים כספיים, "כי בצל החכמה בצל הכסף", לא נמנע מלהזכיר זאת גם באגרתו המפורסמת "לאוהבי תורה". שותפות זו ממשיל הגר"ח לעץ החיים השתול בלב ים, אשר רק האוחזים בו בכל כוחם ינצלו מטביעה במים הזידונים. "כן אנחנו בני ישראל, אין אנו נקראים חיים אלא בהחזיקנו בעץ החיים, אם הלומדים המקבלים עליהם עול תורה באמת... אם המחזיקים ותומכים מזה ומזה עמוד התורה שנתרופף". עליהם הוא קורא עוד: "אשרי חלקם בחיים הנצחיים, וברוכים הם לד' בבואם ובצאתם, כברכת זבולון בצאתו, המוקדמת לברכת ישששכר באהלו".

וקבלו עליהם עול תורה בשמת ג"ה. ואמרי משר מלאני לבי לקפוץ בראש להתנדב להיות בין המלמדים, וכמוני יעשו גם שאר אנשים כגילי, ואף כי הגדולים ממני, ישאו גם קו"פ בעצמם, ואשרי הגדולים שנשמעים לקטנים.

ואתם ב"י זרע קדושים, ברובי ד', קבלו גם את האמת ממי שאמרו, וסופו אף האמת היקרה מכל, שלא להניח חי עולם הנטועים בתומכי עץ החיים הנטועים בלב ימים, אשר אם יחזק בו האדם יעל מן המים הגדולים, ואם יניח ידו מלהחזיק בו ח"ו, ישטפוהו המים הזורמים וינדפוהו לנגח ח"ו, הנמצא בעולם מי שיניח ידו מלהחזיק בוז כולנו, אנחנו ב"י אין אנו נקראים חיים אלא בהחזיקנו בעץ החיים, אם הלומדים המקבלים עליהם עול התורה בשמת כשור לעול וכחמור למשא, אם המחזיקים ותומכים מזה ומזה עמוד התורה שנתרופף, אשר עליהם נאמר, ברוך אשר יקים את ד"ת בזאת, ותכמים ותומכיהם מאושרים, יחיו בשלום בחיים הנצחיים, וברוכים הם להש"י בצואם ובצאתם בברכת זרולון המוקדם לברכת יששכר, ואלו ואלו ידבקו בהאל חיים, ועליהם תבא ברכת טוב, כפי מעלליהם יתכלו בעוה"ב, ויחדיו ילדקו לחזות בנועם ד', אלו בגדקה יחזו פני ית"ש, ואלו בהקיץ ישבעו בשובע פני ית"ש, כי אנו אין לנו חיים אלא ע"י המשתמשים באור התורה, וע"י המחזיקים ודבקים בד'. **אך חזקו ונחזקה איש את רעהו!** ויקויים בנו מקרא שכתוב, גם כי יתנו בגויים עתה אקבצם ממהרה צימינו אמן כ"כ.

הנה דברי הקורא בדוד הכותב, מדבר בגודל הכנעה לפני עם ד', ואין אני מאמין בעצמי שיגולגל זכות כזה ע"י, אמנם אינני מתיאש מזכות הרבים, אשרן בהצטרף יח"ש, כי לא תשכח תורת ד' מפי זרע אמת.

יום ג' עש"ת תקס"ג לפ"ק פה ווילוזין, נאום **חיים בלא"א מוהר"ר יצחק זללה"ה.**

לתאריך יסוד הישיבה מקובל לציין את ראשית שנת תקס"ג. זאת על סמך אגרת הישיבה הזאת שפרסם רבנו, הנושאת את התאריך "יום א' עשרת ימי תשובה תקס"ג". כך גם היה רשום על קיר האבן של הישיבה, סמוך לימני שבשני שעריה – 'הוקם בשנת תקס"ג'. אמנם, כאמור, להלכה ולמעשה ניהל רבנו חיים ישיבה כבר שנים אחדות קודם לכן.

רבנו חיים היה אז – בעת יסוד הישיבה, בן חמישים וארבע[8], והוא במלוא תקפו וגבורתו הרוחניים. בני אדוננו הגר"א מעידים בו ברבנו חיים, אותו הם מכתירים כראשון

8) כחמש שנים לאחר פטירת אדוננו הגר"א ז"ל

ובחיר תלמידי אדוננו הגר"א: "כי הוא היה צופה ומביט בעינים פקוחות ביופי הדר תורתו[9]. בהיות כוחו רב וחזק בתורה. מנעוריו לן בעומקה של הלכה, וידיו רב לו בפלפולה של תורה. כמו כן היו כרוכים בעקבו ענוה ויראת ה' כל היום. לפיכך בבואו לעמוד לפניו לשמוע מפיו דברי אלוקים חיים, רוח מבינת אבא זצלה"ה עברה על פני חריפותו ופלפולו, ותטהרם... ומאז הביט בעיני שכלו, מה גדלו מעשיו ומה עמקו מחשבותיו, בנגלה ובנסתר. תחת צל קורתו איוה למושב לר"[10].

וכן פעל הרבה בקרב העם להרגילם בנתיבות יושר, ולהעמיד הדת על תילה, היה מפקח על עסקי קהילות ומשיב לשאלות אלפים בהלכה, ופזר נתן לאביונים, ובמיוחד בישוב המתחדש בארץ חמדה תמך בכל מאודו.

והוא כרב הדומה למלאך ה' צבקות, עמד וייסד ישיבה, קבץ תלמידים, מהמעולים שבכשרונות ובגדלות נפשם.

"הזורעים בדמעה"

לצורך הקמת בית אולפנא מעין זו, לא היה די ב"כושר אירגון חומרי" שגם זה אינו מהדברים הקלים, בעת שלא היה עדיין מושג על ישיבה הנושאת את כל עול החומרי של התלמידים. עיקר העול היה רוחני, האיך להעמיד יסודות איתנים להעמדת לימוד התורה כערך ראשון במעלה, כמשימת על של היהדות, לסדר הלימוד הנכון הבנויה על דרכי העיון האמיתי, ולבקשת השלימות המוחלטת בלימוד התורה וקיום מצוותיה.[11]

---

9) רבנו חיים עצמו כותב: נפשי יודעת ועיני ראו שכל המ"ח דברים שהתוה"ק נקנית בהם כולם נתקיימו ברבנו הגדול והקדוש נ"ע. ועסקו בתורה לשמה בכל כחו, בקדושה גדולה שבקדושות וטהרה נפלא שבטהרות, ולא הניח דבר קטן ודבר גדול, תלמוד בבלי וירושלמי ומכילתא וספרא וספרי ותוספתות וכל המדרשים, והזהר הקדוש והתקונים, מעשה בראשית ומעשה מרכבה, והס"ז, וכל דברי קדשם של המקובלים הראשונים וכתבי האריז'ל, על כולם יגע יגיעות רבות נוראות לא ישוער... עד אשר האיר נתיבות בדבריהם הק', כולם ברורים ומחוורים, תורת אמת בפיהו לאמיתה של תורה, וכל משנתו היתה סדורה לו... ונתן נפשו ממש על כל דבר ודקדוק מן התורה. וחוץ לארבע אמותיו לא נסתכל מעודו, וגודל פרישותו מכל עניני העולם היה להפליא, עד אשר לא שאל מעולם על שלום בניו ומעודו לא כתב להם שום מכתב... כמעט לא טעם טעם שינה מיום עמדו על דעתו הקדושה... ומי שלא ראה קדושת תורתו ועבודתו, ונקיות טהרת פרישותו וחסידותו וענותנותו לא ראה מאורות מימיו.

10) ה"נחלת דוד" מעיד: ..."דברי הזהר הקדוש וכתבי האר"י היו חרותים על לוח לבו של רבנו חיים, יחדיו יכונו על שפתיו"

11) .משום שנוסדה ישיבת וואלאז'ין בקדושה ובטהרה, בכוונות צרופות וזכות ובדמעות שליש –

ואכן, כתלמיד מובהק אשר יצק מים על ידי אליהו "אשר היה צופה ומביט על רבו בעינים פקוחות" קבל ממנו את רובי תורתו השקפתו והנהגתו, ומסרה בעין טובה לתלמידיו. ועל יסודות אלו הושתתה ישיבת וואלאז'ין וגם לימים יבואו – כל שנות קיומה[12].

ואכן, כשקרבה השעה להוציא מהכח אל הפועל, בעשיה הממשית, ראו ברבנו חיים את כובד האחריות ורצינות השעה. בתעודה ראשונית במעלה, החושפת פרטים מתקופת

אמרו – נתעלתה לרום תפארתה כ"אם הישיבות", לא אך משום קדימתה, כי גם בזכות סגולותיה.

פעם אחת באו מנכבדי קהילת וילנא והציעו לר' חיים את כס הרבנות הנכבד בירושלים דליטא, ונענו על ידו בשלילה. תמהו המציעים: וואלאז'ין הלא היא אך עיר מצער קטנה מועטת אוכלוסין, ואילו וילנא עיר גדולה לאלוקים, המרכז הרוחני של יהודי ליטא, בה יוכל לתקן ולפעול הרבה יותר למען התורה והדת. מדוע הוא מסרב איפוא להצעה כה נכבדה? השיב רבנו בתמיהה: והישיבה דוואלאז'ין מה תהא עליה?!

ונכבדי וילנא אינם מרימים ידיים: אמת הדבר, שלא סברנו בנפשנו לוותר על הישיבה, חלילה. אדרבא, שעה שהצענו לכם את רבנות עירנו היתה דעתנו על העתקת הישיבה גם יחד. יקום רבנו ויעקור עם הישיבה לוילנא ואנו נישא בכל הוצאותיה. וללא הועיל. הצעה אמנם קוסמת ומפתה מכל צדדיה, הן בשל כס הרבנות ולא פחות משום החזקת הישיבה. ואף על פי כן ר' חיים איננו מתלהב, הוא לא הולך שבי אחרי הנכבדים. עליכם לדעת, הסביר את עצמו, כי לא כל דבר ניתן להעביר ממקום למקום ללא נזק או פגיעה. אבן, או קורת עץ למשל, תהיה כבידה ככל שתהיה, ניתן לעקור ולהעתיק ממקום אחד למשנהו. גם את קורות בית הישיבה וספסליה תצליחו להגלות לעיר אחרת, מה שאין כן את ה"פרובינטעס" – קורי העכביש – של הישיבה אי אפשר להעבירם בכל דרך שהיא. ישיבה דומה בזאת דוקא לקורי עכביש, באשר כל נסיון להעבירה עלול להמיט אסון על קיומה.

הגאון רבי זלמן סורוצקין אב"ד לוצק, ששמע את המעשה בלמדו בוואלאז'ין, ביאר זאת כך: קיומה של ישיבה אינו אלא בדרך נס, ועל בסיס דק ורגיש ביותר, ממש כדמיון קורי העכביש. עיקר רגישותה – הוסיף – משום יחסי הגומלין שבין אנשי המקום והסביבה ובין הרוח וההווי המיוחדים שטופחו ועוצבו בין כתלי הישיבה, אותם לא ניתן לעקור ולשתול שוב במקום אחר.

בטעם הדבר שסירב ר' חיים להעביר את הישיבה לוילנא, העלה פעם ר' זלמן הערכה נוספת: ר' חיים העדיף במודע את העיירה הקטנה 'וואלאז'ין' על פני הכרך הגדול 'וילנא' באשר התנאים בעיירה הקטנה מתאימים ונוחים יותר לישיבה. כפי שראינו לעוד מרביצי תורה בדורות הבאים, שהיו משתדלים לפתוח ישיבתם דוקא בעיירות הקטנות. (אבי הישיבות)

12) שעה שמביטים אנו כיום נוכח הפלא הגדול, של מאות ישיבות גדולות וקטנות ההולכות מכח כחה של וואלאז'ין ההיא, ישיבות קדושות לתורה ויראה מפוזרות על פני כל היבשות, ומשמשות חוט השדרה של האומה היהודית בעולם כולו, ניתן להכיר כיצד ראה רבנו את הנולד בעיני הבדולח שלו. כמו כן נבין אל נכון מה שהמליצו עליו כבר גאוני דורו – "אלמלא הוא נשתכחה תורה מישראל". וכבר כתב הגאון ר' משה יוסף אב"ד קריניק מתלמידיה הראשונים: "כי באמת היא אם ומקור לכל הישיבות והת"ת דרבים שבעולם, כי הם המה כמו צינורות הנובעים מהמקור, ובהתברך המקור יתברכו גם הם ובחיותה הם חיים, ובקיומה הם קיימים... ואלמלא לא קבע רבנו הקדוש את הישיבה היתה נשתכחה ח"ו תורה מישראל". נאום משה יוסף מקריניק, מתלמידיה הראשונים.

ייסוד הישיבה, מובאת עדות ראיה למעמד "הנחת אבן הפינה" מאת תלמיד רבנו חיים, הגאון ר' יוסף אב"ד איישישוק וקריניק. "ראיתי בעיני — הוא כותב — אשר הישיבה הקדושה דוואלאז'ין אשר יסדה מלאך האלקים, רבנו הקדוש רשכבה"ג, הגאון מוהר"ח זלה"ה נ"ע זי"ע, ויסדה על ידי תפלות ובקשות, בכיות הרבה, בדמעות שליש ממש, עד שזכה לזה"...[13]

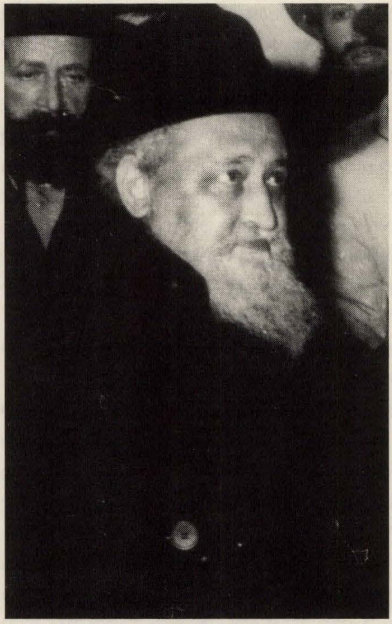
למרבה בכייתו משך שעה ארוכה, אמרו, יכלו לגבל את החימר לאבן הפינה בדמעות הרותחות שהזיל מעיניו. ואלה הדמעות שנספגו ביסוד בנינה של הישיבה, הן הן ששמרו והגנו עליה מפני כל סערות התקופה שעברו עליה, עד שנתקיים בה הכתוב: "הזורעים בדמעה ברינה יקצורו".

רטט הקדושה וסערת הנפש שאפפו את רבנו חיים אל מול המעמד האדיר של יסוד ישיבת וואלאז'ין, קיבלו איפוא את ביטויין בתפילות ובכיות, אשר פרצו כים נרגש מקירות לבו הטהור, והעידו כמאה עדים על הכרת ערכו הנצחי של הבנין הקדוש הזה[14].

---

13) בהזדמנות אחת התבטא הגרי"ז סאלאוויציק: התפילות והבכיות של רבנו חיים בעת יסוד הישיבה היו גם בכדי שיסגרו את הישיבה אם יהיה מצב כזה שצריכים לסוגרה. והיינו אם ירצו לעשות איזה שינויים בסדרי הישיבה. כי אם קשה להקים ולייסד ישיבה גדולה כזו, הרי שבעתיים קשה סגירתה. (עובדות והנהגות לבית בריסק)

14) שנים רבות אחר כך, ובראשות הישיבה מכהן כבר בנו הגאון רבי איצ'לה, אירע שנוסדה ישיבה חדשה באחת העיירות. לחגיגת היסוד אשר נערכה ברוב פאר והדר ובתכונה רבה, הוזמנו כל אנשי הסביבה, והשמחה היתה רבה. עבר זמן ובחור אחד משם בא ללמוד בוואלאז'ין, והתעניין רבי איצ'לה אצלו בפרטי המאורע. כשמסר הבחור על השמחה הגדולה כי נערכה ברוב טכס ותכונה, הגיב על כך רבי איצ'לה בדאגה: מי יודע אם יהיה לה קיום לישיבה זו. כשאבא ז"ל הניח את אבן הפינה לישיבתנו היה כולו מלא חרדה בו ביום. ולא עוד אלא שבכה אז והזיל דמעות עד שלא היה צורך במים לגבל את החמר...



הגרי"ז מבריסק

אגב, כשבא רבנו חיים לקבל את הסכמת אדוננו הגר"א ליסוד הישיבה, לא נתן לו הסכמתו מיד

בעומק הפשט

כאמור, רבנו חיים בבואו לייסד ישיבה, השתית את דרך הלימוד בישיבתו על היסודות שקיבל מאדוננו הגר"א. בשעתו, היתה דרך הלימוד רווחת ונפוצה בקרב רבים לדקדק מידי בדקדוקים של "כלומר" שברש"י עם "ודוקי"ם" שבמהרש"א (כמובן, לא אצל תלמידי החכמים המובהקים). ודאי, עם התבוננות בדבר, נראה שבכל "כלומר" בא רש"י ומזהיר שלא ניכשל בפירוש לכאוריי. ודאי, המהרש"א הוא ספר יסודי ולשונו מדוייקת מאד. אבל הצמצום בלשונות בודדים ובמשפטים יחידים, והדיוקים בפרטים שונים, מערפלים על היקף הסוגיא בכלל. וכמו כן היתה נפוצה אז דרך הפלפול והחריפות שמוציאה את הסוגיה מעומק פשוטה. כותב על כך הגאון רבי מנשה מאיליה מבאי ביתו של אדוננו הגר"א: "בדורנו זה, מצוי מאד הטעות, שמחמת שנמשכו הכל אחר הדרש לא נתנו לב לפשטי הדברים, כפי ששמעתי מפה הקדוש הגאון המפורסם מוהר"ר אליהו מוילנא זלה"ה שאלמלא הוא נשתכחה תורה מישראל, שהחזיר עטרה ליושנה, שעם גודל חריפותו ובקיאותו נתן לב לדברים פשוטים ונתן עין עיונו לזה, לפרש הכל בדרך פשוט וקל". אף בני אדוננו הגר"א כותבים על אביהם: "הזהיר על דרכי העיון בים תלמוד... שיהיו ישר העיון, שונא רב הקושיות, מודה על האמת אפילו מפני תינוקות של רבן. וכל חפציו מדרך השכל לא ישא נגד האמת... ודברי חידודין ציוה להמניע גם מתלמידים החסרים וילדים רכים".

רבנו חיים הורה איפוא לתלמידים לצאת מן הצמצום אל המרחב, ומן צידי הדרכים אל הפשטות והישרות. הורה ללמוד את הסוגיא עם שיטת הראשונים. התמצית של כל הסוגיא מקנה להלומד את בהירות הענינים הנידונים. ולא עוד אלא שהפרטים מתבהרים אף הם, מבלי שיהיה צורך להתעכב עליהם ביחוד. וכן לא קושיא ותירוץ הם הקובעים, ולא פלפולים מחודדים הם הדרך, הבנה הישרה של הסוגיא היא המטרה, והחיפוש אחרי

אלא לאחר שבא אליו שנית, אחרי תקופה, וכשאזר רבנו חיים עוז לאחר שקבל הסכמתו לשאול, מדוע נפסל בראשונה והכיצד הוכשר איפוא באחרונה, השיב לו אדוננו הגר"א, רעיון נעלה ונשגב ככל שיהיה, אם יתערב בו שמץ של מחשבה זרה עלול הוא לכשלון מראשיתו. כאשר באים לייסד מקום תורה, וחסר בכוונת "לשמה", כמו כן יחסר ויגרע גם בהצלחת המקום. בביאתך הראשונה גילית מחשבותיך בהתפעלות ובהתלהבות יתירה. חששתי שמא נגיעה כל שהיא מקננת אי שם בליבך, ופוגעת בכוונת הלשם שמים, ולא יכולתי להסכים. מה שאין כן עתה, שבאת והרצית דבריך בניחותא ובישוב הדעת, כעומד מן הצד, הכרתי בך שלשם שמים בלבד נתכוונת. מעתה לא אך מעשיך רצויים כי גם כוונתך רצויה, לפיכך נדון הענין להצלחה. ואמר ע"ז הגר"א וסרמן הי"ד "כל אדם שידועה לו מעט או הרבה גדלותו הרוחנית של רבנו חיים ז"ל והלא הגר"א בלי ספק היטיב להכירו, מוכרח להשתומם ממבטו המעמיק של הגר"א. ומכאן יכולים אנו לקבל שמץ של השגה, עד היכן מגיע כח הביקורת של דעת תורה".

האמת, לא אחרי החריפות, היא השאיפה. ואמנם יש כאלה שהפשטות מזדהית אצלם עם שטחיות, אבל בוואלאז'ין, בקבוץ תלמידים, בחירי הכשרונות, ושקידה ללא גבול, למדו להעמיק את הפשט, לא לעקם ולא לפלפל בפלפולים שאינם מכוונים לברר האמת, רק לשאוף ולנסות להבין את אמיתותה של תורה. ואמנם עיקר הדגש הושם שם על לימוד ראשונים, בעיון ודקדוק בלשונם. ובראש ובראשונה עמדו רש"י והרא"ש.

וכך כותב הגאון רבי משה קצנלבויגן בהקדמת ספרו: "אשריך עיר ווילנא שזכית לאור גדול, הוא רבנו הגדול והקדוש, דומה למלאך ה' צבקות, החסיד הגאון האמתי, גדול מרבן שמו, רבנו אליהו נ"ע. הוא גילה לנו סדר הלימוד הדרך הישר בלי פלפול, ע"י חיבוריו הקדושים, שזכינו להנות אחד מני אלף מחכמתו. ורובי תורתו מסר לתלמידו, רבנו הקדוש, הגאון האמתי, מוהר"ר חיים מוואלאז'ין נ"ע. ובמעט הימים אשר זכיתי להנות מעץ החיים, קבלתי ממנו סדר הלימוד הדרך הישר, ומסר לי כללים הרבה איך להיות בקי בש"ס ופוסקים, ולהוציא הסלת נקיה, השיטה המחוורת לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא. וכלל העולה על כלנה, בכל מקום שנראה דברי הש"ס סותרים זה לזה, לעיין היטב באלו המקומות, בתוספתא וירושלמי, ואחר כך בלשון הש"ס שם".

תלמיד אחר, הגאון רבי יחיאל מיכל מנישביז, מספר בגילוי לב בספרו "לזכר לישראל" מנסיונו האישי: "וכמה פעמים הכלימני מורי (רבנו חיים) על החידושים שחדשתי על פי דרך העיון שהיו רגילות, שהיו חשובים בעיני, מתוקים כדבש. וכמעט משך שתי שנים טרח מורי עלי, עד שנקבע בלבי הדרך הלימוד הלז ותועלתו". גם תלמידו ואחיינו הגאון רבי אברהם שמחה מאמציסלוב (לימים מוסר שיעורים בישיבה), מביע תקוה בשער ספרו שו"ת "בנין של שמחה", כי כל מעיין הישר אשר בלתי אל האמת עיניו ימצא בהם עונג לנפשו, כי כל מטרתי היה אך ליישב דברי רבותינו הראשונים ז"ל בדרך הפשוט כפי שהורני דודי מו"ר הגאון ז"ל". וראה בהקדמת הספר "מנחת יהודה" שכותב הגאון רבי יהודה יודיל הלוי עפשטיין: "קלקול סדר הלימוד אשר היה נהוג בימי עלומי בין הלומדים כי בילו ימיהם ושנותיהם בפלפולים עקומים... רק כי בווילנא ובסביבותיה כבר אחזו סדר הלימוד של רבנו אליהו הגאון החסיד זלה"ה. ואחר כך ערך ותיקן מרן הרח"ו את הלימוד הישר הזה בשיבתו בוואלאז'ין".

וכך מורה וכותב רבנו חיים לבנו רבי יוסף: "העיקר לאחוז בסברא ישרה, ואשר אינה ישרה לאמיתתה של תורה אף אם מחודדת, אותה תרחיק. וכך דייקית שפיר, תשכח שכל גדולי הראשונים והאחרונים לא נשתבחו אלא בסברא ישרה, כל הישר בסברא גדול מחבריו, וחלילה חלילה שלא להשיב בקינטור לשום אדם בפלפול אם הסברא לא יכשר בעיניך, כי אין דעות ב"א דומין זה לזה, וזאת היתה מדת בית הלל שהיו שונים גם דברי חבריהם".

תורתו של רבנו, אשר שורשיה יונקים ממעין תורתו האדיר של אדוננו הגר"א, הוטבעה איפוא גם היא באותה תבנית וצורה. בבית היוצר ההוא ניצוקה הדמות הבהירה הזו של אמת ופשטות, עמקות וישרות, שלובות יחדיו זו עם זו. אלא שרבנו חיים הוא שעשאה לנחלת הרבים, הוא שפיתחה ועיצבה כדרך לתלמידים, כמתכונת לסדרי לימוד בישיבה, על כל המשתמע מכך. זו התורה שיצאה מוואלאז'ין והתפשטה והלכה על פני גלילות ליטא וישיבותיה עד היום הזה.[15]

"אוכלים וישנים – ולא עוד..."

זאת ועוד, נתייחדה ישיבת וואלאז'ין, וכמדומה שעולה היא בזה על כולנה, במידת השקידה המופלגת בתורה. העמל המתמיד, היגיעה הרצופה והחריצות המופלאה, ששררו בוואלאז'ין, איפיינו וייחדו אותה לאורך כל יותר ממאה שנות קיומה. מאז ימים ראשונים, עידן ה"נחלת דוד" ורבי יוסלי סלוצקער, ועד ימי שקיעה, ועד בכלל! תקופת ר'



הגרא"ז מלצר

15) סיפר הגאון ר' חיים קריזווירט: אמרתי פעם להגרא"ז מלצר "פשט" בדברי רש"י במסכת פסחים. אנכי הייתי סבור אז שהסברי בדברי רש"י הינו נכון ומדוייק. לאחר ששמע את דברי, ענה ואמר: אם פירושו של רש"י הוא אכן כדברין, הרי שרש"י לא נמנה עם תלמידי ישיבת וואלאז'ין... כוונת הגרא"ז בדבריו אלה, שזה אשר למד בישיבת וואלאז'ין לא יתכן שיפרש כך, שכן לאחר הסבר זה הדברים עדיין אינם בהירים ואינם ברורים כל צרכם. (בדרך עץ החיים)

כתב הגאון ר' משה שמואל שפירא ראש ישיבת "באר יעקב": רבי ברוך בער ליבוביץ ראש ישיבת קמניץ אמר פעם: דמה נשתנו חכמי התורה מחכמי האומות, שאצל חכמי התורה כל אחד מחזיק עצמו קטן לעומת הדור הקודם, וכל דור שקדם יותר, גדול יותר. ואצל חכמי האומות, להיפך, כל דור שקדם מחשיבין אותו פחות. והענין הוא, שכל דבר שהוא רחוק יותר, נדמה קטן יותר. ועל כן חכמי האומות, כל מה שמתרחקים מחכמיהם הקודמים להם, נראה להם קטן יותר, דאין להם צירוף מדור דור. משא"כ חכמי התורה שנכרת להם ברית שהתורה לא תשכח מהם, הרי כל דור מוסר לדור שאחריו. ואע"פ שהדור הזה לא קיבל מהרמב"ן, הרי דרך הרשב"א, ראו תלמידיו, וריטב"א מהם, ור"ן ונמו"י ממנו, וריב"ש מהר"ן. הרי נותנים יד ליד עד הרמב"ן. וכיון שקרובים אליו רואים כמה אנו קטנים נגד מאור הגדול הזה.

חסד עשה עמנו ה', שהגאון מוילנא ז"ל קירב אותנו לתורת הראשונים, ועל ידו אנו קרובים אליהם, ואנו מתלמידי תלמידיו ע"י רבנו חיים מוואלאז'ין, רבי יצחק בנו, הנצי"ב, רבי חיים מבריסק, רבי

ברוך בער ור' איסר זלמן, ותקופת ראש הישיבה הגאון ר' רפאל שפירא, היתה ההתמדה בה לאות ולמופת בעיני האומה. שקידה כזו, אשר לא היתה כדוגמתה, ינקה את סוד כוחה ממעין החיים של מקימה ומייסדה.[16]

שאל פעם איש פלוני לרבנו חיים, מה הם סדרי הישיבה שהנהיג בוואלאז'ין, והשיב:
– אוכלים וישנים ולא עוד.
– כלומר? תמה השואל.
– כלומר – השיב רבנו חיים – כל שאר הזמן לומדים.

אם תרצו, הרי אימרה זו היא הנזכרת מתלמידיו בשמו – "כלל גדול אמר רבנו, לקבוע בביתו עת לביטול או לדרך ארץ בכל יום". עיצה זו, 'להפוך את היוצרות' ולקבוע זמנים מיוחדים דוקא לבטול מתורה, זמן קצוב לצורך ביתו ופרנסתו, מעלתה ברורה

רפאל שפירא, זכר כולם לברכה. וכן אמרו בשם החפץ חיים שהוא שמע שיעורים מהגר"א ז"ל, ע"י שאביו היה מתלמידי ר"ח מוואלאז'ין והוא שמע מאביו. (עובדות והנהגות לבית בריסק)



הדרך העולה מוואלאזי'ן לוילנא

16) הבטלנים שבישיבת וואלאז'ין למדו יותר מהמתמידים דהיום, כך נוהג היה הגרא"ז מלצר לומר, כאשר הוכיח את תלמידיו שבישיבת סלוצק בדברי מוסר ("בדרך עץ החיים").
בהזדמנות אחרת סיפר הגרא"ז מלצר, שאף אלה אשר לא נחשבו בין המתמידים הגדולים בישיבה חזרו על כל המסכת כשמונה פעמים.

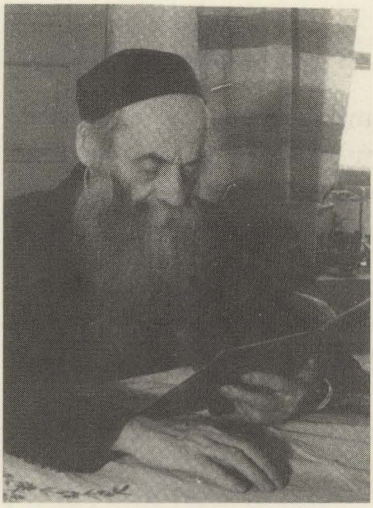
לכשעצמה, כי אז ממילא יסורו מעליו כל המניעות וההטרדות בשעת תלמודו. אלא, שמתוך כך אתה נמצא למד, כי עסק התורה הוא מעל הזמן, לא תוחמים לו תחומים, ולא גובלים לו גבולים. כל מסגרת הצמצום אין לו. לא כך הדין בעסקי השעה, צרכי הגוף והחומר, אותם יש לצמצם ולכנס למגבלות של שעה וזמן, ואילו – "כל שאר הזמן לומדים...".

רבנו חיים כותב ב"נפש החיים": "והאמת בלתי שום ספק כלל, שאם היה העולם כולו מקצה ועד קצהו, פנוי חס ושלום, אף רגע אחד ממש, מעסק והתבוננות שלנו בתורה, כרגע היו נחרבים כל העולמות... והיו לאפס ותוהו חס ושלום".

כותב רבי י. ז. דיסקין: פעם ספר לי הגרא"ז מלצר, כי תמיד חשב את עצמו ל"בטלן" לעומת רבי משה מרדכי אפשטיין שהיה שקדן גדול, אולם כאשר עשה חשבון שלמרות שלא נחשב בוואלאז'ין בין המתמידים הגדולים, היה שומר על הסדרים ולומד כל דף לפחות שש פעמים, ואם החסיר "סדר" ישב בלילה "משמר", הרי שלגדר ביטול תורה לא הגיע.



רבי משה מרדכי אפשטיין
ראש ישיבת סלובודקה – חברון



רבי איסר זלמן מלצר
ראש ישיבת קלצק ועץ חיים

דברים ברוח זו שמע מפי הגרא"ז אף רבי חיים ברים: אני, כך אמר, לא הייתי מתמיד גדול במיוחד, אבל למרות זאת, כאשר חלף יום שלא ניצלתי כראוי, נוהג הייתי לעשות "משמר" וללמוד כל אותו לילה.

ואם תרצה, גם משום 'אמת' זו נזקק הגר"ח לתקנה מקורית רבת ערך, שנשמרה בקפידה לאורך כל שנות הישיבה. משמרות מתחלפות מתלמידי הישיבה היו ממשיכות את הלימוד ברציפות, כל שעות היממה! כל ימי השבוע! ודואגים שלא יפסק קול התורה, ולוא לרגע אחד. שהרי היאך לא תיפול אימה על האדם בחשבו שמא ברגע זה ממש הינו האחד והיחיד שעוסק בתורה, והוא על כתפיו מחזיק איפוא לבדו את משא העולם כולו - תמה רבנו בספרו (שם, פרק כו).

וגם משום עצם הצלחת הלימוד, תבע רבנו חיים שקידה מוחלטת, וכך כותב לבנו רבי יוסף: "מחמת כי תלמוד תורה הוא מהדברים הצריכים חיזוק לא מנעתי מלחזק אותך ולזרז למזורז ללמוד בזריזות וחשק גדול. כי מה שלומדים בעצלות כל היום יכולים בזריזות בכמה שעות ללמוד כן. והגיון לבך יהי' תמיד בד"ת אף בעת האוכל ועל משכבך רעיונך יהי' בד"ת ותלמודך יהי' בד"ת עד שיהי' ד"ת שנונים בפיך. ורק לדקדק בישוב הדעת בפעם אחת וע"ז תזכור אי"ה, וגם אשר יקשה בפעם ראשון יתורץ בפעם שני בעת חזרתך בדיוק".[17]

"שולחנם של מלכים"[18]

"חידוש" נוסף בבית מדרשה של וואלאז'ין היה ענין כלכלת התלמידים. הנוהג המקובל להחזקת הלומדים היה עד אז על ידי "אכילת הימים" אצל בעלי בתים בעיר. שכן כל בחור שגלה למקום תורה וישב ללמוד בבית מדרש שלא בעירו, היו מסדרים עבורו מקומות אירוח לסעודות שבת וארוחות יו"ט בבתי העיר.

עובדה זו כשלעצמה היתה ללא ספק תופעה ראויה לציון, מצד רוח ההתנדבות והחסד של אנשים יקרים אוהבי תורה. אלא שאליה וקוץ בה. כבודם של הלומדים לא תמיד נשמר במסגרת זו, ופעמים אף שבאו לידי בזיון והשפלה. חז"ל אמרו: "כל המצפה לשלחן

---

17). מן הענין להביא את שאמר הגר"י אברמסקי ז"ל: בוואלאז'ין גדלו תלמידי חכמים משום שלא היה שם אוצר הספרים ולא טלפון ... [לא היה דעתו נוחה מריבוי העיון בכל סוגי הספרים]

18) יש לציין שאחד העוזרים מבחינה החומרית להקמת בנין הישיבה היה חסיד מחסידי אומות העולם, הגראף יוזף טישקיביץ', שאחוזות וואלאז'ין היו בבעלותו.

על יחסו של הגראף טישקיביץ' לרבי חיים מוואלאז'ין יש בידנו אגדות מעניינות. פישל שניאורסון כותב: "זו ככר מרובעת, גדולה ומרווחת. בצורה בולטת לעין עומדים שם בשורה אחת שלשה בנינים גבוהים ולבנים, שבאור השחר העולה נראים הם מסוגרים, מחרישים וצופני סוד. את שלשת הבניינים הלבנים שבשורה, בנה הגראף טישקיביץ', הגראף דוואלאז'ין, עוד בימי ר' חיים הוואלאז'יני. והנה מצביע הפונדקי כלפי בנין העומד גדול ומיוחד בעבר האחר באמצעיתה של שורת החנויות, את הבית הזה בנה הגראף הוואלאז'יני בשביל רבי חיים. ויש אומרים, שלא נתן הגראף אלא את הלבנים לצורך

הבנין, ואילו אביו של רבי חיים בעצמו בנה את הבית. על כל פנים יש לו לגראף חלק גדול בביתו של רבי חיים, שלפי צבעו ומראהו הוא דומה כל כך לאותם שלושת הבניינים הלבנים. ביתו של הגראף וביתו של ראש הישיבה עומדים זה בצדו של זה, כאילו היו אלה בניינים של בעלי שררה השוים בערכם".



רח' סמרגון בו שכן "בית הרב" דוואלאז'ין



רחבת השוק של וואלאז'ין לא הרחק מ"בית הרב"

"שמעתי מפי יהודי זקן, כי ימים רבים לאחר המרד הפולני היה הגראף מטמין עצמו מפני הרשות בישיבתו של רבי חיים מתחפש שם כבחור ישיבה" ("חיים גראוויצער", כרך ב'). משה שליט מביא ב"פון נאנטן עבר", שנה ב' (ינואר־מארס 1938), את האגדה הבאה: "אחת לשבוע היה רבי חיים מבקר בבית הגראף יוזף טישקיביץ' לשם שיחה בעניני דעלמא. בשיחות אלו היה הגראף קורא בעתונים לפני רבי חיים את החדשות והמאורעות החשובים שאירעו בעולם. יום אחד בא רבי חיים, והגראף קרא לפניו, שנולד בן לקיסר פאוול, ושמו ניקולאי. לשמע ידיעה זו פרץ רבי חיים בבכי. – למה זה תבכה מורי ורבי? – שאל הגראף טישקיביץ'. השיב רבי חיים: חוששני שניקולאי זה יהיה צורר היהודים, ויגרום לנו צרות צרורות. – זו מנין לך? שאלהו הגראף. השיב ר' חיים: משום ששמו מתחיל באות נ'. מסורת בידנו שכל קיסר ששמו מתחיל באות נ' היה צורר היהודים. נמרוד, נבוכדנצר, נבוזראדן נירון קיסר. וגם הוא כלומר, ניקולאי, יהיה כמוהם".

מעניין הדבר, שאדמות וואלאז'ין עברו לבעלותו של יוזף טישקיביץ' באותה שנה בה ייסד רבי חיים את הישיבה – (תקס"ג – 1803). בשנת 1807 בנה רבי חיים את בנין הישיבה, והגראף טישקיביץ' עזר לו הרבה. כרת מיערו, ופועליו עשו מהם קורות ולוחות לבנין הישיבה. וראה מש"כ ב"אבי הישיבות": השוואה נעשתה בין התאריך של יסוד הישיבה, בתקס"ג, עם נתונים ממשלתיים רשמיים אודות חילופי הבעלות על אדמות הסביבה, וזו אכן חשפה עובדה מפליאה, המעוררת השתהות והשתוממות.שכן, באותה שנה ממש, שנת 1803 למספרם, כלומר חדשים אחדים בלבד אחר יסוד הישיבה בין כסה לעשור דהאי שתא, עברו אחוזות וואלאז'ין מבעלות הנסיכים לבית צ'רטוריסקי, לרשותו של הגראף יוזף טישקיביץ', הוא הוא שהיה חסיד מחסידי אומות העולם, ידיד אישי לר' חיים, אשר גמל לו ולישיבה כל כך הרבה חסדים וטובות ללא תמורה. אפשר ואולי שליח ממרום לעזרת "מתיבתא דוואלאז'ין" – אם הישיבות. עוד גילוי נשגב של השגחת ה', למימוש הבטחתו ההיסטורית "כי לא תשכח מפי זרעו".

בהערצתו הגדולה לרבנו הזמין הגראף טישקיביץ' צייר שהעלה את תמונתו על פני בקבוק זכוכית, אותו שמר למזכרת בארמונו המפואר. כשנפטר רבי חיים בא הגראף להשתתף בהלוייתו, ואחר שנטל

אחרים עולם חשך בעדו". עובדת היותם נתונים לחסדי עקרות הבית, תלויים בתנאי החיים ומצבי הרוח המשתנים אצל כל משפחה מארחת, היתה עבורם השפלה מתמדת אשר פעמים אף דכאה את רוחם. וכן עד אז היו הלומדים קובעים מקום לימודם בבית הכנסת או בשטיבל שבעיירה, והיו נזקקים לטובת הגבאים ופרנסי הקהילות, ומוגבלים למקומות ולשעות.

לאור משימת הקודש, להרים את קרן התורה והעמלים בה, ביקש רבנו חיים לחבב את התורה על לומדיה, ובד בבד לחבב וליקר את הלומדים בעיני העם כולו. אי לזאת הפסיק הוא את הנוהג המקובל והפך בוואלאז'ין את היוצרות. פנימיה אמנם לא היתה לישיבה, מגורי התלמידים עדיין היו בבתי העיר, גם את סעודותיהם היו אוכלים אצל הבעלי בתים, לכאורה עולם כמנהגו נוהג, ובכל זאת מהפכה של ממש. כאן בוואלאז'ין היתה הישיבה פורעת מידי חדש בחודשו את החשבון עד תומו, כולל דמי שכירות והוצאות מחיה. במשך השנים הגיעו הדברים לידי כך, שכמעט לא היה בית יהודי בוואלאז'ין שבעליו לא צירפו לו חדר או שנים לשימוש התלמידים. חדרים הללו כונו "אכסניות" או "סטאנציעס" בלע"ז, והיו מושכרות באופן קבוע לבני הישיבה.

אנשי וואלאז'ין לא רק שלא נדרשו להתנדבות ולהכנסת אורחים, אשר מתוך כך נמצאו בחורי הישיבה ואברכיה אוכלים לחם חסד. אדרבא, מקור פרנסתם שלהם היה תלוי בקולר הישיבה, ואילו התלמידים כבני מלכים אשר מלאכתם נעשית ע"י אחרים, היו מקבלים כל צרכיהם בכבוד. זהו כבוד התורה אליבא דרבנו חיים. לא "ימים" אכלו בני הישיבה, אף לא "שבתות", רק ארוחות "כיד המלך". אפילו אם צנועות היו המנות, שכן רוב השנים היתה הדלות שולטת בכיפתה של ליטא, היו אלה בשכר מלא, בזכות ולא בחסד. זה ההבדל הגדול.

וכן לא עוד הדחקות לבית הכנסת או השטיבל שבעיירה. לא עוד הזדקקות לטובתם

רשות מהמקורבים ניגש אל המיטה ונישקו ברגלו. עדי ראיה למחזה הצביעו על אתר בשבח נוסף של רבי חיים, כי הנה בידי זה התגשם אצל הגר"ח בעליל, הפסוק "כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים".

קשרי הידידות שבין משפחת הגראף לבין "בית הרב" הפכו למסורת. וכשם שהיה יוזף טישקביץ' ידיד לרבי חיים, כך קשר הבן מיכאל קשרי ידידות אמיצים עם רבי איצלה, בנו של רבי חיים. היתה זו ידידות נאמנה ביותר, עד שהזמין הגרף פסל לוואלאז'ין, לעשות מחרסינה את דמות דיוקנו של רבי איצלה, והעמידה בארמונם המפואר של הגראפים.

מעיד על כך תלמיד וואלאז'ין מלפני ארבעה דורות: "דכירנא, בשחרות ימי עלומי, כאשר זכיתי להיות בחור בהישיבה הגדולה דוואלאז'ין, סיפרו לי כי בבית אוסף דברים עתיקים ויקרים (בית נכות) אשר בארמון האציל הפולני גראף טישקיביץ', אשר בגן הגדול בעיר הקטנה ההיא, נמצאת תמונת רבי יצחק וואלאז'ינר העשויה וחקוקה כדמותו בחומר "פארצעלאן".

של גבאים ופרנסי קהלות. לא עוד הגבלות וצמצומים למקומות ולשעות. רק בנין מיוחד ומרווח לה לישיבה למידרש ולמיגרס בתלמוד, יום ולילה לא ישבותו.

כאמור לעיל, איפשר מצבו הכלכלי של רבנו חיים לכלכל את הוצאות הישיבה מכספו הוא, וכפי שגם מרמז במכתבו על יסוד הישיבה "ובחסד ד' הרועה אותי מעודי בהרוחה". אך לא עבר זמן רב והתרבו התלמידים והוצאות הישיבה גדלו, ולא היה באפשרותו לכלכלם. וע"כ לאחר כשנה ומחצה מזמן יסוד הישיבה, שנת תקס"ד, נתפרסמה איגרת משותפת בחתימת גדולי וילנא, וז"ל האיגרת:

ראינו רבים וכן שלמים נקבצים אל מלאכת הקודש, ללמוד תורה יומם ולילה, ולחסות בצל אילנא רבה ה"ה הרב הגאון הג' המפורסם נ"י ע"ה, פ"ה כקש"ת מרנא ורבנא מוהר"ר חיים נ"ו אבד"ק וואלאזי"ן יצ"ו, וכבר תמכנו בידיו להיות תמכין לאורייתא לחזק ידיו במדינתנו. ועתה בראותנו כי חפץ ה' בידו הצליח ושכיחי נכנסין יום יום אליו ידרשון, לזאת מודיעים אנחנו לרחוקים, כי כן דרכה של תורה, ממרחק תביא לחמה, ועלינו להודות, שנעשה בימינו הדבר הגדול הזה בדור יתמי דיתמי כמונו. ואנן מהכא ואתון מהתם נבואה ונחזק ידם ולא נתרשל ח"ו. וזכות התורה יעמוד לנו ולזרענו עד עולם, כי נעשה הטוב והישר בעיני ה' ולהחזיק עמוד התורה שנתרופף ויזכנו ה' להגדיל תורה ולהאדירה. באנו עה"ח יום ו' עש"ק ט"ו לחדש אייר תקס"ד פה ווילנא.

נאום אריה ליב בלא"א מוה"ר דובער זצלה"ה.

ונאום ישראל בלא"א הק' מוהר"ר יהודה לייב זצללה"ה.

ונאום שמואל במוהר"ר חיים זצללה"ה.

ונאום משולם זלמן בא"א מוהר"ר יעקב אורי' זלל"ה.

ונאום שמואל בלא"א מוהר"ר ישראל חיים יצ"ו.

ונאום חנוך זונדיל בהרב המאה"ג מוהר"ר יצחק זללה"ה.[19]

ונאום חיים בהרב מוהר"ר פרץ זלצלל"ה מטשעכנאווצע.

ונאום אברהם אבלי בלא"א הרב המאה"ג מוהר"ר שלמה נ"ו.

ונאום אברהם בהגאון החסיד המפורסם מוה"א זצלה"ה מווילנא.

ונאום שמואל בלא"א מוהר"ר דוד.

---

19) הוא היה גיסו של רבינו חיים. שתי האחיות, שרה אשת רבנו חיים ואשתו של ר' חנוך זונדיל היו בנותיו של ר' לייב גינזבורג, המכונה ר' לייב כתבן, והיה אחד מנגידי ופרנסי וילנא היותר חשובים בזמנו.

"משמר יוצא ומשמר נכנס"

ואכן, הישיבה החלה להתבסס מהבחינה הכלכלית באופן מופלא, ולא רק מנדיבי ווילנא אלא מכל הערים אשר מסביב. אך טרם נייחד הדיבור על כך, נשקיף על הישיבה פנימה, סדרי הישיבה והווייתה הרוחנית.

קשה לדבר על "סדרי" הישיבה, כי בישיבה זו של מטה, כבישיבה של מעלה, היה ללא התחלה וללא סוף, סדר אחד רצוף. כ"ד שעות ביממה לא נפסק קול התורה בישיבה. עסק התורה אצל התלמידים היה כנשימת אפם, "כי הם חיינו" כפשוטו.

הגאון ר' דוד אב"ד דנאווהרדוק בעל ה"גליא מסכת" שהיה בן דורו של רבנו כותב: הוא רבי חיים תיקן שבהישיבה יהיו משמורות בכל לילה ולילה, שיהיה משמר יוצא ומשמר נכנס, ואף בלילי שבתות וחגים לא פסקו אלו המשמרות, והוא בעצמו ובכבודו היה משתדל לפרקים להיות יוצא ונכנס אף בלילי שבתות, בכדי להתוודע ולהתגלות היכן תינוקות של בית רבן קורין, בכדי שלא יפסיקו.

המשמרות האלו היו אחרי כן לתקנה קבועה, ליסוד מוסד בחיי הישיבה שאין לזוז הימנו. המסורת תספר, כי גם רבנו חיים בעצמו היה לומד בכל שנה אחרי מוצאי יום כפור בישיבה עד השעה שתים עשרה, כי היה חושש פן בעת ההוא, בשעה שכל אחד עיף ויגע מהיום הגדול והנורא, לא ימצא מי שילמד, על כן לקח על עצמו טורח זה.

כל לילה היה נחלק משום כך לשני משמרות של לומדים, משמר אחד יוצא בחצות, ומשמר שני נכנס במקומו. כך היו מקדשים את הלילה ללימוד התורה, בצד, ובד בבד עם סדרי הלימוד ביום, לא על חשבונם. שכן סדרים אלה עצמם היו נשמרים בקפידה ובחומרה רבה, ללא יוצא מן הכלל.

בישיבה לא היו מחלקות וכיתות, וכלפי חוץ היו כל בני הישיבה שווים,[20] אך עם זאת ידע ראש הישיבה וידעו בחורי הישיבה את ערכו של כל תלמיד בלימודו. ערכו של כל

---

20) מן הענין לציין, שכנראה ענין החברותות כפי הנהוג כהיום, שהיא כדבר שבחובה, לא היה מקובל כ"כ בוואלאז'ין, עיקר הלימוד היה לבד, כמובן שלא נמנעו מדיבוק החברים לעת הצורך. ראה מש"כ ב"מקור ברוך" על תקופת הנצי"ב: לאלה התלמידים שהיו לומדים בישיבה זוגות זוגות היה דודי (הנצי"ב) נותן יתרון בנפש ומעלה ברוח על אלה שלמדו כל אחד לעצמו, ולו גם היה הלומד (היחידי) גדול בתורה ושוקד על למודו. ואף על פי שלא הכריח ולא עמד על התלמידים למלא אחר יתרון סדר זה, ללמוד שנים שנים – אף על פי כן, היו הכל יודעים שהוא נוטה לזה בקרבת לב ונפש, והיה מוצא בזוגות כאלה קורת רוח מיוחדה. ובכל עת מצוא, כשהיה מדבר על ענין זה בכלל, היה אומר, כי על דעתו – כל מי שלומד לעצמו, כל מי שמברר הלכה לעצמו, וכל מי שכותב ספרים לעצמו, בלא דבוק

אחד היה נמדד לפי כשרונותיו, בקיאותו ושקדנותו.[21] רבנו חיים בעצמו היה משגיח על מהלך הלימודים של תלמידיו.

"דברי אלקים חיים"

יום יום, אחר תפילת שחרית היה רבנו מוסר שיעורו בבית הכנסת של וואלאז'ין על פרשת השבוע. ורבים מבני הישיבה היו באים לביהכנ"ס דשם, לשמוע דברי אלקים חיים. מספר בנו רבי איצ'לה: "שפע קודש מתורתו הנשגבה היה מעדן ומדשן את נפשות קהל אנשי וואלאז'ין מצוף דבריו המסולאים. גאונים, צורבי חכמים ובעלי בתים, קטן כגדול ישמעון. וכל הנכנסים לבית המדרש יצאו מלאי דבר, כאשר כל אחד קלט לפי דרכו". ובהקדמה ל"נפש החיים" הוא כותב: "כל דבריו היו כאש, והוה להיט מפומיה שלהבת י"ק באהבה, ורשפי אש ביראה.[22] וכל אזן ששמעה היה נמס לבבו, כהמס דונג, ונמשך אחרי מיליו דחסדאין באגדתא דהוה דריש בפרקיה"[23].

מלבד שיעורו זה, מסר גם שיעור בישיבה בכל שבת ושבת במסכת אבות, ובכלל, היה מפיק מוסר השכל עד אין שיעור לכל מבין ושומע. "לתורתו יחלו כולמו, לשמוע דבריו

חברים ותלמידים, קרוב לודאי, שיכשל לטעות ולשגות הרבה יותר מערך הקצוב לשגיאה לאדם בכלל על פי היסוד הטבעי מן "שגיאות מי יבין", יען כי כשישגה אין מי שיעורר אותו על זה. ובין כה הוא נשקע בטעותו ובשגיאתו. ולפעמים קרובות, שגיאה אחת גוררת אחריה עוד שגיאה, וטעות קלה תחולל טעות עקרית ויסודית, יען כי מקור שגיאה אחת וטעות אחת נובע לכולן. ולא כן זה הלומד או מברר הלכה או כותב ספר בחבורה, בדבוק חברים ותלמידים, בא זה ולמד על זה, והדברים עולים צרופים ומלובנים, ברורים זקוקים ונאמנים.

21) רבי שמואל אהרן יודלביץ שמע פעם מפי הגרא"ז, שבישיבת וואלאז'ין בתקופת הנצי"ב היו שלוש כתות של בחורים: בני הקבוצה האחת השתדלו לרכוש בקיאות וויתרו על ההעמקה בלימוד, בני הקבוצה השניה למדו בעיון ובהעמקה וויתרו על הבקיאות, והסוג השלישי למדו גם בעיון ובהעמקה וגם על מנת לרכוש בקיאות בש"ס, והוא עצמו נמנה עם אלה.

והוסיף על כך הגרא"ז ואמר, שמקרב אלה אשר למדו רק על מנת שיהיו בקיאים, מהם לא יצא אף תלמיד חכם גדול ומפורסם בישראל. מבין אלה שלמדו רק בעיון, יצא מספר מצומצם של גדולים בעלי שם, ומן הסוג השלישי היו רבים שהתפרסמו לאחר מכן כגדולי ישראל, ושמם נודע ברחבי העולם היהודי. ("בדרך עץ החיים")

22) רבי יוש'ה בער, ה"בית הלוי", זכה עוד לראות בעודו ילד קטן את סבו רבנו חיים מוואלאז'ין. ואמר, שדמותו השאירה בו רושם כל ימי חייו. ובאסיפות רבנים אמר רבי יוש'ה בער לרבנים החולקים עליו, כי עליהם לדעת שדעתו אינו כסתם רב, כיון שהוא עוד זכה לראות את רבינו חיים. (עובדות והנהגות לבית בריסק)

23) תלמידו בעל ה"נחלת דוד" רבי דוד טעביל כותב, כי מלבד דרכי הפלפול והעיון הישר בתלמוד – "גם דרכי הדרוש במאמרי חז"ל ובמקראות תנ"ך, מאתו היתה לי זאת".

באימה, ולהתבונן מנובלות חכמתו... ולהקשיב בקול מוסרו הנוטפות משפתותיו, ונועם צוף דרך שיחה, כמאחז"ל שיחתן של ת"ח צריכין ללמוד כידוע לכל. מלבד אשר היה דורש במסכת אבות בכל שבת ושבת, בהם היה מפיק מוסר השכל עד אין לספר לכל מבין ושומע. ומלבד כמה וכמה יחידים שהיו דוחקים את עצמם לבא בבית המיוחד לו לבדו בכדי לדבר עמו ביחידות, ושאלו את רבנו ביחוד על תורת האדם ועבודתו אל ה' כידוע, כאשר גם אני הייתי שם כמה זמנים". (מדברי תלמידו הג"ר רבי יעקב ליק, מדייני העיר נובהרדוק.) הגאון רבי יוסף זונדל מסלנט כתב "מי הוא אשר יוכל להקרא בשם תלמיד תלמידיו, להבין ולהשיג אפילו חלק אחד מאלף מנועם דברי קדשו וכוונתו".

ובתוך דבריו ייחד הרבה רבנו על טהרת ההשקפה וזכות הרעיון, ודרש מתלמידיו להקדים יראתם לחכמתם. וכך ביאר מאמר הגמרא "ושמתם, זכה נעשית לו סם חיים, לא זכה נעשית לו סם המות". "זכה", מלשון זך. כלומר, אם זך הוא, בדעה צלולה והשקפה נכונה, כמו שמן זית זך, אזי נעשית לו התורה סם חיים. אבל אם לא זיכך את עצמו קודם תלמודו, אזי "נעשית לו סם המות"[24].

"שיעורין של תורה"

לאחר שטעמו בני הישיבה פת שחרית בבתי תושבי וואלאז'ין התמלא היכל הישיבה, וקול שאון הלימוד נשמע למרחוק.

רוח הלימוד בישיבת וואלאז'ין היתה לרחבות והתפשטות בכל חלקי התורה, מעין תשוקה וכמיהה להקיף הכל ולדעת הכל, לא הצטמצמו בסדרי "נשים" ו"נזיקין" בלבד. למדו את הש"ס מהחל עד כלה ממסכת ברכות עד מסכת נדה, וחוזר חלילה, והשיעורים אף הם רודפים וממשיכים אחד את השני דף אחרי דף, ללא דילוגים, גם עמודים "חלקים" מלומדות ונעדרי חדושים, אמרו בהם שיעורים כסדרן.

אין זאת אומרת שכל בני הישיבה למדו אותה מסכת, גם כאן אומץ הכלל שאין אדם לומד אלא במקום שלבו חפץ, ואף חובה לשמוע את השיעור לא היתה קיימת. שיעור אחד היה לכל בני הישיבה, בוואלאז'ין לא ידעו מהחלוקה ל"ועדים" או שיעורים שונים, לפי גיל או מחזור, רק שיעור כללי יומי, לכל.

בכל זאת, סדרי הישיבה הרשמיים שימשו בנין אב במובן זה, שאין קצה וגבול לידיעת

---

24) אימרה המיוחסת לרבנו, הביאה הגאון הרידב"ז: "שמעתי אומרים בשם הגאון ר"ח מוואלאז'ין ז"ל, אשר מי שיש בו מינות, לא יזכה לכוון לאמיתה של תורה".

התורה. עמקות, הבנה ועיון הם אבני היסוד לשיטה, אך בד בבד גם הבקיאות והידיעה. וכבר הזכרנו שבוואלאז'ין גם מגבלות הזמן קרסו תחת מכבש התורה, ומחיצות של יום ולילה נסתרו והוסרו כלאחר יד, ואין צריך לומר שמושג של "בין הסדרים" מאן דכר שמיה. כבר אז – מהתקופה הראשונה של הישיבה היתה רווחת המימרא, כי לא היודע לגנוב, קרוי גנב, אלא הגונב ממש, וכן, להבדיל, לא היודע ללמוד, קרוי למדן, אלא הלומד ושוקד בה באמת. וגם משום מדה זו של ל"דעת הכל" – כל התורה, ראו בני הישיבה ענין בשיעורי ראש הישיבה בחומש ואבות וכדו'.

על השיעור של רבנו חיים בגפ"ת נותרה בידינו עדות מענינת במכתבו של רבי יהודא יודיל הלוי עפשטיין, במלואים לספר "סערת אליהו": ..."וסיפר לי מורי הגאון רבי דוד טעביל ז"ל כי כן היה דרכו בהיותו מתגורר בבית אולפנא רבתא בוואלאז'ין למד אז בחברת העילוי הגדול ר' שמעון ז"ל מקידאן, אשר כבוד רבנו שבגולה הגר"ח ז"ל אמר עליו, כי שכלו חד וישר אשר לא יחטיא השערה, ומהיר שכל מאד מאד. והיה דרכם של מורי הגרד"ט ז"ל וחבירו הנ"ל בטרם יתחיל במתיבתא רבתא של הגר"ח ז"ל הנ"ל להגיד השיעור במסכתא הבאה אחרי המסכתא שעסוקין היו בה כערך ששה שבועות כבר היו מורי ז"ל וחבירו ז"ל הנ"ל לומדים מס' הנ"ל מהחל ועד כלה. והיו מתייגעים בה, בכדי שבהתחלת המס' הבאה הי' דרכו של רבם רבנו שבגולה הגר"ח ז"ל להתחיל השיעור הראשון. ומסתמא לא מנעו עצמם מיגיעה רבה ובחשק נפלא לחקור היטב בתחילת המס' ובסוגיא דשם בכדי שיוכלו לשמוע ולהבין דברי הגר"ח ז"ל רבם. וכה אמר מורי הגרד"ט ז"ל הנ"ל (אשר אינני מכזב חלילה) שבהתחילו לדבר ולפרש פי' המשנה, כבר נגע בקושיות כל המפרשים ז"ל. ובמשך חצי שעה אשר הגיד לפני התלמידים הדף גמרא מהתחלת המס' כבר נתן כח ועוז בכל המסכתא. וכל הקושיות מהמפרשים הראשים ז"ל ובפרט המהר"ם שיף ז"ל היה אומר בפתח דבריו את הפן האחרון מקושיית המהר"ם שיף ז"ל והיה מתקנו. ולכ"ז היה צריך התבוננות הרבה. ומורי ז"ל הנ"ל התפאר שבכל המון אנשי הישיבה לא היו כ"א בערך ששה או שמונה תלמידים שהבינו רמיזותיו"[25].

---

25) בנו של רבנו, רבי איצ'לה כותב: "שהחידושים של רבנו בגפ"ת המתוקים מדבש הנם בכתובים פסקי פסקי מה שכתבו גדולי תלמידיו, כי לא הוה ניחא ליה לכתוב על ספר בעצמו כל דבר שאינו הלכה למעשה. והרבה להשיב לכל גדולי רבני מדינתנו וגאוני זמנינו. וכולם נקבעו הלכה למעשה. ועם כי בעו"ה המון גנזי שו"ת שגנזם, נשרפו בעו"ה באש ששולח ממרום יום ד' י"ד אייר בשנת תקע"ה, ונשרפה ר"ל כחצי העיר וגם הוא היה מהם שהיו בתיו לאכול אש, ורק על בית אולפנא דידיה, רחמי ה' מתלקחת בתוך האש שאכלה סביביו וקצותיו שהוא נשאר כאוד מוצל מאש, וגם הספרים נצולו, ברוך שעשה נס במקום הזה. אמנם הרבה מהם נשארו ביד התלמידים שהעתיקו להם, והרבה מבדרן בעלמא. ה' יהא עוזר לאספם ולחברם יחד".

לשון דומה מצינו אצל הגאון רבי דוד טעביל בדבריו עצמו. "שמה קבעתי תלמודי בישיבתו הקדושה, אשר משם יצאה תורה והוראה... ומאתו קבלתי דרכי הפלפול והעיון הישר, להבין ולהעמיק בש"ס ופוסקים לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, עד אשר סמך ידו עלי וירשני להורות"[26].

כטבע יין המשומר המשמח לבב אנוש, שתו וגמעו בוואלאז'ין את יינה העז של התורה, בצמאון עלומים ובשקיקה חסרת מעצורים. עד כדי שכרות המוח וסערת הנפש הגיעו הדברים, מתוך ריתחא דאורייתא והתלהבות דקדושה. ואמנם, בשם רבנו אמרו, כי לא אך התורה בלבד, אלא גם הצמאון והתשוקה לתורה אין להן שיעור ותכלית. וכך היה מפרש מאמר חז"ל ב"אבות" – "הוי שותה בצמא את דבריהם", בצמא ולא כצמא, שיהא כשותה מים מלוחים, אשר ככל שישתה יותר יצמא וישתוקק יותר ויותר. וזהו "שותה בצמא", שהוא שותה ועדיין צמא. ("רוח חיים" א.ד).

אחד מתלמידי הישיבה רבי יוסף מאישישוק, מתאר את שחר ימיה של הישיבה: "וכשיסד רבנו את הישיבה, נתבקשו גמרות הרבה, והוצרכו לשלוח לעיירות גדולות ולקבץ הגמרות לצורך בני הישיבה... ובשנה הראשונה שנוסד בית ה' בוואלוז'ין, וראיתי שהרבה סוחרים הקיפו את דרכיהם להיות בוואלוז'ין, לראות מהו ענין הישיבה ומה עושים שמה, ובראותם שכמה מנינים מופלגי תורה יושבים ולומדים כל היום וכל הלילה בשקידה נפלאה, נשתוממו ונתפלאו מאד על זה, שלא ראו ולא שערו כזה, והרבה סוחרים שהו כמה ימים ולא רצו ליסע משם".[27]

ה"קעסטינקעס"

בין בני הישיבה היו לא רק בחורים אלא גם אברכים. ויחס מיוחד היה כלפי אלה

---

26) יצויין, כי בפתח דבריו אלה כתב שם תלמידו: "לבאר גדולת רבנו שבגולה הגאון מרן חיים ז"ל מוואלאז'ין, הדר גאונו , חריפותו ובקיאותו, צדקתו וחסידותו, ושיחותיו הטהורות אשר שמעה אזני מפי מורי הגאון רד"ט ז"ל... אין בכחי כעת לעת זקנתי, כי אהיה נצרך לחבר ספר שלם".

27) וסופר מחונן כותב על התקופה הזאת את הדברים האלה: "איזה להט של תורה! בחורים למאות, רעבים למחצה, לוהטים כאש שלהבת, עוקרים הרי הרים וטוחנים אותם זה בזה בסברותיהם החריפות. אך לא זה בלבד, גדולה מזו היא אהבת הבריות, שהוכיח ר' חיים כל ימיו, היותו מוכן בכל עת תמיד למסור את נפשו על קטן הלומדים.

לא היו אנשי הישיבה יודעים, במה כוחו של ר' חיים גדול יותר: במוחו הגאוני או בלבו הטהור, בחריפות שבתלמודו או באהבת הבריות שבו. בישיבה היו הבחורים מונים ממש כל פסיעה ופסיעה שלו ושותים בצמא את דבריו.

בליל חורף, בהתחולל בוואלאז'ין סופת שלג, היה ר' חיים קם לפני עלות השחר ומטאטא את הרחובות המכוסים שלג, למען יקל לבחורי הישיבה למצוא דרכם לאור הבוקר".

ה"אברכים". אלה, הרי הם תלמידים שכבר שנו ולמדו בבחרותם ואחר נישואיהם נסעו וואלאז'ינה, להשתלם ולהכשיר עצמם לתפקיד הוראה או רבנות. נשיהם היו יושבות וממתינות בבית אביהן סמוכות על שולחנו, ואילו הבעל היה נוסע למשך שנים אחדות, אם רצופות ואם קטועות, ושוקד על תלמודו. הללו היו נקראים "קעסטניקעס" על שם הסיוע מהחותן, בדמות של דמי הנדוניה, ואף הישיבה היתה מחזיקה ותומכת בהם ביתר כבוד. אפילו ביחס האישי התבלטו אלה, כאשר ראשי הישיבה היו פונים אליהם בלשון רבים "אתם" בלשון של כבוד.

"רב ותלמיד"

סדר מוסר רשמי לא היה בישיבה, ובאמת לא הוצרכו לכך, אחרי שאביר הרועים המפורסם בגאונותו צדקותו וחסידותו עומד עליהם, והתלמידים עצמם ממובחרי בעלי השאיפות הרוחניות. אולם משגיחים כיהנו בה. רבנו חיים, מינה בחייו את תלמידו הגאון ר' אליקים אדרעצנער, תלמיד חכם וצדיק מופלג, למשגיח[28]. הוא היה בעל נפש טהורה, ובקי בש"ס ופוסקים, הכיר היטב בתכונות בני הישיבה וידע להעריך את כשרונותיהם ושקדנותם.

אין בכתבי העיתים רישום של שמות התלמידים ומספרם, בתקופת רבנו חיים, אך המפורסמים שבהם שיודעים עליהם הם: **רבי אברהם כהנא,** לימים, אבד"ק אמשינה, החזיק שם ישיבה, ובין תלמידיו, צעיר מבייסגולה שהתפרסם לאחמ"כ בשמו "רבי נחומקה הורודנער". **רבי אברהם,** ר"מ במינסק, בבלומקעס קלויז. **רבי אברהם שלמה זלמן שפירא,** עמוד התיכון לישוב האשכנזי בא"י. **רבי אברהם שמחה מאמצ'יסלוב,** לימים, מוסר שיעורים בישיבה, ומח"ס "בנין של שמחה". **רבי אברהם שמואל, אביו של רבי אליעזר גורדון. רבי אהרן ב"ר אלחנן,** לימים, רב בגולדינגן ואח"כ בריגה, מח"ס "מנחת אהרן". **רבי אהרן בונימוויץ,** לימים, מדייני וספרא בב"ד של רבנו חיים, ומפרנסי וילנא. בנו של רבנו, **רבי איצ'לה מוואלאז'ין,** לימים, ראש הישיבה. **רבי אליהו מקאליש** [ר' אלינקה ראגאלער], לימים, רב בכמה ערים ולבסוף בוילימפול – סלובודקה, ושם יסד ישיבה גדולה, מח"ס "יד אליהו". **רבי אליהו גולדברג,** לימים, רבה של בוברויסק, רבו של בעל ה"ערוך השלחן" בצעירותו. **רבי ארי' לייב שפירא,** המכונה "ר' לייבלע קאוונער", אביו של חתן הנצ"ב רבי רפאל שפירא, [סיפר הגר"ח מבריסק שבכתב

28) לפי עדות אחרת, לא נתמנה למשגיח אלא בתקופת רבי איצ'לה, עד אז "עסק בישיבה".

הסמיכה רשם רבינו שר' לייבלע יכול לפסוק בכל הש"ס בלי "שלחן ערוך" ואעפ"כ יכוין ההלכה לאמיתה]. **רבי אשר כהנא** המכונה "רבי אשר משרשוב", מסר גם שיעורים בישיבה, לימים, מח"ס "ברכת ראש". **רבי דוד טעביל**, לימים, אבד"ק מינסק ומח"ס "נחלת דוד" ושו"ת "בית דוד" ועוד. **רבי דוב בער נשביזער**, מח"ס "יהגה חכמה" ו"כוכבי אור". **רבי דוב בער יפה**, המכונה "ר' בעריל טורעצער" אביו של ר' מרדכי גימפל יפה אב"ד רזינאי, לימים, אב"ד דשם ואח"כ באוטיאן, [מחבר מספר ספרים בתורת הנסתר על פי הפשט]. **רבי הלל פריד**, לימים חתנו של רבנו, ואבד"ק הורודנא, וכן הוא מסר שיעורים בישיבה כעשר שנים והיה משנה לראש הישיבה. **רבי יהודה מדמשק** [ר' יהודה דמשקר], נתיישב בדמשק. **רבי יהושע העשיל עפראן**, המכונה "ר' העשיל איווסניצער", מו"צ דשם. **רבי יהונתן משה דובער הלוי מוואלין** [הח"ח כותב עליו "הגאון האמיתי המפורסם בדור שלפנינו בין חכמי ישראל לגאון תפארת ישראל וקדוש ה' בהתמדת לבו ובמעשיו הנוראים מעיר ליובטש הנקרא בפי כל ר' יהונתן וואלינער"]. **רבי יחזקאל הלוי לנדא**, ראב"ד וילנא. **רבי יחיאל רובעזעביץ**, אב"ד שם. **רבי יוסף זונדל מסלנט**, (לאחר פטירת רבינו חיים, גלה לעיר פוזנא ונכנס לישיבתו הגדולה של רבי עקיבא איגר), לימים רבו של רבי ישראל סלנטר, ובסוף ימיו בירושלים. **רבי יוסף פיימר**, לימים, אבד"ק סלוצק[29] [לאחרונה יצא לאור חלק שו"ת מכת"י]. **רבי יוסף אשכנזי**, לימים, אבד"ק

---

29) מן הענין לתאר את תחילת דרכו של תלמיד זה, כניסתו לישיבה, ויציאתו לכהן כרבה של סלוצק המעטירה: בעיר סלוצק היה "יוס'לה השובב" שם־דבר. כולם הכירוהו וידעו אודותיו: ילד עילוי, מבורך בכשרונות, בעל ראש ברזל, אבל דא עקא, שהוא שובב עד מאוד, אינו מסוגל להתרכז, כמעט אינו יושב על ספסל הלימודים ב"חדר", כשאר הילדים בני גילו, לומד משהו בקושי רב, וכל היום הוא מתעסק עם היונים על גגות הבתים ועם הכלבים ברחובות, הולך לשחות בנהר עם נערי הגוים חבריו, ועוד ועוד.

והנה, יום אחד, בהיותו בן שתים עשרה, הוא עבר במירוץ השובבות שלו ליד אחד הבתים בעיר והוא קולט מתוכה קול געירה חזקה. יוס'לה איננו מתעצל, הוא מטפס על החלון ומציץ לתוך הבית ורואה, איך אבא מכה את בנו שסרח, באומרו לו: מה אתה חושב? אני אתן לך שתגדל פרא אדם כמו "יוס'לה השובב"? אהרוג אותך ולא אתן!... בשום אופן לא אתן לך לגדול כך!...

נדהם יוס'לה ממה ששמעו אזניו בזה הרגע והוא חשב לעצמו: מה? עד כדי כך הגעתי, שכבר נעשיתי מין שם־דבר לגנאי בכל סלוצק, עד שאם ילד חוטא מטיחים בו: "תגדל כיוס'לה". אם כן, מוכרחים לשנות את כל הכיוון! היה לא תהיה יותר כך!

היו לו, ליוס'לה, כמה פרוטות בכיסו, הלך וקנה בהן כמה עוגות, המשיך בדרכו ואסף את כל הכלבים, חילק לכל אחד מהם עוגה ואמר להם: בזה נגמרה החברות שלנו, ולא יותר...

משם הלך יוס'לה לאביו ואמר לו: אבא, החלטתי שאני נוסע ללמוד לישיבה!...

תדהמה נפלה על אביו בשמעו זאת: הוא הלא הכיר את יוס'לה שלו על בוריו, ומיד חשב לעצמו: מי יודע איזה מעשה קונדס נרקם במוחו, מי יודע מה הוא מתכנן לעצמו עוד לעשות? ולכן דחה אותו בתוקף: אל תבלבל לי במוח, לך לך ליונים ולכלבים שלך והנח לי!...

נובואלכסנדרובסקי, מח"ס "אהלי יוסף" "נחלת אשר" ועוד. **רבי יוסף ביליצר,** אב"ד איישישוק. **רבי יוסף שטיינהרט** מסמרגן, שהיה נקרא בירושלים כ"ר' יוסף חריף", רבו של ר' הירש מיכל שפירא בעל צבי לצדיק. **רבי יחיאל מיכל מנישביז,** בהמשך גם מוסר שיעורים בישיבה, לימים ראש ישיבה גדולה במינסק. **רבי יעקב,** לימים, אבד"ק קארלין ומח"ס שו"ת "משכנות יעקב" ו"קהילות יעקב". **רבי יעקב ליק** דיין העיר נובהרדוק. **רבי יעקב מאיר,** ראש ישיבה בעיר יאלובקה. **רבי יעקב ליק,** מדייני נובהרדוק. **רבי יצחק שירווינטער,** לימים ראש ישיבה בוילנא [אביו אל רבי אליהו אליעזר גרודנסקי מדייני וילנא שהיה חתנו של רבי ישראל סלנטר וחותנו של רבי חיים עוזר גרודזנסקי]. רבי יקותיאל זלמן אב"ד זאגער. **רבי ישראל איסר מפאניווז',** בע"ס מנוחה וקדושה. **רבי**

אבל יוס'לה עומד על שלו ואינו מרפה: אבא, אני אומר לך בכל הרצינות, אני רוצה ללכת לישיבה, ואם לא תתן לי – אסע לבד!...

אביו הבין מיד, כי אם הוא אומר שילך לבד – חזקה עליו שילך. נעצר, איפוא, חשב וחשב, הביט היטב לתוך עיני הילד ואמר לעצמו: נדמה לי שהפעם אלה באמת דיבורים רציניים. לאחר כמה רגעים של שקט שאל אותו: ולאיזו ישיבה אתה רוצה לנסוע?

השיב יוס'לה: לוואלוז'ין!...

לא יכל אביו להתאפק ופרץ בצחוק רם: לוואלוז'ן?!... הן לא למדת כלום, ובשביל להתקבל בוואלוז'ין צריכים לדעת שני סדרים גמרא על בוריים, ואתה, הלא אפילו דף אחד של גמרא אינך יודע!...

אבא – אומר יוס'לה בנחישות ובהחלטיות – לא איכפת לי שום דבר, אני רוצה להיכנס לוואלוז'ין ולהתחיל ללמוד, ואם לא תתן לי, אסע לבד!

ראה האבא שלא יוכל כבר להשפיע עליו לשנות את החלטתו, נתן לו מעט כסף, ארז לו חבילה מחפציו והוא יצא לדרך.

יוס'לה עזב את הבית ויצא לדרכו. חלק מן הדרך הוא עשה בעגלה מזדמנת, חלק עשה ברגל, אבל כעבור שלושה ימים הוא הגיע לוואלוז'ין. בהגיעו לשם, הלך מיד אל הישיבה, נכנס לחצר גדולה, שאל בחורים איפה חדרו של ראש הישיבה, וכולם מסתכלים עליו: נער בן שתים עשרה פוסע לו בנחישות כזאת ושואל על ראש הישיבה, אבל הם הראו לו.

יוס'לה ניגש לדלת ונקש עליה, וכאשר השיבו לו: היכנס, נכנס ואמר: "שלום עליכם", ורבי חיים עונה לו ב"עליכם שלום".

– מה רצונך, נערי? – שואל ראש הישיבה, ויוס'לה עונה: אני רוצה להכנס לישיבה!...

רבנו חיים היה רגיל לעילויים שמתדפקים על הישיבה בצעירותם, ולכן היתה שאלתו הבאה: ומה אתה יודע, נערי?...

ענה יוס'לה: אני לא יודע שום דבר, אבל אני רוצה ללמוד!

התבונן רבנו חיים בעינים הנוצצות והתוססות של הנער, והלא גם רוח הקודש לא נפקדה מר' חיים, והבין שטמון כאן עתיד, ומיד צבט לו על לחיו ואמר לו: אם תרצה – תוכל, קום והיכנס לישיבה!...

יוס'לה לא עשה שום שהיות, אלא מיד נכנס והתיישב ללמוד. רבי חיים העמיד לו מלמדים לכל דבר: לחומש, למשניות ולגמרא, ויוס'לה עצמו התחיל להתענין ולבדוק, לחפש ולחטט, והוא שקע

ישראל העליר (נודע בשם ר' ישראל חריף), ר"מ במיר ובמינסק, ולאחמ"כ רבה של קודינוב, מח"ס "נחלת ישראל". **רבי מאיר הכהן**, לימים שד"ר הישיבה. **רבי מאיר שלום מאיר הכהן מקרליץ**, לימים ראש ישיבה בביהמ"ד "יסוד" בוילנא, [אחר מתלמידיו היה רבי ישראל משה כהן אביהם של הגאונים רבי בצלאל ורבי שלמה הכהן בעלי הגהות על הש"ס]. **רבי מאיר משניפישוק**, ה"חפץ חיים" למד אצלו בצעירותו בוילנא. **רבי מנחם**

בלימוד בצמאון עז שלא נמצא כדוגמתו, עד שמקץ שלושה חדשים הוא כבר התייצב על רגליו והתחיל ללמוד בצורה מסודרת ובהתמדה גדולה.

עברו שנתיים, את הבר־מצוה שלו חגג בישיבה, וכשנעשה בן ארבע עשרה, כבר היה בחור למדן לכל דבר. הוא המשיך ללמוד בהתמדה ובשקידה, כבר למד היטב גמרא, רש"י ותוספות, ואף הצטרף אל החוג המיוחס של ה"שמונה עשרה", וזה היה מושג ידוע בוואלוז'ין, כלומר, המדובר היה בבחורים שלומדים ח"י שעות ביממה. בהיכל ישיבת וואלוז'ין היו עמודים מרובעים, ואותם בחורים המתמידים ביותר קבעו להם את מקומם ליד עמודים אלה, כדי שלא יופרעו מחמת המסתובבים. הם למדו שמונה עשרה שעות ביממה, רק שש שעות הותירו לעצמם לכל הדברים האחרים, וזה כבר כָּלל אכילה ושינה וכל השאר. בין אלה קנה לו יוס'לה את השם: "ר' יוס'לה דער אכצענער".

כעבור כמה שנים, כשיוס'לה כבר התפרסם ללמדן גדול, ויהי היום והוא מקבל מכתב מאמו, שלא בישר טובות. אביו היה חייט ועסק במלאכתו בחנות שניצבה בין שורה ארוכה של כל חנויות החייטים בעיר סלוצק, והנה כותבת לו אמו במכתבה, כי פרצה שריפה בעיר שכילתה את כל חנויות החייטים, ובתוכן גם חנותו של אביו, שאף היא היתה למאכולת־אש...

פנתה האם לבנה וביקשה אותו: אתה כבר בחור מבוגר, כבר למדת הרבה, עכשיו עת־מצוקה למשפחה, חזור נא הביתה ועזור לאביך לשקם מחדש את פרנסתו...

גדולה היתה מועקתו של יוס'לה לאחר שקרא את המכתב. פניית אמו הנרגשת נגעה ללבו, אבל מצד שני, הוא כבר קנה לעצמו מעמד נכבד בלימוד התורה, וכיצד זה ילך ויסגור עכשיו את הגמרא ויסע הביתה?

בצר לו, נכנס אל ראש הישיבה, הראה לו את המכתב של אמו ושאל מה יעשה במצב שנוצר?

רבי חיים קרא את המכתב בעיון, אנחה כבדה נעתקה מלבו, וכעבור מספר רגעים אמר לו: שמע בקולי, חזור ללימודיך...

יוס'לה לא היסס, שמע לקול רבו וחזר ללימודו, ומה שנוגע לאמו – עשו מה שיכלו לעשות כדי לשפר קצת את מצב הפרנסה שם, ומן הסתם גם הביא לו רבי חיים מעט כסף שישלח להם.

עבר עוד איזה זמן, והוא שוב מקבל מכתב מאמו, מכתב ספוג תוכחה ומוסר: לא שמעת לי, לא חזרת הביתה, ועכשיו המצב גרוע יותר משהיה: האבא חלה מרוב עגמת־נפש. בוא הביתה, לפחות עכשיו...

עתה גברה מועקתו עוד יותר. והוא, כמובן, שוב נכנס לרבי חיים, שוב הראה לו את המכתב, והפעם נאנח ראש הישיבה אנחה עוד יותר עמוקה, באומרו לו: אינני יכול לומר לך שום דבר, אבל שמע בקולי, לא תתחרט, חזור ללימודיך...

אם ראש הישיבה אומר, אין שום היסוס אצל יוס'לה, והוא שוב חזר ללימודיו. אלא שכעבור זמן לא רב, הוא מקבל מכתב שלישי מאמו: אבא נפטר!

יוס'לה לא יכל להתאפק ומיד התייפח בבכי מר על פטירת אביו, ולא רק על זה, אלא שמא, מי יודע, אולי הוא היה גורם למותו?...

מנדל, אב"ד פילטען בקורלנד. **רבי מרדכי מלצר (קלצקי)**, אב"ד לידא, וממרביצי התורה בישיבת ראמיילעס בוילנא. **רבי משה יוסף מאיישישוק**, מהתלמידים הראשונים, [ר' אריה לוין מספר בשם ה"לשם", בשבעה שלימד רבינו חיים בישיבה את הגמרא במס' שבת "ראוי היה שתשרה עליו שכינה אלא שאין דורו ראוי לכך" העיר בהתפעלות,

---

מיהר שוב ונכנס לרבי חיים בבכי מר, ולאחר שסיפר לו מה קרה, בכה רבי חיים עמו ביחד, אבל כעבור מספר רגעים שום אומר לו רבי חיים: לא אוכל לומר לך דבר, אבל לך ותשב "שבעה" ואחרי־כן תחזור ללימודיך. וגם הפעם הוא שמע בקולו. הלך וישב "שבעה", כתב לאמו דברי ניחומים, שהוא מצטער כמותה בצרה וכיו"ב (וכן שלח לה כסף לפרנסה כנ"ל) אבל אחת היא ולא יוכל לעשות אחרת ממה שציוה לו רבו, היינו לשוב ולהתמיד בתורה כמו בכל השנים הקודמות, ואכן, אחרי שבעת ימי האבלות שב כרגיל ללימודיו בישיבה...

עברו עוד כמה שנים ונפטר רבה של סלוצק. בתום ימי־האבל באו חמשה מחברי קהילת סלוצק לואלוז'ן, נכנסו לרבי חיים וביקשו אותו שיבחר להם רב שישב על מקומו של הרב שנפטר, כשהם מבטיחים שידאגו לכל צרכיו, הם יחתנו אותו, יבנו לו בית נכון לפי כבודו ויתנו כל הצריך, והוא יוכל לשבת על כסא ממלכתו כראוי וכהוגן.

עונה להם רבי חיים: המתינו רגע, יש לי רב בשבילכם!...

ומיד שלח וקרא ל' יוס'לה, וכאשר נכנס לחדר, קם רבי חיים לפניו מלוא קומתו. אנשי הקהילה יצאו מכליהם מרוב התפעלות על הכבוד שרבי חיים, גדול הדור, ראש ישיבת וואלוז'ין, חולק כבוד גדול כל כך לאחד מתלמידיו הצעירים, ולא די בכך, אלא שרבי חיים עוד פונה לר' יוס'לה ואומר לו: גש לידי, וכשניגש – הושיבו על ידו. לאחר שישב פונה רבי חיים בחיוך לחברי קהילת סלוצק:

– האם זוכרים אתם שהיה אצלכם ילד מאוד שובב, שקראו לו יוס'לה? מה היה ומה קרה אתו?...

שומעים הם ועונים בחיוך: כן, אנחנו נזכרים שהיה ילד כזה, שובב ופרחח, שעשה כל מעשי־קונדס שבעולם, אבל מזה כמה וכמה שנים שהוא נעלם ואיננו, ואין אנחנו יודעים לאן נעלם...

– אם כך – אומר רבי חיים – ר' יוסל, תקום נא, והוא פונה לחברי הקהילה: זהו יוס'לה, והוא הרב שלכם, והוא התחיל לשבח אותו בכל השבחים, וסיים בשאלו:

– האם אתם מסכימים?

השיבו כולם: בודאי, אם הרב אומר, בודאי!

הלכו והביאו יין ומזונות, שתו "לחיים" ואיחלו "מזל טוב", וכטוב הלב ביין, השמיע רבי חיים כמה מילים:

– ר' יוס'ל, אתם זוכרים כאשר באתם וסיפרתם לי שנשרפה החנות בתוך כל החנויות, ולא ידעת מה לעשות בדבר בקשת אמך לחזור הביתה, ואני אמרתי שאינני יודע מה לומר. מה קרה אז? למה עניתי כך?

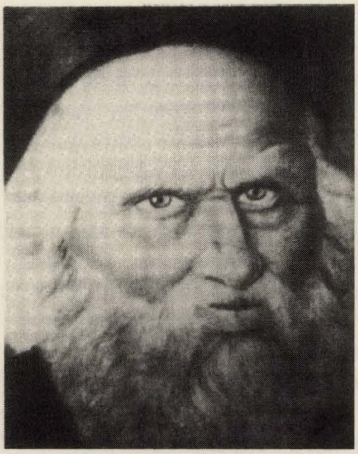
– בכן, המשיך רבי חיים: הבנתי שזהו בגדר של "ויבוא השטן בתוכם", כנאמר אצל איוב, והשטן אמר שצריכים לנסות את יוס'לה. קם נער צעיר ועוזב את כל מעשי השובבות שלו, מתיישב ללמוד בהתמדה גדולה ועצומה והוא נעשה אדם גדול. צריכים להביאו לידי נסיון, לראות היעמוד בהחלטתו ובקבלתו. בשמים נתנו רשות לשטן לשרוף את כל חנויות החייטים, כאשר כל הכוונה היא לחנות של אביך. ואני, ממשיך רבי חיים, הבנתי מה קורה, הבנתי שאתה צריך לעמוד בנסיון, אבל לומר לך – לא יכולתי, הלא אתה מבין בעצמך שלא יכולתי. אמרתי לך, איפוא: שמע לי ולא תתחרט. והנה, שוב "ויבוא השטן", והפעם בא והחלה את אביך. וכשבאת אלי במצב הזה, נאנחתי אתך יחד, אבל עניתי לך

ובדורנו הוא ר' יוסף מקריניק!], לימים, אב"ד דשם וקריניק. **רבי משה יהושע רבינוביץ** חתנו של אחי רבינו, ר' זלמלה. **רבי משה קצינלבויגן,** מח"ס שו"ת לרבי משה בן נחום קצינלבויגן. **רבי שמואל באקשטער,** (חמיו של רבי יהונתן מוואלין). **רבי שמעון מקיידאן,** רבו העיד עליו שהיה בעל תפיסה מהירה ביותר ושכל חד וישר, למד בחברותא בישיבה עם ה"נחלת דוד". **רבי שמעון מקידאן.**[30]

מה שעניתי בפעם הראשונה. ואתה שמעת לי ועמדת בנסיון. אבל זה עדיין לא מספיק. שוב "ויבוא השטן", והפעם מוכרחים לקחת את אביך מהעולם. כאן היה בטוח שכבר לא תהיה לך ברירה, ולא תוכל לעמוד בנסיון. זה היה, אכן, נסיון קשה, אבל עמדת גם בנסיון הזה!

ורבנו חיים מואלוז'ין סיים ואמר: מאושר הוא עתה אביך בגן־עדן. הוא שמח בתורה שאתה לומד! ועכשיו, יורה וילמד האיש הזה בקהילה הגדולה דסלוצק!

הגרי"ז מבריסק סיפר, כי רבנו חיים מואלוז'ין עוד הוסיף לאמר: דעו לכם, חברי קהילת סלוצק ורבי יוס'לה, יתכן ואפשרי הדבר, שיתנו רשות לשטן לשרוף עיר שלימה, ובלבד ליטול בחור אחד מן הישיבה!



רבי יוסף פיימר

אגב, על דמות דיוקנו של ר' יוסף פיימר יש ללמוד מעדותו של רבי חיים סאלאוויצ'ק כפי שסיפר הגרי"ז כי בהקבילם את פני ר' יוסף בבואו לוואלאז'ין, ועם המקבלים את פניו היו גם מספר ילדים, ביניהם הגר"ח, שהיה כבן חמש, וכשראו את צורת פניו של ר' יוסף נבהלו וברחו מרוב פחד.

כן מצאנו תיאור מפורט מתושב סלוצק שכתב: ר' יוסף היה גבה קומה, ראשו ראש ארי, מצחו גבוה ורחב, עיניו כלפידים תחת צל שמורותיו העבות, בשרו עדין ולבן כשיש, ורוח חן רחפה על כל גויתו. בלכתו ברחוב משך אחריו מבטי כל העוברים.

30) מן הענין להביא מעשה מבהיל עם תלמיד של רבנו חיים עם רבו כפי שסיפר ר' שלום שבדרון מובא בספר "שאל אביך":

את סיפור המעשה הזה שמעתי מהגה"צ ר' אליהו לאפיאן, (נבלח"ט,) ור' אליהו, כפי שאמר לי, שמע זאת מר' הירש, ור' הירש שמע מר' שמחה זיסל, ששמע מר' ישראל סלנטר, ור' ישראל שמע מר' זונדל, רבו של ר' ישראל, ור' זונדל שמע כן מר' חיים וואלזינער, זכר כולם לברכה.

הסיפור הוא, איפוא, לפנינו איש מפי איש, והנה הסיפור שסיפר לי ר' אלי':

בישיבתו של רבנו חיים מוואלוזי'ן היה בחור שנפטר ל"ע בעודו בבחרותו, ובחור חשוב היה, כפי שנראה מהמשך הסיפור המבהיל. וזה ידוע, כי בישיבת וואלוזי'ן היה נשמע קול התורה כל המעל"ע ממש, ביום ובלילה אל דמי. ורבנו חיים היה נוהג, שכמה פעמים בכל לילה נכנס לישיבה כדי לראות

רבנו חיים לא מסתפק באמירת השעור: הוא ניצב על תלמידיו, מדריך ומדרבן, מסייע ומטיף, וכך הוא משפיע ישירות שפע רב מאוצרותיו הרוחניים ומעיקרי תורתו. הוא אינו רק מרביץ תורה, אלא ובעיקר מלמד כיצד ללמוד, היה רך ונוח לתלמידיו בכל הנוגע לדברים שבלב, כגון מוסר ומידות, אבל היה תקיף בנוגע ללימודים. ואף כאן גילה מידה גדולה של חכמה והבנה מבחינה פדגוגית. ה"בחינות" בוואלאז'ין לא היו "רשמיות", כי אם בדרך של שיחה חפשית. ראש הישיבה היה קושר שיחה עם התלמיד בדברי תורה, ומתוך שיחה זו עמד על מידת ידיעתו בתורה.

מה נשמע בתוכה וכיצד הבחורים לומדים. והנה, באחד הלילות, לאחר חצות, וזה היה באמצע ה"שבעה" לפטירתו של אותו בחור, בא רבנו חיים כמנהגו לישיבה, ובפרוזדור הישיבה הוא רואה לפתע לנגד עיניו את הבחור הזה!

רבנו חיים עצר לידו ושאלו: מה מעשיך פה? השיב לו הבחור: ירדתי לכאן כי לבקש מראש הישיבה דבר לטובתי. מהו הדבר שאתה מבקש? – שאלו שוב ר' חיים, והבחור ענה לו, כי כאשר בא לעולם העליון נפתחו לו כל השערים, מלאכים הלכו לקראתו והכריזו לפניו: "יבא צדיק וינוח על משכבו", בכל מקום קיבלו אותו יפה, אבל כשהגיע לשער גן עדן עמד מלאך ולא נתן לו ליכנס. ומה מעכב? "עוון גזילה בידו"!...

איזה עוון גזילה?

הנה כי כן, מעשה שהיה כך היה. פעם אחת היה בדרכו לנסוע מן הישיבה לביתו, ואחד מחבריו בישיבה ליווה אותו לתחנת רכבת, כשהגיעו ליד התחנה נזכר אז הבחור כי הוא נשאר חייב לבעלת האכסניה שלו סכום פעוט של שבעה "גראשען". תחב הבחור ידו לכיסו והוציא מתוכו את סכום המטבעות של החוב, נתנו לחבירו וביקשו שילך במטותא לבעלת־האכסניה ויחזירנו לה. אבל קרה שחבירו הטוב הזה שכח את הדבר, כי הלא היה בס"ה רק סכום פעוט ולא עשה מזה ענין, שכח פשוט לסדר דבר זה שחבירו ביקש ממנו. ומובן מאליו שהבחור נשאר בעל חוב של הפרוטות האלו לבעלת האכסניה, ודין פרוטה כדין מאה!

ובשביל החוב הזה לא נתן המלאך לבחור שנפטר להיכנס לגן עדן, כי "עוון גזילה בידו", הוא נשאר חייב שבעה גראשען! ולא הועילה לו כל טענתו שהוא שלח את חבירו להחזיר לה ואיננו אשם, אכן ע"ז פסקו בפמליא של מעלה, שמכיון שהוא באמת לא אשם, לכן נותנים לו אפשרות לרדת לעולם התחתון ולתקן את הדבר, ואשר על כן הוא בא לראש הישיבה, ר"ח מוואלוז'ין, וביקשו הטובה הזאת לעשות עבורו את התיקון.

רבנו חיים שאל אותו, מי היא האשה הזו ומקומה, והבטיח שיתקן ויסדר את זה, באמרו לו: לך בשלום ותנוח בשלום וכו', והוא נעלם.

והנה, רבנו חיים לא נבהל ולא התעלף כאשר ראה את הבחור עומד לפניו. ומכאן ראיה שאצל ר' חיים היו דברים כאלה ענין מצוי ורגיל, וזה נורא ונפלא! על כל פנים, זה הוא הסיפור, אותו שמעתי איש מפי איש. והעיקר שאנו לומדים מזה, שבשביל חוב של שבעה גראשען שלא הוחזרו לבעליהם שלא באשמתו, ומדובר בבחור שהיה צדיק, שהרי נפתחו בפניו כל שער גן עדן וקיבלו אותו בקריאה של "יבוא צדיק וינוח על משכבו" – ובכ"ז, עבור חוב פעוט הנ"ל שנשאר חייב, לא היה יכול להיכנס לגן עדן עד שיתקן את זה! וכל בעל נפש יזדעזע ויקח לעצמו מוסר השכל ודעת!

אירע ורבינו חיים ראה שני תלמידים – מתמידים גדולים – שהם מדברים ואינם לומדים, והיה הדבר לפלא בעיניו, ניגש אליהם ושאלם, על מה אתם מדברים?! ענו לו, על דרכים איך להתגבר על היצר הרע. אמר להם רבינו חיים זוהי בדיוק עצת היצר, שאומר לאדם, דברו עלי כמה שאתם רוצים, העיקר אל תעסקו בתורה.

הרב דוד בונימוביץ חתן הגר"ה סלנטר כותב: "גאון עוזנו רוח אפנו, מוהר"ח מוולאז'ין זי"ע, אשר מלבד גדולת תורתו חסידותו וחכמתו הנפלאה, היה אומן פדגוג, והיה אחד מיוחד במלאכת החינוך – ורובי תלמידיו הגדולים יצאו מאתו במשך זמן מעוטרים בשם חכמי תבל, כי מרן הגר"ח מוואלאז'ין היה לכל תלמידיו ממש כמו כור לזהב ומצרף לכסף, להסיר כל בדיליהם, ולכל אחד ואחד מצא נתיבה לחדור תוך לבבו ולצקת בקרבו רוח מוסרו, ולהפיח בלבו רוח חדש".

ראה ב"אבי הישיבות": רבנו היה מצויין ומופלא באופן מיוחד בחכמתו, בבינתו ובפיקחותו. ונתקיים בו מאמר התנא ב"אבות" "החכמה... נאה לצדיקים ונאה לעולם" (פ"ו מ"ח). "חכם עדיף מנביא, שהשערותיו כעין נבואה" – כלשון המצוטט מהנצי"ב. אף בשם הגר"א אמרו, ומפי הגרי"ז סולוביצ'יק מבריסק: "העיד עליו רבו הגר"א מוילנא ז"ל, כי נשמתו אצולה מהיכל החכמה".

תלמידו המובהק, הגאון הצדיק רבי יוסף זונדל מסלנט, היה חביב לו מאד, והיה רגיל לכנותו "מיין זונדל איז א מענטש" (זונדל שלי הוא אדם) חברו הגאון רבי יעקב אב"ד קרלין סיפר, כי הגר"ח אהב אותו יותר מכל תלמידיו האחרים באותה תקופה, "אף כי אמנם, אנחנו התלמידים לא ידענו הטעם". פעם בא אחד מהם והעיר לרבנו חיים, שנראה לו על פי ההלכה שיש לתקן את סכך הסוכה, וענהו רבו: אם ר' זונדל סכך את הסוכה כבר אינה צריכה בדיקה, ואין מה להרהר ולערער.

כאשר רבי אליהו רגאלער הגיע לוואלאז'ין, ללמוד אצל הגר"ח את חכמת הקבלה, ציוה ראש הישיבה למנהל הישיבה, הממונה גם על חלוקת הגמרות, לשלוח לאכסנייתו של ר' אליהו ש"ס שלם שיהיה מונח לשרותו, לבל יפסיק מתלמודו. כמו כן מסופר, כי בבוא הגאון הצדיק הנודע רבי יהונתן ווהולינער ללמוד בוואלאז'ין, תהה הגר"ח על קנקנו, והקצה לו חדר מיוחד בבנין הישיבה. בחדר זה היה לומד בשקידה מתוך צדקות ופרישות, ועובד את ה' כאחד הקדושים. מדי פעם היה נכנס אליו רבנו חיים ומשוחח עמו בעניני תורה והוראה.

מנהגם של תלמידי רבנו חיים מוואלאז'ין שלא התחילו ללמוד "קבלה" כל זמן שלא קבלו לכך רשות מרבם. מעשה באחד מגדולי תלמידיו של רבי חיים מוואלאז'ין שבא

לרבו על מנת לקבל את רשותו ללמוד את חכמת הנסתר. הוא נפגש עם רבו מספר פעמים ובכל אחת מפגישותיו עמו, דבר אתו רבי חיים במילי דעלמא בלבד. כאשר ראה אותו תלמיד את רבי יצחק מוואלאז'ין בנו של רבי חיים, פנה אליו ואמר לו: כפי שהנני רואה מרחיק אותי כבוד אביך – רבנו ראש הישיבה, שכן הנני רואה שבכל אחת מפגישותיו עמו, הוא איננו מדבר איתי בדברי תורה על מנת לתהות על קנקני ולראות האם הנני בבחינת מי שמלא כרסו בש"ס ובפוסקים – שמותר לו ללמוד "קבלה", והינו משוחח איתי במילי דעלמא בלבד.

שאל על כך רבי יצחק את אביו והוא השיבו: את דרגת ידיעותיו בש"ס ובפוסקים הנני מכיר ואף אם במשך הזמן שלא ראיתיו הוא הוסיף בידיעותיו או שכח משהו מתלמודו, לא זה יקבע אם מותר לו להתעסק בקבלה אם לאו, שכן בהתאם למידת גדולתו בתורה הוא אכן כבר יכול להתחיל וללמוד את חכמת הנסתר,אבל עלי לברר ולדעת כיצד הינו מדבר בנוגע לעניני החיים היום יומיים ומה הוא יחסו לאדם, ולפני שניתנת לתלמיד חכם הרשות להתעסק בקבלה יש לשקול אף את הנהגתו והבנתו במילי דעלמא. ("בדרך עץ החיים" בשם הגרא"ז מלצר)

גם בתוך ישיבתו שלו, יש והפקיד את מלאכת אמירת שיעור בפני קבוצה מהתלמידים, בידי תלמידים בחירים וחשובים שבאו לחסות בצילו. אחד מהם הוא הגאון רבי יחיאל מיכל מנישביז, אשר מעיד כי "כמעט במשך שתי שנים טרח עלי מורי עד שנקבע בליבי דרך הלימוד"... הוא כותב שסייע לרבו ביסוד הישיבה, בשיעורים שנשא בישיבה משך כשבע שנים. כך גם מעיד עליו רבי הלל חתן רבנו, בהסכמה לספרו. כעבור זמן הקים ר' יחיאל מיכל עצמו ישיבה גדולה במינסק. וכן את רבי יעקב, לימים אבד"ק קארלין, כיבד רבנו פעמים רבות (לפי מסורת זקני וואלאז'ין) להגיד שיעורים בגפ"ת לפני תלמידי הישיבה הצעירים ממנו. הגאון רבי אשר משרשוב, תלמיד מובהק, ממעתיקי שמועותיו של הגר"ח, היותר נודעים, בהיותו בן שמונה עשרה שנה וכבר נשא אשה, נשאו לבו לעלות אל הר הקודש אל הישיבה בוואלאז'ין. כעבור ששה חודשים שישב בישיבה הטיל עליו רבנו להגיד שיעור לפני בני הישיבה (הצעירים), אותו היה מוסר מדי יום ביומו, במשך כמה שעות, במשך שלוש שנים רצופות. בד בבד עמד עליו רבו ללמדו ולהדריכו בחכמת התורה ובמידות, ובימי שבת ומועד לקחו לאכול על שלחנו, ולהנות משיחות והליכות קודשו.

כמו כן אנו מוצאים בין האומרים שיעור בישיבה, אחיינו של רבנו, הגאון ר' משה יהושע רבנוביץ, הוא היה חתנו של מלאך ה', הגאון רבי זלמלע אחיו של רבנו. לאחר

פטירתו של רבי זלמלע בדמי ימיו נותרה בת קטנה בת שבע שנים, וגדלה בבית רבנו דודה, והוא שבחר בעבורה את הגאון ר' משה יהושע לחתן. ורבנו חבבו ביותר. שיעורו היה בחלק יו"ד. בנו כותב עליו שהיה משים לילות כימים בהתמדה ועיון נפלא, שכלו היה זך וישר למאד ובעל סברא נפלאה, ודרכו היה להעמיד בכל דבר שלמד, הכל ע"פ עיון שכלו.

עוד זאת אנו רואים את רבי הלל פריד, חתנו של רבנו חיים[31] מוסר את שיעוריו בישיבה משך עשר שנים, עד שעקר לכהן ברבנות הורודנא על מקום אביו. בנו של רבי הלל, הגאון רבי אליעזר יצחק פריד, לימים, ראש הישיבה, כותב על שיעורי אביו: "כל דרכיו היו בהצנע לכת, והוכיח אותי כמה פעמים להיות מעשי לש"ש. ואמר שאדם יש לרדוף יותר אחר הדברים אשר הם בצנעה, כי מחמת זה יורגל שיהא מעשיו לש"ש. ואמר לי שאף שאמר השיעור עשר שנים רצופות, ובכל יום לא הלך לשיעור בלי חידוש, אמר, שמעולם הי' מהדר שלא לכתוב שום חידוש, גם שלא לאמר החידוש בפני רבים את מה שאמר בתוך השיעור, כי אולי זכהו ה' באיזה חידוש יותר מכפי שכלו למען זכות ת"ת דרבים, ואיך יתפאר בו. והחיד"ת שאמר לכותבם הם שחידש בהיותו בהוראדנא".

וכמו כן אחיינו ותלמידו של רבנו, הוא הגרא"ש מאמצ'יסלאב, כיהן בישיבה, באחרית ימי דודו, ובראשית תקופת הגרי"צ.

כנראה, שמאז מסירת השיעור ע"י רבי הלל, הוכתר ל"משנה לראש הישיבה", ומאז

---

31) בקשר לנישואיו עם בתו של רבנו מסופר, כי היתה שמיעתה לקויה. ורבנו ביקש לקחת את עילוי זה, תלמידו, לחתן. והוא, רבי הלל, בנו של הגאון ר' שמחה מרבני הורדנא ומגדולי דורם. כנראה, שמום השמיעה עמד לה לרועץ, והוריו של רבי הלל לא הסכימו לשידוך. אבל רבנו לא הסיח דעתו ממנו. באחד הירידים ביקש רבנו מהרבנית שתיסע ליריד בזעלווא, ושם, אגב כך, סבר, יזדמן לה לפגוש בגאון ר' שמחה מהורודנא, ובשיחה עמו תשתדל להביא את השידוך לידי גמר. חלפו ימים בנסיעה, כמנהג הימים ההם. והנה יום אחד פונה רבנו למקורביו ומבשרם: "מגיע לי מזל טוב, ביתי אסתר נתארסה"! לכבוד המאורע גם חילק להם "לעקאך". מרחק רב הוא בין היריד בזעלווא לוואלאז'ין, ועדיין לא היה סיפק להיוודע על כך. יתר על כן, רבנו ברצותו להראות לתלמידיו דרגת בטחון מהי העמיד את אמירתו במבחן פומבי, הוא נטל פיסת נייר ורשם ברגע ההתרחשות את השעה המדוייקת. כאשר שבה הרבנית מן היריד ביררו מפיה את אמיתות הדברים, ומצאו כי אמנם כן היה, לא נפל דבר מכל אשר הודיעם. תהו התלמידים המקורבים. אך רבנו משיבם, לא נביא אנכי ולא בן נביא, משנה מפורשת היא "בטל רצונך מפני רצונו כדי שיבטל רצון אחרים מפני רצונך". כל זמן שהיתה דעתי כרוכה רק אחרי רבי הלל לא יכולתי לבטל דעת מחותני המנוגדת לדעתי, והם מאנו בשידוך, בו ברגע שבטלתי רצוני האישי מפני רצון הבורא והבעתי בלבי שאין לי אלא רצונו ית', ידעתי שאף רצון מחותני התהפך בו בזמן לעשות רצוני.

היתה למסורת קבועה בישיבה, שלצידו של ראש הישיבה, מתמנה גם משנה לראש הישיבה.[32]

את בנו של רבנו – רבי איצ'לה חינך רבנו לראשות הישיבה, ועוד בשנותיו האחרונות בחיי רבנו היה הוא המכניס והמוציא בעניני הישיבה, וגם מסר לו לומר שיעורים בחייו.

כזכור, רבנו הנהיג בישיבה משמרות לימוד בכל שעות היממה, כל ימי השבוע, כדי שלא יפסק קול התורה, ולו לרגע אחד. והוא, רבנו, כל ימיו טרח ושקד לשנות לתלמידיו דרך חיים לקרבם ולתקנם, בדרך הלימוד, בעצה ובכל מידה טובה, ללא לאות ובלא הגבלת זמן כל שהיא, בימים ובלילות, בשבתות ובימים טובים, כל כולם קודש לעליה והתרוממות הרוח. היה מנהגו לבא לישיבה ולהשגיח על ההתמדה כמה פעמים במשך הלילה, ואף בלילות שבת לא מש מהנהגה זו, כי ביחס ללימוד תורה מאי שנא לילה מיום, ושבת וימים טובים מיום חול. וגם בסעודות השבת ובכל החגים היה מארח תלמידים על שלחנו, ומרביץ בהם תורה ויראת ה' מתוך קירוב לבבות ושימוש חכמים.

אין במילה הכתובה לתאר ולהמחיש את הרגשת הקירוב שהיתה לתלמידים לרבם, ולהוויתם הפנימית הרוחנית הצרופה והרצופה. ובאופן מיוחד בשבתות וימים טובים.

בשבתות הקיץ היה מנהגו למסור בישיבה שיעור במסכת אבות. במסגרתו ינקו התלמידים יסודות איתנים בדרכי הלימוד ובדרכי עבודת ה' ומידות. תלמיד הישיבה הגאון רבי אברהם שמחה מאמצ'יסלוב כותב: "נהירין לי הרבה מדברות קדשו שזכיתי לשומעם יוצאים מפי קדשו בלהבת שלהבת יראת ה' טהורה". ואילו תלמיד אחר, הגאון רבי יוסף זונדל מסלנט כותב: "מי הוא אשר יוכל להקרא בשם תלמיד תלמידיו, להבין ולהשיג אפי' חלק אחד מאלף מנועם דברי קדשו וכוונתו".

"וגילו ברעדה"

השפעתו של רבנו היתה ניכרת באופן מיוחד כשרעם קולו בהיכלא דוואלאז'ין "סמר מפחדך בשרי ומשפטיך יראתי". רישומם העצום של שיחות המוסר שלו במיוחד בחודש אלול ועשרת ימי תשובה, היו לשם דבר בעולם היהדות בדורו. תלמידו המובהק הגאון הצדיק המקובל ר' יקותיאל זלמן אב"ד זאגר, כשעמד שנה אחת לשאת דרשתו לפני צאן

---

32) אפשר, דהא דכיהנו בוואלאז'ין שני ראשי ישיבה [אחד בתואר "ראש הישיבה" ואחד בתואר "משנה לראש הישיבה"] הוא משום דאמרו חז"ל (ע"ז י"ט) כל הלומד מרב אחד אינו רואה סימן ברכה לעולם.

מרעיתו בליל יום הכיפורים, פתח את דבריו בזעקה ובבכיה נרגשת: "מורי ורבותי! מדוע הוא, שכאשר מורי ורבי הגאון הצדיק רבנו חיים זצ"ל דיבר בזמנו באותו מעמד של התקדש יום הקדוש והנורא, אזי נשתברו כל הלבבות ונשפכו נחלי דמעות מתוך תשובה שלמה, כאשר חויתי וראיתי בעצמי, ואילו בדברי אני אליכם בתוכחות מוסר ובבכיות, אין הדברים מעוררים. ומוכרח איפוא שאמנם דברי תוכחה ומוסר בידם לרפא ולהעלות ארוכה לכל, אך השאלה היא מאיזה פה יוצאים המה, כאשר אמרם מורי ורבי הגאון הצדיק זצ"ל אשר גופו היה קדוש וטהור וגם פה קדוש וטהור היה לו, יצאו גם הדברים בקדושה וטהרה ורפואתם היתה שלימה ומועילה, אבל אני"...

הרב אברהם זקהיים כותב בספרו "נטעי איתן" כי סבו ר' אשר אנשיל ממולדוצ'נה, כל ימיו היה מספר, כי בהיותו אברך צעיר נקלע לעיירה וואלאז'ין בין כסה לעשור ושמע בתפילה איך רבנו שהיה אז בזקנותו, אומר בדחילו ורחימו תפילת "אבינו מלכנו". "כל ימי זקני – הוא כותב – היה נופל עליו פחד ורעדה, בזכרו ההתלהבות ויראת אלקים שהיה על רבנו באמרו אבינו מלכנו".

ולא אחת אירע, שהיה מתעלף בעת התפילות והדרשות של הימים הנוראים מרוב התרגשות ודביקות. השפעתן על בני הישיבה היתה, כמובן, רבה ועצומה יותר מהרבה מילים. ומאידך מעידים תלמידים ברבנו, שהיה שמח מאד בעת תקיעת שופר, ואמר, שצריך להיות ברוב שמחה וחדוה כדוגמת המדינה ביום שממליכים מלך.

"מועדים לשמחה"

ימי החגים ומועדי ישראל לא יצאו איפוא, ממסגרת סדר הישיבה לעליה רוחנית רצופה, בני הישיבה היו מתרוממים לפסגות גבוהות של התעלות והתקדשות, כשהכהן הגדול – רבנו, עומד עליהם. גם חג הסוכות שלאחריהם וכל שאר החגים היו נחוגים בישיבת וואלאז'ין כהלכתם וכמתכונתם. כל חג וחג, בחותמו ובדמותו המיוחדת שטבע בו רבנו חיים בזמנו, כך נחוג כל שנות הישיבה.

בחג הסוכות נחוגה שמחת בית השואבה בוואלאז'ין ברוב פאר והדר, וכפי שהנהיג אדוננו הגר"א בבית מדרשו, זכר לשמחה שהיתה במקדש. את השמחה היו חוגגים התלמידים ורבותיהם כל יום מימי המועד במשך שעות ארוכות. בתחילה היו קוראים את ט"ו שירי המעלות שבתהילים פסוק בפסוק, ואח"כ יוצאים ברקודים ובמחולות עד השעות הקטנות של הלילה. גם דברי תורה היו נאמרים על ידי ראשי הישיבה.

הגאון ר' יוסף ביליצער אב"ד איישישוק – תלמיד רבנו, סיפר, שרבנו היה נוהג לספר

לתלמידיו בחג הסוכות את תוכנו של מכתב יקר ערך מכתב־יד, שהיה מצוי תחת ידו, ממה שכתב בעל הב"ח לחתנו הט"ז, וזה לשונו: "זיכני ה' יתברך לעשות בגד חדש של קייטי (– קיץ) על יו"ט, ונחסר לי לגמר מלאכתו איזה סך, וידוע לך שיש לי אצלך ארבעה זהובים, והמה נצרכים לי כעת. לכן אבקשך שתשלחם לי. ומארבעה זהובים תתן ששה גדולים לזוגתך היא בתי תחי', לקנות אגוזים על יו"ט לשמח לבבה". בכל עת שהיה רבנו קורא מכתב זה באזני התלמידים, היו עיניו זולגות דמעות, באמרו, כי מכאן יש להתבונן ולראות עד כמה למדו גאונים אלה תורה מתוך עוני ודחקות, והיו מסתפקים במועט ושמחים בחלקם.

שמחת התורה היתה אף היא כשאר תקנותיה וסדריה של הישיבה, תחת רישומו של אדוננו הגר"א והליכותיו. בערבית ובשחרית של חג, אחר שרקדו וכרכרו לגמרה של תורה עד כלות הנפש, ובאו לתפילת "עלינו לשבח", פתחו את ארון הקודש ואמרו "עלינו" בניגון של מוסף דיום הכפורים. כיון שהגיעו ל"ואנחנו כורעים" היו כולם משתחוים ונופלים על פניהם בכריעה והשתחויה כדין, וכמנהג אדוננו הגר"א, בפישוט ידים ורגלים. ממש כבימים נוראים. כך גם נהגו כל שנותיה של הישיבה.

בימים טובים בכלל ו"בזמן שמחתנו" בפרט התנקזו והתרכזו כל מרכיבי השמחה בוואלז'ין, שם לא גרסו את מה שהוגדר לימים באימרה "מצוה גדולה להיות בשמחה תמיד" במובן של שמחה כערך בפני עצמו, אלא בדוקא בשמחה של מצוה הכתוב מדבר, לשמוח בה' בתורתו ובמצוותיו, מה גם ביום טוב, בו מצווים בכל רגע מימי החג ו"היית אך שמח". כי כמו שכל הליכות העולם טבועים במטבע של תורה דוקא, ואין לך ענין קטן וגדול שלא יהיה מקורו בתורה, כך גם השמחה אין לה אלא גבולות של תורה.

ואכן, לא בכדי הוא, שכל לילות השמחה בישיבת וואלאז'ין הסתיימו, כדבר המובן מאליו, בבית המדרש. נסתיימה החגיגה אחר חצות או אם נגמרה אך לפנות בוקר, ואחר שעות של שמחה אמיתית בריקודים ומחולות, עלו התלמידים תיכף אל אולם הישיבה והחלו ללמוד בשקידה, כך בשמחות בית השואבה, כך בשמחת תורה, וכך גם בתום סעודת פורים שנמשכה אל תוך הלילה. הן, הלא כך קבע רבנו, כי "התורה היא שעשועיו של הקב"ה ובעת שעוסקין בה הוא עת רצון ורחמים ושמחה, ובאה טובה לעולם... ומשמחתו מטיב לבריות" (רוח חיים).

ובכלל תבע רבנו בשיעורו בפרקי אבות, שכל תלמוד תורה יהיה מתוך שמחה, ומשני טעמים. אם משום התועלת שבה, כי הלומד בשמחה בשעה אחת ילמד יותר הרבה ממה שילמד בכמה שעות בעצבות. ואם מחמת הלימוד עצמו, כי התורה היא שעשועים של הקב"ה, וצריך שישמח בדבר גדול כזה, כלשון רבנו.

ואם בשירה עסקינן, מנגינה מיוחדת אשר שר הגר צדק [בתקופת אדוננו הגר"א] בעת שעלה על המוקד, היתה מושרת בישיבת וואלאז'ין בדביקות נפלאה, עם המילים אשר הוא עצמו שר, מתוך תפילת הבוקר "אבל אנחנו עמך בני בריתך, בני אברהם אוהבך, שנשבעת לו בהר המוריה, זרע יצחק יחידו שנעקד על גבי המזבח"[33].

השקפה בהירה על תחומי השמחה, תוך שליטה מלאה בגבולותיה ההלכתיים, בכוחם לסבר את אזנינו, כיצד הטביע רבנו את חותמו, ובהצלחה, אפילו בתבנית השמחה המבוסמת של ימי הפורים. מספרים, שאת הנוהג של בחירת "רב של פורים" הנהיג רבנו חיים בישיבה בימיו. מדי שנה בשנה בפרוס החג, ימים שמרבים בהם בשמחה, היו התלמידים בוחרים מקרבם את אחד מהאריות שבחבורה, אשר ישב על כס ראש הישיבה להנהיג את הישיבה במקומו במשך יום הפורים. תלמיד זה שנבחר על פי גדלותו בתורה ומהות כשרונותיו, היו כל בני הישיבה מכתירים אותו בתואר "רבנו", לא לפני שקיבל כתב רבנות כתוב וחתום לפי רוח היום. "הרב" היה דורש ברבים מעניני דיומא, ותוך שהוא מחקה את רבו במעשיו ובדבורו, היה גם מעלה ברמזים מחוכמים את השגותיו על סדרי ועניני הישיבה.

רבנו חיים ברוב ענוותנותו היה יושב מן הצד כאחד התלמידים, מתבונן בו ובמעשיו, ובוחן בהזדמנות זו את מעשיו והנהגותיו שלו, האם ימצא בהם פסול או חסרון כל שהוא, האם יש מקום לבקורת אם לאו. הרב של פורים היה לו לרבנו חיים כמין "ראי", דרכו היה מביט על עצמו ובודק ומבקר את הסדרים והתקנות שהנהיג בישיבה. הרבה כשרון וגאונות תורנית היו מגלים "הרב ותלמידיו" ביום זה, בדרשות, פתגמים והלצות, שכולן היו מיוסדות על בקיאות וחריפות תלמודית.

את אוירת ההוד וה"גילו ברעדה" שהיתה אופפת ומלוה יום זה של ששון ושמחה במתיבתא רבתא דוואלאז'ין, ניתן לנשום ולחוש דוקא מתוך מאורע חריג שאירע בו.

---

33) ה"אבן האזל" הגרא"ז מלצר, עד זקנותו, היה שר זאת בשמחה והתרוממות רוח.

מן הענין להביא את אשר סיפר הגרב"ב ליבוביץ, שאדוננו הגר"א ביקר בבית הסוהר אצל גר הצדק, ר' אברהם בן אברהם (הגראף פוטוצקי), ומצאו בוכה, אמר לו הגאון: "פליאה בעיני, הלא אתה הולך למות על קידוש השם ומדוע תבכה? אדרבה, צריך אתה לשמוח על שזכית לקדש שם שמים ברבים?" השיב לו גר הצדק: "לא על גורלי אני בוכה, אלא על שלא זכיתי להשתרש בישראל, שאין לי אב ובנים ואחים בישראל".

אמר לו הגאון: "יש מדרש על הפסוק: "אני ראשון ואני אחרון" (ישעיה מ"ד, ו') – אני ראשון שאין לי אב ואני אחרון שאין לי בן, ביאור הדברים: אני ראשון למי שאין לו אב בישראל ואני אחרון למי שאין לו בן, אני טוב לו מעשרה בנים".

שנה אחת, שעה שהכל היו מרקדים ומקפצים לעשות רצון "רבנו" דההוא יומא, לרוממו ולפארו כרום ערכו וכגודל קדושת היום והמעמד, התבשמו כמה בחורים מ"יינה של תורה" והפליגו בשמחתם מתוך עליזות יתר. ביניהם מי שהיה לימים משגיח הישיבה הגאון ר' אליקים אדרצנער. חבריו שראו בהתנהגותו מעט קלות ראש, כאילו שאין יראת רבו עליו, כדרכם לעמוד לפניו ברתת וביראה, ביקשו להוציאו מבית המדרש. בתוכם היה רבי יוסף זונדל מסלנט, אף הוא אז בחור צעיר לימים. הלה לא עצר עוז בנפשו לעשות מעשה כזה בטרם יקבל רשות רבו, ורבנו חיים ברוח טובה ומבודחת כ"דת היום", אמנם אישר לו להוציאו.

התעניין רבי יוסף זונדל שוב: ואם לא יאבה האיש ללכת, האם אוכל לקשרו "בעבותות אהבה ובחבלי אדם" למשכו החוצה?... ונענה לו ראש הישיבה בראשו. קשרו ר' זונדל לאליקים ובעזרת חבריו הורידו לקומת הקרקע של הישיבה. שם הוסיף עוד יוסף זונדל לייסרו בדברי מוסר, גם נזף בו על הזלזול ב"מורא רבו כמורא שמים", עד שלפתע פתאום פג יינו מעליו והוא התעורר משכרונו. או אז הביע אליקים חרטה גמורה, הוא רץ לבית המדרש ולמד שם כל אותו הלילה בחשק רב ובהתמדה נמרצת[34].

סדרי ליל פסח בוואלאז'ין כבר עשו להם שם מיוחד ברוח התורנית והאצילית שהיתה שרויה עליהם. בימים ההם היתה נסיעה הביתה מחייבת להטלטל בדרכים על פני ימים ולילות. בנוסף גם העניות והדלות שלטו בכיפה, ולא לכולם היתה האפשרות הכלכלית לנסוע, או אף להטיל עצמם על גבה השחוח בלאו הכי של המשפחה. נראה שמשום אלה הנהיג רבנו את עריכת ה"סדר" בישיבה. לימים כאשר היה הסדר לעובדה, הפך הוא עצמו להיות עילה להשאר בישיבה, ואף בעלי אמצעים היו מעדיפים לחגוג את הפסח

---

34) מענין המשך הסיפור. והוא, שר' זונדל שנשאר להיות לו חבר וידיד אוהב לא נדרש עוד לענין זה. אולם בחלוף שנים רבות, בינתיים נתמנה ר' אליקים למשגיח הישיבה על ידי רבנו חיים, וכבר כיהן בתפקידו מספר עשרות שנים, התעורר שוב חשש בלב ר' זונדל, והוא אותה שעה מיושבי כותל המזרח של ירושלים של מעלה, על המעשה ההוא. הטרידה אותו המחשבה כי אם בדרכי נועם ומלות של מוסר הצליח להשיבו למוטב היה לו לנסות זאת בטרם שהוציאו בעל כרחו. משום כך עשה מאמצים בלתי נלאים להגיע אל רעהו מנוער ולבקשו מחילה על שהעליבו ברבים. הוא שלח אליו מכתב לוואלאז'ין, ואף ביקש מרבי יעקב אבי הנצי"ב, שישגר אגרת לבנו באותו ענין, אך הללו איחרו את המועד, והלה נפטר באותם ימים ממש. כיון שכך פנה ר' זונדל לאיש וולוז'ינאי אחד, גולל לפניו את הסיפור וביקשו לארגן עבורו בקשת מחילה ליד קברו. במכתבו מספר הוא: "על זה לבי דוי ורבות אנחותי, השקט לא אוכל, הגם שנצטויתי לעשות כן, אמנם בחפזי העויתי הרבה, היה לי להפיגו בדברי ריצוי ומענה רך". משאלתו היתה כי יכנס עשרה אנשים ליד קבר ר' אליקים, שיבקשוהו מחילה בלשון שהורה באגרתו.

בישיבה. שכן "ליל הסדר" בישיבה משמעו, ישיבה אצל שולחנו של רבנו. חדר אוכל אחר הרי לא היה בישיבה שכן אכלו כל השנה אצל תושבי העיירה – דוואלאז'ין.

"על המחיה ועל הכלכלה"

ענין סדרי כלכלתה של הישיבה, בהיותו חידוש בזמנו, – שכן בשאר המקומות הוזמנו התלמידים הלומדים בעיירתם ע"י בני המקום לסעוד על שולחנם ליום, או לימים אחדים מימות החול, או לשבתות, מה שאין כן בוואלאז'ין שקיבלו להוצאות אכסניה ומזונות, מקופת הישיבה – הצריך חוש אירגוני מפותח, שכן מעתה כל ההוצאות על שכמם של מנהלי הישיבה. ובתחילת דרכה, עכ"פ, לא היה עדיין תעודה לישיבה בקרב הצבור, שעדיין לא ידעו ישיבה מהי מה עושים בה וכדו'.

אך רבנו, עם זה שהיה ראשו מגיע השמימה, גם היה סולם מוצב ארצה, וניחן בחכמת חיים ובכח אירגון נפלא, ובהיותו מכיר בטיבם של אנשים, ידע למנות את האנשים המתאימים. הגאון ר' צבי קצינלבוגן מוילנא כותב על עניני עסקי הציבור של רבנו: "והיה מיצר וכואב בראותו צרת עמו. ולא נח ולא שקט עד עשותו ועד הקימו מזימות לבו לעזרם ולתומכם עד מקום שיד יכלתו מגעת במועצות ודעת. גם לכל איש פרטי עת בא ושאלו על נגעי לבבו, עצתו היתה כאשר ישאל איש בדבר האלקים. כי רוח אלקין קדישין ביה ופום ממלל רברבין..."

כן, גם לכל יחיד ויחיד היה הוא לתל־פיות שהכל פונים אליו ודורשים בעצתו. כמו שגם תלמידו הגר"ד טעביל מספידו: "מה ששנה יוסי בן יוחנן בביאור עניני הגמ"ח באמרו יהי ביתך פתוח לרווחה, וכפי הפירוש הנכון שבארנו בו, כי מליצת 'לרווחה' מורה על כל איש צר ומצוק ומר נפש מאיזה ענין שיהיה, יבא לביתו וירוח לו. וכזאת היה בית רבנו פתוח לרוחה, על הענין הזה בעצמו, איש איש ממלאכתו אשר הוא עושה היה ניגש אליו ונענה בעצתו"... הגאון רבי אברהם אבלי אב"ד דוילנא כותב על רבנו (בענין תושבי א"י): "היה בקי בטיב דעת הבריות והיה יודע מקורם של כל הדברים ומקור חיים חיותם של האנשים הללו היושבים בקודש". וכבר העיד אדוננו הגר"א על רבנו שנשמתו אצולה מהיכל החכמה.

ביסוד השינוי בסדרי כלכלתה של הישיבה, היה, כאמור לעיל, בראות רבנו כי בשביל גודל העניות אז בעמנו בכלל, ולחץ לומדי התורה בפרט, שהיו מקיימים את התורה כמאמרם ז"ל: כך היא דרכה של תורה, בחיי צער, עד שבבחרותם בלמדם בישיבות

הקטנות בעריהם, היו נקראים בשם: "בחורים עניים" שאכלו ארוחתם בבית איש יומו, ומובן שחיים כאלו להיות סמוך אצל שלחן בעל הבית, השפיעו על בן הישיבה לרעה, והשפיל את כבוד התורה ולומדיה, ולכן ביטל רבנו את המנהג הזה בוואלאז'ין, והתלמידים קבלו מה שקוראים עכשיו קצבה או חלוקה! כל תלמיד קיבל מקופת הישיבה סך מסוים לפרנסתו, ונעשה עומד ברשות עצמו. גם מקום ללון שכר לו כל תלמיד בפני עצמו ושלם מכסף התמיכה שקיבל מהישיבה.

מיד כשהגיע בן הישיבה לוואלאז'ין, היה "בעל העגלה" מביאו מתחנת הרכבת. לפונדק ששימש בית מלון יחידי בעיירה. לא שהה בן הישיבה זמן רב בפונדק אלא היה מבקש להסתדר ב"אכסניה" קבועה, היינו לשכור חדר יחד עם עוד חבר או שניים ולפעמים ארבעה בחדר אחד. הכל לפי כוחו ורצונו לשלם. היה גם הבדל בין "חדר" ל"מעון". "חדר" פירושו מקום בדירתו של בעל הבית שהיה צורך לעבור אליו דרך חדרים אחרים. ועל ידי זה היו לפעמים "עניני הבית" מפריעים, ואילו "מעון" היה חדר קטן נפרד בצד הבית ושם דר לו בן הישיבה באין מפריע. ב"מעונות" היו דרים הבחורים העשירים או האברכים. (הישיבה הליטאית)

כל בן ישיבה חדל להיות תלוי בחסד של בעל הבית, ואדרבה בעלי הבתים נצטרכו לבני הישיבה, כלומר, שתושבי וואלאז'ין התפרנסו מבני הישיבה משכר אכסניות וארוחתם, והתחילו לנהוג בהם כבוד.

בד בבד אירגן רבנו את הגוף הקרוי "משולחים" "שדרי"ם" למען הישיבה. מענין, שכמעט כל המשולחים והשד"רים דאז, היו גדולי תורה וידועים בעמם, וגם מנהלי הישיבה כן. כך שהשפעתם על הצבור היתה גדולה. ולא רק מהבחינה החומרית, אלא גם שמתפקידי המשולח היה, שבראותו בחור טוב ובעל כשרון אשר עדיו לגדולות היה מדבר על לבו ולב משפחתו לשלחו לוואלאז'ין. והגיעה דרגתם של המשולחים, שכבוד גדול היה להיות נמנה לתפקיד זה. נוסע פולני ידוע בשם איגנץ חודג'קו, שעה שתיאר את מסעו בליטא לפני למעלה ממאה וחמישים שנה כתב: "בכל בית יהודי, בעיקר בעיירות, מצויות קופסאות ירושלמיות (– לקופת רמבעה"נ למען יושבי א"י), וואלאזי'נאית ליד הדלת".

מבין ראשוני השדרי"ם של ישיבת וואלאז'ין ידועים לנו השנים הראשונים שני הגיסים רבי יצחק הלוי הורביץ, ורבי מאיר הכהן. רבי יצחק היה גם מן העשרה הראשונים שלמדו תורה אצל רבנו חיים, וגם התייחס על משפחתו. הוא היה יליד קארליץ, מקום שם שימש אביו רבי אליהו כאב"ד. השד"ר השני, רבי מאיר, אף הוא היה תלמיד חכם מובהק והיה גם פיקח ובקי בהוויות העולם. פעילותו של רבי מאיר

כ"משולח" נחלה הצלחה גדולה ובכל מקום בואו הצליח לקבוע מעמדות לטובת ישיבת וואלאז'ין.[35]

---

35) מעשה, מהמפורסמים שבתולדות רבנו חיים, באחד משדר"י וואלאז'ין שבא לפני רבו ובפיו בקשה: בכל יציאה שלי למסע שדרו"ת מבזבז אני מזמני שעות וימים יקרים, בהיותי תלוי בחסדיהם של העגלונים בכל אתר ואתר. פעמים נאלץ אנכי להתעכב בכפר נידח או עיירה צדדית ימים מספר, ולחזר אחר בעל עגלה שיואיל להסיעני לתחנה הבאה. זמן זה שהולך לאיבוד שווה הוא לישיבה ממון יקר. מן הראוי איפוא שאקנה לי סוס ועגלה להסיעני ואהיה בעלים לעצמי. מלבד זאת, אין זה מכובד ששליח הישיבה בבואו לבתי נדיבים יגיע בבגדים בלויים ופשוטים. צריך אני, לפיכך, לקנות מספר חליפות מכובדות כמידתי, כיאה למי שמייצג את הישיבה בבתי נדיבים וגבירים. ראש הישיבה שמע, ונענה לו בראשו לאות הסכמה.

בין הנדיבים הקבועים לישיבה היה איזה איש כפרי אחד שנהג להקציב למשולח מדי שנה בשנה, חמישים רובל כסף, סכום גדול באותם ימים, עבור הישיבה. ר' חיים, שרגיל היה לעבור על פנקסיו בכל פעם ששב ממסעותיו, הביע פעם את התפעלותו מאותו איש פשוט אשר נדבה רוחו אותו להרים תרומה קבועה וגדולה כל כך להחזקת התורה, הגם שבעצם אין לו בה הבנה והשגה כל שהיא.

במסעו הבא נסע המשולח כבר בעגלה משלו ובחליפותיו החדשות, וגם נער אחד לשרתו לקח עמו. אין ספק, בבתי נדיבים יתקבל מעתה בפנים יותר מסבירות וחמימות. לא כך היתה קבלת פניו אצל הכפרי ההוא, אשר באותה נסיעה הגיע תורו להיפקד ולהרים תרומתו לישיבה. בבוא המשולח לביתו, הביט הכפרי במלבושי המשולח, זרק מבט על הסוס והעגלה שהמתינו בחוץ, והכריז נחרצות: לא! הפעם ולתמיד, אינני נותן יותר לישיבה ולו אגורה שחוקה אחת. ולא זו בלבד אלא שאף על הראשונות מצטער אני, שהשלכתי לחמת את מיטב כספי.

המשולח, נדהם מההכרזה הפתאומית שנפלה עליו כרעם ביום בהיר, ניסה לשדל את האיש ארוכות שיבטל את "גזירתו", אך ללא הועיל. בלית ברירה יצא בידים ריקניות והמשיך לדרכו.

כאשר שב ובא לפני ר' חיים והציג את פנקסיו לבקורת, גילה רבנו כי שם הכפרי נפקד הפעם מן הפנקס, ותמה על כך. סיפר לו המשולח את אשר אירע ואת אשר אמר הכפרי הלז באזניו. הוא הניף את ידיו כמחוסר אונים והוסיף: לצערי, כל מאמצי לשכנעו עלו בתוהו. הדבר חרה להגר"ח עד מאד, והחליט שבנסיעה הבאה של המשולח אל הכפר יצטרף גם הוא עמו.

בבואם לביתו של הכפרי, נחרד הלה לקראת רבן של ישראל שהטריח עצמו להיטלטל ולבוא עד אליו, ונחלץ מיד לשרתו ולכבדו כיאות לגאון בדורו. כשהתפנו מעט, שאל אותו רבנו לפשר הפסקת תמיכתו בישיבה.

ענה לו האיש: האמת היא, שעדיין שמח אני ומתגאה בישיבתו הגדולה כבימים ימימה שהייתי מקדיש מהוני למענה. ברם, שעה שראיתי את המשולח לבוש בגדי הדר, ונוהג בעצמו גינוני עשירות בסוס ועגלה, חרה לי הדבר מאד. כל אלה הרי עולים ממון רב, אינני רוצה שכספי המוקדש לישיבה, עבור לומדי התורה, יבוזבז על המשולח ועל צרכיו.

הרבה תורה לא למד הכפרי מימיו, אבל לשאלת הגר"ח השיב, שחומש הוא למד בילדותו. אם כן – אמר רבנו – בא ואסביר לך פסוק בחומש וירווח לך:

בפרשת "ויקהל" נאמר על בצלאל "וימלא אותו רוח א־להים בחכמה בתבונה ובדעת... ולחשב מחשבות לעשות בזהב ובכסף ובנחשת" (שמות לה לא־לב). מקרא זה תמוה הוא. אחר שמשבחו כמי שמלאו ה' ב"רוח א־להים", ואמרו חז"ל שידע לצרף אותיות שנבראו בהם שמים וארץ, הלא אין זה אלא פחיתות כבוד לשבחו אחר כך ש"יודע לעשות בזהב ובכסף ובנחשת", מעשה אומן גרידא.

ב"הכרמל" שנה ראשונה מיו"ד בחשון תרכ"א (1860) אנו קוראים את הדברים דלהלן: ביום א' פרשת נח הובל לקבורה הרב הישיש המופלג בתורה וביראה מה"ו מאיר יאקובשטאדטער ז"ל, בן ע"ח שנה היה במותו. ימים רבים היה נאמן על קופת הצדקה לעניי ארץ ישראל, הישיבה דוואלאז'ין, ובסוף ימיו התבודד בחדרו ועסק בתורה ובסדור חבוריו כל היום וכל הלילה. כפי הנראה שר' מאיר הנזכר זהו השד"ר הראשון של ישיבת וואלאז'ין שנתמנה אישית על ידי רבנו חיים לתפקיד זה.

כאחד מעוזריו הנאמנים של רבנו חיים בהנהלתה החומרית של הישיבה, ראוי להזכיר כמובן, את רבי ישראל מורקיש, האב"ד האחרון במינסק, שנתפרסם בשעתו כעסקן ציבורי רב פעלים, ואשר הקים כמה מוסדות צדקה וחינוך בהשקיעו בהם הרבה מרכושו הפרטי. הוא שקד הרבה על טובתה של ישיבת ואלאזי'ן והשתדל לפתחה ולשכללה.

כעוזר לרבנו בעת התיסדות הישיבה מזכירים גם את ...הגביר הצדיק ר' ליפא איוועניצער, הוא אשר היה ראשון תומכי רבנו להתייסדות הישיבה ולכל צרכי הכלל... ("הכרם" תרמ"ח).

בין העשירים הנדיבים, שתרמו בעין יפה לטובת הישיבה, נמנה גם רבי יצחק אייזיק מאיווניץ, למשפחת אלישברג המפורסמת. משפחה זו היתה קשורה בקשר אמיץ עם הישיבה, וסייעה רבות לראשי הישיבה לרבנו, להגרי"ץ, וליורשיהם. בספר "שמע יעקב" להמ"מ דנובהרדוק כותב: "שהגביר רבי יצחק אייזיק הנ"ל היה ידיד לרבנו וסר למשמעתו ובלתי עצתו לא עשה דבר, ופיזר הרבה על הישיבה וכל משפחת הגביר פזרו הרבה צדקה בעד הישיבה. ור"ח וואלאז'ינער הוקירו כערכו".

אלא, שכידוע היה המשכן בנוי ממספר מקומות שונים זה מזה בקדושתם. גם כלי המשכן, היו בהם קדושים יותר וקדושים פחות. כל אחד מישראל השתוקק בודאי שנדבתו למשכן היא היא שתממן דוקא את בנית קודש הקדשים וארון הקודש, הראשונים במעלה. כיצד איפוא יכלו למלא דרישת כולם גם יחד. לכך בחר הקב"ה בבצלאל שידע לצרף אותיות שנבראו בהם שמים וארץ, וידע גם "לחשוב מחשבות לעשות בזהב ובכסף ובנחשת". כלומר, להבחין בזהב ובכסף עצמם, איזה מחשבה היתה לנותן בנדבתו, אם מחשבת קודש לשם שמים או לשם כבוד וכדומה. אם כוונתו שלימה לשם שמים בלבד, היה נוטל נדבתו לקודש הקדשים, ואם כוונתו פגומה ומעורבות בה מחשבות זרות, השתמש בנדבתו לדברים הקדושים פחות. לפי זה נמצא שמעלה גדולה היא עבורו, שיודע מחשבות לעשות בזהב ובכסף. אף אתה אדוני הכפרי, דע לך כי המשולח קנה העגלה והבגדים, כי נצרך להם בעבודתו להרבות תורמים לישיבה. ברם, אם כוונתך כל כך שלימה וזכה היא, ורצונך שתרומתך תהיה קודש לתלמידי הישיבה בלבד, הרי בין כך ובין כך היא עולה ומגיעה עד קדש הקדשים, לבן הישיבה היושב ושוקד על תלמודו. ואילו הוצאות המשולח לבגדים ועגלה, אף שגם הם צורך גבוה, קדושתם אכן קלה היא, ולפיכך מובטחך שאינם ניקנים בדמי תרומתך הזכה, אלא מכח הנדבות הפגומות בכוונות ההבל. (אבי הישיבות)

המפליא הוא – וזו כנראה גם מחכמתו של רבנו – שבוולוז'ין עצמה לא קבלו מעולם מידי בעל בית מאומה לטובת הישיבה או בשביל בני הישיבה. בעוד שהמשולחים והשדרי"ם שטו בכל הארץ, הרי בוואלאז'ין עצמה לא הניחו "קופות" לטובת הישיבה בבתי התושבים. ואדרבה, תושבי העיר קבלו הנאה מן הישיבה על ידי בני הישיבה, המשלמים שכר אכסניה ודמי מזונות. ואולי קבלו יהודי העיר לבסוף את החשוב מכל, הזכות להתפרסם לכבוד בכל תפוצות ישראל, בגין הישיבה, ולהנות מזיוה ותורתה מדי יום ביומו.

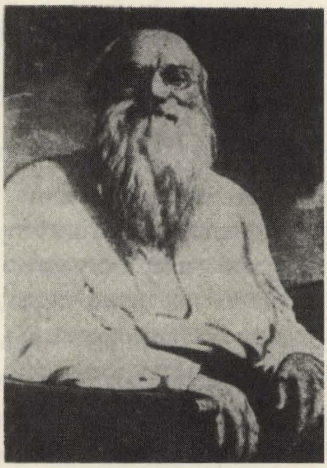
מצב זה שתושבי העיר התפרנסו מבני הישיבה, ולעומת זאת לא קבלו מידיהם מאומה לטובת הישיבה, גרם שמלבד הכבוד הרב שרחשו ללומדי התורה – בני הישיבה – מלבד זאת, גרם הדבר גם שהיו אלה שני עולמות נפרדים. העיירה וואלאז'ין לחוד, וישיבת וואלאז'ין לחוד. אנשי העיר לא התערבו בעניני הישיבה, ובני הישיבה, כמובן, לא היה להם עסק עם עניני העיר. תושבי וואלאז'ין עמדו במידה מסוימת למטה מתושבי שאר הערים והעיירות. כי לכל מקום, כאמור, היו "משולחים" נוסעים לקבל כסף לטובת הישיבה, וגם אל העיירות הקטנות והכפרים הגדולים היה בא פעם בשנה "המשולח מוואלאז'ין" לקבל את תרומות השנה, והיהודים היו מתגאים בזה שזכו לעזור לבית האולפנא הגדול בעולם, הנה יהודי וואלאז'ין לא זכו להנאה זו.

בעקיפין גרם סדר כלכלי זה, של משולחים ושדרי"ם, לא רק להרמת כבודם של בני התורה – בני הישיבה, אלא גם להרמת קרן התורה בכלל, בכל מקום ומקום שהמשולח והשד"ר בא, מביא פריסת שלום ו"חדשות" מישיבת וואלאז'ין הגדולה.

המשולחים והשדרי"ם תרמו גם תרומה חשובה לנפש העם שבשדות. בכל עיר, עיירה וכפר שהיו מגיעים לשם, היו הללו מקהילים קהילות בבתי כנסיות ומשמיעים על הנדבות. בדרשות המלהיבות, כמו גם בשיחות אישיות, היו דוחקים בציבור, להתחזק בשמירת המצוות ובקביעת עתים לתורה, וגם משתדלים לרכוש נפש הצעירים ללימוד התורה. אם גילו המשולחים איזה נער או בחור בעל כשרון מעולה, היו משדלים אותו בדברים ולוקחים אותו עמם לישיבה. כך ניצלו ונתגלו כמה מגדולי ישראל, שבכפרם או עיירתם הנידחת כמעט שהלכו לטמיון. בחורי חמד אלה, עילויים, למחצה לשליש ולרביע, שהתנקזו ובאו אל הישיבה מכל קצוי ארץ, היו ממילא לברכה עבורה, הרבה מעבר לכל לתרומה כספית אחרת.

אודות חשיבות תרומה זו בזכות עצמה, מסופר על אימרה מאלפת מפי רבינו חיים. פעם אחת, בשוב משולח ממשולחי הישיבה ממסעו, פנה האיש לראש הישיבה והקשה: למה זה, שכל בית ספר, גמנסיה, או כל מוסד ציבורי אחר שמבקשים הגויים לבנות,





רבי בצלאל ראקוב ורבי שלום אליעזר רוגוזין, משולחים דישיבת וולוז'ין

מוצאים הם בנקל נדבן עשיר ונדיב לב שתורם בבת אחת את כל הסכום, וזה עוד מספיק להם כדי להקים בנין מפואר ומרשים. ואילו אנו מכתתים את רגלינו, וטורחים ויגעים באיסוף פרוטה לפרוטה עד שמגיעים לסכום הנצרך לנו, בדוחק ובצמצום להחזקת הישיבה.

השיב לו רבנו: הם הלא מלמדים בבתי הספר דברי טיפלה, ומחנכים בגימנסיה לכפירה ולאפיקורסות, לכך אומרים להם משמים: אם תלכו ותשוטטו בחוצות לאיסוף כספים, עוד עלולים אתם להתקשר עם ההמון ולהשפיע עליו מדעותיכם הנפסדות. מוטב איפוא שתצליחו להשיג מיד את כל הסכום הנדרש, ובלבד שתשבו בבית.

משא"כ אנחנו, יהודים המבקשים להגדיל תורה ולהאדירה ולהוסיף חיילים לצבא ה'. אדרבא, ביד מכוונת מונעים מאיתנו לשבת על זרי הדפנה ולקבל את מבוקשנו על מגש של כסף, כדי שנאלץ לצאת לכפרים רחוקים ונדחים, ונחזקם ביראת שמים. כל דרשת התעוררות וכל שיחת חיזוק לציבור בבית הכנסת או לאיש ומשפחתו שבבית, יקרה השפעתה מפז. בדיוק בשל כך מכוונים משמים שנגיע לבסוף אל המטרה, אולם בדרך הקשה והפתלתלה דוקא.

מעבר להשפעתם בדרשות לחיזוק הדת וכדומה, תרמו המשולחים רבות כיועצים או כשליחי מצוה וכיוצא באלה, והפכו לחלק בלתי נפרד מנוף החיים היהודיים ברחבי

רוסיה וליטא. חשיבותם נודעה הן מסיבת אשיותם המקרינה, ויותר מכך משום היותם מקורבים לראשי הישיבה ומאנשי סודם. (אבי הישיבות)

"ללמוד וללמד"

מראשית בריאתה הושתתה ישיבת וואלאז'ין לשמש גם, ואולי בעיקר, כבית מדרש לגדולי ישראל, להכשיר תלמידיה לכהונת רבנות או הוראה וחינוך. כיוון שכך, התגבשה מגמה זו בדמותה ובתבניתה של הישיבה לאורך חייה. "בית אולפנא רבתא דוואלאז'ין" כפי שקראו לה, נועדה לשמש כבית חינוך גבוה לתלמידי חכמים, להכשירם למשימתם כמרביצי תורה וכנושאי דגל התלמוד. בזאת נבדלה היא מכל הישיבות אחריה, אשר בנסיבות הזמן והשעה הפכו להיות, במידה מרובה, בחינת מקלט ומבצר מגן גרידא, עבור השרידים המבקשים להגן על נשמתם מרוח הרחוב הקלוקל. "וואלאז'ין" שימשה כמה דורות כמרכז למבקשי שלימות בכלל, לכל אלה שחשקה נפשם ביגיעת התורה לשמה, היינו לשם הלימוד עצמו, אולם בד בבד היוותה מעין בית היוצר לגדולי האומה. רבים מהלומדים הותיקים והמופלגים היו ממקדים ומכוונים לימודם לקבלת סמיכה להוראה, או להכשרה בהגדת שיעורים, הרצאת דרשות, וכדומה, ומכשירים עצמם לכהונה רמה.

הגאון רבי מרדכי גימפל יפה אב"ד רוז'ינוי תיאר, איך שראשי הישיבה נהגו לקרב אליהם את ותיקי התלמידים ולהמתיק עמם סוד בהוראת דרכי יראת ה'. בשיחות הללו היו מדריכים ומכוונים אותם אל מוסר הרבנות והליכותיה, כמי ששאפו וחתרו אליה. בעיקר היה הדבר מתבטא בעת אשר עזב התלמיד את הישיבה, כשבא להפרד מרבו הגדול, או אז היה הרב שהיה כאב לתלמידיו מדריכו ומכוונו, בהתאם לעליתו משך שנות שהותו בישיבה ובהתאם לתכונותיו.

רבנו חיים היה מסביר לתלמידיו את דברי המשנה באבות "אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות", דהיינו, לאהוב ולחבב את מלאכת הרבנות, ולשנוא את הרבנות וההתרברבות בעצם. שהרי כיצד ניתן להזניח את ההוראה והדין בישראל ולהשאירם אך בידים שאינן מוכשרות להן, "ההוראות דבר יקר הוא – אומר רבנו – ומי יורה דעה ומי ידון אם לא השרידים אשר ה' קורא". לכך אדרבא, צריך להיות רב, צריך להורות הוראות, אך בתנאי שיאהב רק את מלאכת ההוראה, היינו לימוד ובקיאות כדי שיוכל לפסוק כדין, ואילו את הכבוד והשררה הכרוכים עם משרתו ישנא, עד שיהיו אלה אך לטורח ולתועבה בעיניו. וכששאל אותו פעם תלמיד, האם כדאי הוא להתמנות כמורה הוראה, השיב לו, שאף אם אינו בקי בכל הדינים הרי זה דבר טוב ומועיל, ומשום שעכשו ערכו לנו האחרונים כל הדינים בבירור. רק מדיינות יש להתרחק, ומכמה נימוקים ענייניים.

הגאון רבי מאיר פיימר סיפר, כי בעת שלמד אביו הגאון הגדול רבי יוסף מסלוצק בישיבה, היה שם עילוי אחד שרבי יוסף העיד בו שהיה בעל כשרון ומוצלח יותר ממנו. בשעה שבאו הוא וחברו להפרד מרבם טרם עזבם את הישיבה, התווה רבנו חיים לכל אחד מהם את דרכו בחיים והורה איך עליו להתנהג להבא. להגאון רבי יוסף מסר פרקים אחדים בהלכות רבנות, ואילו לתלמידו השני הרצה בהלכות דרך ארץ ובמילי דעלמא. הדבר מאד חרה אז לעילוי המצויין ההוא שכך מתייחס אליו רבו. גם בעיני חבריו היתה זו לחידה סתומה. אולם אך שנים אחדות הפרידו בין החידה לפתרונה, כי כאשר פתר רבנו כן היה. וסופו של העילוי שיצא לעסוק במסחר.

לא רק להוראת הלכה ורבנות כיוון רבנו את תלמידיו, כי אם גם להרבצת תורה ולחינוך צעירי ישראל הנחה וכיוון אותם. כשביקש אחד מהם את רשותו ללמוד עם תלמידים עודדו רבנו במילים חמות, והמליץ על זאת אף אם יזדקק בשל כך להטיל עצמו על הציבור לפרנסו ולהחזיקו. רק תנאי אחד הציב לו, שיתרחק מהכבוד ומהגאוה הכרוכים בכך, שמטעם זה לא הצליחו כמה אנשים שרצו לעסוק בהרבצת תורה, משום שכוונתם היתה גם לשם כבוד[36].

גם עצות להשתלמות אישית היה נותן ומכוון. בהפרד ממנו רבי יוסף זונדל מסלנט ציוה אותו רבנו לשמור על "שני תמידים כהלכתם". מחד גיסא – "שויתי ה' לנגדי תמיד", ומאידך גיסא – "טוב לב משתה תמיד". בראשון פתח ה"שלחן ערוך" את חיבורו, בחלק "אורח חיים", ובפסוק האחרון סיימו. ידע רבנו חיים את נפש תלמידו הפרוש, והבין שזה בצדקותו הנפרזת עלול להזיק את בריאותו, לכך הזהיר אותו שישגיח על שני התמידים כאחת, ולא יזלזל בשמירת גופו.

הליכות עולם ההלכה ודרכי הרבנות וההוראה היו איפוא בצילו, – בלמדם בישיבה, לחם חוקם יום יום ושעה שעה. ואילו רגע הפרידה אמנם היה רגע של אמת, של ברכת דרך לחיים, של הכוונה אישית פרטית, אולם בבחינת סיום וסיכום גרידא. באשר את נשמתה וגופה של תורה זו לא רכשו בוואלאז'ין על רגל אחת, כי אם שאפו ונשמו אל קרבם על פני כל שנות שהותם בה. נראה, איפוא, שתלמידי וולוז'ן, כסמוכים על

---

36) אך טבעי הוא איפוא אשר בחותמו, אמת, חתם רבנו את אגרתו הנודעת על יסוד הישיבה, בדברי ענוה אופיניים: "הקורא ברוב הבושה ומדבר בגודל ההכנעה לפני עם ד' ואינו מאמין בעצמו שיגולגל זכות כזה על ידו. אמנם אינו מתיאש מזכות הרבים, ונשען בהבטחתו ית"ש כי לא תשכח תורת אמת מפי זרע אמת".

– ואולי דוקא משום כך אכן נתגלגלה הזכות הגדולה לידו, וכלשון נינו הגר"ח ברלין, "בימי התיסדות הישיבה ע"י הגאון מוהר"ח ז"ל, לא היה שום אדם לו לעזר (– כשותף להקמה), ורק משמיא קא זכו לו לעצמו במצוה רבה זו".

שולחנו הטהור של רבנו חיים, זכו בד בבד לשני שולחנות במחיצתו, האחד, דוכנו של ראש הישיבה, מוסר התורה והמחנך, והשני, סדנתו של הרב, הפוסק והמנהיג.

"מרבה ישיבה"

רבנו חיים עודד כאמור את תלמידיו, והמריצם ליטול על עצמם עול התלמידים ולהרבות תורה בישראל. הוא גם הרבה להדריכם בעצות ותחבולות, בשיטות הלימוד ודרכי החינוך. על אבן השתיה בשיטת החינוך שלו, עמד שעה שנפרד מהגר"מ מלצר תלמידו. הוא האיץ בו בשיחתו עמו שיאמץ את דרכו שלו, ולעולם יקרב את התלמידים מתוך ארך רוח וסבלנות מרובה. הוא אימץ את ידי חניכיו להקים ישיבות בקהילות ליטא ורוסיה. כמו בסלוצק – ע"י הג"ר עקיבא אלטשולער. בוואלניק – ע"י הגאון רבי משה'לי חריף[37], במינסק – ע"י הג"ר מרדכי, אשר לימים עקר לוילנא ויסד גם בה ישיבה[38].

ולא אך להיות ראשי ישיבות ולהקים ישיבות שלח את תלמידיו, אלא אף שלח תלמידים מבני ישיבתו, לחיזוק הישיבות החדשות. באגרת מקורית מאת אישי הקהילה במינסק נמצא כתוב אודות הישיבה שבמינסק: "כבוד הישיבה הלזו הרים ראשון הרב הגאון הגדול רבנו חיים מוואלאז'ין מנוחתו כבוד, כי מישיבתו הגדולה אָצַל למענה כעשרים תלמידים נבחרים, ויעש להם שם לתהילה".

רבנו היה אומר, מישיבת מינסק יש לי נחת וקורת רוח יותר מהישיבה שלי. והטעם, כי מהישיבה שלי יש לי גם טרדה גדולה מעול ההחזקה המוטל עלי ועל צוארי, ואילו מהישיבה דמינסק אין לי אלא רק נחת וקורת רוח.

לפי שמועה אחת לא נרתע רבי חיים מלסייע לאחד מתלמידיו, ולאמצו ולחזקו באופן מיוחד ובמשך זמן ארוך, להתבסס ולעמוד על מקומו הראוי לו בראשות ישיבה בוילנא. היה זה הגאון ר' מאיר שלום הכהן מעיר קרליץ, אשר שימש אותו קרוב לארבע עשרה שנים, ונשלח על ידו לוילנא לעמוד בראש ישיבה לאברכים מובחרים, אשר מקום משכנה היה בבית המדרש "יסו"ד". בשל הצלחתו היו ממקורביו ומידידיו שהתקנאו בו, והיו מקפחים אותו בהלכה בקושיות ובאמתלות שונות, ולא השכילו להעריכו כרום

---

37) אחד מחשובי תלמידיו שם היה הג"ר יוסף ליב בלוך, לימים, ראש ישיבת טלז, אשר ינק אצלו את שיטת הלימוד על דרך ההבנה וההגיון.

38) ישיבה זו שנוסדה במינסק בתמיכת הנדבנית הצדקנית מרת בלומה ווילנקין, הקים ר' מרדכי עם בניה של הגבירה הנודעת בבית המדרש שנקרא מאז על שמה "בלומקעס קלויז".

ערכו. בהיוודע לרבו עד כמה הוא שרוי בצער ועגמת נפש מחמתם, נסע לוילנא למשך חדשיים ימים, וכל אותה תקופה הירבה להופיע בישיבתו ולכבדו קבל עם ועדה. כמנהגו בקודש להיות עטוף בטלית ותפילין בתלמודו, כך היה רבנו חיים עומד לפניו כתלמיד בפני רבו, נושא ונותן עמו בהלכה, משתתף עמו בשיעוריו ושואל ומקשה כאחד התלמידים. עד שנוכחו הכל עד כמה מייקרו רבו ומחשיבו, וידעו אף הם להכירו ולהחשיבו כמעלתו.

תקצר היריעה למנות את הישיבות הרבות שהוקמו ע"י תלמידי רבנו, והרבנים שנתמנו בערים גדולות וקטנות. נצטט רק מה שכתב הגאון רבי דוד אב"ד נובהרדוק: "וכמה מורי הוראות יצאו מכלל ישיבתו שבטוחים להיות מורי הוראות בישראל. וגם תלמידיו אשר הגיעו להוראה, החזיק מהם אשר יצקו מים על ידו להחזיק ישיבות בכמה מקומות, מיתומים ובני עניים".

על בית היוצר הגדול הזה, אֵם הישיבות, כיוונו הגאונים הכותבים: "כי באמת היא אם ומקור לכל הישיבות והת"ת דרבים שבעולם, כי הם המה כמו צינורות הנובעים מהמקור, ובהתברך המקור יתברכו גם הם ובחיותה הם חיים, ובקיומה הם קיימים... ואלמלא לא קבע רבנו הקדוש את הישיבה היה נשתכחה ח"ו תורה מישראל" – נאום הגאון ר' משה יוסף מקריניק, מתלמידיה הראשונים. או "הוא הבית הגדול שמגדלים בו תורה ברבים ומקימים חורבותיה, הוא הבית המדרש הגדול... אשר ממנו יצאה תורה והוראה לכל ישראל בדורותיהם, כמפורסם" – לשון רבי דוד טעביל ממינסק ורבי זלמן זאב מוילנא. וכעדות רבי מאיר נח לוין: "והיא אחת בגולה שכמעט כל גדולי ישראל ומורי הוראה יצאו מאהל תורה זה".

ואמנם היתה ישיבת וואלאז'ין, הבית הגדול והקדוש, בית המקדש מעט. ואכן, לא לחנם מצאוהו לרבנו חיים ביום שישי אחד, אחר שעזבו בני הישיבה את בית המדרש, שהיה מתפלש ומתאבק באבק רצפת הישיבה. לפליאת הרואים השיב רבנו: הלא אמרו חז"ל "הוי מתאבק בעפר רגליהם של תלמידי חכמים", ואין מקרא יוצא מידי פשוטו.

"בחסות המלך אלכסנדר"

בשנת תקע"ג, בעקבות מסע לחצים והפרעות לישיבה מפקידים ממשלתיים מקומיים, השתדלו עסקנים מטעם הישיבה אצל השלטונות, ואכן הוציאו השלטונות בשמו של הקיסר אלכסנדר "כתב חסות" בו צווה הקיסר למפקד צבאו ולחייליו שיעניקו חסות לרב

הגדול של וואלאז'ין "חיים איצקוביץ"[39]. ולישיבתו מעלבונות ומלחץ, ושיעניקו להם תמיכה ועזרה, ואם צו זה לא יתמלא יענשו קשות.

וזה לשון כתב החסות (בתרגום לעברית):

"בשם הוד מלכותו (=השליט) של כל צבאות הפקודים והאנשים, לכל השייכים לצבא הגדול שבשדה. חייבים אתם לשמור על הרב הראשי של וולוז'ין, רבי חיים איצקוביץ, על בית הספר שלו ועל מבנהו, מאכסון של חיילים, מנזק ומלחץ, ולהגיש לרב הראשי כל הגנה ועזרה. אתם מוזהרים שאם יהיה מי שיעבור על צו זה יענש העבריין בעונש כבד, לפי החוק הפלילי הצבאי. וכראיה לכך, שהרב הראשי המוזכר נמצא בחסות של הוד מלכותו, נכתב מכתב הגנה זה בכתב ידי ונחתם בחותמת שלי".

"סוף תקופת רבינו"

שנת תקפ"א ורבנו בן שבעים ושתים שנה. זקן וחלש ושבע ימים. גדול מרבן שמו. כבר לא עצר כח להגיד השיעור בעצמו. והשיעורים ממשיכים להיאמר ע"י רבי הלל – חתנו של רבנו, וכן ע"י בנו של רבנו – רבי איצל'ה, וכן ע"י רבי אברהם שמחה מאמצ'יסלוב – אחיינו של רבנו. רבי איצל'ה מלבד שיעוריו, היה הוא המכניס והמוציא בכל עניני הישיבה בשנות רבנו האחרונות. אך עם כל תשישות כח רבנו, היה גודל השגחתו על כלל בני הישיבה עד "שכל מי שבא באסטרטיא מבני ישיבתו החזיק בתורה שלמדה תמידיות" – כלשון הגאון ר' דוד אב"ד דנובהרדוק. וכן היה משתדל לפרקים להיות נכנס ויוצא בישיבה אף בלילי שבתות.

וכן באותם ימים שבסמוך לפטירת רבנו מעיד אחד מראשי הישיבה, הגאון רבי אברהם שמחה מאמצ'יסלב, על אוירת הלימוד בה: "מי יתנני עפר תחת כפות רגלי עם ה' אלה, עומלי תורתנו הקדושה מתוך הדחק, משימים לילות כימים, כחשכה כאורה, וכמעשיהם בחול כך מעשיהם בשבת". ובמכתב נוסף מדגיש "ובפרט בליל שבת, להפליא". ואכן "כל מי שבא באסטרטיא אז מבני ישיבתו החזיק בתורה שלמדה תמידיות" כי גם אז ראו את גבורת הארי החי, כמו שמספר הגאון רבי שאול קצנלבויגן,

---

39) בעקבות פקודת המשפחות, שכל אחד צריך לתת שם משפחה לעצמו קרא רבנו שם משפחתו "איצקוביץ" ולפעמים "יצחקין" ע"ש אביו ר' יצחק. כנראה, לא עשה בהם שמוש אלא לצרכים רשמיים ממשלתיים.

מגדולי הגאונים בדורו: "גם לעת זקנותו... שנתייסר ביסורים ר"ל, ועד יום העלותו מאתנו, היתה שעשועיו בעיון תורת ה', בליבון הלכה לאמיתה".

שאלה בוערת אחת הועלתה על הפרק, בענין צדקת רבי מאיר בעל הנס וסוגית "ענייי עירך", ותשובתו המכרעת והחשובה ניתנה על ידו "כיומיים קודם ששקעה שמשו לזרוח בארצות החיים... וחתם על זה בחתימת ידו ממש" – כלשון הגר"ש הכהן אב"ד אורלא. "בחתימת ידו ממש" דיקא, משום שחתימת ידו בשעה ההיא אמנם ריבותא היא. והא ראיה, שתשובה נוספת שהעלה בשכבו על ערש דוי מצינו שנכתבה ע"י בנו הגרי"צ דוקא, וזה סיים האגרת במשפט: "החותם בפקודת מר אבא הגאון נ"י".

גם גלויים מעוררי צמרמורת ממצב בריאותו החמור אותה שעה נכללו בדברי התשובה ההיא, כאשר הכתיב רבנו לבנו: ..."אינני אומר קבלו דעתי. כל שכן לעת כזאת דאנטילת רחמנא ליצלן יד ורגל מאתי, ודאי דלא פלט גם כל הגוף והמוח, מחלישות ותשות כח, ר"ל. החונן העליון ית"ש יחזירני לאיתן בריאותי..."

וטרם לקח אותו אלוקים הורה לבנו רבי איצל'ה מספר פעמים והזהירו "בנוראות דברים" על שמירת הישיבה שלא תחלש ושלא תמוש תורה מפיה, ועל הדפסת ספרו "נפש החיים" אשר ראה בו ספר היסוד להשרשת דרך האמת למבקשי ה'.

"כאור פני מלך חיים"

יום י"ד בסיון לסדר "ויהי בנסוע הארון". והמראה אותו יום שנסתלק צדיק מן העולם – כי הוא נורא ואיום מראה אור פניו, זיו קדושת הצדיק, כזוהר הרקיע מזהירים. רק עדות הרואה והמביט, הוא בנו הגאון רבי איצל'ה אשר ידו לא זזה מיד אביו לעמוד על מטתו לשרתו, רק עדותו כלשונה וכמות שהיא בכוחה לתת להן ביטוי מה: "ומי שלא ראה העוז והענוה דיליה ביום הלקחו מאתנו, לא ראה עוז וענוה. שמעת תפלת השחר עד עת צאת נשמתו למרום, כל שעה ושעה החליף כח. רגע היה משפיל גופו בדבריו כאשר הרגיש שישוב העפר אל הארץ כשהיה, ופניו שחורות כעורב, וכרגע היה מתאזר עוז בדביקות נפלא, ופניו היו מאירים כאור פני מלך חיים, לקשר נפשו ברוחו שתשוב אל האלקים, אשר נתנה בטהרה. עד רוחו ונשמתו אליו ית"ש נאספו בנשיקה, והיו צרורים בצרור החיים את ה'"[40].

---

40) הגאון רבי דוד אב"ד נובהרדוק, שהתפעל משלמותו ותומתו של רבנו, בדק ומצא כי ביום פטירתו נמלאו ימיו מיום ליום, ונתקיים בו מאמר הכתוב "את מספר ימיך אמלא". זאת מאחר

נתפשטה הידיעה המחרידה על סילוקו של צדיק, גאון הדור והדרו, רבן של כל בני הגולה, וכל בני ישראל בכו את השריפה אשר שרף ה'. הספדים נישאו בערים הגדולות ובעיירות הקטנות, בכל קהילה וישוב אשר דבר האסון הגיע, אבל גדול ליהודים, נהי בכי ומספד[41].

עילה נוספת לבכות על הסתלקות המנהיג, קברניט הספינה שידע להובילה במצוקות העתים ונטשה לגלי הים, הצטרפה אז, לדאבון לב, בשל סיבות שהזמן גרמן. כי אכן כבר באלו הימים המעטים שלאחר מותו ניכרה בעליל העדרותו של גדול הדור ומנהיגו, שעה שנתבשרו ישראל על גזירות ובשורות רעות, אשר הטילו חיתתן על יהודי רוסיה מני אז ועד עשרות שנים אחר כך. ועל אלה חזרו ותינו הכל את מר גורלם, שעה שמבוכה וערפל עטו וכיסו את שמי הארץ, באין מנהיג ומכוון.

כך ביכה עליו תלמידו הגאון רבי דוד טעביל מח"ס "נחלת דוד": "ועליו נקונן מרה, רוח אפינו משיח ה' אשר אמרנו בצלו נחיה בגוים, כי הוא היה לנו לאב ולפטרון ליעצנו כדת

שחשבון זה יש לחשב, לדעתו, ב"ימי תמימים", שהם מיום המילה שנעשה האיש לתמים. ומה שמצינו אצל משה רבנו שנמלאו ימיו במנין הימים מיום לידתו, היינו משום שהוא נולד מהול, כידוע. רבנו חיים, שנולד ביום שני של חג השבועות, נמצא שנימול ביום י"ד בסיון, ובו ביום כעבור שבעים ושתים שנה הסתלק לבית עולמו. הלוא דבר הוא!.

41) נוסח המצבה אשר בוואלאז'ין:

ח כמת תלמוד בבלי, ובינת תלמוד ירושלמי, מקור חיים:
י ופי זוהר הקבלה, ותפארת זיו האגדות, בחרו בחיים:
י ראת ה' טהורה, עצה ותושיה וגבורה, חלקם בחיים:
מ סתרי מדרשי רבים, ומטמוני דעת אלקים, מצא חיים:
ב בית תלמודו ומדרשו, ובין תלמידיו יודעי אורחות חיים:
נ הי ובכי ומספד, כי עלה מהם, נפש החיים:
י ללה והגה והי, בכל אשר בו, רוח חיים:
צ עקת אראלים, נשבה רוח ד' נשא רוח חיים:
ח סד ואמת וצדקה, מרום לפניו הלכו, בארצות החיים:
ק דושה וענוה צדק, קצוי ארץ מלאה, דרך החיים:
ז ורח הוא שם, אל מקומו שואף, עץ החיים:
ל קח אותו אלקים, לראות בטוב ד', בארץ החיים:

אשר הונף ואשר הורם עטרת ראשינו רוח אפינו אבי אבי רכב ישראל ופרשיו הגאון הגדול, הי חסיד הי עניו כקש"ת מרנא חיים נ"ע האב"ד ור"מ דק"ק וואלאז'ין אשר יצק מים חיים ע"י עיר וקדיש בשמיא גאון האמתי אור העולם רבן שכבה"ג כקש"ת מרנא ורבנא החסיד המפורסם מ' אליהו נ"ע מווילנא, ואחי ראש אלפי ישראל הגאון וצדיק דמי לבר אלהין קדוש יאמר לו כקש"ת מו"ה ש. זלמן נ"ע, שבק חיים לכל חי יום ה' לסדר ויהי בנסוע הארון י"ד סיון שנת **כל הכתוב לחיים** לפ"ק.

מה לעשות להפר עצת המלשינים[42] ומחשבותם אשר יום יום יחשבו עלינו מחשבות רעות וכעת נלכד בשחיתותינו"... כך התלוננו גם אחרים: "הנה אבדה עצה מבנים, ומי יגדור גדר, ומי יעמוד בפרץ, אפס עצור ועזוב". או: מעת חסרנו אותו אפפו עלינו צרות רבות ורעות ה' ירחם עלינו... בהעדר הצדיק היינו נפוצים על פני האדמה באין מנהל ומשגיח, כצאן בלא רועה".

צאצאיו, ראשי הישיבה אחריו, נהגו לפקוד קברו בכל שעת משבר ומבוכה ובקשוהו להמליץ טוב לפני בי"ד של מעלה. מי שליוה את רבי איצל'ה ברגע קשה שכזה, הוא מי שבעצמו היה שותף ליצירת המשבר, ד"ר מאכס ליליינטאל, ממונה מטעם השלטון הרוסי להפצת ההשכלה בקרב היהודים, שבא להפגש על כך עם הגרי"צ בוואלאז'ין. למחרת בואו, והיה זה בעשרת ימי תשובה, הלך עמו הגרי"צ לבית הקברות. "איזו יראת הכבוד אחזתני – מעיד ליליינטאל בזכרונותיו – כשנגשתי אל האוהל הבנוי על קבר הגר"ח. הגרי"צ נשען בראשו על קיר האוהל והשתקע במחשבות לרגעים אחדים. כשנתעורר אמר לי: התקופה של הדור הקודם תקופת מר אבא ז"ל, כבר עברה לבלי שוב עוד. זה היתה תקופה של ענקי הרוח וגדולי המחשבה שלא הותירו כמותם אחריהם, וה' יודע מה יהיה בימים הבאים"...

לאבן שואבת ומקום לפקידה עבור בני וואלאז'ין היה האוהל הטהור והנכבד הזה. גם כל יהודי עובר אורח, אם הזדמן אל העיר היה סר בחרדת קודש לבית הקברות לפקוד את קברו של אותו צדיק.

מסורת של שנים היתה בישיבה, לעלות על קברו של רבנו ביום ה'יארצייט' שלו, כל הישיבה יחדיו, בחינת "הושיבו ישיבה על קברו". תיאר יום זה תלמיד מתלמידיה: "בי"ד סיון הוא יום פטירתו של ר' חיים מייסד הישיבה בוולוז'ין, הלכו כל התלמידים לבית הקברות לבקר את קברו, ואמרו את התפילות הנהוגות אשר בספר "מענה לשון" כו'. והתהלוכה הזאת היתה עושה רושם גדול, ונשארה לזכרון נחרת עמוק בלבבות".

נסתיימו שנות "חי" לתקופה הראשונה רבת ההוד לבית אולפנא רבתי דוואלאז'ין תחת שרביטו והנהגתו של מייסדה רבנו חיים הגדול מוואלאז'ין זללה"ה.

---

42) הובאה בס' ישמח ישראל מאת ר"י ליטוין, לונדון תש"ח, 117, שמועה על מוסר אחד שסבלו ממנו צרות צרורות, עד שנאסר יום אחד ע"י השלטון עצמו, ובאה אשתו לר"ח שינסה לפדות את בעלה כמנהגו עם כל השבויים. ר"ח ביקש ממנה כסף כדי לשחררו, והעניקו לפקידים על מנת שלא ישחררוהו, שכן כך ראוי לנהוג במוסר.

תקופת בנו – רבי איצל'ה מוואלאז'ין

תקפ"א – תר"ט

..."באלה נקוה להתנחם, בהשאר לנו אחריו ברכה בית מדרש הגדול והקדוש ובן יושב על כסאו הוא ניהו בנו, הרב הגאון ממלא מקום אבותיו. הן בעודנו חי הוא הוא היה המכניס והמוציא, וכל צרכי הישיבה נחתכים על פיו, ועל פיו יצאו ועל פיו יבאו. ותורה יבקשו מפיהו, כי הוא המלמד ההלכה לבני הישיבה בחיי אדמו"ר, ותהי המשרה על שכמו. לזאת מורי ורבותי באו ונעבד תמכין לאורייתא... להחזיק בית תלמודו של רבינו ולהרים קרן התורה, כי באורה נראה אור... הבו לה' תופשי התורה, הבו לה' כבוד ועוז, עלינו לשבח לאדון הכל, כי נשאר לנו בית תלמודו ומדרשו של רבינו, ומנהיגו. בכל כוחינו נשתדל להרים קרן התורה ולפאר בית מדרשו של רבינו, אשר הוא לנו למקדש מעט בגלותינו, הבית הגדול שמגדלין בו תורה... ובאלה נוחיל להרפא מעט ולקומם מוסדי עולם אשר נתרופפו בפטירת רבנו".

(הגאון רבי דוד טעביל בעל ה"נחלת דוד")

רבי יצחק, או כפי שכינוהו בכינוי של חיבה "רבי איצל'ה" בנו של רבנו חיים הגדול, זכה לגדול על ברכי אביו, שהיה לו לרבו מובהק בנגלה ובנסתר ע"פ היסודות שהושתתו ע"י אדוננו הגר"א. רבי איצל'ה עוד זכה בהיותו בן עשר שנים להילוות אל אביו כשנסע לשחר את פני רבו אדוננו הגר"א. ואף "העיז" ואמר אז פירוש על הפסוק "יקוו המים אל מקום אחד ותראה היבשה". וכשיצאו הדברים מפיו, ענה אדוננו הגר"א: "מובטחני בו שיהיה דרשן גדול בישראל".

"דרשן גדול" הוי אומר, לאו דוקא מגיד מישרים בקהל עם, אשר גם בזה הצטיין רבי איצל'ה כיחיד בדורו, כלשון הג"ר יוסף חבר: "תמה אני אם יש בדור הזה מי שיודע להוכיח במישור כמוהו". אלא בבחינת "דרשינן טעמא דקרא", בחקירה ודרישה כמין חומר, ללמוד ולדרוש מקרא או מאמר חז"ל לעומק פשוטו.

בחיים חיותו נודע רבנו בעיקר כ"חכימא דיהודאי", "רבה דעמיה ומדברנא דאומתיה", וכינוהו בהערצה "הגאון החכם הכולל נשיא ישראל". זאת מפאת הנסיבות המיוחדות לתקופתו, כאשר צרות ומצוקות שונות ניתכו על יהדות רוסיה אחת אחר השניה, בתכיפות ובחומרה נדירות לפרק זמן כה קצר. החל מגזירות המלכות הקשות, עבור למאבק עם ההשכלה בראשיתה, ועד שנות רעב ומחסור ומגיפות נוראות. ומי שהנהיג אז את דורו וניתב אותו בסערות התקופה היה רבי איצל'ה.

אף מוצאים אנו את גדולי ישראל בדורו, ובדורות הבאים, מגלים הערכה רבה גם לגדלותו בתורה, המה כינוהו "הרב המאור חריף ובקי המפורסם" כלשון הגאון רבי אברהם אבלי פסובילער, או "הגאון המפורסם צדיק יסוד עולם" כהגדרת הגדול ממינסק רבי ירוחם יהודה ליב. רבני העיר מינסק, ובראשם רבי ישראל ברבי חיים (אבי הג"ר ליפא בעל "עונג יו"ט"), פונים אליו במכתבם, "לידיד עליון וידיד נפשנו, הרב המאור הגדול, חריף ובקי מפורסם, נכבד בישראל, יושב בשבת תחכמוני, כבוד קדושת שם תפארתנו כמוהר"ר יצחק נ"י", ועוד כהנה.

עוד בחיי אביו נשא בטורח הציבור, ובמצוותו המפורשת. מעשה, שהסתגר רבי איצל'ה בחדרו למען לא יטרידוהו מלימודו, ויבוא האב וידפוק על הדלת לאמור: "לא לך, איצל'ה, להיסגר בקיטונך, צא לקבל עול ציבור עליך כי לכך נוצרת"!

בזמנו של רבי איצל'ה נעשתה העיירה הקטנה וואלאז'ין לצומת הגידין של חיי המליונים אוכלוסי ישראל שהתגוררו ב"תחום המושב" בממלכת רוסיה. רבי איצל'ה נחשב כעין ריש גלותא. ביתו "בית הרב"[1] אשר בוואלאז'ין, הצטייר בעיני המונים כפלטרין של מלכות התורה, וכל אנשיו היו בעלי מעמד אצולה רם ונישא, המשתייכים לגזע הפרתמים.

כאמור, עם הסתלקותו של אביו רבנו חיים הגדול, השתרגו על רבי איצלה ענינים כבדים ודחופים, אם להחזקת וביצור הישיבה ואם בעניני הכלל, מפאת גזירות מלכות הרשעה. אחדות מאלה שנתכו על ראשי היהודים ברוסיה בשנים ההם, הן גזירות הקנטוניסטים, סגירת החדרים, שינוי הלבוש ועוד כהנה. וכן עול כהונת רב ואב"ד דעיר וואלאז'ין מעתה על כתפיו. כל אלה מנעו ממנו לטפל מיד בכתבי "נפש החיים" ולהוציאם לאור, כאשר צווה על ידי רבנו חיים.

גדולי הדור תמכו ועודדו את רבי איצל'ה במשא הכבד של החזקת וביצור הישיבה. הגאון ר' שאול קצינלבויגן כותב: ..."וגם עתה אחרי אשר נתעלה מאתנו ש"ב הגאון ז"ל, קם בנו הבן יקיר לי הרב המאוה"ג המפורסם מו"ה יצחק נ"י אב"ד דק"ק וואלאז'ין ומתחזק בנפשו ומאודו להקים שם אביו ז"ל על בית תלמודו הגדול ויכוננהו כראוי. יהי ה' אתו שתתקיים בידו כרצונו ית"ש וכרצון כל יראי ה'. הדבקים בתורת ה' להגדילה ולהאדירה"...

---

1) המושג "בית הרב" החל בזמנו של רבי איצל'ה עם התרבותם של צאצאי רבנו חיים מוואלאז'ין. וכל צאצאיו, הקרובים והרחוקים, נשאו את התואר "ממשפחת בית הרב".

והגאון רבי אברהם אבלי כותב: ..."וגם כהיום בנו הרב המאוה"ג (ר' יצחק) הנ"ל, מתאמץ בכל עוז ומקיים מילי דאבות להחזיק הישיבה הלז בעתים הקשים, ועבודת הקודש אשר ישא עליו רבה מאד ... יהא רעוא שחפצו ית"ש תתקיים ביד בנו הרב המאוה"ג נ"י יתגדל תורה ויאדיר ושמר את דרך החיים, כאשר אביו הגאון זצוק"ל שם שקידתו על הישיבה עם טרדתו העצומה במילי דצבורא ..."

רבי איצל'ה בן ארבעים ואחד שנה [נולד שלהי תק"מ] בעת תחילת נשיאותו. רבי איצל'ה לא חולל שינויים רבים בסדרי הישיבה ותהלוכותיה, אם כי אישיותו טבעה חותם מיוחד בדמות תלמידיה. כבן נאמן ותלמיד לאביו ירש את הנהגותיו, והליכותיו הצטיינו בנועם מיוחד וענווה. דבורו היה מתון ואורח חייו צנועים. חלק כבוד לכל אחד, לא הרים קולו בגערה וכל דבריו בנחת נשמעים. ניחן בחוש בקורת ובלשון שנונה, וכך הוסיף נדבך חשוב לדמותה של הישיבה, אותה עיצב בדמותו וכצלמו.

מעתה ואילך גם ניתן שם לישיבה – **"עץ חיים"**, על שם מייסדה רבינו חיים, ולא רק השם של העיירה – וואלאז'ין, בה שוכנת הישיבה.

רבי איצ'לה גם הרחיב את גבול הישיבה בתלמידים ממאה למאתיים, וכן סתר בנין הישיבה שהיה מעץ מיום יסודו ובנאו מאבן.

סדרי הישיבה

סדר הלימוד בתקופת רבי איצל'ה: השכם בבוקר, תפילה בציבור – חובה לכל התלמידים, ואחרי התפילה שיעור ב"פרשת השבוע" לפני תלמידי הישיבה[2]. ובשבתות הקיץ מסר שיעור במסכת אבות.

השיעורים הללו היו בדרך כלל ביאור המקראות בדרך פשט, או דרוש, דבר דבור על אופניו. כאשר מתגלה אצל רבי איצל'ה רב ידיעתו ובקיאותו בתורה, ומעניק מפרי רוחו בעיון הלכה ולימוד אגדה, בחקירה שכלית או במוסר השכל, ואף מסתרי תורה לא הניח ידו[3].

---

2) אביו, רבנו חיים מסר שיעור בחומש לבעלי הבתים בביהכנ"ס של העיר וואלאז'ין אלא דבאו שם גם הרבה מתלמידי הישיבה לשמוע. אך רבי איצל'ה משום מה, העתיק את השיעור לישיבה עצמה.

3) בשם הגרי"ז מבריסק: רבי איצל'ה היה "משיב בנסתר".

פעמים שלבשו השיעורים אופי של מערכה דרושית ארוכה, בנויה לתלפיות. בדרושים אלו היתה דרכו להתחיל בענין מסוים, ולהקשות בו מספר קושיות ותמיהות, מכאן עבר לביאור ארוך המיישב במהלכו כמה פסוקים בתנ"ך, ומבהיר כמה מאמרי חז"ל, באופן של בנית נדבך אחר נדבך, אריח על גבי לבנה, עד שחוזר חלילה אל נקודת ההתחלה של הדרוש, ומבארה כמין חומר.

הגאון רבי אליהו חיים מייזל אב"ד לודז' תלמיד רבי איצל'ה כותב מזכרונותיו על שיעורי החומש: "נזכרתי הימים אשר עמדתי לפני מורי ורבי הגאון הצדיק המפורסם כש' מהו' יצחק זצוק"ל האבד"ק וואלאז'ין בימי עלומי, ולנגד עיני האירו זקוקין דנור דהוי נפקין מפומיה דמורי ז"ל". ומסופר שרגיל היה רבי אליהו חיים לומר, כי לכך זכה לחכמה וגדולה יותר משאר חבריו, משום שנהג לשמוע את שיעור החומש של רבו. לשון דומה לזה נוקט הג"ר יהודה ריש מתיבתא דסלונים, בהסכמתו לספר "מילי דאבות", הנדפס מכתב יד השייך להג"ר יוסף מסלוצק: "ונהירנא לי הדברים ששמעתי מפיו הק', זיקוקין דנורא שיצא מפיו, בעת למדתי בוואלאז'ין בישיבתו הרמה".

תיאור חי ומאלף מאותם שיעורים נעלים, נשתמר עבורנו במאמרו של ר"א קופרניק (בהמליץ תרמ"ב גל' 6), אף הוא משומעי לקחו של רבנו: "עד היום לא אשכח רגשת העונג, עת בכל יום ויום ראיתי את הגאון ר' יצחק ז"ל, הקדוש הנאור והנעלה על כל בני דורו, יורה לנו בבוקר בבוקר הפרשה מפרשת השבוע, על דרך פשוטו של מקרא המושך את הלב. מי שלא ראה את פני הגאון הנ"ל אשר תואר פניו כפני מלאך אלקים, ומי שלא שמע מדברותיו המרעיפים כטל וכמטר לקחו, לא יוכל לצייר לעצמו עונג הנפש ורגשות לב טהור שברא לנו אלקים".

וכה כותב הגאון רבי יוסף מסלוצק, תלמיד אביו רבנו חיים, בתוך הספד שנשא עליו: "כמה היה יפה טעם וריח אילן תפוח זה, בתורתו וחכמתו, ודרשותיו הנעימים בתוכחת מוסר, באמונת התורה ומושכליה, לבני ישיבתו ואנשי עירו וקהילות אחרות".

אחרי טעימת פת שחרית של תלמידי הישיבה חזרו לבית היכלם בית המדרש. ומשעה עשר ועד לשעה שתים עשרה בצהרים מסר ראש הישיבה רבי איצל'ה את שיעורו לכלל בני הישיבה. ובשנים הראשונות של כהונת רבי איצל'ה בראשות הישיבה, המשיכו באמירת שיעורים גם חתנו של רבנו חיים, רבי הלל, ורבי אברהם שמחה מאמצ'יסלוב אחיינו של רבנו חיים. גם רבי אליקום המשיך בתפקיד "המשגיח" כמאז, לכל אורך תקופת רבי איצל'ה. בהמשך היום עד סמוך לערב – תפילת מנחה, למדו באופן עצמאי במסכת הקבועה בהגדת שיעורים בלימוד עיוני.

אחד מתלמידי רבי איצל'ה מוסר כדלהלן: "בימות הקיץ היה מנהג בישיבה, שבין תפילת המנחה למעריב היו התלמידים עוזבים את הישיבה ומתפזרים לארבע רוחות העיר לשאוף רוח צחה ולהתענג על הדר הטבע, כדי להתאזר בכוחות חדשים. אולם אם היו נמצאים איזה מתמידים, שהיו נשארים בישיבה להמשיך את לימודיהם, היה הגרי"צ בכבודו ובעצמו נגש אליהם, מכבה את נרותיהם ומשלחם החוצה לשאוף אויר. הסדר, אמר, הוא לכל ואין לשנותו, במיוחד כשהדבר נוגע לשמירת הבריאות, שהי' מקפיד על כך ביותר".

"אותיות פורחות באויר"

עדות משיעוריו בגפ"ת של רבי איצל'ה לא ראינו. וגם בכתובים כמעט ולא נתפרסמו. לפתרון תעלומה זו, מצינו, שבנו יחידו של רבי איצל'ה הרב רבי אליהו שלמה זלמן, כותב בראש ספר "רוח חיים": "הן כל יקר ראתה עיני, שכיות החמדה כל אבן יקרה, בגנזי כתבי קודש אשר הניח אחריו ברכה מר אבא הגאון וצדיק זצ"ל". ומה תוכן הכתבים, "אמרות טהורות וצרופות אשר הניחו אחריהם למשמרת אב ובנו, מרן זקני הגאון הנשגב ואחריו מר אבא הגאון זצ"ל, בעומק הלכה לאסוקי שמעתתא וכו', ואוצר של יראת שמים מילין בסימין". במשמע, כי אמנם נמצאו כתבים בהלכה מהגרי"צ. על כל פנים באשר לגורלם של הכתבים, כנראה שרבים מהם, כמו רבים מכתבי רבנו חיים היו למאכולת אש בשתי שריפות גדולות שפקדו את וואלאז'ין, כפי שמספר נכדו בהקדמת "חוט המשולש", על שריפה שפגעה בכתבי הגרי"צ בשנת תרכ"ה.

ועוד מצינו באגרת מכתב ידו של הג"ר אליהו אהרן מילייקובסקי, מי שהיה תלמיד מובהק של הנצי"ב בוואלאז'ין, ולימים רב ואב"ד בחארקוב ואחר כך בתל אביב. את מכתבו הפנה להרב מאיר ברלין, "כבודו כותב... שרבי איצילי, וגם רבי אליעזר יצחק חתנו, בודאי היו גדולים מאד בתורה, אך לא הניחו אחריהם חבורים, מלבד תשובות אחדות מאת ר' אליעזר יצחק שנדפסו עוד בחייו וכו'. יסלח לי כבודו אם אומר לו, שלא כן הוא. בעיני ראיתי הרבה הרבה חידושי תורה וחבורים שלמים(!!) מהגאון רי"צ זצ"ל". להלן מפרט הגרא"א מילייקובסקי את סיפור הכתבים, והיאך נתגלגל שזכה לחזות בכתבים עין בעין. לדבריו, כל כתבי רבנו חיים מוואלאז'ין ובנו הגרי"צ, היו מונחים במרתף ביתו של נין הגרי"צ, וכלשונו "היו כמה שקים גדולים מלאים מהם"!, אלא שהלה נמנע במפגיע מלחשפם לעיני אחרים. ואף שבשרפות שפרצו בוואלאז'ין מפקידה לפקידה, היה ביתו ראשון להפגע, בהיותו גבוה מכל בתי העיר, והכתבים היקרים הללו היו הולכים וחסרים מפעם לפעם, לא נתן לאיש להציץ בהם. גם להג"ר חיים ברלין, בעצמו, ממשפחת "בית הרב", היה מסרב, בכל פעם שהיה שב ומבקש לראותם. עד שיום

אחד, אחר הפצרות חוזרות ונשנות מצד הג"ר חיים, הסכים לפתע לשוזפם לנגד עיניו, ובתנאי שלא יקחם לביתו. גם להרב מילייקובסקי, המתאר זאת בהתרגשות מרובה, הרשה להלוות אליו. ואכן ביום המיועד, אחר תפילת שחרית בבית הכנסת, נכנסו השניים אל הקדש פנימה, והנה: "האיש משך מפינת הבית שק גדול, והיה מלא בכתבי יד של הגאונים הנ"ל זי"ע. ולפי דבריו היה זה כאוד מוצל מאש, כי מתחילה היו הרבה יותר. פתחנו את השק ומצאנו בו הרבה חיבורים מסודרים על הרבה מסכתות (!!) מאת הגרי"צ, ועוד הרבה כתבים ממנו... בקושי פעלנו אצלו שיתן לנו קצת כתבי יד מהגרי"צ הביתה, היה זה חיבור על מסכת פסחים. ביום המיועד בא האיש וקיבלם בחזרה".

"הורעת השעה – היא שגרמה"

כאמור לעיל, לא הדפיס רבי איצל'ה את "נפש החיים" מיד עם הסתלקותו של רבנו חיים, מחמת הטרדות הגדולות שהיו עליו ועל צואריו. אך בשנת תקפ"ד כשלש שנים אחר פטירתו, נזעקו אף מן השמים לזרזו, ודוקא באורח טראגי ומכאיב. כמו שכתב רבי איצל'ה: "מן השמים עוררוני לעשות רצון צדיק, כבוד מר אבא הגאון". וז"ל בהקדמה ל"נפש החיים": "ועם כי בי הוא, שלא נזדרזתי לקיים מילי דאבוהא, להזדרז לאשר ציוני. ונענשתי ע"ז כפליים, בפרי בטני על חטאת נפשי, א' שלשנה האחרת י"ד סיון תקפ"ב יום פטירת מר אבא ז"ל, נולד לי בן זכר והכנסתיו לברית ונקרא על שם נפש החיים ואיננו כי לקח אותו אלהים ביום שלישי למילה. ושנה זו ה' כסלו יום ש"ק היה פרשה "ויצא" יצא ממני הדר כבן שמונה, יפה תואר נחמד ואהוב, וכבר היה יודע לישא וליתן בגמ', כמר שמחה נפתלי הערץ. צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי. והוא רחום יכפר עוון ולא יוסיף לדאבה עוד. אמנם לא מלבי ח"ו, ברם הורעת השעה בע"ה היא שגרמה. כי מיום שהורם העטרה, טובה בעינינו לא ראינו, ונשארתי כאיש נדהם רצוץ לבב, מאשר השתרג ומשתרג, ולא מצאתי לי עת לפטור עצמי ממלאכת שמים שצוויתי ממנו על בית אולפנא דידיה, כאשר מודעת לכל, ולפום שיעורא דילי, שיערתי רצון מר אבא ז"ל שאולי לא יהא ניחא ליה לדחות מעשה גדול ת"ת דרבים מפני מצוה זו". לעזר הדפסת הספר בא לו רבי אברהם שמחה, ר"מ בישיבה.

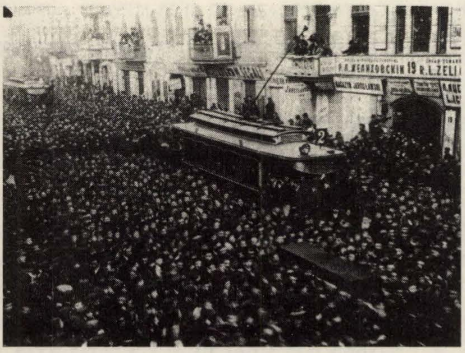
בתקופה זו נפטר אביו של המשנה לראש הישיבה, חתנו של רבנו חיים וגיסו של רבי איצל'ה, רבי הלל, ואז עזב את משמרתו לטובת ק"ק הורדנא מקום רבנות אביו[4].

---

4) שמו נתפרסם שם למאד וכל עיירות הקרובות והרחוקות אשר יפלא מהם כל דבר בין דם לדם בין דין לדין, כל פסקי לקמי' הוי שדרי, להורות אותם המעשה אשר יעשון, כאשר ישאל איש בדבר אלקים ובתורותיו וחוקיו. דברי תורה והוראה היו שנונין בפיו וכמו שדרשו בפ"ק דקדושין על קרא ושננתם שיהיו דברי תורה מחודדין בפיך שאם ישאלך איש דבר הלכה אל תגמגם ותאמר לו אלא אמור לו מיד. כך היה הרב המו"צ הנ"ל אומר הלכה ברורה בלי גמגום. (מתוך דברי הספד)

מהתלמידים – תלמידי רבי איצל'ה אשר אנו יודעים עליהם הם: **רבי מרדכי אלישברג. רבי יחיאל מיכל אפשטיין,** לימים, רב ואב"ד בנובהרדוק, ומח"ס "ערוך השולחן". **רבי שלמה מרדכי ברודנה,** רב בשטוביץ ועוד, מח"ס "אהל שם". **רבי לייב גוטמן,** לימים, ראש ישיבה בדוינסק. **רבי יהודה ורניקובסקי,** החריף, לימים, ראש ישיבה בסלונים. **רבי מרדכי גימפל יפה,** לימים, אבד"ק רוזינאי. **רבי שלום שכנא לאטמאן,** אב"ד ור"מ קרלין, עלה לא"י. **רבי אליהו חיים מייזל,** לימים, אבד"ק לודז'. **רבי אליעזר שאול מקרטינגן,** רב ואב"ד ציזעווי (מחוז לומז'ה). **רבי נחמן ראובן מאירוביץ,** לימים, מח"ס "חלקת ראובן" (עמית לבעל ה"חשק שלמה" מוילנא). **רבי שמואל מוהליבר,** רב סובאלק. **רבי הלל מיליקובסקי** מסלנט, נקרא בשם העילוי מזריצ'ה, פעם אחת רבי איצ'לה קראו להגיד שיעור הקבוע לפני בני הישיבה, והיה זה בסוגי' דגיטין דף כג. **רבי יוסף דובער הלוי סאלאוויצ'יק,** לימים, משנה לראש הישיבה בוואלאז'ין, מח"ס "בית הלוי" ורבה של בריסק. **רבי שמואל סלנט,** לימים, רבה של ירושלים. **רבי שמחה ראובן עדלמאן** [אבי הגאון רבי חנוך אייגש בעל "המרחשת"]. **רבי אליעזר יצחק פריד,** לימים חתנו, וראש ישיבת וואלאז'ין. **רבי מאיר פיימר** (בנו של רבי יוסף צלוצקער) רב בסלוצק. **רבי מרדכי אריה לייב פרידבורג,** רב בהלוסק ואיהומען. **רבי שמשון פרסקי,** בעל "זכרון שמשון", שימש כדיין בוואלאז'ין בתקופתו של רבי איצ'לה, ובתקופת רבי אליעזר יצחק נתמנה כאב"ד, הוא היה המלמד הראשון של רבי יוש"ה בער. **רבי א. קופרניק. רבי שאול בנימין קרליץ,** רב בזולודוק ורדושקביץ. **רבי יצחק יעקב ריינס. רבי ישראל איסר שפירא,** ר"מ בישיבה בסייני לאחמ"כ רב באוגוסטב, מח"ס "עזרת ישראל". **רבי שלמה זלמן שך,** מח"ס "אמרי שלמה".

דמות דיוקן מתלמידי רבי איצל'ה



יהודי לודז' מלווים את רבם, רבי אליהו חיים מייזל



רבי אליהו חיים מייזל



רבי שמואל מוהליבר



רבי יחיאל מיכל הלוי אפשטיין
בעל "ערוך השולחן"



רבי יצחק יעקב ריינס



רבי מרדכי אלישברג



רבי שמואל סלנט רבה של ירושלים

מובן מאליו, שמשך עשרים ושמונה שנות כהונת רבי איצל'ה, למדו שם בישיבה עוד רבים וטובים. אך בעיתים הללו מי הוא אשר העלה על הכתב דברי היסטורי'. וראה מש"כ רבה של וורשא הגאון בעל "חמדת שלמה": "מודעת זאת בכל הארץ גודל יקר תפארת הישיבה המפוארה אשר בק"ק וואלאז'ין, אשר הוסדה ע"י הגאון הגדול החסיד, מוהר"ר חיים זללה"ה האב"ד דק"ק הנ"ל. קם בנו הוא ידידי הגאון מו"ה יצחק אב"ד ור"מ בק"ק הנ"ל, להקים שם אביו על תלמודו הגדול אשר יסד, ועודנו מחזיק הישיבה בכל עוז ותוקף, ורבים עתה עדרי צאן קדשים השוקדים על התורה ועבודה בישיבה הנ"ל ..." (תאריך כ"ה אדר תקצ"ו לפ"ק) נאום הק' שלמה זלמן מק' פוזין, חופ"ק ווארשא".

"פורים בישיבה"

כאמור, רבי איצל'ה לא חולל שינויים רבים בישיבה מתקופת מייסד הישיבה, אביו רבנו חיים, וגם השבתות והימים טובים היו כמתכונתם מאז. פנינה אחת ידועה לנו על מעשה שאירע בתקופת רבי איצל'ה בפורים. כנכתב לעיל, נהגו מאז מתקופת יסוד הישיבה להכתיר את אחד מבחירי התלמידים ל"רב" של פורים. והנה בררו להם התלמידים את הבחיר שבהם הלא הוא הגאון רבי מרדכי גימפל יפה אב"ד רוז'ינאי לכהן כ"רב פורים" לשנה ההיא. ר' מרדכי גימפל שהיה חריף ושנון וגם בקי עצום היה בהחלט ראוי לכהונה הרמה. ב"כתב הרבנות" דההיא שתא התנו עמו ראשי התלמידים שכל תורותיו ודרשותיו יהיו ל"חידודי בעלמא" ובלי שום קורטוב של אמת. הגיעה שעת המבחן, ה"רב" תפס מקומו על בימת בית המדרש, מאות בחורי הישיבה עומדים כנגדו, קשובים ונכנעים לכל מוצא פיו. והנה, אבוי! כשלון! כבר בראש דבריו הציג הרב קושיא חמורה מירושלמי על הרמב"ם. אחר כך ניסה לתרצה בפלפול עמוק ומבריק, והפלפול "רחמנא ליצלן" קרוב לאמת... נתאכזבו התלמידים אכזבה רבה והלכו לדין תורה אצל ראש הישיבה. הפרה כה גלויה ובוטה של כתב ההכתרה לא זכורה להם משנים קדמוניות, שכן גם הקושיה וגם התירוץ נטועים ומיוסדים היו על האמת וההגיון ולא נמצא בהם כל און. שמע ר' איצלה את קובלנותם, וחיוך רחב נסוך על פניו. – הפלפול אמנם נכון הוא החזיר להם מיניה וביה – אולם הצרה היא שהן הרמב"ם והן הירושלמי המצוטטים ומאוששים להפליא לא היו ולא נבראו, ואפילו משל לא היו...

מאורע זה היה מדי שנה לשיחה בפי הלומדים, ועם בואם של תלמידים מוואלאז'ין הביתה לחוג את הפסח הסמוך, היו החכמים ואנשי המעלה שבעיירותיהם חוקרים ודורשים אחר דרשת ה"רב" ונהנים מפניני הברקותיו. מעמדו של הרב הנבחר היה כה רם ונישא, עד שמקובל היה בוואלאז'ין שכל העולה לכהונה זו מובטח הוא שימצא זיווגו

בשנה ההיא. שכן כל גדולי הרבנים ביקשו להתכבד בו כחתן לבתם, והריצו את השדכנים להציע בפניו את מרכולתם.

ועוד מספר אחד התלמידים, כי פעם אחת ביום הפורים, הי' אברך אחד בישיבה, ששתה לרויה כדת היום, עד השעור מן "עד דלא ידע" בשעור מלא, וכפי הטבע במצב כזה הי' פושק שפתים ומרבה שיחה בעשרה קבים, מפזר לימין וזורה לשמאל דברי רוח והבל, דברים ריקים, בוקים ומבולקים, בלא טעם ובלי דעת, ובתוך פזור וערבובית דברים כאלה בטא מספר מלים שנגע לכבודו של ראש הישיבה. והשומעים נדהמו ונזדעזעו, כי הי' הוד כבודו ורוממתו של רבי איצל'ה חופף ומרחף ביראת הרוממות על כל ועל הכל. ויהי למחרת, כאשר פג יינו של זה השותה, זכר את אשר בטא אתמול בפזור נפשו ובפחזותו ושכרותו, ויבהל מעצמו ויהי כנדהם. ובהתאוששו, החל להרגיש עקת הלב ודאבון נפש, ודאג ומיצר פן ואולי באיזו דרך שהיא ובאיזה אופן שהוא יגיעו הדברים לרבי איצל'ה. על כן אמר לקדם פני הרעה, ויחליט בדעתו ללכת אליו ולגלות טפח ולהתנצל ולבקש סליחה. וילך, ואך החל לרצות דבריו בגלוי טפח, ויחד עם זה תאר את המצב המזגי שהי' בו אתמול לרגלי יום הפורים, ובכן, הוא מבקש סליחתו.

ויענה לו רבי איצל'ה: הנה אין לך כל הכרח לבקש סליחתי, יען כי אין לי יסוד לשאת עליך אשמה, אחרי היותך במצב "עד דלא ידע" ותצא מגבול הדעת השלמה והבריאה, ובמצב זה דברת מה שדברת, והרי הדבר הזה לבדו מדבר בזכותך. אך אמנם מצד אחד יש יסוד ובסיס להאשים אותך אפילו במצב כזה, והוא על פי המאמר הרגיל בפי הבריות, כי "מה שבנזיר יין על הריאה הוא בשיכור על הלשון". ואמנם על האמת גם מנקודת השקפה זו אין להאשים אותך, יען כפי המתבאר בנסיון אין מאמר המוני זה מתאמת בכל הברואים, אם שור אם בהמה, וכדומה מן מהלכי על ארבע. והראי' לזה כי הן נודע, שקונה טבח שור לשחיטה, הוא מעריך את ערך שויו בשני אופנים, אם לאחר שחיטתו ובדיקתו יראה כשר או טריפה, וההבדל שבין שור כשר לשור טרפה, כנודע, גדול ורב מאד, הראשון עומד להביא שכר, והשני – להפסד. וכה מטיל הטבח את כספו כמו בחיק הגורל, ולבו הומה מפחד ותקוה עד בירור הדבר לאחר שחיטה ובדיקה. ואף גם זאת ידוע, כי רוב הטריפות בבהמה, מקורם בהריאה, ואם כן, קשה, למה לו להטבח בשעת קניתו את השור להעמיד כספו בספק, והלא אפשר לו להוכח בנקל בעוד השור בחיים אם יהי' כשר או טריפה, והיינו שיגמיאנו להשור יין שרף עד לשכרה, ואז הלא יראה על לשונו את כל הנחתם על הריאה שלו? אלא בהכרח צריך לומר, דכלל זה הרגיל בפי הבריות נוהג רק באדם, ולא בשור, אך בשור אין הכרח שבשכרותו תטביע הריאה את חותמה על הלשון. ואין הבדל בשור מן איזה פנים שהוא, אם פניו פני שור או דמות אדם

לו. ואם כן הדרן לקמייתא, למה שהחלטתי מקודם ואהפך בזכותך, כי אחרי שהיית שרוי אז שלא בדעת השלמה אין לי כל סבה לשאת עליך בלבי, וגם צד החובה שעוררתי המיוסדת על מאמר הבריות לא יכון לך, כפי שבארתי, ואם כן, הלא צדקתך לפניך...

זוהי מעשה לפורים, אך "ככלל" – מספר אחד התלמידים "היו תלמידי הישיבה – תלמידי רבי איצל'ה, מיוחדים בדרכי הנימוס והכבוד המוסר ודרך ארץ, הענוה והצניעות, והוא הוא – רבי איצל'ה, אשר נטע והשריש אותה בתוככי הישיבה. הי' שם ביחוד עין בקורת חדה על מהלך נפשו של כל אחד מתלמידי הישיבה על פי המדות שחשבנו, ומי שלא זכה בהן, ויותר מזה – זה שלא רצה לזכות בהן, כלומר להחזיק בהן ולחיות על פיהן – היתה נפשו נקעה ממנו, וגם חבריו נטו מעליו. וכה הי' זה מוכרח איפוא לכוף עצמו להתרגל לחיות על פי מדות אלו. וכך הצטיינו בהם בני ישיבת וואלאז'ין עד סוף קיומה". ומקובל היה בפי זקני הדור כי הם ממטעי רבי איצל'ה. והוא רבי איצל'ה היה דוגמא לזה, כל הליכותיו אהבה, כבוד ויקר, מדבר ברכות ונעימות, תמימות ונמוס, הוצק חן בשפתותיו, ותורת חסד ואהבה, ענוה וצניעות על לשונו ועל כל מהלך נפשו. ועל כן הי' אהוב וחביב לכל.

"לפני ולפנים"

רבי איצל'ה היה גדול גם בתורת הנסתר, תלמיד מובהק היה לאביו גם בחלק זה של התורה[5], בנוסף לצדקותו הגדולה.

תלמידו רבי נחמן ראובן מאירוביץ', מספר (בהקדמה לספרו "חלקת ראובן") מימי לימודיו בוולוזי'ן, שהיתה פעם אחת עצירת גשמים, ורבי איצל'ה גזר תענית על הגשמים "ותיכף כשהתחיל לבכות ירד גשם רב די הצורך במשך כמה שעות ושוב לא הוסיף לרדת".

גם כתיבת קמיעות מוצאים אנו אצלו. וכך מספר תלמידו: היו שני בחורים עילויים שהיו חולים במחלת הנפילה, והוא נתן להם קמיעות, ועם ענידת הקמיעות – מיד הבריאו. סדר כתיבת הקמיעות היה באופן זה: היה כותבן ביום של תענית, יורד וטובל ואחר כך הלך על קברו של אבא הגר"ח ז"ל ושוב היה יורד וטובל ואחרי זה היה כותב את הקמיעות. שני הבחורים הנ"ל נסעו ללמוד לנובופאלקסנדרובסק והרב משם פתח את הקמיעות, ולא מצא כתוב שם אלא "יצחק בן חיים נפש נענה". אולם מיד אחרי פתיחת

5) כפי שגם רואים מהגהותיו ל"נפש החיים" וספרו "מילי דאבות".

הקמיעות – בביתו של הרב – הותקפו הבחורים שוב במחלת הנפילה. הם חזרו עוד הפעם במרוצה לוואלאז'ין ופנו אל הגרי"צ, ברם הוא השיב להם: מסתמא פתחתם את הקמיעות – מעתה אין בידי לעזור לכם. האחד מהם הוא הרב הגדול מוהר"ר לייב גוטמן, הוא היה אחר כך ראש ישיבה בדווינסק.

"הגרא"ש מאמצ'יסלוב"

אחרי שעזב רבי הלל את משרתו בישיבה לטובת הרבנות בהורדנא[6] נשאר רק רבי אברהם שמחה מאמצ'יסלוב בתור עוזר לראש הישיבה ומסר שיעורים בישיבה. וכך כותב בנו ר' יוסף חיים בהקדמת ספר אביו "בנין של שמחה": "חזקו עלי דבריו לשום עיני על תשובותיו לסדרם בסדר נכון וכה היו דבריו אלי: בני בני, הן זיכני ה' בימי חרפי להפיץ תורה בישראל במתיבתא רבתא ד"ק וולוז'ן יע"א. אשר הוקם על ע"י דודי מו"ר הגאון האמיתי חסיד ועניו אור עולם וקדושו מרנא ורבנא חיים נ"ע האב"ד ור"מ דק"ק הנ"ל. ונתחדשו לי אז חידושים רבים בגפ"ת. ובעוונותינו היו למאכולת אש בהתבערה שהי' שם בשנת תקפ"ז. ואח"כ כאשר טלטלני ה' טלטלה גבר. והוטל עלי עול הרבנות בכמה קהלות קדושות. זיכני ה' להשיב לשואלי דבר ה' זו הלכה למעשה. לא בזכותי רק בזכות אבותי הגאונים קדושי עליון נ"ע. ותקותי להשי"ת כי כל מעיין הישר אשר בלתי אל האמת עיניו ימצא בהם עונג לנפשו. כי כל מטרתי הי' אך ליישב דברי רבותינו הראשונים ז"ל בדרך הפשוט כפי שהוריני דודי מו"ר הגאון ז"ל הנ"ל".

---

6) רבי הלל פריד נפטר ביום ה' ב' באדר תקצ"ג (1833), וזה נוסח מצבתו:

פ"נ

אבינו

ה מורה לצדקה – משפטי ה' ותורתו
ל כס אבותיו – צדיק ישב למלאתו
ל צאן קדשים – דלה מבאר חיים
ב חסותו בצל – קורת נפש החיים
נ תיבות אביו – הלך ברוח נמוכה
ש מחה התאזר – לעבודת ד', והלכה
מ שנתו ערוכה – תמיד על לשונו,
ח יים עדנה – נתנה אתו במשכנו.
ה ורם מאתנו – וחי נצח במעונו,

ה"ה הרב המאוה"ג חריף ובקי, הי חסיד הי ענו מפורסם לגאון ולתפארת, מו"ה הלל בהרב המאוה"ג מו"ה שמחה זללה"ה, אשר ישבו על כס הוראה והמשפט בקהלתנו, חתן הרב הגאון מו"ה חיים מוואלאז'ין זללה"ה, הורם מאתנו, יום ה', ב' אדר תקצ"ג לפ"ק תנצב"ה.

רבי אברהם שמחה עצמו מציין את זמן היותו בישיבה ואמירת שיעוריו במכתב מעניין שנתפרסם בשנים האחרונות, בו מגלה טפח מאותה תקופה בחיי הישיבה. וכך כותב לאחד מרעיו: ... מחזיקא טיבותא לדרופתקי דאורייתא, בחורפא ובקיאותא, על שלמא דשדר לי בסגיאות רחימותא. ידע ידידי נאמנה כי עוז האהבה יקד יקוד בליבי מאז נסתרנו איש מרעהו, הנראה כי לא תכבה אי"ה. ועתה על של תורה באתי, אשר בקשה נפשו לגלות אזנו מאשר נתחדש אתי בתלמוד, ידע ידידי דטרידנא טובא מאד הן בכל עניני הישיבה ובפרט להלוך נגד רוחו של כל או"א. וכמה ענינים המטרידים מאד. ועכ"ז ארמית ידי בצלו' לקוני ובוראי ית"ש שישים חלקי כל ימי חלדי להיות אך עסוק בעניני הישיבה הנפלאה. ומי יתנני עפר תחת כפות רגלי עם ה'. אלה עומלי תוה"ק מתוך הדחק משימים לילות כימים כחשיכה כאורה, וכמעשיהם בחול כן מעשיהם בשבת, ואיני יכול לפנות ולהעמיק זמן רוב בהשיעור קודם אמירתו, אמנם עכ"ז רובא דרובא חנני הוא ית"ש בחידושים לפענ"ד. ולפי החפזי בעת ראית השיעור קודם אמירתו, בלי עיון גמור נקראים אצלי חדושים וב"ה עולים הרבה. ולע"ע אכתוב מאשר עולה על רעיוני כעת אשר הסכימו עליהם המופלגים מיוחדים אהובים וברורים ובלתי אל האמת עיניהם... ואודות העתק תשובת דודי הגאון הצדיק ז"ל (רבנו חיים). מן השמים הוא שהמעתיק האברך נפל למשכב ר"ל ואני טרוד עד מאד וא"א להעתיקו. ועתה האברך הנ"ל קם ממיטתו ומתחזק והעמדתי אותו שאחר ש"ק הבע"ל יתחיל להעתיק אי"ה. ואשלח לידו אי"ה על ידי מי ומי. ונא ונא להודיעני משלומו ובריאותו, ושלום תורתו, ואשר נדברנו שנינו אודות לימוד הידוע (הכוונה ללימוד תורת הנסתר).

ב"ד הרב נ"י (רבי איצל'ה) נסע תמול לבאקסט, לזאת לא בא הנה בד"ש, מיוחדי בני חבורתא דילן המופלגים אמיתיים ד"ש הטוב באהבה. וה' שלום ישית שלום וברכות ארוכות וערוכות יאריך ימים על התורה לשמה כנפש ידיד האהוב ונפש ידידו הקשור באהבתו ברוב עוז ותעצומות.

צעיר ונבזה **אברהם שמחה** בהרב מוהר"ר **נחמן** זללה"ה מוואלאז'ין.
יום ה' לסדר למען ירבו ימיכם. אך טוב מ' אב ר"ב ישע (תקפ"ב).

כאמור, רבי אברהם שמחה היה בן אחיו – רבי נחמן – של רבנו חיים ותלמידו המובהק. היה גם גדול בחכמת הקבלה כפי שנכתב עליו בפתח "רוח חיים": "אשר זכה להכנס לפנים בהיכל דודו, ובתעלומות חכמה גילה לו סודו". עמיתו של הגרא"ש, אף הוא תלמיד רבנו, פונה אליו בלשון זה "אור ישראל וקדושו, מפאר הזמן ותפארתו, האי גברא רבא יקירא ופרישא, כבוד הרב החו"ב, חסיד ועניו, דולה ומשקה מתורתו לאחרים,

המקובל אלוקי, המפורסם לשם ולתהילה, כבוד שמו הטוב מוהר"ר אברהם שמחה נ"י ראש ישיבת וולוז'ן."

עניין רב מגלים אנו, איפוא, באגרת שהשיב למכר אומלל, אשר דרש ממנו איזו סגולה או קמיע להפקד בזרע של קיימא. אלו דבריו: "ידע ידידי כי באמת שהענין מופלא ורחוק ממני, וגם מהגדולים וטובים ממני לאין ערוך, שהרי אפילו יעקב אבינו ע"ה השיב לרחל התחת אלקים וכו'. והן יש איזה קמיעות לענין זה, אך מחמת החומרות והתנאים שבעסק כתיבתם – הם כמעט מהנמנע. כגון שהכותב צריך להתענות מקודם שלשה ימים רצופים דוקא, וכיוצא בזה שארי תנאים חמורים. וכן יש סגולות לזה, וגם כן כמעט מהנמנע לעשותם מצד פרטי תנאיהם ודקדוקיהם.

אמנם, העולה על כל בכל הענינים שבעולם, הוא ההעמקה בעיון. תפילה על זה ממעמקי הלב, אין ערוך אליה בכל, וכל שכן באלו הימים ששערי רחמים פתוחים. וזה קיימתי בע"ה מיום בוא מכתבו הלז, וגם עוד אקיים בעז"ה".

בשנת תקפ"ז, לאחר שבע שנות אמירת שיעורים בישיבה שהחל עוד בחיים חיותו של רבנו חיים עזב לכהן כאב"ד בקהילות שונות[7].

"אגרות השדרי"ם"

כללת הישיבה גם היא כמתכונתה בעת תקופת רבנו חיים. המשולחים והשדרי"ם נפוצים ברחבי תבל. מוצאים אנו שלש אגרות שצייד רבי איצל'ה את המשולחים.

...ולחתום ברוך הנני קובע ברכה בפני עצמה ובהודאה לכל אחב"י היקרים שי'. בכל מקומות מושבותיכם מחזיקי עץ החיים ותומכים מאושרים, שתוכם רצוף לעשות אהבה נחת רוח לנשמתו של מר אבא הגאון זלה"ה ומאמצים כח להקים שמו על בית אולפנא דידי'. ואני תפילה מי שהטיב ומי שמטיב ומי שיטיב לקבוע כן צדקה להזכרת נשמת חיים לבית תלמודו כולם יהיו נזכרים בזכירה אחת לכל משאלות לבבם לטובה וברכה. וזכות ת"ת דרבים יהוי בסעדא דידהון שכל הברכות שברך כבוד מר אבא הגאון ז"ל לפני

---

7) על פטירתו ביום ה' ו' תשרי תרכ"ה הופיעה ידיעה מיוחדת בשעתו בעתון העברי "הכרמל" בוילנה, בו מתואר הנפטר כ"גחלת הנשארת" מתלמידי רבי חיים מוואלאז'ין "אשר מפיו שמעו תורת ה' תמימה על דרך אשר הורה הוראות רבן של כל בני הגולה ר' אליהו מוילנא".

ה' טרם נעלה מאיתנו, את כל טהורי לב וטהורי ידים המוסיפים אומץ, יחולו על ראשם להתברך בברכה משולשת רחבה וגדושה. איש איש בברכתו, יבורך מעשי ידיהם בנועם ה' כנפשות כלל אחב"י הישרים והיקרים שי' ונפש נענה.

יצחק בהגאון מוהרר"ח ז"ל

היום יום ג' ז"ך אייר ב"ם יברכו ב"י. ורב שלום לפ"ק. (תקפ"ד)

...יתברך ויתעלה (אהוב) ידידי הרב המובהק הישיש מופלא ביראת ה' כש"ת מ' פנחס נ"י המורה לצדקה בק"ק יעדוואבנא יע"א ואשר לו ואתו שי'.

אהו' ידידי, אל מי אשים דברתי אם לא אל תופשי התורה או אל מי ראוי להשתתף בצערא דדוחקא דרבנן אם לא ת"ח, השונ' הלכות. אחלי ובטחוני באהבתו אל תורת ה' שישים עינו ולבו ביראת ה' לשקוד על תקנת בית אולפנא של כבוד מר אבא הגאון וצדיק המפורסם נ"ע כדרך תלמידי חכמים השוקדים בתקנתן וישכיל להיטיב הן באתרי' הן אל כל המקום שנכבדי' דבריו יהיו נשמעים. ומימראה דה' יהוי בסעדא דידי' לכוננהו בתורה ועבודה על כל טוב אורך ימיו וינוב בשיבה טובה בכל מילי דמיטב כנפשו ונפש נענה.

יצחק הנ"ל (הנזכר למטה)

ולהלן מכתבו השני:

בעזה"י נדיבת נדיבי עם דק' יעדוובנא אשר נשא לבן להתנדב שנה שנה על בית אולפנא של כבוד מר אבא הגאון הצדיק זי"ע ואשר מסרו אשתקד יום ב' דג' תמוז ליד האי שלוחא דודו המופלג יקר ודרשן נכבד מ' ידידיה הלוי נ"י לנכון הגיעני כרשום בפנקס בעיטם של כבוד הרבני המופ' ונגיד י"א יקר מו"ה יוסף במ' מרדכי גבאי ונאמן, וכבוד האברך היקר מו"ה זאב במו"ה משה הלוי ואני תפילה בעד אחי המרחמים המעשים והעושים שעושיהם ירחמם לכוננם בצדקה ולברכם ממעון הברכות ומשמייא יסתייע שמידת הרחמים יתגלגל על עושי הצדקה בכ"ע למרחם יתהון ית כל דלהון ולכונן כל מעשה ידיהם בברכת ה' בכ"מ דמיטב כמגמת ישרים בדשמייא וארעא ובריות גופא המה ובניהם שיחיו כל הימים ונפש נענה.

יצחק בהגאון מוהר"ח זלה"ה

עש"ק לסדר "ונזכרתם לפני ה' אלוקיכם", ישע ורב טוב (תר"ה) לפ"ק[8].

---

8) שני המכתבים האחרונים כתובים על דף אחד, המכתב הראשון כתוב בעצם כי"ק ואלו המכתב השני, נראה, שלא נכתב בידו, אם כי הוא חתום עליו בשמו ובצרוף שם אביו. המכתב השני נכתב ראשונה וכנראה שהשאירו מקום בראש הדף למכתבו האישי אל רבי פנחס.

קהילת סלוצק היתה מהראשונות שנענו בשעתו לקריאת העזרה של רבנו חיים מוואלאז'ין לטובת הישיבה שיסד שם בשנת תקס"ג, ושנה שנה היו שוקלים את שקליהם להחזקת הישיבה. כשעלה רבי יוסף פיימר בשנת תקפ"ט על כיסא הרבנות בסלוצק, נוכח לדעת שיהודי סלוצק לפי מספר העשירים והבינונים שביניהם אינם מתרימים מספיק לישיבה בוואלאז'ין, בה למד שנים מספר ונמנה על תלמידיו המובהקים של רבנו חיים ומהיחידים שסמך ידיו עליהם להורות ולדון.

מה עשה? עמד והכריז פעמיים בשנה – בשמונת ימי חנוכה ובשמונת הימים מראש חודש סיון עד איסרו חג העצרת – מגבית כספים לטובת הישיבה בוואלאז'ין, וקיבל על עצמו להיות ה"גבאי" של הישיבה – תפקיד שהטיל עליו ראש הישיבה בימים ההם רבי איצל'ה. גם תיקן להרבות "קרואים" בשבתות שבימי המגבית ולברך את העולים לתורה "בעבור שנדב צדקה להחזקת לומדי התורה בוואלאז'ין", וכל אחד היה מביא לגבאי רבי יוסילי את תרומתו כפי הישג ידו ונדיבות לבו.

"פקודת סגירה"

בשנת תקפ"ד, כשלש שנים לאחר פטירת רבנו חיים, הוצאה פקודת סגירה על הישיבה מטעם שלטונות המלוכה בפטרבורג. כזכור שבשנת תקע"ג הוציאו השלטונות בוילנא בשמו של הקיסר אלכסנדר "כתב חסות" על רבנו חיים ולישיבתו. משום מה, הוצאה עתה מחדש פקודת הסגירה. השלטונות המקומיים בוואלאז'ין עצמו עיניהם ואיפשרו לישיבה להמשיך לימודיה.

שנים קשות היו אלו השנים לעם ישראל בכלל ולישיבה בפרט. המצב הכלכלי היה קשה ויחס השלטונות היה מתנכר לכלל היהודים. ראשית רוח ההשכלה החלה לפרוח בשנים אלו, וראשי המשכילים – אם כי היו עדיין שומרי מצוה – דרשו בשם "טובת העם" למזג לימודים כלליים בלימודי הקודש בחדרים. וגזירות קשות מצד השלטונות היה לחם חוקם של יושבי רוסיה.

רב אחד מגאוני הדור החליף אז אגרות בהלכה ומכתבי שלומים עם רבי אברהם שמחה מאמצ'יסלאב, והביע באחת מהן את תחושותיו ורגשותיו כלפי המצב בכלל, ובישיבה בפרט. אגרת מעניינת וכנראה מאפיינת. זה לשונו: "ועל דיברות קדשו מנידון הלחץ זו הדחק המשוטט בכל הארץ, אשר פרש כנפיו גם עליה דישבתיה דמר, נבהלה נפשי וגם גדלה צערי למאד, וארכובותי דא לדא נקשן. כי עם היות שסובב סובב הולך הוא, וגם עדינו הגיע, וחיצי הזמן נחתו גם בנו, עכ"ז עליה דישיבה דמר יותר אדאג. כי היא אֵם כל חי, ומפיה אנו חיים. כי תלמוד תורה דרבים נפישא זכותייהו".

וראש ישיבת וואלאז'ין רבי איצל'ה היה ראש המדברים, והיה מתייצב לעתים תכופות בפני רוזני ארץ ודורש מהם טובת אחינו בני ישראל, לסכל מעליהם כל מיני גזירות קשות ורעות, גזירות על הגוף וגזירות על הנפש, מהם אשר זממו העריצים הערלים מלבם, ומהם אשר הוסתו בשפת חלקלקות של מרשיעי ברית ראשוני ה"משכילים". לא היתה שאלה קטנה כגדולה שעלתה על הפרק בחיי הציבור ולא הובאת לפניו.

הסופר החרדי המפורסם רבי יעקב ליפשיץ מקובנא כותב על רבי איצל'ה כדלהלן: "אחי ועמי! הננו זוכרים ויודעים עוד את הגאון החכם הכולל נשיא ישראל רבי יצחק מוואלאז'ין זצ"ל, עוד זכרונו חרות על לבב כל איש מישראל, אהבתו ומסירת נפשו בעד עמו ורגשותיו הטהורים ומחשבותיו הטובות. עוד יסופר לדור מאמריו המחוכמים הנמרצים אשר השיב למתנגדיו באספות אשר התייעצו כדת מה לעשות לתיקונה של האומה. מכתביו החדים והנשגבים אשר לדור אחרון ישארו חרותים על ספר תולדות ישורון".

באחת מנסיעותיו לפטרבורג אף נפגש עם הקיסר נקולאי הראשון, והיה זה אז מאורע בלתי רגיל. ושנים רבות לאחר מכן עוד אפשר היה לראות בביתם של נכדי רבי איצל'ה, רבי חיים הלל פריד ואשתו המהוללה שרה ביילה, את הבגד שלבש רבי איצל'ה ביום שהתייצב לפני הקיסר ניקולאי הראשון. הבגד היה של משי נאה, צבעו צהבהב, וחלק גדול ממנו היה רקום כסף, הבגד היה ארוך, וארבע כנפות לו שעשו להן ציצית.

מספרים שהמיניסטר בימים ההם, אובארוב, שאמרו עליו כי "יודע ספר" הוא, שאל את רבי איצל'ה כשראה אותו מקושט כל כך, מפני מה הוא עובר על הפסוק: "אל תתהדר לפני מלך" וגם על מה שנאמר בתלמוד: "יאה עניותא לישראל". על זה השיב לו רבי איצל'ה: הלכך אני לובש בגד תפארה, משום ש"יאה עניותא לישראל", ובכן העניות היא הידור לנו, והרי נאמר "אל תתהדר לפני מלך", הרי שאסור לי להתקשט בעניות...

רבי איצל'ה הרשים מאד את המיניסטר הגראף אובארוב, והגרף התידד עמו ביותר. גם הציג בפני המיניסטר את "כתב החסות" של אביו, כנזכר לעיל, ובקש שיציינו באופן רשמי מטעם המלכות על אותו המסמך, שהוא הוצג לפני המלכות, והממשלה מאשרת שוב את תכנו. הגרף אובארוב, ברצותו להפגין ידידותו כלפי ר' איצל'ה, הסכים, והטביע את חותם הממשלה על המסמך וזה שמש כאישור רשמי חדש על הסכמת השלטון עם קיום הישיבה, שלימודיה היו עד אז בלתי חוקיים.

בשנת תקפ"ז פוקדת את וואלאז'ין שריפה גדולה. ר' איצל'ה שופך שיח על מצבו באגרתו הלבבית להג"ר אברהם דוד אב"ד לובטש: ..."אשריו שהוא בן חורין ועוסק בת"ת

אוהב ושונה הלכות. ואנוכי מלבד כי כח אין לעבודתי המוטלת עלי. עוד בעו"ה חלאים שמצאוני הן בחרף העבר והן קיץ הלז ודאי לקחה אזנו ... ... המחליף זמנים ית"ש יחדש שנה טובה ולא יוסיף לדאבה עוד... ... והן בגופא דעובדא אם כי גם עתה אנכי בעו"ה בערבוביא דרישא ואינני מוצא מכתביו מעת השריפה ר"ל..."

באותה עת [לאחר שרבי אברהם שמחה עזב את משמרתו ועבר לכהן ברבנות] ממנה רבי איצל'ה את **חתנו הגדול רבי אליעזר יצחק פריד** בנו של רבי הלל חתנו של רבנו חיים. [ז"א, רבי איצל'ה לקח לבתו את בן אחותו – אסתר] למשנה לראש הישיבה, והוא אז צעיר מאד כבן עשרים. ולאחר זמן גם **חתנו השני, רבי נפתלי צבי יהודה ברלין – הנצי"ב**, מוסר מפעם לפעם שיעורים בעת העדרו של חמיו רבי איצל'ה בישיבה, שהיה עסוק וטרוד למאד בטרדותיו לטובת כלל ישראל.

בשנת תר"ז ורבי איצל'ה כבן ששים ושבע שנה, הוא כותב לנכדו [חתן בנו] רבי יהושע לעווין: "... אהובי ידידי עם שלפי כוחותי המצומקים במגינת לב מדעלמא ודידי בהורעת השעה כזו ר"ל לעת זקנה קשיא עלי הכתיבה גם בשבתי בביתי ואף כי בלכתי בדרך ..."

דברים אלו הם מסוף תקופתו. כמדומה שלא נטעה אם נביא כאן גם את דבריו שכתב בהקדמה ל"נפש החיים" המתייחס לתחילת תקופתו "הורעת השעה בעו"ה היא שגרמה, כי מיום שהורם העטרה, טובה בעינינו לא ראינו, ונשארתי כאיש נדהם רצוץ לבב, מאשר השתרג, ומשתרג".

אכן שנים קשות היו לכלל ולפרט, לישיבה ולעמך, בתקופת רבי איצל'ה, ואמנם נשא בעוז את כל התלאות, אך הן הלכו וגברו. רבי איצ'לה התבטא פעם על עצמו שמחמת תלאות הכלל ועיסוקו בהן "כרמי שלי לא נטרתי".

המאפיין הוא שראש הישיבה נתעלה למרומים למגינת לב כל ישראל בפתאומיות בעת היותו בדרכים לטובת הכלל ולטובת הישיבה, בעש"ק כ"ו אייר תר"ט בעת שהתארח בבית מוקיריו משפחת עליאשברג המפורסמת. כפי שמספרים נקבר ר' איצל'ה באיוועניץ, בגלל שפטירתו אירעה ביום הששי אחה"צ ולא היה סיפק להביאו לוואלאז'ין.

איוועניץ בכלל ומשפחת הגבירים עליאשברג מאיוועניץ בפרט, תמכו במאד בישיבה לאורך כל השנים, עד כדי שנהפכה משפחת עליאשברג כמעט לחלק מהנוף של הישיבה, וידידות גדולה שררה בינם ל"משפחת בית הרב".

הספדים נערכו על רבי איצל'ה. ניכר היה מתוך ההספדים, שעם פטירתו חלפו להן

תקופות רבות ההוד לבלי חזור שוב. הנה קטע מתוך דברי ההספד שנשא הגאון רבי יוסף פיימר אבד"ק סלוצק (מתלמידי רבנו חיים): **..."אחד היה בדורנו גאון עוזנו רשכב"ה החסיד וקדוש רבנו אלי' מווילנא, רבנו בדורו כמשה בדורו. ואחריו תלמידו שסמך ידו עליו מו"ר הגאון האמיתי החסיד מ' חיים זצוק"ל ר"מ דק"ק וואלאז'ין. ואחריו נשאר לנו בנו הגאון הצדיק וחכם מ' יצחק ר"מ דק"ק הנ"ל שהי' בו מעין חכמת וצדקת מר אביו, והיה דומה לנו כאילו מו"ר מר אביו חי"...**

זכר רבי איצל'ה נחרט בזכרון כלל ישראל לדורותיו כ"נשיא ישראל" וכ"חכימי דיהודאי" עקב הנהגתו את הכלל בשנותיו הקשות והמעיקות.

הניח אחריו בן אחד, הוא הרב רבי אליהו זלמן, [חתנו של רבי אליהו זלמן היה הגאון רבי יהושע העשיל לוין], וכן חמשה חתנים, ביניהם שנים אשר הוזכרו לעיל, אשר עוד בחיים חיותו של רבי איצל'ה הגידו כבר שיעורים בישיבה.

תקופת רבי אליעזר יצחק פריד

תר"ט – תרי"ד

רבי אליעזר יצחק פריד, בהתמנותו כראש הישיבה ורב אב"ד דוואלאז'ין, לא היה פנים חדשות בישיבה ובעיירה. מגיל צעיר מאד, כבר מינהו חמיו רבי איצל'ה להגיד שיעורים בישיבה ולהורות הלכה למעשה. בסוף שנת תק"פ בהיותו כבן עשרים כותב עליו אביו, רבי הלל רבה של הורודנא וחתנו של רבנו חיים ומשנהו לו בעבר: **"במה אכף ואקדם לאל מרום אשר זכני לבוא עד הלום לראות עם בני חביבי מחמד עיני ולבי אב בחכמה ורך בשנים ה"ה המופלג החריף ובקי מ' אליעזר יצחק שיחי' ולהשתעשע עמו באהבת יעלת חן ולשמוע מפיו חדושים אמרי נועם בחריפותא בגמרא ופוסקים אשר עולה על שולחן מלכים מלכי רבנן בי מתיבתא קדישא דק' וואלאז'ין מידי יום ב"ה השעורים תמידים כסדרם וראיתי כי מחדדין שמעתתי' טפי, חדודו קודם ללבונו, ולברר שמעתתא אליבא דהלכתא, ומידי דברי ראיתי בקיאותו הנובע בפוסקים, והרגילו מחותניו הוא גיסי רב חביבי הרב המאה"ג החריף המפורסם מ' יצחק נ"י אב"ד דק' הנ"ל להורות לעם ה' בדיני אסור והיתר, אמרתי אודה לה' על הטוב הזה אשר גמלני ואסמוך גם אני את ידי עליו כי ראוי הוא לסמוך עליו להבדיל בין הטמא לטהור ובין אסור למותר ואברכהו שיה' רעוא מן שמיא שתתבדרין שמעתתי' בעלמא ויצליח ויעשה פרי למעלה למעלה. ואף שכלום אב מעיד על בנו, ברם בכגון דא שפיר דמי דמילתא דעבידא לגלוי' הוא כמ"ש הגאון בעל שבות יעקב בתשובותיו לי"ד סי' מ"ד ראי' מתוס' סנהדרין דף ה' ד"ה נקיטנא רשותא דאב יכל לסמוך את בנו ומטעם הנ"ל. השי"ת ברחמיו יצילני שלא אכשל ח"ו בדבר הלכה אני וזרעי וזרע זרעי עד עולם אמן.**

דברי הצעיר הילל באאמ"ו הרב המאה"ג זצ"ל מ"ץ דק' הורדנא היום יום ג' לסדר וראיתם אותו, תקפחית לפ"ק פ' וואלאז'ין.

ועוד בשנת תקצ"ב, כנראה לרגל התמנותו למשנה ראש הישיבה לחמיו רבי איצל'ה, כותב עליו אחד מגדולי הדור, הגאון רבי אברהם אבלי מווילנא: **אם כי בעו"ה בדורותינו בטל סמיכות חכמים אשר הי' מאומת אצלנו בעמנו הק' אשר סמכו את החכמים השלמים ואשר הגיעו להוראה ולמינוי ראשי מתיבתא ללמד בני יהודה קשות בישיבה, וידוע כי בעוונותינו הרבים דל כבודנו ונתבטל סמיכה הנ"ל, אפס הי' תקוני גדולי הדור לעשות תקנותם לפי הדור שלא יבא כ"א לקפוץ בהוראה. וכן מבואר בתה"ד בעניני ישיבות שהיו על פי הורמנא וסהדותא דגברי סמיכי וסבי דדרא, וכ"ש דכ"ש**

בדור העני הזה, אמנם להיות האמת נהדרת אמרתי לחרות בעט ועופרת, היות כי איקלע לאתרן האי מרבנן רך בשנים ואב בחכמה הרב החריף האמיתי ובקי ג"כ בכמה סדרים בש"ס כמ"ה אליעזר יצחק בהרב המאוה"ג מו"ה הלל חתן הרב הגדול המפורסם מו"ה יצחק האב"ד דק"ק וואלאז'ין בהגאון המפורסם מו"ה חיים האב"ד בק"ק הנ"ל, ומחדדין שמעתתי' דדייק ומלבן הלכתא לירד לעומקה של הלכה ומורין כן, הנה בודאי הוא ראוי לאותו איצטלא להיות ראש ישיבה ללמוד גם עם מופלגים ושנונים אשר מאתם תצא הוראה ויורו חקים ליעקב, כי כן נכון לו וזכות הצדיק המנוח הגאון מוהר"ר חיים זצללה"ה אשר תקן האי בית אולפנא לתקון הדור מסייע, אשר מחלציו יתכונן האי בית תלמוד עד ביאת ינון יעמוד. הכ"ד הבעה"ח היום יום ג' כ"ה מנחם תקצ"ב לפ"ק וולנא.

נאום אברהם אבלי

אולם לא ארכו הימים, ובהיותו כבן שלושים שנה חלה במחלה אנושה, ועל אף חולשתו לא הפסיק לשקוד על תורתו ולהשמיע שעוריו בישיבה, משיב לשאלות ומתכתב עם גדולי ארץ, כהגאון רבי דוד טבלי והגאון ר' יוסף פיימר מסלוצק ועוד.

ובהיותו כבן ארבעים, שנת תר"ט מתמנה כראש הישיבה עם חליו ותשישות כחו. ומספר בנו רבי חיים הלל פריד בהקדמה לספר "חוט המשולש": **..."הן מר אבא הגאון וצדיק ז"ל אשר עוצם שקידותו ידוע ומפורסם לכל. ובימי אבלו על אביו הגאון וצדיק ז"ל כל תלתין יומין הוה מהדר לי' לתלמודא דכולא ש"ס**[1]**. וכל גאוני זמנו נשאו ונתנו עמו בשאלות שונות עוד בימי נעוריו לרגל גודל החריפות והבקיאות אשר הראה בעת העריך השיעור בהישיבה הק' דפה ק"ק וואלאז'ין, ולאור תורתו הלכו רבים וכן שלמים".**

רבי אליעזר יצחק מקבל איפוא את המינוי ונושא את עול הישיבה ורבנות העיר, מחלתו גוברת אולם הוא אינו מרפה את ידו מלנהל עדתו על מי מנוחות. הוא משגר לקהלות הקודש שבסביבה את "תשובותיו" בנושאים הלכתיים שונים. הוא משכין שלום במחלוקות קהלתיות, ומשמיע דברי מוסרו לקרובים ולרחוקים.

בהזקקו להיתר עגונות הוא ממשיך בדרכי שושלת הזהב של רבנו חיים ורבי איצל'ה, ומתאמץ להתיר בנות ישראל משבי עגינותן. ב"תשובה" אותה הוא כותב להגאון ר' דוד

---

1) ואחד התלמידים כותב: והוא לפלא, כי לפי החשבון עולה מספר העלים מכל התלמוד (לבד מסכתות קטנות) יותר משני אלפים ושש מאות, ועולה לפי זה לכל יום בחודש קרוב לתשעים דפים! (ומה שתפס לשיעור היקפי – חודש ימים, יתכן שסמך על המבואר במס' ברכות (ל"ח ב') ובמס' כריתות (כ"ז א'), שאיזה מן החכמים היתה דרכם לחזור על תלמודם כל תלתין יומין).

טבלי והמשתרעת על חמשה עשר עמודים, הוא מסיים: ..."את אלו המערכות הערכתי כאשר חנני ה' אלוקים כמדתו ית"ש לחונן אף לשאינו הגון כמוני היום ועתה אליכם אישים אקרא גדולי ישראל וגאונינו שימו נא לבבכם על עלובתא דא בתולה חגורת שק על בעל נעוריה ותשתדלו לפקח בעינה לטוב להתירה מכבלי העגון. וה' הטוב יהיה בעזרם. ותחזינה עינינו בשובו אל נווהו רבתי עם אשר היתה כאלמנה ולחזות בנועם ה' ציון וירושלים מוצאי תשעה באב תקצ"ט לפ"ק. דברי המדבר לכבוד התורה כאשר נצטוינו לפקח בתקנות בנות ישראל העגונות, אליעזר יצחק בהגאון מו"ה הלל זללה"ה המתאבק בעפר רגלי ת"ח פה וואלאז'ין".

מתלמידיו הידועים לנו:

רבי יצחק דאנציג, רב בביאנוב (פלך גרודנא) שם הכיר את רבי ישראל סלנטר, והושפע מדרכו – דרך המוסר. **רבי ישעי' זליג היילפרין**, ר"מ בישיבת ביאליסטוק ואב"ד סופראסלי (מחוז ביאליסטוק), "מח"ס מוסדי ישעיה", הוא כותב על רבי אליעזר יצחק, "היינו לפניו ביראה ורתת וקיימנו שפתותיו נוטפות". **רבי נחומקה מהורודנא** מרבותיו של החפץ חיים.[2] **רבי ארי' לייב ילין**, בעל "יפה עיניים" על הש"ס (למד בחברותא כשלש שנים עם הנצ"ב). **רבי אליהו נייווידל**, נין רבי זלמל'ה. **רבי חיים ארי' מסטאוויסק** (ראטענבערן) הרב דשם, וינהו אחריו כל ישראל בעניני דת ודין, ששלחו אחריו למקומותם והעמידם על הדין האמת והשלום.

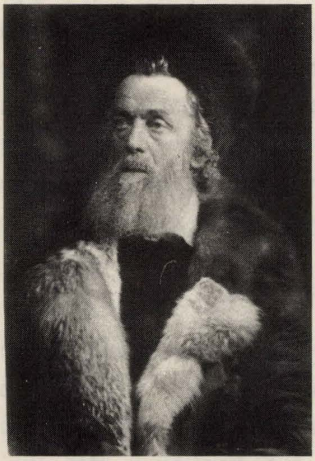
---

2) וכך מתאר ה"תולדות מנחם": הוא נסע לישיבת וואלאז'ין הגדולה הנודעת אז לשם, ובידו מכתב מהרב הגאון ר"מ מנישוויעז. ויבקש הצדיק ר' נחום ז"ל כי לא יכתוב עליו שום תואר רק הרשה לו לתארהו בשם "שקדן בתורה וירא אלקים", באמרו כי כל איש ישראל מוכרח להיות ירא אלקים. ויצא וואלאזינה לפני הגאון ר' אליעזר יצחק מכרבל בבגדו ומתעטף בטליתו וארכובותא דא לדא נקשן מאימה ופחד. וישאלהו הגאון: האם ידעת צורתא דשמעתא, ויען ר"נ, אם אלמד בישיבת מורנו כתשוקתי ואחסה בצל כנפי תורתך, מורי הקדוש, אדע צורתא דשמעתא באר היטב. ויאמר הגאון להרב המשגיח, כי ישיביהו בספסל האחרון. ויעבר הגאון ידו על פני ר' נחום לאות אהבה, כי אהב את השקדנים יותר מהחריפים, וכה ישב שם כירח ימים נחבא אל הכלים, ולא שם איש ליבו אליו, ויתבשם מתורת רבו, ותהי בפיו כדבש למתוק, וכל חידוש ששמע חרת על לוח ליבו לזכרון. ואם שמע איזה פרפרת משם הגר"א ז"ל או משם תלמידו הגאון מאוה"ג מהר"ח ז"ל היה חוזר עליה פעמים אין ספורות.

ויהי היום, ויקשה הגאון לתלמידיו בני הישיבה – שהיו גדולי ישראל – קושיא אחת, ולא נמצא תירוץ מספיק בפי כל התלמידים שיתקבל על הלב, והנה קול דממה דקה נשמע פתאום מן הספסל האחרון לאמר: לע"ד לא קשה כלל להגיד מה שהקשה רבנו. ויבט הגאון מרחוק, והנה ר' נחום השקדן מתרץ את הקושיא בחריפות גדולה אך בבהלה ופחד, ויגש אליו ויאמר: הגד נא בני התירוץ בפה מלא, בלי פחד. וישנן לו התירוץ. ויאמר הגאון המורה: זאת לא פללתי וזאת היא האמת, ואני דמיתי אשר

"משנה למלך"

בשנים אלו מסייע בידו בתור משנה לראש הישיבה גיסו – חתנו השני של רבי איצל'ה – רבי נפתלי צבי יהודא ברלין – הנצי"ב. רבי יהושע העשיל לוין חתנו של ר' אליהו זלמן בנו יחידו של רבי איצל'ה ראה מטבע הדברים את עצמו כמועמד למשרת ר"מ בישיבה, ומחמת גדלותו בתורה ויראה אכן היה ראוי לכך, אך מחמת כוונתו להכניס אי אלו תקונים בישיבה [כדי שזו תהיה מוכרת באורח רשמי על ידי הממשלה ותוכל ע"ז להתחרות בשני "בתי המדרש לרבנים" שבוילנא ובזיטמיר שהתנהלו ע"י המשכילים,] לא הסכימו גדולי הרבנים לשבצו להנהלת הישיבה.



ר' יהושע העשיל לוין
חתנו של ר' אליהו זלמן בנו של רבי איצל'ה

לקושיא זאת לית נגר ובר נגר דיפרקינא. ויצוה לתלמידיו כי יחזרו דבר התירוץ כי הוא כפתור ופרח. ויהי רעש גדול בין התלמידים, ויאמר המורה: הנה זה הוא פרי השקדנות וההתמדה. ומני אז הוקירוהו ויכבדוהו תלמידי הישיבה, ו"מתמיד מזאמות" קראו לו, וישיבוהו על ספסל בחירי התלמידים, ותיקר נפשו בעיניהם. והוא לא שם ליבו אל תהלתם וכבודם, וילמד רק לשם שמים ויצניע לכת. ובראותו כי שמו הולך וגדול בין התלמידים הרבים ולא יכול נשוא, גם קול עדרי צאן קדושים הרבים לא נתנוהו ללמוד כחפצו, ויסע לביתו ומשם לקאוונא וכו' וכו'.



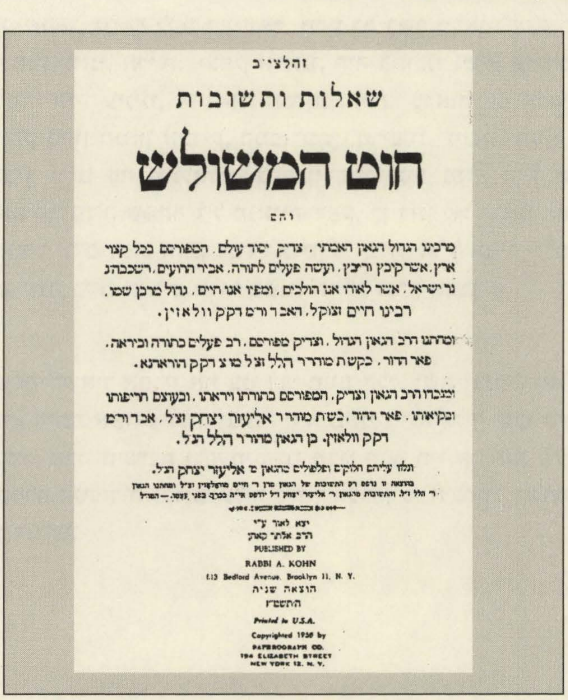


רבי נחום מהורדנא (קפלן)

"בא השמש בצהרים"

ביום ה' י"ט אלול תרי"ג עלה המות בחלוני בית עץ החיים דוואלאז'ין, ורבי אליעזר יצחק, שנתמנה אך בשנת תר"ט, כארבע שנים קודם, נפטר, לאחר מחלה ממושכת. וכך כותב בנו: "הה! חשכה השמש בצהרים. עודנו באבו נקטף עלה השמימה בן מ"ד שנה. כארבע עשרה שנה לפני מותו נחלה במחלה אנושה ר"ל. ואף כי מצב בריאותו היה ברע מאד ובחלישות נוראה, בכל זאת מגודל אהבתו וחשקו אל התורה לא מש מאהלה ולא מנע בר. ואזר חיל להטיף אמריו בהישיבה שני פעמים בשבוע. ובכל פעם לא הי' בהמ"ד בלא חידוש בחריפות ובקיאות. כן השיב תמיד לשואליו דבר הנוגע להלכה נחוצה. אך מגודל חלישותו לא הי' בכחו לרשום ולכתוב הכל. והרבה מחידושיו נשארו תחת ידי תלמידיו אשר יצקו מים על ידיו. וגם אלה אשר רשם, לא הספיק לסדרם בסדר נכון כנצרך להדפסה, ויש אשר לא הספיק לגומרם. ואשר נכתבו בכמה פנים"...

הגאון רבי יוסף חבר אב"ד קנישין וידוובנה מספידו: "...הוא הגבר הוקם עול הקים עולה של תורה להגדילה ולהאדירה, וכמה שנים הרביץ תורה ברבים, העמיד גדולי עולם מורי הוראות בישראל, הזיל מים מדליו וזרעו במים רבים שתו מימיו הנאמנים, איה שוקל ואיה סופר, הוא היה טהור בלי דופי"...



זהלצי"כ

שאלות ותשובות

חות המשולש

וחם

סדיבו הגדול הגאון האמתי, צדיק יסוד עולם, המפורסם בכל קצוי
ארץ, אשר קיבץ וריבץ, ועשה פעלים לתורה, אביר הרועים, רשכבהג
נר ישראל, אשר לאורו אנו הולכים, ומפיו אנו חיים, גדול מרבן שמי,
רביבו חיים זצוקל, האב ורם רקק וולאוזין.

ומחותו הרב הגאון הגדול, וצדיק מפורסם, רב פעלים כתורה וביראה,
פאר הדור, כקשת מדרר הלל וצל מצ רקק הוראתא.

ומבחרו הרב הגאון וצדיק, המפורסם כתורתו ויראתו, ובעוצם חריפותו
ובקיאותו, פאר הדור, בשת מדרר אליעזר יצחק וצל, אב ורם
רקק וולאוזין, בן הגאון מדרר הלל הל.

תלמ עליהם הלוקים ושלשלם מהגאון מ' אליעזר יצחק הל.

מדפוס ד' מרדכי רש התשעות של הגאון מרן ר' חיים מוולאזין זצ"ל ומחותנו הגאון
ר' הלל זיל והתשעות מהגאון ר' אליעזר יצחק זיל יוצאים מדיר הכתב בגוי נאמן, — המעתיק

יצא לאור ע"י
הרב אהרן קאהן
PUBLISHED BY
RABBI A. KOHN
113 Bedford Avenue, Brooklyn 11, N. Y.
הוצאה שניה
התשמ"ז
Printed in U.S.A.
Copyrighted 1938 by
PAPERBOOKRYN CO.
194 ELIZABETH STREET
NEW YORK 12, N. Y.

על מצבתו נחרט הדברים המבהילים דלהלן:

אבן מקיר תקרא, המקום מאד נורא, פה גנוז ארון אלקים.
לבבו יקרע כל עובר, על מקום זה בית וקבר, ויפול פחד אלקים.
יהפכו כנור ועוגב לאבל, לתוגה שיר ונבל, ותהי לחרדת אלקים.
על כל שפיים קינה, צרה על כל עבר ופינה, ויריעו כל בני האלקים.
זעק והילל עד שמים, ודמעות כזרם מים ימשכו מבית אלקים.
רעה ואמן, צנצנת המן, לקח ונטמן, ואיננו כי לקח אותו אלקים.
יראת וחכמתו פניו האירו, כל רואיו הכירו, כי עליו יזרח כבוד אלקים.
צבי ישראל נזר ועטרה, קולע השערה, כאשר ישאל איש בדבר אלקים.
חרף נפשו למות באהל תורה, הוא יתהלל בגבורה, צדיק מושל ביראת אלקים.
קודש הוא לה' כל ימיו, הרבה תלמידיו מעלומיו, ויבינם בס' תורת אלקים.
באה השמש בצהרים, קדרו ממעל שמים, ביום נכבה נר אלקים.
נפלה, נפלה החכמה באשיותה, נמוגו יסודותיה, בהאסף נגיד בית אלקים.
הוא הלך למנוחות, להתעדן בנועם אלקי הרוחות, בעדן גן אלקים.
ללמד את העם משפטי צדק, הה! מי יחזיק בדק? להודיעם את חוקי האלקים.
לא אלמן ישראל, גם כי לעת קץ יגאל, וראו כל בשר מראות אלקים.
זה צדיק גאון עוזנו, אליעזר יצחק אדוננו, היה בתוכנו נשיא אלקים.
לאור חכמתו יאיר עינינו, זיו תארו תנחמנו, וירצו כראות פני אלקים.

פה חלקת מחוקק ספון הגאון הצדיק, המפורסם בחריפות ויראת חטא כמו"ה אליעזר יצחק זצ"ל אב"ד ור"ם פה וואלאז'ין, בהגאון המפורסם מו"ה הלל זצ"ל מו"צ ב"ק הוראדנא בהגאון הג' מו"ה שמחה ז"ל מנאווהרדאק, בן בתו של הגאון החסיד אור עולם מ' חיים זצ"ל אב"ד ור"ם דפה, וחתן דודו הצדיק מ' יצחק זצ"ל אב"ד ור"ם דפה. וימת בן ארבע וארבעים שנה ביום ה' י"ט אלול בשנת תרי"ג לפ"ק תנצב"ה.

רבי אליעזר יצחק השאיר אחריו את בנו רבי חיים הלל, ושתי בנות, ואלמנתו, בתו של רבי איצל'ה. היא היתה אשה גדולה, וביתה היה משמש "טרקלין" שבו היו באים אנשים שונים מבני העיר, מבני הישיבה ולפעמים גם מבני חוץ. היו קוראים לה בשם "הרבנית הזקנה", וכשנפטרה הספידוה וקוננו עליה מתוך הכרה, כי אישיות חשובה ורבת פעלים עזבה את ארץ החיים.

תקופת רבי נפתלי צבי יהודא ברלין – הנצי"ב

תרי"ד – תרנ"ב

תקופת הנצי"ב, וכפי שכינוהו "רבי הירש ליב", בהיותה משתרעת על פני תקופה ארוכה – משך שלושים ושמונה שנים, וגם רב תהפוכות היו בה, מן הצורך איפוא לחלק את התקופה לשלשה חלקים עיקריים. הנצי"ב, ומשנהו הבית הלוי – רבי יוש'ה בער הלוי סאלאוויצ'יק. הנצי"ב, ומשנהו חתנו, רבי רפאל שפירא. הנצי"ב, ומשנהו הגר"ח מבריסק – רבי חיים הלוי סאלאוויצ'ק, חתן בתו.

הנצי"ב, ומשנהו רבי יוש'ה בער

אם נרצה למצות בהגדרה קולעת את הנצי"ב ביחס לעולם התורה בכלל ולישיבה בפרט, הוא, שהיה **"מלך ראשי הישיבות"** ו**"אביהם של בני הישיבות"**. כל אותן ארבעים שנה רצופות שעמד בראש והנהיג בית אולפנא רבתי "עץ חיים" דוואלאז'ין, אֵם הישיבות, עיטרו את ראשו כתרי תורה וגדולה הבאים כאחד. במשך תקופה זו הספיקו להסתופף בצילו יותר משתי רבבות תלמידים, בהם כמעט כל גדולי הגאונים ומרביצי תורה בדור הבא, ראשי ישיבות ליטא המפורסמות, שהעמידו המה ותלמידיהם ותלמידי תלמידיהם – עד לימינו ממש – דורות רבים של עמלי תורה. "אף זאת היתה לו לנצי"ב" – כותב עליו בנו הצעיר ר' מאיר – "אהבת התורה, היינו לא אהבת תורה במובן מופשט, אלא אהבה פשוטה לאיש הלומד תורה, לשקוד על תקנת לומדי תורה, שיהיה להם לחם לאכול ובגד ללבוש, שלא יחלו על ידי נעליים קרועות וכדומה. אהבת התורה בצורה "פשוטה" חסרה להם להרבה אנשים, שלמען התורה במושג המופשט הם נכונים לבוא באש ובמים, וגם כאשר יחלה בן ישיבה, לא יקשה להם לעשות מאמצים גדולים להחלימו, אבל לשקוד על תקנת הלומד תורה, כאב הדואג לבנו, את זה לא יבינו. אבא ז"ל ידע זאת בתכלית השלימות".

מספרים שאב אחד הביא לנצי"ב את בנו יחידו וביקש ממנו, שישגיח עליו במיוחד. החזיר לו הנצי"ב: "אתה, בנך בן יחיד הוא לך, ואילו אני, ארבע מאות בני הישיבה כולם בנים יחידים הם לי". ומספר ר' מאיר בנו של הנצי"ב: בא בחור לפני אבא ז"ל ובידו מכתב, רוצה הוא ללמוד בישיבה. אבא ז"ל קורא את המכתב, ודמעות מתגלגלות ויורדות מעיניו. הבחור מתחלחל וגם העומדים מסביב מתבהלים, מי יודע מה כתוב במכתב ההוא. שואלים את אבא ז"ל, על מה הוא בוכה, והוא עונה בקול רועד: "איככה לא

אבכה, אם בחור חשקה נפשו בתורה ורוצה ללמוד בישיבה הקדושה, ואין בידי לקבלו?!"...

מלבד זאת יצאו לו מוניטין שלו כ"משיב דבר", כפוסק לדור, ומכל פינות הארץ שלחו לשאול מפיו דבר ה' זו הלכה. כמו בימות קדם, כשהתנוססו ישיבות סורא ופומבדיתא, שבו ישראל בימיו לבקש תורה מוואלאז'ין, לא רק במובן הלימודי, כי גם במובן המעשי. נוסף לכך היה מדברנא דאומתיה, דורש טוב לעמו, מתייצב לפני רוזני ארץ וטורח הרבה לרווחתם ולישעם של פזורי ישראל הכבושים בגולה, ושל האומה היהודים בכללותה, הן בגשמיות הן ברוחניות.

וואלאז'ין בשעתה היתה מקדש מעט, בחינת "בית רבינו שבבבל", אשר אליו גלתה שכינה במהלך הנדודים מאז שבת וחרב נוה אלקים בציון. וואלאז'ין היתה מרכז החיות של יהודים שוחרי תורה בגולת פולין ורוסיה הגדולה. אליה, אל וואלאז'ין של הנצ"ב, היו נשואות עיניהם של רבבות אלפי ישראל.

ראו נא מה שהנצ"ב עצמו כותב: **"בית התלמוד הגדול בית מלוני, מקור ששוני, בה כל מעייני, הוא ד"א של הלכה, אשר נוסדה לתורה ולתעודה, ע"י הגאון הגדול אביר הרועים, עין העדה אדמו"ר וח"ז מ' חיים זצ"ל בוואלאז'ין. ואחריו קם לעודדה, בנו, חותני אדמו"ר הגאון פאר ישראל מוהרי"צ זצ"ל. ואחריו תמך הודה, מר גיסי הגאון חריף ובקי מ' אליעזר יצחק זצ"ל. היא הבאר חפרוה שרי האלקים ושרי התורה, כרוה נדיבי עם ה' משתתפים בשכרה, אלו במחוקק להשיב מלחמתה של תורה שערה, ואלו במשענותם בלב נדיבה וברה. ו[א]נוסדה ויצאה לאורה, מנהרים המונים חברים ותלמידים שוקדי תורה, המה בחינו כי מימי' מצליחים, גם לשקידת התורה גם לעיון ישרה, איש לפי פעלו בשקידה להתגברה, ואיש לפי מהללו בקרב חכמים אריות שבחבורה. רבים שתו ושבעו כדי מדתם במשורה, ויצאו מורי הוראות לחיות דגן בתלמוד ובסברא. ואני לא מנעתי את עצמי מדקדוק חברים ופלפול התלמידים להתחברה" וכו'.**[1]

---

1) מועתק בזה מכתבו של הנצ"ב בה כותב שהדפסת ספרי "העמק דבר" על התורה, היא "בזכות הישיבה הקדושה שאני מוסר נפשי עליה" [הועתק מספר "שנות דור ודור" עמוד קפ"ג]

ב"ה ג' י"ב טבת תרמ"א וולאזין.

כאור בוקר יזרח כבוד ידיד אהוב ואוהב מישרים הרב החכם המפואר בלשן מאד נעלה יקר רוח איש תבונה כש"ת מ' אברהם אלי' הרכבי נ"י. יהי ה' עמו ויאושר שמו ויבורך טעמו.

מכתב מע"כ נ"י מן ג' דחנוכה הגיע וקראתיו נועם, כי נעלה ושפרה עלי גם דבריו גם אהבתו המפעמתו ברגשי קודש, והכרתי כי ישר ונוכח נתיבו ועמד טעמו בו, עד אשר אקוה כי יותר מאשר

ראה מע"כ נ"י טוב בביאור המקרא בחח"ת בעומק הפשט משולב בדברי חז"ל, עוד ירחב לבבו כאשר יוסיף להשקיף הנוגע ליסוד לאום ישראל, ויותר מזה כאשר יחזה מישרים בכח התלמוד ועיונה מה היא עושה בישראל, כאשר יגיע לפ' קדש לי כל בכור, ולס' דברים כמעט רוב פרשיות, עד שהראיתי לדעת שם פ"י מקרא ח' כי כינה הכתוב את התלמוד ארון ברית ה', באשר הוא נושא את השגחת ה' על ישראל, ומאיר את הדרך לפניהם כמו ארון הקודש בארץ מאפליה, ועוד הרבה דרושים עומדים ברומו ש"ע היהדות, ומיוסדים בפשט המקרא אשר אין המקרא יוצא ממנו, ולא בדרך דרש ורמז.

וידעתי כי איני כדאי והגון להדפסה רחבה כזו, ומה אני ומה כחי להוציא לאור ביאור פרוס על כל חח"ת, וגם בפעלת הדפסה רבה אשר הגיע עד חמשת אלפים רו"כ, ובחיי ראשי כי לא הי' מוכן בידי גם מאה רו"כ, אך יד ה' והשגחתו הפרטית הי' עמדי בזכות הישיבה הק' שאני מוסר נפשי עליה, והטה דעת המדפיסים להדפיס בהקפה יותר משלש אלפים רו"כ, וגם האיצו להוציא כל המלאכה בשנה אחת בעזר ה' הגומר עלי, יהי שמו מבורך לעד.

וקויתי לה' החפץ להגדיל תורה בישראל, כי בעלי דעת ישרה כמע"כ נ"י והרבה הנפוצים בתבל ארצה שישראל שרוים שמה, יכירו כמה גדול מקום יזרעאל שזורעין ומגדלין בו תורה, וכי גם בקיום

תחילת ענינו של הנצ"ב במקרא כתוב "את צנועים חכמה", וסופו במקרא אחר "חכמות בחוץ תרונה". כשלוקח לביתו – בית הרב – רבי איצל'ה, היה צעיר לימים כבן ארבע עשרה. ומאז משך כעשרים שנה התבודד בחדרו, עבד את עבודתו בצניעות ובשקט גמור, עד אשר אף מקורביו – ואפילו חותנו הגדול – לא עמדו על גדולתו. אף לא היה אוכל עם בני ביתו באותן השנים פרט לשבתות וימים טובים. לא פעם אחת – מספר תלמידו ר' יצחק סובלסקי – מצאוהו שוכב על הארץ, באשר תקפה עליו שינה באמצע לימודו. אף הוא, הנצ"ב, מעולם לא עלתה על דעתו למצוא חן ולהתפאר בפני חותנו.[2]

אך סוף הכבוד לבוא. ויהי היום, מצא רבי איצל'ה באקראי חליפת מכתבי תורה בין חתנו הצעיר ובין הגאון הישיש רד"ל, – רבי דוד לוריא מביכוב (מחבר הפירוש ל"פרקי דרבי אליעזר"), מגדולי הדור. ומתוכם הבין מי הוא חתנו ומה יש לצפות ממנו. הרד"ל קילסו על כי האיר את עיניו בסוגיות שעליהן המציא אליו חידושים וביאורים שזכה לחדש. מיני אז הוציאו רבי איצל'ה ממחבואיו, ויקראהו להגיד שיעורים בפני בעלי תריסין דוואלאז'ין, בעוד הוא חי ומכהן ראש ישיבה.

התלמוד ופלפולה נאמר הארון נושא את נושאיו, רצוני שנפש עמל לקיומה ולזכות בה את עם ה', עמלה לו לסייעהו ולהצליח פעלו, ומה' גמולו ישולם לו, וגם כבוד התורה עליו בהלו, כמו נושאי הארון בקדושתו בעת תכו ישראל לרגלו.

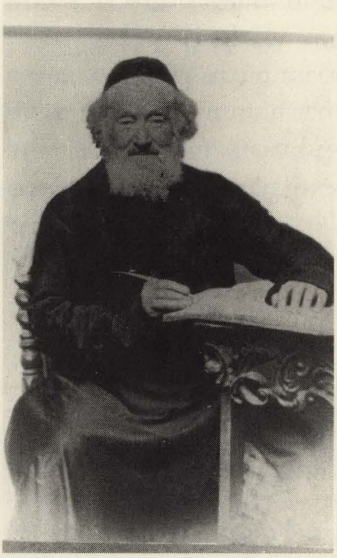
עתה הנני להודות למע"כ נ"י חסדו אשר החל בגדול לעורר את הבאראן הנלבב והישר באדם ובישראל מוהר"ה גינזבורג נ"י לכפול עמדתו על סגלת הישיבה הק', ואקוה כי יזכה מע"כ נ"י לפני ה' להשכיל פיהו לקחת לב מיודעיו אשר סביביו נשערה מאד דבריו, בעת מצוא להראות כמה נחוץ סגלת הישיבה הק', גם לפי דעתם, באשר הרבה מאחינו מתפרנסים מהוראה ושו"ב הנדרשת בכל קהל ישראל, ואיה אפוא מקום מוכשר להגיע לזה יותר מעץ החיים זו אשר גם בשלכת מצבתו איתן, ואשר א"א להגיע לגרם מעלת ההוראה אם לא ישקיע דעתו בתורה לבדו כמש"כ בהר"ד ריש פ' האזינו במקרא יערוף כמטר לקחי, והנסיון יוכיח.

רצוני הי' להשיב תודה ולהיות נדבר את מע"כ נ"י מיד בהגיע מכתבו אלי, אך לא ידעתי האדרעס, עד בוא ידידנו הה"ג לעווין נ"י לביתו ומסרתי הד"ש של מע"כ נ"י אליו, וקבלתי ממנו האדרעס. ועתה נוח לפני שיהא דבר מע"כ נ"י מצוי עמדי אם אינו למשא כבודי, ואקוה כי לא יהיו דברינו לבטלה ח"ו. ועתה שלום ופעלו שלום. ויברכהו ה' להעשיר ולהרים ספרות ישראל לתורה ולתעודה. כנפש ידידו העמוס בעבודה.

נפתלי צביהודא ברלין

עוד בקשתי אם יש בידו חבוריו חקירות והארות והערות על גאוני קדמאי זצ"ל ימחול לשלחם אלי, וכן ראיתי באיזה עלה עת שמעכ"ה נ"י מעריך דברים בעלה השחר, מבוקשי אם אפשר לשלחם לי כל היוצא בלי עלה השחר המשחיר את כבוד התורה וכל קדושיה עמה, וכי יבוא דברי מע"כ אלי וכבדתים להביט בדבריו א"ה.

2) אמו של הגרמ"י ליפקוביץ שליט"א היתה מספרת שזוכרת את הנצ"ב שהיה דרכו ללמוד בעמידה בתוך קערת מים, ורגליו היו נפוחות מרוב עמידה, והיה לו עליה שבה היה לומד.



רבי שמואל שטראשון מווילנא (הרש"ש)

ידוע שהנצי"ב כשהיה עוד צעיר לימים, ביקר פעם את רבי שמואל שטראשון מוילנא. הראה אותו גאון להנצי"ב קטע מוקשה בתוספות שלא מצא לו יישוב. עיין הנצי"ב רגעים מעטים בדברי התוספות וביאר אותם על אתר בהגהה קטנה וקולעת, שמצאה חן רב בעיני הרש"ש, והוא מביאה בשם הנצי"ב בהגהותיו למסכת יבמות (דף פ"א) בתוספת "ושפתיים ישק". ושאלו הרש"ש: "מדוע לא מצאתי אני את הדבר כפי שמצא מר?" השיבו הנצי"ב: "זה משום שאתם לומדים תורה מתוך הרחבה, עושר וכבוד, ואני מתוך הדחק"...

ב"מקור ברוך" כותב: הגאון הרד"ל היה אחד האשכולות היותר יפים ומצויינים בכרם בית ישראל, ותפארת לו מן אנשי המעלה היותר גבוהים בדורו, דור מלא דעה בחכמת התורה! הוא היה איש שהכל בו: גאון מובהק בתורת הנגלה ואחד מיוחד בין חכמי הקבלה, מופלא ונעלה בשלמות ומדעים, וכתב ספרים נפלאים, ועל צבאם באורו הגדול לפרקי דרבי אליעזר, אשר בו הראה כח גבורתו בכל ענפי התורה הנגלית והנסתר עד להפליא, וכן ביאר שם כמה פרקים בחכמת התכונה. ועוד לו יחוס משפחה רמה ועתיקה בישראל, וזכה לשני שלחנות, לתורה ולגדולה, ומוכתר בכתר שם טוב, ורכש אהבה וכבוד וחבה יתירה מכל ישראל, מכל הערכים ומכל המפלגות ומכל הספירות.



רבי דוד לוריא (הרד"ל)

ועל השלמות שלו במדעים כוללים יעיד באורו לכמה פרקים בספר פרקי דרבי אליעזר (הנזכר) עמוק עמוק בחכמת התכונה.

וגם מספרים עליו דבר נרגש ומענין: פעם אחת, לרגלי מלשינות מכוערה וכאבה מאד הבאה לרגלי צער משפחה גדול (אשר לא פה המקום לפרשה) נתפס למלכות בעלילה שחבר הוא לאנשי משחית במערכת סדר השלטון במדינה, ובא (והובא) לעיר

הנצי"ב בן שלשים ושמונה שנים במלכו, בממלכת התורה – לכהן כרב ואב"ד, וראש הישיבה דוואלאז'ין. **בד בבד נתמנה הבית הלוי – ר' יוש'ה בער, למשנה לראש הישיבה.**[3] והוא בן שלשים וארבע שנים. ר' יוש'ה בער למד בצעירותו בישיבה, בזמנו של רבי איצל'ה. כשרונותיו העילויים וגדלותו בתורה הביאוהו לאחר מכן – והוא עדיין צעיר לימים – להגיד שיעורים בישיבה במינסק המפורסמת, שטובי הבחורים דשם היו פונים בהמשך דרכם לישיבת וואלאז'ין. ר' יוש'ה בער, גם הוא מצאצאי רבנו חיים, ־ נכד לרבי יוסף סאלאוויצ'יק חתנו של רבנו חיים.

המלוכה ועמד בדין לפני שופטים רמי המעלה, ובתכונה קשה עזה ונמרצה מאד, כאשר כן יתנהגו עם פושעים כאלה.

ובאמצע הדרישה והחקירה ממנו על ענין זה החלו השופטים לדבר ביניהם צרפתית, ויהי אך החלו לדבר, ויחל הוא להשמט הלאה ממקומו שעמד בו, וירעימו עליו השופטים על מעשהו זה.

ויען להם צרפתית, כי הן בהחלם לדבר צרפתית בטח כיונו לזה שלא יבין הוא את אשר ידברו, ואחרי אשר הוא שומע שפה זו, מצא לחובה מצד מוסר הנפש שלא לגנוב דעתם ולהתרחק הלאה עד שלא ישמע דבריהם.

ויתפלאו ויתפעלו מאד השופטים על יקרת ההגיון ועל ישרת הנפש אשר בזה, ומאז הוקל לו הרבה במעמדו שהיה בו עד אשר נוכחו בצדקתו וזכוהו בדין ויפטרוהו בשלום ובכבוד רב.

היה נודע ונקרא בשם "רבי דוד ביחאווער" על שם עיר מגורו ביחאוו, עירה מצערה בפלך מאהלוב. ועליו ועל שם לוויי זה אמר אחד החכמים לפרש בדרך צחות את לשון המשנה באבות (פ"ו מ"א) במעלות החכם: "המכיר את מקומו", כלומר, שעל פי פרסום חכמתו הוא מכיר את שם עירו, שנקרא על שמה, ולולא הוא ששמה נקרא עליו לא היו יודעים כלל ממציאות מקום זה, וא"כ הוא שנותן להכיר את מקומו ולהודיעו, וכן הוא ברבי דוד, כי לולא הוא לא היה נודע כמעט כלל בעולם ממציאות עיר בשם "ביחאוו".

ובדור הקודם היו עוד רבים גדולים שעל פי גדולתם הכירו לדעת את מקומות מושבם: ר' אלי' ראגאלער, ר' יעקב מאיר יאלאווקער, ועוד. (ע"כ ממקור ברוך)

3) מספרים: בשבוע של שבת "נחמו" תרי"ג כחודש ימים לפני שרבי יוש'ה בער נתמנה למשנה ראש ישיבה בוואלאז'ין, קיבל כתב רבנות מקהילת טלז ולפי המוסכם היה צריך לעשות את הימים נוראים תרי"ד בטלז וגם לדרוש בשבת תשובה. כשנודע לו דבר התמנותו בישיבת וואלאז'ין החזיר את כתב הרבנות בצירוף בירור הלכה, שהיות והוא חוזר מהסכמתו לרבנות טלז לא מחמת כסא רבנות יותר מכובד או הכנסה יותר גדולה, אלא אך ורק מפני שניתנה לו ההזדמנות להרביץ תורה משאת נפשו מאז ומתמיד, הרי שמשום תורה דרבים רשאי הוא להתחרט על ההסכם שביניהם. אף על פי כן הזמינו אותו קהילת טלז לדין תורה בטענת "לפנים משורת הדין" כיאות לגברא רבא כמותו ומכח "מי שפרע". אולם רבי יוש'ה בער זכה בדינו, כי במקום תורה דרבים אין לטענת "לפנים משורת הדין" ול"מי שפרע" ולא כלום. [סיפר הרב רבי ניסן טלושקין מפי השמועה].

"הבוררות"

ואמנם, בתחילת דרכם של הנצי"ב ורבי יוש'ה בער בישיבה, קמו עוררין מצד ר' אליהו זלמן בנו יחידו של רבי איצל'ה, ועוד אי אילו מ"משפחת בית הרב". יסוד ערעורם היה, שזכות ראשות הישיבה שייך לר' אליהו זלמן בהיותו בנו של רבי איצל'ה, ור' אליהו זלמן רוצה לזַכות בזה את חתנו רבי יהושע העשיל לוין המתאים לזה מצד גדלותו בתורה ויראה. אך גדולי הרבנים וגבאי הישיבה לא ראו זאת בעין יפה כמוזכר לעיל. וראו בהנצי"ב ורבי יוש'ה בער, ערובה לקיום הישיבה והמשכה על פי היסודות הרוחניים שהיו עד כה.

לצורך ההכרעה הובאו לוואלאז'ין שנים מגדולי ישראל ה"ה הגאון רבי דוד טעביל – הנחלת דוד (מתלמידי רבנו חיים) והגאון רבי זלמן זאב מ"מ ומו"ץ בוילנא. והנה קטעים מנוסח ההחלטה:

כאשר נועדנו יחדיו אנחנו הח"מ פה לק"ק וואלאז'ין, לעיין ולפקח בעניני התנהגות הישיבה ולתווך השלום בבית הרב זלה"ה בין יו"ח, למען לא יהי' לפוקה בדבר ההכנסות הקבועים על הישיבה – ולרומם את הבית הגדול שמגדלים בו תורה ברבים ומקיימים חרבותיו, הוא הבהמ"ד הגדול אשר יסדו לנו אבירי הרועים, הגאון הגדול החסיד אור עולם מוהרר"ח זללה"ה, ובנו הגאון מוהררי"ץ זללה"ה, ואחריהם הרב הגאון המנוח מוהרא"י זללה"ה, אשר ממנו יצא תורה והוראה לכל ישראל בדורותיהם, כמפורסם, – וע"פ כח ורשות שיש לנו מהרבנים הגאונים ראשי הקהלות דמדינתנו, וכפי אשר הגיעו אלינו דבריהם במכתבם, הסכמנו יחד למנות את הרב הגדול כבוד מוהר"ר צבי הירש ליב ברלין, חתן הגאון מוהררי"ץ זללה"ה, להיות ריש מתיבתא בבהמ"ד הלזה, כי אותו ראינו ראוי והגון לכך, יען כי הרבה עמל ויגע בתורת ד' בשקידה נפלאה, עד אשר נמצא בקי בכל הש"ס כולו, ונושא ונותן בהלכה, וחפצו ורצונו לכוון אל מטרת האמת, ועליו נאמר, נוצר תאנה יאכל פרי', ומצורף לזה, כי הוא י"א מנעוריו, וכבר החזיק בהגדת הלכה לתלמידים בימי הגאון מוהרא"י זללה"ה, ולזאת, לו משפט ההתמנות בזה, והוא מחוייב להגיד ההלכה לתלמידים ולהשגיח עליהם בעינא פקיחא, שיהיו שוקדים בלימודם, ולא ישעו לדברים אחרים, והוא לבדו יה' המוציא והמביא בכל עניני הישיבה, בקבלת התלמידים, את מי לקרב, ואת מי לרחק, ובכל פרטי עניני הוצאותי' קבועים ושאינם קבועים כסדרן ושלא כסדרן, לכל אשר יצטרך לפי העת והזמן, ואין לשום אדם

⇦

שום עסק בהתנהגות וידיעות ענייני הישיבה בשום פרט, זולת בדבר הכנסות והוצאות מחויב להודיע את הרב מוהר"ר יוסף דובער בכל תקופות השנה כפי אשר יתבאר להלן, וקצבנו לו פרס, כאשר יתבאר בנה"ד.

ולמשנה לו בחרנו להעמיד, את כבוד הרב הגדול החריף המפורסם מוהר"ר יוסף דובער בהרב מוהר"ר יצחק זאב הלוי. נכד הגאון מוהרר"ח זללה"ה, להיות לעזר ולסעד, להרב ריש מתיבתא הנ"ל בהגדת ההלכה לתלמידים, יען כי הוא טוב ומועיל לחדד התלמידים בפלפולו. כאשר כן נוסד מאז הוקם הבהמ"ד להיות הרבנים הממונים עליו שנים, ריש מתיבתא ושני לו. והרב מוהרי"ד הנ"ל מחוייב לקבוע מקום תפלתו בבהמ"ד דוקא, וגם מקום קביעת לימודו יהי' בלשכות הבנויים וסמוכים להישיבה, למען יוכל ג"כ להשגיח על התלמידים בלימודם בכל עת וכנ"ל, וגם מחוייב להשים לב על החשבונות מההכנסות וההוצאות אשר יראה לו ריש מתיבתא הנ"ל וכנ"ל, בכדי לדעת חשבון ברור מכל אלה – וקצבנו לו פרס ג"כ כאשר יבואר בנה"ד...

גם להרבנית אלמנת הגאון המנוח מוהררא"י זללה"ה, קצבנו ג"כ פרס להחיות נפשה ונפש אנשי ביתה בהדר וכבוד, כאשר יבואר בנה"ד.

ועם הרב המפורסם מוהר"ר אלי' שלמה זלמן בהגאון מוהררי"ץ זללה"ה, ראינו לתווך השלום בינו ובין הרב ריש מתיבתא הנ"ל ויתר אנשי בית הרב זללה"ה – על אלו האופנים: היינו, אם ימסור הרב הנ"ל להציבור את הבהמ"ד בית חומה דהישיבה עם כל הבנינים עלות ותחתיות – גם הבית חומה החדשה הסמוך לביהמ"ד הנ"ל לצד מערב – עם כל הבנינים, והחדרים שבו, גם הפלייאץ (=המגרש) שעומדים עליו הבנינים הנ"ל, עם הפלייאץ הפנוי הסביב להם, לצפון ולמערב היינו רוחב הפלייאץ מדרום לצפון, יהיו מכותל דרום של השפייכלר – מחסן השייך להרב הנ"ל... – את הכל ימסור להציבור ע"י שטר מכירה בקאג'ס באוה"ב כד"ת, ויתבאר בו בפרטות כמה ארשין יחזיק מדת ארכו וכמה רחבו ועם כל הלשונות של זכות ויפוי כח ככל שטרי הקגא'ס דנהיגין בבני ישראל ועם הכרזות כד"ת... – ונוסף לזה יתנו עוד אוה"ב הנ"ל פריזנאנניע פאר מיילנא – הודעה רשמית כפי זאקאן (=חוק) הקיר"ה על שם הציבור, או ע"ש הנבחרים אשר יובחרו מאתנו הח"מ ליתן הפריזנאניע על שמם, הכל כפי שיאמר ר' אייזיק שטיין או ר' ליב ראמאנאוו הכותבים הנאמנים דק"ק מינסק

⇦

– על הוצאות הציבור, וניתן לו ארכה לעשות הפריזנאניע היינו שתצא מתוקנת מכל מקומות המשפט, ויומסר לצבור וב"כ באופן שאין להשיב עוד, ולערער עד ר"ח ניסן הבע"ל.

ולכשיקיים כנ"ל, אזי יותן לו תמורת זה מקופת הצבור סך שבעה מאות רובל כסף, ויסולק לו ע"פ שלשה ראטיש במשך שלשה שנים ובזה יוכלל הסך מאה רובל כסף המונחים ת"י שליש במינסק, וערך סך חמישים רו"כ מעזבון ר' שמעון זאלצמאן, וכל סך שבעה מאות רו"כ הנ"ל יושלש ת"י שליש נאמן ובטוח שיהיו המעות הנ"ל קופ"צ לצורך חתנות בנות. ועוד קצבנו לו ולביתו פרס קצוב כפי שיבואר בנה"ד. וכל זה הוא באופן שלא יהי' לו עוד מהיום שום טו"מ ופ"פ בעניני הישיבה לא לריש מתיבתא ולא לשום א' מבית הרב זללה"ה ולא להעושים ומעשים בענין הנ"ל בשום תביעת ממון בעולם שעברו ביניהם עד היום דלמטה. וגם לא הי' לו ולחתנו הרב מוהר"ר העשל שום עסק בהתנהגות וידיעות עניני הישיבה בשום פרט – וידם מסולק מזה לגמרי. גם מחוייב להשיב את הספרים שתחת ידו השייכים להישיבה, ולמסרם ג"כ לציבור.

ואם לא יקיים א' מכל הפרטים הנ"ל, אם באונס ואם ברצון יהי' מאיזה סיבה שיהי', אזי נקיים אנחנו ממנו, כי אין בידינו להוסיף ע"ז, כי כבר עברנו חוק וגבול, והפרזנו על המדה הרבה למען השלום – וגם אין בידינו לשנות שום פרט מפרטי הדברים המבוארים, כי הכל נדרש לטובת הענין אשר בזולתו יהרס הענין ח"ו מכל וכל.

על כל עניני הכנסות והוצאות הישיבה אשר יתנהגו, ראינו רואי חשבונות והן המה: מק"ק ווילנא, – הרב הג' מוהר"ר יוסף אלי' והרב הג' מוהר"ר אברהם פרנס והרב הנגיד מוהר"ר ליפמאן מרגליות. מק"ק מינסק, – הרב הג' מוהר"ר אהרן דובער ברודא והרב הג' מוהר"ר יעקב ראפאפארט, והרב הג' מוהר"ר שמחה עטינגר, מק"ק איוועניץ, הרב הג' מוהר"ר סענדר לוריא, והרב הג' מוהר"ר ישעי' עלייאשבערג והרב הג' מוהר"ר אלי' במוהר"ר שמואל עלייאשבערג. ובחרנו באלו להיותם סמוכים ונראים. בחודש מרחשוון יתאספו א"א מנבחרי ווילנא ומינסק ואיוועניץ כנ"ל לפה ק"ק וולוזי'ן לעיין ולפקח בדבר הכנסות והוצאות שמהיום דלמטה עד חודש מרחשוון תרט"ו לפ"ק שיהיו מכוונים. וכעת נשארו חייבים לפי חשבונם אשר השתרגו ועלו בקיץ העבר ועד ⇦

עתה לסיבת חזרת המשולחים מאמצע הדרך בהסתלקות הגאון המנוח זללה"ה, ומניעת נסיעתם עד כה, ומפאת חוסר ההכנסות ומרבית ההוצאה עולה בס"ה סך אחד עשר מאות וארבעה וארבעים רובל כסף וחמשה עשר ק"פ כפי הרשום בפרוטרוט שהי' למראה עינינו, ונמסר הרשימה להרב מוהר"ר הירש ליב ריש מתיבתא הנ"ל ואם ימצא שום קלקול ועוות בחשבונותיהם, עד שיהי' מהצורך למנות נאמן, אזי בידם למנות נאמן ע"פ הסכמתם ולקצוב לו פרס כפי ראות עיניהם.

כל מקבלי פרס החדשים אשר יתבארו בנה"ד יהי' התחלתם מעת אשר יצאו המשולחים דהישיבה, לקבץ נדבות המתנדבים כנהוג בכל שנה, ולהרב מוהר"ר אש"ז הנ"ל לא יותן לו שום פרס עד שיקיים את כל הנאמר למעלה בנידון השטר מכירה והפריזנאניע, אכן לכשקיים כנ"ל, אז יותן לו דמי קצבתנו מעת צאת המשולחים. כל סכום דמי הקצובים למקבלי פרס שיתבארו בנה"ד, לא נעשה רק על משך ג' שנים מיום דלמטה, ואחרי זמן משך שלשה שנים לפי העת והזמן וערך ההכנסה, זולת הפרס הקצוב להרב מוהר"ר ראש"ז, שנקצב לו כל ימי חייו, וכן הפרס שנקצב להרבנית נקצב לה ג"כ לכל ימי חייה בתנאי אם לא תנשא.

את כל אלה ראינו והסכמנו יחד, אחרי עומק העיון בפרטי הדברים שהוא טוב ונכון בכדי לרומם דגל התורה ולחזק עמודי בהמ"ד אשר יסדו אבירי הרועים, ולקומם חרבותיו, כאשר גלוי וידוע לפני אדון כל, כי כוונתנו רצויה לש"ש וד' שלום ישפות שלום וישכן בפוריינו אהבה ואחוה וריעות, ויפרץ גבולי בהמ"ד הלזה בתלמידים הגונים יראים וחרדים לדבר ד' עוסקים בתורה לשמה, ונוחים זל"ז בהלכה, ובזכות זה תחזינה עינינו בבנין ירושלים נוה שאנן אוהל בל יצען, כחפץ יראי ד' וחפץ המדברים באמת וצדקה לכבוד אכסניא של תורה.

הבאים עה"ח יום ד' ב"ך מרחשון שנת תדי"ר לפ"ק פ"ק וולוזי'ן.

נאום דוד טעביל במוהר"ם זללה"ה מד"א פ"ק מינסק יצ"ו

עבד לעבדי ה' הנאמנים זלמן זאב בהרב מוהרי"ח זללה"ה מ"מ דמתא ומ"ץ ווילנא יע"א.

4) אנו מוצאים ב"עיר וילנא" בנוסף לשני החותמים האלו, הסכמה ואישור על הפסק דין מחמשה גדולי הרבנים דאז. ואלה הם חמשת הגאונים לפי סדר התאריכים:

א. רבי דוד לוריא, אב"ד ביחאוו. יום ו' עש"ק ב' דר"ח כסלו תרי"ד.

ב. רבי שלמה זלמן ריבלין, משקלאוו. אור ליום ב' ד' כסלו תדי"ר.

ג. רבי יוסף ב"ר מאיר, אבד"ק סלוצק. יום ב' י"א כסלו תדי"ר.

ד. רבי יעקב מאיר פאדווא, אבד"ק בריסק. יום א' טו"ב כסלו תדי"ר.

ה. רבי מרדכי מראזינאי, חופ"ק פינסק. מוש"ק כ"ד כסלו תדי"ר.

הכרעת הרבנים התקבלה על דעת כל, ואין פרץ ואין צוחה. ותיכון מלכותם של ראש הישיבה ומשנהו מאד. ואכן, התרבו הספסלים תחת שני שרי התורה אלו, והשקידה והעמלה עלתה לרום פסגתה.

"ונראה בעליל עזרו ית"ש לכבוד הישיבה הק', גם מבפנים, שמתקבצים יום יום חברים נעימים אפרתי ישראל, גם מבחוץ, אשר נדיבי עם ה' מתאזרים חיל לתמוך עץ החיים. והרי מבואר במדרש קהלת עה"פ ברבות הטובה רבו אוכלי' כי כן להיפך. והנראה שדקדקו מלשון הפסוק רבו, וירבו מבעי או מתרבים, אלא זה סימן כי כבר רבו אוכלי', ומש"ה נתרבה הטובה. אמנם כן אשרי הזוכים בבית מקדש מעט ישיבתנו הק' לעת כזאת, אשר השקידה עצומה, ואנשי' בעלי מדות ומוכשרים לקבל טהרת הקודש לתורה ולתעודה". מתוך מכתב הנצי"ב לבנו הגר"ח ברלין.

ורבי יוש'ה בער כותב: "וזכיתי להסתופף בצלו של הבית הגדול שמגדלים בו תורה אשר ירה אבן פנתה אביר הרועים מרן זקני הגאון וצדיק יסו"ע מוהר"ח זצ"ל מוואלז'ין זיע"א, אשר מאז כן עתה לא זזו מכתלי מדרשו חברים ויש מהם ראויים להוראה מקשיבים להגדיל תורה ולהאדירה, ואנכי לקחתי לי למנה גם בימי נעורי להתחבר בפלפול חברים ולמצות מדותיהם".

---

4) המשך ההחלטות בענינים ממוניים.

אלה הן פרשת הכסף אשר קצבנו לכאו"א לתת מידי שבת בשבתו:

10 – להרב מוהר"ר צבי יהודא ר"מ, סך עשרה רובל כסף.

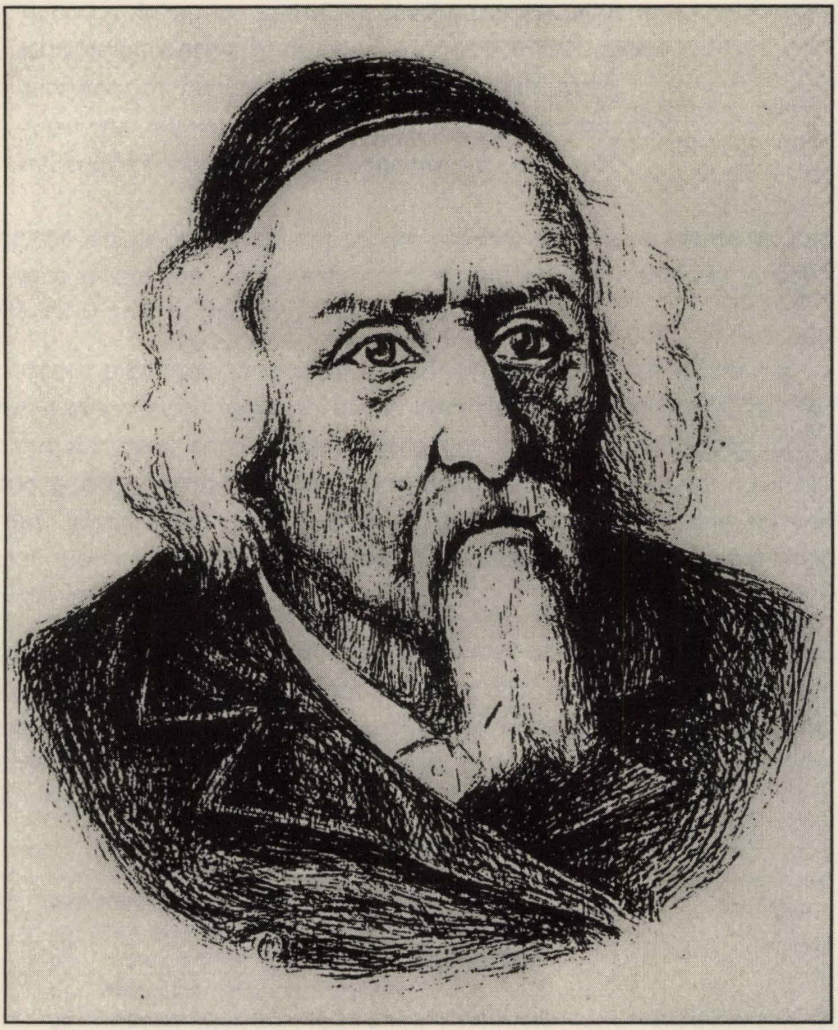
5 – להרב מוהר"ר יוסף דוב, חמשה רו"כ.

10 – להרבנית אלמנת הגאון המנוח מוהרא"י, שנה ראשונה עשרה רו"כ ומשם ואילך כל ימי חייה אם לא תנשא סך שמונה רו"כ.

8 – להרב מוה"ר אלי' ש' זלמן סך שמונה רו"כ כל ימי חייו.

4 – לחתנו הרב מ' העשיל ארבעה רו"כ למשך שלשה שנים.

ולראי' חתמנו דוד טעביל הנ"ל זלמן זאב הנ"ל.



מרשימותיו של הרמ"ד לפקוביץ: בחודש אלול לא היו יכולים לדבר בלימוד בישיבה עם רבינו הבית הלוי מפני אימת הדין שהיתה עליו.

"סיני" ו"עוקר הרים"

טרם שנבוא לתאר את סדרי הישיבה תחת הנהגתם של שני שרי תורה אלו, יש מן הצורך ליחד מעט את הדיבור ע"ד אופן ושיטת לימודם של ראש הישיבה ומשנהו שהיו שונים במעט זה מזה.

באמת, אין אנו צריכין להביא ממרחק לחמנו, באשר כבר רמזו לזה הגאונים רבי דוד טעביל ורבי זלמן זאב בהחלטתם המוזכרת לעיל. "הסכמנו יחד למנות את הרב הגדול כבוד מוהר"ר צבי הירש לייב ברלין... נמצא בקי בכל הש"ס כולו, ונושא ונותן בהלכה, וחפצו ורצונו לכוון אל מטרת האמת. ולמשנה לו בחרנו את כבוד הרב הגדול החריף המפורסם מוהר"ר יוסף דובער... יען כי הוא טוב ומועיל לחדד התלמידים בפלפולו". לאמור, הנצ"ב בבחינת "סיני" ורבי יוש"ה בער בבחינת "עוקר הרים". ברור לכל בר דעת, שאין הכוונה לבקיאות שטחית, אפילו כזאת המקפת את כל התורה, אלא לבקיאות מעמיקה ויסודית בדרך הפשטני המכוון למטרת האמת. כפי שאכן עומדים נפעמים למול ספריו הענקיים של הנצ"ב. וכן אין הכוונה לחריפות כזאת שאינו אלא לחידוד בעלמא, ואין מטרתה לאמת, אלא מעין פלפול ערטילאי, שמקשר נימה בנימה ובונה מגדלים פורחים – מהלך שפסלוהו בוואלאז'ין מקדמת דנא, אלא חריפות המושרשת בקרקע ההלכה, ש"ס וראשונים, ללבן ולברר כל ענין ממקורותיו, להפריד בין הדבקים דבק מלאכותי. כפי שאכן רואים בספרו הגדול "בית הלוי". מביני דבר, העמידו את מהלך הנצ"ב כמהלך רש"י, ואת רבי יוש"ה בער כמהלך תוס'.

אחד התלמידים המעולים שבישיבה, בבואו להגדיר שיטתם, כתב: "הגאון הנצ"ב דרכו בלמודו להעמיק חקר עד תכלית החקירה והדיוק בדברי התלמוד וספרי הראשונים, הכל משרשו וממקור מקומו בסברתו ובטעמו, וממצה עומק הדברים עד קץ תכליתם – עד תוצאת ההלכה המוחלטת. ואשר על כן רוח הפלפול השנוני והחריפי ממנו והלאה, ולא רצה להשתמש בו, ובדרך זו חנך וגדל את תלמידיו. הנה לעומתו, הגאון רבי יוסף בער חשב את הפלפול החריפי לאבן חפץ ללטש בו את שכל התלמידים הצעירים, לחדד את הגיונם, ולפתח כשרונותיהם ולעורר בהם ע"י זה קנאת חכמה ולשמח לב ונפש המתחרים בזה. ושני אופני למוד אלה טובים כאחד ושניהם מאירים כחמה ולבנה".

גם שוני "חיצוני" היה ביניהם באופן הגדת השיעורים, ודיבורם בלימוד עם התלמידים. בעוד שיעורי הנצ"ב היו מצטיינים בשובה, ונחת, הרי שיעורי רבי יוש"ה בער היו סופה וסערה, שוני זה, אופייני גם למזג ולהלכי נפש של כל אחד משרי התורה. וכבר אמרו חז"ל כשם שאין פרצופיהם דומים זה לזה כך אין דעותיהם דומים זה לזה[5].

---

5) הנצ"ב היה אומר: מה ביני לבין רבי יוש"ה בער. בפרוס חג הפסח שנינו טרודים בהכנות החג,

אם כך ואם כך, פשוט איפוא, שהם ותלמידיהם, כרוב מנין ובנין גאוני ומורי הדורות, עד היום הזה, המשיכו את אותה דרך סלולה מאדוננו הגר"א ומרבנו חיים מוואלאז'ין, וכהנה הוסיפו רק להרחיבה או להעמיקה, בהוספת נופך וטביעת יד משל עצמם. אלה הדגישו פן זה יותר ואלה נצמדו לבחינה זו יותר, כל אחד לפי תכונת נפשו, וכדרכה של תורה. הצד השוה שבהם, פשטות, רחבות וישרות, והבנה לאמיתה של תורה.

הרב מ. צ. נריה במאמרו "הנצי"ב מוואלאז'ין" כותב: כידוע למדו בוואלאז'ין ש"ס על הסדר. והנה הגיעו בלימוד בישיבה בסדר קדשים. ר' יוש'ה בער שתחילה חשבו כי בסדר קדשים אין כחו גדול, הראה גם שם נפלאות בשיעוריו, והיה הנצי"ב נוהג לבוא ולשמוע את שיעוריו של ר' יוש'ה בער. ולעומת זה היו תלמידים שונים נעדרים מן השיעורים. פנה אליהם הנצי"ב ואמר: תמיהני עליכם שאינכם באים לשמוע את ר' יוש'ה בר, ער זאגט דאך, אז ס'איז ממש א מחיה"!

כאמור, סערת הלימוד בשקידתה ועמילותה, הגיעה לרום פיסגתה, ומספר התלמידים הגיע למאות. ותכונותיהם הרוחניות השונות אלה מאלה, של ראש הישיבה ומשנהו, לא זו בלבד שלא הפריעו למהלך הלימודים בישיבה (עכ"פ, בשנים הראשונות), אלא עוד סייעו לפתח את כשרונותיהם של בני הישיבה איש איש לפי נטיותיו הטבעיות. ישיבת וואלאז'ין העמידה תלמידים הרבה, שכוחם יפה בבקיאות ובחריפות כאחד.[6]

שנינו מדקדקים כחוט השערה בבדיקת החיטים ששמורים אתנו משעת קצירה ובטחינתם, ב"מים שלנו", בלישת העיסה ואפיית המצות, בביעור החמץ ובהכנת צרכי ה"סדר". עד כאן שנינו שוים. ברם, בהתקדש ליל החג ויושבים לשולחן ה"סדר", כמה גדול ורב ההבדל בינינו. אני לבי סמוך ובטוח שבעזרת השם הכל עשוי ומוכן על טהרת הקדש למהדרין מן המהדרין, כל ישותי מלאה שמחת החג והריני מסב לשולחן ומברך ברכת "שהחיינו" מתוך חדוה וטוב לב. אך לא כן רבי יוש'ה בער. כבר בדרכו מבית הכנסת לביתו, הוא דואג ומיצר שמא לא ביער כל החמץ מביתו ומרשותו. בהיכנסו לביתו ורואה את השולחן הערוך ל"סדר", מיד מתחיל הספק לכרסם במוחו – שמא לא בדק היטב את החיטים, שמא לא נזהרו בלישה ובאפיית המצות, שמא אין המרור שהכין, אותו המרור המוסכם מכל הפוסקים, שמא הכוס אין בה שיעור "רביעית" לשיטת המחמירים, ועוד כמה וכמה ספקות. מחמת חששות אלה הוא מסב לשולחן ה"סדר" מתוך רתת ואימה, וכשהוא מברך ברכת "שהחיינו" קולו רועד, שמא אין בידו הידור מצוה.

6) כאשר ביקר רבי אייזל חריף בישיבת וואלאז'ין בקשר למחלוקת הגדולה שהיתה שם על ראשות הישיבה, ניצל את עובדת ביקורו בישיבה ופרסם שהינו מחפש את הלמדן המופלג ביותר שבקרב בני הישיבה על מנת לקחתו לחתן לבתו, אולם הואיל ואין בכוחו לבחון את כל אחד ואחד ולכן הוא מציע בפני בני הישיבה קושיא עצומה והבחור אשר ישיב את התרוץ הנכון, בו יבחר כחתן לבתו.

לאחר ששמעו בני הישיבה את קושיתו צבאו במשך ימים אחדים בחורים רבים על פתח חדרו, כל

ואם מתקנת רבנו חיים מיום הווסדה של הישיבה, היתה שיום ולילה לא ישבותו מלימוד התורה בישיבה, הרי למול מאות השקדנים, הפרושים מהבלי העולם הזה, ומתענגים כל כולם בהווייתם הרוחנית, לא היו צריכים לתקנה, ולא היו צריכין לסדר ולחלק מי מהתלמידים יהיו מאחרי שבת, ומי ממשכימי קום, דבכל אופן, ע"י מאות התלמידים לא שבת היכל הישיבה מעת לעת, וכל אחד יכול היה לבחור לעצמו – כפי תכונת גופו ונפשו – עת למודו ועת מנוחתו.

"בכל לבבכם – זו תפילה"

סדר היום החל עם תפילת שחרית בצוותא עם ראשי הישיבה כנאמר בהחלטת הגאונים המוזכרת לעיל, "והרב מוהרי"ד הנ"ל מחוייב לקבוע מקום תפילתו בביהמ"ד דוקא".[7]

ואכן תפילתם השלמה השפיעה עמוקות על התלמידים. אחד התלמידים מספר על הנצ"ב: "רבנו התהלך בפשטות כאחד האדם, וכל כולו פנימיות עמוקה. זאת ראינו והרגשנו גם בתפילה, לא הרבה בנענועים, ולא השקיע עצמו ב"דביקות" ביוצא מגדר הרגיל. היה מתפלל בלחש, בשקט, כל מילה מרגלית, כל פסוק מחוטב, וכשהיו מגיעים לתפילת "אהבה רבה" היו כל קולו וכל הבעתו ספוגים אהבה לתורה "ללמוד וללמד, לשמור ולעשות", ומלאים כיסופים לארץ ישראל. "והביאנו לשלום מארבע כנפות הארץ". כשהיו רואים דמעותיו על עיניו בתפילותיו הלבביות וכשהיו שומעים את בקשת המעמקים היוצאת מפיו בתפילת "שמונה עשרה": "חננו מאתך דעה בינה והשכל", או כשהתבוננו בשמחתו ללא שיעור בקראו בר"ח או בחג את ההלל, היו רואים בחוש כי מתחת לפשטות והישרות צפונה נשמה רוויה התלהבות של קדושה, ורגש פיוטי נעלה

אחד ניסה לתרץ את שאלתו של רבי אייזל, שכן איזה בן תורה אינו רוצה להיות חתנו של אחד מגדולי הדור, אבל כל התרוצים לא נתקבלו על דעת רבה של סלונים.

משיצא מוואלאז'ין לשוב לביתו ובהיותו על אם הדרך, הדביקו לפתע בריצה אחד מן הבחורים – ר' יוסף שלופער, שקרא לעגלון לעצור את העגלה. הגאון סבור היה שבודאי מצא זה תירוץ חדש לקושיתו, אולם לא על מנת לומר תרוץ לקושיתו של רבי אייזל חריף רץ ר' יוסף.

את התירוץ, רבי, אני מבקש, מה התירוץ לאותה קושיא חזקה? שאל ר' יוסף את הגאון,

שמח לקראתו רבה של סלונים ואמר לו: בך בחרתי... תשוקתך לתורה... אכן לא הבחינה שלי היא המטרידה אותך אלא הקושיא עצמה היא המעסיקה את מחשבתך... אותך בחרתי ואתה תהיה חתני. ואמנם השיא לו רבי אייזל חריף את בתו. (בדרך עץ החיים)

7) כנראה שלא הוצרכו לציין שגם ראש הישיבה – הנצ"ב מחוייב לקבוע מקום תפילתו בביהמ"ד, כי היה פשוט להם שהנצ"ב בתור ראש הישיבה חייב בזה. או כיוון שהנצ"ב שימש גם כרב העיר איפשרו לו להתפלל בביהכנ"ס של העיר. עכ"פ, גם הנצ"ב כרבי יוש'ה בער התפלל באופן קבוע בישיבה, מלבד בליל יום הכפורים וראש השנה התפלל הנצ"ב בבית הכנסת דשם.

אל האין־סוף – נשמה ורוח שנכון לקרוא לה בשם "חלק אלוה ממעל..." [מרגלא בפומיה דהנצי"ב, דביום שאינו מזיל דמעות ב"אהבה רבה", אינו זוכה לחדש בתורה].

תיכף לאחר התפילה בשעה שמונה בבוקר היו מתכנסים טובי בני הישיבה ליד אחד השולחנות והנצי"ב, מעוטף בטלית ותפילין, היה לומד עמהם פרשה בחומש, ואף ביום השבת היו נוהגים כך.

ומספר בנו הצעיר של הנצי"ב: "לימוד החומש בוואלאז'ין היה שונה לגמרי מן הרגיל. דוגמא ללימוד זה, אפשר לראות בפירושו של אבא ז"ל "העמק דבר" עם ההערות "הרחב דבר". אבל זו אינה אלא בבואה, משום שהמלה המעולה ביותר שבדפוס אין בכוחה למסור אפילו חלק מן התענוג שהיה לו למי ששמע את החומש מפיו. התלהבות רבה כזו לכל אות ואות בתורה שבכתב, ואהבה עצומה כזו, על ידי פירוש בפסוקים, לתורה שבע"פ, כמו שהרגיש השומע את הפרשה בחומש, קשה לאדם לתאר לעצמו. ועם זה הוסיפה חן רב וטעם רב לכל פירוש ולכל ביאור, בקיאותו של אבא ז"ל בתנ"ך וכן כל אופן לימודו בדרכם של הראשונים. כמה וכמה מבני הישיבה בוואלאז'ין, שיצאו לעולם הגדול ונעשו מופלגים במקצועות שונים, לקחו עמהם הרבה תורה ומידות טובות מלימוד החומש במידה לא פחותה מאשר מן השיעורים בגפ"ת, כי בוואלאז'ין הכירו והבינו מה שנאמר: אם הרב דומה למלאך ה' צבקות וכו' לא רק מה שלימד היה כביר אלא איך שנאמרו הדברים מפיו."[8]

שיעור זה היה נמשך כשעה, ולאחר פת שחרית היה מתחיל ה"סדר" הראשון בישיבה. המסכתות הנלמדות היו, כנהוג בוואלאז'ין מקדמת דנא, מסכת אחר מסכת לפי סדר הש"ס, מברכות עד נדה. אמנם, לא היה זה חובה, וקיימו בזה את מאמר חז"ל אין אדם לומד אלא במקום שלבו חפץ, ואף לשמוע השיעורים לא היה חובה, אך באופן כללי כך למדו שם.

אחד מבני משפחתו של הנצי"ב ומהתלמידים המעולים כותב: "דרכו של דודי בסדר הלימוד שהורה את תלמידי הישיבה ללכת בה, היתה כמו בתוכן קבוע ומסודר (פרוגרמא). תלמוד רש"י ותוס' בלא מפרשים, עד אשר רכש לו הלומד חלק גדול בכמות

---

8) הנצי"ב היה אומר: "בזמן הזה אינם יודעים לא ה"בחורים" ולא ה"אברכים", לא חומש ולא נביאים וכתובים. וכי מהיכן ידעו. אם מימיהם לא למדו זאת בכובד ראש? אולם בזמן ש"האברכים" – גם ה"בחורים" אחרי כן – יהיו לרבנים בישראל ועליהם יהיה לדרוש דרשות, יהיו מוכרחים לעיין בנביאים וכתובים. אבל חומש לא ילמדו ולא ידעו לעולם"...

ובאיכות מתלמוד. וגם אז לא הרבה מפרשים, כי אם מאלה היותר נודעים לנוטים אל עומק הפשט בדרך קרובה וסלולה. ואח"כ רי"ף ורא"ש וטור עם בית יוסף ושלחן ערוך. והכל בדרך ישרה וקצרה, בלא פלפולים ותעמולים, בלא חריפות עמוקות ובלא סברות דחוקות. וכך היתה דרכו בלמודו הוא: מעמיק ומחדש בשכל ישר ובדעה צלולה, חוזר על כל סברות הראשונים, המפרשים והפוסקים, מחשב עליהם ומבקר אותם ומכריע בהם, ואח"כ מוציא מתוכם את משנתו קב ונקי. וסברותיו הגיונות, תמיד מתאימות עם השכל הבריא. ואל זה הי' תמיד נושא את נפשו לזכות לעצמו ולאחרים. ועל הלומדים ועוסקים בספרי הפוסקים טרם למדו די ובעיון נאמן את ספרי התלמוד השייכים לאותם הענינים אשר בספרי הפוסקים – הי' אומר: "יש אומרים (כמדומה לי שאמר כזה בשם הגאון רבי חיים מוואלאז'ין) כי לימוד הפוסקים בלא לימוד מוקדם בגמרא הוא כמו דגים בלא פלפלין, ואני אומר – כמו פלפלין בלא דגים, יען כי לדגים בלא פלפלים עכ"פ יש איזה טעם שהוא, והחולים וחלושי הלב עוד ימצאו בהם חפץ ורצון, – וללמוד הפוסקים בלא קדמות התלמוד אין כל טעם וחפץ. ואלה הלומדים החושבים שיבינו מה שלומדים – אין מבינים מאומה, יען כי זה חסרון כזה שגם חסרונו לא יוכר למי שלא זכה לעמוד על שלמות מעלת הדבר ממקורו".

הנצי"ב כתום השיעור שלו בחומש הלך לביתו, וכעבור שעתיים חזר ובא אל הישיבה. היה מסבב את שורות התלמידים, ולפעמים נעמד מאחורי אחד הצורבים השקוע בלימודו, ואינו מרגיש בעינים הצופיות, כשהוא מטה אוזן לקול תלמודו העולה ויורד בנעימה רבה. ויש תנוח עינו על צורב, מן החביבים עליו ביותר, וניגש לשאול דבר מה מפיו או לשוח בדברי תורה. אחר כך ניגש אל כסאו המיוחד ואל השולחן הזוטר שניצב לפניו, ועובר על פרקי משניות אחדים, כי בכל עת ספר המשניות פתוח בידו ולנוכח עיניו, והיה עוזב את האולם.

"תמידין כסדרן"

בשעה שתים עשרה ושלושים בדיוק היו ראשי הישיבה אומרים את ה"שיעור". בשלושת ימי השבוע האחרונים היה אומר רבי יוש'ה בער – משנה לראש הישיבה, ואילו בשלשת ימי השבוע הראשונים אמר ראש הישיבה – הנצי"ב. השיעורים היו נאמרים ע"פ סדר הדפים – דף ליום. וביום השישי היה השיעור ברא"ש שעל חמשת הדפים שלמדו במשך השבוע. השיעור היה נמשך כשעה ומחצה – עד השעה שתיים.

השיעור על הרא"ש שנמסר ביום שישי, שימש יתד לתלות עליו כל שלטי הגבורים,

ולהרגיל את שומעיו בגישה המיוחדת של הראשונים לסוגיות, אך בעיקר "לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא".

השיעורים מעולם לא בוטלו (מלבד ממקרה בודד, כדלהלן). ומרגלא בפומיה, של הנצי"ב: "השיעורים הקבועים המה בבחינת "קרבן תמיד", שהחיוב, להקריבם בזמנם ובשעתם, אין לך יום שאינם באין".

היו מקרים, שבביתו של אומר השיעור, שכב חולה מסוכן, ובזמן ה"שיעור" ישבו רופאים שעליהם היה לחוות דעתם על מהלך המחלה, והרוחות היו מזועזעים, אך משהגיעה שעת ה"שיעור", נכנס אומר השיעור לבית הישיבה, הגיד את ה"שיעור" – כמובן, הפעם בלא חידושי תורה – עבר על הדף עד תומו, ומיהר לצאת ולשמוע מסקנות הרופאים. את ה"שיעור" לא בטלו.

ומספר בנו הצעיר של הנצי"ב: אח היה לו לאבא ז"ל בפינסק, רבי אברהם מאיר ברלין שמו, תלמיד חכם וסוחר, שזמן רב לא שמעו עליו ודאגו לו מאד, משום שידעו כי הוא חולה. בא יהודי מפינסק ונכנס לביתנו בשעה שאבא ז"ל היה מוכן ללכת אל ה"שיעור", אבא ז"ל שאל את האורח, לאחר שנתן לו "שלום": "אולי יודע מר מה שלום אחי"? האורח לא השיב תשובה ברורה. הניחו אבא ז"ל ויצא להגיד את ה"שיעור". אחרי גמר ה"שיעור" שלח לקרוא לאורח, שאלו ודרשו שוב על אחיו עד אשר הגיד לו האיש, כי הלך לעולמו. אז, כמובן, חלץ נעליו וישב על הקרקע כדין אבל. לפני זה לא רצה אבא ז"ל לחקור ולשמוע את הבשורה הרעה, שלא יבוא לידי ביטולו של ה"שיעור".

כאמור לא היתה חובה להכנס לשיעורים, למרות חשיבותם הגדולה בעיני ראשי הישיבה. כל אחד מבני הישיבה היה בן חורין לשמוע או לא לשמוע את השיעור, היו כאלה ששמעו שיעוריו רק של הנצי"ב ולא של רבי יוש"ה בער, והיו כאלה להיפך. אחרים באו רק לשיעורים שעסקו בסוגיות מסוימות, כל אחד לפי תכונתו. השיעור היה כללי לכלל בני הישיבה, לא היו מחלקות ודרגות לפי גיל וכדו'.

אחרי השיעור היו התלמידים נושאים ונותנים במעמד ראש הישיבה או משנהו, בעניינים המדוברים, כשהם מבררים ומלבנים את ספקותיהם. גם ביקרו לעיתים קרובות, רבים מהתלמידים – במיוחד המופלגים ובעלי הכשרונות שביניהם – אצל ראשי הישיבה בבתיהם, לשם משא ומתן של הלכה, אם לפלפל באחד מחידושיהם של ראשי הישיבה בשיעוריהם, אם לעמוד על דבר שנתקשו בלימודם, ועל פי רוב להציע לפניהם את חידושיהם שהעלו הם בעצמם במצודתם ולשמוע חות דעתם. מובן שכל אחד מהתלמידים דבק בראש הישיבה שדרך לימודו נראית לו וקרובה ללבו, ובביתו היה מבקר להשתעשע אתו בדברי תורה, ולפעמים גם להתייעץ על ענייניו האישיים.

זמנו של רבי יוש'ה בער היה יותר בידו, מאשר הנצי"ב, באשר שטרדות צרכי העיר בתפקיד מרא דאתרא ועול ניהול הישיבה גזלו הרבה מזמנו, וע"כ רבי יוש'ה בער יכול היה יותר להתפנות ולקבל בביתו הרבה מן התלמידים, "צוא רעדעין אין לערנען".

כאמור, שונים היו שיעוריו של הנצי"ב משיעוריו של רבי יוש'ה בער, בעוד שהראשון היה יותר על דרך הפשט, היה האחרון יותר ע"ד החריפות והפלפול. המעניין, שקרה לא אחת, שהנצי"ב – ראש הישיבה – נכנס לישיבה ונשאר במקומו בעת השיעור של רבי יוש'ה בער, וכן להיפך. את הסיבה לא ידעו, וכמובן לא היה אחד מתלמידי הישיבה שיעיז לשאול אותם על כך. ומספרים, שפעם במסיבת חכמים בה נוכחו הנצי"ב ורבי יוש'ה בער, שאל אותם אחד הרבנים: הלא ה"זוגות" שקדמום לא נהגו כן, ומה טעם לנוהגם שהאחד נוכח בשיעור של חבירו? נתן הנצי"ב עיניו ברבי יוש'ה בער שהיה פיקח וממולח ומהיר להשיב, כאומר: נו, מה תשובה נשיב לשואל כענין? חייך רבי יוש'ה בער ואמר: מעיד אני עלי שמים וארץ שעד היום לא נשאלתי על כך, וממילא שלא גליתי למי שהוא טעמי ונמוקי לנוהגי זה, גם יש להניח שהוא הדין לרבי הירש ליב, ובכן יתן כל אחד מאתנו את תשובתו בכתב, ובטוחני שיתברר ששנינו לדבר אחד מתכוונים. הסכים השואל, ואמנם בתשובתו של הנצי"ב היה כתוב: ודאי לי שכדי לא לצערני, לא ירבה רבי יוסף בער בפלפולים וחידודים בנוכחותי, נמצא שבזכותי לומדים בני הישיבה תורה ממש. ורבי יוש'ה בתשובתו כתב: אין ספק בידי שכדי להנהני ולעשות לי נחת רוח "יגניב" רבי הירש ליב בין יתר חידושיו גם איזה חידוש בדרך החידוד והפלפול, שידיו רב לו בזה לכשירצה, ונמצאו גם התלמידים נהנים בזכותי.

כנראה, שחושש היה הנצי"ב שהתלמידים שעדיין לא מלאו כריסם בש"ס וראשונים ולא שמשו כל צרכם ע"פ עומק הפשט, ימשכו יתר על המדה בדרך הפלפול באופן שאינו מכוון למטרת האמת. "רגיל הנצי"ב לומר" – כותב אחד התלמידים, – "כי כשם שאי אפשר לפטור חובת סעודת קבע במגדנות ובמיני מתיקה בלבד, אך אלה טובים ורצויים רק אז כשבאים על השובע לאחר סעודה שלמה מלחם ודגים ובשר ויתר ארוחות קבע – כך טוב ורצוי הפלפול המחודד רק אז כשבא בתור "פרפראות ומיני מתיקה" לאחר למוד של קבע בתלמוד ופוסקים ובספרי ראשונים אשר לעומק ההלכה ולמצוי הדין, ואחר שהגיע הלומד לקנין שלם ונאמן מסגולת התורה העקרית והיסודים בבנינה הבריא והנאמן. אבל לא אם ישתמשו בהם (בהפלפול ובהחריפות) טרם רכשו להם כל אלה והמוח ריק מטעם מספיק ויסודי מסגולת התורה, ובאופן כזה – במידה אשר ההפסד והנזק יתקרבון, במדה ההיא, ואולי עוד יותר מאותה המדה, יתרחקון השכר והתועלת, יען כי הזמן שמבלים על הפלפול הריק יעבור יחד עם שטף זרם העיתים, ואחרי כן

ירגישו אלה באבדן הזמן ובריקניות המוח וגם בכליון כחות הנפש, ויקוטו בפניהם, ורגזו ויתמרמרו – ואין נחת".

"משמר נכנס ומשמר יוצא"

לאחר גמר השיעור וספיחיו הלכו התלמידים לאכסניות לארוחת הצהרים, ולאחר מכן בשעה ארבע החל הסדר השני באופן רשמי עד השעה עשר בלילה. כל זאת היה באופן רשמי, אך במציאות לא נדם קול שאון התורה כל הזמן, וכמעט ולא היה מושג של בין הסדרים. וכותב אחד התלמידים בזכרונותיו: "מן השעה עשר היו כאלה אשר היו נחים ביום במנוחת צהרים ולמדו עד חצות לילה, וכנגד זה היו כאלה אשר קמו באשמורת ולמדו עד הבקר,[9] איש איש לפי מזגו ותכונת טבע נפשו. ובכלל לא היתה הישיבה כמעט ריקה מתלמידים, אם מעט ואם הרבה, כי היו יחידים שלמדו בלילה גם עד האשמורת, עד שבאו חבריהם שקמו משנתם בשעה ההיא, וכה לא הי' חסר התמיד בישיבה כל היום וכל הלילה. ובלילי שבתות מזמן החורף שרר סדר מיוחד: באותם הלילות היו תלמידי הישיבה מתחלקים לשני קבוצים, ונערכו בסדר זה: הקבוץ האחד הי' לומד מן אחר סעודת הערב עד חצות לילה, והלך לישון. והקבוץ השני הי' ישן לאחר הסעודה עד חצות לילה וקם והלך לישיבה ולמד עד הבקר. וכה היתה כמעט מכוונת חליפת המשמרות, עד כי כשיצאה כת ראשונה נכנסה כת שניה. ושני הקבוצים נהגו כחכמים אשר עיניהם בראשיהם. הראשונים ידעו, כי אחר שילמדו עד אחר חצות לילה יתעורר אצלם כוסף האוכל, והשניים חשו, כי לאחר שיקומו משנתם אחר חצות לילה ועליהם יהי' ללמוד עד הבקר, יהי' גם כן דרוש לסעוד את הלב במשך הלילה. ועל כן אלה ואלה באו חשבון, חשבון הגוף, ויסדרו להם דבר זה על פי חלוקת סעודת הערב לשתים. את המחצה האחת אכלו בזמנה, לאחר תפלת ערבית, כמנהג העולם, ואת המחצה השניה הניחו למשמרת עד לאחר חצות לילה, ונשתמשו בה לאכילה. כת ראשונה – לאחר שבאה מישיבה לאחר חצות לילה, וכת שניה – לאחר שקמה וטרם הלכה לישיבה ללמוד עד הבוקר".

לא יפלא איפוא – שבריבוי שקידה כזאת, בציבור כה גדול של בעלי כשרונות גדולים, ושני שרי התורה המפורסמים חופפים עליהם – שלא היה נדיר למצוא בין

---

9) ראה ב"מקור ברוך" שכותב: דודי (הנצי"ב) היה מבקר את הישיבה פעמים ושלש במשך המחצה השניה מהלילה (בזמן החורף), כי בחול היה ישן בלשכו אשר במסדרון בית הישיבה, ותמיד היתה תכונת שנתו כמו שינת ארעי, שינה קלה. משתרע למחצה על הספה, ורגליו נשענות על הכסא הסמוך לה, וכר קטן מראשותיו. וכמעט לא עברו עליו שתי שעות רצופות בשינה. ובלילי שבת היה מבקר את הישיבה כשעה אחת אחר חצות וקודם אור הבקר, כי מבית דירתו עד בית הישיבה אך צעדים אחדים.

התלמידים, כאלה הבקיאים בש"ס וראשונים. ועכ"פ, שליטה, בסדרים שלמים, כמועד נשים ונזיקין, היה דבר הרגיל בין בני הישיבה. ואמנם לא היו "דרגות" בין בני הישיבה, וכולם היו שווים כלפי חוץ, בכל זאת ידעו כל בני הישיבה "מי הוא מי", כל תלמיד וערכו, כל איש וגדולתו. כל אחד היה נערך לפי כשרונותיו ולפי מידת בקיאותו. היו מדרגות מדרגות: "בחור טוב", "מצויין", חריף", "בקי" וכדומה. התואר "עילוי" היה יקר המציאות. פעמים שהיו מכנים "חצי עילוי", וגם זה היה דבר גדול.

שָם ישיבת וואלאז'ין הגיע למרחוק, ונהרו מקרוב ומרחוק לוואלאז'ין ודפקו על פתחי הישיבה. אף הגאון בעל ה"חידושי הר"מ" – האדמו"ר מגור שלח אחדים מבחירי תלמידיו לוואלאז'ין ללמוד תורה מפי רבי יוש"ה בער, ולרכוש להם את דרך הלימוד של הגאון והחריף הליטאי. גם מהעיר ברודי שבגליציה באו שני תלמידים ובידיהם מכתבי המלצה מהגאון רבי שלמה קלוגר. מ"זמן" ל"זמן" נוספו ספסלים בישיבה וקול התורה בוואלאז'ין הלך וחזק מאד.

"את והב בסופה"

"כד יתבין ישראל ועסקין בשמחת התורה, קוב"ה אומר לפמליא דיליה, חזו חזו בני בני חביבי דמשכחין מצרה דיליה ועסקין בשמחה דילי"

אך זה לעומת זה עשה האלקים "ויען השטן את ה' ויאמר החנם ירא איוב אלקים. הלא אתה שכת בעדו ובעד ביתו ובעד כל אשר לו מסביב מעשה ידיו ברכת ומקנהו פרץ בארץ ואולם שלח נא ידך וגע בכל אשר אשר לו אם לא על פניך"... (איוב א). אך ב"ה ונתקיים בישיבה, בסופו של המאורע, גם המשך הפסוק: "ויאמר ה' אל השטן השמת לבך על עבדי איוב כי אין כמהו בארץ איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע ועודנו מחזיק בתמתו ותסתני לבלעו חנם".

וזהו המאורע שהסעיר את הישיבה בשנת תרי"ז, והעמיד בסכנה את הישיבה הן מבחינת מעמדה הרוחני הפנימי, והן מבחינת החזקתה מצד הנדבנים די בכל אתר ואתר.

שלש שנים – משנת תרי"ד – עברו, ואין פרץ ואין צווחה בין כותלי הישיבה. ולא עוד אלא שגם נתמלאה הישיבה בתלמידים עד אפס מקום. רבים מהתלמידים החדשים נצטופפו בחדרים הצדדיים של בנין הישיבה, ומהם שנאלצו לקבוע את מקום לימודם בבתי המדרשות שבעיר. ראה שטן ונתקנא. כנראה, שבמשך השלש שנים בהן כיהנו יחד הנצ"ב ורבי יוש"ה בער נתהוו בקרב התלמידים שני מחנות, מחמת השיטות השונות בדרך הלימוד שהיו בין שני ראשי הישיבה, ובשנת תרי"ז התפרץ הדבר החוצה ונעשתה

מהומה. וכך כותב החכם וצדיק, הסופר רבי יעקב ליפשיץ, מזכירו של הגר"א ספקטור אב"ד דקוונא: "הגאונים הצדיקים האלה היו שונים זה מזה במעלות רוחם ובהליכות דרכם בלימוד ובעיון התורה ובארחות חייהם, אשר לא זה המקום לבאר ולתאר את הליכות איש איש מהם, לפי דרכו בקדש ובחולין שעל טהרת הקדש, ורק זאת נגיד, כי לפי שהיו שונים זה מזה, לא יכלו להתאים באופני הנהגת הישיבה ובדרכי הלמוד, ועל כן פרץ הסכסוך למי היתרון בהנהגה. מובן מאליו, כי הסכסוך שהי' גדור משני הגאונים בכבישת היצר של גבורי התורה והיראה היחידים בעוד שהי' ברשות לבם, פרץ גדרו, כמעט נכנס לרשות הרבים של התלמידים, אשר אלה מזה, נטו אחרי הגאון הנצ"ב זצ"ל, ואלה מזה, אחרי הגאון ריד"ב זצ"ל, והסכסוך הי' למחלוקת, אשר יצאה והיתה הבערה לחלק בין העושים והמעשים לישיבת וואלאז'ין הק', בכל עיר ומקום אשר דבר הריב מגיע.

ואולם בימים ההם עוד היתה התורה לבדה לאומיות עמנו במלא רוחב המובן. הרבנים והפרנסים היו תמימי דעים יחד להקים עדות ביעקב, וכמו מבין שני הכרובים אשר על ארון העדות, דברה התורה בפיהם אל כל אשר תצוה אל בני ישראל. הרבנים התעטרו בעטרה שעטרה אותם התורה, ותורה ושם טוב היו משתמשים בכתר אחד בעצת שלום, שהיתה ביניהם, ובין הפרנסים אנשי השם אשר היו עמם בלב אחד, להוליך את בני עמם אל אשר יהי' רוח הלאומי ורוח התורה ללכת. העם כולו הי' מוכתר בנימוסין, ושמר ללכת בדרך ארץ בעקב ענוה ויראת חטא, לרגל ההולכים בתורת ה' בדרך אבות, ולא גבה לבו לשאת את הדעה והדבור בדבר כללי, הדורש חקרי לב גדולים. כל ריב וכל ענין הדורש משפט לא הי' מדרס לתועי רוח, והפקר לכל היוצא משכל אמו לשכל אשתו לענות בו (כמליצת הרמב"ם זצ"ל), וטרם ידעו אז בעמנו לכבד את משפט ההמון בשם "דעת הקהל", ודברי ריבות בשערי ישראל באו עד האלק', גדולי התורה וההוראה, אשר להם המשפט לחוות דעה, וכל העם הרואים את הקולות ואת הטענות מזה ומזה, הכירו את מקומם ויעמדו מרחוק...

בסכסוך שני הגאונים מנהלי ישיבת וואלאז'ין, אשר הי' לפרץ רחב בין תלמידיהם, לפלג דעת תומכי הישיבה הק' אשר בכל הארץ לפלגות הדעות, היו גאוני הדור הקרואים למרבה השלום בין תלמידי החכמים המרבים שלום בעולם, בעצת שלום ואמת, אשר יעצו באהבתם האמת והשלום, והם הניחו דעת הקהל כלו, הלא הם ראשי גאוני הדור ההוא, רבי דוד טעביל ממינסק בעה"מ שו"ת בית דוד, רבי יוסף פיימער מסלוצק, המ"מ המפורסם בדורו כו' מוהר"ר זאב מווילנא, ורבנו יצחק אלחנן זצ"ל, אשר הנצ"ב זצ"ל נסע בכבודו ובעצמו להאחרון החביב הזה לנאוואהרדאק, לבקשהו לנסוע וואלאז'ינה, להמנות בין זקני חכמי התורה ההם בחות דעתו". (ע"כ דברי ר"י ליפשיץ)

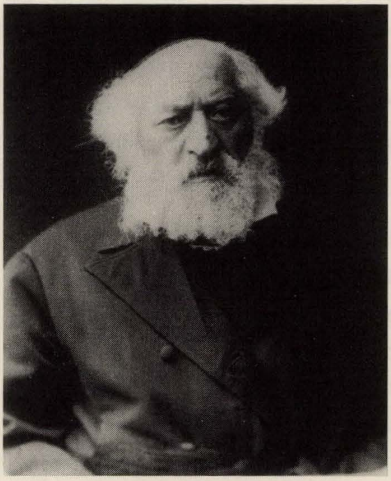
וכך כותב אחיינו של הנצי"ב רבי ברוך עפשטיין בזכרונותיו: "שתי השיטות, או שני המשטרים משני הקצוות האלה, נתנו ידים לפרוד היחושים בין תלמידי הישיבה. מהם שנהו אחר דעתו ומשטרו של דודי, והעריצו את שיטתו כמו מסלה כבושה ונאמנה ובטוחה בדרכי התורה, ומהם שהיו חדים ומשתעשעים בדרך חריפה של רבי יוסף בער וראו בה מעין עטרת תפארת לראש התורה הקלועה מציצים ופרחים המעלים נצים ונותנים ריח ניחוחים. ובעוד אשר מתחילה היתה הפרצה קלה וקצרה, והיתה טמונה רק בלבותיהם של הגדולים האלה, גבורי השיטות ודרכיהן, ושניהם כגבורי הרוח השתדלו בכל עוז לכלכל ענייניהם במשפט צדק ולהחזיק מעמד במעוז השלום, הנמוס והכבוד, והעיקר לבל יתפרץ פרוד דעות זה החוצה, כראוי לאנשים גדולי המעלה בעלי מדות ומצניעי לכת, ועם זה אנשים היודעים לכלכל את רוחם ויכולים לשלוט בעצמם. הנה לאחר שנתרחבה הפרצה ותבקע ותכנס לרשות הרבים של תלמידי הישיבה, שוב לא הי' באפשר לכלא את הרוח בלבות הצעירים האלה, אשר כל אחד בחום נפש ומלא רגש השתדל להוכיח את המעלה והיתרון לנטיתו לשיטתו ולדרכו אשר בחר בהן. ולאט לאט נהפכה החקירה למחלוקת, וההגיון – למריבה, ומקרובים נעשו רחוקים, מידידים ואוהבים לשונאים ואויבים, ומשיחות מרעות – לסער פרעות ויחושים צרים ורעים. ולא די בזה, אלא שבמשך הימים פרצה המחלוקת מגבול חומת הישיבה ותבקע ותסתער להרבות עיירות קרובות ורחוקות מוואלאז'ין, והתחילו להתעניין בחלוקי דעות אלו, כמה לומדים וגדולי התורה".

וכך כותב בנו הצעיר של הנצי"ב: "המלחמה בין אבא ז"ל ורבי יוסף דב, היתה מיוסדת על שתי שיטות בלימוד התורה ובטיב השיעורים לתלמידים. אבא ז"ל קנה לו שם גדול כבקי בכל חדרי תורה, ואף כי גם עמקותו היתה גאונית, עמדה בקיאותו בשורה הראשונה. ורבי יוסף דב היה מפורסם כחריף גדול, אף כי ודאי היה גדול גם בבקיאות. אך החריפות הכריעה אצלו. השאלה, מי ישב על כסא ראש הישיבה, אבא ז"ל או רבי יוסף דב, היתה חשובה מאד בעולם היהודי, שידע להוקיר את ערכה של הישיבה בוואלאז'ין כמרכז רוחני בעת ההיא".

כפי שכתבנו, מעולם לא בוטלו השיעורים, אולם בימים אלו של מבוכה ומבולקה בוטל ה"קרבן תמיד". המפליא הוא – לאנשים כערכנו, ופשוט הוא לענקי רוח כגון אלו – שלא גבהו הרים, חלילה, בין הנצי"ב לרבי יוש"ה בער. אדרבה, כדרך אנשי תורה נתקיים בהם "את והב בסופה", ולימים אף באו בקשרי משפחה חדשים, כאשר בנו של רבי יוש"ה בער, הוא רבי חיים סולובייצ'יק הגדול, נשא לאשה את נכדת הנצי"ב ונתמנה לר"מ משנה בישיבת וואלאז'ין. אף בעצם הימים אשר היה נטוש ביניהם הויכוח, אפילו אז, כותב

הנצי"ב בתשובה לשואל – בענין אדם מישראל שברחה אשתו ממנו זה עידן ועידנים אולי רשאי לישא אחרת בלא שיזדקק להיתר מאה רבנים – "לדעתי יש להתיר, אך חלילה לסמוך על דעתי אם לא שיסכים לזה הגאון מהר"י דב שיחי' מפה"ק ועוד אחד מגדולי הדור" ("משיב דבר" ח"ד סימן ה').[10]

זאת ועוד, כותב בנו הצעיר של הנצי"ב: "מענין ואופייני הדבר, כי אלה שעמדו לטעון לפני הרבנים שבאו, כפי שיובא להלן, לא היו שני בעלי הדין, שפסק הדין היה נוגע אליהם, כי סוף סוף מה היה להם לטעון? כלום יש לו לזה משהו נגד זה? האם חס ושלום, יתן אחד דופי בחברו? הרי זו היא באמת מחלוקת לשם שמים. הטוענים העיקריים היו בני הישיבה, שנתפלגו לשני צדדים. והמופלא שבדבר, כי ה"בקיאים" טענו לרבי יוסף דב ואמרו: "כולנו בקיאים, ואנו צריכים לראש ישיבה חריף", וה"חריפים" אמרו: "אין אנו חסרים חריפות, זקוקים אנו לראש ישיבה, בקי מפואר..."



רבי יצחק אלחנן ספקטור מקובנא
מהבוררים

כפי שהובא לעיל, הוזמנו ארבעה מגדולי הדור לוואלאז'ין לדון ולהכריע כדת של תורה את המעשה אשר יעשון. רבי יצחק אלחנן היה הצעיר שביניהם – כבן ארבעים שנה. וכך מתאר רבי יעקב ליפשיץ את הגעתם לוואלאז'ין: "בחרדת קדש ובהדרת כבוד, אשר לא יוכל לשער רק האיש אשר ראה בכבוד התורה לפנים בישראל, ששו חרדו כל תלמידי הישיבה רבתי בדעות, אשר היו בהם רבים ושלמים בתורה ותושי', ומהם מפולפלים בחכמה ושנונים בהלכה, אשר היו אחרי כן למאורות בישראל, כולם ששו חרדו לקראת גדולי רבני ישראל הנאספים האלה.

10) וכשרבי יוש'ה בער נסתלק לעולמו, והנצי"ב נקלע אז בטלטוליו אחרי סגירת הישיבה דוואלאז'ין לעיר מינסק, כיון שנזדמן לאחד מבתי כנסת ונוכח לדעת שעומד להספידו מגיד פלוני, מיד ניגש אליו וביקש ממנו לוותר בשבילו על הזכות להספיד, ויקונן עליו קינה גדולה כיאות לרום ערכו. ביקש כנראה לקיים אזהרת רבינו הקדוש לפני פטירתו: "אל תספדוני בעיירות", כלומר, אל תספדוני בתפיסה קרתנית של בן כפר כי אם בתפיסה של בן פלטרין כראוי לרבן של ישראל.

מנהג כבוד נהוג בהישיבה מיום הוסדה, אשר בבוא אליה אחד מגדולי התורה אנשי השם בפלפולא דאורייתא, לכבדהו בהגדת השעור לפני בני הישיבה, והכבוד הזה הוא הגדול בכבודים.[11] מובן, כי מנהלי הישיבה פנו אל הגאונים הכבירים מהגאון ר' יצחק אלחנן לימים – ר' דוד טעביל ור' יוסף זצ"ל, לכבד את זה או זה בהגדת השעור, אבל המה ענו ואמרו: ישישים אנחנו ולא לנו עתה הנצוח והעוז להכנס בפלפול התלמידים המתחרים להחכים את הרב בנצוח הסברא, יבוא הגאון ר' יצחק אלחנן ויתפלפלו עמו, כי לו יאתה! ובכן כבדו המנהלים את רבנו ר"א ז"ל בהשעור.

התלמידים כלם שננו את בינתם, שטו להם שטוח על מפרשים שונים וספונים יקרי המציאות (שבלי ספק לא ראתה אותם עין רבנו, כי לא לרב אלוף וגאון העוסק להשיב בהלכה והוראה לבקש לו שעשועים של צעצונים שכליים), לקחת מהם כל קושיא עמוקה שהקשו בסוגית השעור הערוך מתמול שלשום לסדר היום, וחוסמת היא את העוברים בטח לפי תומם... כל אחד שפך סוללות של שאלות עצומות לחדד בהן את רבנו. ויהי בפתחו פיו בפתח השיעור, שהי' בראש מסכת בבא בתרא, וירא והנה בנו עליו

11) ידוע גם על רבי אלכסנדר משה לפידות אבד"ק רייסין, שמסר שיעור בישיבה בתור אורח. וכן בעל "ערוך השלחן", רבי יחיאל מיכל הלוי עפשטיין.



רבי יחיאל מיכל עפשטיין



רבי אלכסנדר משה לפידות

ויקיפוהו בשאלות שונות, אשר הצטיידו בהן מכמה ימים. אבל הוא יצא כגבור משכיל ומלומד מלחמת התורה כשר שרי הצבא הלוכד חכמים בערמם, בחכמה שוכנת ערמה, ומפיר מחשבות ערומים בהסב פני המלחמה לצד אחר, כה הסב פלפולו מן השיטה שהתפלפל בה בהשיעור שלפניו, בקפיצה חרוצה ומחוכמת אל הירושלמי סוף מס' בבא מציעא בענין שעבודא דאוריתא, והראה נפלאות אשר לא פללו התלמידים לשמוע, ומרוב התפעלות רצו שלוחים מהם רצוא ושוב מן הישיבה אל האכסניא שבה ישבו הרבנים הגאונים הזקנים, לספר להם מהחדושים הנפלאים אשר הגאון הצעיר ר"א מחדש.

מכל הגדולות האלה, יותר הרבה הגדיל להפליא את לבב הכל במדת הסבלנות אשר בנפשו נגד התלמידים המחודדים, אשר התחרו לקפחהו ולהפסיקהו בסתירותיהם לבנינו שהוא בונה בפלפולו, אבל הוא לא רגש כלל ולא הקפיד וישיב בנחת ובמתינות לכל שואל ומקשה, עד אשר ישר רוכסי לבב המקשה אליו. אז שב אל המקום אשר עמד שם בתחילה והשכיל להצליח בפלפולו, עד אשר גמר השעור, והקושיות דחו לא יוכלו קום עוד, ויהי לנס!"

בשיעור שמסר ר"א בישיבה נוכחו גם הנצ"ב וגם רבי יוש'ה בער. והיה בו – בשיעור, מזיגה של הבנה וחריפות, בקיאות וחידוד. כשסיים את הגדת השיעור שארך קרוב לשלש שעות, היה נראה עייף ויגע עד אפיסת כוחות. ישב על המקום הפנוי שבין שני ראשי הישיבה, ואחרי שנח רגעים מספר השתפך חיוך לבבי על פניו ולחש לראשי הישיבה שהפנו ראשיהם אליו: אגיד שבחם של תלמידיכם שלא בפניהם. רק היום עמדתי על משמעות אמרתו של רבי חנינא: "ומתלמידי יותר מכולם". ואם שוב, אין אני מקנא בכם שכן עליכם ללחום מלחמתה של תורה עם בני תורה כל כך בקיאים וחריפים ובעלי הבנה, אף על פי כן הייתי מאושר לו ניתנה לי ההזדמנות להגיד שיעורים לפני תלמידים כאלה.

התלמידים הרבו להללו ולשבחו לא כגאון בתורה בלבד אלא גם כחכם מחוכם, שכן עוד טרם ישב בדין וטרם שמע את טענות הצדדים, כבר נכנס לעובי הקורה של חלק הארי מהסיכסוך, ובתיכנון השיעור ובאופן הרצאתו רמז על דרך הפשרה, והראה לדעת, שלא זו בלבד שאין החידוד פוגם את ההבנה ואת ההעמקה, אלא עוד מוסיף בהן טעם לשבח ורצוי למוזגם יחד.

"טוען ונטען"

לעת ערב, שלחו הרבנים לשאול את רבי יוש'ה בער אם אינו מתנגד שילכו להקביל את פני המרא דאתרא – הנצי"ב – כנהוג, ואם הוא מסכים, הרי מובן שגם עליו להיות נוכח בבית הנצי"ב במשך ביקורם ואף להקדים את בואם. חזר השליח והסכמת רבי יוש'ה בער וקביעת השעה בפיו, והרבנים האורחים עם ראשי הישיבה נפגשו לשיחת רעים של תלמידי חכמים. מענין לענין נסבה השיחה בקשר לסיכסוך וקביעת המקום והזמן לשמוע את טענותיהם של ראשי הישיבה באין איש זר איתם, כדי למנוע בזיון התורה. ומה גדלה השתוממותם וגם שמחתם של הרבנים בשמעם מראשי הישיבה שהם באופן אישי אינם כלל וכלל בין המתדיינים בפניהם. אמנם בירור הענין נוגע להם ולמעמדם בישיבה, אולם לא זו בלבד שלא יהיו בין הטוענים אלא גם לא ישתתפו בכל הדיון. העיר מניה וביה המגיד מישרים מווילנה על דרך הצחות: אם כן מסתבר ששניכם צדיקים שהרי מלאכתכם נעשית על ידי אחרים.

מספרים שבעת האסיפה של גדולי התורה לדון בסדרי הישיבה, פתח רבי זלמן זאב, המגיד דמתא בוילנא, ואמר: "הרי אני שרוי עתה בפרשת וישב". נסתכלו בו כל הנוכחים בתמיהה: "מאי משמע, ר' ולוול'ה, בפרשת וישב"? "בתור מגיד דמתא", השיב ר' ולוול'ה, "הריני דורש דרשה מדי שבת בשבת על פרשת השבוע. בדרשותי אני נוהג לתאר את הצדיק לעומת הרשע, להדגיש את צדקותו של זה מול רשעותו של זה. והנה בכל פרשה אני מוצא עימות כזה בין צדיק לרשע, כמו, למשל, בפרשת בראשית: אדם הראשון לעומת הנחש, קין לעומת הבל, בפרשה שלאחריה – נח לעומת אנשי המבול, בפרשת לך לך – אברהם לעומת פרעה, בפרשת וירא – אברהם לעומת אנשי סדום, וכן הלאה. רק כשאני מגיע לפרשת וישב, אני מוצא שם את יוסף לעומת אחיו, וכאן אני בא במיצר, שאיני יודע בעד מי לצדד, שהרי כולם צדיקים וטהורים... אף עתה אני שרוי באותה מבוכה, כעין פרשת וישב"...

"ההכרעה"

למחרת בבוקר, יום שלישי בשבוע, ישבו ארבעת הרבנים כסאות למשפט בבית הכנסת הקטן של בעלי המלאכה, ובפניהם עמדו הטוענים. – שני גבאים ושלשה מתלמידי הישיבה לכל אחד משני ה"צדדים". המציעים טענותיהם ראשונה היו התובעים – הגבאים מנפות ווילנה והתלמידים באי כח המצדדים בעד רבי יוש'ה בער. הראשונים בכח ממונם והאחרונים בזכות תורתם. לאחר שגמרו הצדדים את טענותיהם, ישבו גדולי הדור בינם לבין עצמם, וכבר ביום שלמחרת – יום רביעי, נפלה ההחלטה.

להלן – נוסח ההחלטות שנתקבלו:

כאשר נועדנו ונאספנו פה ק"ק וואלאז'ין לפקח בעניני הבית הגדול שמגדלים תורה ברבים ע"י הרבנים הגאונים ראשי מתיבתא, ה"ה הרב מו"ה נפתלי צבי יהודה ליב נ"י, והרב מו"ה יוסף דובער נ"י – זאת אשר הוסכם בעינינו ח"מ ורשמנו וכתבנו פה:

א. ראשית כל גזרנו אומר שיהי' שלום בין הרבנים, וכל מי מבני הישיבה שיזלזל בכבוד אחד מהרבנים הנ"ל (במעשה או בדיבור) ויפורסם הדבר מחויבים שניהם לרחק (האיש הזה) או לענשו כפי ראות עיניהם.[12]

ב. קבלת התלמידים להישיבה, תלוי ברצון הרב הג' מו"ה נפתלי צבי יהודא ליב הנ"ל בעצמו לבד, כאשר הי' עד כה. רק כאשר יביא מכתב מיוחד להרב הג' מו"ה יוסף דובער הנ"ל, רשות בידו לקבל בעצמו. לרחק או לענוש אחד מבני הישיבה מטעם המבואר באות א וכיוצא בזה, כשיראה אחד מהרבנים שהוא מן הראוי, אזי רשות ביד כל אחד מהרבנים הנ"ל, ואין השני יכול למחות עליו.

ג. הרבנים הנ"ל, יהי' קביעת למודם בבית מתיבתא או בחדר בהמתיבתא, בכדי שישגיחו תמיד בעינא פקיחא על למוד התלמידים שיהיו במתיבתא, ולא בביתם של הרבנים הנ"ל. קביעת התפילה של בני הישיבה יהי' דוקא בבית האולפנא.

ד. כשיביאו המשולחים מעות הישיבה, יביאו בפני שני הרבנים הנ"ל, ויעשו שניהם חשבון, וירשמו בפנקס הישיבה. וכשיבוא מעות הישיבה מאיזה מקום ליד אחד מהם, מחוייב להודיע תומ"י להשני, וירשמו בפנקס הישיבה.

ה. כל מעות הישיבה המקובץ יהי' סגור בתיבה, ובבית הרב מו"ה צהי"ל הנ"ל ובשני מנעולים, והי' מפתח אחד ת"י הרב מו"ה צהי"ל הנ"ל, והשני ת"י

⇦

12) מובא, דבני הישיבה משני הצדדים שבעידנא דריתחא זלזלו בראשי הישיבה, בקשו סליחתם, ואחרי שקיבלו נזיפה נסלח להם. רק אלה מהם שבימים הראשונים הרחיקו לכת והוציאו דיבה על ראשי הישיבה, וגם נתנו ידם למחרחרי ריב מ"בית הרב", נתבקשו בחשאי בהסכמת שני ראשי הישיבה לצאת את וואלאז'ין. אבל כדי לא לביישם ברבים ושלא יהיו נראים כמגורשים מהישיבה, ניתנה להם ארכה של שבועות מספר ולאחדים מהם אפילו שנים שלושה חדשים.

הרב מו"ה יוד"ב הנ"ל, וכשיצטרך לקבל מעות להוצאות הישיבה, יבוא הרב מו"ה יוד"ב הנ"ל, לפתוח התיבה הנ"ל ויורשם ע"ס בפנקס הישיבה.

ו. כל הוצאות סיפוק בני הישיבה, למזונותיהם, ולנר מצוה ושארי הוצאות הישיבה, יתנהג הכל ע"פ הרב מו"ה צהי"ל הנ"ל, ובעת שיבוא משולח מדרכו ויביא מעות של הישיבה יקבל הרב מצהי"ל לסלק חובות מה שיעלה מהוצאות הישיבה על פי רייסטער שלו תומ"י, ועוד יקבל עשרה רו"כ ת"י על הוצאות להבא, בכדי שלא להטריח תמיד את הרב מו"ה יוד"ב הנ"ל. וכשיהי' רשום בפנקס שלו חשבון מהוצאות העשרה רו"כ הנ"ל, יקבל מחדש עוד עשרה רו"כ.

ז. הר"ח הנבחרים מווילנא, ממינסק, ומאיוועניץ עומדים בחזקתם ומשמרתם כמקדם.

הרב הג' מו"ה צבי יהודא ליב הנ"ל יקבל כל שבוע סך שלשה עשר רו"כ.

הרב הג' מו"ה יוסף דב יקבל כל שבוע שמונה רו"כ.

הרבנית ת' תקבל כל שבוע ארבעה רו"כ.

ר' חיים יוסף בהרב ר' אלי' זלמן יקבל בכל שבוע סך עשרה זהובים.

כל הנ"ל יצא מאתנו הח"מ, ולראי' בעה"ח יום ד' טו"ב מרחשון תרי"ח פה ק' וואלאז'ין.

נאם דוד טעביל במ' משה זללה"ה מד"א דק"ק מינסק.
ונאם יוסף במ' מאיר ז"ל חונה בק"ק סלוצק.
ונאם זאב וואלף בהרב מוהר"ר יחזקאל פיוויל זצ"ל.
ונאם יצחק אלחנן בהרב מוהרי"א זצ"ל חוב"ק נאוואהרידאק.

רבי ברוך עפשטיין – תלמיד הישיבה כותב: "ואמנם על דבר יסוד חלוקי הדעות שבין ראשי הישיבה, על השיטות בלמוד, על דבר זה מצאו הגדולים לנכון שלא לפרש בכתב ההחלטה מכמה טעמים שראו בזה. אך כפי המסורה, מסרו לשניהם בדברים שבע"פ אופנים ויסודות בסדר הלמוד בישיבה באופן שיהי' שוה לתרוויהו, וכמו הם, כן התלמידים קבלום באהבה וישימום לחוק".

מיד כשהתפרסם כתב ההחלטה יצא הכרוז בהיכל הישיבה שעוד היום יגיד אחד מראשי הישיבה את השיעור היומי בנוכחות הרבנים האורחים, דבר שהכניס את בני התורה במצב רוח מרומם והתחילו לנחש מי מראשי הישיבה יגיד את השיעור.

ברם, לא עלה כלל על דעתם של בני הישיבה שכבר באותם הרגעים, עוד טרם יבש הדיו מכתב הפשרה, פרץ "ריב" בין ראשי הישיבה – מי מהם יגיד את השיעור הראשון לאחר ההפסקה. לפי הנוהג בימים ההם, הגיד הנצי"ב את השיעור בימים א, ב, ג, ורבי יוש'ה בער בימים ד, ה, ו. ומכיון שזה היה ביום ד' בשבוע, שהוא יומו של רבי יוש'ה בער, עמד הנצי"ב על כך שרבי יוש'ה בער יגיד את השיעור. טען לעומתו רבי יוש'ה בער ששיעור זה אינו אלא תשלומין לשיעור שבוטל ביום המהומה שחל בשלישי בשבוע שהוא יומו של הנצי"ב, ולפיכך הדין נותן שהוא, הנצי"ב, יגיד את השעור.

התלמידים בישיבה מחכים באי סבלנות לשמיעת השיעור ועוד יותר – לדעת מי יגיד אותו, ובבית הנצי"ב נמשך ה"מאבק" על כך ביניהם. שניהם מדיינים זה עם זה והרבנים האורחים מחייכים מתוך שביעות רצון, עד שהתערב רבי דוד טעביל ממינסק והציע שיחלקו ביניהם את השיעור שזמנו שעתיים בערך, שעה להנצי"ב ושעה לרבי יוש'ה בער. נתקבלה הפשרה על דעתם. ובאותו יום נתקיים בהישיבה בוואלאז'ין "ונהפוך הוא" – שיעורו של הנצי"ב הצטיין בחריפות מפליאה בדרך לימודו של רבי יוש'ה בער, ורבי יוש'ה בער הראה את כוחו הגדול גם בלימוד פשטני על אתר. ראו בזה בני הישיבה והרבנים אות לטובה שהוקם השלום על מקומו, ובאותו יום רבתה השמחה בישיבה כביום מועד.

מספרים אפיזודה מענינת בהקשר לסעיף ה' שבהחלטה, שעל הנצי"ב למסור מפתח אחד משני המפתחות של "תיבת הכספים" לרבי יוש'ה בער ולא יוכל לפותחה בכדי להוציא ולהכניס כספים אלא בנוכחותו ובפיקוחו. אולם רבי יוש'ה בער בצדקותו הלך אל הנצי"ב ואמר אליו: "הטילו עלי לשמור על הקופה, ניחא, אבל אין זו מצוה שבגופו ואני רשאי למנות שליח במקומי... ואמנם אסור להשתמש בתלמיד חכם, אך מה אעשה ולא מצאתי שליח נאמן עלי יותר ממנו, והריני מוסר למר את המפתח ומפקיד אותו להשגיח במקומי על הר"מ דוואלוזי'ן כשיטפל בכספים"...

פסק הדין בוצע בהצלחה, ורבי יוש'ה בער המשיך בתפקידו לצדו של הנצי"ב, עוד משך כשמונה שנים. אך כנראה, שהרגיש רבי יוש'ה בער כי לא יוכל להשאר עוד זמן רב בישיבה, מבלי שנוכחותו תגרום לתסיסה מתמדת בין התלמידים, ואגב כך תגרום נזק לאוירת הלימודים בכללה. התחיל איפוא, לשקול ברצינות את הרעיון לצאת מוואלאז'ין ולעלות לישב על מדין בעיר מתאימה.

ובשנת תרכ"ה קבל את הרבנות בסלוצק במקומו של רבי יוסף פיימר מתלמידי רבנו חיים שנפטר בשנת תרכ"ד.[13] מספרים שכשקיבל את כתב הרבנות ביקש מראשי הקהילה של סלוצק שהיות ולפני יציאתו לעולם הרבנות הוא רוצה לספוג לתוכו עוד קצת יראת שמים ואהבת תורה באוירה הקדושה של וואלאז'ין, אי לזאת הוא מבקש מראשי העדה שזמן כהונתו בסלוצק יתחיל רק אחרי חג הסוכות. ומכיון שאינו רוצה בכתב רבנות מוקדם, בקשתו היא שישלחו לו כתב רבנות שני ולכתוב בו במפורש, שמינויו כרבה של סלוצק הוא רק מיום בואו לעיר.

ראש הקהל של סלוצק, רבי שמואל שימחוביץ, שהיה גאון בתורה ועשיר מופלג, ואם שראה את עצמו ראוי לרבנות סלוצק ואפילו בקהילה יותר גדולה וחשובה, טרח בעצמו להביא את כתב הרבנות לרבי יוש"ה בער. הוא נשאר ימים אחדים בוואלאז'ין כאורחו של רבי יוש"ה בער, וכדי לעשות את רצונו של רבי יוש"ה בער הזמין הנצי"ב את האורח להגיד שיעור בישיבה בנוכחות ראשי הישיבה.[14]

---

13) עוד בשנת תרכ"ד החליט לקבל רבנות אך נמנע מזה כי באותה תקופה חלש הנצי"ב מרוב טרדותיו ודאגותיו בענייני הישיבה ונפל למשכב. גם אחרי שהוטב לו חזקה עליו מצות הרופאים לא להגיד שיעורים עד שיחלים לגמרי וישוב לאיתנו, דבר שמנע מרבי יוש"ה בער לנסוע מוואלאז'ין ולהשאיר את הישיבה בלי פיקוח ומגיד שיעור.

14) יש לציין שעזיבתו של רבי יוש"ה בער את הישיבה לא היתה לרצונו של הנצי"ב, ואף לאחר שכבר השתקע בסלוצק והתעוררו לו קשיים בקרב בני קהילתו, ניסה הנצי"ב לשדלו שיחזור לתפקידו בישיבה.

זאת ועוד, (לפי גירסא אחת) בעת שישב רבי יוש"ה בער "שבעה" על מות אשתו הרבנית, והוא כבר מכהן כרבה דבריסק, בא אליו הנצי"ב לנחמו, כשראה אותו נכנס לביתו, התפרץ בבכי ואמר: רבי הירש ליב, מי כמוהו יודע שצירל צדקנית היתה וחוששני מאד שנתפסה בעווני על שפגעתי בכבודו בימי המריבה בוואלאז'ין ועדיין תרעומות לו עלי. אוי לי שגרמתי מיתתה טרם בא יומה. אנא, יסלח נא לי רבי הירש ליב ויסיר ממני אף וחימה.

נתן בו הנצי"ב את עיניו הטובות, ואמר: רבי יוש"ה בער, הס מלהזכיר. מה זה עולה על דעתו ומה שייך תרעומות לי עליו, הרי שנינו לשם שמים התכוונו. ראיה לדבר, שכן לפני שעזב את וואלאז'ין הפצרתי בו שישאר על משמרתו, וגם בהיותו כבר בסלוצק בקשתיו לא פעם שישוב לכהונתו הקודמת בישיבה.

אחרי רגעים אחדים של שתיקה כשנוכח הנצי"ב שאין אנשים זרים בחדר, אמר בחשאי: רבי יוש"ה בער, סהדי במרומים שאין לי תרעומות עליו ושוב אין לי על מה לסלוח לו. אבל להוכיח לו שלבי נאמן אתו, אני מציע שנשתדך בינינו. בנו חיים יקח לו לאשה את נכדתי ליפשא, בתו של רבי רפאל. ענה לו רבי יוש"ה בער: רבי הירש ליב, לכבוד ולרצון היא לי הצעתו, אבל הרי עלי גם לשאול את חיים. אמנם לפי הדין קשרי שידוכין מותרים גם בשבעת ימי האבלות, אולם מכיר אני את בני חיים שהוא רגיש ביותר והצעת שידוך בעוד הוא יושב "שבעה" תגביר צערו וכאבו. אחכה עד אחרי השבת ואדבר אתו, וליבי אומר לי שיסכים.

"בלהבות אש"

עזיבתו של רבי יוש'ה בער את הישיבה פערה חלל עצום בלבת אש התורה בישיבה. זאת ועוד, לאחר כחודשיים עלתה באש הישיבה תוך שאר המון בתי וואלאז'ין. ואם לא די בכך, הרי לאחר כחודש ומחצה, בד' חוה"מ פסח נפטר המשגיח רבי אליקום, ששמש בתפקיד בישיבה עוד בתקופתו של רבנו חיים וואליזינער.

וכך אנו קוראים ב"המגיד" שנה תשיעית שנת תרכ"ה (גליון 21): א' פרשת תזריע שולחה העיר וואלאז'ין באש, ומלבד המון בתים היו לשריפה גם שני בתי מדרשיה (הישן והחדש) וגם בתי הישיבות המפורסמים, אשר נוסדו על ידי אביר הרועים רבנו חיים זצ"ל, ועמהם נשרפו ספרים רבים לאלפים אשר נאצרו בתוכם מיום הווסדם. גם נשרפו כתבי יד רבים יקרים מאד מרבנו הגדול ר' חיים ובנו הגאון ר' יצחק זצוק"ל אשר היו אצורים שם ימים רבים.

וכן ב"המגיד" (גליון 25) שנת תרכ"ה כותב שבאה ידיעה מוואלאז'ין כי בד' חומה"פ מת משגיח הישיבה הרב הגדול הישיש הנכבד ר' אליקום בן ס"ח, יותר מארבעים שנה עסק בישיבה ויותר מעשרים שנה (תר"ד – תר"ה בערך) שר' איצעלע עשהו למשגיח.

כשמסר רבי יוש'ה בער לבנו חיים את הצעת הנצי"ב, הסכים מיד. אך רבי יוש'ה בער עצמו נסע להכירה, ונגמר השידוך בכי טוב וקבלו קנין בלעדי המדובר – חיים. ולא ראו החתן והכלה זה את זו עד כיסוי פני הכלה לפני החופה.

וזה לעומת זה, גם רבי יוש'ה בער נשאר עם לב מלא הערכה לישיבה בה למד ולימד. מיום בואו לסלוצק היה פרסומו הולך וגדל. הוא קירב אליו קבוצה של בני תורה צעירים רבי כשרון (אחד מהם היה העילוי מרוגאטשוב רבי יוסף רוזין) והדריכם בלומדות, הגיד בפניהם שיעורים וחידושי תורה, שחידדו את חושיהם השכליים להעמיק ולהבין בתורה. אבל לא הסכים לייסד בסלוצק ישיבה של ממש, שעלולה להיות אבן נגף לישיבת וואלאז'ין, זו שמעלתה יתירה משום שזקנו רבי חיים הגדול יסד אותה, וכשבאו אליו פרנסי סלוצק בהצעה לכונן ישיבה כזאת בעיר ולהחזיקה על חשבונם, לא היסס לדחות הצעתם דחיה מוחלטת. אף כשבאה אליו מוואלאז'ין קבוצה שלמה מטובי תלמידיו לשעבר, אשר צמאו לתורתו והתחננו שילמדם, ציוה עליהם לשוב אל הישיבה, והתיר רק לרבי זלמן סנדר שפירא – שהיה קרוב לו קירבה משפחתית – שישאר בסלוצק ללמוד בחברותא עם בנו רבי חיים.

הרמ"ד ליפקוביץ כותב בזכרונותיו ששמע מפי הרב ריף שכשהגיע "החרקובר רב" בתור בחור בן חמש עשרה ללמוד בישיבה והביא מכתב המלצה, וכשראה הנצי"ב את המכתב נזכר באחיו של החרקובר שלמד לפני 23 שנה קודם בוואלאז'ין בעת המחלוקת בין התלמידים (בענין הנצי"ב והבית הלוי) וצידד אז אחיו בבית הלוי ע"פ פקודת אביו, ואמר הנצי"ב: אה זה הבר פלוגתא שלי... הבחור נבהל והיה בטוח שלא יכניסנו לישיבה, והלך לשאול את א' מהבחורים שהיה קרובו פשט בדברי הנצי"ב. וענה לו הבחור שאותו גאון וצדיק ודאי לא נתכוין לזה. ולבסוף נתברר שכוונת הנצי"ב היתה להיפך, שמחמת זה, לא לבחון אותו אלא להכניסו לישיבה בלא בחינה.

– מביא הידיעה הזאת מוואלאז'ין (צעיר התלמידים יהושע העשיל קאלמאן איש טעלז) מוסר גם, שמשגיח זה הכיר וידע את הגאונים רבי יעקב מליסא, את האב והבן רבי עקיבא איגר ובנו ר' שלמה ובעל חמדת שלמה (ר' שלמה זלמן אב"ד וורשה), ר' אריה לייב צונץ ועוד. והיה גם מן המיוחדים אשר ידעו את רבי חיים מייסד הישיבה. המודיע הנ"ל שהכיר את המנוח בעוד למדו בישיבת וואלאז'ין מציין גם את זה, שכל היום היה ר' אליקום ער וגם בלילה ישב בבית הישיבה והגה בתורה.

הוא מציין גם את דבר השריפה הגדולה בוואלאז'ין, מספר ימים לפני פטירת הרב המשגיח רבי אליקום, והוא מסיים את דבריו במילים אלו: "רבי אליקום איננו ועיר האלוקים נשרפה וגם הישיבה והספרים נשרפו וַיֶּחֱד לבבי בקרבי בזכרי מה אירע לוואלאז'ין בשנה זו ותחת אשר היתה לשמחה ישום עליה עתה כל עובר אורח, ורק נקוה לה' כי לא יעזוב את "ארץ החיים" אשר נטע על יד מורו הגאון ר' אליהו מווילנא ואשר מאות רבנים יצאו לכהן פאר מהישיבה הזו".

על רבי אליקום, מספר אחד, החותם שמו – אחד מתלמידי הישיבה הק' דוואלאז'ין לפני שני צנתרא דדהבא. הגרנצי"ב ז"ל והג"ר יוסף דב ז"ל: "רבי אליקום לא מנהל הישיבה כי משגיח ומנהיג בישיבה קרוב לחמישים שנה והיה איש צדיק ובעל נשמה טהורה. אנכי למדתי בוואלאז'ין והייתי מן הנכנסים אצלו ויודעים אותו היטב, כי היה בקי בש"ס ותוספות ומהרש"א, והיה מראה גדולות במהרש"א ושמעתי מפיו בזה"ל: "מובטחני אשר לאחר פטירתי יצא המהרש"א לקראתי כי הייתי זאשציטניק עבורו". והיה צדיק גדול וחכם מדיני, זקן ויושב בישיבה, והיה אהוב על כל בני הישיבה. כל גדולי הדור היו חולקים לו כבוד והיו מוקירים את ערכו. פעם אחת דברו רבנים אודותיו ואמר עליו גאון אחד וצדיק בזה"ל: תלמידי חכמים יש גדולים ממנו, צדיקים יש הרבה, חכמים הרבה, אך הרב ר' אליקום בו נמצאות כל שלש המעלות כאחת, היה תלמיד חכם וצדיק וחכם מדיני, ובזה אין דוגמתו העולם. "אקארפירער אתרוג" (אתרוג מהודר מקורפו). הרבה יש לספר אודותיו אך לא בזה המקום. הכותב למען כבוד התורה ולומדיה".

הנצי"ב נשא אז את כל העול והשבר על כתפו לבד. אך מי כנצי"ב שיאמר נואש, שמלבד גדלותו, היה ניחון במרץ רב ובזריזות נפלאה (כאשר יסופר להלן), ואכן, היה לו זאת לעזר להקים מחדש את בנין הישיבה. ואף כי היה אז יחידי בהנהלת הישיבה ובהגדת שיעורים, הצליח הנצי"ב הודות לפעלתנותו הכבירה ועירנותו הגדולה לבנות את בית הישיבה תוך חדשים ספורים. אמנם סייעו על ידו גבאי הישיבה ואמרכליה בווילנא ובמינסק ועשירי פטרבורג, אבל המנצח על המלאכה היה הנצי"ב עצמו. הוא השתדל

שהבנין החדש יעלה בגדלו על הבית הקודם ויהיה בנוי לפי כל כללי הבריאות, ומבלי לחסוך בהוצאות הזמין את טובי האדריכלים והבנאים, והבנין היה לתהילה ולתפארת.

ואמנם אנו קוראים ב"הכרמל" שנה ו' (תרכ"ו – תרכ"ז) שבמקום בית המדרש הישן שנשרף בונים בית חדש, והנצי"ב ורבי יהושע העשיל לוין (המוזכר לעיל בתחילת תקופתו של הנצי"ב. והוא חתנו של ר' אליהו זלמן בנו של רבי איצל'ה) דורשים בהנחת אבן הפינה.

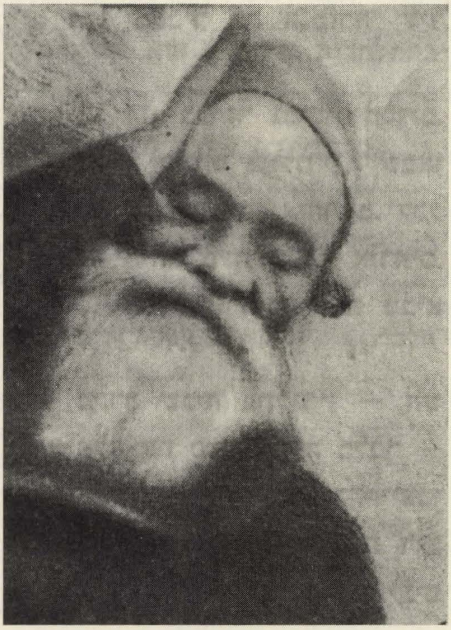
לא קלה היתה משימה זו שנטל הנצי"ב על עצמו. באותו פרק כבר התקיימו ישיבות אחרות בליטא וברייסן. ביחוד נתפרסמה ישיבת מיר, עיר מולדתו של הנצי"ב, ו"קיבוץ הפרושים" באיישישוק. ואם כי ישיבת וואלאז'ין עלתה עליהן, הרי עם שריפת בנין הישיבה התחילו כמה לערער על בכורתה של ישיבת וואלאז'ין. ברם, אלה היו קולות בודדים. הציבור ברובו המכריע הבין והכיר, כי וואלאז'ין היא המטרופולין של הישיבות כולן. הכרה זו באה לידי ביטוי גם במעשים של ממש לטובת הישיבה. כמה קהילות ישראל, גדולות וקטנות, תרמו סכומים ניכרים למפעל בנין הישיבה.

מאותה תקופה נשתמר מכתבו של רב מפורסם אחד, מזקני הדור, בו הוא מזרז את הנצי"ב במפעלו הכביר ומודיע לו, כי בעירו אסף סכום של שמונה מאות רובל לטובת בנין הישיבה. מעניינים הדברים שכותב אותו רב ישיש על ישיבת וואלאז'ין: "כי שמעתי דבת רבים. זה אומר בכה אשר הישיבות בשאר הקהילות המה מעולים בפעולות ובשאר דברים, והעולם חושבים אשר מעולם היו הישיבות בעיירות גדולות, ונפשי יודעת אשר לא כן הוא – כי באמת היא אֵם ומקור לכל הישיבות והת"ת דרבים שבעולם, כי הם כמו צינורות מהמקור ובהתברך המקור יתברכו גם הם ובחיותה הם חיים ובקיומה הם קיימים – לכן עורו נא והתעוררו נא אנשי חיל י"א אנשי אמת, רועי צאן קדשים שבכל עיר ועיר, חזקו ואמצו לעורר לב ולחזק ידים רפות ולאמץ ברכים כושלות, להניף תנופה לה' מנדיבי עמו, הן על קדשי בדק הבית לגמור בנין החומה – בית התלמוד, הן על קדשי המזבח ספרי הקודש הנצרכים לישיבה, והמקום יהיה בעזרכם שתעשינה ידיכם תושיה וזכות רבנו הקדוש רשכבה"ג (כוונתו לרבנו חיים וואליזינער) יעמוד לנו ולזרעינו שלא תמוש התורה מפינו ומפי זרעינו עד עולם".

ואמנם מה נהדר היה ביתה החדש של ישיבת וואלאז'ין. היה זה בנין חדש ומפואר, שלא נראה כמותו בעיירות ישראל שבתחום המושב. הוא היה עשוי ארבע קומות וגדר מסביבו. בקומה הראשונה התגוררו משגיח הישיבה ובני ביתו. הנצי"ב ומשפחתו, וכן משנה לראש הישיבה, התגוררו בדירות מיוחדות סמוך לישיבה.

מלבד בנית בנין הישיבה, היה להנצי"ב לדאוג גם למינוי משנה לראש הישיבה – כאשר נהוג מקדמת דנא בוואלאז'ין, אך הבחירה היתה קשה, כי בהתרבות משפחת "בית הרב" לא ניתן כבר למנות אלא אישיות תורנית המשתייכת ל"בית הרב" לשושלת רבנו חיים – מייסד הישיבה. אמנם היו כמה קופצים על משרה זו מ"בית הרב" ביניהם גדולי תורה, אך הנהלת הישיבה הקפידה שהמועמד יהיה אישיות תורנית מפורסמת המקובלת בחוגי הלומדים והרבנים. וכך משרת משנה לראש הישיבה נשארה פנויה כחמש שנים.

אמנם רבי חיים הלל פריד בנו יחידו של ראש הישיבה הקודם הגאון רבי אליעזר יצחק פריד – חתן רבי איצל'ה, נשא זמן מה בכתר ר"מ בישיבה, והוא היה גדול בתורה ובמידות, אך לא האריך ימים על משמרתו, כנראה מפאת מחלתו הקשה.[15]



רבי חיים הלל פריד
מוציא לאור שו"ת "חוט המשולש"

15) הגאון רבי אליהו חיים מייזל אבד"ק לאדז' מכתירו "הרב הגדול המפורסם בתורה וי"א כ"ש מו"ה חיים הלל נ"י". בשנת תרמ"ו הוציא לאור את הספר "חוט המשולש" בו כנס את תורת סבו זקנו רבנו חיים מוואלאז'ין, סבו רבי הלל מהוראדנא ואביו רבי אליעזר יצחק. ובהקדמה לספר מציין הוא

שוב את מחלתו הקשה "...ואני תפילה כי ירפאני ה' וישלח רפואה שלימה לכל מכאובי ואזכה להוציא לאור גם יתר הכ"י מא"א הגאון ז"ל." רבי חיים הלל הצטיין במדות תרומיות והיה חי בוואלאז'ין כ"בעל בית" פשוט אהוב ונכבד על הכל, אשתו בת הר"ר שמואל לנדא מנכבדי וילנא וחתן רבי איצל'ה מוואלאז'ין היתה דואגת לפרנסת הבית ורח"ה היה שוקד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים. ביתו היה פתוח לרווחה לכל אורח לעניים ולנצרכים. והיה אהוב על כל אנשי העיר ובני הישיבה בטוב לבו ובסבר פניו היפות. עם פטירתו בה' בכסלו תרע"א הובאו דברי הערכה עליו מפי תלמיד ישיבת וואלאז'ין בתקופת הנצי"ב ומשנהו רבי חיים סאלאוויצ'ק: ..."בשחרותו הגיד שעורים כשנתיים בהישיבה הקדושה, ולספר פרשת גדלו בתורה ובמעשים טובים אי אפשר כי בצוואתו נמצא כתוב לבל יספידוהו ולבל ירבו לספר בשבחו, וכי תהיה לו תרעומת לכל העובר על זה... ... נקבר במערה אשר בה נקברו אבותיו וזקנו הגר"ח... אבל כבד שרר על בני הישיבה ועל כל בני מתא מקטן ועד גדול"...

אחד מתלמידי הישיבה דאז רשם לו ביומנו האישי שלו דברי רשימה קצרים דלהלן: "שלשום נפטר פה הגאון הישיש רבי חיים הלל פריד. אחד מצאצאי גדולי וואלאז'ין שהתייחס כמובן, על "בית הרב". איזו עצבות נוראה השתררה בעיירה ובישיבה, כל הקהל הגדולים אנשי הישיבה לווהו לבית עולמו. וכשבאתי לביתי נצטייר לי בדמיוני אילן גדול ועב מינקותו ועד צמרתו, אולם העלים המועטים המכסים אותו הולכים ומצטהבים, הולכים ונושרים ועדיין לא נראים ציצים אחרים תחתיהם, עדיין לא נראו"...

בשבועון הווילנאי "דאס אידישע ווארט" מיום ב' בתמוז תרצ"ו הובאה סקירתו של חייקל לונסקי ספרן בספרית שטראשון בוילנא, על רבי חיים הלל פריד, ואלו דבריו:

רבי חיים הלל פריד נולד בוואלאז'ין בכ"ו בחשון תקצ"ג (1833) לאביו רבי אליעזר יצחק בן רבי הלל מהורודנה (רבי הלל היה חתן רבי חיים מוואלאז'ין). אף אמו של ר' חיים הלל היתה נכדה לרבי חיים מוואלאז'ין (בת בנו וממלא מקומו, כראש ישיבת וואלאז'ין, רבי איצלה מוואלאז'ין), כבר בצעירותו הצטיין רבי חיים הלל בכשרונות נעלים, למד בישיבת וואלאז'ין ויצא לו שם של עילוי. בהיותו בן שבע עשרה, מת עליו אביו. אמו לקחה לו לאשה את שרה ביילה, בת רבי שמואל לנדא (ממשפחת רבי יחזקאל לנדא, בעל ה"נודע ביהודה", וחתן רבי איצלה).

ארץ ישראל היתה משאת נפש רבי חיים הלל, ואחר נישואיו החליט להגשימה. אמו ורעייתו התנגדו למסע דמיוני כזה, הן מחכה לו כסא ראשות הישיבה (כירושה מאביו ר' אליעזר יצחק שכיהן בתפקיד זה), ועליו להתכונן לו. אולם, בראותן שאין להניאו, ויתרו. רבי חיים הלל שם פעמיו לאודיסה וחכה לאניה שתובילו לארץ הקדושה, אולם אניה זו טבעה. ראה בזה רבי חיים הלל יד ה', וחזר לוואלאז'ין.

כאשר עבר רבי יוסי בר סולובייצ'יק לכהן כרבה של סלוצק – עלה רבי חיים הלל על כסאו כר"מ בישיבת וואלאז'ין. מצב בריאותו הכריחהו להסתלק מכהונה זו, כעבור שנים אחדות, ומצא מחייתו מחנות המנופקטורה של אשתו. היא שלחה ידה במסחר, והוא הגה בתורה יומם וליל. [אהבתו לישיבה, בית היוצר של העם ויציר חיי אבותיו לא פחתה. הרבה נדד ועמל, כדי לבטל את גזירת סגירת הישיבה. הודות למאמציו נפתחה מחדש]. נוסף על גאוניותו הצטיין רבי חיים הלל בבינתו וכמעורב עם הבריות. אף היה חשוב בעיני הרשות, אליה היה פונה לבטל גזירות מעל היהודים. גם נסיך העיר, טישקיביץ', הגה לו כבוד ונעתר לו להיטיב ליהודי העיר.

תושבי העיר היו שואלים תכופות בעצתו בענייני הציבור והפרט: משא ומתן, נישואין וכדומה. ואף מעל הבמה השמיע תכופות מידברותיו. והאיש עניו וצדיק מאד לא חבש כובע של רבנים רק כובע קטיפה פשוט. ועמידתו בבית הכנסת – מאחורי הבימה. בבואו לוילנא בענייני הציבור, התפלל בבית

הכנסת של "זנביל" מאחורי הבימה. שגור היה בפי הגבאים, שרבי חיים הלל מעביר את ה"מזרח" ליד הדלת.

חייו היו קודש לעזרת עניים ומעונים, מאז היותו בן 14, בעיקר גמילות חסדים. כל מוצאי שבת קודש נתמלא ביתו רוכלים (הפרנסה המצויה ביותר בוואלאז'ין), שבאו לבקש הלוואות לסחר יום ראשון. ולכולם נתן בסבר פנים יפות בצרוף איחולים. לכל איש – ברכתו הראויה לו. ביתו היה פתוח לאורחים. לא היתה סעודה בלי אורחים. רבי חיים הלל קיים מצות ביקור חולים כהלכתה ממש. למקשות ללדת היה מביא קמיע סגולה, שעברה אליו בירושה מסבו רבי חיים.

כולו היה מסור לעזרת אחרים. בפרוץ דליקה – מקרה שכיח בוואלאז'ין – חש רבי חיים הלל להציל תינוקות וזקנים. מביתו לא הוציא אלא את ספר התורה בלבד – ירושה מרבי איצלה, ואת ה"סמל היהודי": בגד הציצית שרבי איצלה לבש בהתייצבו לפני ראשי מדינת רוסיה, בבעיות העם. ועל כן: כשאכלה השריפה הגדולה את רוב בנייני העיר, לרבות הישיבה, ובית רבי חיים הלל נשאר על תלו – ראו בזה הזקנים שכר על מסירות נפשו להצלת אנשים בשעת דליקה. אחרי שריפה זו עברה הישיבה לבית רבי חיים הלל.

כהתנהגותו עם חברו, כן דייק גם בינו למקום. בכל השכמה טבל לקראת התפילה, ולכבוד שבת התרחץ במרחץ.

יפים היו ימי השבתות והחגים בבית רבי חיים הלל. השולחן מוקף כמנין אורחים, והוא הקפיד לברך ברכת המזון על כוס במניין. ורבי חיים הלל משתתף במנגינות מסורתיות ובזמירות, קבלה מן הסבא רבי איצלה. חג לעצמו קבע זמן אפיית "מצות מצוה" בערב פסח אחרי חצות. רבי חיים הלל מילא בעצמו את הקמח. אחרים מ"בית הרב" יצקו את "המים שלנו". כלותיו היו המגלגלות, וגם שאר התפקידים נמסרו לידי תלמידי חכמים. הבית המה מרננים "לשם מצת מצוה", "פירורים הפקר" (כי הן השעה אחר בעור חמץ וצריך לבטל כל פרור שנחמץ).

ומנהג היה בוואלאז'ין, שבערב יום הכיפורים היתה באה כל העיר, על טפה וזקניה, להתברך מרבי חיים הלל. [סח לי גדול אחד בירושלים, שהיה מבאי ביתו, בלמדו בישיבת וואלאז'ין, כי מי שלא ראה את רבי חיים הלל בברכו ברכת המזון בערב יום הכפורים, לא ראה רגש, אהבה ויראה. הוא היה טובע בים דמעותיו. – הערת המתרגם). בסוכות ישן בסוכה יחד עם ילדיו. פעם, כשחלה רבי חיים הלל, אסר עליו הרופא את השינה בסוכה. הצטער רבי חיים הלל. ראה הרופא בצערו והתיר, פן יבולע לו מחמת הצער. ואמנם, לא הזיקה לו המצוה. הוא הבריא מהר.

האתרוג המהודר ביותר היה לרבי חיים הלל, והמהדרים ברכו רק עליו. ימי השמחה קוימו כהלכתם בשמחת תורה: הבית כולו אור. תפילה בציבור בבית. המשתתפים: אנשי הישיבה וחשובי העיר. ובהקפות היה רבי חיים הלל, מוקף קהל המתפללים, רוקד בהתלהבות עילאית. הוא קורא בעצמו בתורה, בנעימה קדושה. במוצאי החג היה רבי חיים הלל מחליף בגדיו מרוב זיעה.

גם בסעודת פורים השתתפו כל אנשי הישיבה, והשמחה היתה במעון ההומה משירה וריקודים. כאשר זקן רבי חיים הלל הוציא את הספר "חוט המשולש": חידושים בתורה מאבותיו ראשי הישיבה – רבי חיים מוואלאז'ין, חתנו רבי הלל ונכדו רבי אליעזר יצחק. ענוותו גרמה, שאין שמו מפורש בספר ורק מרומז במילים: "וכל עוד בחיים את הלל". את ההקדמה לספר כתב הוא עצמו. סגנונה יפה ועניו. הוא מתפלל לה', שישלח לו רפואה שלימה, שיוכל להוציא את שאר חידושי אביו, שכן ידע חולי ומכאובים כל ימיו.

רבי חיים הלל נאסף אל עמיו בג' כסלו שנת תרע"א, בן שבעים ושמונה היה בפטירתו. לא הספידוהו, כי כן פקד בצוואתו. נטמן באוהל של אביו רבי אליעזר יצחק וזקנו רבי חיים מוואלאז'ין.

תקופת הנצי"ב ומשנהו רבי רפאל שפירא

בשנת תר"ל נתמנה רבי רפאל שפירא – חתנו של הנצי"ב, למשנה לראש הישיבה. הוא היה בנו של הגאון הנודע רבי לייבל'ה קובנר (מתלמידי רבנו חיים). הוא, רבי רפאל, פלס לו נתיב מיוחד בדרך לימודו, היה ידוע כבעל "לשיטתו", המיוסד על חריפות בקיאות ועמקות נפלאה. מלבד גדלו בתורה הצטיין רבי רפאל בתמימותו ובצדקתו. ביחוד היה שתקן גדול, ואישיות מוסרית מופלאה שעשתה רושם רב על כל מי שבא במחיצתו.

בהיותו בן ט"ז נשא את בתו של הנצי"ב. ומאז, כשהוא סמוך על שלחן חותנו הוסיף פעלים לתורה ועזר לחותנו בכמה מקומות בחבורו "העמק שאלה" על השאילתות דרב אחאי גאון. הנצי"ב בפתח דברו ב"קדמת העמק" מציין את חתנו זה בין העוזרים בעבודתו "שהוא יושב עמדי בחבורה, כוחו יפה בתורה ודעתו ברה להתיישב עמי בעמק הלכה ולבררה וגם הוא הוסיף כמה הגהות ברב חקירה".

נולד בשנת תקצ"ז והוא איפוא בן שלושים ושלש בעת מינויו כמשנה לראש הישיבה. ואז החל להגיד את השעור בשלשה ימים בשבוע.

כמדומה שמתקופה זו עד שנים מספר סמוך לסגירת הישיבה, היתה תקופה מוצלחת ביותר. תרם לזה, אולי, מספרם הגדול והגובר של בחירי הצעירים שבדור שבאו להתקבל לישיבה. עכ"פ, שמה של הישיבה והעומד בראשה – הנצי"ב, נהפך למושג של הערצה בכל שדרות הצבור, ולשאיפה רוחנית עזה לכל צעיר, בבחינת "מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי". זהו מבחינת שֵם הישיבה, ומהבחינה הפנימית – פנים הישיבה, היה מורגש בעליל, כמעט על כל תלמיד ותלמיד רחבות אופקים, חדוות הנפש, וחרות הרוח. הסיפוק, האושר האמיתי, כיאות לעמלי תורה, זרח ממצחם. תלמידי וואלאז'ין ההגונים תמיד תורתם משמחתם ורוח טובה נחה עליהם. אוירה מרוממת שרתה בישיבה, אוירה חגיגית, כמעט בכל ימות השנה. וכל זה היה בעיקר בזכות הנצי"ב. עיניו הטובות, סבלנותו האין סופית, ואהבתו – אהבת אב – האמיתית לכל תלמיד ותלמיד כאילו הוא בן יחידו, השרו אוירה עילאית בהיכלה של הישיבה.

מספר אחד התלמידים שלמד שם בתקופה זו: "לאחר שנים, לאחר עזבם כבר את הישיבה, וכל אחד פנה לדרכו ועניניו, אם במקרה נפגשו ובאו יחדיו והכירו איש את אחיו, נתעוררה בהם אהבת אחים ישנה, וכמו ברית כרותה להם מימי שבתם בוואלאז'ין ברית עולם. ובכל רגשי לבם וחושי נפשם זכרו את הימים הטובים והמאושרים, עת חסו

כולם בחביונו ותחת צלו של רבם ואלופם, אשר אהבת נפש אהבם, וכל בהם חיי רוחו ונשמתו. וגם הם מצדם היו נושאים את נפשם אליו בשטף תשוקה ובזרם אהבה, כמו בידו הפקידו רוחם, וכמו כך מוטבעים מן הטבע. ואין קץ ואין ערך לנועם הזכרונות ולמרבה הגעגועים אשר חשו והרגישו בזכרם את כל אלה. אלה הן הרגשות קדושות, הרגשות אציליות, טהורות ונאמנות, אשר מוצאן מן עומק הנפש ושרשן בתחתית הלב. כל ערך לא יעריכן וכל צייר לא יציירן, כי קדושות הן לבעליהן בלבד, ולא בלתם". הגר"ש שקופ אמר לבנו – כשהביאו ללמוד בוואלאז'ין – "שש שנותי בוואלאז'ין היו שנות חיי היפות ביותר".

"העמוס בעבודה"

דומה, שלאחר רבנו חיים הגדול – מייסד הישיבה, אין מי שהטביע את חותמו בישיבה כמו הנצי"ב. ואכן, לא בכדי חותם הנצי"ב כמעט באופן קבוע על אלפי מכתביו "העמוס בעבודה". ולפעמים מוסיף "הנני העמוס בעבודה רבה רובץ תחת משא הישיבה". וכל זה, מתוך חדווה ושמחה פנימית. לא אחת שמעו ממנו האיך שהוא מודה להשי"ת על שזיכהו להיות משרת לעבדי ה' – בני הישיבה עמלי תורה.

הא לנו קצת תיאור מסדר יומו של "העמוס בעבודה", כפי שמתארים בנו הצעיר ותלמידים אחדים מהישיבה: הנצי"ב היה טרוד בעבודתו לא פחות משמונה עשרה שעות ביממה. בשעה שתים אחר חצות הלילה היה מסיים את סדר יומו בסיורו על פני הישיבה, לראות את התלמידים המתמידים, המאחרים שבת או המשכימים קום, והיה עובר מספסל לספסל ומטה אזניו ללימודי השקדנים, המוסיפים עוד שעות לימוד על השעות הקבועות. וכבר בין ארבע לחמש לפנות בוקר, פוקד הוא שוב את תלמידיו, וכאותו "איש הר הבית" שהיה מחזר על כל משמר ומשמר של כהנים ולויים בבית המקדש, ואבוקות דולקות לפניו, ואומר לכל משמר ומשמר "שלום עליך"! כך, הוא, הנצי"ב, מחזר על כל משמר ומשמר של לומדים, ואבוקות של אור דולקות בעיניו. בכל פעם שנכנס היו חשים כאילו קרן אור וחום הופיעה בין המתמידים – באשר כל מעייניו בישיבה ובתלמידים, וכל שאר מעשיו, מתורתו עד אכילתו, מעבודתו ביום עד שינתו הקצרה בלילה, הכל דבק וטפל ומתבטל לנושא העיקרי של משאת חייו, כדבריו בנוגע לישיבה: "בית מלוני, מקור ששוני, בה כל מעייני".

בבוקר בבוקר, בשעה הקבועה הופיע לתפילת שחרית. לאחר התפילה מסר את שיעורו בחומש, קרוב לשעה. לאחר מכן – עוד בהיותו בישיבה השיב לתלמידים בדברי תורה ובעניני עצה ותושיה, ולפעמים קרובות מאד בקבלת פני אורחים שונים מקרוב

ומרחוק, וכן טיפל בעניני העיר המוטלים עליו. כל העת בין גברא לגברא ובהליכתו בדרך לביתו ראוהו ממלמל בפיו, וזה היה, כידוע, פרקי משניות.

כשבא לביתו – הרבה פעמים אירע שלא טעם אפילו פת שחרית – מיד בָּקר את תכנית הענין בתלמוד אשר עליו להגיד היום שעור, וכל זה היה בעטיפת טלית ותפילין שלא חלצו מתפילת שחרית. לאחר כשתי שעות חזר לישיבה, היה מסבב את שורות התלמידים, ולפעמים נעצר מאחורי אחד הצורבים השקוע בלימודו, ואינו מרגיש בעינים הצופיות, כשהוא מטה אזנו לקול תלמודו. ויש וניגש לאיזה תלמיד לשאול דבר מה בפיו או לשוח בדברי תורה. אחר כך ניגש אל כסאו המיוחד ואל השלחן הזוטר שניצב לפניו ועובר על פרקי משניות אחדים, והיה עוזב את האולם.

י. סובלסקי – תלמיד הישיבה כותב: "שוא כל חרט סופר והבל כל צייר אמן לצייר את הדר הקדושה ורגשות אצולים, שהתעוררו בלב הרואה את רבו איש אלוקים הזה עטוף בטליתו ומוכתר בתפילין, רץ הנה והנה עד אחרי חצות היום בין עמודי בית המדרש ושפתיו נעות וקולו לא ישמע, כי חוזר הוא על שיתא סדרא משנה בעל פה ובמרוצתו סוקר את בני הישיבה".

ובאיזו מדה עשתה רושם הופעתו בהיכל, יעיד אותו דו שיח קצר שהתנהל, אחרי שנים מרובות, בין שניים מתלמידי וואלאז'ין: רבי ברוך בער ליבוביץ, ראש ישיבת קמיניץ, ורבי צבי הירש לוינסון, חתנו של ה"חפץ חיים". השניים דברו בנושא אם צריך להנהיג בישיבות את לימוד המוסר או לאו. אמר רבי ברוך בער: "גם בוואלאז'ין לא למדו מוסר". העיר רבי צבי: "לא נכון, בוואלאז'ין כן למדו מוסר". התפלא רבי ברוך בער: "וכי אימתי"? פירש לו רבי צבי כוונתו: "בכל פעם שהיה עובר הנצי"ב בין הספסלים, והתלמידים ראוהו, באותה שעה למדו מוסר בפועל".

וגם מסופר שפעם אחד כשבא בלילה לישיבה ועבר בין הספסלים, ראה את רבי שמעון שקופ, לימים ראש ישיבת גרודנא, יושב ובוכה, הנצי"ב ביודעו שרבי שמעון עני ואביון שאל אותו האם הוא בוכה מחמת איזה שהוא מחסור? ענה לו רבי שמעון שבוכה מחמת שאינו מבין איזה שהוא רשב"ם בבבא בתרא שלומד עתה, התיישב לידו הנצי"ב, התבונן בדברי הרשב"ם, ואמר לו: "דע לך, על רשב"ם הזה גם אני עמלתי רבות ולא הבנתי את דבריו, הלכתי איפוא לקברו של רבנו חיים מוואלאז'ין ובקשתי מהקב"ה שיאיר את עיני בדברי הרשב"ם עד שזכיתי להבינו." הדבר ריגש את רבי שמעון, ומני אז הרבה עוד להתקרב להנצי"ב ואף התחיל לבא בקביעות לשיעור החומש שלו.

בעוד כשעתיים, כחצות היום, נכנס שוב, בימים שנהג להשמיע את שיעוריו, רגעים מועטים לפני השעה הקבועה, ועולה אל הדוכן להשמיע את שיעורו, עונה בסבלנות אין

קץ על כל החבילי קושיות שהמטירו עליו בשיעורו. מוסיף ונשאר אחרי כן קמעא עד כי ישוב לביתו.

"הכתב והמכתב"

אחר חצות היום היה נח כמחצית השעה, ומתיישב על שולחנו להשיב על מכתבים שזרמו אליו. "בין עשרות המכתבים, ממש עשרות" – כותב בנו – "שאבא ז"ל היה כותב כמעט בכל יום בעצם ידו (רק בשנים האחרונות קיבל "סופר" מה שקוראים היום "מזכיר" וגם זה על פי רוב למכתבים בלתי חשובים), היו רבים לא תשובות בדברי הלכה, גם לא בעניני הישיבה, אלא תשובות לשאלות בענינים מסויימים של כלל ישראל או בעניני קהילה בערים שונות ובארצות שונות. לצערנו לא היה אז המנהג להעתיק את המכתבים, וכל אלפי המכתבים, שהיו יכולים לשמש מקור לחקר החיים התרבותיים במשך שני דורות, אבדו. אבא ז"ל, ברוב עניוותו, לא העריך כאחרים, כל מכתב, כל רעיון, כדבר שיש בו חשיבות להביאו לדפוס בזמן מן הזמנים".

אחד מעניניו המופלאים – כותב תלמידו ואחיינו רבי ב. עפשטיין – הי' דבר עסקו בקבלת ועריכת מכתבים רבים ושונים בענינים נפרדים ושונים: בעניני הישיבה, בעניני הכלל, בעניני העדות והקהילות אשר פנו אליו להגיד להם ישרם בענינים, לפשר ולתווך ביניהם או להורותם הדרך ילכו בה על פי התורה והמוסר, בתשובות לשואלים דברי תורה והוראה, למחברים על משלוח ספריהם אליו לבקורת ולהסכמה, וכן למעירים ולמעוררים אותו על עניני ספרים ומאמרים שכתב הוא, וכן בתשובות, עצות והוראות לאנשים פרטים בענינים, לאגודות, לחברות, למוסדים ולעתונים ומכתבי משפחה רבים, והתכונה רבה מאד.

והסיבה לרבוי חליפת מכתבים מכל המינים היתה, כי פרסומה הגדול של הישיבה ביחד עם פרסום שמו הגדול ברגשי כבוד ויקר גרמו לו לבוא בדברים עם אנשים רבים ועדות וקהילות וחברות ואגודות בכל תפוצות ישראל בכל מקום שהם. ומענין לענין ומאיש לאיש נסתבבו שגם על ענינים פרטיים ויחידים פנו אליו איש איש מעירו וממדינתו, ממדינות אירופה ואמריקה, מאה"ק, מתוגרמה, מאזיא, מאפריקה וכו'. ויען כי הי' מכוין להשיב לכל שואל ודורש בעתו ובזמנו, על כן מיום ליום רבו ונתוספו הפונים אליו, פנים מפנים שונים, חדשים וגם ישנים. ובכל אלה הי' מצטיין בתשובותיו כסדרן ובתכונתן בציון נפלא בכשרון מיוחד הפלא ופלא.

הנצי"ב היה אומר: כי עריכת המכתבים שלא בד"ת אינו אלא "מלאכה ואינה חכמה,"

אע"פ כן מוצא אני ניחומים, בזה שרוב ניכר ממכתבים אלו אלא בצרכי רבים היא, וערכם רם ונכבד.

לאחר מכן פונה הוא שוב לישיבה ולתפילת מנחה. ובין גברא לגברא ובין ענין לענין היה מתעסק בעניני הישיבה כי כל העול היה מוטל על כתפיו. לא ראוהו מעולם יושב בטל. זריזותו הנפלאה, ודייקנותו בסדריו ועניניו, אפשרו לו , שעם כל עוצם טרדתו, היווה דמות מוחשית ודוגמא נפלאה לשקידת התורה.

ל. רבינוביץ, עורך ומו"ל "המליץ" בשעתו, שהיה זמן מה מתלמידי ישיבת וואלאז'ין כותב: "בבתי הספר הגבוהים שבאירופה עושים עשרה אנשים מה שעשה הנצי"ב ז"ל לבדו לטובת הישיבה. המלים 'העמוס בעבודה' בסוף מכתביו לא היו סתם פראזה בעלמא. כי באמת התפלאו רבים וכן שלמים, איך אפשר לאיש אחד והוא זקן למלא עבודות רבות גדולות ושונות".

כאמור, שמה של "וואלאז'נער ישיבה" בתפוצת הארץ עלתה גבוה מעל גבוה. מענין התיאור שמתאר רבי ב. עפשטיין בנו של בעל "ערוך השלחן" ואחיינו של הנצי"ב: "אז בימים ההם ובזמן ההוא היו מעריכים את ערכה ותכונתה של הישיבה הוולוז'ינית למין בית תלמוד גדול ונעלה על כל מעלה וגבוה מעל גבוה, וכל בתי התלמוד והישיבות אשר זולתה במדינה הם בערך אליה כערך הפרוזדור אל פנים ההיכל. ורוב העם צייר לו, כי שם, בישיבת וואלאז'ין, ימצאו להם מקום אך ורק "בעלי תריסין, ארזי הלבנון" אדירי התורה, מיועדים לרבנים ומאורות גדולים וקטנים.

ואני בעת שיצאתי מבית אבי ללכת ללמוד בישיבה דוואלאז'ין, כמעט שהגעתי לשנות "בר מצוה", ולא היו יכולים בני העיר לתפוס ברעיונם ולהשיג את אפשרות מציאות הדבר, איך זה אני, נער רך, אשר אך זה יצא מתקופת הילדות – איך זה "אמצא את ידי ואת רגלי" בהיכל הכבוד הרם והנשא הזה! ואיך זה אשב ואסובב בסוד חכמים ונבונים רמי המעלה וגדולי הערך ופארי הכבוד האלה, ואיך זה אמצא לי מהלכים בין העמודים הבצורים האלה? ויהי הדבר נשגב מהם. ותגדל הפליאה להם ביותר, אז, כאשר במשך שבתי בוואלאז'ין היו שומעים כפעם בפעם על פי הידיעות שהיו מגיעות משם לבית אבי, כי בישיבה שבעי רצון ממני וכי אראה ברכה בלמודי, ויהי להם הדבר לחידה סתומה. וכמו שלא נוכל אנו לצייר לנו היום, כי נער אשר שכמעט גמר את חק למודו בבית ספר כפרי יכנוס ישר ממנו אל בית ספר החכמה העליונה אשר בעיר המלוכה. וכך לא יכלו לצייר להם מערכת בואי, כניסתי וקיומי בהישיבה הזאת, מלכת כל הישיבות ועליונה לחכמת התורה הגבוהה והעמוקה, ויתמהו ויתפלאו.

ועתה בבואי משם לאחר משך שתי שנים ללמדי שם, נהרו כולם לבית אבי לראות ב"הפלא" הזה, ואם אני אני הוא, אני זה שהייתי, או כי נעשיתי ל"בריה חדשה", ובהכירם בי, כי אמנם אני הוא זה שיצאתי לפני שנתים ימים מהם – חבקוני ולפפוני וימשכוני אהבה וחביבות וישתעשעו בי. וביום ההוא נעשיתי ל"גבור היום" בכל בית ובכל משפחה בעיר כמעט, ואין צריך לומר – בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ולא פסקו מלדבר בי".

"ודו"ק"

מספרים, כי בין צורבי הלומדים בליטא, בני תורה צעירים ששאפו בכל ליבם למצוא את עתידם בישיבת וואלאז'ין, היו שגורים כמה ביטויים של הערצה וחיבה מיוחדת אליה. את ראשי התיבות המפורסמים 'וק"ל', שמשמעותם הרגילה 'וקל להבין' או 'וקשה לי', פיתחו הם בקריאה לפנים ולאחור בשפת האידיש: 'ווילסטו קענען לערנען – לויף קיין וואלאז'ין' (רוצה אתה לדעת ללמוד? רוץ לוואלאז'ין!). את הר"ת 'ודו"ק', ומובנן השגור הוא 'עיין היטב', פיתחו כך: 'וועז דו ווילסט קענען – קיין וואלאז'ין דיין וועג' (כאשר רוצה אתה לדעת – דרכך לוואלאז'ין!).

השפעתו הכבירה של הנצי"ב, על תהלוכות בני הישיבה, על שקידתם המופלאה, על מידותיהם המיוחדות – שכל זר בראותו בן ישיבה מוואלאז'ין יודע מיד להצביע "זהו חניך וואלאז'ין", נבעה מאשיותו הוא, ומהתמסרותו לכל תלמיד בלב ונפש.

וממדותיו הנפלאות – לראות בעולם אך טוב וחסד. מתמלא ושופע תמיד חדוות חיים, סיפוק הנפש, אינו מתלונן ולא מתאונן. וכשם שכל טבעו נח, מתון, מיושב, שקט ולא סוער, כך היתה השפעתו על הסביבה כולה שקטה, נוחה, שאננה. גם חידושיו בהלכה נמשלין ל"מי השילוח ההולכים לאט". כשאמר רבי יוחנן בן זכאי לתלמידיו צאו וראו איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם, השיבו רבי אלעזר בן ערך תשובה הכוללת "לב טוב", ופירשו ראשונים, שהכוונה להיות האדם לבו טוב עליו תמיד, שמח בחלקו ומרוצה בכל האופנים, מקבל כל מאורע ברוח טובה ומשקיף על כל האדם והמעשים במבט נח וחיובי, לראות רק את טובם – בניגוד ל"לב רע" שהוא כינוי ללב דואג ומתאונן ורואה אך את הצד השלילי שבכל, כי מי שלבו רע כל המידות הרעות תמצאנה מקום לקנן אצלו, ומי שלבו טוב עליו מוכשר לכל המדות הטובות.

חיבתו לישיבה היתה כ"כ עזה, עד שאם נזדמן לו לפעמים לעזוב אותה לימים או לשבועות אחדים, לרגל ענינים שונים – כשחזר מדרכו, היה ראשית צעדו לבקר את הישיבה ולראות את שלום תלמידי־בניו, ורק לאחר שהיה מטייל בישיבה פעמים

אחדות לאורכה ולרוחבה, חוקר ודורש על כל הנעשה בימי העדרו, היה שב לביתו. אחד מתלמידי הישיבה מספר: פעם אחת, בליל חורף, ישב בישיבה ולמד בחשק רב. והנה נתגלה לפניו מחזה נפלא: הגאון הישיש התפרץ פתאום אל הישיבה כשהוא מכורבל באדרתו המכוסה כולה בשלג, ניגש אליו ושאל אותו אם יוכל לומר לו, באיזו סוגיא יגידו את השיעור למחר? הנער הגיד לו, והנצי"ב לטף לו בעד זה לטיפה של חיבה ואמר לו: הנך נער טוב, ונפרד ממנו...

מן הענין להביא מעשה נפלא [מובא בספר "ניבי זהב" בשם תלמיד מובהק של הנצי"ב) שארע בתלמיד הישיבה שקדן נפלא ששם לילות כימים. פעם אחת בהיכנס לישיבה נפגע במסמר אשר בפתח הבית ונקרע בגדו עד שנתגלה בשרו. התלמיד שהיה שקוע בתלמודו, לא הרגיש בזה, ונכנס לישיבה פתח את הגמ' והחל להתנדנד וללמוד בהתמדה כדרכו, וכל מה שהתנדנד יותר נעשה הקרע יותר גדול ונתגלה חלק מגופו. חייכו עליו תלמידים שמסביב לו. כשהנצי"ב הרגיש בזה, ניגש אליו, החליק בידו על התלמיד, ונגע את ידו למו פיו ונשק אותה, כדרך ירא ה' לנגוע את ספר התורה בידו ולנשקה. ואחר, פנה אל התלמידים המחייכים ואמר להם: בָּנַי, איך שכחתם משנה מפורשת במסכת אבות "כל המכבד את התורה – גופו מכובד על הבריות" – גופו, גופו, גופו, גופו ממש, קרא הנצי"ב בקול גדול, הלא זה גוף קדוש, ספר תורה ממש. [עי' בסוף מס' חגיגה: ת"ח אין אור של גיהנום שולטת בהן ק"ו מסלמנדרא וכו' ת"ח שכל גופן אש דכתיב הלא כה דברי כאש נאום ה' על אחת כמה וכמה. ובמהרש"א שם][1].

---

1) הסביר הגר"ח מוואלאז'ין, שהאדם ע"י עיונו התמידי בתורה נעשה כמו קלף לספר תורה, וכמו שנאמר (משלי ג') "כתבם על לוח לבך", ואילו שאר מצוות אין בהם הכח להשפיע כח נצחי על הגוף של האדם. ("שביבי אור" מהגרצ"פ פראנק).

מן הענין להביא כאן את אשר כתב ב"מקור ברוך" וז"ל: על מצבו ועל ערכו של דודי – הנצי"ב, בחוג גדולי התורה טרם עלה במעלה, ועל התיחסותם שלהם אליו, שמעתיו פעם אחת על פי מקרה שהיה מספר ענין זה מתוך הרחבת הנפש ומתוך קורת רוח מיוחדה, וגם הציע את כל המסתעף ממצב זה, מסבותיו וגלגליו, ואת כל הגלים שעברו עליו, עד שלבסוף – על פי אומץ רוחו ותגבורת נפשו, עמדה לו להתגבר עליהם ולסול לו מסילה נאמנה, מסילה ארוכה ורחבה בעולם התורה הגדול. ואספרה כמו:

זה היה בעת שהלכתי עמו פעם אחת בעגלה רתומה לסוסים מוואלאז'ין אל תחנת מסילת הברזל הקרובה, מאלאדעצנא, מהלך חמש פרסאות, והימים ימי מחצית חדש אייר, ימים נוחים מאד להליכה בדרך, השמים טהורים ובהירים, השמש מאירה ברוך ונועם, והאויר ממוצע במדה רצויה, לא חם ולא קר. ואנחנו יושבים רוחים ונוחים, מדברים ושוחחים, ואין איש זולתנו אתנו. ואני אז עוד בטל שחרותי, לומד בישיבה דוואלאז'ין והולך הפעם לזמן קצר אל בית אבי, אשר קראוני לבוא לשמחת משפחה, והוא הולך לוילנא.

ובהיותו איתי לבדי, לא היה לו, כמובן ענין לענות בו איתי זולת על אודתי, והמובן מן "על אודותי"

הוא – על דבר המשך למודי, יען כי מה לו ולי, עלם צעיר, לדבר על עניינים אחרים. וידרוש ממני חשבון מפורט ממה שלמדתי בזמן החורף, (אף על פי שבקירוב ידע זה מעצמו, בדרשו ובבקרו אותי כמעט יום יום בלמודי בישיבה), וינסה "לתהות על קנקני" במקומות מקומות בהענינים שלמדתי, והעיר אותי בהם מה שאפשר להעירני לפי ערך כח השגתי בשנות השחרות שעמדתי אז, ועוד בדרך, בלא עיון בספר. ואחרי כן התוה לי תו בסדר למודי בקיץ ההולך. ואחר כל אלה דרשני גם לתכונת חיי בוואלאז'ין ולערך אכסניא שלי אם תפיק ממני רצון, אם ממלאים שם תפקידם בנוגע לחובתם אלי, חובת השרות והשמוש, ואם מוצא אני די צרכי בעתו ובזמנו, ואם לא אחוש מחסור בבגדים ובמנעלים, בבגדי בד ובחפצי יצועי, וכדומה. ולבסוף שאל לי, מי הם חברי באכסניא ובישיבה.

ואחר שהשבתי לו על אחת אחת, בדבר על אפניו, וכיון שבאתי להשיב על השאלה האחרונה "מי הם חברי בישיבה", השתדלתי לתכלית הנרצה לי, כפי שאספר, לסבב השיחה על מצבו החברותי של אברך אחד בישיבה מעיר ס., אשר מקומי בישיבה היה סמוך ונראה לו ולמקומו, וסבבתי, שתתרכז שיחתנו על נקודה זו אשר הרגשתי יום יום במצבו של אותו האברך, נקודה שחורה ומעציבה, אשר ענינה הוא זה, שבני גילו בישיבה אברכים לומדים אשר קבעו מקומם בישיבה בשכונתו שלו, הנם כמו בדלים ממנו, לא יארחו עמו לא בדברי תורה ולא בשיחות מרעים, וכמעט שאין להם כל קרבת יחוסים מזה לזה ולא קרב זה אל זה, וגם לא ישימו אליו לב. והסבה לזה, מפני שהם מעריכים את ערכם הם לגדולים הרבה ממנו בכח גדולת התורה, בחריפות, בבקיאות, בטעם, בסברא ובהגיון, וגם בדרכי ההוראה ובהליכות עולם.

ודודי אמנם ידע מזה, מפני כי בכלל, לתכלית מעמד הרוחני של הישיבה בפנים מהלכה, היה דרכו להיות צופה ומביט וסוקר בעין חדה על מהלך נפשם של בני הישיבה ולשים עין על כל תנועותיהם ועניניהם ביחושיהם איש לאחיו, למען הכיר ודעת ערכו של כל אחד מהתלמידים ולשמור את הדבר לעת אשר יצא לעשות דבר בתקון סדר למודו וערך צרוף כשרונותיו ומדותיו והלך נפשו וכל עניניו.

ואמנם בנוגע למצבו של האברך הנעלב הזה שזכרתי, היתה ידיעתו רק בדרך כלל, ולא בערך הידיעה הפרטית והעמקית שידעתי אני, מפני כי, כאמור, מקומי בישיבה היה סמוך ונראה לתחום מושבו של אותו האברך, ותחומו שלו הוא גם תחומם של יתר האברכים. ועל כן הייתי סוקר בסקירה עמוקה ללבו של האברך הזה, וראיתי ונוכחתי לא פעם ושתים עד כמה לבו יכאב ונפשו תדאב ורוחו נעכר על היחש הזר והקר אשר בינו לבין האברכים חבריו במקום, ולפעמים חזות פניו העידה עליו כי כולו אומר צער ועגמת נפש עמוקה ומתמוגג בתוגה ובמרירות, ויצר לי מאד על זה.

ועל כן שמחתי עתה לקראת המקרה שבא לידי להסב לבו ודעתו של דודי על זה, בתקוה, כי הוא ימצא מבוא ודרך לפשר העקמומיות שבמצב זה, ולהשיב נפשו העגומה של האברך התמים והנעלב הזה, אשר מאד מאד היה צר לי לראות בצערו כמעט יום יום.

ובהיות נטייתו של דודי אלי אז, לרגלי נסיעתנו יחד, קרובה וגלויה, מצאתי און בנפשי ועוז ברוחי להבליג על רגשי הרוממות אשר רחש לבי תמיד אליו, וארהיב בנפשי לחלות פניו, כי יעשה דבר בזה להקל ענות נפשו המרה והעצובה של האברך התמים הזה. ודרך אגב הכרתיו לטובה לפניו, כי הוא תם וישר והצנע לכת, ועל כולם – כי הוא שוקד נמרץ על למודו בנפש עמלה בכל חושיו בקרבו. והדגשתי ביותר את מעלתו זאת, מפני כי ידעתי (וזה היה ידוע לכל בני הישיבה) כי המעולה שבמעלות והטוב שבשבחים העולה לרצון לפני דודי, ואשר בגללה הוא מוקיר ומחבב את בעליה – הוא השקידה על הלימוד.

ואחר הריצותי ותארתי לו כל זה, ענה דודי ואמר, כי צר לו מאד אשר לא ידע עד כה ממצב היחוסים של בני חברתו של אותו האברך במדה ההיא שתארתי אני כעת, וכאשר ישוב לביתו אי"ה ישתדל לחזק ולאמץ את רוחו של האברך הזה, ויפיח בו רגשי תקוות טובות בעתיד, ובזה תתעורר בו

רוח שקידה אהובה מטוב לב, ורושם הבדידות אשר עליו מאליו יעבור, והכל ישונה לטוב, כי עוז וחיים ברוח התקוה, והיא תסבב ותביא לבעליה רוממות הנפש ולב בוטח ורוח נכונה, ותחתם כל גל יעבור, ואפשר עוד, כי מרום תהיה אחריתו. וגם הבטיח, כי לא ימנע להכירו לטוב לפני חבריו האברכים להטיב יחוסיהם זה לזה ולפזר העננים אשר על שמי חייהם החברותי עתה, והתקוה תאמצנו (לדודי) כי עבודתו בזה תעשה פרי ברכה.

ובהדי שותא סיפר, כי במצב האברך הזה כתומו, מצא הוא את עצמו בשנות נעוריו, כי גדולי החכמים אשר סביביו ג"כ היו כמו בדלים ממנו, וגם כן מאותה הסיבה שעל פיה מעונה ונדכה זה האברך, כי אלה הגדולים חשבו והעריכו את ערכו בחכמת התורה במדרגה פחותה לעומת מדרגתם הם בכשרונות הנפש ובמעלת החריפות והשינון. והמעט מזה, כי על פי ההרחקה הזאת החל להאמין גם הוא בעצמו (כנגד טבע בני אדם שאין רואים חובה ופחיתות בעצמם) כי אמנם נמוך הוא הרבה במעלה מערכי האנשים האלה, והעריך את עצמו לקטן ודל לעומתם, ולא קרב זה אל זה.

וכל כך דבק בו רעיון זה (כך היו דבריו) עד שלפעמים כמו התגנבו אליו הרהורים ומחשבות לעזוב את דגל החכמים ואת מחנה הלומדים ולעבור אל עולם "הבעלי בתים" והחנונים והסרסרים, יען – כך חשב – כי אולי באמת אי אפשר לקנות ולרכוש סגולת התורה ביד חזקה, ועוד – בחוסר כשרונות נעלים.

אך בעצם ימי מחשבותיו הנדכאות ורעיוניו התוגים ורגשותיו העצבים, בעצם כשלון רוחו ודאבון נפשו הכהה, ובעצם העת אשר רגשי היאוש החלו לחדור אל עומק לבבו ואל קרבי נפשו ולהתבצר בו – אז בעצם העת ההיא, כמו מרוח ממרום נמצא לו גואל חזק לרוחו ולנשמתו יחד, גואל אשר הפיץ העננים העבותים מעל לבו ונפשו, ותחתם עטה אותם אור נגה ותקוה בהירה, רוח נכונה ונפש שמחה, ויהי לו כמלאך מושיע למצבו ההוה, ויותר מזה לתקומתו הגדולה בעתיד. והוא אחד מיוחד בגדולי זמנו – הגאון הרד"ל.

מן הענין להביא דבר חכמה שאמרה אשתו (של הנצי"ב) הרבנית (בתו של ר' איצ'לה) לאחד התלמידים מבני משפחתה על מנת לעודדו ולנחמו. והדברים מתאימים גם להנצי"ב עצמו ביחס לתחילת דרכו אשר לא היתה סוגה בשושנים:

פעם אחת באה דודתי חשבון עמי מדרכי חיי בעת למדי בישבה דואלאז'ין, וחשבה ומצאה, כי בהתמיכה (בהפרס) שאקבל מקופת הישיבה עלי לחיות בדוחק ובצמצום, כאשר באמת כן היה, כי נלחמתי קשה בעד קיומי החמרי, וסוף דבר ראיתי עמל ומחסור. ונחמה אותי בבאור דברי המשנה במסכת אבות (פרק ו' משנה ד'): כך היא דרכה של תורה, פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה וכו' וחיי צער תחיה, ורק באופן כזה – אמרה – תתקיים התורה ללומדיה. וזכרה עוד מאמרים ממין זה מאגדות חז"ל. "ואמנם – הוסיפה לנחמני ולחזות לי עתידות טובות – ראה והבין – אמרה אלי, כי דקדק התנא לומר "כך דרכה של תורה", ולא "כך משפט או חק התורה", ובא בזה להורות, כי הנהגה כזו מאורח חיים קשים שצייר, פת במלח וכו', הוא רק בעת שהולכים בדרך להשיג חכמת התורה. והן לא לעולם הולכים בדרך, אך הולכים והולכים עד שבאים למקום הנועד, ואז נוהגים בהרחבה ובנחת. "ולכן לא שנה התנא בלשון משפט, או חקה, דלשונות אלו היו במשמע משפט וחק נצחי הוא חיים כאלה ללומדי תורה, ובאמת היא רק זמנית, ולכן שנה בלשון "דרך" המורה על מצב זמני, כמו שציירתי לך". "ובכן" – גמרה דבריה אלי, דברי נחמה – "לך בכחך זה לישא ולסבול בדרך זו חיי דוחק וצמצום כל זמן שאתה הולך בדרך להשיג חכמת התורה, אבל אך תגמור מהלכך ותבא למקום הנועד, כי תגיע למעלת רב וחכם, אז עולם גדול ורחב יפתח לפניך, ואז תחיה חיי נחת ועושר, כבוד וגדולה"!

הוא ידע תולדותיו של כל תלמיד ומצב משפחתו. כך, למשל, כשהיה בא לאיזה מקום, וראה בין מקבלי פניו מחשובי העיר אחד מתלמידיו לשעבר, היה ניגש אליו מיד, שואל לשלומו ומתעניין במצבו החומרי והרוחני. בשעות ביקורו בבית המדרש היה שם לב גם לנערי העיר הלומדים שם. היה שואל כל אחד מהם, בן מי הוא, כמה שנותיו ומי רבו. היה מחליק לנשאל על לחיו והוסיף בחיוך קל: למד בני! הנך ילד יפה ונחמד! רגעי אושר היו הרגעים האלה בחיי הילדים, ויחסו עורר בקרבם חשק להמשיך את לימודיהם בהתמדה יותר גדולה, כדי להגדיל את חנם בעיני הגאון הישיש.

"התמדה מהי"

סיפר הגז"ר בנגיס ראב"ד ירושלם: עיקר ההתעלות בלימוד, בעת שבתו בוואלאז'ין, היה מלילות החורף הארוכים, כאשר היו יושבים ולומדים החל מן השעה 5 לאחר תפילת ערבית, ועד לשעה 2 לפנות בוקר. 9 שעות רצופות ללא שום הפסקה. (עובדות והנהגות לבית בריסק)

דגש מיוחד היה אצל הנצי"ב ענינו של לימוד התורה וחלילה ביטולה, לא היה נותן לשום התארגנות פנימית – אצל תלמידי הישיבה – אפילו לדברים חיוביים, (מלבד לאירגון הגמ"ח ושאר דברים שבחסד). אם הדבר יגרום לביטול תורה. היה לוחם ממש מלחמת חרמה בכל דבר אשר יכול לגרום התעניות חוץ מלמוד התורה. דעתו היתה, שבישיבה צריכה להיות מגמה אחת – השקידה בתורה. שגור היה בפיו: "מספר שנות הישיבה הן בחינת תרומה והיא אסורה בהנאה". ומספר בנו של הנצי"ב: "כשהרגיש אבא ז"ל, כי מתרחש משהו שיכול להפריע מלימוד התורה, לא היה נושא פנים בדבר. והיה מעשה שקבוצה מבני הישיבה התחילה להוציא עתון לענייני הישיבה בשם "הבוקר אור". העתון כשהוא לעצמו לא היה מסוכן, אולם היתה סכנה, כי על ידי זה שאחד או כמה מבני הישיבה יהיו עסוקים בעריכת העתון לא יהא לבם פנוי ללמודם ושקידתם. קרא אבא ז"ל אליו את מנהלי העתון ואמר להם בנחת: אם אתם תעשו "הבוקר אור", אזי אעשה אני "והאנשים שולחו..." וכמובן, נתבטל הענין. בוואלאז'ין בימים ההם לא היו זקוקים ל"מורא רבך", היו "עובדים מאהבה" ויחס הכבוד אל הרב והוקרתו היו לאין שעור".

וכך כותב מי שהיה תלמיד הישיבה באותם הימים: "כדי להגביר בידוד התלמידים ולהרחיקם מכל דבר מפריע את לימוד התלמוד, לא התיר להם ראש הישיבה לעסוק בשום דבר, שלפי דעתו יוכל להסיח את דעתם מלימודם. ומטעם זה, אסור היה לתלמידי הישיבה לעסוק בתעמולה של רעיון "חיבת ציון" ולייסד חברה למטרה זו, אף על פי

שראש הישיבה, ר' נפתלי צבי ברלין בעצמו היה חובב ציון, כתב מאמרים לטובת רעיון זה ולקח חלק חשוב בתנועה. אסור היה לתלמידי הישיבה גם כן לעסוק בהוצאת עתון איזה שהוא (כמובן בהעתקות בכתב במספר קטן לתלמידי הישיבה) ואפילו כזה של חידושי תורה בלבד. ואסור היה להם לייסד שום חברות לאיזו מטרה שהיא, חוץ מחברות של צדקה, כמו חברת תומכי תורה, גמילות חסד, חברות עזרה לתלמידים הנזקקים להן. כל הדברים האלה היו אסורים באופן רשמי ובגלוי".

אף כשאשתו הרבנית חלתה והיתה סכנה לחייה, לא הסכים בתחילה לבקשת תלמידיו לערוך תפילה מיוחדת בישיבה לשלום בריאותה, אך כשהפצירו בו שיסכים לרבע שעה בלבד, ניאות, ובתנאי, שמיד יחזרו ללמודם [ואכן, באותו יום חזרה לבריאותה, והיה הדבר לפלא].[2]

אך בד בבד תבע גם שהתלמידים ישמרו על בריאותם, ולא יתאמצו יתר מכפי כוחם. מספר בנו הצעיר: ואף על פי שכוחה הגדול של וואלאז'ין היה בהתמדה ובמסירות ללימוד התורה, מפני שהתמדתו של אבא ז"ל שמשה תמיד מופת לכל בן ישיבה, הרי גם זו היתה שונה מבשאר המקומות. מספרים, כי כשהיה בחור בא ללמוד בישיבה, היה אבא ז"ל שואל אותו: "האם חשקה נפשך בתורה, בני? רצונך להיות מתמיד"? – "ודאי, רבי" – היה עונה הבחור. – "היודע אתה, מה יש למתמיד לעשות"? עומד הבחור משתאה ומחריש, אחרי כן הוא שומע תיכף ביאור הענין: "מתמיד צריך לאכול בזמן, לישון בזמן ו...ללמוד בזמן".

זה היה "סדר הלימוד" בוואלאז'ין, הכל יש לעשות בזמנו. אין ליבטל מן התורה רגע מיותר,[3] אבל אין להפריז ולהתיש את הגוף על ידי אי אכילה ואי שינה. אולם היו

---

2) הננו להביא כאן מעשה נורא מהג' ר' חיים וואלקין ששמע בשם סבו הגאון ר' אהרן וואלקין שהוא היה בשעת מעשה: (מובא בעובדות והנהגות לבית בריסק) בשעה שהרבנית חלתה, וכבר היה נראה שמצבה קשה ביותר, היה הוא עם הנצי"ב בחדר סמוך והתפללו לשלומה, לפתע ביקש הנצי"ב שיקרא לאנשי החברא קדישא, והלך וקרא להם, שאל אותם הנצי"ב כמה עולה הקבר, התכריכים וכל סידורי הלוי', ואמרו לו הסכום, מיד הוציא הנצי"ב מכיסו סכום הכסף ושילם להם, וכ"ז כשעודנה בין החיים... לפליאתו של רבי אהרן וואלקין, הסביר לו הנצי"ב, אמרו חז"ל "כל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה", וא"כ יתכן וכבר נגזרה הגזירה על הרבנית, ובמזונות של אנשי החברא קדישא נכלל גם הכסף שעליהם לקבל עבור הטיפול והקבורה שלה, וא"כ ע"י התפילות שאני מתפלל לשלומה לשנות הגזירה הרי יתכן שאני בגדר חב לאחריני, וע"כ בקשתי לשלם להם. [נראה, שעיקר כוונת הנצי"ב היתה, שסיבת קיצבת מזונותם לא יעכב מלשנות הגזירה על הרבנית לטוב]

3) הנה קטע מתיאור של אחד, והוא כתוב בפרוזה, ונראה שאין בו מן ההפרזה כלל:
"בירכתי הישיבה על יד תנור החורף עומד בחור ופניו שחורים, לחייו קומטו ולא עת, ועצמותיו

בישיבה "מתמידים", שלא ידעו על אכילה ושינה, היו כאלה שלמדו שמונה עשרה או עשרים שעות מעת לעת, הם לא ידעו, ממש לא הרגישו מה שנעשה מסביב להם, תמיד היו רעבי שינה, מוחם מעורפל. ל"מתמידים" כאלה הגו כבוד על כוחם הרוחני, על רצונם החזק, אבל הם לא נמנו עם "הבחורים המעולים".

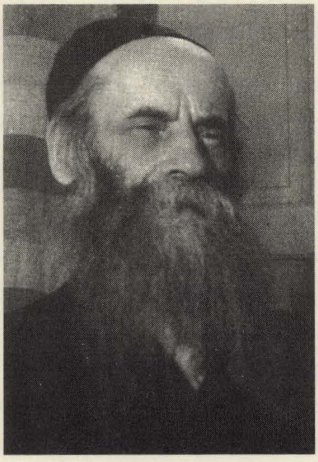
פעם אחת בסעודת חג, כשהיו נוהגים להזמין לשולחננו "יחסנים" אחדים מבני הישיבה, זה בזכות יחוס עצמו כגדול בתורה וזה בשל יחוס אבות, שהיה בר אבהן וכדומה, העיר אבא ז"ל ההערה שלהלן בענין ההתמדה. אותו יום היו בין המוזמנים אחד שהיה המתמיד הגדול בימים ההם, נכד לאחד הרבנים המפורסמים אז, ושני – מן "הבחורים המעולים", כעת הוא ראש ישיבה מפורסם בירושלים. שאמרו עליו, כי אינו מתמיד כל כך, אבל הוא מופלג בתורה.[4] בשעת ישיבתם אל השולחן פנה אבא ז"ל לשניהם ואמר אל המתמיד: "אתה לומד תורה", ואל השני אמר: "אתה יודע תורה". ותיכף לאחר כך פנה אבא ז"ל אל המתמיד וביאר את דבריו: "מרוב לימודך אין לך פנאי להיות למדן. כשתחדל מהיות מתמיד ללא אכילה וללא שינה, אז תתחיל לדעת תורה..."

שפו. לומד בנפש חפצה ובלב מרגיש, שואג כארי – וקולות אלוקים יתמלטו ממנו, וכל עצמותיו תאמרנה.

מבעד חלונות הישיבה הפתוחים ישמע קול רעש המטיילים, ההולכים רצוא ושוב. מארמון אדון העיר ישמע קול מינים ועוגב, חצי הליל כמעט הגיע, השעה שתים עשרה חסרה רביעית, והוא על משמרתו עומד ויוסיף ללמוד. ומדוע לא ילך הוא להתענג על חמדת הליל?!

האם חסר לב הוא? האם יתמיד בלמודיו למען יטול את השם מתמיד? האחז אותו בולמוס "הסמיכה"? או קנאת סופרים אכלתהו?

אבל מבין עיניו השחורות והמבריקות – סמל דמות המתינות והתמימות המרחף על מצחו הגדול, ואשר עוז וגבורה ילין בו, וממלבושיו הנקיים ניכר כי הוא איש מרגיש והוגה דעות"...



הגרא"ז מלצר

4) נגלה סוד, שהוא הגרא"ז מלצר. וסיפר הגרי"ז מבריסק, שבוואלאז'ין היו תלמידים שנקראו רבע עלוי, חצי עלוי, ועלוי שלם, ואפילו התואר רבע עלוי כבר היה תואר של כבוד בוואלאז'ין. רבי איסר זלמן, כך אמר הרב מבריסק, היה מן היחידים בקרב מאות בני הישיבה שנקראו בשם עלוי. יתר על כן, הוא היה העלוי ב"הא" הידיעה.

כאמור, אישיותו של הנצ"ב השפיעה גם על יחסי התלמידים בינם לבין עצמם, וכולם ראו את עצמם כאחים בני אב אחד, ללא הבדלי גיל, מעמד ומוצא. בני הישיבה גם הקימו לעצמם מוסדות חסד משלהם, כגון "תומכי תורה" ו"גמילות חסדים", מוסדות שהונהגו אחר כך גם בישיבות אחרות. קיומם של מוסדות אלה היה מבוסס על תמיכת בני הישיבה עצמם, שגייסו כספים מנדבות מקריות של אורחים ומקצבת הישיבה.

"מקדש השבת"

שבתות וימים טובים: מספר בנו של הנצ"ב ר' מאיר מזכרונות ילדותו: אף על פי שביתנו היה שונה מכל הבתים גם בתכנו וגם בצורתו, בימות החול ובשבתות ומועדים, היו הילדים הקטנים מרגישים בזה מעט. לפי דעתם חיים אלה מדרכו של עולם הם, ואם לא כן אין זה בית יהודי. נדמה היה, שכל האבות בכל העולם יושבים עטופים בטלית ותפילין עד חצות היום, ורק אחרי כן פושטים וחולצים אותם. נדמה היה, כי בכל בתי היהודים ניכרת השבת במידה כזו, משבא ערב שבת אחרי חצות היום, באה קדושה בכל פינה, ויותר שמתקרבים אל השבת, יותר מתגברת הנשמה העליונה ומתגדלת השמחה הפנימית. משמגיע הזמן ללכת לבית הכנסת, נשמע מרחוק קולו של הירשל השמש, מי שהיה חייל רוב שנותיו בימי ניקולאי הראשון, והוא קורא בקול צרוד למחצה: "לבית הכנסת, יהודים חביבים"! ואותה שעה אור מאיר בכל החדרים, הכל מלובשים בגדי שבת והולכים אל הישיבה. שם בבית הישיבה נראים חלק מבני הישיבה, פניהם מאירות באור של שבת, ואבא ז"ל מתהלך אילך ואילך ופניו מזהירים בזוהר נפלא, בעיניו מין מבט של רוח הקודש, ופיו מפזם בלחש ובעסיסיות שיר השירים.

בליל שבת, רב היה מספר בני הישיבה, שהיו ערים כל הלילה ועוסקים בתורה, גם בלילות החגים, וראש השנה, יום הכפורים ואף שמחת תורה בכלל, היה תמיד מישהו מיחידי סגולה יושב ועוסק בתורה. הישיבה לא היתה ריקה.

אבל דבר זה לא הפריע את שמחת החגים, שהיתה בישיבת וואלאז'ין במעלה עליונה. אמרו שם: "מי שלא ראה שמחת בית השואבה בוואלאז'ין לא ראה שמחה מימיו". והרבה מן האמת יש במאמר זה. כל אש הנעורים וכל ההתלהבות שהיתה יוקדת בלב חמש מאות בני הישיבה, התפרצה בימי החגים והמועדים. עוד לפני בוא החג היו בני הישיבה בוחרים באסיפה כללית ב"גבאים", היינו באחדים מן החברים, שיהיו המפקדים על החגיגה. הנבחרים היו כרגיל מן הבחורים המעולים והחשובים, שהגו להם כבוד. ה"גבאים" דאגו קודם כל, להכין את הדברים המשמחים לבו של אדם, שיהא על מה לברך, מה לשתות ובמה לברות. הלא אין שמחה אליבא ריקנא. היה צורך גם לשכור בית

גדול ורחב ידים, שאפשר יהיה שם לערוך ריקודים, הילולות ביום ובלילה, כי בתוך ההילולא הגדולה מי זה מבחין בין יום ובין לילה... הבית ששכרו אם גם גדול היה מאד, לא הכיל את כל בני הישיבה, והיו רוקדים בחוץ, ומשנתגברה השמחה היו הכל הולכים אל ראשי הישיבה הלוך ורקוד, והיו מכניסים את ראשי הישיבה אל הישיבה בשיר ורננה ורק אז התחילה השמחה האמיתית. אבא ז"ל היה רוקד ושר עם התלמידים מתוך התלהבות כזאת, שהלהיבה אחרים. בין ריקוד לריקוד, בין זמר לזמר, נשמע פסוק או מאמר מענינא דיומא, מה שהגדיל והגביר את השמחה. הגיעה שעת תפילה, היו מתפללים ומזמרים, מזמרים ומתפללים, ואחרי התפילה היו פוצחים בניגון: "יומא טבא לך, רבי", ושוב "ברוך אלקינו", ושוב "אתה בחרתנו", ואין קץ ואין סוף לחדוה.

בליל שמחת תורה, עם תפילת מעריב, היה מראה יוצא מן הכלל: אבא ז"ל היה עובר לפני התיבה ובני הישיבה היו ה"משוררים", העוזרים ל"חזן". אין לתאר, כמה "גילה" וכמה "רעדה" היו יחדיו בתפילה זו. וכשהגיעו ל"עלינו לשבח" היו פותחים את ארון הקודש ובניגון של מוסף ליום הכפורים היו נופלים "כורעים..." ואחרי ה"כורעים" שוב ריקודים ושוב ניגונים עד אור היום.[5]

כל השמחות האלה היו, כרגיל משעת הצהרים ועד למחרת בבוקר. ביום החג בבוקר לא נעדר איש לתפילת שחרית. ה"שכרון" של בני הישיבה לא היה סוף סוף נורא כל כך, ולאחר התפילה הלכה כל הישיבה לביתנו ל"קידוש". מקומות לשבת לא הספיקו לכל התלמידים, ישבו רק "הנכבדים" והשאר עמדו מסביב. לעמידה היה די מקום גם בסוכה, אך בכל זאת היו עומדים צפופים. אחרי ה"קידוש" ואחרי מילי – מעליותא בענינא דיומא, היו מגישים "כיבוד" ואז גם גברה החדווה. זריזים לא המתינו עד שיגיע ה"כיבוד" אל השולחן, אלא היו חוטפים מידי ה"גבאים", שאמרו לחלק לאיש חלקו. היו מתחבטים,

---

5) ראה בתולדות הגרב"ב ליבוביץ (איידלשטיין): נוסף על גאוניותו וצדקותו, היה ר' ברוך דב בעל נפש פיוטית רכה, עמוקת הרגש וספוגת קדושה. היה גם מנגן גדול ובעצמו חיבר כמה מנגינות. בישיבה היו מזמרים בהתרגשות את המנגינה שחיבר ל"אוחילה לא־ל" ועוד. נפש פיוטית זו היתה מתערטלת ומתחשפת בכל יפיה בפרקי זמן מסוימים, בפרט בחג השבועות. אז היו מתכנסים אצלו בני הישיבה והוא פתח בשיחה רועפת עטופת משלים על שחרית חייו בוואלאז'ין בספורים על רבותיו וזקני וגאוני הדור שעבר. בשיחות אלה היה מתרומם לגובה פיוטי. משלהבתו הפנימית התיז נצוצות ללבות שומעיו והשרה עליהם מרוח ההזדככות ומהרגשת היופי של מעלה.

מן הענין להביא את אשר אמר הגרא"מ שך בשם הגרא"ז מלצר ששמע מפי הנצי"ב: חג השבועות הינו יום הדין של קבלת התורה. ביום זה נקבע דינו של כל אחד ואחד לאיזה דרגות יגיע בלמוד התורה. (בדרך עץ החיים)

ספר הרב ריף שהגר"ז מלצר אמר לו שהנצי"ב אמר פעם, שביום שהוא לא בוכה באהבה רבה, אין הוא מחדש חידוש באותו יום.

כביכול, הודפים זה את זה ומתקוטטים בשל פרוסת דובשן. בדיחו רבנן. אחד מן הממונים בישיבה, "אליעזר המנהל", יהודי פיקח ומחודד מאד, היה רגיל לומר: – כשחוטפים, יש לכל איש חלק. ומי שאין לו, סימן שלא חטף...

גם בשבתות כל השנה היו מתארחים מבני הישיבה אצל הנצי"ב. כפי שמתאר רבי ב. אפשטיין: לאחר התפילה נלויתי אליו על דרכו מהישיבה לביתו, והלכנו אני והוא ובני משפחתו ואיזה אברכים אורחים, מהם שבאו במשך השבוע העבר ללמוד בישיבה, ומהם שהיו עומדים לצאת לוואלאז'ין בשבוע הבא, כי כך היה הנהוג, אשר אלה ואלה היו קרואים אל שולחנו לסעודת שחרית באותה השבת, אלה אחר שבאו ואלה טרם שיצאו.

– וכה הלכנו כולנו, ונלך כמו בסך, או כמה בשורה מתהלוכת הכבוד, שנים שנים, במתינות, בצניעות, בנמוס ובכבוד, והוא עבר לפנינו, ונבא אל ביתו, ונשב כולנו אל השולחן, במערכה ובסדר אשר התווה לכל אחד אחד מבני משפחתו, אשר כבר ידע את אשר לפניו בסדר מערכת המושבות לפי ערכו של כל אורח. ואחרי שקידש דודי על היין וטעמו מיני מאפה קלה, החלנו לסדר עצמנו לסעודה.

ולבד כל המסובים שחשבתי, היו מתאספים לעמוד סביב השולחן מאחורי המושבות איזה מבני הישיבה, אשר כבר הספיקו לגמור סעודתם, ויבואו אל שלחנו לשמוע ממנו דבר חדוש בתורה ובמדות ודרך ארץ, כי זה הי' ברור ובטח ונעלה מעל כל ספק קל, אשר גם סעודה אחת של שבת ושל יו"ט לא תעבור מבלי שיגיד ויחדש דבר מה בדברי תורה, בהלכה או באגדה, במוסר ודרך ארץ. ולפעמים הי' מעריף כמטר מאלה ומאלה, עד שבהפרורים התורניים והספרותיים שנתגלגלו ונתפזרו מעל שלחנו הי' די חומר לדרשנים ולמטיפים לעשות להם מטעמים להטפה ליום ולילה.

ר' מאיר מציין שבכל חתונה היה הנצי"ב לא רק מסדר קידושין, אלא בשבת אחרי החופה היו מביאים את הכלה אחרי התפילה לביתנו, והנצי"ב אָצַל לה ברכה. פעמים שהיו שתים שלוש חתונות בשבוע, וכל הכלות, בלווית קרובות אחדות, היו באות לביתנו לקבל את הברכה.

"רב דחד יומא"

בפורים בתקופת הנצי"ב נהגו כדת של יום כקדמת דנא. מספר ר' יעקב ליפשיץ: "נהגו תלמידי הישיבה בהסכם גאוני מנהלי הישיבה לעשות כעין משחק בקדושה. בשני ימי הפור עשו הלולא רבתא, ואז "הסירו" את הרב ואת ראשי הישיבות וההנהלה ממשמרתם, ובחרו תחתיהם חדשים, מנהלים זמניים, מתלמידי הישיבה. למשרת הרב,

כמובן, בחרו מבחורי התלמידים, והקפידו דוקא, שיהי' הרב החדש גם נואם מצויין, שידע להשכיל לדרוש בסגנון סטירי תלמודי חריף ושנון בחדודים ומכתמים (וויצן) כראוי לסדר היום של פורים, ושיוכל באופן סטירי לבקר את הנהגת הנהלת הישיבה במכתמים חריפים נעימים ושנונים...

ראש הועד מסר ל"תלמיד הנבחר" את כתב הרבנות הזמני, שהי' ג"כ מסודר לרוח היום באופן סטירי והומוריסטי. כה השתעשעו בדרשות כאלו בהמון חוגג בשמחת הפורים ביחד עם הרב וההנהלה, שהיו שבעי רצון לשמע הגיוני תלמידי הישיבה, רחשי לבותיהם, הטענות והתביעות הצודקות, וההערות על כמה מגרעות ותקונים הראויים לתשומת לב, אשר בכל ימות השנה לא העיז שום תלמיד לפצות פה בכל אלה, ובהלולא הזאת, בשמחת הפור שהחובה לקיים "עד דלא ידע", הרשות לגלות כל מצפוני הלב, וע"כ היו גם הרה"ג שבעי רצון מה"דרשות" וגם נכנסה הבקורת עמוק אל לבם, לתקן החסרונות והמגרעות, אם אמנם נמצאו בישיבה, ולא הרגישו ה"מבקרים" אח"כ שום נגישות ורדיפות מצד הרה"ג כלל וכלל.

עודני זוכר בילדותי, כששבו כמה תלמידים להוריהם על ימי חג המצות, היו כמה נכבדים גדולי התורה והמעלה מתענגים לשמע מהם פרשת דרשת "הרב החדש באותו הפור", ומהם היו לפרקים, שהצטיינו הרבנים החדשים בחידוד תלמודי סטירי ובקורת שנונה. ועם כל הסגולות שנאבדו בים הנשי', שלא נשארו מהן זכרון בהסטוריה, אוכל לומר גם על זה: חבל על שלא נרשמו בעתם ולא נשארו מהם זכרון בספר להוכיח, שבין תלמידי וואלאז'ין היו מומחים מצויינים גם לאומנות זו, הנקראת סאטירה והומארעסקא".

יש שסיפר, שבכתב המינוי התחייב "הרב לפי שעה" לחדש חרוזים ורעיונות התוליים על "מזמור שיר חנוכת" ועל "אז ישיר". ותנאי עשו עמו כי אחר יום הפורים ילך אל כל הנפגעים לפייסם ולרצותם כי יכפרו בעדו ובעד כל העם...

תלמיד אחד של הנצי"ב כותב: "כאשר זכיתי פעם אחת לסעוד בסעודת פורים בישיבה הקדושה של עיר וואלאז'ין, שהיה המנהג קדומים לעשותה בישיבה ברוב פאר והדרת קודש כידוע, ובאמצע הישיבה הועמד השלחן שעליו סעד אדמו"ר הגאון זצוק"ל, בלוית כל האברכים המוסמכים להוראה, וסביב לנו הסיבו כל תלמידי הישיבה על שלחנותיהם. ואנכי הייתי אז כבר מוסמך מכ"ק הגאון הנ"ל, וזכיתי לקבל מקומי אצל אדמו"ר. על כל אחד מאתנו היה החוב מוטל לומר דבר אחד מדברי תורה מעניני דיומא, וזה אשר נפל בחלקי לאמר על דרך הצחות, עד שהבאתי את כל המסובים לידי גיחוך, וגם אדמו"ר זצוק"ל לא עצר משחוק שמחה של מצוה, וקלסו במאמרו שהוא דבר טוב ויאה".

הגז"ר בנגיס ראב"ד ירושלים, בהיותו תלמיד הישיבה, התארח פעם בפורים אצל הגר"ח סאלאווייציק, וכטוב לב כל הנוכחים שם בשמחת היום, הציע אחד מחשובי הבע"ב דוואלאז'ין הצעה מקורית ומעניינת כדלהלן: אם השניפישוקער עילוי [מוצאו של הגז"ר היה מהעיירה שניפישוק] יוכל לומר מילה אחת מהמשנה הראשונה במסכת ביצה מהסוף להתחלה, ומיד אחרי כן מילה אחת מהמשנה בבבא מציעא, ג"כ מהסוף להתחלה, וכן הלהה מילה אחת מהמשנה בביצה, ומילה אחת מהמשנה בבא מציעא, הוא יגיש תריסר בקבוקי בירה לשולחן... נענה הגז"ר לאתגר, ותיכף ומיד אמר את המשניות מהסוף להתחלה כבקשתו, והיה לפלא בעיני כל הנוכחים שם.[6] (עובדות והנהגות לבית בריסק)

גם ב"נטעי איתן" מתאר תלמיד את הסעודת פורים, עת היו נושאים את הנצ"ב על כסא אל על וקראו לפניו הידד. – "וזו היתה סעודת חברים תלמידי חכמים". (בשנותיו האחרונות של הנצ"ב בוטל בוואלאז'ן מינויו של "רב דפורים").[7]

---

6) גם בשנות רבנותו בירושלים, כשהיו ילדי החדרים מבקרים אותו היה משתעשע איתם ומראה להם נפלאות כדי לחבב עליהם את התורה. מספר הרב משה פראנק שבילדותו עת ביקר אצלו עם חברי כיתתו, אמר להם הגרז"ר שילפו לכם מארון הספרים איזה מסכת שתרצו וקיראו לפני מקצה העמוד של המסכת מספר מילים מרבינו חננאל וכדו', ואומר לכם את שֵם המסכת והדף! ואכן ר' משה הנ"ל שלף מסכת פסחים, וכדבריו כן היה. וכן היה מראה נפלאות בכתבי הקודש שהיה קורא "שיר השירים" מהסוף להתחלה. וכן סיפר מרן הגרי"ש אלישיב שליט"א שהיה אצלו כשבועיים לפני פטירתו וכשדנו על דברי ש"ך מסוים, קרא לפניו בע"פ כל דברי הש"ך מילה במילה.

7) ב"מקור ברוך" מביא בלשון מליצית דו שיח בין אחד התלמידים לנצ"ב ביום הפורים:
בכל עת מצוא היה דודי תר ומחפש למצוא עילה להראות להתלמידים אותות חיבה ורצון, וביותר בימי חג ומועד, בעת שלבו היה טוב עליו מקדושת היום ולכבודו. ובימי הפורים היה מתהלך אתם כאח וכרע.
ופעם אחת השתמש אחד התלמידים ביתרון נטיתו החברותית של דודי [הנצ"ב] אל התלמידים בעת סעודת פורים וימצא און בנפשו ויגש אליו וישאלהו דבר חכמה בדרך צחות, וישאלהו לאמר: "ילמדנו רבינו, הן כולנו רואים ויודעים, כי לכל איש העובר ובא דרך וואלאז'ין אין חקר להתפעלות נפשו ולרוממות רוחו מהדר כבוד התורה השורר בתוכה בכל עבר ופנה, בכל זוית וקרן, ואפילו בעת ובמקומות הקבועים הנועדים לטיול ולשוח יפגשו את בני הישיבה מטיילים ושוחחים בדברי תורה. והנה כמו מעצמה תתעורר השאלה לפנינו: למה זה בני העיר וואלאז'ין עצמה, כלומר, תושביה, אזרחיה, זקניה ונעריה, וכל איש ואיש יולד בה, הם הרואים ביקרא דאורייתא כל היום וכל הלילה, וכל יום וכל לילה, ומלידתם עד פטירתם. והנה עם כל זאת הם שעומדים במדרגה הדיוטית ושפלות הנפש וטמטום הרגש לכל אשר תראינה עיניהם ותשמענה אזניהם במחזה קודש זה! ונראים הם, כמו שלא ראו מאורות התורה מימיהם, קרים ככפור ונקפאים כאבן לכל המערכה הנאדרה והנהדרה, אשר כצנה תעטרם מלפניהם ומלאחריהם ומכל עבריהם! והם כפסל וכאלה עבותה על עמדם יעמדו בלא

כל רגש! ועל כל אלה נאמר המשל בחז"ל "דומים הם כמו שלא אכלו פת חטים מימיהם" (ב"ר, ט"ו), שהכוונה, שלא טעמו מעולם טעם דעת נקיה כמו פת חטים, המעדן את הגוף יתר הרבה משאר מיני קמח.

והנה זה הוא מעין שאלה מליצית של חז"ל: "יציבא בארעא, וגיורא בשמי שמיא? ולא די להפליאה הזאת כשהיא לעצמה – הוסיף התלמיד לשאול – אך עוד כש"כ הוא ממה שאמרו בתלמוד, במס' ברכות (י"ז ב'): "בני מתא מחסיא אבירי לב הם, דקא חזו ביקרא דאורייתא תרי זימני בשתא (בחדשי אדר ואלול, כ"שהיו מתקבצים לשם בהמון לשמוע בדרשות ובהלכות החג) ולא קמגייר גיורא מנייהו.

וכש"כ בוואלאז'ין, שרואים ביקרא דאורייתא בכל יום ובכל לילה, בכל עת ובכל שעה, ועוד כש"כ דכש"כ הוא, כי שם במתא מחסיא מוסבת הפליאה על בני אומות העולם, ואנן הן בישראל עסקינן, בבני ברית, והם, עם כל זאת – כנציב מלח בטמטומם עומדים!

ועתה – גמר התלמיד את דבריו – עתה עינינו נשואות אל רבינו היקר, כי יתרץ לנו הקושיה "הקשה כברזל הזאת".

ויען דודי ויאמר: "בתשובה לשאלתך, או כמו שתכנה אותה – לקושיתך, אשר היא אמנם ראויה להיות שאלת רבים, לפי מרבית פליאתה – אספר לכם, בני (כאן הסיב פניו אל כל התלמידים העוטרים אותו מכל עבריו ומייחלים למוצא פיו) ספור יפה שהיה מספר אחד החזנים מתמונה זרה שאינה המקרה לידו לרגל משמרתו "החזנות". והספור הזה מכיל בו הרבה הגיון בחקר נפש האדם (פסיכולוגיא), והוא יכון ויקביל גם לענייננו אשר אנו דנים עליו בזה "ולתרץ הקושיא הגדולה".

וכך היה החזן מספר:

פעם אחת ביום שמחת תורה, כשהייתי עובר לפני תהלוכת הצבור בהקפות סביב הבימה, וספר תורה בידי ובידי כל המקיפים, כנהוג, ותנוקות ותנוקות, ילדים וילדות סובבים עוטרים אותנו מכל עברינו, קופצים ודוחקים עצמם לנשק את כל ספרי התורה אשר ביד כל אחד מהמקיפים, והם נאזרים ברוח תלבושת של רגשי עליצות והתעוררות של שמחה, ומפזזים ומכרכרים ברום התפעלות הנפש משמחה של מצוה, לכבוד התורה, הכל כנהוג, הנה הרגשתי והכרתי בכל שבע ההקפות שהקפתי לפני הצבור – ריבה אחת קטנה עמדה כנד מוצב בכל משך ההקפות, ולא רק שלא דחקה עצמה בתוך חברותיה לנשק את ספרי התורה, אך עוד הניחה מקום עמדתה דרך לחברותיה, כאומרת: "לכו, לכו לכם, אחי ואחיותי, נשקו לכם את ספרי התורה כנפשכם שבעה", והיא בעצמה לא קמה ולא זעה לכל המראה ולכל החזן מן תהלוכת ספרי התורה, ולא היה ניכר בה כל אות התפעלות וכל רגש שמחה. ויהי הדבר בעיני לפלא גדול, וכמעט שחשבתי הדבר לחידה סתומה, ואשמור הדבר בליבי.

ובהיותי בטבעי איש עסקן בדברים, אוהב לחקור ולעמוד על מוצא כל דבר שאני רואה ושומע – כך היה מספר החזן – לאחר ההקפות, קראתי את הילדה ההיא, ואומר לה: "ביתי למה לא קמת ללכת כנגד ספרי התורה ולנשק אותם, כאשר עשו כל רעותיך? הטרם תדע כי מצוה לנשק את ספרי התורה"?

ותענני לאמר: "אצלי אין ספר התורה כל דבר חדוש, וגם לא אתפעל ממנו, ואם אעמודה לנשק ספר התורה בעת אראנו, עלי לבלות שפתי מנשיקה, כי עלי לנשקו ולנשקו בלי הרף ובלא הפסק, כל היום וכל הלילה, בשכבי ובקומי, ומקומי ועד שכבי, ובביתנו אני רואה ורואה ואינני מפסקת לראות ולהביט בספרי התורה יומם ולילה, וכל השלחנות וכל הספסלים אשר אתנו בבית כמעט מלאים ספרי תורה וחלקי ספרי תורה אני אוכלת וס"ת בצידי, אני שוחקת וספר תורה כנגדי, ובכל מקום אשר אני הולכת ויושבת ועומדת אני פוגשת בספר תורה".

כה היו דברי הריבה, ואשתומם על זה, ואומר לה: "בתי, בת מי את"? ותעניני: "בת סופר סת"ם". ונפתרה החידה.

כל זה סיפר החזן, ואין זה מעשה מעולם הציורים והדמיונות, כי אם מעשה שהיה, ועתה בני – פנה דודי אל התלמידים – עתה על פי התשובה הנצחת של אותה התינוקת תפתר לכם שאלת או קושית חברכם בדבר רגשותיהם האטומות ולבם המטומטם של תושבי וואלאז'ין, כי, אדרבא, היא הנותנת, כי מפני זה גופא שהם שקועים מלידתם במחזה קודש זה, וכל ימי חייהם לא יפסקו משמוע יום ולילה את קול יעקב בהמון קודש – מפני זה גופא לא תוכל הרגשתם לחוש את רגש הקודש ואת עונג הנפש אשר יחושו וירגישו האורחים העוברים ושבים דרך וואלאז'ין לימים ולשעות ורואים בהדרת כבוד התורה ותפארת עוזה, וכדאמרי אינשי: "השבע לא יחוש את הרעב".

ואל תשיבוני מגמרא דברכות שזכר השואל, ממה שאמרו שם דבני מתא מחסיא אבירי לב הם, שרואים ביקרא דאורייתא ולא אתגייר איש מהם, והלא לפי שבארתי, אין מקום לפליאת הגמרא על זה, כי הלא אדרבה, מדהם שבעים במחזה קודש זה שוב אין רגשותיהם פתוחים לקבל השפעת ההתפעלות הדרושה?

אין בזה כדי פירכא, יען כי כמבואר שם, בגמרא, היו רואים ביקרא דאורייתא רק פעמיים בשנה, בחדשי אדר ואלול, בעת האסף הדורשים והשומעים, ואין זה נקרא שביעה כזו עד שלרגלה יתאטם לבם כולו, אך היה להם להתיחס לזה ברגש קודש, ועל כן תפתר הסבה לזה שאטם נפשם וערלת לבם מצד אחר – מצד אבירות לב שלהם, וכמבואר בגמרא שם.

ויען דליכא מידי דלא רמיזא באורייתא – הוסיף דודי לדבר – אראה לכם רמז לזה באגדת חז"ל, ויסודו של הרמז הוא גם על פי הטבע המוטבע בתכונות בעלי חיים, והוא במ"ר פ' ויחי, על הפסוק וידגו לרוב: "למה נמשלו ישראל לדגים, מה דגים הללו גדלים במים, וכיון שיורדת טפה אחת מלמעלה (מגשמים) הם מקבלים אותה בצמאון, כמו שלא טעמו טעם מים מימיהם, כך ישראל, תלמידי חכמים, הגדלים בתורה, כיון ששומעין דבר חדש בתורה מקבלים אותו בצמאון, ע"כ.

והביאור הוא, כי כך טבעם של כל הברואים, והאדם בכלל, שכל דבר שהנברא מתמיד ורגיל בו כל ימיו, אין לו להנברא עוד אותו הקורת רוח ואותה ההתפעלות הדרושים לאותו הדבר, ואף כי הדבר מצד עצמו ראוי וכדאי לנחת רוח ולהתפעלות הנפש, אך הוא, הנברא, על פי הטבע המוטבע בנפש וברוח, דורש להתעוררות התפעלות על פי איזה דבר חדש וענין חדש, דבר וענין שעד עתה לא ראה אותם ולא חש אותם ודבר זה ידוע ומוסכם מחכמי חוקרי הנפש (פסיכולוגים).

ומטעם זה הנהוג בבתי מלכים ושרים להזמין מעת לעת מבשלים ומכיני מאכלים מצוינים ומומחים באומנותם, למען ימצאו להכין מזמן לזמן ארוחות חדשות כדי לעורר על פי זה את כוסף האוכל לאדוניהם, וזה הוא, מפני שהרגילות וההתמדה במין אוכל אחד תשביע את העין ותמנע את רגש תאות האוכל, ולתכלית זאת גם נמצאו בתי למוד וספרים מיוחדים המלמדים הכנת מאכלים רבים ושונים, והכל כדי לעורר ולהחיות את רגש העצבים וחמדת העין ומיתרי הלב בדבר חדש, ולקיים "וישן מפני חדש תוציאו", וזה מבואר.

ויוסף השואל לשאול: יורנו עוד רבינו, כי אם אמנם כן הוא, אבל במה זכו ההדיוטים האלה להעשות אכסנאים לבני תורה ולהיות כל עסקיהם בשמושה של תורה? (כי כמעט כל חלק העיר שהישיבה בתוכו תושביו משכירים מעונות בבתיהם לבני הישיבה, ויחד עם זה משמשים אותם בהכנת מזונותיהם וכל צרכיהם).

ויען דודי ויאמר: בשאלה זו לא עוד כל כך יפה כוונת כמו בהשאלה הקודמת, יען כי אם על אודות זכיה ידובר, מתבאר הדבר, כי לא הם זכו בכם, אך אתם, בני, אתם זכיתם בהם, ועליכם להמציא קורת רוח לכם ולהחזיק טובה להם על בערותם ועל הדיוטותם, ואפרש לכם הדבר: כי לו היו האנשים האלה בני תורה, כי אז, כי תשתמשו בהם, היה אפשר, כי הייתם דואגים ומצירים פן ואולי הנכם

"סדור פסח"

פסח: לשיא ההתעלות הגיעו בליל התקדש חג הפסח, ליל הסדר, כאשר הסבו כל בני הישיבה לשולחנו של רבם הגדול ומשפחתו. הנצי"ב ישב בראש, כמלך יושב על כסא מלכותו, ומכל עבר יסובבוהו גדודי התלמידים כבני אצילים, סמוכים לשולחנות עמוסים בקבוקי יין ממיטב בשר ודגים וכל מטעמים "כיד המלך". רק מעטים מתלמידי הישיבה נסעו אל בית ההורים לחג הפסח. הרוב המכריע ביכר להשתתף ב"סדרים" הנאדרים בקודש אשר ייערכו בוואלאז'ין. הסדרים נמשכו בלילה הראשון, עד שעה שעתיים אחרי חצות, ובלילה השני – שהיו מאחרים להתחיל – עד שבאו והגידו למסובין הגיע זמן קריאת שמע של שחרית.

והנה עדות אישית מר' מאיר מזכרונות ילדותו: כל החגים עם שמחתם הרבה, לא הגיעו בחשיבותם וברשמם הכביר למדריגת ה"סדרים" של פסח. ה"סדרים" היו נערכים בביתנו, וכל בני הישיבה בלי יוצא מן הכלל היו מוזמנים. בדעתו מה טיבם של ה"סדרים" בוואלאז'ין, היה כל בן ישיבה משתדל להשאר בחג הפסח בישיבה. היו מוותרים על הנסיעה לימי החג לבית הורים, ובלבד להיות מיסב ב"סדר" של אבא ז"ל. אפשר לאדם לתאר לו "סדר", שבו מסובים כמה מאות איש ליד השולחנות ואבא ז"ל בראש.

ה"חגיגה" החלה עוד יום קודם. מה רבה השמחה ששררה באותן השעות לפנות הערב: השמש עומדת לשקוע, האויר נעים וחמים, אבא ז"ל הולך מוקף קבוצה של בני ישיבה, אחדים מהם נושאים כלים לשאוב את המים, והכלים חדשים, נוצצים. מאחוריהם מוביל נושא המים חבית חדשה, שזה עכשיו יצאה מידי החבתן, ליצוק לתוכה את המים, ומסביב שרויה שמחה לא תתואר. אשריהם אלה שהגיעו לחג הגדול והקדוש וזכו לקיים את המצוות הרבות, הקשורות בחג זה של יציאת מצרים.

אותו יום שאופים בו את המצה, אנו משכימים בבוקר, הגדולים עם הקטנים, קודם הנץ החמה. גומרים להתפלל שחרית, והכל הולכים אל ה"מאפיה". על צד האמת, הרי זה בית ככל הבתים, ובו תנור ככל התנורים, אבל מכיוון שאופים שם מצה, הוכתר המקום

משמשים בכתרה של תורה, אשר על זה הקפידו חז"ל ואמרו "ודאשתמש בתגא חלף", ופרשו חז"ל במגילה (כ"ח ב') זה המשתמש במי ששונה הלכות.

אבל עתה, אחר שהאנשים האלה רחוקים הרבה ממעלת ערך כזה, אין לכם לדאוג עוד על פעולה זאת, ועתה, האח, בשובה ונחת, במנוחה ושלוה, עבדו לכם, בני, בהם כנפשכם שבעה, והיתה העבודה הזאת לברכה לכם ולזכות להם על שמשמשים את בני תורה.

וישחקו השומעים, וישחק גם הוא עמהם, ובקול תרועת שמחה ובהתרפקות עליו מאהבת נפש קראו ברגש "יחי רבינו"!

הזה לזמן מסויים בשם "מאפיה". אור ליום זה, לכבוד המצות של אבא ז"ל, ליבנו את התנור והכשירו אותו במיוחד. בבוקר ניגשו אל המלאכה. הפחים על גבי השולחנות מוכנים. אבל המעגילות לגלגל בהן את המצות, עשויות במיוחד בשבילנו לא מעץ אלא מזכוכית. הלשות והמגלגלות – נשים ובחורות. ונקבנים, גברים, הם בדרך כלל קבועים, אבל יש גם פנים חדשות. כי מזמן לזמן באים בני ישיבה לעזור בלישה, בגילגול ובניקוב – הכל יודעים, כי היום אופים "מצה של הרב".

אמא ז"ל, כמובן, היא המצביאה על כל המלאכה, אבל גם אבא ז"ל עומד שעה רבה של היום, ומשתתף בעבודת היום הגדולה. גם היום הזה הוא יוצא מגדר הרגיל בעינינו. מרגישים משהו מאוד נעלה.

והעיקר בא עוד ביום של ערב פסח. אז אופים "מצת – מצוה". על הכל כבר שורה רוח החג, כל הפנים וכל הכלים מזהירים בחגיגיות מיוחדה. וכבר טבלו במקוה, והחג כבר מלא בכל חלל האויר. אז אופים חצי שעה בערך את "מצת המצוה". בזה עוסקים רק הגדולים. אבא ז"ל בעצמו, כולו חגיגי ומזהיר בקדושה, יוצק את המים לתוך ה"מיירע" – עיסת המצה – ובני הישיבה החשובים שבחשובים הם הלשים, המגלגלים, הנקבנים, האופים וכו'. מחצית השעה הזאת נראית כמעט כאילו מביאים קרבן פסח בבית המקדש. אחד מושיט לחברו, וכולם יחד שמחים ומזמרים מעומק הלב הלל ושבח לגואל ישראל...

ה"סדר" נמשך שש או שבע שעות. בליל ה"סדר" השני, שמתחיל כרגיל במאוחר קצת, היו קמים מעם השולחן והולכים ישר להתפלל ותיקין. אבא ז"ל היה קורא את ההגדה ומבאר, וביאורים האלה נדפסו אחרי כן בספר "אמרי שפר". אבל גם כאן יש הבדל רב בין המלה הנדפסת, כל כמה שיפה היא, לבין הרושם הכביר של ה"סדר", כשהיו שומעים את ההגדה מפיו.

החלק הראשון של ה"סדר" עד לאחר כוס שניה עבר ברוח חגיגי, במשמעת פנימית, הכל ישבו כאיש אחד והקשיבו לכל מלה ומלה של ההגדה עם הביאורים, קשב רב. אך משהגיעו לסעודה, בין כוס שניה וכוס שלישית, פחת המתח וחדוות הנעורים היתה ידה על העליונה. לא הספיקו בקבוקי היין, שהירבו להעמיד על השולחן, וזמן זה עבר ליד השולחן בבדיחות הדעת. שיחות תלמידי חכמים, ובין קערה לקערה היו שותים ומזמרים, מזמרים ושותים. אולם שתויי יין לא היו.

כשרק התחילו בברכת המזון, עם הכוס השלישית ביד, שוב חזרה הרוח של תלמידים היושבים לפני רבם הגדול. ורק לאחר שה"סדר" נגמר, בשתים – שלוש שעות אחר חצות בליל ראשון, ובארבע – חמש עם עלות השחר בליל שני, היו פותחים בריקודים

ובהילולא. קבוצה מיוחדת היתה מקיפה את אבא ז"ל ומבדחת אותו בשירים ו"באמירת חרוזים". החרוזים של לילות ה"סדרים" הצטיינו בבקיאות רבה במאמרי חז"ל על יציאת מצרים, בדינים של פסח, במדרשים, בפסוקי שיר השירים, וכמובן היו ממולחים גם במאורעות השעה מחיי הישיבה. היו בני ישיבה שהראו כח רב בדבר זה, כמה מהם נעשו אחרי כן גאונים בתורה ובשירה, מפני שבחרוזים אלו היו באמת שתי הסגולות... (אחד החורזים בשעתו היה הגרא"ז מלצר)

ולא רק בני הישיבה השתתפו ב"סדרים" של פסח, אלא גם חלק גדול מבעלי הבתים שבעיר היו, אחרי ה"סדרים" בביתם, באים לביתנו עם כל בני ביתם. הילדים שגדלו בביתנו היה להם הרושם, ש"סדר" עורכים רק במאתיים או שלש מאות איש מסביב לשולחנות, אך יהודים סתם, סועדים בלי "סדר" ובאים לערוך את ה"סדר" בביתנו.

הנפשות היחידות, שלא השתתפו ב"סדרים", היו הנשים של ראשי הישיבה, מפני שמיום ערב פסח בבוקר היו מוכרחות לטפל בהכנת סעודה לכמה מאות איש, ובשעה שהתלמידים ישבו התענגו, היו ה"רבניות" עומדות במטבח להשגיח על המגישים ועל ה"חלקים", שאיש לא יקופח, ובשעה מאוחרת בלילה היו עייפות ויגעות כל כך, עד שהכופתות לא יכלו לעודד אותן. אבל הכל היה כדאי, כדי לערוך "סדרים" כאלה, שהיו כמעט בבואה דבבואה של השמחה בקרבן פסח בימי קדם...

אבל שמחת החג, נהפכה תיכף לאחר החג לשמחה של תורה בישיבה. בשבת שלאחר שמחת תורה, שבת בראשית, וגם בשבת הראשונה אחרי הפסח, שרוח חצי חג שרויה עליהן, הפסיקו בבת אחת את החגיגות וחזרו לחיים הרגילים, ללימוד התורה. כל השנה, בשבת בצהרים, לא היו כל התלמידים יושבים בישיבה. זה היה מתענג על המנוחה, וזה היה מטייל, או הולך לביקור. אולם בשבתות הראשונות עם התחלת ה"זמן", היתה הישיבה מלאה תלמידים. אז היה כל בן ישיבה קונה "חזקה" על מקומו שבחר לו. המקום שישב עליו התלמיד ולמד בשבת לאחר החג, נשאר בחזקתו לכל ימות הקיץ או החורף. איש לא תפס אותו, אפילו אם בעליו נעדר פעם. ה"חזקה" היתה מין חוק לא כתוב, ובן הישיבה זכה במקומו, על ידה.

השבתות שאחרי החגים, צורה מיוחדת היתה להן. היו מרגישים, כאילו האנשים היו רעבים אחרי זמן מה של "הילולות", ומיהרו לשבור רעבונם בגמרא...

אנו קוראים קטעי תאור מענינים ברשימותיו של ר' אפרים ראובן מושביצקי תלמיד הישיבה מעל דפי "בדרך": ...הגיעו הימים הקרובים לחג הפסח. ההכנות בבית רבנו

הנצ"ב נעשו בתכונה רבה. הרבנית בעצמה היתה נוסעת לווילנא לקנות את כל צרכי הסדר: יין, כוסות, כפות ומזלגות וקערות וכדומה בעד כל תלמידי הישיבה, כי בלילות הסדר וכן ביום האחרון של פסח היינו סועדים בבית הנצ"ב. ב"סדרים" היינו מסובים כולנו, איש לא נעדר, והסדרים היו חוגגים ברב פאר והדר, בזמירות ורקודים עד אור הבוקר.

עוד לפני הסדר, היינו מתאספים כולנו מקודם לבית הישיבה ומקבלים את החג בזמירות ורקודים, עד אשר נערכו השולחנות ונעשה הכל כיאות להיות בקבלת פני אורחים רבים. אז באו המשמשים לנו בסדר, בעלי הבתים הנכבדים שבעיר, שהם כבר גמרו את הסדר בביתם, לבקשנו להכנס לסדר, ויודיעו לנו כי הכל מוכן ומזומן כראוי. והיינו נכנסים אל הסדר בהמון, בזמירות, ברב צהלה ושמחה. ...ונכנסנו אל הסדר בשירה ובזמרה וקבלנו את פני רבנו באהבה וחיבה יתירה. תפסנו את מקומותינו אל השולחנות הערוכים לנו.

רבנו ישב בראש ועל ידו שני בניו הקטנים, ואנחנו כולנו ישבנו אל השולחנות שמלאו את כל החדר, ועל יד פתח הכניסה בשולחן קטן מיוחד ישבה הרבנית.

...את ההגדה הגיד רבנו בעצמו, ואנחנו כולנו שמענו את ביאוריו ודרשותיו על ההגדה. את ארבע הקושיות שאלו בניו: יעקב הבכור בלילה הראשון ומאיר'ל הקטן בלילה השני. רבנו לא ישב על מקומו, כי אם סבב אל שולחנותינו ודרש על ההגדה. בשני הלילות של הסדר דרש לפנינו גם את דרשתו ומאמרו הידוע "שאר ישוב", ושנדפס אח"כ בסוף חבורו, ובאור על שיר השירים...

...הסדרים עברו ברב פאר והדר, בשירה ובשמחה רבה עד אור היום. ובריקוד ובזמרה "ברוך אלוקינו שבראנו", שהיה הזמר המקובל בישיבה. שבנו מהסדר כולנו אל הישיבה ונתפלל את תפילת השחר.

החגים עברו עלינו במנוחה ובשמחה וביום אחרון של פסח סעדנו כולנו בבית רבנו ארוחת הצהרים. בשמחה וריקוד נכנסנו אחר הסעודה להישיבה ועשינו "חזקה" למקום שישב כל אחד ב"זמן" הבא. והתחלת זמן הלימוד נחשבה מהיום הזה...

מקום של כבוד תפס הניגון המסורתי לקטע "חסל סידור פסח כהלכתו", המיוחס לרבנו חיים. ידיעות מהימנות מזמנו של רבנו חיים אודות לחן זה לא נשארו, אמנם קבלה היתה בישיבה שרבנו חיים בכבודו ובעצמו חיבר את הלחן ההוא. עובדה זו היתה דיה כדי שהתלמידים ורבותיהם ישירו אותו בדביקות ובעריבות מיוחדות במינן, כיאה לניגון מיוחס אשר ממקור קדוש וטהור הנהו.



תוי הניגון שהלחין רבנו חיים

מי הוא מחבר הניגון? על שאלה זו ניתנו שתי תשובות. האחת מספרת, כמו שהבאנו, כי רבינו חיים מוואלאז'ין הוא בעל הניגון, והאחת אומרת, שבנו רבי איצלה הוא מחברו. ריבקינד כותב שבהיותו בוואלאז'ין שמע תוספת אגדה המספרת, כי בשעה שנסע רבי איצלה בשנת תר"ד לפטרבורג בענייני כלל ישראל, יצאו החיילים היהודיים שנמצאו בעיר הבירה של רוסיה, לקבל את פניו בשירה ובזימרה, כראוי לרב וגדול ומנהיג הדור כמוהו. וכאשר שב רבי איצלה לוואלאז'ין קבע את הניגון, שבו קיבלו אנשי הצבא היהודיים את פניו – ב"חסל סדור פסח". ומאז נתקבל הניגון הזה בוואלאז'ין, ומדי שנה בשנה שרו אותו ראשי הישיבה והתלמידים.

גם הרב אברהם זקהיים תלמיד הישיבה בספרו "נטעי איתן" מתאר מאורעות כמו שמחת פורים, שמחת בית השואבה, אפיית מצה שמורה וכו', הוא מזכיר גם כיום מיוחד את התאריך י"ד בסיון, יום השנה של הגאון רבנו חיים מייסד הישיבה, כאשר בני הישיבה היו יוצאים לבית העלמין להשתטח על קברו.

מעניינים הדברים שכתב הג"ר אליהו אהרן מיליקובסקי מי שהיה תלמיד מובהק של הנצי"ב ולימים רב ואב"ד בחארקוב ואח"כ בתל אביב: (ביחס לזכרונות ר' מאיר בנו של הנצי"ב). "כמעט לכל המעשים שנדפסו עד היום הייתי עד ראיה, וכמו חיים עומדים המעשים והאנשים לנגד עיני, אנשים שלשמם ולזכרם תאות כל נפש. וזה היה "בהיות ההיכל על יסודותיו, ומקדש הקדש על מכונותיו, וכהן הגדול [־הנצי"ב] עומד ומשרת, אשרי עין ראתה כל אלה". ועכשיו מה, "אין לנו לא אישים" – אלא 'אשם' וכו'".

"על הכלכלה"

פרשת כלכלת הישיבה בשנים אלו מהווה סוגי' בפני עצמה. מאות תלמידים ואברכים שמקום ארוחתם ולינתם היה ע"י שכירת מקום מגורים, בבתי תושבי העיר דוואלאז'ין, ודמי השכירות משולמים ישירות לבעלי הבתים ע"י הנהלת הישיבה, מלבד דמי "חלוקה" שהיו מקבלים הבחורים והאברכים, ומלבד החזקת בית המדרש על כל הוצאותיו, ועל כל אלה, אירגון המשולחים והשדרי"ם שהתפתח אז באופן מיוחד, כל זאת היתה כתעשיה שלמה ומסועפת בפני עצמה.

בני הישיבה ברובם הגדול, היו מקבלים תמיכה מקופת הישיבה. היו קוראים לזה בשם "דמי שבוע", כי הסכומים היו קצובים לשבועות, מששים קופיקות ועד רובל ועשרים וחמש קופיקות ל"בחור", ומרובל עד שני רובלים לשבוע ל"אברך". ה"חלוקה" היתה פעם בשבועיים. "חלוקה" זו לא היתה מיכאנית. אף על פי שבתחילת ה"זמן" היו קוצבים לכל תלמיד את חלקו, היו עורכים "רשימת החלוקה". אחת לשבועיים, במוצאי שבת היו מתכנסים ראשי הישיבה, המשגיח רבי שלמה דוד דינקין ואחד מן ה"מנהלים" – ליפא המנהל, יהודי תלמיד חכם וירא שמים[8] – והירשל ישעיה השמש, "שם דבר" בזמנו, יהודי פשוט אבל פיקח מאד, בעל עין חדה ובינת אדם, היה עומד מן הצד. הרשימה נערכה לפי סדר ה"פונדקאות" כלומר: אצל בעל בית זה וזה, דרים אלה ואלה מבני הישיבה, שכל אחד מקבל כך וכך, ובס"ה עולה, שבעל הפונדק צריך לקבל כך וכך. כשהיו עורכים את "רשימת החלוקה", היו נשמעות כמה הערות. ראשי הישיבה העירו, שבן ישיבה זה וזה, הוא גדול בתורה וראוי לתת לו יותר. ה"משגיח" העיר, שבחור פלוני הוא מתמיד גדול וזקוק הוא לתמיכה יתירה וכו'. מתן ה"חלוקה" נעשה בדרך כבוד, בן

---

8) הוא היה אביו של הגאון רבי מרדכי זאב דזיקאנסקי ר"מ בישיבת "עטרת צבי" בקובנה, ובישיבת "אור ישראל" בסלובודקה ועוד. כנראה שבאותה תקופה היה משגיח נוסף בישיבה בשם רבי שמעון. כך מצאנו במכתב ששלח רבי יוסף דוד שחור להנצי"ב בשנת תרל"ט: "אדברה נא שלום לכ' הרב הג' יא"ב משגיח בעינא פקיחא בישיבת דוולאז'ין מוהר"ר שמעון נ"י יאריך ימיו בטוב".

הישיבה לא נתבטל מלימודו, בעל דירתו, יותר נכון בעלת דירתו, היו מקבלים את הכסף המגיע להם. על כל פנים ה"בחור" או ה"אברך" לא ידע את ייסורי האדם בשעה שהוא מקבל תמיכה ממישהו. עולמו לא חשך בעדו...

מן הראוי להזכיר את הרבנית – אשתו של הנצי"ב בזיו"ש, בתו של ה"ערוך השלחן", שידה היתה רבה בניהול חלק ממערך הכספי. בנה ר' מאיר מספר: שדה הפעולה של אמא ז"ל היה כפול: מצד אחד, לעזור לבני הישיבה, ומן הצד השני לתמוך ב"בעלי הבתים" של העיירה וואלאז'ין, שהיה להם עסק עם בני הישיבה. פירוש הדבר, בכל אלה בעלי הבתים, שאיכסנו את בני הישיבה בחדריהם. כפי שנזכר למעלה, היתה ה"חלוקה" – הכסף שחולק פעמיים בחודש לבני הישיבה – ניתנת לא במישרין אלא בעקיפין, כלומר, לידי בעלי הבתים, או על פי רוב לבעלות הבתים, שהיו באות בכל ראשון בשבת לסירוגין, ולפי החשבון של האכסנאין שלהן היו מקבלות את המגיע להן. החלוקה למעשה של הכסף, נתקיימה ב"חדר השני" של הישיבה, וה"משגיח" היה המחלק. אבל לא כל בעלי הבתים, או נשיהם, היו באים לקבל את החלוקה בזמן הקבוע. חלק הגון מהם היה מקבל את הכסף מראש בסכומים גדולים על חשבון העתיד, כשהיו זקוקים לחמישים או למאה רובל בבת אחת, ופעמים לסכום גדול יותר, על חשבון זה שבני ישיבה "יתאכסנו" אצלם ו"חלוקתם" תפרע את המלווה קימעא קימעא. דברים אלה לא נכללו בעסקי יום יום של הישיבה וההנהלה, כי אם בתחום הכלכלי, וכל ענייני כספים של הוצאה והכנסה, במובן הרחב והגדול יותר נכנסו לחוג פעולתה של אמא ז"ל.

בשכל טוב הנטוע בלבה, בתבונתה העמוקה וברוחה הפעיל, ניהלה את הענינים הכספיים של הישיבה בתפיסה רחבה. היא היתה לא רק ממונה על הכסף שישנו, בעין, אלא גם התאמצה להשיג כסף בזמן שהיה חסר. כל העול של עניני כסף היה מוטל עליה. כשהיה צורך ללוות כסף – וצורך זה היה לעיתים קרובות מאד – וכשהיו מוכרחים לפרוע חוב וכסף אין, נשאה וסבלה אמא ז"ל את כל הדאגות הללו. השיגה, לוותה, האריכה זמן התשלום, הכל כמו שנהוג בעולם הגדול, מתוך חשיבות, מתוך סבלנות, וכרגיל בעסקים אלו – ב"קבלת יסורים באהבה". על ידי כך, קודם כל, הוסר עול הדאגות מעל אבא ז"ל, שלא ידע את הקשיים החמריים, שבכוחם לשחוק אף את האדם הגדול שבגדולים... ועל ידי זה שהאשראי של הישיבה עמד איתן, והתשלומין נעשו בזמנם, נשתבח גם מצבם של בני הישיבה וכבודם עלה. ידוע ידעו בוואלאז'ין, כי החזקת אחד או שנים מבני הישיבה כאכסנאים בבית, הרי זו הכנסה בטוחה, שיש לסמוך עליה. החנווני מצא כסף ללוות בשעת דחקו, האומן קיבל את הסחורה הדרושה לו בהקפה, בזמן שבא למשכן את כסף ה"חלוקה", שעתיד הוא לקבל מאת בני הישיבה שבביתו,

ובלבד שהרבנית, אמא ז"ל, אישרה את המילווה והבטיחה, שתשגיח על כך, כי בכל שבועיים תגבה את הסכומים המדוברים ותמסרם למי שהם מיועדים. בעלי הבתים ובעלות הבתים היו חולקים איפוא, כבוד לבן הישיבה, וכל מה שגדלה חשיבותו של ה"בחור" או ה"אברך" בתורה וה"חלוקה" שלו היתה גדולה, היה כבודו גדול, משום שעל יסוד "אכסניה הגונה", שבה דרים בני ישיבה "מעולים", היתה ההכנסה בטוחה יותר ואפשר היה לקבל במידה יתירה ובקלות מרובה את הכסף מראש. כמובן, היה דבר זה קשור בעמל רב ובמאמץ גדול וגם בעבודה טכנית מרובה, משום שגם הנהלת הפנקסים של כל זה היתה בידי אמא ז"ל.

מסירות זו לתורה היתה ניכרת גם בזמן שהיה מתקבל ה"דואר", היינו, ביום שהיו מקבלים מכתבים בוואלאז'ין, ואז היה מתקבל גם כסף לא רק בשביל הישיבה מאת ה"משולחים" השונים ומיחידים, שהיו שולחים את תרומותיהם, אלא גם הרבה מבני הישיבה היו מקבלים כסף מאת הוריהם או קרוביהם. וכדי שבני הישיבה לא יצטרכו בעצמם ללכת לבית הדואר, לשם חתימה על שובר הקבלה ולפעמים גם להמתין שם שעה ארוכה ולבוא מתוך כך לידי "בטול תורה", היתה אמא ז"ל עושה כל זה. וכאשר "בא הדואר" פעמיים או שלוש פעמים בשבוע, היתה הולכת לבית הדואר וחותמת שם במקום בני הישיבה, מקבלת את הכסף ומחלקת אותו אחרי כן. כאן לא עצר אותה שום דבר, לא השלג ולא הגשם, גם לא התענית ואפילו לא מחלה לפעמים, כי איככה תוכל אמא ז"ל לתת לבן ישיבה שיחכה עוד יום בזמן שוודאי הוא זקוק לכסף במוקדם?!

אין פלא איפוא, שכל בני הישיבה, אפילו בעזבם את וואלאז'ין, ראו את אמא ז"ל כחלק חשוב מן הישיבה, והרבה מבני הישיבה, מהם גאונים וגדולים מפורסמים, רואים את עצמם כתלמידיה באהבת התורה. במידה זו היתה היא רבנית גאונית...

גם מערך אירגון המשולחים לא היה דבר קל היו צריכים לדאוג שיצאו ויבואו וגם יצליחו. מעל כל אלה עמד כמובן הנצי"ב וגם שלח על ידם מכתבי בקשות לעת הצורך.

כדי להגדיל את הכנסות הישיבה התחיל הנצי"ב פונה ליהודי אמריקה. רבים מרבני אמריקה פנו בשאלות להנצי"ב ומן התשובות נדפסו ב"משיב דבר". וכשהכביד עליו משא הישיבה פנה במכתב מעל עמודי "המליץ" ליהודי אמריקה וזו לשונו:

ב"ה יום ג' לסדר וזה שער השמים תרמ"ה, פה וואלאז'ין.

ישאו ברכה וצדקה כבוד אחינו אנשי בני רו"פ יושבי במרחקים בכל ערי אמריקא, יברכם ה' לעד, וחסד ה' מהם לא ימעד, לעשות לנפשם שם בבתי ועד, וצדקתם ופרי חסדם יאיר לפניהם בעו"ז ולחיי עד.

⇦

הן הרבה מאחינו החזיקו זה כמה שנים בעץ החיים הישיבה הק' והמפוארה פה"ק וואלאז'ין, ומאיזה קהלות ק' הגיענו המקובץ בקרבם ע"י השרידים אשר ה' קורא לזכות את הרבים, וזכות התורה יעמוד להם להאיר ככוכבים ולהרבות ביניהם עוד יראי ה' ומתנדבים.

עתה ברוכי ה', הן הישיבה הק' עתה רחבה ונסבה למעלה, ורבו בה חברים ותלמידים בהמון רבה, ומן הנמנע לכלכלה ולפרנסה ע"י ההכנסה הקודמת, וגם זה נודע למע"כ יצ"ו, כי אחינו היושבים במדינת רוסלאנד, רובם מדולדלים ועמוסים בצדקות יותר מכפי כחם. ע"כ בצר לנו הנני קורא מן המצר לאחינו הרחוקים במושב וקרובים במחשבה, וידם פתוחה לכל דבר חסד, וה' ישלם גמולם. עתה יזכו נא בפעולת צדקה המיוחד לישראל עם ה', להאציל ברכה להחזקת תורה אשר היא חיי היהדות בישראל ומשמרת ישראל בעמים, ויכירו לטוב סגולת הישיבה הק' יסוד מוסד להחזקת תורה בישראל. והתעשתו לקרוא נדבות ולאסוף ולשלוח אלינו לתת להעומדים לפני ה' בעמל תורה. ומי שרוח ישראל נוססה בו ימצא לב להחזיק במצוה אשר ה' חפץ למען צדקו לזכות בה את עמו, ולא יקשה בעיניו ליתן ולחזור וליתן לדבר מצוה זו אשר משמרת היא עמהם.

והזוכה לפני ה' לעשות סגולה לנפשו לחיי עד, יאציל סך מסויים לקיום הישיבה הק' אשר ישא פרי צדקה מדי שנה בשנה, ובזכות זה יאושר בזרע ברוכי ה' נטעי נעמנה, וצדקתו יהלך לפניו לחיי העוה"ב במנוחה נכונה, וישמח לראות עולמו בחייו, דור ישרים יבורך בישראל.

דברי העמוס בעבודה, המצפה לישועה להביא ממרחק לחמה של תורה

נפתלי צבי יהודא ברלין[9]

ואמנם יש מן השנים שההצלחה האירה להם פנים, כי על כן בית אולפנא רבתא עץ חיים דוואלאז'ין מפורסמת היא ונישאת בפי כל. נפוצה היתה אז ההלצה: הָרי החושך אינם במציאות כלל, כי אילו היו קיימים, היה נוסע לשם משולח מוואלאז'ין...

---

9) עוד אפשר היה לפנות באותם הימים ליהודי אמריקה בבקשת כספים בלשון הקודש ובמכתב שלוח ממרחק, וכנראה שהמכתב הצליח לאשר שלחו. בשנת תרמ"ו נוסדה בניו יורק "חברת עץ חיים אנשי וואלאז'ין", והטילו על עצמם את החובה לתמוך בישיבת עירם.

ראה את המאמר "שבילי החנוך", מאת יצחק ריבקינד, (תש"ד עמ' 245,) ושם הוא כותב: "עוד כעת בהכנסך לבית הכנסת של אנשי וואלאז'ין ברחוב מדיסון 209, הנך רואה מודעה באידית תלויה על הכותל: "מי שרוצה בקופסא של ישיבת וואלאז'ן, ימסור את כתובתו בבית הכנסת בידי השמש או חבר הועד ויבואו להדביק, ובכל שנה אחרי סוכות מתנדב ועד מבית הכנסת לישיבת וואלאז'ין וכל מנדב יקבל קבלה משם. גם סתם נדבות מתקבצות ואין מי שיהנה אף פרוטה".

האמת, שהיו גם שנים קשות לבני הישיבה מהבחינה הכלכלית, וכמו שמצינו תיאורו ואזהרתו של תלמיד הישיבה בעתון "המליץ" משנת תרמ"ה. (כפי שמצטטו מירסקי).

"כנודע לא נהוג פה לתת לבחורי הישיבה ארוחות איש יומו, רק "קופת הצדקה" משען לאין נכון לו, וכל תלמיד שצריך לעזר יביא מעירו תעודות רבנים וראשי עדתו, המעידים על כשרונו ותומו, וכי ראוי הוא לתמכו ולסעדו, ובתומתו יאמין כי כל מחסוריו יהיו על הג' ר"מ. אך איך יפוג לבו בבואו הנה, והרב הג' לא יוכל למלאות אף חצי צרכיו כי אפס כסף, ורק בעמל וביגיעה רבה יאציל לו מעט ברכה, כי יוכל לאכול פת במלח במשקל ולישון על הארץ, וכה יחיה חיי צער כל הימים אשר יתגורר פה עד אשר יצלח להגיע למחוז חפצו.

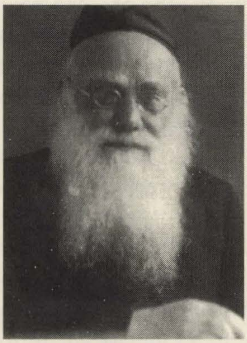
וזה דבר החלוקה מהכסף הנקבץ על יד לתכלית זו יתן הגאון משפט הבכורה לאלה התלמידים אשר ערי מולדתם מרבות להתנדב למעשה צדקה זו. וגם אלה ישיגו לכל היותר 75 קאפ' לשבוע מכסת התרומה הנחלקת פעמיים בחודש. במה דברים אמורים אם כל אחד הוא יחיד מעירו, אך אם יבואו אחדים מעיר אחת ונגרע מערכם עד 60 קאפ' לשבוע לכל אחד מהם, ולפעמים גם פחות מזה, איש לפי ערכו ומצבו ולפי ידיעותיו בתלמוד, לפי ראות עיני המשגיח, ורק יחידי סגולה יקבלו רו"כ שלם לשבוע, מלבד נשואים הבאים הנה להתקין עצמם להיות ראויים להשיג סמיכה להיות מו"צ בישראל, אלה יקבלו פרס עד שני רובל לשבוע. וכל זאת יען הכסף הנקבץ על יד מנדבות עיר ועיר ע"י המשולחים מצער הוא מאד לעומת מספר התלמידים המתרבים שנה שנה, והם עולים כעת עד לארבע מאות ויותר, ורובו הם בני עניים שמהם תצא תורה, וצרכי איש איש לכל הפחות רובל וחצי על מזונות, מלבד יתר ההוצאות. ובכן גם המרבה לקחת שבעים וחמש ק' לשבוע, מוכרח אביו או קרובו או מכירו לשלוח לו לכל הפחות רובל וחצי עד שני רובל לשבוע, ולכל הממעיט לקחת, על הוריו להוסיף לו למען יוכל לחיות על כל פנים בדוחק.

אי לזאת על כל תלמיד החפץ לבוא הנה לשמוע בלמודים, עליו לחשוב חשבונו ולדעת מאין יבוא עזרו להקל מעליו דאגת כלכלה שהיא קשה כקריעת ים סוף, ואל יבטח בנדיבות ובנסים פן ינחם באחריתו, כי יפול ברעה אשר לא יוכל להמיש צוארו ממנה, כי להשאר פה לא יוכל בלי לחם ושמלה, ולשוב לביתו תקצר ידו, כי תכלה פרוטה מכיסו. כי בעלי הבתים הנותנים מעון ומזונות לבחורי הישיבה בהקפה משך שבועות אחדים יעשו שומא בחפצים אשר הביאו התלמידים אתם, ובראותם כי מחצית ערכם כבר אכלו, יקחום בעבוט ויגרשום מביתם, ואז מר גורלם מאד. ואם גם יושיט למו הר"מ לפעמים משען איזה רו"כ נוסף על הקצוב לשבוע, מה יועילם זה, אם נושיהם רבו וינגשו בם עד

חמישים רו"כ ויותר. ואם גם יסדנו פה אגודה "מחזיקי תורה" מנדבות כל תלמיד לפי מסת נדבת לבו מדי שבוע בשבוע, להחזיק ביד תלמידים בבואם במצוק, אך אי אפשר לה לשלם לנושים מחבריהם סך עצום כחמישים רו"כ. וכן גם הגמ"ח אשר יסדנו, הוא רק להלוות בעבוט לתלמידים בלי הבדל בשעת דחקם, אך לא לכל צרכיהם המרובים. ובכן יקרה לא אחת כי התלמידים אשר מחצית חפציהם נשארו בידי בעה"ב ומחציתם בעבוט בהגמ"ח, יפשטו את הרגל ויברחו מזה.

ורק באופנים שונים יהי באפשר להציל כמה נפשות מצרה כי יוסיפו המתנדבים להאציל ברכה לקופת הצדקה, וכי התלמידים ישימו על לב היטב טרם עזבם את בתי הוריהם, אם תמצא ידם למלאות לכל הפחות חצי צרכיהם פה בלא משען הצדקה.

כ"ד זעירא דמן חבריא, מנחם מענדיל בהרב"י בונימאוויטש, יליד פאמאנץ"



רבי שמעון שקופ

רבי שמעון שקופ ראש ישיבת גרודנה היה רגיל לספר לתלמידיו על עניותו בתקופת לימודו בוואלאזין, שכשנקרעה סולית נעלו ונשאר עם החלק העליון של הנעל... לזרוק את זה לא אבה, משום שלא היה לו כסף לקנות חדש, והיה הולך בלי סוליה. וכשהיה יורד שלג היה כורך סמרטוטים תחת נעלו כדי שלא יצטנן מהצינה. (תורה יבקשו מפיהו)

וראה גם מכתבו של הנצי"ב שפירסם בהצפירה ג' אדר ב' תרנ"א:

באשר רבים המה החברים והתלמידים הנשארים בהישיבה הקדושה על הקיץ הבא לזאת מצאתי לחובה להודיע כי לא יהין שום חבר או תלמיד לבוא אל הקיץ הבא עלינו כי אין אנחנו יכולים לקבל יותר, גם מפני חוקי הממשלה ירום הודה, גם מפני משא החובות אשר רבו עלינו, עד שאני דואג שלא תמוט חלילה הישיבה הקדושה מפני כובד משא החובות וכובד ההוצאה המרובה על פני ההכנסה.

והגדת בזה להרבנים והגאונים שליט"א, כי לא יפצירו בנו לקבל הנראה בעיניהם, כי אינם חוששים לקיום הישיבה הקדושה אם מפני מעוט אמונה בנו, אם מאשר אין חוששים לצערנו, ה' יכפר עליהם.

⇦

> גם הבאים על מזונות עצמם, והמה יותר מן האפשר להתקבל על פי חוקי הממשלה ירום הודה, ועל כן לומדים בבית המדרש או במקום אחר, ידעו הוריהם כי לא תוכל שימת עינינו להשגיח עליהם ואין אנו אחראין להם, וה' יחוס עלינו ויזכנו להגדיל תורה.[10]
>
> נפתלי צבי יהודא ברלין

---

10) מענין לענין באותו ענין – ביחסי הכלכלה בין בני הישיבה לבני העיר, מספר ר' מאיר ברלין:

פעם אחת הגיע הדבר לידי סכסוך עצום בין בני הישיבה ובני העיר. זה היה בשל ענין כלכלי. כמו בכל שאר הערים והעיירות, היה קיים גם בוואלאז'ין מס (קורובקה – מס הבשר) על בשר ושמרים, שהוא היה ההכנסה היחידה של הקהילה. מובן מאליו, שבני הישיבה באכלם לחם ובשר, היו מכניסים חלק הגון מהכנסות הקהילה. איש לא העלה על דעתו, שלא כך צריך להיות ולא כך אפשר להיות. אולם כשנתרבה מספר בני הישיבה והמצב הכספי של הישיבה נעשה קשה מאד, בא משבר בכל חיי הישיבה. להוצאות הגדולות דאגה ההנהלה. אולם היו עניינים קטנים, שנגעו לבני הישיבה בלבד, ואף הם התחילו מרגישים במצוקת הכסף. אחד המוסדות הפנימיים החשובים של הישיבה, היה "ביקור חולים". אחד מבני הישיבה שחלה והמחלה היתה חמורה, היה הדבר קשור בהוצאות גדולות. לא הסתפקו ברופאים של העיירות הקטנות, אלא הביאו רופא גדול מוילנא או ממינסק – הערים הגדולות הסמוכות – ודבר זה עלה בעשרות, ולפעמים גם במאות, רובלים. בזמן שאחד מבני הישיבה חלה, רבצה עצבות על כל הישיבה, זה היה לא רק רגש של ידידות ואחוה, היה בלב רגש של אחריות לבן שהוריו רחוקים ממנו, וכל בן ישיבה התאמץ לשבת ליד מיטתו של החולה, ולהיות לו ממלא מקום אבא ואמא, אח ואחיות, כדי שהחולה כאן וקרוביו שם לא ירגישו, כי בנכר הוא... גם ראשי הישיבה התייחסו לכל בן ישיבה כלבן שלהם. אבא ז"ל היה הולך בעצמו לבקר את החולה, וכמובן, בעברו דרך הסימטאות ובהיכנסו לחדר הצר, שבו שכב החולה, היה הדבר מעורר תשומת לב. מביתנו היו שולחים ממיטב המזונות לחולה, והנשים של ראשי הישיבה היו באות פעמים אחדות ביום לראות את פני החולה. את ההוצאות הנחוצות היתה נותנת הישיבה וגם המוסד "ביקור חולים" של התלמידים, שכן בן הישיבה ודאי "לא היה יכול להרשות לעצמו" להיות חולה. פעמים, בזמן שהמחלה לבשה צורה חמורה מאד, היו מודיעים להורים ומבקשים שתבוא האם או אחות, ויש שהיה צורך לשלוח מוואלאז'ין להוצאות הדרך. שום עיכוב לא היה מעולם בענינים כאלה.

כשמספר בני הישיבה נתרבה, ובמקרה היה אז חורף קשה מכפי הרגיל, היה מספר החולים גדול מבשאר הימים. חברת "בקור חולים" של הישיבה קצרה ידה מתת סיוע לכל, ומנהליה חישבו ומצאו, שיש מקור חדש להכנסה. עליהם לדרוש מאת "ראשי הקהל", מנהיגי העיר, שהכנסת מס הבשר והשמרים בשיעור אותו חלק שמכניסים בני הישיבה, תוחזר לטובת "ביקור חולים" של הישיבה. טענה זו היתה צודקת, אך לא קל להוציא כסף מידי גבאים והדרישה נדחתה. נתכנסו בני הישיבה לאסיפה, נמנו וגמרו "להחרים" את הבשר והשמרים של וואלאז'ין, לנסות את הכוחות ולראות יד מי תהיה על העליונה, של ראשי הקהל הזקנים, או של בני הישיבה הצעירים. הכריזו איסור, ששום בן ישיבה אינו רשאי לאכול בשר, וגם חלה ולחם אסורים באכילה. אך אם אמנם בלא בשר, אפשר להתקיים במאכלי חלב, ובשעת הדחק יוצאים ידי חובת אכילה בתפוחי אדמה עם דג מלוח, אבל מה לעשות בלי לחם? ביקשו ומצאו עצה: יש לאפות מצה, שכן אין צורך בשמרים למצה, ונמצאה הקיבה שבעה וה"קורקבקה" רעבה...

שכרו תנור והתחילה פרשה של אפיית מצה. בני הישיבה הסיקו בעצמם את התנור, לשו את העיסה, אפו את המצה, ומי כבני ישיבה מומחים לאפיית מצה? עברו שלושה ימים, שבוע ימים, השביתה נגד ה"קורובקה" נמשכת, ומנהיגי העיר עומדים בעקשנותם ואינם רוצים לוותר, ממאנים לתת אף פרוטה! ובינתיים ראו בני הישיבה ונוכחו, כי הענין של אפיית מצה אינו פשוט כל כך, יש בו בזבוז זמן והוא גורם לביטול תורה, וכדומה. ושוב: לא קל לאדם להתקיים זמן רב בלי אכילת בשר, מאכלי חלב אין בהם כדי להשביע, כדי לחזק את הגוף כראוי, ומה יהא הסוף? יש לבקש תחבולות נמרצות. כינסו אסיפה והחליטו: להביא בשר ושמרים ממקום אחר, ואזי יאכלו הבחורים וישבעו, וה"קורובקה" של העיר תישאר ריקה. אבל כאן ניגלו שוב מכשולים. שמרים, אמנם אפשר להביא, שכן הם תופסים מקום מועט, גם אפשר להביא לחם אפוי מן העיירה הסמוכה על ידי עגלונים נכרים (בעלי העגלות היהודים הרי עומדים על צד בעלי הבתים, ולא יסייעו לשביתה), אך בשר בשביל כמה מאות איש, אי אפשר להעביר בנקל. ולשלוח על ידי נכרי הרי אסור. נשארה רק דרך אחת: נוטלים את הענין לידיהם, בוחרים מקרבם בחורים אחדים, המקבלים על עצמם לשכור עגלות ולנסוע בעצמם להביא בשר. גזרו וקיימו.

בבוקר בהיר אחד – והנה בעיר "בשר לבני הישיבה". במקום מסויים עומדים בני ישיבה ומחלקים בשר, כאילו היו קצבים בני קצבים... בעיר נתעורר רעש, מבקשים עצות ותחבולות "להפר את השביתה", ואינם מוצאים. קצבי העיר, שבשבילם הרי זו שאלת פרנסה, אמרו, כי בכוחם יתגברו על "הבחורים המעטים". מה עשו? יצאו לדרך המלך, שמרו וארבו, הביטו והציצו, ישבו וחיכו לבואו של בן הישיבה עם הבשר. יגעו – ולא מצאו. עיניהם רואות רק עגלות של נכרים – ולבן ישיבה אין זכר. ובינתיים הולכים ובאים אל העיר מטענים חדשים של בשר, שבני הישיבה מביאים, מה סודו של דבר? בני הישיבה הבינו מראש, כי שומרים עליהם, ובכן שאלו לא רק את הסוס והעגלה של הנכרי, אלא גם את מלבושיו. וכך ראו הקצבים לפניהם רק "נכרים", ובאמת היו אלה צדיקים "נסתרים"...

באין ברירה, החליטו הקצבים ללכת בדרך הסלולה. פעם, בחמישי בשבת בערב, בית הישיבה היה מלא התלהבות של עוסקים בתורה, והנה התפרצו שמונה קצבים ובידיהם מקלות וגרזנים ונתנו עיניהם בבחורים שחשדו בהם, והתחילו מכים. אולם בני הישיבה כוחם לא רק בתורה, אלא גם במלחמה. הם הקיפו את שמונת הקצבים וחבלו בהם... הקולות והזעקות עלו מכל עבר. התחילו רצים, הללו מן הישיבה והללו אל הישיבה. הקהל הלך ורב, ומלחמה ממש פרצה. בתוך המהומה, עמד אחד הקצבים ורץ לביתנו מתוך זעקות וחרפות. אחד מבני הישיבה, קישיניובי, הקדימו ובהיכנסו מתוך ריצה לביתנו סגר את הדלת, סחב והביא שלושה ארגזים גדולים מלאים כלי פסח, שעמדו שם, ולמרות משאם הכבד, שרק שנים שלושה אנשים בכוחם להרים, הרימם הוא לבדו אחד אחד וחסם בהם את הדלת.

עברה שעה קטנה ואבא ז"ל יצא, השקיט את ההמון, והקצבים, לא בני הישיבה, הלכו לבתיהם לא רק חפויי ראש אלא גם חבושי ראש...

בתוך המהומה הגדולה שמעו בני הישיבה איך אחד הקצבים, איש צעיר, פגע מתוך כעס בכבודם של ראש הישיבה ובני הישיבה. על דבר כזה אסור לעבור בשתיקה. בליל שבת, בשעה שבעלי הבתים באים לבית המדרש להתפלל, מצאו מודעה מודבקה בשם בני הישיבה: היות וקצב פלוני בן פלוני פגע בכבוד הרב, הרי הוא לפי הדין מוחרם ומנודה, והם, בני הישיבה, מטילים עליו חרם עד שיקבל נזיפה כדין. הקצב לא ידע דבר, ואולי חשב, כי בשל המחלוקת בין העיר והישיבה לא ישימו לב לחרם. ובכן בא בשבת בבוקר להתפלל כדרכו. כשנכנס לבית המדרש, התרחקו הכל ממנו ארבע אמות, כדין מנודה. האיש התעלף, והוציאוהו מבית המדרש כל עוד נפשו בו. ממחרת, ביום הראשון, לא בא איש

"נעץ חזיר טלפיו"

כאמור, שנים אלו של הישיבה היו שנים יפות ומוצלחות מאוד. אבל יפיה וגדלה היו לא רק יתרון, כי אם גם חסרון. כי בשנים אלו הרימה ההשכלה ראש, וכל דעתם של ראשי המשכילים היתה לשנות ו"לתקן" את תכניות הלימודים של היהדות הנאמנה. בעיקר היתה מגמתם אל עבר ה"חדרים". גם הם ידעו את הסוד "אם אין גדיים אין תיישים". אך מפרסומה הגדול של ישיבת וואלאז'ין, הבינו שכל עוד המבצר הזה קיים אין להם כל סיכוי להשיג מטרתם.

מספר ר' יעקב ליפשיץ: בשנת תרל"ט כשנתמנה השר "מאקאוו" למיניסטר הפנים, קבל המיניסטר הזה כתב מלשינות בדבר ישיבת וואלאז'ין. בימים ההם בהודע הממשלה מאיזו בתי ספר בלתי מאושרים, הביטה עליהם בעיני חשד שהנם כמו נסתרים ונעלמים שאין עין הרשות צופיה עליהם כלל, ושיש לחשוש שיש שמה קן של חרשי משחית... במלשינות נאמר שהישיבה הנעלמה הזאת מתקיימת זה יותר משמונים שנה והיא נעלמה מעיני הממשלה כל עיקר, ואין הרשות יודעת כלום במה עוסקים שמה (ובאמת הלא הי' גלוי וידוע שהתקיימה בתור בית מדרש גבוה לתלמידי חכמים), וע"כ יש מקום לחשוד שנעשים שמה מעשים תעתועים נגד הממשלה, וראוי ע"כ הדבר לתשומת לב, ולסגור את הישיבה הנסתרה הזאת ולענוש את מנהליה.

השר מאקאוו התייחס באופן אחר לגמרי לישיבת וואלאז'ין, ומתוך המלשינות עצמה דן המיניסטר שאחרי שישיבת וואלאז'ין מתקיימת זה כשמונים שנה בתור בית מדרש גבוה, ונתיסד על ידי גאון וצדיק אחד בודאי אין לחשדו כלל בכונת מרד נגד הממשלה,

---

לאיטליז שלו לקנות בשר. בביתו – יללה. אשתו באה אלינו, לביתנו, בבכי ונהי. אבא ז"ל אמר לה, כי על כבודו היה מוחל, אך על כבודם של בני הישיבה אינו יכול למחול. גם את הנידוי לא הוא שהוציא, ואפילו לא ידע על זה, אלא בני הישיבה הוציאו, ואין בידו לעשות כלום. ביום הבא, בשני בשבת, אחרי התפילה, בשעה שאבא ז"ל יצא מבית הישיבה ללכת לביתו והרבה מבני הישיבה הולכים אחריו, ישב הקצב ליד המפתן חלוץ נעליים וקיבל נזיפה. אמרו לו: "מותר לך", "מותר לך", "מותר לך", והוא הלך לביתו למכור את הבשר באיטליז שלו.

הסכסוך בין בני הישיבה ובעלי הבתים נגמר בדין תורה, שהובאו לו שלושה רבנים ממקומות אחרים. אבא ז"ל לא רצה להשתתף בד"ת זה, בתור "דיין דמתא", אבל הד"ת היה בביתנו בנוכחותו של אבא ז"ל. היו "טוענים" מצד העיר ומצד בני הישיבה. אחד מן ה"טוענים" של העיר, ראש הקהל "יוסי ר' ליג'ס", יהודי זקן ופיקח, מן "המשכילים" בימים ההם, רצה להוכיח, כי בני הישיבה בוואלאז'ין קונים בשר בזול יותר מאשר בשאר מקומות, משום שמזמן רבנותו של בעל "שאגת אריה" בוואלאז'ין מכשירים שם "מכה בדופן" (שאלת כשרות בבהמה שקיבלה מכה בצידה ויש חשש לפגיעה באיברים הפנימיים). מה שבערים אחרות אינו כשר. נענה בן הישיבה ואמר: "ר' יוסי, על מכה בדופן אנו מוותרים לך עד מאה ועשרים שנה..."

ואם במשך כל העת לא נמצא שום עוול בישיבה ולא נשמע שיש שמה איזה שמץ של מרד, א"כ להיפוך, בית מדרש כזה יהי' כתריס נגד המורדים, ועל הממשלה לאשרה. אחרי חקירה ודרישה נתאשרה הישיבה ועמדה תחת השגחת הכללית של השכלת העם, גליל (אקרוג) ווילנה, והקוראטור לא דרש שום פרוגרמה מהישיבה. ובכן מן המלשינות שכוונתה היתה להרס הישיבה ולהחריבה באה תועלת שנתאשרה.

אולם מכיוון שנכנסה תחת רשותה של הממשלה, החלו איזה מורים עברים מהמשכילים החדשים לתקוע צפורניהם "בישיבה הק"', בידעם שמעכשיו עין הרשות צופיה על הליכותיה. והנה פתאום, ופקודה יצאה שבישיבה תהי' תכנית של למודי חול, והלמודים יתלמדו ע"י מורים בעלי "צענז" כחוק... וזה הי' אז הצעד הראשון להריסת ישיבת וואלאז'ין ע"י מטיבינו החדשים"...

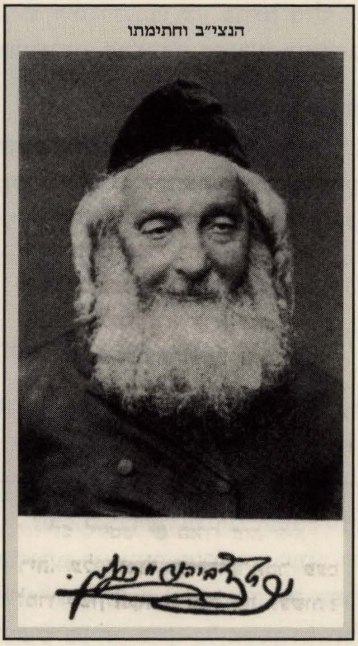
"הצעד הראשון" כותב ר' יעקב, ואכן מתקופה זאת הלכו המשכילים צעד אחר צעד כדי למוטט את מבצר התורה. במלשינות אין ספור, ובכתבי פלסתר של הרס וליצנות נגד תלמידי הישיבה והנהלתה ובראשם הנצי"ב. אך כל זה היה עדיין על "אש קטנה" ועסקני הישיבה עמלו בדרכי ההשתדלות בחלונות הגבוהים לשכך כעס וחימה. וכך נמשך הדבר מספר שנים.

"על קוצו של יוד"

אחת מהלשנות, לדוגמא, היתה בשנת תר"מ, המשכילים העלילו על הנצי"ב אצל אנשי הרשות, כאילו היה מקבל מטבעות רוסיות מזוייפות מאנגליה ומוציאם לשוק, והתחכם המלשין לזייף מכתב בענין המטבעות – אישור על כסף שנתקבל והזמנה לעוד מטבעות – שהפנה כביכול אל רבי יעקב ריינוביץ, דומ"ץ בלונדון, אשר אמנם נהג להחליף עמו מכתבים הן בעניני הלכה והן בעניני הישיבה. והזיוף מעשה אומן, עד כדי שהנצי"ב עצמו אישר כי זוהי חתימתו, אך את המכתב הזה לא כתבתי, אמר. בלשי המשטרה ערכו חיפוש בביתו, בדקו כל מסמך ומכתב שמצאו, נטלו עמהם את "תיבת הרבי" שבה נהג לגנוז את כתביו ותעודותיו, ונתעורר חשש רציני, שהשלטונות אולי יבטלו את החשד בדבר הכסף המזוייף, אבל ימצו את כל חומר הדין כלפי הישיבה שמתקיימת בלא רשיון ומנהליה מארגנים מגביות ואוספים כספים לאחזקתה בניגוד לחוק. ונדרש אז הנצי"ב מאנשי הרשות להופיע לבירור אצל שר המחוז באושמינה, מהלך שעות אחדות מוואלאז'ין. אכן למרות שנחשד בעוון פלילי לא אסרוהו בצורה הרגילה, אף אחד מן השומרים לא הרהיב לנסוע אתו יחד. נסעו בעגלה מיוחדת אחריו. ובהיותו בטוח בצדקתו, לא הפסיק הנצי"ב ממשנתו לפני הנסיעה, וגם במהלך הנסיעה הוסיף ולמד.

כשבא אל משרדו של שר המחוז והמתין עליו, לא התבטל, וכבוא השר מצא את ה"נאשם" המוזר יושב ושונה מתוך ספר משניות שלא זז מידיו. למראהו נזדעזע השר ודיבר רק בקיצור, והרגיע את הנצי"ב, בהרשותו לו לשוב לביתו ולתורתו.

לבסוף התגלה הזיוף, באשר הנצי"ב נהג בחתימתו לצרף יו"ד אחת בין השמות "צבי' י'הודא", היו"ד משמשת סוף לשם צבי וראש לשם יהודא, אולם הזייפן לא השגיח בזה ונתן יו"ד יתירה. הפרשה נסתיימה בשלום, זולת שנלקחו מעט מכתבי הלכה שנועדו לרבי יעקב ריינוביץ, ונשלחו לפטרבורג "לצורך חקירה" ולא הוחזרו לבעליהם עוד.


הנצי"ב וחתימתו

פרשת העלילה על הנצי"ב הסעירה מאד את ארז, עורך "המליץ" כ"ד תמוז תרל"ט, ובמאמרו "החרב המתהפכת" כתב בין היתר:

"רב לנו לראות מזה, כי העז בן ישראל לזייף מכתב רב וגדול בישראל, ישיש ועוסק בתורה, ולבדות עליו עלילות מרעישות לבב, אשר בנקל יכלו לפעול על נפש עדינה כהרב, הנזיר מחיי עולם ולקצץ, חלילה, פתיל חייתו. והמשטין בעצמו הודיע לשרי המלכות לשים לב למכתב ההוא. אין די מלים להביע את כל רגשות רוחנו על נבלה נוראה כזאת".

גם הירחון העברי הידוע "השחר", של פרץ סמולנסקין, בוינה, כתב פלסתר נגד הנהלת הישיבה, וביחוד נגד הנצי"ב. בין היתר מתאונן הכותב על רדיפת התלמידים הקוראים בספרים חיצוניים, שאכן היה אמת, כמו שיובא להלן, אך גיבב שם עוד דברים כדי להשחיר את שֵם הישיבה בתפוצות, ולהתסיס את ה"נאורים" נגד הישיבה.

עזיבת רבי רפאל את משמרתו

בשלהי תר"מ נפטר אחיו של רבי רפאל שפירא, ורבי רפאל עזב את משמרתו בישיבה לטובת הרבנות – מקום אחיו, בעיר נובו־אלכסנדרובסק. למרות שמשאת נפשו של רבי

רפאל היתה הרבצת התורה והיה חביב ומקובל על תלמידי הישיבה בוואלאז'ין,[11] הסכים לקבל עליו את עול הרבנות, ולהתפטר מתפקידו הקדוש בתור משנה ראש ישיבה בוואלאז'ין,[12] לטובת חתנו רבי חיים סאלאווייצ'יק.

לסיכום תקופה זו, נביא את אשר תיאר ב"המליץ" תלמיד הישיבה, מאיר מארים הלוי עפשטיין מסלונים: ...הכל תלוי במזל אפילו ספר תורה שבהיכל. גם את וואלאז'ין לקחה ההצלחה לה לבת זה שבעים שנה. שם וואלאז'ין ידוע לכל העבריים המפוזרים והמפורדים בארבעת קצות תבל. מכל אפסי ארץ רוסיא ינהרו אל בית הישיבה שבוואלאז'ין, המתנוסס כאבן נזר על אדמת ליטא. וגם מקצות הרי קוקז, גם מפאת אמריקה, יבואו בנים למודי ה' לחסות בצל עץ החיים (הישיבה תכונה בשם "ישיבת עץ החיים" על שם מייסדה הגאון אביר הרועים הר"ר חיים ז"ל וע"ש התורה אשר עץ חיים היא למחזיקים בה).

ובמה זכו בתי העץ השפלים, אשר בשם וואלאז'ין נקראו, לכל הגדולה והתפארת הזאת? לא מפני טובם ויופים, לא בעבור תפארתם, רק יד ההצלחה בזה, היא סרה אל וואלאז'ין ותעורר את אדמו"ר הגאון אביר הרועים הרר"ח ז"ל לייסד בית ישיבה בתוכה ולכוננהו, וידה גם תיכון עם וואלאז'ין למשוך רבים אליה. מידה קרנים לוואלאז'ין להתפאר ולהתרומם להודע ולהגלות על פני התבל... כמו הסוחר היהודי היושב בבית הכנסת וסדר התפילה בידו ורעיוניו ישוטטו ברחובות ערי המלוכה פ"ב (פטרבורג) ומוסקבה רוכלות העמים. כן הנער בליטא יושב בבית המדרש וספר התלמוד בידו, ועשתונותיו יעופו בוואלאז'ין עיר התושי'ה, כי רוחו משתוקק לנסוע אל העיר אשר שמה נשא על שפתי רבים.

כל מי אשר עיניים לו לראות ואזנים לשמוע יראה איך ישבו בבית הישיבה בנים למודי ה', וישמע איך ישימו לילות כימים להבין ולהגות בתורת התלמוד הקדוש אשר ממנו כל חיות דתנו ועמנו, הלא כל איש אשר יצעד על מפתן הבית הזה יראה מראות אלוקים ומחזה ש־די יחזה, ולב כל עברי הלא יפחד וירחב בראותו כי בבית אחד יעצר

---

11) סיפר הרב ריף זצ"ל שזקנתו אשת רבי רפאל סיפרה לו שפעם באו שנים עם כתב רבנות לרבי רפאל, וענה להם שמוטב לו לאכול לחם קשה וגריסין ולהיות בצוותא בוואלאז'ין מלאכול כל יום בשר ולקבל רבנות.

12) מענין הדבר, ששיעורו הראשון של רבי רפאל בעת התמנותו היה במסכת בבא קמא פ' הגוזל עצים, ובאותו פרק סיים כשיצא מוואלז'ין.

אוצר רב חוסן ויקר כזה, כי בבית אחד ילמדו בשום שכל שלש מאות אנשים גדולי תורה ונבוני התלמוד חכמי לב ומביני מדע יום ולילה לא ישבתו מעבודתם הקדושה, כי זאת הושם לה לחוק לבלי השאיר בית הישיבה ריק מבלי לומדי ה' אף רגע לבד מזמן התפילה ועת הסעודה בשבת ומועד.

כל מי אשר עינים לו לראות יראה ויבין, כי מעשי המנהיגים אשר בראשם עומד גאון עוזנו אדמו"ר מאה"ג הנצי"ב שליט"א המה בצדק וביושר. כבוד גאונו לא יתנהג בגאון עם בני הישיבה ישמרם וינצרם, יביט בעין פקוחה עליהם ועל כל הליכותיהם, כעל בנים אהובים, את כסף החלוקה כמשפט אם לדל ירבה ואם לעשיר ממנו ימעיט והכל על מקומו יבוא בשלום ובמישור...

תקופת הנצי"ב ומשנהו רבי חיים סאלאווייצ'יק[1]

הצופה על פני קורות הישיבה לאחר שנות דור, רואה בעליל האיך שמסבב כל הסיבות הביא את רבי חיים סאלאוויצ'יק בי"ב שנים האחרונות לישיבה, להיות לו – לנצי"ב, לעזר, בשנים קשות אלו לישיבה, מבית ומבחוץ.

"מבית ומבחוץ". ההלשנות אצל אנשי הרשות נעשו במשך הזמן תכופות יותר, והדבר היה מצריך הכרעות קשות. וכן "מבית" הצליחו המשכילים לצוד אי אלו נפשות מתלמידי הישיבה. כללו של דבר, הישיבה הקדושה הועמדה ב"עין הסערה" ומסטינים רבים עמדו למוטטה. והנצי"ב עם כל גדלותו והשפעתו הרבה על התפוצות ועל פנים הישיבה, היה הדבר כבד עליו לשאת משא זו על כתפו לבד כי משא כל העם עליו. והוא, בן ששים וארבע שנים. ואמנם, רח"ס צעיר עדיין, בן עשרים ושמונה שנה בלבד, אך כשרונותיו האדירים, היורדים ליסודי השיתין, הן בלימוד, להצית שלהבת אש התורה בקרב בני הישיבה, שלא יסחפו לעבר בולמוס ההשכלה והאידאות המשתוללות בחוץ, והן בעסקי צבור – לכלכל את המערכה עם השלטונות וגורמים מבחוץ ברוב תבונה, כשרונותיו אלו עמדו לעזר רב לנצי"ב.

מספר בנו הצעיר של הנצי"ב: בשנים האחרונות לקיומה של ישיבת וואלאז'ין היה רבי חיים, יחד עם אבא ז"ל עמוד התווך של הישיבה. הוא היה האיש שחידושי תורה שלו היו נשנים ונרשמים על ידי עשרות ומאות לומדים, ולמאושר נחשב הלמדן, אם "קלע" אל קושיא או תירוץ של רבי חיים. ובשאלות גדולות ועבודת הכלל, היה רבי חיים עוסק מימי נעוריו, כי אביו רבי יוסף דב, היה מראשי המדברים באסיפות הגדולות בפטרבורג,

---

1) רבי חיים התגורר בוואלאז'ין מאז נישואיו בחודש אלול תרל"ג עד תרל"ט, כל אותה תקופה היה סמוך על שולחן חותנו רבי רפאל שפירא (חתן הנצי"ב). בשנה זו הזמין רבי יוש'ה בער את רבי חיים לבוא אליו לבריסק. לא ידוע טעם ההזמנה. מפי אחד מבני המשפחה נאמרה השערה מתקבלת על הדעת, והיא – העובדה שרבי רפאל הבטיח לרבי חיים חמש שנים מזונות על שולחנו. מאחר שכבר מלאו חמש השנים ורבי חיים לא מצא מקור פרנסה, ובאין ברירה היה נאלץ להמשיך להיות סמוך על שולחן חותנו, השפיע הדבר על הלך רוחו של רבי חיים בזה שהוא מכביד על חותנו רבי רפאל ובעקיפין גם על חותן חותנו הנצי"ב, בפרט שבעת ההיא סבלה הישיבה ממשבר כלכלי קשה, ראה עוול משווע קרוב לגזל מצדו והצטער צער רב. דבר זה היה ידוע לאביו רבי יוש'ה בער, ובאפשרות הראשונה הזמין את רבי חיים שיבוא לבריסק להרביץ תורה ב"קיבוץ" ובישיבה, ובעיקר לבוא במשא ומתן של הלכה עם רבנים ואברכים גדולי תורה שנהרו לבריסק להתבשם מתורתו של רבי יוש'ה בער, אבל מחמת טרדותיו הרבות במילי דמתא ובצרכי הרבים נמנע ממנו למלא משימה קדושה זו כראוי ובשלמות. עד שנתמנה רבי חיים בשלהי שנת תר"מ למשנה ראש ישיבה בוואלאז'ין במקום חותנו רבי רפאל שפירא.



קופסת אתרוג שקיבל הגרח"ס מבריסק מהנהלת הישיבה

ובהיותו בוואלאז'ין הרי ודאי שבא לידו של רבי חיים להשתתף בהתיעצויות, לפני נסיעתו של אבא ז"ל לאחת האסיפות בפטרבורג או בווילנה, ובחזירתו משם. בשנים האחרונות לקיומה של הישיבה בוואלאז'ין, קודם שנסגרה מטעם החוק, לא נעשה שום דבר בנוגע לשאלות שונות שנשאלו מאת הממשלה בלי רבי חיים.[2] לא בכל פעם הסכימו החברים לדעתו, אבל לעצתו הקשיבו תמיד.

האמת, עוד טרם נתמנה למשנה לראש הישיבה, והוא מתגורר בוואלאז'ין סמוך על שולחן חותנו – רבי רפאל שפירא, כבר רוחו היה חופף על בני הישיבה. וכך כותב הגאון ר' אליהו אהרן מיליקובסקי: **הוא לא שימש בשום כהונה רשמית, ולא הגיד שיעורים, אלא עסק בעיקר עם המקורבים שלו בחידושים... וגם היה שומע הערות קושיות ותירוצים שחידשו התלמידים אשר סבבו אותו... היה בוחן ובודק את דבריהם, מכריע ופוסק ומעריך את חידושו של כל אחד כפי שהוא... מאושר היה הבחור ביום שרבי חיים הסכים לחידושו, קושיא, תירוץ, או סברא בעלמא... הקול על הצלחת הבחור ביום ההוא נשמע בכל הישיבה.**

זאת ועוד, עם כל כשרונותיו הענקיים וחומרותיו הגדולים בקלה כבחמורה, ראו בו גם את גאונותו במדת החסד עם לב ונפש,[3] והיה קרוב מאד לאנשי סביבתו, ומעורב איתם במדרגה עליונה, אוהב את הבריות שמח כשבאו אליו אורחים, יהיו מי שיהיו, ומוסיף ר' מאיר: "הוא היה איש חברה, שמעטים כמוהו. כשרונו לשיחות ריעים נפלא. שיחתו חן מיוחד היה לה, בדיחתו הצטיינה בחריפות רבה, וויכוחיו באלגנטיות מרובה, התוכן והצורה מלאי קסם. הוא יצר מסביב לו מצב רוח של ריעות וחברות גם בהיותו ראש ישיבה".

כל אלה עשו את שלהם בישיבה, ורבים מן התלמידים ראו אותו ושאפו ללכת בדרכיו. ולא לחנם הגדירו אותו בני הישיבה כ"נשמה של הישיבה". ואכן, הנצי"ב – זקנו, אהב אותו מאד, והיה קוראו "חתני", והוא אינו אלא חתן בתו.

ימי שיעוריו היו בימים א' ב' ג'. והנצי"ב היה אומר בימים ד' ה' ו'. וכזכור, ביום ו' היה

---

2) אעפ"כ, סיפר ר' ישראל איסר שפירא ז"ל, שגודל יראת הכבוד שרחש רבי חיים להנצי"ב היה עצום ונשגב, והיה עומד לפניו כעבדא קמיה מריה. (עובדות והנהגות לבית בריסק)

3) הגרי"ז סאלאוויציק אמר בהזדמנות אחת: שעיניו הקדושות של הגר"ח היו ממש אש להבה והפיקו בו זמנית רוך וטוב לב, אך בתמונה אי אפשר לראותם. ובהזדמנות אחרת אמר בהתרגשות: אינני מבין הכיצד היו יכולים הפנים של אאמו"ר זצ"ל להחזיק את עיניו... (עובדות והנהגות לבית בריסק)

השיעור על הרא"ש שעל חמשת הדפים שנלמדו. וכך למדו ממסכת ברכות עד נדה. אירע פעם כשהגיעו לסדר קדשים, הביעו חלק מהתלמידים את דעתם שיהיה קשה להם השיעור בסדר קדשים. הסכימו ראשי הישיבה לדעתם ובשעה הקבועה לשיעור חזרו לסדר זרעים ולפנות ערב אמרו שיעור נוסף בסדר קדשים לתלמידים החפצים בכך.

"שעורין של תורה"

הגרא"ז מלצר נסע פעם מסלוצק לדרוזגניק והוא פגש שם את רבי חיים סולובייצ'יק. פנה אליו רבי חיים ואמר לו, בא ואספר לך מעשה שהיה איתי בתחילת היותי ר"מ בוואלאז'ין. כר"מ צעיר וחדש היו כדרך הטבע מתנגדים למנויי זה. באחד הימים הראשונים שבהם נתתי את שיעורי בישיבה עליתי לבמה בהגיע זמן השיעור, קראתי את דף הגמרא ולאחר מכן אמרתי: אין לי מה לומר בפניכם על דף זה וירדתי מן הבמה. צבור בני הישיבה עמדו כמובן נדהמים לנוכח מחזה זה.



הגרא"ז מלצר

כאשר הלכתי לומר את השיעור, הוסיף רבי חיים וסיפר, היה לי שיעור, על השיעור הזה עלתה בדעתי בדרכי אל הישיבה פירכא שהיתה בבחינת "מרפסן איגרי", איש לא היה מעלה על דעתו את השאלה הזו. המשכתי ללכת ועלה בדעתי תרוץ על הפרכא שהיתה לי, אבל הואיל וסבור הייתי שזה לא על דרך האמת, ירדתי מן הבמה לאחר שקראתי את דף הגמרא, ואת השיעור לא אמרתי.

האם גם אתה זוניא? ("זוניא" היה כנוי החיבה שבו כינו את רבנו (הגרא"ז מלצר) בישיבת וואלאז'ין ואף רבו, רבי חיים היה נוהג לקרוא לו בשם זה) יכול לנהוג כך? בצורה כזו אפשר להיות ראש ישיבה, סיים רבי חיים מבריסק את סיפור המעשה. ("בדרך עץ החיים")

סיפר ר' ישראל איסר שפירא: בוואלאז'ין היה ידוע שיעור אחד של רבי חיים כ"שיעור השלג". וזה ענינו: רבי חיים נסע פעם לישיבה בוואלאז'ין בעגלת שלג, והיה שקוע כל כולו בתלמודו, ולא הרגיש כאשר באחד מעיקולי הדרך נטתה העגלה על צידה ונפל מתוכה. העגלון המשיך בנסיעתו, ורק כשהגיע קרוב לישיבה נוכח לראות שרבי חיים אינו בעגלה. כל אותה שעה היה תחת מעטה השלג שקוע בתלמודו [כהלל בשעתו]. גבנונית השלג שהצטברה על גבי "ספר התורה החי" גילתה לעגלון – ששב לחפשו – את מקום

מסתרו. את השיעור שאמר לאחר מכן, שהתחדש לו תחת מעטה השלג, כינו בוואלאז'ין "שיעור השלג". עדות לבאי עולם, אהבת התורה עד היכן מגעת. (עובדות והנהגות לבית בריסק)

על שיעורי רח"ס מספרים התלמידים: ...בוואלאז'ין היה מעשה הגדת השעור לפני בני הישיבה דבר לא קל כלל. חוץ ממה שבין השומעים היו תמיד גדולי תורה, על ראש הישיבה היה להגיד את החידושים דוקא בסוגיה של אותו דף שלמדו בו ביום וכידוע שקשה הדבר מאד.

הגרח"ס לא היה רגיל "לטפל" בהכנת השיעור לפני השעה עשר בבקר. באותו יום, כרגיל, היו אחדים מאתנו מחכים לו בעת ההיא בחדרו, כשנכנס היה פונה כמעט תמיד בזו הלשון: "נו חבר'ה מה חידוש יש בדף הגמרא של היום". וכל אחד היה אומר מה שידוע לו. זה מצא השגת הראב"ד על הרמב"ם בסוגיה של היום, (לתרץ את השגות הראב"ד על הרמב"ם היה חביב להגרח"ס ביותר), השני הראה על קושיה חמורה מ"קצות החשן" וכדומה, זה בכה וזה בכה. והגרח"ס היה מפלפל עם כל אחד בענין שהציע, וכאילו לאחר יד היה מפרק ומתרץ סותר ובונה שואל ומשיב בכל הענינים ההם. לא היה עולה על הדעת של מי שהוא שבקטעים ההם יצא דבר שלם ומסודר, הראוי להציעו לפני השומעים בשעת ה"שעור", וכך היה עומד ומפלפל עם ה"חבריא" עד שהגיעה השעה שתים עשרה וחצי, והשמש היה נכנס ומודיע שהגיע זמן השעור. ומה גדולה היתה בכל פעם ההשתוממות שלנו אחר רגע, בראותינו שמן הקטעים והרסיסים שנזרקו מפיו זה עכשיו לפנינו מבלי משים ומבלי שום הכנה מקודם, בונה הגרח"ס ה"שעור" שלו כמו רמי"ם, בסדר ובמערכה נפלאה על יסודות מוצקים מכללים וסברות, והסבר בולט וחותך, והדבורים יוצאים מפיו כמתלהמים, כאילו כל זה היה מונח אצלו בקופסה זה כבר ומוכן לו מקדמת דנא.

זו היתה הגדלות של הגאון ר' חיים הלוי לשאת ולתת בעניני הבנת התורה עם לומדים גבורי כח בתורה, בענינים שהם מציעים, לתרץ קושיותיהם, להרוס דבריהם ולשוב ולבנותם, וכל זה על אתר, בין רגע ובלי הכנה כל שהיא, ובתוך כדי דבור תשמש שקליא וטריא זו "נושא" לשעור יפה ומסודר עם עמקות מבהילה את הרעיון, וזה לא פעם ביובל אלא בכל יום ממש, זוהי גאוניות היוצאת מן הרגיל[4].

4) סיפר הגרמ"ד סאלאוויציק: הגר"ח היה אומר ברוב ענותנותו, שאינו יודע מה העולם רוצים ממנו, כי הש"ת חננו רק בכח הסברה טובה, ויכול הוא להיות "א גוטער מלמד"... (עובדות והנהגות לבית בריסק)

ותלמיד אחר מתאר: ...ואחרי שהיסוד ההגיוני היה מחוור ופרוש לפני השומעים היה מעלה את המחלוקת בגמרא, או בין הרמב"ם והראב"ד ומיישבה לפי שני צדדי ההגיון. זולת חשיבות השיעורים כשלעצמם כמניחי יסודות בתלמוד, הרי הם גרמו קורת רוח לשומעים גם על ידי צורת הבעתם המיוחדת. הוא היה מביע את הסברות הדקות ביותר באופן מוחשי. היה יופי מיוחד בהגיונו ובהבעתו. הוא היה הפסל של ההגיון התלמודי, ובכח ציורי רב ידע להבליט יופיו וחין ערכו. ידע להתאים כל תג ולהעמיד השאלה בצורה מקורית, הוא הכיר את האופי והנשמה של הסלע התלמודי, ומהחומר הגולמי סתת ציוריו.

כשהיה מרצה בעניני טומאה וטהרה לא היתה השתתפות השומעים כה ערה, מחמת זרות העניינים, אבל בשעת שעוריו בעניני נזיקין ונשים – היו מתאספים סביבו מאות שומעים, ומאמצים שרירי מוחם לקלוט דבריו העמוקים. אהבתי שעוריו שהיו נקיים משמץ של פלפלנות עקומה, אלא רצופים עמקות יסודית. בישיבה אמרו על ר' חיים שהוא "חוצץ שערה לשתיים", ואמנם היה צורך בהתאמצות מיוחדת לעמוד על דקות סברתו, אבל מי שזכה להבינה, שמח עליה כמוצא שלל רב. ראשו עבד בלי הפסק כקטר. כמה פעמים ארע שבאמצע השעור היה מפסיק קילוח מדבריותיו, קמטי מצחו התעמקו, תנועה מרצית בידו הפליט בלחש: לאו, זה לא נכון. הערה שהשתייכה לאיזו מחשבה אחרת, שנצנצה לפתע במוחו, בעל ההגיון נרתע מכל זיוף... אף פעם לא דחה את שואליו בדברי דחיה קלים. כוחו היה יפה לסכך את בחיר התלמידים, שכן לא היה לו בן תחרות בכשרונו הנדיר, אבל מידת האמת אילצתו להודות לפעמים, שהצדק עם המקשן והיה אומר: "יפה הקשית, נראה אחרי השיעור", סימן בולט לגדלות אמת, לחתירה בלתי פוסקת לאמיתה של תורה.

...לא הייתי פוסח אף על שעור אחד הן בעניני נזיקין ונשים והן בסדר קדשים, שכן שעוריו גם במועד או בקדשים סייעו להבין ענינים כנזיקין או כנשים. חשיבות דבריו היתה הגישה המיוחדת במידת ההגיון המופלא, באדריכלות הפנימית של חידושיו ובבדיקה המעולה של היסודות ההגיוניים המרכיבים כל סוגיה.

אכן לא תמיד תפסנו שעוריהם לפרטיהם ופרטי פרטיהם ואנו תלמידים מספר – חובבי דבריו – היינו מבקרים בביתו אחרי השעור והוא חזר לפנינו בפעם שניה על דבריו. שעוריו שמשו כח תמיר לכל ימי חיינו בהבנת ההגיון התלמודי...

ר' מאיר בנו של הנצי"ב, עומד על שיעורי אביו ורח"ס גם יחד: ראוי להזכיר, כי לפנים היו ניגשים להגיד שיעור באמת מידה אחרת מכפי שרגילים כעת, על פי רוב. אז ידעו, כי

שיעור בישיבה אינו סתם "נתח של תורה", אם גם בכשרון רב, הגדת שיעור היה פירושה הכנה רבה. הגאון הגדול וראש ישיבה כאבא ז"ל, היה לא רק מגיד השיעור אלא גם עושה את השיעור. מובן, שכמה עניינים שעיינו בהם קודם וחידשו שם חידושים שולבו גם לתוך השיעור, אבל בכל זאת אי אפשר היה להגיד שיעור, רק מן המוכן, אפילו אם המכין היה ראש הישיבה בעצמו. תכליתו של שיעור בישיבה לא היתה רק ליישב את העניין ולתרץ את הקושיה, אלא להורות את הדרך, דרך הלימוד והחידוש, דרך העיון וההסברה, ולפיכך צריכים התלמידים, בשעה שהם שומעים את השיעור, לטעום טעם "חבלי היצירה", הייסורים של "עשיית השיעור", של מציאת הדרך הנכונה. ודבר זה אפשר רק בשעה שראש הישיבה אומר משהו חדש, שזה עתה נולד אצלו.[5]

אבל רבי חיים סאלאווייצ'יק היה נוהג בוואלאז'ין, שגם בשעת עשיית השיעור לא היה יחידי. היו "מקורבים", שראה אותם מתאימים לפי כשרונותיהם לעסוק עמהם בדברי תורה. ובעשותו את השיעורים, היו המקורבים האלה על ידו והוא היה, כביכול, "נמלך בהם". לאמיתו של דבר, ידעו הללו, כי הוא רבם הגדול וספיקות שלו וודאיים יותר מוודאות שלהם. אבל דבר זה, שמספר מסויים של בני ישיבה, כמובן, חלק קטן מאד, היו קרובים לרבי חיים, היתה לו השפעה נוחה לא עליהם בלבד, אלא גם על אחרים, מכריהם. ובזמן ש"המקורבים" נסעו לבתיהם, או שישבו על כסא הרבנות, היו הם המפיצים את תורתו של רבי חיים ושיטתו בלימוד. אלה שהיו תמיד בסביבתו של רבי חיים, בוואלאז'ין, ראו את עצמם במצב מיוחס, הם ישבו יותר בביתו של רבי חיים מאשר בבית הישיבה, התהלכו עמו יותר משישבו ולמדו תורה. והואיל ודרכו של רבי חיים היתה, בשעה שהלך עם תלמיד ושוחח עמו, על פי רוב, בדברי תורה, לחבק את בן לוויתו ולשים ידו על כתפו של זה. יצאה מפי אבא ז"ל אימרה חריפה וקולעת: "רבי חיים על צווארו ויעסוק בתורה"?! [שעשוע לשון על דרך מאמר חז"ל: אמר רב יהודה אמר שמואל: הלכה, נושא אשה ואחר כך ילמוד תורה. ר' יוחנן אמר: ריחיים על צווארו ויעסוק בתורה? (קידושין כ"ט, ב')].

אמרו על סברותיו של רבי חיים שהן חזקות כברזל מצד עצמן, מצד הגיונן הישר, עד כי לא נשקפה להן שום סכנה פן יבוא מישהו בקי ויסתור אותן ממקום אחר. בשעה שהוא אמר משהו, הרגישו השומעים, כי כל האמת צפונה ברעיונו הבהיר, וכי אי אפשר בכלל לחשוב אחרת. קושיא שיישב רבי חיים לא נתיישבה אלא פשוט נעלמה כליל.

---

5) פעם רצה רבי חיים להראות לתלמידי הישיבה ששיעוריו וחידושי תורתו של הנצי"ב נאמרים בעמקות גדולה באמרים קצרים. ערך לפניהם שיעור שלם בחריפות גדולה ולאחר מכן הראה להם שכל השיעור נאמר ע"י הנצי"ב בשורות מועטות ב"העמק שאלה".

הענין נעשה ברור כל כך, עד שאין השומעים מבינים, כיצד לא הבינו זאת לפני כן... אביו רבי יוסף דב היה אומר, כד בדיחא דעתיה: "מה ביני לבין רבי חיים? אדם שבא אלי וקושיא בפיו, קושיא חזקה, אני מתייגע ומתייגע עד שמוצא לה תירוץ, ועד שנתמלאנו שנינו קורת רוח, המקשה נהנה מקושייתו ואני נהנה מן התירוץ שלי. לא כן בני רבי חיים. אדם שוטח לפניו קושיא, הריהו עומד ומסביר לו, ומוכיח, שקושייתו בכלל אינה קושיא. לא הקשה כלום. נמצאו שניהם, בסוף הויכוח, עומדים בידים ריקות... לא היתה פה קושיא וממילא אין מקום לתירוץ"...

פעם ישב רבי חיים בוואלאז'ין מוקף תלמידים ואמר חידוש. נענה אחד המקשיבים והעיר, שבתוספות במקום פלוני כתוב כך וכך, סתירה לחידוש. קם רבי חיים ופסק את פסוקו מיניה וביה: – בתוספות לא נאמר כך! מיד הביאו גמרא, עיינו בתוספות, ומצאו שצדק רבי חיים: לא כתוב שם כך. התפעלו השומעים. אך רבי חיים, שביקש להורותם דרך, הזדרז והסביר את עצמו – כלום הנכם סבורים שאני בקי בכל מה שכתוב בתוספות, ובפרט במה שלא כתוב? אלא הבנתי שכך, כפי שאמר פלוני מקשן, אי אפשר שיהא כתוב בתוספות... עד כדי כך הגיעה דקות האבחנה וההרגשה שלו.

לאמיתו של דבר לא היה רבי חיים סאלאווייצ'יק מה שמכנים בשם גאון גדול, – הוא היה למעלה מזה. הוא היה מחדש את הדברים בעיקרם, הוא היה בונה את הענינים ביסודם. הוא יצר – אם להביע זאת במושגים חדשים – בית מדרש לדרך הלימוד. שתי שיטות עיקריות היו בלימוד התורה. האחת היא מה שהיו קוראים "בקיאות", שואלים ומשיבים, מקשים דבר לדבר, מחברים ענין לענין, מעמידים סוגיא מול סוגיא, מבחינים בין הלכה להלכה ומסיקים מסקנות ידועות. אצל אחדים נעשה הדבר ביתר פשטות, ישרות, הגיון, ואצל אחרים ביתר פלפול, חריפות וחידוד. הדרך השניה היתה, כפי שקראו לזה: "מינה וביה", לחדור לתוך הפשט של הגמרא, ללשונו של רש"י, לדיוק של התוספות. גם זה נעשה באופנים שונים. היו שטיפלו גם בשאלה וגם בתשובה מתוך השקפה צרה, נאחזו במלה ובביטוי, ואחרים תפסו את העניינים בהיקף רחב יותר וחדרו לתוכם ותוך תוכם. רבי חיים סולובייצי'ק, הורה דרך חדשה ושיטה חדשה. הוא ניגש לכל דבר מתוך ביקורת מנתחת של תוכן הענין שלפניו, הוא ביקש את מעמקי ההגיון של הנידון. וודאי שקשה לומר על איזו שיטה שהיא בחידושי תורה, כי חדשה היא לגמרי, היו "ראשונים" ו"אחרונים" ואחרוני אחרונים, שהשתמשו בשיטה זו או אחרת.

חדושי התורה של רח"ס היו בנויים תמיד על הענין שהיה לפניו, בלי למשוך לתוכו ענינים אחרים שלא היתה להם שייכות ישרה לאותו ענין. היה לפניו מרחב פתוח לחקור ולעיין, לקבוע ולהכריע, בלא הכרח לעקוב אחרי ענינים אחרים בבת אחת.

רבי יהודה לייב דון יחיא מתלמידי הישיבה מתאר בספרו "בכורי יהודה": ...הישיבה עשתה רושם אדיר. היא התאכסנה בבית אבנים לבן ורחב מידות, שהיה נשען על ארבע עמודי שיש גבוהים ועבים. ליד העמודים עמדו הרבה צעירים לפני "סטענדערים" ולמדו, ורובם הסבו סביב השולחנות המרובים שהיו מסודרים טורים טורים בהיכל הישיבה הענק.

כשדרכה רגלי בסימטה שבה התנוסס בנין הישיבה, קלטו אזני ניגוני הלומדים, שהתפרצו בכח אדירים מבעד חלונות הבנין והתפוררו לצלילים וצלילי צלילים בחלל האויר והשאון כשאון יאיר איתן, ורב הגלים התגבר עם עברתי את מפתן הישיבה ושמעתי את הזמרה המרנינה שהתפרצה מפיות ארבע מאות צעירים, הרושם היה כביר הוממתי מהמולה הרבה, אילו השתמשתי במליצה הייתי אומר: בוואלאז'ין חשתי כי לא נסתלקה השכינה מישראל. רושם מיוחד השאירו שני צנתרי דדהבא, שמלכו במלכות התורה: רבי נפתלי צבי יהודה ברלין ור' חיים סולובייצ'יק. הראשון בעל קומה נמוכה, שיבה זרועה בשער ראשו וזקנו וכל גופו שופע מרץ ופעלתנות, פעמים אחדות ביום היה עובר לפני ספסלי הישיבה, ובודק מצב הלימודים. קורת רוח היתה משתפכת על פניו עת מצא את הישיבה עמוסה לומדים, כורעת תחת נטל המרץ הרוחני הממלאה על פני כל גדותיה. הוא היה מגיד שלשה שעורים בשבוע שהצטיינו בבקיאות רבה ונאמרו על פי דרך משנתו בספרו "העמק שאלה", חובבי בקיאות נהרו לשמוע אמרות פיו.

ר' חיים היה בעל קומה ממוצעת. מראהו משך את העין. הן כשישב במקום אחד ופניו מביעות מתיחות, עיניו הגדולות אוצרות בקרבן אריות אש, וגולגלתו רבת המבע כפופה במקצת ושקועה בנבכי מחשבות. והן כשהיה מסתובב על פני אולם הישיבה, וראשו האדיר, ראש ארי זקן היה מכפיף את הכתפיים הרחבות ברוב משאו נרתיק למנת מח עצומה. הדמות לכל מראותיה נחרתה לעולמים בזכרון הרואים. עוז מיוחד עלה משעוריו העמוקים והבהירים. המוחות ההגיוניים חיבבו שעוריו המבוססים בסברות גאוניות. הוא היה נגש כמנתח לכל ענין תלמודי, בודק בדיקה מעולה את היסודות ההגיוניים של הסוגיה, מראה פנים לכאן ופנים לכאן...

בספר תולדות הגרב"ב ליבוביץ (איידלשטיין) מתאר את בואו של הגרב"ב לישיבה ואת התקשרותו לרבו רבי חיים סולובייצ'יק:

ברוך דב הצעיר הגיע לוואלאז'ין בהיותו בן ט"ז. ישיבת וואלאז'ין היתה אז בעצם פריחתה ושגשוגה, בתקופת הזוהר שלה. בראשה עמדו ענקי הרוח, הגאון ר' נפתלי צבי יהודה ברלין (הנצי"ב) והגאון ר' חיים סולובייצ'יק. תלמידיה היו מפורסמים בשקידתם העצומה והתמכרותם לרכישת ידיעות בכל חדרי התורה.

כשהגיע ברוך דב לוואלאז'ין, פנה תיכף אל הישיבה. עוד במרחק רב ממנה הגיע לאזניו קול שאון וכל מה שהיה מתקרב היה השאון הולך הלוך וגבור. כשהגיע ל"בית הלבן", הבנין הנהדר של הישיבה הבנוי אבנים לבנות, עלה מדריגות אחדות ונכנס לאולם הגדול של הישיבה. כאן נשאר עומד נדהם ומשתאה למראה עיניו: כשלש מאות בחורים, מהם יושבים, מהם עומדים, ומהם גם שמטיילים עם הגמרא בידם לאורך כל האולם, לומדים בקול רם ובניגון, כל אחד ואחד בניגון אחר, מיוחד לו לעצמו, וכל זה בהתלהבות ומתיקות, אגב נענוע כל הגוף ותנועת הידים.



רבי ברוך ליבוביץ (בשנתו האחרונה)

ברוך דב, שהיה בעל רגש פיוטי, נתרשם מאד מהתמונה הנהדרה הזאת ומעומק לבו גאתה תפילתו של נעים זמירות ישראל: "אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש, שבתי בבית ה' כל ימי חיי, לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו".

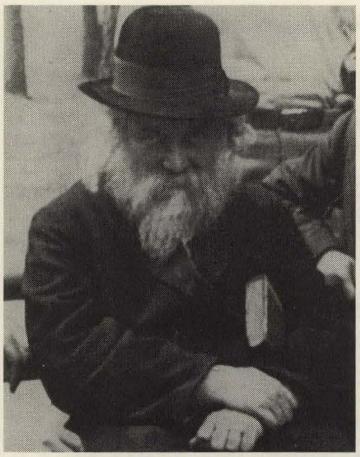
הוא פנה אל המשגיח, שישב במזרחה של הישיבה ולמד כאחד התלמידים. הלה, אחר שנתן לו שלום, התחיל לתהות על קנקנו: מי ומה הוא, בן כמה הוא, מה למד ואיפה למד? ובחן אותו בידיעותיו בתלמוד. אחר כך הפנה אותו אל ראש הישיבה.

ברוך דב עמד לפני הגאון ר' חיים סולוביצי'ק (להלן נכנה אותו בקיצור: הגרח"ס), והרצה לפניו מחידושיו בתורה, שהצטיינו בחריפות עצומה. הגרח"ס החריש. ברוך דב ממשיך להרצות את חידושיו והגרח"ס ממשיך בשתיקתו. לבסוף הגיע לנקודה שבה אמר להפריך מדברי אביו של הגרח"ס, הגאון ר' יוסף דב, שבספרו "בית הלוי". כאן העיר לו הגרח"ס: סלוצקער, דעם טאטען דארף מען פערשטעהן" (סלוצקאי, את אבא צריכים להבין – לאמור: הבנת דברי אבא דורשת העמקה יתירה).

ברוך דב הוסיף להראות להגרח"ס כמה קונטריסים של חידושיו. ברם, את הכל ביטל הגרח"ס ביטול גמור, שכן לא היו אלה לפי רוחו ושיטתו.

שיטת הלימוד של הגרח"ס (שנתקבלה בכל הישיבות הליטאיות בשם "דרכו של ר'

חיים") מושתתת על ההבנה "במקום" ועל חיפוש אחרי האמת היסודית. שיטה זו רחוקה ריחוק קטבי מ"הפלפול", שמהותו סיבוב ודליגה. "דרכו של ר' חיים" מכוונת לגשת גישה ישירה אל הענין ולמצוא בכל סוגיא וסוגיא את ההגדרה המוצקה ואת הבריח התיכון המאחד את הסוגיא כולה. הגרח"ס היה ניגש לכל ענין בבקורת אנליטית וחתר לעמקות ולהגיון שבכל דעה ודעה. אופן בקרתו וניתוחו את אשר לפניו היה כל כך ברור וכל כך מענין ומלא חיים עד שעורר התפעלות בלב השומעים.



רבי ברוך בער ליבוביץ

כשהגרח"ס אמר משהו, הרגישו, כי כאן הובעה האמת לאמיתה, ללא צל של ספק, ושאחרת לא יתכן. לא הביא ממרחק לחמו ולא הפליג למרחקים. שעוריו היו מושתתים על הענין שהיה לפניו, באותה סוגיא, ממנה ובה, ללא ערבוביה בענינים אחרים. הוא יגע הרבה ולפעמים עמד כמה שבועות בענין אחד עד אשר נתבשל במוחו ובא לכלל החלטה כי ירד לעומקם של דברים וכי החידוש שגילה אמיתי הוא.

בהתאם למאמר חז"ל: "אמור לחכמה אחותי את, אם ברור לך הדבר כאחותך שהיא אסורה לך, אומרהו, ואם לאו לא תאמרהו" (שבת קמ"ה:) – היה הגרח"ס בודק בשבע בדיקות את חידושיו לפני שהשמיעם ברבים והי לו הכח המוסרי לחדול ולא להביא לידי הבעה את הדברים שלא היו ברורים לו די צרכם כאמיתיים.

בתקופה הראשונה ללימודו של ברוך דב בוואלאז'ין, היו חבריו בישיבה מתגרים בו בשל פלפלנותו. יחס זה הסב לו צער רב. כשהתאונן פעם ברוך דב על זה לפני רבו הגרח"ס, אמר לו הלה: סלוצקער'ל, זיי זיינען דאך געוועכט" (סלוצקאי רחימאי, הלא הם צודקים) והטיף לו דברי מוסר ותוכחה על דרך החריפות המופרזת שלו, כי ממש "הציף" את הישיבה בחידושיו החריפים, שכאמור לא היו לפי רוח הגרח"ס ושיטת הלמוד שלו. בערב הלך ברוך דב לאכסניה שלו, שכב במטתו ובכה כל הלילה. בקומו בבוקר הרגיש כי חל מפנה בחייו. הוא הצליח להתגבר על המשבר והפך לאדם אחר, למציאות אחרת. הוא התחיל לתפוס את שיטת רבו ואת דרכו המיוחדת בלימוד התורה. משהרצה לפני חבריו בישיבה את חידושיו בדרכו החדשה והללו הוסיפו להתגרות בו, אמר לו הגרח"ס:

"סלוצקער'ל, הערט זיי נישט, איהר זענט גערעכט!" (סלוצקאי רחימאי, אל תשמע להם, אתה צודק!).

בהמשך הזמן נתאקלם ברוך דב בישיבת וואלאז'ין והתידד עם בני הישיבה שהיו מצויינים במעלות ובמדות, מחוננים בכשרונות גדולים, משמנו וסלתו של הנוער התורתי.



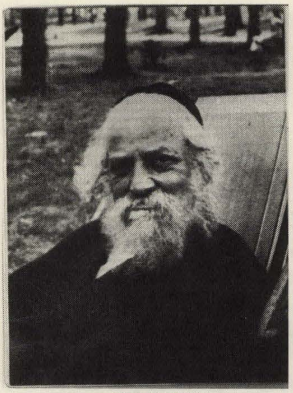
רבי ברוך בער

אף התחבב על רבו הגרח"ס שהכירו בתור יורשו הרוחני ובתור התלמיד המוכשר ביותר לקלוט ולספוג מתורתו ומסגולותיו הרוחניות.

הגרח"ס הצליח לצמצם את כח החידוש של ר' ברוך דב. הוא לימדו שלא ידאה למרחקים אלא יחפש את דרך הבנת הסוגיא על אתר.

לאחר שר' ברוך דב תפס תפיסה מלאה את שיטת מורו הגרח"ס, היה רבו משתוקק תמיד לשמוע את חידושיו של תלמידו זה, ופעם כאשר הגרח"ס עסק בסוגית "עדיו בחתומיו זכין לו" (ב"מ י"ג) אמר: "בחפצי לשמוע מה אומר הסלוצקר'ל בסוגיא זו".

דרכו של ר' ברוך דב היתה ללמוד שבעה דפים גמרא בכל יום ואחר כך להתעמק בהם. הגרח"ס היה שואלו יום יום: "סלוצקער, מה חידשת היום?".


רבי ברוך בער

בבואו לוואלאז'ין הביא עמו ר' ברוך דב חיבור שלם על סוגית "רוב וקרוב". ברם לאחר שתפס את דרך רבו, לא השמיע מעולם את חידושיו אלה, שכן אינם לפי "הדרך של רבו".

והיה רגיל לומר: "לולא מורי הגרח"ס, הייתי מחבר עשרים ספרים".

לאחר שר' ברוך דב התקרב לדרך של רבו בחיפוש האמת המקורית, התרחק בתכלית מדרך הפלפול והחידוש לשם חידוש ועבר לדרך היגיעה וההבנה בדברי הראשונים.

ר' ברוך דב היה כרוך מאד אחרי רבו. כשהגרח"ס היה יוצא לטייל, היה ר' ברוך דב נטפל אחריו, כדי לשמוע מחידושיו שהשמיע אגב טיול. בזמן הראשון לבואו לוואלאז'ין, לא נתנו לו התלמידים הותיקים להכנס לשיעור המיוחד שהשמיע הגרח"ס לפני מקורביו, בני הישיבה הותיקים והגדולים בתורה, בטרם השמיעו את השיעורים בישיבה כדי לבררם וללבנם. תלמידים אלה היו מצויים יותר בבית הגרח"ס מאשר בישיבה והיות שר' ברוך דב נמנה עוד על התלמידים הצעירים לא הרשו לו להשתתף עמהם וסגרו את הדלת בפניו. ברם, לא איש כר' ברוך דב יוותר על אפשרות לשמוע תורה מפי הגרח"ס. מה עשה? קפץ לתוך הבית דרך החלון.

ר' ברוך דב הסלוצקאי עוקב אחרי כל מלה של רבו הגרח"ס, כדי לזכור אותה ממש כפי שיצאה מפיו הקדוש של רבו הדגול. במרוצת הזמן נתעשרה נפשו של ר' ברוך דב ועוצבה דמותו הרוחנית. עם התקשרותו אל הגרח"ס וקבלו השפעה ממנו, נתחשל אפיו ונתגבשו הלכי מחשבתו. תקופת השנים האלה שבהן היה בכפיפה אחת עם מורו הגרח"ס היא הברוכה ביותר בכל תחנות חייו ואפשר לחשוב אותה לתקופת הזהב שלו. אלה היו שנות צמיחתו ושגשוגו תחת השגחתו והדרכתו של הגרח"ס. בתקופה זו נתגלה לו עולם התורה באור חדש כפי הדרך שסלל רבו הגדול.

כל אימת שהגרב"ד היה נזכר בוואלאז'ין, היה מדבר מתוך חמימות נפשית ומתק לשון. הדברים רעפו כטללים והיו לוקחים את לבות השומעים כמשקה משיב נפש.

סוף סוף הגיע ר' ברוך דב הצעיר למדריגה גבוהה בהשתלמותו הרוחנית עד שזכה להמנות עם תלמידיו המקורבים ביותר של הגרח"ס והיה לאחד מחברי ה"קבוצה של ארבעה", שעמהם "עשה" הגרח"ס את השעורים ולימדם כיצד לחדש חידושי תורה.



רבי ברוך בער עם תלמידים

התלמידים המקורבים האלה נקראו בישיבת וואלאז'ין: "הגברדיה של ר' חיים" ואחד המובהקים בגברדיה זו היה ר' ברוך דב הסלוצקאי.

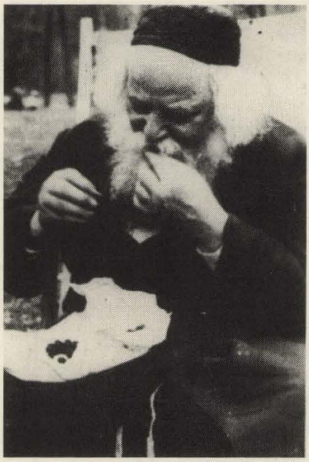


הגרב"ב ליבוביץ והגר"ש שקופ

ביום מסויים צריך היה הגרח"ס להגיד שיעור בישיבה וקרא אליו את מקורביו, בתוכם ר' ברוך דב. נכנס אליו ר' ברוך דב קודם שסעד, חשב: אשמע את חידושיו ועוד אספיק ללכת לאכסניא ולאכול פת שחרית. אולם הגרח"ס השתקע הרבה בענין והמשיך עד שעה מאוחרת. פני ר' ברוך דב הוריקו, כי לא אכל מאומה כל היום, אבל הן לא יפסיק את השיעור באמצע, עד שעמד הגרח"ס על העובדה שהשעה כבר מאוחרת, ובהסתכלו בפני ר' ברוך דב שאלו: "כבר אכלת"? ר' ברוך דב השיב בשלילה. "אם כן" – אמר לו הגרח"ס – "מהר ללכת לאכסניא ולאכול ארוחת בוקר".

כאשר הרגיש ר' ברוך דב שעלה בתורה השתוקק להשמיע את חידושיו ברבים. ברם, לומר חידושים בישיבת וואלאז'ין בפומבי היה דבר בלתי אפשרי. התחכם ר' ברוך דב והזמין אליו בחורים מבני הישיבה לסעודה שלישית של שבת, העמיד על השולחן בירה ובו בזמן העלה לפניהם את חידושי תורתו.

אגב, ר' ברוך דב, שהיה בן עשירים, היה תמיד גומל חסד עם חבריו בני העניים. תכופות היו חבריו סמוכים על שולחנו. מלבד זה שר' ברוך דב ספג לתוכו את המאור שבשיעורי הגרח"ס, ירש מרבו גם את סגולותיו הרוחניות ואת מדותיו התרומיות.



רבי ברוך בער

"חרפה שברה לבי"

ואחר כל אלה, לא יפלא, אם בה במדה שהיתה הישיבה לעונג ולנחת לכל איש מישראל שומר אמונים – במדה ההיא היתה כמו לצנינים בעיני אחדים בוזי תורה ומפירי חוק, ויקנאו בה קנאה גדולה.

ראה מכתבו של הנצי"ב (מספר שנות דור ודור עמוד קפ"ה) בו שופך את מרי שיחו על המשכילים עוקרי הדת ומפיצים כזבים על כל קודש בכתבי העת הנתונים בידם.

ב"ה ג' כ"ה שבט תרמ"א וואלזין.

חכמת אדם תאיר פני כבוד ידידי הרב החכם וסופר, זריז כעופר, ממולא באמרי שפר, המפורסם פרעפעסער הר"א הרכבי נ"י.

ד"ש מע"כ נ"י במכתב ידידי הה"ג מוהר"י העשיל לעווין נ"י הגיע אלי העתקתו, ולדבריו קראתי נועם, כי נעים הי' לי להאזין הבטחתו לשום לב ולשלוח אצבע לדבר ה' עמדת הישיבה הק', ומוחזק מע"כ נ"י שלא יוציא דבריו לבטלה, ובעזר ה' לבעל נפש סגלה, יגיע השתדלותו לפעולה, ובהלו אורו, על דברו, ויעלוז נפשו בבשרו, טוב לבית התלמוד בהדברו.

את העלה הקטנה שהזכיר כי שולח ע"י קרייצבאנד לשנינו, עוד לא ראיתי,

⇦

וההַ"ג הנ"ל נסע מזה, ויהי נא מטוב לב לעורר אהבה, בשלחו אלי ביחוד, ולא אחדול אי"ה לשום עין על חקירותיו.

בבואי את מע"כ נ"י הישר באנשים ואחוז ביראת ה' ומקור עמל תורת התלמוד, **הנני לשוח מורת רוחי אולי ירווח לי, כי חרפה שברה לבי** בראותי ⇦

במליץ דברי א' בקיוב, אשר נתננו לפורעי מוסר, וסגלת הישיבה הק' לגידופים, ולא על העושה בעברת זדון אני תמה, כי הציקתהו רוחו וחפצו התגלות לבו במקום רואים, כי אם על האר"ז אזר עפ"י החוק אשר שם לו, הרשה לעצמו לעשות בור ברה"ר, ומי שירצה להפיל אנשים בה יפיל, ומי שיש לו כח לטפס עפ"י הבור ולצאת יצא, ולפתוח פי פחת להוציא דבה, ומי שירצה יבא ויכחיש, **אוי לאותו מוסר ודעת אנושי, ואוי לאותו כלמה.**

⇦

ועד כמה גבר כח התשוקה לפושק פיו, עד שנוח להגיד ברבים דבר הגלוי למאות תלמידי' וחברים הפכם, כי אין משתמשים בישיבה הק' בנרות המנוולים את השלחנות, כי אם במאורות גאז, והמקום המקודש לבית התלמוד, הוא בית חומה מרווח בנוי לתלפיות במקום גבוה ונקי, וכי אין דרכנו להתקדש, וקדושת התורה נמשלה לאש שאינה מקבלת טומאה, וכמו כן כל אשר סביבה חול והיא קודש קדשים, ויחזה מע"כ נא מש"כ בהעמק דבר ויקרא ט"ז מקרא ט"ז.

ועל דבר סדרי הלמוד, לא לאדם כזה להבין מהו פלפול של הבל, ומהו פלפול שאינו של הבל, דרכי ידוע בספרי העמק שאלה, לא נועז מי מגאוני הדור לומר עליו פלפול של הבל, והתלמידים הבאים לחסות בצל הישיבה הק', באים רק לשקידה יתירה בתלמוד ותוספת, ומי שזוכה לעלות בגרם מעלת התורה, מגיע מן התלמוד ללימוד הפוסקים עד שיוצא להוראה מכח התלמוד ופוסקים **כדרך שהורה מאורן ש"י הגר"א זצ"ל ואחריו הגאון מוהר"ח זצ"ל,** וכל פלפול של השיעורין ג"כ אינו אלא להעמיק דעת ראשונים ז"ל, ואולם גם לזה לא הרבה יחכמו ע"כ הרבה תלמידי' מוקירין רגליהן מן השיעור – איני יודע מאין לאותו האיש כמה יצאו מורי הוראה ורבנים בדורי, אם מעט אם הרבה, די לו לדעת כי הה"ג מ' אהרן זאב ווייל נ"י רב בק' קיוב, הוא בא לפני עלם קטן, ועלה להצליח להיות רב ומו"ץ בקיוב, ויהי שם ה' מבורך **כי רוב הרבנים בליטא וזאמוט אשר בזה הדור החדש חברי הישיבה הק' המה.** – הפלא מה ראה עמל בהשגחתי, אין לי כלי מענים וגם לא מקל ורצועה, ואיני מכריח לשבת פה, ורק מי שבחלה לבו בעמל התלמוד יוצא והולך לו למקום שלבו חפץ, ומה גם עתה בפרוע פרעות בבחורי ישראל, ואין דעת האבות שולט בם, ומי שלבו רד עם התלמוד ועמלה בא בחפצו הטוב, זהו דרך כלל, אכן מי שעפ"י איזה טעם כמוס בא הנה, ואין לבו הולך אל המטרה של אותו בית הלמוד, אין דעתי ורוחי נוחה הימנו, והנני משתדל לשוב לבית הוריו, ולא יחליף את לבב אחיו ללבבו. ואם אירע שאיזה תלמיד יצא לתרבות רעה, אין להפליא ע"ז, **וכבר הי' כזה בישיבות בעלי התלמוד הק', וזהו מעלת הקדושה, דמי שיוצא ונפסל, ה"ז גרוע מחולין וניטמא, אלא אין לו תקנה כי אם לשריפה, כך קדושת התורה דמי שיוצא ופירש מלימודו, ה"ז גרוע ממי שלא נכנס לקדשי התלמוד, וה"ז מחלל ש"ש ואין לו תקנה.**

ולמה זה מתגאה הארז לחשוב כי דעתו רחבה מדעתינו גם בדרכי הוראה בישראל, אשר לא נסה ללכת בה, ואין לו מושג בזה כי אם בכח המדמה, ועליו להאמין לנו, כי א"א להגיע להוראה במלא הכונה, כי אם באופן שימלא כרסו בש"ס ופוסקים דוקא טרם שיגיע לפרדס החכמה ומדעים, וא"א להגיע לשניהם ⇦

ביחד ולא להקדים המדעים, וכבר הסברתי בזה בהרחב דבר ריש פ' האזינו לעץ עושה פרי, וזאת לתעודה בקהלות ישראל ברוסלאנד, ולמה לו להתחרות בד"א של הלכה זו היחידה בישראל, **אשר זכות הגאון המייסד זצ"ל עליה, עד כי גם בשלכת, מצבת קדושתה איתן,** יהי שם ה' מבורך, ולמה לו לדאבה נפשינו בדברים שאין להם שחר, להשיאנו פה סימנרייא, אשר הוא כזרם קיר לפוצץ את קירות בית התלמוד לרסיסים, ולעשות בנין נערים לסתור דעת ישישים.

ואם הי' הארז משפיל עצו לשמוע לעצתי, הייתי מייעצו גם מלישא דע גם בתוכחתו לאנשי ירו' תוב"ב **ואת הגאון מ' יהושע ליב שליט"א** למען הרעימו, טוב להוכיח רשע מומו, ולא לצדיק תמים תומו, באשר אין דעו משתווה עמו, ובזה ישגא כבודו ושלומו.

אחלי מע"כ הפראפעסר, הנבון בדרך חיים למעלה ממשכילי הדור, אם יש לו שיח ושיג את הארז יעיר לבבו לכל מרי שיחי, וידעו כי אינני פאנאטיקער, ולא ממרחיקי השכלה ח"ו, אבל מה אעשה **שהמשכילים סכלים המה** לחשוב עצות שלא להשאיר בית תלמוד גם אחד בישראל, והדברים עתיקים וה' ברחמיו המרובים יעזרנו לעבדו בעבודה תמה וצרופה, ודברי תורה יהי שגור על השפה, ואך היא תפארת אדם מישראל אשר נוסדה בו דעת יפה, והיא נותנת חיים לבעליה והחכמה ומדעים המה עלים לתרופה.

אקוה להשיג מכתב מע"כ נ"י באומר השב רוחי כמעט מכל התלאה של היוקר והדוחק, ומדברי בלע מקדושת התורה מרחק, הנני ידידו מוקירו ומכבדו העמוס בעבודה רבה מבקש אהבה.

נפתלי צביהודא ברלין

והקנאים האחדים בעלי עין רעה אלה, בזדון נפשם ובמשובת לבם החלו לחתור חתירה תחת יסודי קיומה, מתחת עמודיה ואדניה העתיקים והשרשיים עמוק עמוק גזעם, וירקמו ויטוו על ידי מלשינות סתר השתדלות נמרצה במקומות הדרושים, שיפקדו ויסדרו להכניס את "יפיפותו של יפת באהלי שם", לומר, להעריך ולהנהיג בהישיבה מערכת למודים כוללים על פי מורים "מדופלמים" ועל פי מערכה מסודרה (פרוגרמא), מסודרה וקבועה, הכל כנהוג בבתי ספר כוללים המקויימים מטעם הרשות. ובצפיתם צפו להפך את הישיבה לבית ספר, ואת התלמוד לחוברות כתב ולשון, אם כי לאט לאט, במדה שיתרגל העם בעקירה והנחה שרשית זאת.

המשגיח בימים ההם, משנת תר"מ, היה רבי שלמה דוד דינקין. הוא היה למדן מופלג, מפורסם בייחוד בבקיאותו והיה מחונן בחוש הומור. לאברכים היו פונים שם בלשון כבוד "אתם", ולבחורים בלשון "אתה". כשהיה בא לפניו בן ישיבה, שאפשר היה לפקפק אם נשוי הוא או לא, היה המשגיח שואל אותו: – האם רווק אתה או אברך אתם?... כי היו

בישיבה מספר רווקים זקנים, שלפי גילם היו יכולים להימנות עם ה"אברכים". הללו היו ברובם מבחירי המופלגים בתורה ולא מיהרו לקחת ריחיים על צווארם. ופעמים שרווק "זקן" היה רוצה להעלים את גילו, ועל שאלת המשגיח בן כמה הוא, היה עונה: בן עשרים ושתיים. המשגיח, שהכיר תיכף כי לא הגיד לו את כל האמת, היה אומר לו מיד: – אה, אני בגילך בודאי כבר הייתי בן עשרים ושבע...

מתאר אותו אחד מתלמידי הישיבה: ...מאד מאד חביב היה בעיני הישיבה המשגיח הראשי הר"ר דוד שלמה, אשר מלבד היותו צנא מלא ספרא ובעל מחקר, הוא גם בעל מידות מצויינות עושה מלאכתו מלאכת ה', מלאכת ההשגחה על הישיבה, באמונה ובישרת לבב, ובכ"ז הוא אהוב וחביב ונעים בעיני בני הישיבה, לפי שמנהגו מנהג תלמיד חכם אמיתי, דבורו בנחת עם התלמידים, אינו זורק בהם מרה ואינו מטיל עליהם אימה יתירה...[6]

ואם בגיל בני הישיבה עסקינן, בדרך כלל, גיל הכניסה של תלמיד לישיבה היה מגיל שש עשרה ואילך. הרבה בחורים היו באים כשהם יותר מבוגרים, הם היו באים משאר ישיבות כ"טלז" וכדו'. גם הרבה אברכים באו. ידוע על שלשה תלמידים שבאו בצעירותם ממש משום היותם "עלויים". ה"בית הלוי" הגיע לישיבה כשהיה בן אחת עשרה... הגרא"ז מלצר, כשהיה בן י"ד. והעילוי ממייצ'ט בן י"ב. מסופר כשאביו הביאו לישיבה בפני הנצי"ב ורבי חיים סאלאווייצ'ק פנה הנצי"ב לאביו של העילוי הזה ושאלו אם הביא גם עריסה בשבילו... אך עד מהרה התפרסם בכשרונותיו המדהימים. ה"בר מצוה" שלו נערך בבית הנצי"ב כשגם רבי חיים משתתף שם.

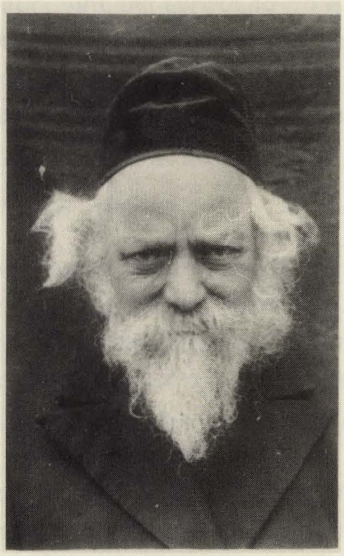
לימוד המוסר בישיבה לא היה באופן רשמי, כמקדמת דנא מעת יסוד הישיבה על ידי רבנו חיים. וכידוע שרבי איצל'ה בלזר בא לוואלאז'ין לשכנע את ראשי הישיבה על זה. אך תוכן דברי רבי חיים סאלאווייצ'ק אליו היה, שיסוד לימוד המוסר נצרך לחולה, אך

---

6) אחר פטירתו בא' דר"ח תמוז תרנ"ח פרסמו עליו דברי הערכה, אותם אנו מביאים כאן בקיצורם: ...הרה"ג ר' שלמה דינקין מו"צ דעירנו (אחרי הסגר הישיבה וצאת הנצי"ב, ר' חיים ברלין ור' חיים סולובייצ'יק את וואלאז'ין נתמנה המשגיח הנ"ל כמו"צ העיירה) היה גדול בתורה בש"ס ופוסקים בתשובות ראשונים ואחרונים עד להפליא. שתי שנים ישב על כסא הרבנות בברובויסק (פלך מוהילוב). שמו הטוב הגיע לנצי"ב ויקחהו למשגיח וי"ב שנה עבד במשרה זו (תר"מ – תרנ"ב) באמונה. במשך שנים אלו כשהנצי"ב לא היה בביתו הגיד הוא שיעור לפני בני ישיבה הצעירים בראשית צעדיהם. כשהנצי"ב יצא את וואלאז'ין אחרי סגירת הישיבה היה הוא למו"צ, ושש שנים וחצי שמש בכהונה זו. הגיד שיעור בגמ' מדי יום ביומו לפני לומדי העיר, היה מתמיד גדול וגם בעל מדות תרומיות, בחן אשר היה שפוך על שפתיו הרנין לבבות עצובים ונדכאים...

כאן בוואלאז'ין שלימוד התורה הוא באופן נעלה מאד אין הדבר נצרך, כי התורה בעצמה תבלין היא להם.

ראה בתולדות הגרב"ב ליבוביץ (איידלשטיין): מרן הגאון ר' ברוך דב זצ"ל הזכיר עם דמותו את גאוני דורות קדומים מתקופת הזוהר של וואלאז'ין. "אנשי ישיבת וואלאז'ין"



רבי ברוך בער ראש ישיבת קמניץ

– כותב סופר ברוך כשרון אחד – "מהווים מעמד מיוחד בישראל, מעמד האצילים. תורה כמות שהיא, בלי תוספת של חסידות או מוסר – היא, כלימוד וכעשיה, נבלעה בתוך תוכם. הבושם העדין שנודף מהם הוא זה שנספג בקרבם מבית מדרשו של הגר"א מוילנא, תלמידיו ותלמידי תלמידיו".

בוואלאז'ין לא היה הפרש בין תורה ליראת שמים. ומטעם זה התנגד ר' ברוך דב להנהיג את לימוד המוסר בישיבתו, כי ראה בזה סטיה מדרך רבותיו הקדושים, שהיו גאוני התורה וגם חסידי עליון, מבלי שייחסו משקל למוסר באופן מיוחד. ר' ברוך דב התנגד ללימוד המוסר כמו שהתנגד לזה רבו הגרח"ס בוואלאז'ין. הם לא הרגישו צורך בזה מאחר שהיו שלמים בגופם ובנשמתם.

עיין מכתבי הג"ר ישראל סלנטר ב"אור ישראל" מכתב ג': "עתה נראה נא בעין חודרת,

היהלך איש ורגלים אין לו? הישקיף איש ועיניים אין לו? כן לא יכון התורה והעבודה על האיש **הנחלה בתחלואי היצר** אם לא בלימוד המוסרי". ועיי"ש במכתב י"ד.

בוואלאז'ין היו אומרים: הבריא אינו זקוק לשמן קיק והטוב שבספרי מוסר הוא דף גמרא". ור' ברוך דב היה אומר: לדבר יפה בתורה ("גוט ריידן אין לערנען") זהו המוסר הטוב ביותר. וכן היה אומר: "אויב מען פערשטעהט גוט א סברה פון הייליגען ר' עקיבא אייגער וועלט מען אן ערליכער איד" (אם מבינים יפה סברה של ר' עקיבא איגר הקדוש נעשים יהודי ירא וחרד). אויב מען לערנט שור שנגח את הפרה, זהעט מען דעם אמת פאר די אויגן". (אם לומדים שור שנגח את הפרה, רואים את האמת בעליל)

"השריפה הגדולה" שנת תרמ"ו:

עשרים ואחת שנה לאחר השריפה הקודמת פורצת שוב שריפה גדולה בוואלאז'ין בד' תמוז, ובית הישיבה ביחד עם רוב בתי העיר עולים באש. וכך מתאר ר' מאיר בנו של הנצי"ב את אשר ראו עיניו: השריפות היו בימים ההם חזיון מצוי. בכל קיץ כאילו היו מצפים לדעת, איזו עיירה תעלה באש, מקצתה או כולה. שריפת עיירה היה דבר שבטבע, כמו מותו של אדם זקן וחולה. הבתים בעיירה היו של עץ, הגגות – של עץ או של תבן, והכל היה יבש ושחון. ניצוץ קטן שבקטנים שנפל על גג של בית או של רפת, הבעיר אותו וכתליו גם יחד. ומשדלק בית אחד, היו כל הבתים מסביב נתונים בסכנה. המים היו במידה מועטת, מכשירי כיבוי כמעט שלא היו כלל, ועם כל רוח מצויה היתה האש אוכלת על ימין ועל שמאל עד לבלי השאיר שריד. גם וואלאז'ין לא היתה יוצאת מן הכלל. וכל קיץ וקיץ היו הכל שרויים בפחד מפני שריפה.

"השריפה הגדולה" של וואלאז'ין באה בקיץ שנת תרמ"ו. שריפה זו יצרה כעין תקופה חדשה בחיי הישיבה הוולוז'ינית – ובימים ההם פירוש הדבר: בחיי התרבות היהודית כולה. השריפה פרצה בששי בשבת לפני הצהרים, בשעה שבני הישיבה עוד ישבו ועסקו בתורה. לפתע נשמע צלצול הפעמונים של בית היראה, שביום חול שאין בו "חגא" – חג דתי לנוצרים – היה פירושו בשורה רעה של שריפה, והקול "דליקה"! חלף ועבר מן הרחוב אל בית הישיבה. מיד, כמובן, היו נסגרים כל ספרי הגמרא, ומאות בני הישיבה היו רצים להציל את החפצים או לכבות את האש. בני הישיבה כשהם לעצמם לא היה להם לפחד הרבה מפני השריפה, כל רכושו של בן ישיבה הוא "ארגז" שבו טמונים קצת בגדים ומעט ספרים שקנה בשבתו בוואלאז'ין, אבל רגש הרחמנות והאחווה הריהו חזק מאד אצלם, ועל אף שדבר אין לו לבן ישיבה עם בני העיר, היו חולצים את מעיליהם מפשיטים את שרווליהם ונחלצים לעזרתם. אמנם מאות "כבאים" כבני הישיבה הרי הוא

שמירה מעולה לעיירה וואלאז'ין, ולא שריפה אחת כיבו הללו ולא נתנו לאש להתפשט, אך בשעת השריפה הזאת היו התנאים והמסיבות קשים ביותר, החום היה גדול זה כמה שבועות, הרוח מנשבת, ובכל בית ובית בוער התנור הגדול, הלא ערב שבת היום. והמהומה היתה גדולה, הורים חיפשו ילדיהם וילדים את הוריהם.

בעבודה הזו היה "מפקד עליון" הלא הוא רבי חיים סאלאוויצ'יק, ועם היותו כבר אז גדול בישראל ור"מ שני ומפורסם בעולם, עוד היה זריז ורענן לרוץ מרחוב לרחוב ולבקש את הילדים התועים, וכשהיה מוצא אותם היה מרכיבם על כתפיו אחד מימינו ואחד משמאלו ואת השלישי היה לוקח בזרועותיו ואחריו רץ ילד רביעי ומביאם למשפחותיהם. גמר את המלאכה ב"מיטען" אחד, הוא רץ שוב לבקש, אולי עוד נשאר ילד אי שם.

מלבד כיבוי האש והצלת ילדים יש עוד עבודה לעסוק בה בשעת השריפה והיא להגן על הכתבים והספרים של ראשי הישיבה ועל "תיבת הרבי" שבה גנוזים כתבי אבא ז"ל.

לא היתה אז שמירה מעולה לדברים, וגם לאדם, כי אם בשדה, לא היתה אפשרות לכבות את האש, מן ההכרח היה לצאת השדה, לראות בתים על בתים רחובות אחרי רחובות נשרפים ולהמתין עד שתשקע האש מאליה, או עד שלא יהיו עוד בתים לשריפה, הכל הולכים אל השדה. השדה משתרע על פני הר, משם רואים יפה את האש אוכלת ומכלה בתים גדולים וקטנים, בתי מדרשות ובתי מסחר. הכל יושבים בשדה, קטן וגדול זקן ונער, גם אבא ז"ל ומסביבו בני הבית, אברכים חשובים, וזקני בעלי בתים. גם ספרי התורה מבית הישיבה ומכל בתי המדרש, נמצאים שם.

פתאום נראה, והנה הגג של בית הישיבה אחזה בו אש. מפי כל העדה פורצת זעקה גדולה ומרה: "ווי ווי, בית המקדש בוער". לא היה איש, למדן או יהודי פשוט, שעיניו לא דמעו, מי בחשאי ומי בקול אבל הכל בכו, הכל קראו: "ווי ווי, בית המקדש בוער", "הישיבה הקדושה עולה בלהבות". ילדים שבקשו אוכל, יהודים שזה עתה יללו על בתיהם ורכושם שנחרבו, כולם שכחו את הדברים שהגו זה עתה, שולטת רק יללה אחת, זעקה אחת: "בית המקדש בוער", "הישיבה בלהבות..."

"וואלאז'ין" בתור מושג, פירושה היה ה"ישיבה" ולא העיר. ערים ועיירות היו גדולות וקטנות ממנה, חשובות יותר או פחות מבחינה כלכלית. וכאשר עלתה וואלאז'ין באש, שלחו מכל העיירות מסביב עזרה מהירה, כדרך שנהגו לגבי כל עיירה שפגעה בה האש. אבל הרעש בעולם היהודי התחולל, כאשר נשרפה וואלאז'ין, משום שפירוש הדבר היה, כי נחרבת ה"ישיבה" חס ושלום. הזעקה שהתפרצה מפי תושבי וואלאז'ין למראה האש

בבית הישיבה: "בית המקדש בוער", היתה הד אמיתי לקול העולם היהודי כולו. הרושם היה, כי ה"ישיבה", שהתקיימה עד אז למעלה משמונים שנה, קיומה פוסק.

אולם אלה שעמדו קרוב ל"ישיבה" והיו אחראים לה, חשבו אחרת. לא העלו אף לרגע על הדעת, כי ה"ישיבה" תפסיק קיומה אפילו שעה אחת. אך חדלה האש הנוראה לגעוש, אחרי אשר החריבה במשך חמש או שש שעות שלושה רבעים מבתי העיירה, משראו כי האש יורדת ועומדת לדעוך, קמה ה"ישיבה", כלומר ראשי הישיבה ובני הישיבה עם ספרי התורה, עם הגמרות ושאר הספרים, ועזבו את השדה שישבו שם וקנו להם שביתה באחד מן הבתים הראשונים שהיו סמוכים לאש ובכל זאת יצאו בשלום. זה היה ביתו של אחד מ"בית הרב", שאף כי באופן רשמי לא היה לו מגע עם ה"ישיבה", הרי בהיותו בן ונכד למי שהיו ראשי הישיבה ומייסדיה, היה קשור בקשר רוחני אמיץ עם הישיבה, הלא הוא רבי חיים הלל פריד, בן בתו של רבי איצל'ה, בנו של רבי חיים מחולל הישיבה. לבית זה של רבי חיים הלל ואשתו שרה ביילה, אשה חכמה מפורסמת, אף היא נכדתו של רבי איצל'ה מוואלאז'ין, נכנסו בערב שבת, כשבאו ישר מן השדה. הבית הגדול על כל חדריו, נתמלא אנשים וספרים וכלי בית, וגם דמעות[7]. והאנשים שרויים בעולם של תוהו ובוהו.

אולם הבכי והדמעות לא ארכו זמן רב. הגיעה השעה של הדלקת הנרות, שבת קודש באה, יום מנוחה ושמחה, אסור לבכות ואסור להיאנח. אין בכך כלום, אם גם הדלקת הנרות היא הפעם לא כפי שהיו רגילים. הפמוטות הנאות של כסף נשרפו, החדרים היפים והמהודרים נחרבו, ויש עתה לברך על נרות תקועים ב"פמוטות" מתפוחי אדמה, עשרות של נרות בחדר אחד – אבל הרי זרדה שבת לעולם! שבת היא מלזעוק! הגברים לבשו בגדי שבת, עד כמה שיכלו למצוא בגדים להחליף, והנשים לבשו חולצות אחרות לכבוד שבת המורגשת מסביב. אמנם, אין מקום לשכב, אמנם, אין יודעים, אם יהיה מה לאכול... אבל בשבת קודש אסור לדבר על זה, ואסור להיות שרוי בצער. כל איש כבש את רגשותיו בלבו. כל איש דיכא את אנחתו בקרבו. רק רושם של גלות היה, אבל לא של חורבן. קשה המצב, ימים רעים עומדים לבוא, הרי לכך היא גלות, גלו מבית חמדה, והחובה מוטלת לשוב ולבנותו. אבל אינזה חורבן, אסור להניח שיחרב!

יום השבת חלף עבר, מעט מעט התרגלו לרגש הגלות. הרבו בתפילה והמעיטו באכילה, ובילו איך שהוא את הלילה ואת היום. שעת בין השמשות מתקרבת, ורגשות של חול מתחילים מגיחים מתחת בגדי השבת של כל אחד ואחד ושל כולם יחד. בני

---

7) רבי חיים הלל זה, היה מארח בביתו – בשבתות, באופן קבוע את תלמיד הישיבה הגרא"ז מלצר. והיה מוסר לו הרבה ממסורות "בית הרב". בחגים היה מתארח אצל הנצי"ב.

הישיבה מתחילים לשית עצות בנפשם: לנסוע הביתה – חבל על ביטול תורה, הרי אמצע ה"זמן", לנסוע לישיבות אחרות – מי יודע אם יקבלו אותם שם ואם יספקו להם פרנסתם. ואפילו כן, כלום אפשר להמיר ישיבת וואלאז'ין בישיבה אחרת?

עוד לא הספיקו בני הישיבה להגיע לסוף המחשבה, וצו יצא מאת ראש הישיבה: **אל יסע איש, אל יעזוב איש את מקומו, מחר בבוקר ישובו ללמוד – הישיבה לא פסקה, ישיבת וואלאז'ין קיימת בלי הפסק!**

למחרת בבוקר, באחד בשבת, נתמלא בית המדרש היחיד, שנשאר לפליטה בחלק התחתון של העיר, הנקרא "במורד" והאש לא פגעה בו. כל בני הישיבה מיהרו קודם שמצאו מקום לישון ולאכול, לבוא לבית המדרש, לקדש את המקום כישיבה ארעית עד אשר תיבנה ותכונן הישיבה של קבע, ומכיוון שראשי הישיבה אמרו, כי אסור שיבוא הפסק בחיי הישיבה, ידוע ידעו, כי לא יארכו הימים ויעמוד בית ישיבה חדש, אשר אולי עוד יעלה על הישן. באותו שבוע פינו את המקום שעמד עליו בית הישיבה הקודם, משרידי הכתלים ועשו הכנות להתחלת הבנין של הישיבה החדשה. נקטו בכלל זה: "גדול יהיה הבית האחרון מן הראשון".

יום יום היו באים אורחים. רבנים גדולים ובעלי בתים חשובים, היו בשבועות הראשונים אחרי השריפה מן המבקרים הראשונים, הם נשאו בסבל עם ראשי הישיבה ובני הישיבה. האורחים נשארו למספר ימים. אמנם אין מקומות ללון, אבל מי נותן דעתו על לינה או על אכילה? האם לא מספיקה ההנאה הגדולה לראות מאות בחורים יושבים יומם ולילה והוגים בתורה בתנאים קשים, אבל מתוך שמחה רבה והתלהבות עצומה? הרגישו, שכאן הוא עורק החיים של היהודים והיהדות.

הנצי"ב יוצא בבקשת עזרה מיהודי התפוצות באגרת מעל דפי "המליץ":

וואלאז'ין, יום א' פנחס תרמ"ו – בעש"ק פרשת בלק נשפט ה' בעירנו באש, ותאכל יותר ממחצית העיר, וגם הבית הגדול שמגדלים בו תורה יותר משמונים שנה, אשר שמו הולך מסוף עולם היהדות ועד סופו, נשרף בעוה"ר ממסד ועד הטפחות, וגם בית המדרש חומה הבנוי לתלפיות בצדו אשר גם בו רבצו עדרי צאן קדשים, כי לא נשאה אותם מקום הישיבה הק' יותר משלש מאות עולי ⇦

ימים למודי ה',[8] אשר הסתופפו בוואלאז'ין, גם אותו בלע ה' ביום אפו ולא חמל. אי לזאת! הנני מבקש את שלומי אמוני ישראל בשם תוה"ק, עורו נא התאוששו נא להכין את הישיבה הק' על תילה. היו נא מעיר ועיר בכל מקום מושבות בני ישראל לעזור, כי אין לנו שיור מכל מחמודנו רק התורה הזאת. ודבר שפתים בזה אך למותר.

בטוח אני באהבת התורה הבוערת בלב ההמון הישראלי, כי דברנו יעשה פרי, וצדקת הרבים תזהיר להם בזה ובבא.

הנני העמוס בעבודה רבה,[9] רובץ תחת משא הישיבה
נפתלי צבי יהודא ברלין.

---

8) מענינת עדותו של דון יחיא: עם בואי לוואלאז'ין בקרתי את הנצ"ב. הוא הודיעני כי... מפאת הדוחק הכלכלי הרב השורר בישיבה... הוא נאלץ להשיב את בקשתי ריקם. נער הייתי. בשמעי תשובה זו נפלה רוחי עלי ועמדתי לשוב לעירי... נגשו אלי כמה מתלמידי הישיבה ואמרו לי "אין דבר, בקר אצל ר' חיים (סולובייצ'יק) ואם תשא חן בעיניו תתקבל לישיבה". ואמנם אחרי ביקורי אצל ר' חיים ושיחתי אתו בדברי תורה – הודיעני כי אשאר בוואלאז'ין. (הישיבה הליטאית)

9) בענין חתימתו הקבועה של הנצ"ב "העמוס בעבודה" מצאנו דברים בשם הגרי"ז מבריסק: מובא מר' שלום שבדרון. (בספר שאל אביך):

הגרי"ז מבריסק החזיק בידו את הספר "העמק שאלה" של זקנו הנצ"ב מואלוז'ין, ותוך כדי כך שאל: מהו פשר הדבר שהנצי"ב חותם בכל מקום "העמוס בעבודה"? הוא שאל ואף השיב וסיפר את הדבר, כפי שהוא שמע אותו מאביו, רבי חיים:

הדבר היה בשנה שלאחר שנת־שמיטה. הנצי"ב, כידוע היה מופלג בחיבת ארץ־ישראל והיה מקפיד לברך על אתרוג מארץ־ישראל, ועל אותו אתרוג היה גם רבי חיים מברך. וגם באותה שנה שלאחר השמיטה, לא שינה הנצי"ב ממנהגו, בירך על אתרוג מארץ־ישראל, ומובן שלא כאן המקום לדבר בענין ההלכה, אך כך נהג הנצי"ב הלכה למעשה, כמו בכל השנים. אבל רבי חיים, היה לו פקפוק בדבר, לברך על אתרוג מא"י גם בשנה הזאת שלאחר השמיטה, לכן חיפש ומצא אתרוג אחר שעליו בירך, ולא בא להנצי"ב לברך על אתרוגו כבכל שנה.

לאחר התפילה ביום הראשון של חג הסוכות, הגיע רבי חיים אל הנצי"ב לומר לו חג שמח, ומיד הוא אמר לו: אני יודע למה לא באת לברך על האתרוג שלי, יש לך פקפוק להלכה על אתרוג שלי השתא, אבל אראה לך שאפילו לשיטתך אין שום חשש. השיב לו רבי חיים: אמנם כך סבור הסבא, אבל לי נדמה שבכל זאת יש איזה פקפוק. השיב לו הנצי"ב: אני אוכיח לך שאני צודק...

כאן נפרדו ורבי חיים יצא מלפניו. והנה, בשעה שלוש לפנות־בוקר דופק השמש בביתו של ר' חיים ומודיע לו, כי סבו הנצי"ב קורא לו. נבהל רבי חיים וחשש, שמא קרה משהו לנצי"ב, שהיה כבר אז

אין הנצי"ב נרפה מעבודתו, הוא שוב עמוס בעבודה לקומם ולבנות את בית הישיבה ופועל נמרצות לשיקום חיי הישיבה ואנשי העיר,[10] וכך הוא מספר בעצמו ב"מודעה רבה לאורייתא" בגליון "הצפירה" חדשים מספר לאחר השריפה:

בזקנותו המופלגת. הוא העיר את כל ילדיו וכולם מיהרו ורצו לסבא. כאשר התקרבו לסוכה, ראו שהיא מוארת ועל השולחן נמצאת ערימה גדולה של ספרים עד לגובה הסכך (כזה היה לשונו של הרב מבריסק בעת סיפורו), והנצי"ב רכון על הספרים, מדפדף ומעיין בזה אחר זה. נרגעו מיד כולם וראו שהוא מרגיש בטוב, ולכן אין מה לדאוג.

רבי חיים שלח את ילדיו בחזרה לבית, ואילו הוא נכנס לסוכה, ומיד אמר לו הנצי"ב: הנה קראתי לך להראות לך מכל אלו הספרים, שאפילו לשיטתך אין שום פקפוק לברך על אתרוג שלי גם בשנה הזאת! התנצל רבי חיים ואמר: יסלח לי סבא, אני רוצה קודם לברך ברכת־התורה, ואחרי זה נוכל לדבר.

נדהם הנצי"ב והשיב: מה? לזה זכיתי לעת זקנתי, שנכדי עוד לא בירך ברכת־התורה בשעה שלוש בבוקר?! הוא ספק את כפיו והוציא מפיו אנחות גדולות: אוי ואבוי, בשעה שלש בבוקר עוד לא ברכו ברכת התורה, כי עדיין ישנים... וסיפר ר' חיים, כי אנחותיו של הנצי"ב תקפו יותר ויותר, עד שלא יכולתי לדבר אתו אז כלום, וחזרתי לאחורי...

ועכשיו אנו מבינים היטב – סיים הרב מבריסק – טעמו של הנצי"ב בחתימתו "העמוס בעבודה"!...

מענין לענין על זריזותו, סיפר הגאון ר' נפתלי ריף זצ"ל בשם נושאי כליו של הנצי"ב, שכשהיה מלווה את הנצי"ב בשבת לטבילה במקווה, עוד טרם הספיק הוא עצמו להפשיט את בגדיו כבר היה הנצי"ב מלובש בבגדיו לאחר הטבילה...

10) בעתון "היום" מתאר "אלדד" (כ"ט מנחם אב תרמ"ו גליון 160) את החורבן הכלכלי של וואלאז'ין אחרי השריפה במילים אלו: "לב כל בעל נפש ידאב ועין כל אוהב עמו תוכה לראות את המצוקה והתלאות, אשר מצאו את אנשי העיר הזאת. פניהם חמרמרו מעצב ויגון, ועננת חושך תשכון על מצחם. נורא ואיום מצבם, כי מלבד אשר שפט א־להים אותם באש, ובתיהם עם כל הונם ורכושם היו לשריפה וישארו בעירום ובחוסר כל, עוד נוסף אסון על אסונם, כי דללו וחרבו מעיני הפרנסה, אשר שאבו מהם עד הנה. רוב יושבי העיר מצאו את פרנסתם מבני הישיבה, אשר התאכסנו בבתיהם, ומזה החיו את נפשם ונפשות בני ביתם. אך עתה, כאשר נשרפו בתיהם וגם ה"ישיבה" עלתה על המוקד, עתה היתה תבוסתם שלמה. אין אייל בעטי לתאר את העוני והלחץ השוררים עתה בעירנו. הן מאז ומעולם לא הצטיינו יושבי עירנו בהון ועושר. רבים היו במצור ובמצוק, ורק מעטים היו האנשים אשר התפרנסו בנחת ובריווח, ועתה נהפך הגלגל גם על המעטים האלה והוצגו ככלי ריק. ואם לא יחישו לנו עזר מרחוק – אז תהיה, חס ושלום, אחריתנו עדי אובד".

וביום ו' בחשון תרמ"ז גליון 209. "אלדד" ממשיך בתאור המצב הכלכלי הנורא של יהודי וואלאז'ין: "מחזה מכאיב לב ומדאיב נפש ייראה עתה לעין הרואה בעירנו בימי הריסותה וחורבנה. עננת אופל תשכון על מצח. כולם הולכים קדורנית ואנחות שוברות כל הגוף מתפרצות מקרב לבותיהם על מעינות הפרנסה כי חרבו ודללו ועלי אוכל כי נכרת מפיהם. נשים רבות, אשר הורגלו לעבוד עבודתן בשביל בני הישיבה, אשר התאכסנו בבתיהן, יושבות עתה וידיהן בחיקן מאפס מעשה, ועל כל מידרך כף רגל נפגוש אך רעבים ונקשים".

...הן מאז חלה ה' פה"ק וואלאז'ין. ויצת אש בציון המצויינת לתורה. ונשרף רוב העיר ובהמ"ד הקהל. וגם בית הישיבה הק', מקדש התורה זה יותר משמונים שנה, התעוררו רבים ושלומי אמוני ישראל היודעים להוקיר סגולה זו לקיום התורה ואשר תשואות חן חן לה, תשואות מלאה קול תורה לא ידום בה יומם ולילה, חן למעלה בסיעתא דשמיא לאוקמי גירסא ולהוסיף לקח בפלפולה, חן למטה בזה שהיא מקוימת ומאושרת מן הממשלה יר"ה.

והנה מיד אחר השריפה, נתחזקנו ב"ה, והחילונו צרכי הבנין להקים חרבות הישיבה הק' על תלה. ושמנו לב עוד להגדיל מדת ארכו וגבהו. ולהוסיף פאר והדר על כל תכונות הבית בהוצאה יתירה, כי מקדש התורה היא, וגם בנין כל ישראל. ולבבנו בטוח שיהא לרצון לכל ישראל לכבד את ד"א של הלכה, ולהכין מקומה באופן היותר נאה ומוכשר למושב הרבים בהמון רבה.

והודות לאל רועי, שגם הגיענו עזר מהרבה יחידים ברוכי ה', גם מאיזה קהלות ק' אשר רישא דמתא הגאב"ד נ"י, איש אשר רוח אהבת וכבוד התורה מתנוסס בקרבו, ובתר רישא גופא אזיל, ונתקבץ איזה סך ונשלח לידינו. וככה יודעים אנחנו שבכמה קהלות ק' מכינים עצמם לקרא נדבות לבנין הישיבה הק', ויזכו גם המה בעץ החיים, ולא נבוש מתקותינו ולא נשאר בע"ח ח"ו.

ובאשר מצוה לעשות זכרון ולפרסם את המנדבים כמש"כ הרשב"א והובא במג"א ססי' קנ"ד, ע"כ הנני רושם את שהגיע לידינו על בנין הישיבה הק' ביחוד, ואת הנשלח לידי לעזר לכושלי העיר ביחוד, ואת הנשלח שיהא על שני הדברים יחד עד היום ב' ו' אלול.

וככה נעשה עוד הפעם אי"ה, בהקבץ נדבות מהיום והלאה, ואולי יש איזה משגה בסדר או אולי נשכח ונאבד ממני זכרון איזה שלוח, יגדל חסדי המנדב לדין אותנו לכ"ז, באשר עבודה רבה עלי, וגם לא הייתי בביתי איזה ימים, ע"כ נשמט מלהרשם בספר. וכאשר יזכירני במכתבו ארשם אי"ה בבואי שנית לכתוב בכתב אמת. אלו הן הנדבות אשר הגיעני עד היום ב' שישי בחודש אלול. ביחוד על בנין הישיבה הק'...

בהמשך מפרט הנצי"ב את שמות הנדבנים ומקום מגוריהם. מוצאים אנו שם מלונדון, מקיעוו, מהורדנא, מפינסק–קרלין, מנובהרדוק, פירטא במדינת ⇦

אשכנז, ומציין שם גם את הנדבנים "ששלחו עגלות לחם מיד אחר השריפה שהיה בזה פקו"נ ממש". וכן מציין גם את הנדבות והנדבנים "ששלחו המון ספרי תלמוד ופוסקים ושאר ספרים אשר יסכנו לחברים גדולי תורה אשר בשבת תחכמוני הישיבה הק' וגם הרבה שסי"ן שלמים".

ומסיים הנצי"ב את דבריו:

הגדתי בזה לכל הרוצה לדעת, כי לפי התקוה יהיה נגמר בית התלמוד אי"ה על ימי המועדים הבע"ל, ומי שבדעתו להיות עמל בתורה או לשלוח בנו לישיבה הק', יהיה הכל מוכן לפניו ברצות ה' החפץ למען צדקו להגדיל תורה באכסניה שלה. רק זאת הנני מבקש ומזהיר כמה פעמים שלא לבא הנה בלי פ"פ על משך שבתו כחקי המלוכה יר"ה, וחלילה להקל עצמו לבטוח בנו שנעלים עין מזה ח"ו, כי לא יביא בזה תועלת לעצמו, רק עג"נ וצער גם לנו גם לנוסע. והנה הזהרנו הרבה, ומי שלא נזהר הרי הוא חוטא ואשם, ואנו נקיים.

הנני העמוס בעבודה רבה, רובץ תחת משא הישיבה הק' ומפוארה בהמון רבה

נפתלי צבי יהודה ברלין

גם הגר"ח סאלאוויציק היה מן המעשים אחרים לתמיכה בישיבה. בין הנדבנים שהגר"ח השפיע עליהם היו גבירי מינסק ר' ברוך זלדוביץ ור' דובער פינס.

מספרים שדיבר על ליבם לתרום סכום עתק – שלשים אלף רובל, לאחר זמן קצר חזר אחד מהם ובידו כל הסכום, וכשחזר השני עם מחצית הסכום אמר לו הגר"ח שכבר אינו צריך, שכן הראשון כבר נתן לו כל הסכום. כשמוע הגביר השני שנחטף ממנו המצוה תבע את הראשון לד"ת...

לא ארכו הימים מיום שנשרף בית הישיבה הקודם, והוקם על תילו הבנין החדש. הבית החדש של הישיבה היה נאה ומהודר גם מבחוץ גם מבפנים, הרבה יותר מן הבנין הקודם.

אפיזודה מענינת מספר ר' מאיר: שגם הפועלים שהיו עוסקים בבנין החדש הרגישו, כי לא בית סתם הולך ונבנה, הרי זה בית ישיבת וואלאז'ין! כל נדבך לבנים שנוסף בבנין, מילא את לב כל פועל רגש של גאון ואושר. את זה ראו ושמעו, כאשר באו אורחים

שונים ואפילו לא יהודים, פקידים, "פריצים" ואחרים, שאלו שאלות והפועלים נתנו להם ביאורים. פעמים שהדברים יצאו מפיהם לא בדיוק מלא ולא במליצה רבה, אך הכוונה היתה ברורה: "אנו בונים לא סתם בנין, בונים אנו בית הישיבה"!



בנין הישיבה

אחד מן הפועלים עלול היה בשל "ביאורו" להיות מועמד להיגלות לסיביר: באו לראות בבנין "הפקידים הגבוהים", מפקד משטרת המחוז וסיעתו, שאלו וחקרו מפי הבנאי על תכנית הבנין. התכנית היתה של בית הישיבה עצמו, אולם גדול מאד, ועל ידו חדר קטן, שבו היה "המשגיח" בוחן לפעמים את התלמידים, אבל בעיקר נועד החדר לנשיהם של ראשי הישיבה והקרובות להן להתפלל שם. כאשר שאל מפקד המחוז את הבנאי, מה טיבו של חדר קטן זה, ענה הלה בגאון: – כאן מתפללות הנשים מ"בית המלכות".

כשמוע מפקד המחוז את המילה "בית המלכות", התחלחל וכמעט שפרחה שנשמתו. מה פירוש לכנות בשר ודם סתם בשם "הגדול" "בית המלכות"? האין בזה משום ליצנות ועלבון כלפי הקיסר בכבודו ובעצמו? ואולי יש כאן ריח של מהפיכה, שאומרים להקים "בית מלכות" חדש? ניתנה פקודה והבנאי התמים הושם במאסר, וכבר עלול היה לצאת "ענין" נגד היהודי שפגע בכבודה של מלכות. הדבר עלה בעמל לא מעט ובעוד משהו נוסף... עד ש"טשטשו" את העסק. כי איככה אפשר להסביר לגויים הללו, כי בוואלאז'ין זכות היא לקיסר, שקוראים ל"בית הרב", למשפחה של ראשי הישיבה, בשם "בית מלכות"? זה היה שימוש דיבור רגיל, משום שעליון על "בית הרב" לא היה בעיני היהודים בוואלאז'ין זה כמה דורות.

הרעיון שהונח בבנין החדש היה זה, שהישיבה כולה היא דבר שלם, אין בה חדרים מיוחדים, כמו שהיה קודם. כל בני הישיבה למאותיהם למדו בצוותא, בחדר אחד גדול והדור, שרב היה בו האור, והשולחנות סודרו בנוחות, עד כי לכל תלמיד לא רק שהיה נח לשבת ולעסוק בתורה, אלא גם גבר בו החשק לכך.

וכותב ר' מאיר בזכרונותיו: המנהג של חגיגות וטקסים בזמן ההתחלה והסיום של בנין, לא היה אז עדיין. אך נגמר הבנין, מיד נכנסו בני הישיבה וישבו "לעסוק בתורה". מספר בני הישיבה הלך ורב יותר ויותר. שמה של הישיבה והשפעתה, עמדו בעולם היהודי במעלה עליונה. הכוחות המעולים של הנוער הלומד תורה, נתכנסו ובאו שמה. בישיבה שרר מצב רוח מרומם. הבנין החדש והמפואר מילא כל לב שמחה פנימית. התלמידים למדו בשקידה רבה, הימים עברו מתוך הכרה ברורה בלב, כי כל יום וכל דף גמרא הרי זו זכיה, שיש לו לאדם לשמוח עליה בהווה ולהוציא ממנה ברכה מרובה לעתיד.

וכך כותב הנצי"ב באחד ממכתביו: אכן אדמה כי לא נכחד ממעכ"ת נ"י טרדת הישיבה הק' העמוסה עלי, וביחוד בתחילת הזמן, וחדשים לבקרים באים להסתופף בצל עץ החיים, ועלינו להכניס ולהכיר לכ"א מקומו ולהשגיח ולפרנס, ולהעמיק בשיעורין בעזר הנותן עצמה לאין אונים כמוני, וביותר בזה הזמן הישיבה הק' רחבה ונסבה למעלה, ונתרבו היושבים לפני ה' בשקידת התורה ועמלה.

בזמן שראשי הישיבה בנו את בית האולפנא, לא חשבו על בתי דירה לעצמם. קודם כל בנו את "בית הא־להים", ועד שעמד הבית הזה על מכונו לא שעו כלום לטובת עצמם ובני ביתם. ראשי הישיבה לא השגיחו בכל הקשיים הגופניים, והוסיפו לשבת עם משפחותיהם כ"דיירים" בחדרים קטנים וצרים, ששם היתה דירתם הארעית, בריחוק מקום מבית הישיבה.

ההליכה בדרך הרחוקה והקשה של מעלות ומורדות, גרמה יגיעה רבה לאנשים האלה, שלא היו עוד צעירים לימים. ולפיכך התקינו מתחת לבית הישיבה חדרים אחדים, שבהם ידורו בני בית אבא ז"ל, ואחרי כן, עם שעת הכושר הראשונה, יעבור לשם רבי חיים סאלאווייצ'יק עם משפחתו. כמובן, לא היו גם הדירות האלה נוחות, משום שלא הותקנו לכך כראוי, ובעיקר הדבר, אי אפשר היה למצוא שם מנוחה כלשהי, משום שנשמעה בהן כל פסיעה וכל תנועה של בני הישיבה, שמקום לימודם היה למעלה. ואם נשים אל לב, כי למעלה כבר ישבו כשלוש מאות איש צעירים לימים, מלאי חיים ותנועה תדיר, שעל ידי עיסוקם בתורה היו קלי תנועה יותר מן הרגיל. – אפשר לתאר מה היה טיבה של

ה"דירה" תחת רגליהם מבחינת השקט. אבל הדבר הזה לא המעיט את שמחתו הרבה ואת אשרו ללא גבול של אבא ז"ל, כי "הישיבה הקדושה" – כפי שהיה אומר תמיד – עומדת שוב על מקומה, ו"קול התורה" בוקע ועולה בכל הדרו.

כשהיו שואלים אותו: "רבי, כיצד יכול אתה לנוח, כיצד אפשר לך לישון, אפילו מעט מן המעט, בשעה שממעל לראשך נשמע תדיר קול צעדים, קול הלומדים, הצועקים, וההד עוד חזק למטה מבכל מקום"? – היה עונה בנחת: "בשעה שאתם עוברים ליד טחנה ושומעים את השאון ואת הרעש, אתם תמהים, כיצד הטוחן ישן בלילות ונדמה לכם, כי לא הייתם יכולים להתקיים בהמולה זו אפילו שעה אחת, גם ביום. אבל האמת היא, כי ככל אשר יגדל השאון, כן תנעם שנתו של הטוחן, שומע הוא כל תנועה של הגלגלים מתוך תענוג מרובה. אדרבה, בשעה שגלגלי הטחנה עומדים ואין שאון, אזי אין הטוחן יכול להירדם, אזי השקט אינו נותן לו לנוח..."

"יופי פנימי וחיצוני"

הבנין החדש של הישיבה עשה רושם על כל רואיו, מקרוב או מרחוק. המראה הנהדר מכל היה בלילות חורף, בשעה שמסביב שוררת דממת שקט, כרגיל בעיר קטנה, האדמה מכוסה מרבד שלג לבן ככסף, וממקום אחד במרכז, מזהירים מתוך עשרות חלונות אורות נוצצים, ועוד ממרחק רב נשמעים מאות קולות ערבים, נעימים, חדורים אהבה עצומה, התלהבות שאין לתארה במילים.

והנה תיאור פנים הישיבה לאחר בנין הבית החדש מפי תלמיד בן התקופה: הוא הגדיל שְׁמָה בכל המדינות, עד שמכל הארצות יבואו לוואלאז'ין להגות בתורה. מבריטניא, גרמניא, אוסטריא, אמעריקא, ולא מבעי מכל קצוי רוסיא האדירה, מליפלאנד, וקורלאנד, וקוקאז, וסיביריא, ועוד ועוד, היאומן כי יסופר.

הישיבה היא בארמון נפלא בנוי תחתיים שניים ושלישים. בו אולם גדול רחב ידים, נשען על ארבעה עמודים גדולים. קירותיו לבנות כשלג וכצמר צחור, רצפתו נקיה וטהורה, והוא לבית תלמוד. גם פרוזדור גדול אשר בו יקראו הלומדים בימות החמה, גם חדר יפה אשר בו ישנו הגמ"ח הגדול, אשר ממנו ילוה כל בן ישיבה בשעת דחקו. וחדר נקי אשר בו יחלק המנהל הר' ליפמאן את המסכתות הנצרכות לתלמוד, וחדר העישון (כי אסור לעשן טאבאק בהישיבה). בהתחתיים ישבו המשגיח והמנהל, ובהשלישיים ישנו הביבלאסקיא הגדולה אשר להישיבה.

מחזה נפלא ונשגב יראה המטייל בלילות טבת הארוכים לפני ככר הישיבה הרצוף באבנים. מאורות המנורות הרבות ישליכו קוי זהרם על השלג השטוח, קול שלש מאות איש הלומדים ברגש נמרץ ובהתלהבות עצומה ישמע בקול רעש גדול מסוף המגרש ועד

סופו. פה יהלוך נער טוב רואי הלוך וטפוף, והגמרא תחת אצילי ידיו, ורגליו ממהרים ללכת כי נפשו חשקה בתורה. פה ישובו נערים אחדים מבית הספר כי כבר חטפתם שינה ונפשם עליהם תאבל על אשר הפסיקו למודם. פה תתראה היהדות בדמותה וכצלמה, ובלי הפרזה נוכל לאמר "מי שלא ראה המחזה הנפלא הזה לא ראה יופי מימיו".

האהבה לתלמוד השתולה עמוק עמוק בקרב בני הישיבה היא כמעט בלתי טבעית. כל אחד מוכן ומזומן להקדיש נפשו בגללה ולהמית את עצמו באוהל של תורה, ולפיכך היא מתקיימת בידם ותלמודם כמעין המתגבר[11].

סדר ודרכי הלימודים בישיבת וולוז'ין, הם על אופן מאד נעלה. הכלל הראשון הנקבע בה למשפטי הלימוד ש"אין כופין לתלמיד מה ילמוד, ורשות ביד כל לומד ללמוד מה שלבו חפץ". הוא בנוי על הגיון ושכל ישר, כי לרגלי זאת על כל אחד חביב תלמודו שבחרהו בעצמו. והכלל השני, כי הרוצה להחכים יעסוק בדיני ממונות, ג"כ טוב מאד, שבאמת סדר "נזיקין" יותר מועיל מכל הלמודים, גם ינעם לתלמיד. והכלל השלישי, "כי אין כלי מחזיק ברכה יותר מבקיאות", הוא עולה על כולם, וכמעט אין אחד שיעשה הכלל הזה פלסתר.

כך דרכה של ישיבת וואלאז'ין, כל עלם ואברך אשר בא לחסות בצל כנפיה מחוייב ללכת להתפלל תפילת שחרית בצבור בשעה שמונה בבוקר, ואין שום אחד רשאי להפטר מזאת. אחרי כלות התפילה, ישובו הרבה לאושפיזם לאכול פת שחרית, ורבים ישארו לשמוע פרשת השבוע מבוארת מפי הרה"ג הנצי"ב שליט"א, ע"פ דרכי ביאורו הנפלא, הנוטע בקרב לב השומעים רגשות יקרות ואהבת אלוקים ואדם. משעה עשר ואילך מחוייבים כל הלומדים לבוא ללמוד – איש איש המסכת אשר בחר בה – עד שעה אחת (בצהרים). והרב המשגיח החכם השלם הבקי בש"ס הר"ר שלמה דוד דינקין, יבקר את המושבות, ואיש מהם לא יעדר. בשעה אחת בשלשה ימי השבוע הראשונים יגיד שיעור הרב הגאון, אחד מבעלי העיון העמוקים, חד השכל, הר"ר חיים בן הרה"ג יוסף דב אב"ד בק"ק בריסק. שיעורו ערוך הוא על פי דרכי העיון וההגיון ובשכל חד ונמרץ. ביום ד' ה' ו' יגיד השיעור הרה"ג הנצי"ב, ע"פ דרכי החריפות והבקיאות. עם רוחו הכביר יבתר שיטות שונות, ורשות בידי כל שואל להקשות מה שלבו חפץ, והוא יענה לכלם כיד הדעת הטובה עליו. אז ילכו שומעי השיעור לאושפיזם לאכול סעודת הצהרים, וכולם ישובו בשעה ארבע, ואז יבקר הרב המשגיח המושבות עוד הפעם. יתפללו תפילת מנחה

---

11) סיפר הגר"ג אדלשטיין: ראיתי בעצמי לפני שנים רבות, אחד שלמד בוואלאז'ין אצל רבי חיים והנצי"ב, שהיה בעל הבית שעסק במסחר והיה גר בביאליסטוק, לעת זקנתו עוד לפני המלחמה עזב את המסחר ובא לרמת השרון, וישב כל היום ולמד גמרא עם רש"י, אולי קצת עם תוספות, **בפשטות עם מתיקות כזאת** שלא היה משתעמם, וגם בלי חברותא.

וילמדו עד שעה עשר בלילה, ואז יתפללו תפילת ערבית וילכו לביתם לאכול ארוחת הלילה. רובם ישובו תיכף וילמדו עד שעה שתים עשרה, ורובם ישנו עד שעה שלש ויבואו ללמוד עד הבוקר. בכל חצי שנה יעשו הרב הגאון הר"ר חיים והרב המשגיח בקורת, בחדר המוכן לדבר, ויבחנו רוב התלמידים אם המה בקיאים במה שלמדו. ויסמנו ציונים ידועים לכל אשר יעבור תחת שבט הבקורת. ובכל שבת ושבת יבואו התלמידים היותר מצויינים לבית הרב הגאון מהר"ח, ויתפלפלו עמו בשו"ת עד הערב... כל התלמידים מגודלים ב"זקן", אם כי של רבים "משופצים".

וראה עוד בספר "דרך עץ החיים" שמביא מאת מנחם מנדל הלוי איש הורביץ תיאור רווי התפעלות מבנין הישיבה והלומדים: "זה השער לה' – לבית האולפנא רבתי – ישיבת "עץ החיים". גם מרחוק ימשוך עליו הבית חומה זה את עין רואיו בהתבודדותו מכל בתי העיר, בתי העץ הקטנים. לבדו הוא עומד והוא כמו ארז שתול בין טורי סנה ואטד, כשושנה בין החוחים. אך, בקרוב הרואה אל משכן ה' זה, כבר ספו תמו רגשות קלי ערך כאלה מלבבו, כי הוא ייאחז בסבך רגשות אחרים היותר נכבדים ונעלים, ולבו ילך שבי לפני הקסמים, אשר יאחזוהו. קול ברמה נשמע. קול קול יעקב, קול אדיר ונעים גם יחד המושך לבבות וצודד נפשות. קול ענות המולה בלולה – אלה בני ציון היקרים למודי ה', הלומדים ברוב רגש, קוראים בנעימה ושונים בזמרה.

ואזכור גם את העונג והנועם, עונג הנפש ונועם הרוח אשר שבעתי אז גם אנוכי בהתרגש נפשי בקרבי, כמו בלילות חורף הארוכים, אשר בני הישיבה ילמדו אז כשש שעות רצופות משעה הרביעית תיכף אחר תפילת המנחה עד השעה העשירית בערב. מנורות רבות מפיצות אור יקרות על השולחנות הרבים ועל הספסלים. בית הישיבה מלא מפה אל פה, מבני הישיבה הלומדים ועובדים בגוום ורוחם, בכח ובמח, וקולות א־להים עולים ויורדים בו. רבים יושבים, גם העומדים רבים הם, ומתי מספר יתהלכו וישוטטו אנה ואנה, ומאומה שם לא ישמע, בלתי אם קול ה' בכח, ומראה כל פני הלומדים ובגדיהם המשונים, איש איש לפי מקום מולדתו.

וואלאז'ין, הה! עוד הפעם אזכרך ואזכור גם את כל בניך היקרים, בנים למודי ה', ואת כל דרכי חייהם בקוד ובחול, את עמל רוחם ויגיעת נפשם ושמחתם. עבודתם השביעתם עונג ונועם וגיל וחדוה, וישכחו כל תלאותיהם בהווה ודאגותיהם לעתיד ויחיו בטוב".

וראה ב"מוואלאז'ין עד ירושלים"

"ביום מן הימים בא לישיבה אחד האורחים מן החוץ עשיר מפורסם מן ה"משכילים" הישנים, שהראציונליזם היה אלילו. והוא בא לביקור זה בישיבה, מתוך רגש של ביטול מראש. אולם גם הוא לא התאפק, ונשאר עומד לפני החזיון הכביר הזה באין מילים בפיו.

הוא בא לבית הישיבה ערב אחד, ערב שני, ובנסעו אמר אל מודעיו: "אם ישאלוני ידידי, מה טיבה של ישיבת וואלאז'ין, אשיב להם, כי הפלא הגדול ביותר שראיתי כאן הוא זה, כי אף על פי שהחורף עז, והבנין גדול, הרי מוציאה הישיבה מעט מאד לקנות עצים להסקה, מפני שרב פה החם בלי הסקה"...

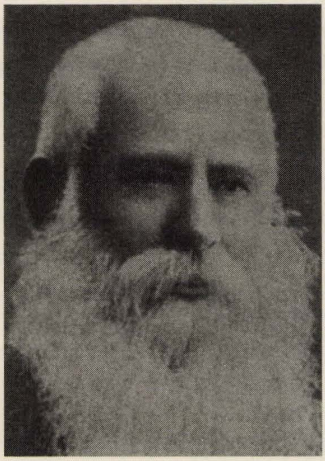
אך אליה וקוץ בה. פארה ויופיה של הישיבה והצלחתה הגדולה בלימודים, היו לה לרועץ. שנאת המשכילים גברה והלכה והרבו בהלשנות אצל המלוכה, והשלטון החל להביט על הישיבה בעין רעה. החל משנת תרמ"ז איימה על הישיבה סכנת סגירתה אך מפעם לפעם נמנעה הגזירה הודות לפעילותם של הקרובים למלכות.

ה"ברודסקאים"

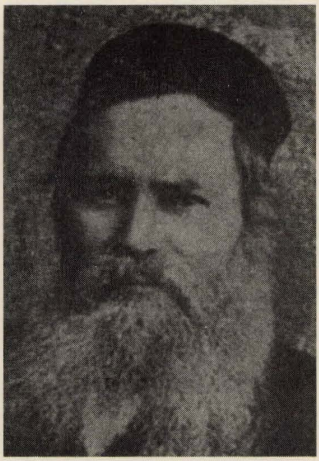
אך טרם נתאר את השתלשלות הדברים, נביא את סיפורו של "כולל בראדסקי", אשר רואים בזה בעליל את יד ה', כי אף לאחר סגירתה של הישיבה, שימש כנר תמיד, וקול התורה לא שבת מוואלאז'ין אף אז, והיתה כזרע אשר ממנה פרחה הישיבה ונפתחה לאחר מכן.

בשלהי שנת תרמ"ו השפיע הג"ר מאיר לעווין (חתן רבי אליעזר יצחק פריד – ראש הישיבה) מקיוב על הגביר ר' ישראל בראדסקי בעל בית חרושת לסוכר בקיוב שינדב ויפקיד סכום גדול של כמה רבבות רובל, ומן הרווחים יתפרנסו עשרה אברכים מן המעולים שבישיבה שיכינו עצמם להוראה, שיקבלו כל צרכיהם במשך חמש שנים. כל חמש שנים היו עשרת ה"ברודסקאים" מתחלפים, מלבד אם אחד מן העשרה יצא במשך התקופה, אירע זה על פי רוב בזמן שה"אברך" נתמנה לרב, ואז נכנס אחר במקומו. אולם הדבר אירע לא לעיתים קרובות, שכן מי שזכה להיות בין ה"ברודסקאים", היה מקבל שכירות לא פחות מזו של רב בעיר קטנה, מקום שנועד למתחיל, ולא היה כדאי לו להחליף האפשרות לשבת ולעסוק בתורה בלי עול של צרכי ציבור, ברבנות בעיר קטנה שדאגתה מרובה ופרנסתה מועטת. אבל מקץ חמש השנים לא נשאר כמעט איש מן ה"ברודסקאים", אשר לא לוקח אחר כבוד להיות לרב בישראל, מפני שהם, אלה עשרת האברכים, היו באמת מן הגדולים בתורה ודרך ארץ, והיו ראויים לכסא הרבנות ולהנהגה ציבורית.

בישיבת וואלאז'ין – כמו בכל קבוצה – היו מעמדות ודרגות, והכל לפי ידיעת התורה של הבחורים. היו "עילויים" "חצי עלויים" "בקיאים בכל הש"ס" "בסדרים מסויימים" וכיוצא באלו. בדרגא העליונה היתה קבוצת "הברודסקאים".



הגביר הנודע ישראל ברודסקי
אשר תרם מהונו ליסוד "כולל ברודסקי"
בוולאז'ין ולהחזקתו



רבי מאיר נח לוין אב"ד מוסקבה ומו"צ דוילנא
השושבין להקמת הכולל

ובהיות שמפרסמים עושי מצוה פרסם המשגיח ר' שלמה דוד דינקין ב"המליץ" כדלהלן:

וואלאז'ין (פ. ווילנא) צום גדליה תרמ"ז

הנני להגיד קבל עם, את צדקת פזרונו של הרב הגביר הנדיב המפורסם מוהר"ר ישראל בראדסקי מקיוב, אשר ממרום מצבו השפיל לראות בשפלות התורה, אשר ירדה פלאים בעוה"ר, ויאציל מהונו סך עשרים וחמישה אלף רו"כ, ויקנה בהם שישים אקציען הנושאים פרי סך שני אלפים רו"כ לשנה, להיות לעשרה תלמידי חכמים מופלגים אשר ישבו לפני ה' בישיבת וואלאז'ין, להכין עצמם להוראה בישראל לא פחות משלש שנים ולא יותר מחמש, ואחרי כן יפנו מקום לעשרה מופלגים אחרים תחתיהם. וכן יהיו חליפות עד ביאת הגואל.

זכרה לו ה' להגביר הנדיב הזה לטובה, יואל ה' וחק שפע ברכה עושר ואושר על ראש הגביר הנ"ל ועל זרעו עד עולם.

הכו"ח בפקודת הגאון מ' נצ"ב הר"ם דפה.
שלמה דוד דינקין, משגיח בישיבת וואלאז'ין

להלן נוסח תקנות "קרן ברודסקי" כפי שנוסח ע"י הג"ר מאיר לעווין:

בשנת חמשת אלפים תקס"ג העיר ה' את רוחו של מאורנו רבן של כל בני הגולה הגאון האמיתי החסיד המפורסם בצדקתו בכל תפוצת ישראל מרן הר' ר' חיים זצ"ל מוואלאז'ין ויסד בעיר מושבו עיר קטנה מפלך ווילנא מחוז אכסניא ישיבה מתלמידים לומדי תורה. ושהמצוינים בהם מתלמידי הישיבה או מצוינים בלימוד ממקומות אחרים ישלימו א"ע בלימוד הלכה למעשה, ושלא ישארו אחינו שבגולה בלא מורי הוראה בישראל וזכות של מרן הגאון זצ"ל עמדה למקום המקודש על ידו שהישיבה שיסד מתקיימת זה יותר משמונים שנה, והיא האחת בגולה שכמעט כל גדולי ישראל ומורי הוראה יצאו מאהל תורה הזה.

וכאשר כל קיומה של הישיבה הנ"ל הוא מנדיבי עם, בנדבתם מדי שנה, העיר ה' את לב הגביר האדיר המפורסם לתהילה מוהר"ר ישראל בראדסקי נ"י להרים קרן קיימת סך שישים אקציען קייעווער זעמלי באנק אשר הפירות מהם עולה עתה מדי שנה לסך שני אלפים רובל כסף ושיהי' הפירות האלה להחזקת עשרה אנשים המצויינים בלימוד התורה או מתלמידי הישיבה או שיבואו לוואלאז'ין ממקומות אחרים להקדיש את עצמם לשקוד על התורה לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא ולהשלים א"ע להיות מורי הוראה בישראל על פי החוקים המבוארים למטה:

א. הפירות שיהי' מהקרן קיימת מדי שנה אחרי שיופרש מהפירות חמישה למאה שיהי' לאוצר מוכן, יחולק מותר הפירות לעשרה חלקים שוים וכל אחד מעשרה אנשים הנ"ל יקבל מזה חלקו חלק עשירי.

ב. אם תהיה שנה שלא יתקבצו כל העשרה אנשים אזי חלקי אותם שלא יהיו יסופח להאוצר מוכן.

ג. עבור המעות שיקובץ להאוצר מוכן תמיד נירות שישאו פרי.

ד. תכלית האוצר מוכן הוא אם אולי ברבות הימים מהשתנות העתים לא ישאו האקציען הקרן קימת פירות כפי שנושאים עתה, אזי אם יופחתו הפירות באופן שלא יעלה החלק העשירי מהם לשנים עשר רובל לחדש

⇦

יטלו מזה האוצר המוכן. אך כל זמן שישא הקרן קימת פירות שהחלק העשירי מהם יעלה שנים עשר רו"כ לחדש אזי אין לנגוע באוצר המוכן.

ה. כאשר יגיע האוצר מוכן ע"י ההפרשה מדי שנה שנה חמישה למאה מהפירות כמבואר בסעיף א', או מנדבה מיוחדת שיהי לאוצר מוכן הנ"ל ויגיע לסך חמישה עשר אלף רו"כ, אזי יפסקו מלהפריש חמישה למאה מהפירות שישא הקרן קיימת, ויחולק, וכל הפירות שישא הקרן קימת להעשרה אנשים היינו לחלקים שוים וכפי המבואר בסעיף א' ב'.

ו. מאוצר המוכן אינם רשאים לקבל רק לתכלית המבואר בסעיף ד', וכן כאשר יגיע האוצר מוכן לסך חמישה עשר אלף רו"כ, אזי אם לא ישא הקרן קימת פרי שיעלו לסך שני אלפים רו"כ לשנה, ישלימו מהפירות שישא האוצר מוכן לסך שני אלפים רו"כ לשנה ויחולקו לעשרה חלקים כפי שיבואר בסעיף א' ב'.

ז. הקרן קיימת וכן האוצר מוכן יהי' ת"י סוכן שיבחר לו עתה הגביר האדיר המפורסם ר' ישראל בראדסקי. והוא הסוכן הנ"ל שיהיה ת"י כל התקנות האלה יושיט באמצעות איזה בית מסחר במדינתנו למנהל הישיבה דוואלאז'ין בכל חצי שנה כמה שיעלה לחלוקת האנשים, והמנהל הישיבה הנ"ל יתן לכל אחד מהאנשים מנתו...

ח. האנשים שיקדישו את עצמם לזה ישיגו מנתם משך חמישה שנים מיום בואם אל הקדש, וככלות חמישה שנים יצאו ויבחרו אחרים תחתיהם, וכן יהיה תמיד ככלות חמישה שנים יצא מי מהם, או כפי המבואר למטה בסעיף ט' לסיבה אחרת חלילה, אזי יבחרו אחר תחתיו שיהיה משך חמישה שנים מיום בואו אל הקדש. הבחירה תמיד ככלות השנה למען תתחיל תמיד לכל אחד שנתו משנה החדשה היינו מר"ח תשרי.

ט. אם יהיה בהם אנשים שישלימו א"ע במשך שלשה שנים, ויסכים הראש מתיבתא שראו ברכה בלמודם במשך הנ"ל, ושיהיו ראויים להיות מורי הוראה בישראל, בידו לצאת, ויבחרו אחרים תחתיהם כמבואר בסעיף ה'.

⇦

י. לעמוד על המבחן מי הוא הראוי לבא אל הקדש, זה יהיה ע"י הראש מתיבתא וע"י מנהל את הישיבה דוואלאז'ין.

יא. מנהל הישיבה יעשה פנקס מיוחד בו יהיה מבואר כל התקנות האלה...

יב. כאשר החוב מוטל על כל הלומד בישיבה לבא לשמוע השיעור הקבוע מידי יום אזי האנשים האלה לאשר הם עסוקים בענינם אין החוב מוטל עליהם[12].

יג. אין איש מאנשים האלה רשאי כל הימים משך שבתו להשלמתו הנ"ל לנסוע מוואלאז'ין לביתו בלי הסכם מנהל הישיבה. וגם בהסכמתו, על משך לא יותר ששה שבועות מדי שנה שנה, וגם לא יסעו כולם בזמן אחד.

יד. הגבאים הכוללים שמתמנים תמיד לראות חשבון הוצאה והכנסה של הישיבה בכלל, מוטל עליהם להשגיח גם על חשבון ההוצאה והכנסה ממעות האלה, ואם יתנהג הענין על פי החוקים האלה.

טו. במלאת ימי חלדו של הנדיב על הארץ יעשה לעלוי נשמתו:

א. העדה הקדושה – העשרה אנשים מן היום ההוא והלאה ילמדו בכל יום שעה אחת משניות וחמשה הסדרים ילמדו אותם זוגות זוגות, כל זוג ילמדו סדר אחד מהחמשה סדרים, וסדר טהרות עם באור הגאון ר"א זצ"ל ילמדו כולם בכל יום, ויהיה תמיד סיום השית סדרא משניות ביום ו' מרחשון, ביום ההוא יתפלל תמיד האחד מהם לפני התיבה.

ב. בשנה הראשונה יתפלל בכל יום אחד מהעדה – עשרה אנשים לפני התיבה ובכל יום אחר לימוד המשניות יתפללו תפילת אנא.

⇦

12) אמנם, כפי הידוע וכפי שכבר נכתב לעיל, לא היה חוב להיכנס לשיעורים. כנראה, שעכ"פ "עין טובה" היה מצד ראשי הישיבה על התלמידים הנכנסים לשיעורים, ע"כ בא סעיף זה "לפטור" גם מזה.

ג. בכל ערב ר"ח משנה הראשונה ילכו העשרה אנשים על קבר של אותו צדיק מרן הגאון ר"ח ז"ל ויתפללו שמה לעילוי נשמתו של הנדיב, וכן יעשו מדי שנה ביום הילולא.

ד. גם אותם האנשים שאחרי גמרם ענינם יצאו בכל מקומותם למושבתם, בכל יום הלולא של הנדיב ילמדו מש' לעלוי נשמתו.

ה. ועל טוב יזכר אשת הנדיב הצדקנית המפורסמת חיה בת ר' משה ז"ל שבכל יום הלולא דידה שהוא כ"ד ימים לחדש טבת ילמדו העשרה אנשים משניות לעילוי נשמתה, והאחד מהעשרה אנשים יתפלל ביום ההוא לפני התיבה.

כל התקנות האלה נוסדו ברצון הנדיב הגביר האדיר מו"ה ישראל נ"י בראדסקי, ולאות אמת חתמתי יום ו' כ"ד לחדש אלול תרמ"ו.
מאיר הלוי לעוין

אלו הם הנברריים לשבת תחכמוני הק' דפה"ק וואלאז'ין על חשבון הרב הגביר הנדיב מ' ישראל בראדסקי שליט"א. משנת תרמ"ז והלאה.

א. הרב ר' **אלי' אהרון מילייקאווסקי** בהרה"ג וצדיק מ' מרדכי אורי זצ"ל מפילטין. והי' רב בק' ווינדאוה במדינת קורלנד. ועתה ר' אלי' אהרן חתן ל"א פה וולאז'ין. [היה אחר כך אב"ד גראיובה, רב אב"ד בחארקוב וראב"ד בתל אביב, מחבר שו"ת "אהלי אהרן" ו"דברי אליהו" (ב"ח) בדרוש. חותנו היה אחד הנכבדים דוואלאז'ין – משפחת בונימוביץ החשובה והמיוחסת שבעירה זו].

ב. הרב ר' **שמואל צבי שחור** בהרב מיכאל שחור נכדו של הגאון מ' יוסף דוד זצ"ל אב"ד בק' מיר. והוא ר' שמואל צבי נכד אחותי, ודירתו בק' זעטיל. [מילא אחר כך רבנות אביו הרב ר' מיכאל ברבנות אוזיורי (מחוז גרודנה)].

ג. הרב ר' **שמואל יעקב ראבינאוויץ.** אביו היה רב בעיר... ור' שמואל יעקב דירתו כעת בק' טעלז בג'ו קאוונא. [היה אחר כך אב"ד יעלאק מח"ס "משפטי שמואל"].

ד. הרב ר' **אברהם יעקב משה גראביוועצקי** ב"ר דובער הכהן נ"י מילידי פה"ק וולאז'ין. וכעת הוא חתן בקיעוו.

ה. הרב ר' **מרדכי ליב** ב"ר צבי יקותיאלי **צארניע** מק' מיר והוא דר שם.

ו. הרב ר' **גרשון** ב"ר יצחק ליב **איידלשטיין** מק' קאמניץ ליטעווסקי.

ז. הרב ר' **שמחה זעליג** ב"ר דוב **ריגר** מק' בריסק, והוא חתן פה"ק וולאז'ין. [אחר כך ראש בית דין בבריסק דליטא עיר מולדתו ליד מו"ר הגאון ר' חיים סולובייצ'יק האב"ד דמתא].

ח. הרב ר' **ישראל יהונתן** בהה"ג מ' יעקב משה שהיה אב"ד בק' מוש. [אח"כ אב"ד אורלה ואיהומען].

ט. הרב ר' **ראובן** ב"ר דוב יעקב **גארדאן הכהן** מ"ק וואלקוניק בגו' ווילנא. והוא דר שם.

י. הרב ר' **שלום אליעזר** ב"ר נחום ישראל **ראגאזין** מק' זעטיל והוא חתן הה"ג ממאלאדצנא והוא דר שם.

מן הראוי להביא כאן את אשר כתב ר' יעקב ליפשיץ: קדושת התורה וזכות רבותינו הגאונים הצדיקים והחסידים ומחזיקי הישיבה, עמדה לה, שההשגחה העליונה הקדימה רפואה למכה. וזה הדבר: בראשית שנות השמונים למספרם השפיע כבוד הרב הגאון הגביר החה"כ ר' מאיר לווין מקיוב על הגביר האדיר השוע ר' ישראל בראדסקי זכרונם לברכה, שינדב לטובת החזקת התורה וכו' ככתוב לעיל. והנה במשך השנים שהישיבה היתה סגורה בעד תלמידים (כפי שיובא להלן) נשארו שמה "אברכי בראדסקי" שלא זזו ממקומם והרשות לא הקפידה כלל עליהם, יען לא נחשבו המה לתלמידי הישיבה שמקבלים פרס, רק ללומדים שחיים על חשבון הגביר וגרים בוואלאז'ין כדי שיעלו במעלות התורה במקום ששכן כבוד רבן של ישראל רבנו חיים מוואלאז'ין זצ"ל מיסד הישיבה שמה מכבר.

וכבוד הגאון הצדיק מרן רפאל שפירא חתן הגאון הנצי"ב זצ"ל שעוד באביב נעוריו הגיד שיעורים נפלאים בישיבת וואלאז'ין על יד כבוד חתנו זצ"ל התנדב – לאחר שנתיים ימים מאז נסגרה הישיבה גם הוא לעזוב את משרתו בעיר באברויסק ובחר לקבל את הרבנות בוואלאז'ין כדי שתבנה ותכונן מחדש "ישיבת וואלאז'ין". והכניס מיד תחת כנפיו את "אברכי בראדסקי" ויאציל מאור תורתו וצדקתו עליהם. ולשמועה טובה כזאת הנה גם הרבה אברכים נעלים בתורה בחרו גם המה לקבוע מקום למודם בוואלאז'ין. ולאט לאט נהרו הרבה בחורי חמד לוואלאז'ין. ולא משכה עליה תשומת לב הממשלה כי התלמידים נקראו בשם "אברכי בראדסקי". וישיבת וואלאז'ין חזרה וניעורה והתיצבה על פסגת רום מעלתה כמקדם לגאון ולתפארת ועליה נוכל להמליץ בצדק: "אם כל חי"! כלומר שכל הישיבות הק' אחריה הנן פרי תנובות ישיבת וואלאז'ין.

ומסיים ר' יעקב ליפשיץ במוסר השכל על פי מאמר חז"ל: אמר ר' יצחק בר מריון אם אדם עושה מצוה יעשנה בלב שלם, שאילו ידע ראובן שהקב"ה מכתיב עליו, "וישמע ראובן ויצילהו מידם" על כתפו היה מוליכו אצל אביו, ואילו היה יודע אהרן שהקב"ה מכתיב עליו "הנה הוא יוצא לקראתך", בתופים ובמחולות היה יוצא לקראתו, ואילו היה יודע בועז שהקב"ה מכתיב עליו "ויצבט לה קלי ותאכל ותשבע ותותר", עגלות פוטמות היה מאכילה. כך אילו ידע המנוח המנדב ר' ישראל בראדסקי ז"ל הזכות הכביר שתזכה לו נדבתו, שעל ידה תתחדש ישיבת וואלאז'ין אחרי סגירתה, אילו ידע הכתר של תורה וכתר שם טוב שישאירו לו האברכים גדולי התורה הנתמכים על ידו – כמה עשרות שנים – להגדיל שמו בכל קצוי תבל – כי אין לך פנה נדחת ששם בראדסקי לא נשמע, אז יותר ממחצית הונו הקדיש לחזוק התורה ולכל המפעלים הטובים בעמנו. ואילו הכירו זאת כל עשירי עמנו אז, גם בגלותנו, היה באפשרותם להמתיק לנו את החיים למלאות כל צרכי האומה ומחסוריה מבית ומחוץ להפריח כל מעשה טוב בעמנו. עכ"ד ר' יעקב ליפשיץ ז"ל[13].

עוד אחת. טרם נתאר את דעיכתה של הישיבה וסגירתה, נזכיר את שמות התלמידים היותר ידועים לנו, באותן השנים, תקופת הנצי"ב.

רבי **יוסף אדלר**, ר"מ במתיבתא "תפארת ירושלים".
רבי **מיכאל יהודה אייזנשטאדט**, (עזר להנצי"ב בספרו "עמק שאלה").
רבי **עזרא אלטשולר**, רב בקולטנאן ובויינוטה, לאחמ"כ עלה לא"י – בכפר סבא.
רבי **מרדכי אליאשברג**, רב בז'ז'מר מח"ס "תרומת יד" ועוד.
רבי **שמעון אמוראי**, רב קונוטופ – רוסיה, עלה לא"י ורב בתל אביב, מח"ס "נחלת שמעון".
רבי **זלמן אנצילביץ**, ממלא מקום אביו ברבנות מוזיק (פלך מינסק).
רבי **משה מרדכי אפשטיין**, ראש ישיבת כנסת ישראל – סלבודקה וחברון.
רבי **זעליג ראובן בנגיס**, רב ואב"ד בירושלים, בעל "לפלגות ראובן".
רבי **אברהם עברל ברלין**, בעל "ברית שלום".
רבי **חיים שרגא ברודסקי**, מראשוני הרבנים שבאו מליטא לאמריקה.
רבי **ישראל בנימין בענדעט פייבלזון**, אב"ד בייסיגילה ובשוקיאן.
רבי **נתן נטע בויארסקי**, מח"ס "נטע שעשועים".

---

13) הרבנית זייצ'יק אשתו של ר' נחמיה, מאברכי ברודסקי, סיפרה: שהבן של ברודסקי הגיע לוואלאז'ין אחר פטירת אביו וחששו שיסגור את הכולל, אך הוא התענין כמה הם מקבלים, וכששמע כמה, ענה, כל כך מעט? אני אוסיף עוד רובל!

רבי **זרח ברוורמן**, עלה לירושלים ולמד אצל הגרי"ל דיסקין.
רבי **שבתי ברלין**, דיין ומו"צ בסוחובילה (פלך גרודנה) מח"ס "מעט דבש".
רבי **ברוך בריל**, לימים ראש ישיבת "כנסת בית יצחק" בסלובודקה.
רבי **אליעזר יצחק ברמן**, ראש ישיבה בקרמצ'וק (מתלמידיו בישיבה זו נמנה הסטייפלר), ולאחמ"כ הקים ישיבת "אשל התורה" בירושלים. (גיסו של ר' ש. ז. ריגר).
רבי **יוסף לייב בלוך** – מנהלה הרוחני של ישיבת טלז.
רבי **הלל בישקא הכהן**, מקידאל, ראה אודותיו ב"זכרון יעקב".
רבי **שמואל צבי גליק**, רב "תפארת ציון" שיקאגו, עלה לא"י – תל אביב.
רבי **שלמה גלובינציץ**.
רבי **חיים עוזר גרודזינסקי** מווילנא, בעל "אחיעזר" ורבה של ווילנא ומנהיג הדור.
רבי **אבא דוד גולדפייל** – העילוי מאוטיאן, רב במוסקבה, חתנו של הרגיטצ'ובער.
רבי **אורי משה גורדון**, "העילוי מאוזדה", אהוב נפשו של רבי חיים עוזר, הקים את הישיבה "תורת חסד" בלודז'.
רבי **אריה לייב גורדון**, בעל "עבודת הלב".
רבי **איסר גינזבורג**, רבה של פאריטש, לאחמ"כ רב בברונקס ניו יורק.
רבי **דוד גורפינקל**, מגיד שיעור בגרמניה.
רבי **דוד גאנעלעס**, ר"מ בקלויז עליאשבערג בווילנא.
רבי **בער גבינשצ'יק**, ראש ישיבה קטנה בסלוצק.
רבי **יהודה לייב דון יחיא**, בעל "בכורי יהודה".
רבי **מרדכי זאב דזיקאנסקי**, ניהל את ישיבת הר"ר הירשל לוויטאן (אור החיים) בסלובודקה – קובנה, והגיד שיעור בקובנה (חותנו של רבי שרגא רבינוביץ ר"מ ישיבת טלז).
רבי **שמעון מרדכי דובינסקי**, מח"ס "שם משמעון" ועוד.
רבי **שמריהו לייב הורביץ**, מרבני בלטימור.
רבי **יצחק אייזיק הלוי**, בעל "דורות הראשונים".
רבי **יחיאל הלר**, (אחיהם של הגאונים רבי יהושע ורבי ישראל הלר), אב"ד בקודינאוב.
רבי **חמא הכהן מקופישוק**, ממלא מקומו של ה"אור שמח" בדוינסק.
רבי **אלחנן נטע היילפרין**, רב בסטוקלישוק.
רבי **שניאור זלמן הרשוביץ**, מתלמידי רבי ישראל סלנטר, הוציא לאור "אבן ישראל", דרשותיו של רבו זה, רב ברוגובה וגולדינגן.
רבי **יצחק אליעזר הירשוביץ** (חתנו של רבי אליעזר גורדון ראש ישיבת טלז) רבה של איהומן ועוד.
רבי **שלום בער הרנזון**, רבה של קלצק, בעל "הכלי שן".

רבי **ברוך בר' אליהו הלוי הורביץ**, ר"מ סלובודקה.

רבי **אהרן זאב ווייל**, רב דק"ק קיוב.

רבי **ירוחם ורהפטיג**, בעל "שלמי ירוחם".

רבי **אפרים זלמן ורהפטיג (שחור)**, חתנו של "הערוך השולחן". נפטר בדמי ימיו.

רבי **יצחק וינוגרד**, ראש ישיבת "תורת חיים בירושלים.

רבי **יצחק יעקב וורונובסקי**, "העילוי מבברויסק" רב ב"ממוש", מח"ס "חלק יעקב".

הגביר ר' **קלונימוס זאב ויסוצקי**, לימים "מלך התה".

רבי **אברהם זקהיים**, בעל "נטעי איתן", מ"מ ומו"צ סימפרופול.

רבי **אהרן שלמה זלמן זלמנוביץ**, "המתמיד מריטובה", נכד רבי אברהם אחי הגר"א, סגן יו"ר רבני מונטריאול.

רבי **יהודה לייב זלצר**, מח"ס "משא יהודה", (הרידב"ז היה משאירו להשיב לשואלים בזמן היותו מחוץ לעיר).

הרב **זיקובס** מגלגזו.

רבי **נחמיהכהזייצ'יק**,אחתשואילמדבכולכברודסקיולאחמ"סבבודצלאוו(גיסושלשזריגר).

רבי **יהודה לייב חסמן**, מנהל רוחני בישיבת טלז ואח"כ בישיבת חברון, מח"ס "אור יהל".

רבי **מלכיאל צבי הלוי טננבוים**, רב בבודקי ובלומזה, מח"ס "דברי מלכיאל".

רבי **ישראל יהונתן ירושלימסקי**, אב"ד באורלה ובאיהומען, (חתנו של הרידב"ז וחותנו של הגאון רבי יחזקאל אברמסקי).

רבי **רפאל יצחקין**.

רבי **שמואל חיים יאנשטוק**, יותר מחמישים שנה ר"מ בישיבת "עץ חיים" לצעירים בקובנה.

רבי **שבתי יגל**, ראש ישיבת סלונים.

רבי **יעקב יוסף (יוזיף)**, רב הכולל בניו יורק, יסד את הישיבה הראשונה באמריקה, ישיבת "עץ חיים" אשר התאחדה לאחר זמן עם "ישיבת רבי יצחק אלחנן".

רבי **אברהם דובר כהנא שפירא**, רבה האחרון של קובנה בעל ה"דבר אברהם".

רבי **יעקב מאיר כהנא**, רב בוילנא.

רבי **צבי הירש כהנא**, (גיסו של רבי זלמן סנדר שפירא), אשתו היתה בת רבי יעקב שפירא נכדת רבנו חיים מוואלאז'ין, עלה לא"י והתיישב ברחובות, מח"ס "אמרי צבי".

רבי **שלמה דוד כהנא**, "המתמיד מיאנוב", מו"צ ווארשא, עלה לא"י, רבה של ירושלים העתיקה, נתכנה "אבי העגונות".

רבי **יעקב כץ**, משגיח רוחני בישיבת טלז, (אביו של ר' דוב כץ מחבר "תנועת המוסר").

רבי **אברהם הכהן,** בנו של ה"חפץ חיים", בעת שריפת הישיבה נסע לביתו, בדרך חלה ולאחר תקופה לא ארוכה נפטר בדמי ימיו.

רבי **ברוך בער לייבוביץ,** בעל "ברכת שמואל", ראש ישיבת קמניץ.

רבי **לוי לבדובר.**

רבי **צבי הירש לוינסון,** מראשי ישיבת ראדין, חתנו של ה"חפץ חיים".

רבי **יו"ט ליפמאן לוין,** רב בברוקלין.

רבי **בנימין בישקה לאדזמן,** אב"ד קנישין.

החזן ר' **יצחק אייזיק** לובעצקי.

רבי **מאיר צבי לוי,** אחד הרבנים החשובים בארה"ב.

רבי **משה לנדינסקי,** מאברכי "בראדסקי", על פי הצעת הנצי"ב לקחו החפץ חיים לראש ישיבה בראדין.

רבי **צבי הירש ליפמאן,** רב בקרייזבורג (לאטביה) ואב"ד איהומן.

רבי **ברוך לאווסקי מלומזה,** רבה של קריניק, בעל ספר "מנחת ברוך".

רבי **משה בצלאל לוריא,** אב"ד סייני וסובאלק, בע"ס "נהור שרגא" ועוד 12 ספרים.

רבי **איסר זלמן מלצר,** ראש ישיבת קלעצק ועץ חיים, בעל "אבן האזל".

רבי **אליעזר ממינסק,** אב"ד סמולביץ ומד"א מינסק.

רבי **אליהו אהרן מיליקובסקי,** מאברכי בורדסקי, אב"ד גרייבא ואח"כ אב"ד בתל אביב.

רבי **אהרן הכהן מרקלס,** מו"צ וילנא.

רבי **בן ציון מיטאבסקי,** מח"ס "בני ציון".

רבי **דוד מרדכי,** "המתמיד מקוזניצה", רבה של דרוהיטשין.

רבי **מרדכי ב"ר בצלאל,** ר"מ בקעלם.

רבי **אברהם יצחק משכיל לאיתן,** אב"ד חאסלאוויץ, מח"ס משכיל לאיתן, נחל איתן ובאר אברהם, (חותנו של רבי ראובן כץ אב"ד פ"ת).

רבי **יצחק ניסנבוים.**

רבי **צבי הירש נורוק,** רב בהזנרוט ובמיטוי.

רבי **משה סטאל,** "העילוי מראצק".

רבי **עקיבא סובוטניק,** רב בקאמין ועוד.

רבי **יצחק סובלסקי.**

רבי **דוד שלמה סלושץ,** מ"מ ומו"ץ באודסה.

רבי **אפרים סאמונוב,** מח"ס "הכהן הגדול והסגן".

רבי **יואל סורוצקין,** רב בסטלינגרד.

רבי **ברוך עפשטיין,** בעל ה"תורה תמימה", (בנו של ה"ערוך השלחן").

רבי **צבי חיים עפשטיין,** יסד ישיבה והרביץ תורה בבאקסט (חתנו היה רבי נפתלי הרץ הוטנר רב איישישוק).

רבי **יהודה לייב פראנק,** מגדולי העסקנים ביהדות הנאמנה בליטא ובארץ ישראל, רבה הראשון של המושבה "חדרה" (אביו של הגרצ"פ פראנק רבה של ירושלים).

רבי **שלמה פוליאצ'יק** – העלוי ממיצ'ט, ראש ישיבת "רבי יצחק אלחנן" בארה"ב.

רבי **יצחק אייזיק פרידמן,** רב בטאבריג, [חיבר "חזון סגירת ישיבת וואלאז'ין בחמש מחזות", ובחול המועד סוכות תרנ"ג הועלה המחזה לפני תלמידי ישיבת טלז, במעמד ראש הישיבה רבי אליעזר גורדון. הנפשות הפועלות במחזה הן: הנצי"ב ותלמידיו, התלמוד – תורה, כנסת ישראל ואליהו הנביא. הצגה זו נתפשטה אחר כך לשאר ישיבות ליטא.]

רבי **שבתי מפיעסק,** ר"מ סלונים.

רבי **דוד פאיינס,** ראב"ד ביאליסטוק.

רבי **חיים נחמן פרידמן** מסובאלק.

רבי **חנוך הנדיל פרידלנד,** "העילוי הסמולוביצאי", ראש ישיבה ב"בביהמ"ד ע"ש הנדבנית בלומקעס".

רבי **חנוך הנדיל פרידלנד,** רב של סמילוביץ ופריץ, בעל שו"ת "דברי דודים" ו"תולדות חנוך", ועוד.

רבי **שמואל פריד,** מו"צ וילנא.

רבי **שמשון פרסקי,** אב"ד ומו"צ טראב, מח"ס "זכרון שמשון".

רבי **שניאור זלמן פינס** (אביו של רבי אהרן קוטלר) אב"ד סויסלויץ.

רבי **ירמיה פלנסברג,** בעל "דברי ירמיה".

רבי **אליהו פיינשטיין** אב"ד פרוז'ין (חתנו היה רבי משה סאלאוויציק בן הגר"ח).

רבי **יוסף אברהם צינוביץ,** מו"צ באוסטרוב (פלך לומז'ה).

רבי **אברהם יצחק הכהן קוק,** רב ראשי לא"י.

רבי **משה קיסלוב,** הרב בחארבין.

רבי **מנחם קראקובסקי,** מ"מ ומו"ץ בווילנא.

רבי **אברהם אליהו קפלן,** "העילוי מראקאו", ר"מ ראשי בישיבת לומז'ה.

רבי **אריה קרלין,** ממוהילוב.

רבי **חיים קולודצקי,** "המתמיד מדבורץ" שימש ברבנות בקהילות חשובות באמריקה.

רבי **יהושע קלעוואן,** רב בזסקביץ (פלך וילנא) אח"כ רב בוואשינגטון.

רבי **יוסף אביגדור קסלר,** מח"ס "תפארת יוסף" ועוד, חבר ועד הרבנים החרדים באמריקה.

רבי **יעקב מאיר קראוצינסקי** מאברכי "בראדסקי", רב באיזאבעלין ובמאריפול.

רבי **מנחם בן ציון קראקובסקי,** ממלא מקומו של ה"ערוך השולחן" בנובהרדוק (חתנו של רבי אליהו פיינשטיין גם רבי משה סאלאוויצ'יק בן הגר"ח היה חתנו של זה), מח"ס "עבודת המלך".

רבי **אהרן משה קיסילוב,** רב בבויריסוב (פלך מינסק) מח"ס "משברי ים".

רבי **משה חיים קורבינסקי,** למד לאחמ"כ בכולל האברכים בקובנה.

רבי **חיים קולדצקי** שימש ברבנות בארה"ב.

רבי **מנחם קרקובסקי,** רבה של חסלאוויצטש, ומו"צ בווילנא.

רבי **שאול קוסבסקי שחור.**

רבי **מרדכי קוסובסקי שחור.**

רבי **שפטל קרמר,** (גיסם של הגרא"ז מלצר ורמ"מ אפשטיין וחתנו של הרש"פ פראנק מקובנה).

רבי **דובער רוטנר,** מח"ס "אהבת ציון וירושלים" י"ב חלקים על הירושלמי.

רבי **זאב וואלף רקובסקי** ר"מ ומו"צ שקלוב, (בצוואתו היה כתוב שעל מצבתו יהיו רשומים הדברים האלה: פ"נ ר"ז ברבי שמואל צבי מרקוב ז"ל לומד משנה הלכה ואגדה בכסף ובחנם לכל שואל ומבקש בשקלוב ובוויטפסק... שמא יתקנאו אחרים ויעשו כמוהו).

רבי **חיים צבי רובנשטיין,** רב בשיקאגו.

רבי **יוסף ראזין,** רב סוויסלושץ (פלך גרודנה).

רבי **יוסף אהרן רבינוביץ,** מח"ס "פרי דוד" ועוד.

רבי **יצחק רבין,** (בנו של הגאון רבי דוד טעביל) מו"צ ראשון במינסק.

רבי **יוסף רודניק,** רבה של דיוינישוק.

רבי **יצחק יעקב ריינס,** רב לידא.

רבי **יצחק צבי ריבלין,** רב שכונת "זכרון משה" בירושלים.

רבי **ישראל ריף** (חתנו של הגאון רבי רפאל שפירא), אב"ד זאקער.

רבי **מרדכי זונדל רובינשטיין,** מח"ס "איש יהודי" (חותנו של רבי יהודה גולדמן מחשובי רבני שיקאגו).

רבי **פנחס רוזובסקי,** אב"ד פאלונקה ושווינציאן.

רבי **צבי הירש ראזאנסקי,** הגיד שיעור בבית המדרש הגדול בטלז, לאחר זמן עבר לארה"ב וכהן כרב בויניפעק וביוטקא, מח"ס "צבי וחמיד".

רבי **אליעזר ראבינוביץ** – העילוי מקיוב, מו"ץ מינסק.

רבי **שמואל יעקב רבינוביץ,** מח"ס "משפטי שמואל" ועוד.

רבי **נח רבינוביץ,** בתחילה שימש כעוזרו של רבי יוש'ה בער ברבנות בסלוצק ולאחמ"כ רב בטורעץ הסמוכה למיר, מח"ס "מי נח" ועוד.

רבי **נח רבינוביץ,** רבה של טימקוביץ ושאדובה.

רבי **דוד רבינוביץ** (רומינוגר). העילוי זלמן מינקובסקי, נקטף בדמי ימיו.

רבי **ש. רבינוביץ,** רבה של מוסקוה.

רבי **אברהם רודנסקי,** יליד וולאז'ין, שקדן נורא ובעל תפילה בימים נוראים בישיבה, (חמיו ומגדלו של ר' שמחה זליג ריגר).

רבי **יוחנן רודנסקי,** (בנו של רבי אברהם וחותנו של רבי שלמה היימן).

רבי **שמעון שקאפ,** ראש ישיבת גרודנה, בעל "שער יושר".

רבי **יוסף שלופפר,** חריף גדול, (במחלוקת בפרשת הנצי"ב והבית הלוי נטה אחרי הנצי"ב באמרו "חריף הנני בעצמי אני מעונין בר"מ שיהיה בקי"... רבי אייזל חריף ששמע דבר זה ביקש ממנו, הראני נא את חריפותך, ונהיה אח"כ לחתנו) מח"ס "עדות ביהוסף".

רבי **יוסף דוב שחור,** אחיינו של הנצי"ב, רב דאנטיפוליה.

רבי **יוסף דוד שחור,** רב ואב"ד באנטופול ואח"כ בסלמיטיץ.

רבי **מרדכי לייב צארני שחור,** אב"ד באבר, מח"ס "אמרי שלום".

רבי **ישראל שור,** (חי בימי "החוטפים" והיה מיועד לחטיפה, וכשנכנסו החוטפים אל פתח בית הוריו לחטפו, קפץ מן החלון והסתתר שני ימי חורף בבור, אח"כ יצא ונדד ממקום למקום עד שהגיע לוואלאז'ין, הוריו חשבו אותו למת, ימים רבים התאבלו על אבדן בנם, עד שנודע להם שבנם חי וקיים ומצליח בלימודו בוולוז'ין).

רבי **מרדכי שיף,** מח"ס "מחקר מרדכי" חבר אגודת הרבנים בארה"ב.

רבי **שלמה זלמן סנדר כהנא שפירא,** רבה של מלטש וקריניק, ובסוף ימיו עלה לירושלים. (נכדו של הגר"ח מוואלאז'ין).

רבי **שמואל משה שפירא** (אחיו, הגאון רבי רפאל שפירא), מילא מקום אחיו ברבנות בבוברויסק.

רבי **משה שמואל שפירא,** בנו של רבי ליבלי' קאוונער.

רבי **אהרן שמואל תמרת,** אבד"ק מילייציץ, הידוע בשם "אחד הרבנים המרגישים", "המתמיד מלודז'", נכדו של רבי אליהו חיים מייזיל, היה לומד כעשרים שעות ביממה.

רבי **גרשון תנחום,** (חתן רבי חיים אברהם שפירא אב"ד סמורגון אחי הגאון רבי רפאל שפירא) רב באישישוק, מח"ס "גינת ביתן".

וכן **רבי חיים ברלין, (בן הנצי"ב) לימים מראשי הישיבה, וז"ל במכתב: וגודלתי וחונכתי בישיבה הק' על ברכי זקני הגאון מ' יצחק זצ"ל ועל ברכי מר אבא הגאון הנצי"ב זצ"ל עד היותי בן חמש עשרה.**

דמות דיוקן תלמידים מתקופת הנצי"ב



רבי אברהם דובער כהנא שפירא
רבה האחרון של קובנא
"דבר אברהם"



רבי צבי הירש לווינסון
חתנו של החפץ חיים



רבי יהודה לייב פראנק
מייסד ורבה של המושבה חדרה



רבי משה מרדכי אפשטיין (בצעירותו)
"לבוש מרדכי"
ראש ישיבת סלובודקה — חברון



רבי יהודה לייב דון יחיא
"בכורי יהודה"



רבי אליהו אהרן מיליקובסקי
"אהלי יעקב"

דמות דיוקן תלמידים מתקופת הנצי"ב



רבי יצחק ניסנבוים
"עלי חלדי"



רבי אברהם יצחק הכהן קוק
רב בזיימל ובוסק
ורב ראשי לא"י



רבי קלונימוס זאב ויסוצקי
"מלך התה" ברוסיה



רבי שלמה דוד כהנא
רבה של וורשא
(לאחר מכן בירושלים)



רבי איסר זלמן מלצר (בצעירותו)
ראש ישיבת קלצק — עץ חיים
"אבן האזל"



רבי שלמה פוליאצ'יק
"העילוי ממייץ'אט"

דמות דיוקן תלמידים מתקופת הנצי"ב



רבי זליג ראובן בנגיס
ראב"ד ירושלים
"לפלגות ראובן"



רבי חיים עוזר גרודזינסקי מווילנא (בצעירותו)
"אחיעזר"



רבי ברוך עפשטיין (בצעירותו)
"תורה תמימה"



רבי משה בצלאל לוריא
אב"ד סיניי וסובאלק
"נהור שרגא"



רבי גרשון חנחום ביליצקי
אב"ד ישינובקה
"גנת ביתן"



רבי ברוך לאווסקי
אב"ד קריניק
"מנחת ברוך"

דמות דיוקן תלמידים מתקופת הנצי"ב



רבי יעקב יאסעף
מ"מ ווילנא
ורב הכולל דניוורק



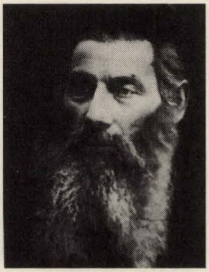
רבי זלמן סנדר כהנא שפירא
אב"ד מאלטש וקרינוק



רבי יוסף דוד שחור
רב ואב"ד אנטופול



רבי אליהו פיינשטיין
אב"ד פרוז'ין



רבי שאול קוסובסקי שחור



רבי שמואל פריד
חבר וועד הרבנים בווילנא
(בן רבי חיים הלל)

דמות דיוקן תלמידים מתקופת הנצי"ב



רבי משה מרדכי שקופ
(בן הגר"ש)



רבי ירוחם ורהפטיג
"שלמי ירוחם"



רבי אריה ליב גורדון
(בן הגר"ש)



רבי משה שמואל שפירא



רבי זרח ראובן ברורמן



רבי יצחק אייזיק הלוי



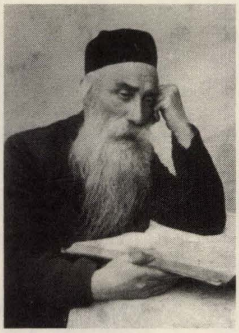
רבי יוסף ליב בלוך
אב"ד פרוז'ין



רבי שמחה זליג ריגר
דיין בביה"ד בבריסק



רבי ברוך בער ליבוביץ "ברכת שמואל"
ראש ישיבת קמניץ



רבי אברהם רודנסקי



רבי יוסף רודניק



רבי יהודה ליב חסמן

רשימה זו, קצרה היא, כמובן, ואינה מושלמת. רבבות חסו תחת עץ החיים הזה במשך שנות קיומה. ואמנם לא ניתן כמעט למצות את תרומתה הגדולה ליהדות ליטא וליהדות כולה. כמעט כל רבני ליטא וגם הרבה מחוץ לגבולותיה וכן כמעט כל ראשי הישיבות ועסקני ציבור ומנהיגיו היו או תלמידיה או תלמידי תלמידיה.

"וואלאז'ין" בתפארתה, היתה איפוא לעם ישראל, מעין ישיבות נהרדעא ופומבדיתא שבבבל, אשר מהם יצאה תורה והוראה, לא אך לבבל עצמה, כי גם לכל פזורות ישראל באשר הם שם. בהיוסדה, דומה היה הגאון רבנו חיים לרבי יוחנן בן זכאי, אשר בראותו את חורבן האומה לנגד עיניו ואת מצב העתיד הנתון בסכנה, ביקש לעצמו, אך את יבנה וחכמיה. כי בהשרדה – האמין – תשרד האומה כולה, ובתקומתה תשוב ותכונן נפש העם כולו.

היום כל אחד יודע כי רעיון ה"ישיבה", במתכונתה אשר הותוותה והוצבה בבית היוצר הוולוז'נאי, היא הערובה אשר הביאתנו עד הלום, בהגלות נגלות עולם הישיבות המפואר, בכל רחבי התבל כולו.

הן הן הדברים שהעלה הגאון רבי שבתי יגל, מראשי הישיבות בדור העבר, הוא עצמו תלמיד וואלאז'ין: **"אשר מרוח קדשו של רבו הגדול, יסד מרן הגר"ח את הישיבה הק' דוואלאז'ין, אֵם הישיבות, הבאות אחריה, מכוחו ומכח כוחו, עד היום הזה והלאה".**

"בנטות צללי ערב"

אכן שנים אלו גדולות היו לישיבה הקדושה, הן בכמות והן באיכות. אולם זה לעומת זה עשה האלקים. ככל ששגשגה והתעלתה, ככל שהתרוממה והתנשאה, יותר היתה וואלאז'ין לצנינים בעיניהם. ידעו המה – השלטון והמשכילים – כי כדי לקעקע את האומה ואת אושיותיה יש לפגוע בראש ובראשונה בליבה, בצומת הגידין לכל תורה וחכמה שבה. עבורם כמו בשביל כל יהודי רוסיה היתה זו וואלאז'ין. היא הלב, היא המרכז. לכך עטו ושטו עליה, ועליה דוקא, עד שבכח הזרוע נעלו שעריה וסגרוה.

אך כהרבה הצרות שבעולם שאינם באים בבת אחת אלא בתחילה צר ומצוק, כך בא דעיכתה וסגירתה של הישיבה. וכך כותב בנו הצעיר של הנצי"ב: אף כי הישיבה עמדה אז במדריגה עליונה, כחמש מאות תלמידים היו בה, ופירסומה היה גדול בכל תפוצות ישראל, הנה עמוק מבפנים קיננה רוח חרדות. סיבות רבות היו לה לזה. אפשר שכל סיבה בפני עצמה לא היתה בה סכנה לקיום הישיבה, אבל כל הדברים שבאו יחד הביאו לידי המשבר. בשנות תרמ"ח ותרמ"ט לא היתה עדיין הסכנה ניכרת מבחוץ, אבל בביתנו הרגיש אפילו נער קטן כי משהו לא כשורה.

הסימן המובהק היה בנסיעות התכופות, פעם של אבא ז"ל, פעם של רבי חיים סולובייצ'יק, פעם של אחד מפקידי הישיבה. מרבים היו לדבר על נסיעה לווינה או לפטרבורג. ווילנה היתה המקום הראשון, שבו דנו בענייני הישיבה. בזמן שהיו דברים חיצוניים, שיש להם עסק עם הממשלה, היתה ווינה המקום, שצריך היה לנסוע לשם לבקש ולהשתדל בדורון ובתפילה. על "מלחמה", אפילו במובן החוקי של מלה זו, לא דיברו בפה ולא חשבו בלב. שלטון הרשע היה אז בכל תקפו. אלה היו ימי מלכותו של אלכסנדר השלישי. לא היה סימן לחופש של דיבור או של כתיבה. כל העניינים, הן לטובה והרבה יותר לרעה, נחתכו במשרדים, בלשכות של הפקידים השונים.

בתקופה ההיא קרו גם שני מקרי מוות בין בני הישיבה, אחד היה סלוצקאי והשני

סלונימי, והדבר הזה השרה עצבות בלתי רגילה. היחסים בין בני הישיבה היו למעלה משבת אחים יחד, ובשעה שקרה אסון לאחד, פגע בכל החבורה כולה. מקרה מוות בישיבה היה יוצא מגדר הרגיל. במשך שנים רבות לא קרה אסון כזה, וכאן קרו שני מקרי מוות בזה אחרי זה, במשך שבועות מעטים. חדשים אחדים לפני כן נפטר עוד בן ישיבה, בן הרב מראסנה, מחבר ספר "פי אריה", בחור נשוא פנים, וכל זה יצר רגש עגום שאין לתארו במילים. גם מתה פתאום אשתו של אחי רבי חיים ברלין, זו שהיתה לפנים "האלמנה לווין אפשטיין" המפורסמת בדפוס ובהוצאת ספרים. עברו רק חדשים אחדים מיום שנישאה לאחי רבי חיים ברלין, ופתאום בליל שבת, כשישבנו בסעודה בא רץ, ובפיו הבשורה הנוראה, כי מצאו את אייגה – זה היה שמה – שוכבת מתה למחצה על המדריגות של ביתה. בעלה רבי חיים ברלין, היה אז בווילנה בשל ענייני הישיבה. ממחרת היום, בשעת התפילה היתה כל העיר, וגם כל הישיבה, שרוייה באבל מעין תשעה באב. האחד שלא הכירו בפניו דבר, היה אבא ז"ל. כדרכו, רוח של שבת שורה עליו, כולו מלא שמחה פנימית ופניו מביעים קדושה.[14] בבואו מן התפילה, באו עמו כרגיל ל"קידוש" הרבה אנשים ואיש לא הזכיר את דבר האסון. רק נכדו של אחי – כעת אחד האישים החשובים בארץ ישראל – שהיה מזועזע מן המאורע, הזיל דמעה, וגער בו אבא ז"ל: "שבת היום, אין אבילות בשבת", ועברו לעניינים הרגילים של פרשת השבוע.

בשעת הסעודה השלישית נכנסו עסקנים אחדים של "חברא־קדישא" לשאול את אבא ז"ל על ה"מקום" לקבור שם את המת, אם ב"אוהל" של "בית הרב" או מחוץ לאוהל. והם קיבלו תשובה שלא ציפו לה: "אל תשאלוני דברים כאלה, אם המת הוא רב ערך, כל מקום ראוי לקבורתו, ואם חס ושלום אין ערך לו, לא יועיל אפילו שיקברוהו באוהל החשוב שבחשובים..." וכך עבר יום השבת. התפללו מעריב, הבדילו על הכוס. וכמו ממעין פרצו הדמעות, אבא ז"ל נכנס תיכף לאחר ההבדלה לחדרו ובכה בקול רם עד כי לא יכלו להרגיעו. והבכי הלך ונמשך עד אחרי הלוויה. כל אחד הכיר וראה ברור כמה גדול כוחה של שבת, לאיש השולט בכל איבריו ובכל רגשותיו לפי מצוות התורה... (עד כאן דברי בנו הצעיר)

גם המצב הכלכלי של הישיבה היה קשה, וגרם להתערערות בסדרי הישיבה. ובנוסף לכל, הצליחו המשכילים לפתות קומץ תלמידים חלושי אופי ורפויי אמונה לטעום לפחות

---

14) כן גם העיד הגרא"ז מלצר: אספר את אשר ראו עיני בשינוי תואר פני מורי ורבי הנצי"ב זצ"ל בשבת קודש: נוגה מיוחד ואור עליון היה נסוך על פניו של הנצי"ב בשבת, וזאת בנוסף להוד תארו הנפלא במשך כל ימות החול. ובמוצאי שבת, ברגע שהבדיל, השתנו פניו, ונועם זיו קדושת השבת שנראה על פניו נעלם. היה כאילו לא אותו האיש ולא אותה הקדושה.

טעימה כל שהיא מ"עץ הדעת רע" של ה"השכלה" במסוה של אדרת לתורה, כדי להרעיל את אוירת הישיבה, שכולה תורה, בחידקי ארס רוחניים.[15] ואמנם הנצי"ב לחם נגדם ונגד מגמתם במלחמת תנופה, אך הצליחו להעכיר את האויר מבחוץ, וגם הצליחו להוציא סרה על הישיבה בפני השלטונות. שפתאום יצאה פקודה מאת השלטונות שבישיבה תהיה תוכנית של למודי חול, ושפת רוסיא והלימודים יתלמדו על ידי מורים בעלי הסמכה כחוק... וזה היה הצעד הראשון להריסת הישיבה ע"י מטיבינו החדשים...

בנוסף לכך, חדר רעיון של אגודת "חבת ציון" אצל קומץ מתלמידי הישיבה, הנצי"ב ומנהלי הישיבה לא ידעו על כך דבר וחצי דבר, כי השביעו איש את רעהו לבל יגלו זאת. מטרתם היתה לנטוע בלב כלל התלמידים חבה לארץ. משערים שהאינציאטארים הי' מחברת "בני משה" של אחד העם... המושבעים עמדו בחלוף מכתבים עם תלמיד אחד מהאוניברסיטה מ"יוריעוו", ובמקרה נחשד התלמיד הזה במרד, ועשו אצלו חפוש וימצאו מכתבים מתלמידי הישיבה, וע"כ באו מטעם השלטונות לישיבה ועשו חיפוש אצל התלמידים המושבעים, ואסרו אותם. ואמנם לאחר זמן קצר נשתחררו, אך מני אז שמרה הממשלה צעדי הישיבה שמירה מעולה, ושר הגליל "סערגייעווסקי" תבע במפגיע יישום התקנות הנ"ל בדבר לימודי חול ע"י מורים זרים.

וכותב ר' יעקב ליפשיץ: והנה על עצם למוד שפת רוסיא לא מחו מנהלי הישיבה כלל, מפני שכבר הכירו נחיצת ידיעת שפת המדינה, אך קשה היה למלאות את החק ולקבל מורים מאושרים עם הסמכה, שכידוע רובם מהם, מלבד שהיו בעצמם חפשים בדעות, דרכם הי' להזיק גם לתלמידיהם, ולהשפיע עליהם רוח החופש וקלות ראש... לזאת בחרו המנהלים שמוטב לקחת למורים ללמודי חול בישיבה דוקא מורים נוצרים, שבטוחים היו, על פי הנסיון, שהם ימלאו רק חובת למודם, אבל לא ישפיעו על התלמידים התמימים והישרים מרוחם, כמו המורים העברים החפשיים, שחפצו לכוף דוקא את ההר כגיגית על התלמידים ולהרעילם בדעות חפשיות, כמו שנהגו המורים מסוג זה אז, בבתי ספר לרבנים. ולכן החליטה הנהלת הישיבה שנוצרים ימלאו תפקיד מורים, אבל החלטה זו עוררה חמת המורים העבריים, שהיו כמה מהם מלשינים, וחכו לשעת הכושר לנקום נקמתם מהישיבה ומההנהלה"...

---

15) מן הענין להביא מאמר מעתון "יתד נאמן" מא. בארי [הרב דב אליאך מח"ס "אבי הישיבות"] תחת הכותרת "ביאליק לא שנה ולא פירש" (ג' טבת תשמ"ז).

רבות האכילונו מרורים סופרי ההשכלה ויורשיה בהשקפותיהם, רבות הכעיסונו בלעגיהם ובדיעותיהם, אך יותר מכל הרעו לעם הזה בסיפוריהם, השקר אין לו רגלים, וכדי לתת לו מקום עמידה, להקנות לו אימון וצידוק, מספרים לציבור עובדות והוא קונה.

מהשקפות המשכילים כבר יודעים כולם להתרחק, אבל מעובדות, מסיפורים והסטוריה, קשה

ההבחנה שבעתיים, וכמה וכמה "אמיתות" שלהם נתקבלו ונשתרשו גם אצלנו, ביאליק "שנה ופירש" היא אחת מהם.

ראשוני וראשי המשכילים רובם צמחו מהחדר, גדלו בבתים שומרי תורה ומצוות ולא מצינו שדקדקו להזכירם כשנו ופרשו, במה "זכה" ביאליק ל"איצטלה" זו, אין זאת אלא משום שלמד ב"וואלאז'ין", וואלאז'ין הלא היא אם הישיבות מרכז התורה בימים ההם, האם גם את זה ניתן לקבל ללא ערעור, או לחלופין האם כל נער ובחור שנקלע לישיבה מדעת או שלא מדעת, קנה את עולמו בשעה או בשנה אחת ומשעבר ללכת לדרכו הפך להיות "שנה ופירש". "שנה ופירש" הוא יריב בעל סטאטוס המחייב גם התייחסות מיוחדת.

דבר זה ידעו המשכילים כמו הציונים, ובכל עת שמצאו מי מתוכם שהגיע למנהיגות ועברו "התלמודי" עשיר יותר מ"אלו מציאות"... דאגו הם להרימו ולנשאו על נס, מה גם שאין נכס אלקטוראלי טוב ממנו, (עד היום יודעים הפוליטיקאים להשתמש בטריק זה ולהעמיד ברשימתם חובש כיפה או רב דמי, שיכשיר אותם בעיני ציבור שומרי דת).

שנה וארבעה חדשים שעשה ביאליק בוואלאז'ין עזרו לו הרבה בחיים, ויותר מכך לחבריו שהשתמשו בו כדי לנגח וכדי לזנב עוד יותר בנחשלים ולמשוך הרבה קולות לטובת ההשכלה והציונות, והם עשו זאת בהצלחה, צאו וראו כיצד חברי המזרחי דבקו בו וב"תורתו", כיצד ביכרוהו על פני רבים אחרים רק משום שעבורם הוא כבר היה "משלנו" מבית מדרשנו, ומתוך שהרבו לעסוק בו ובחרוזיו לא נמנעו מלהקדיש מקום נרחב לחינוכו והשתלמותו בישיבת וואלאז'ין ש"הטביעה את חותמה" על שירתו של המשורר הלאומי, לדעתם.

אבל מה לעשות וביאליק עצמו לא כך ראה את עצמו, ומה שהם הסתירו והחביאו הוא בעצמו חשף וגילה, ביאליק לא שנה וממילא לא פירש, גם שהייתו בוואלאז'ין לא היתה אלא "טעות בכתובת".

גם ילדותו שהוצגה בהצגה התל אביבית עליה דיבר זאב קליינמן (יתד ט"ז כסלו ש"ז), ומבקריה החילוניים טענו שהציגוהו "בצורה מגוחכת, קטן וקרח כמו ילד חריג" אכן ילדות קשה היתה לו, וכמה שזה לא נעים, ביאליק מעיד על עצמו שהיה ילד חריג ולאו דוקא מחמת הקרחת, "אני מהיותי יתום, רתחן ו"שקץ" ספגתי מכות ומהלומות מרבותי, יותר מכל חברי... נעשיתי רגזן, רתחן ושובב... ואגדל לעשות מכל ה"שקצים" בני גילי", הוא כותב.

שנים אלו של ילדות העביר ביאליק בסביבה חסידית בעיר זיטומיר, אביו החסיד וירא אלוקים מת עליו בהיותו כבן שבע, ומאז סבל קשות הכל ביקשו לסייע בחינוכו, וכיון ששיגעץ היה הפליאו בו את מכותיהם, גם כשהיה מתבודד ומשתקע בעיון בספרים נמשך לכיוון אחד בלבד, וכלשונו "שברי דעות קדמוניות ורסיסי רעיונות ודמיונות עם הרבה דברים בטלים היו מלבטים בלבבי בעירבוביא ואני בונה לי מהם מיני עולמות משונים... והנה גם מעין ספרי השכלה נתגלגלו לידי וספרים אלו מושכים מעט מעט את לבי אליהם ומסירים אותי מן התורה ומן היראה".

כך נהג ביאליק עוד בהיותו נער בראשית שנות העשרה והוא אז בעיר זיטומיר עד שבגיל חמש עשרה החליט לנסוע לוואלאז'ין, והוא מספר מדוע: "אחרי הרפתקאות רבות שקשה לי עתה לנגוע בהן (וד"ל...) נסעתי לוואלאז'ין, על סמך שמועות שפשטו בעירי בין הבחורים שבוואלאז'ין לומדים בגלוי או בסתר יחד עם הגמרא גם שבע חכמות ושבעים לשון". אז למדתם מה חיפש ביאליק בוואלאז'ין ולאיזה "תורה" צמאה נפשו, עתה בואו ונראה מה העלה בידו ואיזה חכמות מצא בבואו לוואלאז'ין.

אכזבה מרה ציפתה לו שם והוא מספר על תדהמה שפקדה אותו בגלותו, "כי מלבד גמרא ופוסקים אין בישיבת וואלאז'ין שום חכמה משבע חכמות ושום לשון משבעים לשון, אפילו לימוד השפה

הרוסית שהוטל חובה על הישיבה מטעם הרשות, נשאר רק שטר חוב בלבד, למעשה למדו גם עתה בישיבה רק גמרא, גמרא,"...

"כמעט שנואשתי מן ההשכלה ומטרת הרבנות שבה לנתנוצץ לפני" והימים אז ימי חולשתה של וואלאז'ין כשנה ומחצה קודם שנסגרה!.

זה מה שעשתה לו וואלאז'ין בכניסתו, במכתב מאותם חדשים ראשונים בישיבה הוא מגלה כי חלה בו תמורה והוא כבר לא בטוח בצדקת ההשכלה ואת ערעוריו הוא מתאר: "בחיצוניות הנני חסיד, ברוחי איש תהפוכות ובעל הזיה נלהב, בדמיוני משכיל מדומה ובשכלי אין מאומה... אנוכי הייתי כמתעתע, כצל התהלכתי כל הימים, מתגרת רעיוני חושבי תהפוכות וחורשי אוולת... פה הקיץ הקץ לכל חלומותי, פה מצאתי הפתרון האחרון... בבואי פה ראיתי כי נתעיתי ותעיתי, ובכן חיים נחמן חדש הנני, הלכתי כרגע אל הישיבה למדתי בחשק נמרץ גמרא... אלך בכוחי זה, אראה מה יהיה בסופי".

וסופו לא איחר לבוא, ובמקום אחר הוא כותב לחבירו כי אך כעבור זמן קצר "שבעה התלהבותי הראשונה לגמרא וההשכלה חזרה וניעורה... בימי האביב הראשונים הייתי משתמט מבית הישיבה ורץ כמטורף במבואות העיר ובסמטאותיה ונפשי מתלבטת בי כציפור אסורה, אנוסה אנוסה".

וכך משהלך וחזר מיד לקדמותו, הצליח לגלות את מעט המשכילים שהתארגנו בישיבה במחתרת ובחברתם בילה ימיו ולילותיו, עד שכעבור שנה "עלה ונתעלה" – במרכאות כפולות, וכבר יכול להעלות באגרת לחבר את "השגיו": "והנה בחדרי אני מביט צר מעון, עוד הפעם עולמי הצר והתוהה... חלומותי עוד הפעם שואה, אמש ומשואה, וגם קרן אור אחת לא יגיה אשון חשכם, אפילו ישוב וישאף עוד הפעם אד וקיטור מחנק נפש הממלאים את כל חללו של עולמי השוכן בערפל, העורב השחור עם שירתו השחורה משחור ינקר עוד הפעם את מוחי, את ראשי ואת כליותי, אוי ראשי כבד עלי".

ואל תטעו לחשוב שפנים אחרות היו לו אז בין חביריו, אלה גם אם לא ידעו אז את נבכי נפשו "הנחנקת", העידו אף הם בו כי לא לטוב יצא שמו בישיבה, ואחד מאוהדיו בימים ההם כותב עליו אחר שנים, "הוא לא נמנה בישיבה על הלמדנים הותיקים, אלא על המשכילים שבה". את כוחותיו וכשרונותיו גילה תמיד במישור אחד בלבד, "כוחו היה יפה בבדיחות ובפתגמים, בסיפורי מעשיות ובדיות המושכים את הלב, אחד היה ואין שני לו בישיבה, באמנתו לספר ספורי חסידים, והיה מחקה בכשרון את דרשות ה"חוזרים" אלה שמלאכתם לחזור על תורת רבותיהם לפני קהל חסידים".

מעתה הזהרו בדבריכם ואל תתנו יד לחבריו לכבדו ולנשאו על עמדת "השנה ופירש" הרצויה לו ולהם, כי גם אז בוואלאז'ין וגם אחר כך משעבר לאודסה מגמת נפשו האמיתית, תואר אחד יאה לו, כמו שהגדירו הגאון הרוגאצ'ובער, אחר שזה יצא מביתו, "הבדחן", זה כוחו ובזה "גדולתו" לא יותר. ואם נאמץ דעת המציגים את ביאליק בתל אביב "כטמבל מוחלט" – כלשונם, נמצא כי גם הכובע שעליו לא היה בעצם אלא "כובע טמבל" בלבד. ביאליק מעולם לא שנה וממילא לא פירש. ע"כ המאמר.

מענין לענין באותו ענין. כעבור שנים לאחר תקופת הישיבה פגש ביאליק את הגרב"ב ליבוביץ ראש ישיבת קמניץ ואמר לו ברוב טפשותו, בעת לומדינו יחדיו בוואלאז'ין אתם הייתם נחשבים לעילוי והיו מדברים אודותכם גדולות ונצורות, ואילו אני הייתי בינוני ומטה ולא דברו אודותי. וכהיום בכל העולם מדברים אודותי ואילו מכם בקושי שומעים ומדברים. ענה לו הגרב"ב זצ"ל. תנוח דעתך. יבואו ימים אשר מכם אף אחד לא ידבר ובקושי רב יזכרו את שמכם ואילו את דברי תורתי ילמדו מקצה העולם ועד קצהו, ובתורתי יפלפלו התלמידים וידונו בדברי. (עובדות והנהגות לבית בריסק)



הגרב"ב ליבוביץ עם חתנו הגר"ר גרוזובסקי ותלמידים

מן הענין להביא כאן המובא בעובדות והנהגות לבית בריסק: כשאחד מגדולי הסופרים החילונים היה בצעירותו בוואלוז'ין, ובתחילת דרכו לא נודעה מהותו, אולם לאחר תקופה נודע כי פירש מדרך ה', ועל כן החליטה הנהלת הישיבה לגרשו מהישיבה. כשגירשוהו ליווה אותו רבי חיים סאלאווייציק עד לתחנת הרכבת. כשחזר רבי חיים שאלוהו התלמידים מה טעם בלויה זו. ענה להם רבי חיים: מכיון שהנני מכירו היטב, וידעתי שיש לו כח גדול בכתיבה, רציתי שיבטיח לי, כי לעולם לא יכתוב נגד עולם הישיבות, כדי שלא ידיח בחורים מהישיבות, ואכן, הלה הבטיח לי הדבר.

ועוד מעשה שהיה: רבי חיים כשהיה מטייל בחוצות וואלאז'ין והיה פוגש בבעלי עגלות, היה שואלם בדרך הלצה: נו, איזה אורחים הגיעו היום לוואלאז'ין? פעם אחת אמר לו בעל עגלה אחד, הנה אורחים חשובים לא באו היום רק בא אחד הדומה לאברך ובידו חבילה כבידה. חשב רבי חיים כמה רגעים, ובחכמתו הסיק שוודאי מסיונר הוא, שהרי מוכר ספרים אינו, מפני גילו הצעיר. חשב עוד רבי חיים לעצמו, ולהיכן הוא יכול ללכת, מסתמא לישיבה, מיד רץ רבי חיים לישיבה, ואכן פגשו בפתח הישיבה. וכששאלו את מה הוא מבקש, ענהו הלה שאין זה מענינו. נתן לו רבי חיים שתי סטירות בפניו וגירשו מהישיבה. רבי חיים הבין שמסתמא ילך להתלונן אצל הנצי"ב, ע"כ שם פעמיו לשם, ואכן מצאו שם. ללא אומר ודברים נטלו רבי חיים וזרקו החוצה. שאלו הנצי"ב "הרי אינך מכירו, ומדוע זרקת אותו?! אך מתגובת רבי חיים הבין, שירד לסוף דעתו של הנזרק, ומכירו היטב.

בחלוף שנים רבות נסע רבי חיים ברכבת וראה אותו אדם שזרקו מהישיבה, והוא נראה ככומר, ויושב בין חבורה של אנשים ומפיץ דברי מינות. תוך כדי דבריו שמע האיך שהלה אומר הלא תראו

והנה ר' יעקב ליפשיץ קיצר מאד בדבריו בדבר המערכה שהיתה ע"ד לימוד שפה הרוסית. כי אם אמנם ראו צורך בהכרת שפת המדינה מכמה תועלתיות, אך הנצי"ב עמד בתוקף על דעתו שבתוך הישיבה אין מקום לזה, אף שהיו רואים בעין טובה את מי שבא ללמוד בישיבה והביא לעצמו ידיעות כלליות שקנה לו מקודם, אבל בתוך הישיבה עצמה דרשו מאת התלמיד התמכרות מוחלטת שלימה ללימוד התורה, ותו לא.

ומספר אחד העסקנים מביאליסטוק ר' יצחק אייזיק בן טובים:

באתי לוואלאז'ין בערב חנוכה ולמחרתו בראשון לחנוכה בקרתי בבית הגאון הנצי"ב ז"ל. עד שעה שתים אחרי חצות היום לא טעם כלום, כי היה שרוי בצער בסיבת המלשינות על הישיבה. ואחרי הפצרות רבות של הרבנית, ראשי הישיבה ואנוכי, נעתר לנו לשתות כוס קפה כשהוא מעוטף בטלית ותפילין. היו לו אז צרות רבות מהמנהל והמפקח של בית הספר לרבנים בווילנה שנהפך אח"כ לסמינר למורים, כי הם דרשו בשם הממשלה הרוסית שתלמידי ישיבת וואלאז'ין, ילמדו דוקא את שפת המדינה הרוסית, והגאון הנצי"ב לא רצה להסכים להם. באחרונה הקלו דרישתם והעמידוה רק על זה ששלושים אברכים מהמוסמכים ילמדו רוסית שעתיים ביום ולא בישיבה אלא בחדר אחר. לכתחילה לא הסכים הגאון הנצי"ב גם לזה, אך לסוף היה מוכרח להסכים על תיקון ממשלתי זה.

כאשר שאלתיו: רבי, הלא כלל גדול הוא כי משתי רעות צריך לבחור את היותר קטנה, ואם לא תסכים לדרישת הממשלה הרי תסגר הישיבה והיא תבוטל לגמרי, ומה נדחה מפני מה? על זה ענני הנצי"ב: הישיבה לא תבוטל ואפילו אם תסגר תפתח שוב. כששאלתי אותו שוב: למה יסכן את קיום הישיבה? ענה לי: שני גדולי עולם מאבותינו הקדושים אברהם ויעקב נכשלו בענין הבטחון. אברהם בלכתו מצרימה פחד ודאג לשרה, וחשב כי מהמלך בעצמו אין מה לפחד כלל, כי מלך במשפט יעמיד ארץ, ולא יגזול את שרה ממנו, וכל פחדו היה מפני השוטרים והבלשים הפשוטים והגסים, השומרים בבית המכס פן בראותם אשה יפיפיה כשרה יגעו בה לרעה, ובמקום להשען בה', בקש אברהם

שהתנאים טעו בענין משיח שהרי ר' עקיבא חשב שבן כוזיבא הוא המשיח, וא"כ טועים הם גם במה שאומרים שאותו האיש אינו משיח. התערב רבי חיים בתוך דבריו וצעק, "ר' עקיבא לא טעה, אם ר"ע אמר שבן כוזיבא הוא המשיח אז הוא המשיח" הלה התבלבל והתחיל מגמגם להביא הוכחות שבן כוזיבא לא היה המשיח, ורבי חיים הפריך את כל ראיותיו. עד שהלה מרוב מבוכה אמר, הרי רואים שכבר מת בן כוזיבא וא"כ איך יתכן לומר שהוא המשיח. ענהו רבי חיים, אהה, אתה מודה שמשיח שמת אינו משיח, א"כ נגמר הויכוח... לאחר מכן אמר הכומר האם הרבי זוכר אותי? אני הוא המסיונר שלפני שלשים שנה זרקתם אותי מוואלאז'ין...

אבינו עצה בדרך הטבע, לשימה בתיבה סגורה ולהעבירה כך את הגבול. וה' הראה לו את ההיפך כי השומרים הגסים פחדו לגמרי לגעת בה כאמור: ויהללו אותה אל פרעה, כלומר כי חמדה גנוזה ויפה כזו ראויה רק למלך. והמלך בעצמו שאברהם לא פחד ממנו, דוקא הוא לקחה אליו, והיה אברהם זקוק לרחמי ה' שינגע את פרעה נגעים גדולים ויכריחהו להחזיר לו, והלא היה צריך ויכול אברהם אבינו לבטוח ולהשען בה' ולא לבקש עצות לסייעו בדרך הטבע. וכן קרה גם ליעקב אבינו אשר ברצותו לעזוב את לבן היה לו להשען בה' שהבטיחו על הכל, לקרוא את לבן ולבוא בחשבון עמו בגלוי בלי גניבת לבו, ובטח היה שומרו ומצילו שלא יעשקהו לבן, אך הוא כזקנו אברהם, ובענוותנותו ובפחדו לסמוך על הנס, בחר גם הוא בדרך טבעית לברוח מלבן, וסוף סוף תקפהו וידביקהו והיה נצרך לישועת ה' שיזהיר את לבן שלא לדבר עם יעקב מטוב ועד רע. והיה לו לכתחילה לבטוח בה'. וכאן אמר לי הנצ"ב בהתרגשות גדולה, אני לא אתן לשפת דריסת רגל בישיבה ולו גם יסגרוה. אני בטוח כי יפתחוה שוב! בו ביום נפרדתי מהנצ"ב ז"ל בלב נשבר בראותי את צרת נפשו ומלחמתו הפנימית ושבתי מוואלאז'ין לביאליסטוק.

אך מחמת ההכרח לא ראו צורך להרעיש עולם ומלואו ע"ז, והסכימו כמי שכפאום שד ומצאו תחבולות לצמצם עד כמה שאפשר את מספר המחוייבים בזה וגם את שעות הלימוד הזה. את המספר המינימום המחוייבים ללמוד, בחרו מתוך האברכים המבוגרים העומדים כבר לצאת מן הישיבה וחושבים לקבל על עצמם רבנות, כדי שלפחות מעז יצא מתוק, שהרבנים האמיתיים יוכלו לקבל אישור גם מאת הממשלה ולא יצטרכו להגיע ל"טובתם" של הרבנים מטעם, כידוע לכל יודעי היסטוריה. וכך כותב הנצ"ב עצמו במכתב, (שקצת התבלה מרוב זמן.) "היינו עוסקים בזה הזמן במס' עירובין. התיקונים... הי' על דעת הדריעקטאר הממונה על בתי ספר המאושרים, והוכרחנו למלא רצונו לקבוע לפני האברכים היוצאים... ש"ר (=שפת רוסית) ממורה גוי על שעה וחצי, למען יהי' להם תועלת... הציבור כאשר יזכו למשרת הרבנות, אכן אע"ג שיש... אברכים ב"ה, מכ"מ לא נקבע זה הלימוד כי אם לעשרים, ולהבחורים לא נגע מאומה. ומש"כ יותר בעלי העיתים... עד כאן לשונו. הנצ"ב, איפוא, במכתבו, מגלה שאין אמת במה שכתבו והתפארו בעלי העיתים שהצליחו המשכילים להחדיר לימודי שפת רוסית בישיבה באופן נעלה, אלא האמת היא שאינו אלא לעשרים אברכים העומדים לצאת בין כה לרבנות על אף שיש הרבה יותר אברכים. ולבחורים לא נגע מאומה ואינו אלא לשעה ומחצה. ושעה ומחצה לא היה אלא בערב, בסוף היום.

והאמת, שגם עצם הלימוד הנ"ל של שעה ומחצה ע"י גוי נוצרי נהפך לחוכא וטלולא, כפי שמתאר ר' מאיר ברלין, כי הגוי לא ידע לשון קודש, והאברכים לא ידעו רוסית, והיה צורך במתורגמן, וגם הגוי הזה לא ידע ולא הבין כי עסק לו עם תלמידים בעלי מח

מפותח, ובעוד הוא עדיין מתעסק בא' ב' לפי שיטת לימודם, הם כבר קלטו את סוף לימודם, והגיע המצב לידי כך שאף אברך לא רצה להיכנס ללימוד זה מחמת ביטול הזמן מאופן לימוד כזה, אך הנצי"ב שחשש שיתגלה לאוזן הממשלה, היה ממש צריך לבקש "רחמים" מהאברכים שיכנסו לשיעורו של זה. וכמובן, שמתוך השעה וחצי, נהיה פחות משעה, כי איחרו לבא והקדימו לצאת...

"הלשנות המשכילים"[16]

אך כאמור, המורים העבריים – המשכילים, חיכו לשעת כושר ולהתנקם על מה שלא לקחו אותם ללמד את בני הישיבה. ואכן מצאו להם מקום להתנקם.

16) ב"זכרון יעקב" מובא מכתבו של הגרי"א ספקטור לטובת הישיבה ומיועד לנכבד בפטרבורג:

בעז"ה יום ה' ט' שבט תר"ן קוונא.
כבוד מכובדי יקירי ה"ה החכם הגדול הנודע לשם ולתהילה כו' ... שיחיה בטוב ובנעימים סלה.

אחדשה"ט, נשען על ידיעתי הנאמנה אהבתו העזה לגזע מחצבתו ורחשי הכבוד והאהבה המלאים בלבבו הטוב והישר לתורתנו ולהיהדות, הנני בא אל כבוד הדרתו במכתבי זה. מי ככבודו יודע, כי נשמת ישראל היא תורתו, ולא אחת נוכחנו לדעת ולשמוע חות דעתו ומשפטו על ישראל ותורתו מתוך ידיעתו והכרתו הפנימית, כי רק מאת הישיבות הגדולות שהיו בעמנו מעולם, יצאה תורה לישראל שהיא הרוח החיה בעמנו, וכן ידוע לכבוד הדרתו מעלת הישיבה המפוארה והקדושה דוואלאז'ין המתנוססת בהדרת כבודה זה כשמונים שנה, ותהי למקור נאמן להפיץ תורה, מדות ומוסר בטהרתן לישראל, עד היום הזה.

והנה זה שנים מספר אשר הישיבה הק' הזאת נתאשרה מטעם הממשלה יר"ה, ולרגל הדבר הזה עלתה הישיבה במעלה כי הכירה גם הממשלה יר"ה אותה לטוב, אבל אין אור בלי צללים, כי גם במעלה הנכבדה הזאת נמצאו צללים אשר אם לא נגיה אור עליהם ע"י גדולי אנשי הרוח, בכחם להחשיך אור השמש בצהרים.

ואלה הם: א) חסרון הכרה של שרי הממשלה יר"ה ברוח היהדות הפנימית, דרכי התורה ואופני צמיחתה והתפתחותה בקרב בני עמנו שיהיו יראי א"ק ומלך, ועם כל ישרת לבבות שרי הממשלה אין באפשרותם להבין כל אלה כמונו, וע"כ הם עמלים להנהיג את למודי התורה ודרכי נטיעותיה בלבב התלמידים בישיבה, כפי דרכי החנוך של הלמודים הכוללים. נוסף על זה, הנה גם משפטיהם הקדומים שנשרשו בלבבם מאת בוזי התורה ורודפי היהדות מבית ומחוץ הורישו בלבבם משפט מעוקל על דבר הישיבות, כי משחתם בם. ב) כבודו יודע כי באו עלינו השקפות קדמונינו על הדור האחרון "חוצפא יסגא". בעוה"ר הננו רואים נערים ילבינו פני זקנים ותעלולים ימשלו בנו, ורבו כיום צעירי הדור בתוכנו הקופצים בראש לחוות דעה בכל ענין **והם שולחים רסן לשונם חפשי, ושולחים מגילות סתרים וכתבי פלסתר לעפר בעפר את הישיבה הק' דוואלאז'ין ולבדות עליה שקרים נוראים לפני שרי הממשלה יר"ה וביחוד לפני השר הישר באדם הפאפעציטל מוילנא, וידענו כי מהסיבות האלה עלו ובאו תרעומות רבות ותלונות מעציבות על הישיבה הק'.**

⇦

וזה הדבר. הנצי"ב מפני שהחל להרגיש חולשת זקנתו[17], וגם מחמת ששאף בכל נפשו לעלות לארץ ישראל[18], הכריח אז את בנו הגאון רבי חיים ברלין למלא את מקומו בישיבה.

וז"ל הגר"ח ברלין עצמו במכתב: ביום עש"ק כ"ה ניסן שנת תרמ"ט נפטרה אשתי בביאלא. ויצאתי משם לעיר מולדתי וואלאז'ין, ונתקבלתי שם לאב"ד ור"מ להיות לעזר למר אבא הגאון ז"ל לעת זקנותו, והגדתי שם שיעורין בישיבה יחד עם חתן אחותי הגאון ר' חיים הלוי סאלאווייצ'יק שהוא כעת אב"ד דבריסק.

ואז קמה מהומה גדולה בישיבה, חלק מהתלמידים התנגדו, משום שלא רצו שהנצי"ב יעזוב את הישיבה, וחלק התנגדו, משום שראו בזה פגיעה ברבי חיים סאלאוויצ'יק – משנה לראש הישיבה, שכביכול יצטרך להיות כפוף להגר"ח ברלין. בין כה ובין כה,

---

ואחרי כי השר הפאפעציטל הישר באדם שיחיה הנהו כעת בפ"ב. וימלך עלי ליבי לפנות אל כבוד חכמתו היודע ומכיר היטב נכון את היהדות לפי רוחה ומשאלותיה הפנימים, והנהו מליץ יושר לתורה וליהדות כל ימיו, לכן הנני שופך את נפשי בשאלתי בעד התורה הק', אנא יצא נא לישע הישיבה הק', המיוסדת מאת רבן של ישראל רבנו חיים מוואלאז'ין זצ"ל אשר הקימוה ארזי א־ל אדירי התורה, גדולי הוראה וגאוניה, וייטיב בטובו הגדול להתראות עם הפאפעציטל האדון יחיה ולהוציא את העקמומיות שבלבו הטוב אשר נקלטו בלבבו על ידי **הכתבי פלסתר של רשעי עמנו על ישיבת וואלאז'ין** ויבאר לפניו מהות הישיבה הראשית ואיכותה לפי רוח היהדות ולפי מצבה, וביותר בהיותה מתפרנסת רק מהתמיכה המצומצמת מאת נדיבי עמנו, לכן מוכרחת היא ג"כ להתנהג ביותר לפי משאלות האומה, וכי אין להכביד עליה בקשת סדרים הקשים אשר ישנו פניה ממטבע שטבעו חכמי ישראל הקדמונים את הישיבות הקדושות לתורה ומוסר ומדות חכמים. ולהטות לבבו לטוב לבלי יחוש לדבת אלה העמלים להרוס ולתקן על מנת לקלקל ולעקור את העיקר מפני הטפל. וכן יגדל חסדו להתראות גם עם כבוד השר להשכלה יחיה ויתר השרים השייכים ללשכת ההשכלה ולבאר לפניהם כל זאת כיד חכמתו ואהבתו לישראל ולתורתו הטובה עליו, ויותר מאשר כתבתי כאן, ישכיל כבודו בחכמתו הרחבה והעמוקה והישרה.

ואין קץ לברכות המאליפות אשר תבאנה לראשו מאת הישרים בעמנו והם רוב מנין ובנין מישראל, וחסדו ואמיתו לא ישכחו מקרב ולב אחב"י עד עולמי עד. ובזה אצא מאת כבודו ואומר שלום, יזכה להיטיב עוד ימים רבים לישראל ולאדם רב, כפי אדיר חפצו הטוב המברכו מקרב ולב עמוק, ומחכה לתשובתו הרמתה.

יצחק אלחנן ספעקטר החופק"ק.

17) השווה מכתב הנצי"ב: ה' ב' דחנוכה תר"ן ואני לא הייתי בשלמות הבריאה וגם זקנה קפצה עלי ותחמוס ממני כח הזריזות.

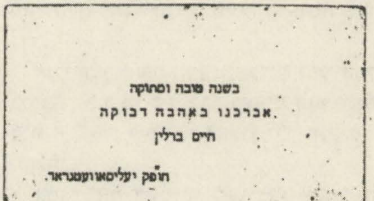
18) הרב אלי' ברוך פייבלזון מקראק כותב בהפלס: חיבתו לאה"ק היתה נפלאת כנודע לכל יודעיו, ובשעה שהיה מגיע בכל ש"ק בקדושה ל"מתי תמלוך בציון" היה מתמוגג בדמעות שליש, וקול בכייתו היה הולך מסוף הישיבה עד סופה, ויחדור כליות ולב, ויעורר אהבה לציון אלף מונים יותר ממדברים ע"ז היותר גדולים.

החלטתו של הנצי"ב לעזוב את הישיבה היתה החלטית, ובאין מנהיג להשליט סדר, רבתה המהומה[19]. "בזה" – כותב ר' יעקב ליפשיץ – "מצאו עכשיו שעה רצויה למו, ועלתה בידם להשיג איזה תלמידים שובבים שפתו אותם לחתום על "מלשינות המן", שהישיבה היא "קן" של שובבות, של פאנאטיזם מכוערה עם חפשיות גמורה ביחד, ועוד מלשינות רשע על כבוד הגאון הנצי"ב ועל כבוד מרן הגר"ח סאלאווייצ'יק זצ"ל.

---

19) הגרא"ז מלצר התבטא פעם שאילו ידעו בוואלאז'ין את גדלותו בתורה של הגר"ח ברלין לא היתה מתעוררת המהומה נגדו. ופעם אחרת התבטא "שהוא היה הצדיק שבוואלאז'ין".

צדקותו של רבי חיים ברלין, התגלתה ביותר, במקרה שלהלן כפי שמתאר ר' מאיר אחיו: בן ישיבה מראשי המנהיגים של המלחמה נגדו, בחור גדול בשנים ולאו דוקא מן המצויינים, זקוק היה לעזוב את וואלאז'ין וללכת למקום, ששם חיכתה לו משרה של שו"ב. תלמיד זה, אדם צנוע מטבעו, נמשך בסערת המלחמה והרחיק ללכת, עד שפגע פגיעה קשה בכבודו של אחי, (הגר"ח ברלין). כשאותו הבחור היה צריך לנסוע, היה עליו, כרגיל לבוא ולקבל מכתב עם "קבלה" לשחיטה, שאם לא כן, לא היה מקבל את המשרה. אבא ז"ל, שהיה במצב של התפטרות, היה שולח כל דבר לאחי. כשבא הבחור דנן אל אחי לבקש את המכתב בצירוף ה"קבלה", קידמו את פניו כרגיל, ולא כפי שאפשר שהיה לצפות אחרי המאורע. ורק לאחר שאחי דיבר עמו בהלכות שחיטה וכל הנוגע לזה, שאל אותו: "היודע מר, מה ששו"ב מחוייב לדעת"? בן הישיבה מנה דינים ידועים. ועל זה אמר לו אחי: "אבל היודע מר, כי שו"ב מחוייב להיות יהודי ירא שמים, ובכלל יראת שמים הוא גם זה, שלא יהא 'מלבין פני חבירו ברבים'"? הלה הבין לאן קולעים הדברים וענה בפשטות ובכשרות, כי מצטער הוא על זה ומתחרט ומבקש מחילה. **אחרי כן לא הוסיף אחי אף מלה ונתן לבחור את את המכתב עם ה"קבלה" כבקשתו.**


בשנה טובה ומתוקה
.אברכנו באהבה רבוקה
חיים ברלין
חופק יעליסאוועטראר.

מעניין הערתו של אחד התלמידים באותה תקופה: ביום ד' ה' שבט בבוקר בשנת תרנ"ד נסגרה הישיבה, והוא בעצם יום הולדתו של רבי חיים ברלין, וראו בזה אות ומופת מעין "אצבע אלקים".

נוראות סיפר ר' אריה לוין על אחד מתלמידי וואלאז'ין מאותם ימים אשר כתב לרבי חיים ברלין בירושלים וז"ל המכתב:

יום א' לפרשת "ויצא יעקב" תרס"ט.

אל כבוד האדמו"ר הגאון הגדול חריף ובקי, סיני ועוקר הרים, נר ישראל עמוד הימיני פטיש החזק שלשלת היוחסין וכו' וכו' כקש"ת רבי חיים ברלין שליט"א.

כיאות לכת"ר אדמו"ר יבושר כי קודם השבת הזה נתקבלתי לרב פה... ואבקש מכת"ר לטרוח ולכתוב לי מכתב ולברך אותי אשר אצליח כאן ברוחניות ובגשמיות.

הנה באתי לבקש את כת"ר הגאון **להשתטח תחת רגליו ולבקש מחילה מכבוד הג'**, אשר בעת היה הניצוח בהישיבה בוואלאז'ין, ואף שכמדומה לי שבמעשה לא עשיתי שום דבר לצער את כת"ר, אך בדברים בודאי דברתי וסייעתי את המצערים אותו, ואף במעשה אינני זוכר בודאי כי לא עשיתי, ופן גם במעשה עשיתי איזה דבר וציערתי את כבוד הגאון, **ואני**

⇦

רואה הרבה הרבה כי נענשתי, ואני תולה במדה כנגד מדה, כי בודאי מחמת שגם אני הייתי בהכת המצערים את כת"ר הגאון, ואני בצער גדול מה שלא בקשתי מחילה מכת"ר הגאון עד כה, אך עתה שמתי אל ליבי למה לי לחשות לטוב את אשר בכוחי לעשות ולבקש מחילה, מובטחני בטוב לב של כת"ר הגאון כי בודאי יראה בשברון ליבי ונמוכת רוחי, וימחול לי בלב שלם ויתפלל עלי שלא אענש כלל עבורו. ואבקש מאדמו"ר כת"ר הגאון לכתוב לי לכל הפחות איזה תיבות אשר כת"ר הגאון מוחל לי בלב שלם, על האדרסה הנקוב למטה, ולמצוה רבה יחשב לכת"ר הגאון ובזכות הזה יזכה לראות נחת ועונג מכל יוצאי חלציו.

ממני תלמידו החפץ בהצלחתו ומברך אותו ואת כל הנלווים...

בעל המחבר... חידושים בש"ס ותשובות.

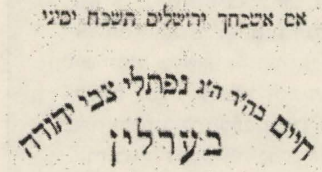
למכתב זה של בקשת המחילה, מיהר רבי חיים ברלין להשיב:

עזרי מעם ה' א' לסדר "גם קמה אלמתי" לפ"ק ירושלים.

לרב...

אנכי עפר ואפר ואין אני כדאי לפני המקום יתברך שמו, כי יענש חס ושלום שום אדם בסיבתי. **ובר מן דין, כבר באותם הימים שצערוני אמרתי בכל לילה כמר זוטרא – מגילה כ"ח א' "שרי ליה לכל דצערן לי",** ואין לו לחוש כלל לדרוש ממני מחילה כי מצידי כבר מחלתי.

אמנם מאי דשקליה למטרפסי ונענש מן השמים, זה בשביל שני דברים: אחד בשביל **חילול ה' הגדול שגרם,** וכבר שנה לו רבי יוחנן בן ברוקא במשנתו אבות פרק ד' משנה ה': "אחד שוגג ואחד מזיד בחילול ה'", ועל זה היה רבי ישמעאל דורש – יומא פ"ו א' שמי שיש חילול ה' בידו אין כח בתשובה לתלות ולא ביום הכיפורים לכפר ולא ביסורים למרק. ב'. בשביל צערו של רבו המובהק, מר אבא הגאון מאור הגולה זצוקל"ה, שגרם לו אז כמובן, **והרי צדיק יסוד עולם כזה כדאי הוא להיות "קודשא בריך הוא תבע ביקרו"** – ברכות י"ט א'. ובפרט שיכול להיות שמהצער הגדול הזה שגרם לו היה התחלה למחלתו האחרונה, שנפטר על ידה מן העולם, ולצערו הגדול של אבא הרי אין בידי למחול. וברצותו לבקש תרופה לזה הרי דינו אמור במגן אברהם סימן תר"ו ס"ק ו' בשם "ים של שלמה" [כפי הנראה אבד המשך המכתב].



יראת הכבוד שרחש הגר"ח ברלין לאביו הנצי"ב משתקף גם ממכתבו ששלח בשנת תרנ"ג (מובא בספר "זכר אבות"): עתה אודיעהו, כי הגיעני עוד פקודת מר אבא עט"ר [=עטרת ראשנו] הגאון שליט"א. לשום לדרך פעמי, על חתונת בן גיסי [=הכוונה היא לחתונת הגאון ר' יעקב שפירא זצ"ל שהי' אח"כ אב"ד ור"מ דוואלאז'ין] הגאון ר' רפאל שפירא אב"ד דבאברויסק שליט"א. ואשר החתונה תהי' בקרעמענצוק, ביום עש"ק ט' תמוז אי"ה. ומשם לשום פעמי לברדיטשוב ולזיטאמיר, ע"ד החובות שלו. ולא אוכל להעלות על הכתב, את רוב עגמ"נ [=עגמת נפש] שיש לי מזה, מנסיעה זו הקשה עלי, בטלטולא דגברא, אך מה אעשה ולא אוכל לעבור על רצונו הקדוש לי, וגם ירא אנכי מקפידא שלו ח"ו, ומוכרחני למלאות רצונו.

יש לציין שעם כל המהומה, היה הלימוד אצל רוב בני הישיבה – חמש מאות במספר – באופן נעלה, רבי חיים סאלאוויצי'ק הצליח "לתפוס" את מוחם של בני הישיבה ולרתקם בריכוז מלא לדף הגמ'.

וכך כותבים עדי ראיה של הזמן ההוא: ההנאה ששבעו משיעורו של רבי חיים וגם התועלת ממנו היו גדולות מאד. ראו כיצד תורתו של רבי חיים נעשית, ראו מעין "מעשי בראשית..." לאמיתו של דבר, היו לומדים מפי רבי חיים לא רק בשעת ישיבה ב"שיעור", אלא בכל שעה, ביום ובלילה. כשאדם היה נכנס לרבי חיים, לא היה צריך להמתין הרבה עד שיימשך לדבר הלכה. כל דיבור שהיו שומעים מפיו, וכל תנועה שהיו רואים, היה בהם משהו שצריך לימוד. ובכלל השקידה והחזרה היה לשם דבר. באופן קבוע היה עושה כל בחור פעם בשבוע "משמר", בו היה לומד כל הלילה. רוב הבחורים היו חוזרים על הדף של אותו היום שתים עשרה פעמים. ואף אלה שלא נחשבו המתמידים הגדולים חזרו על כל מסכת שלמדו כשמונה פעמים.

פנחס טורברג תלמיד הישיבה כותב על נסיעתו לוואלאז'ין סמוך לאותו זמן: "לוואלאז'ין באתי בשנת תר"ן, מעיירתי הקטנה בפולין. צעיר הייתי אז בן י"ד, ומעולם לא יצאתי מחוץ לעיירתי. הנסיעה לוואלאז'ין כשהיא לעצמה כבר עשתה עלי רושם גדול. גדלתי בעיני וקומתי כאילו נזדקפה. אני הצעיר נוסע עתה לאותה הישיבה הגדולה הידועה כל כך בכל תפוצות ישראל, ואני עתיד לשמוע תורה מפיו של הר"מ המפורסם, ולהיות אחד "הוולוז'נים"... הנסיעה ברכבת עד התחנה מולדוצ'נה עברה עלי בקוצר רוח, בתחנה ההיא כבר מצאתי עוד עשרה בחורים שישבו וחיכו לר' פרץ, העגלון הוואלאז'יני הידוע, שיבוא ויקח אותם בעגלתו העירה, ביניהם היה בחור אחד מריגה, הבחור הזה היה לבוש הדר ודיבר אשכנזית. הדבר הזה כי בחור ישיבה יהיה לבוש קצרים וידבר בשפה זרה, היה חידוש גמור, כמעט קוריוז, אצלי, שהייתי רגיל בבחורי הישיבה הפולניים... בינתיים בא פרץ העגלון ולקח אותנו בעגלתו על מנת להובילנו העירה.

אחרי טלטולים וענויי דרך רבים באנו לוואלאז'ין, לפונדקו של רבי זליג ברחוב הוילנאי. היתה שעה מאוחרת בערב, והחלטנו שלא ללכת לבית הישיבה בשעה זו, אלא למחר בבוקר, לאחר שננוח קצת מעמל הדרך. בבוקר, ואותו יום ערב שבת היה, השכמתי לקום וברוח סוערת מהרתי לבית הישיבה. הרושם שעשה עלי הבית הגדול והמרווח, ארבעת עמודיו העומדים באמצע, קולותיהם הרעננים והליכתם העזה של הצעירים הרבים, כל זה אי אפשר לתאר באומר ודברים. הרגשתי את עצמי כאילו נכנסתי לתוך עולם אחר, לתוך עולם זר ופלאי. ביחוד משך אליו את העין איש זקן בעל פנים מאירות ועינים טובות ומלטפות, שישב מעוטף בטלית ומעוטר בתפילין ולמד לפני התלמידים פרשת השבוע. הזקן הזה היה ראש הישיבה, הנצי"ב, שלמד את שעוריו בחומש לאחרי

תפילת שחרית. דומם עמדתי על מקומי והסתכלתי בזקן ובמאור הפנים, ובתלמידים הסובבים אותו. איזו הערצה וחבה כאחד נמלא ליבי באותה עת לראש הישיבה ולתלמידיו. דומה היה כי כך ישבו רבותינו הראשונים בבבל, בסורא ובצרפת ולמדו לתלמידיהם...

נתקבלתי לישיבה ונעשיתי לאחד מתלמידיה. החילותי להתבונן אל חיי התלמידים ואל מצבם בחברת בני העיירה. והדבר הפליא אותי מאד. רגיל הייתי שתלמידי הישיבה יהיו נכנעים לפני בני העיר ויקבלו את מרותם, כי על כן הלא מפרנסיהם ונותני לחמם הם. וכאן ראיתי ממש ההיפך. בני הישיבה הם המוציאים והמביאים בכל עניני העיר, ועל פיהם נעשה כל דבר, כי בני העיירה היו ברובם אנשים פשוטים, והיו מכבדים מאד את בני הישיבה. ומפני שהאחרונים לא היו זקוקים לתמיכתם של בני העיירה והיו תלויים בדעת עצמם, הם היו האריסטוקרטים שבעיירה ודעתם היתה נשמעת בצרכי הציבור השונים.

פרק מיוחד בחיי בני הישיבה היו קובעים המועדים והחגים השונים. כל חג ורגל היה מוחג בוואלאז'ין בשמחה מיוחדת שאי אפשר לתארה. על שמחת פורים המיוחדת במינה ועל תורתיו והלצותיו של ה"רב הפורימאי" זכיתי רק לשמוע, כי בשעתי כבר היה המנהג הזה בטל בוואלאז'ין, ובודאי היו נמוקים בדבר. אבל יתר החגים היו מוחגים בוואלאז'ין בשירים וזמירות, ברקודים ומחולות, שהיו מרוממים את הנפש וממלאים את הלב שמחה וחדוה פנימית. את שמחת בית השואבה היו חוגגים כל שבעת ימי החג. כל התלמידים עם הר"מ, הנצי"ב, היו מתאספים לישיבה הגדולה, ו"שירי המעלות" היו נקראים בצותא ובהמון חוגג. אחר כך היה מתחיל סדר הזמירות והשירים, החל מ"ברוך א־להינו", הזמר הטרדיציוני, וכלה ב"משאת נפשי". וכשהפיות היו מלאים שירה היו הרגלים מתרוממות מאליהן, והרקודים והמחולות היו נמשכים עד אור הבוקר. חן אציל והוד מלכות ממש נשא עליו חג ליל פסח, שכל בני הישיבה היו חוגגים בבית הר"מ. הבית הגדול הזרוע אור, השולחנות המכוסים מפות לבנות כשלג, היין המתאדם בבקבוקים, הר"מ הלבוש לבנים ופניו המאירים כשבע שמשות – כל אלה הזכירו את התמונה ההיסטורית העתיקה של בני ברק, שהיו מספרים ביציאת מצרים כל הלילה".

פנחס טורברג הנ"ל פותח את מאמרו "בצאתי מוואלאז'ין" במילים אלו: **"כשאני בא עכשיו, לאחר עשרים וחמש שנה, לזכור נשכחות ולהעלות על הנייר מה שנחרת במוחי, במשך ימי למודי בוואלאז'ין, וביחוד על הרושם שעשה עלי הסגר הישיבה ויציאת תלמידיה בגולה... דומה עלי בשעה זו כאלו אני נכנס לתוך קודש הקדשים שבלבי, לתוך אותה הפינה החבויה בלב, שהחיים עם כל החולין שבהם לא הספיקו להטיל בה את זוהמתם. כי זוהי כוחה של ישיבת וואלאז'ין. כל מי שלמד באותה**

ישיבה, אפילו זמן מועט, ונעשה שותף בחייו לטוית חוט הזהב של היהדות המקורי, אדם זה ספג לתוך תוכה של נשמתו איזו רוח עילאה, איזה ניצוץ מגבוה, שכל זרמי החיים לא ישטפוהו ולא יכבוהו".

אמנם, כאמור, הנצי"ב התפטר מהישיבה, אך זה היה להלכה בלבד ולא כ"כ למעשה, כי, וכי אפשר לו לאדם להתנתק ממקור חיותו, אך זאת ראו בעליל, כי הנהגתו הגדולה שהיו רגילים לה נחלשה, אינו כתמול שלשום, ואכן החלו מאז, הצרות הגדולות שגרמו לסגירתה.

מפעם לפעם, ולעיתים קרובות, החלו להגיע ביקורות בישיבה מטעם השלטונות, לבדוק את הפספורטים של התלמידים, ולראות כיצד לומדים, ומה הם הסדרים. אך בדרך כלל ידעו מזה קודם, והתכוננו לזה.

באחת מביקורי השלטון בישיבה לבדוק את מספר התלמידים – ועדיין הבודק היה בדרך לישיבה, שלחו לרבי חיים סאלאוויציק לשאול עצה מה לעשות. ענה להם כשיבא הבודק יביאו אותו תחילה למשרדי הישיבה ויכבדו אותו בכל מה דאפשר... כשהגיע השליח עשו כאשר יעץ רבי חיים, ורבי חיים עצמו פנה לישיבה ושילח את היתרים על המאתים וחמישים. ואח"כ נתנו לבודק לעשות מלאכתו...

אך פעם אחת, ובאחד מערבי החורף, כשבית הישיבה היה מלא תלמידים, כמובן, למעלה מן המספר המותר [כי באופן רשמי אחת מהגזירות היתה שמקסימום תלמידים לא יעלה על יותר ממאתיים וחמישים], ומתוך התלהבות של קדושה שקדו על התורה, נכנס פתאום לעיר מפקח עם המון מלווים וברעש גדול בא אל הישיבה.

רבי חיים סאלאוויציק שעמד אז מחוץ לישיבה וראה כל זאת, קרא לבחור אחד ואמר לו שירוץ לישיבה ושיצעק שם בקול גדול, שיש שריפה בבנין ושכולם מיד יברחו. ואכן מיד קמה מהומה גדולה בישיבה, ורבים קפצו מן החלונות, ולא היה הפקיד יכול לספור מחמת המהומה.

המפקח עצמו עמד נבוך, ולא מצא דרך אחרת אלא להכנס לבית הנצי"ב והודיע כי הוא כאן. את סיבת בריחתם של בני הישיבה הסבירו לו, שהיתה כאן "טעות לא נעימה", אחד התלמידים שנתבלבל בראותו פנים שאינן מוכרות קרא: "שריפה", ולפיכך התחילו רצים, משום שחשבו כי נפלה דליקה. אם המפקח קיבל את ההסבר ברצון או לא, אין ידוע. אולם הוא ציוה, שימסרו לו תיכף את התיבה הקטנה עם הפאספורטים וכל הפנקסים, והודיע, שמחר בבוקר יבוא לבית הישיבה.

נתברר, שיש כאן משהו יוצא מן הכלל. הכניסה הפתאומית בלבדה, שכן מעולם לא קרה כי פקיד יבוא ישר מן הרכבת אל הישיבה, הוכיחה, שיש כאן כוונה רעה. רגילים היו, כי לאחר נסיעה של כמה שעות מן התחנה, היה כל פקיד נכנס תחילה לפונדק לנוח מעט, להתרחץ, אחרי כן היו שולחים להודיע לנו "כי באו". והיו אף מקרים, שהגיע שמועה על בואו של איזה פקיד ונעשו כל ה"הכנות" ולבסוף נתברר שאותו אדון אין לו שום שייכות אל הישיבה, אלא בא לבקר את רשיונות החנויות וכדומה. אבל מקרה כזה, שפקידים יבואו ישר מן הרכבת אל הישיבה, עדיין לא קרה.

ממחרת היום, שבא המפקח לבית הישיבה, הכירו שוב, כי הענין אינו כתמול שלשום. הוא הכניס את כל התעודות והפנקסים ל"חדר שני", הסמוך לבית הישיבה, שבו היו הנשים מתפללות, ופעמים שהיו בוחנים שם את בני הישיבה החדשים בבואם, ולא נתן לאיש מאנשי הישיבה, אף לא מן הממונים, לבוא אליו. לעומת זאת, קרא אליו את בני הישיבה אחד אחד, ובמתינות ובסבלנות מרובה נכנס בשיחה עם כל אחד. גם לא היה לפניו מתורגמן. עם בני הישיבה שלא ידעו רוסית דיבר גרמנית. היו שהשמיעו דעתם, כי מבין הוא יהודית, וגם נתפשטה שמועה, כי יהודי מומר הוא. וכך המשיך את העבודה זמן רב, עם אחד הרבה לדבר, עם אחד המעיט, אבל בכל שיחותיו חקר ודרש כל מה שנוגע לישיבה מבית ומחוץ: כמה שעות ביום לומדים? מפני מה אין לומדים רוסית? השכלה מותרת? מי נותן את השיעורים? כמה משלמים לכל תלמיד? וכדומה.

נתברר, כי מן החקירה והדרישה לא תצמח טובה. מי יודע מה שאחדים מבני הישיבה סיפרו לו, מי בזדון – גם כאלה היו אז, לצערנו – ומי מתוך אי הבחנה מה לספר ומה לא לספר. הביקור נגמר, והתוצאות לא נתנו זמן רב לחכות לבואן.

התחילו באות פקודות על פקודות, גזירות קלות וחמורות. לא עבר שבוע ימים בלי קבלת "כתב" חדש מווילנה, וכל "כתב" דרש תשובה, ואיך להשיב לא היה ברור.

בדרך כלל רבי חיים סאלאוויצ'יק היה הממונה להבין דבריהם ולהכריע כדת מה לעשות. גם רבי יצחק אלחנן ספקטור מקאוונא נחלץ לעזרתה של הישיבה וכתב לאחד המקורבים למלכות: "ידוע לכבוד הדרתו מעלת הישיבה המפוארה והקדושה וואלאז'ין, המתנוססת בהדרת כבודה זה כשמונים שנה, ותהי למקור נאמן להפיץ תורה, מדות ומוסר בטהרתן לישראל, עד היום הזה... אנא יצא נא לישע הישיבה הק', המיוסדה מאת רבן של ישראל רבנו חיים מוואלאז'ין זצ"ל. אשר הקימוה ארזי אל אדירי התורה, גדולי הוראה וגאוניה. ויטיב בטובו הגדול להתראות עם... ולהוציא את העקמומיות שבלבו הטוב, אשר נקלטו בלבבו על ידי הכתבי פלסתר של רשעי עמנו על ישיבת וואלאז'ין. ויבאר לפניו מהות הישיבה הראשית ואיכותה לפי היהדות... וכי אין להכביד עליה

בבקשת הסדרים הקשים, אשר ישנו פניה ממטבע שטבעו חכמי ישראל הקדמונים את הישיבות הקדושות לתורה ומוסר ומדות חכמים. ולהטות לבבו לטוב, לבלי יחוש לדבת אלה העמלים להרוס"...

בד בבד המשיך הנצי"ב במלחמתו נגד החדרת ההשכלה בתוככי הישיבה.

ש. ל. ציטראן שלמד בישיבת וואלאז'ין מוסר לנו כי בהיותו פעם על עלית הגג של הישיבה, כדי לעיין במסכת אחת מדפוס ישן נתקל בצרור וכשפשט את ידו מתוך סקרנות אל הצרור מצא בצרור זה כרוך ומקופל בתוך שתי וערב של דואר שש חוברות של "השחר" שלוחות על שם הישיבה מאת חברת "מרבי השכלה" בפטרבורג. אחר כך נודע לו כי החוברות נשלחו מאת המשורר יל"ג שהיה מזכיר החברה הנ"ל בעת ההיא, ושחפץ, כנראה, להנאות את בני הישיבה "יושבי חשך וצלמות" מפרי פיגולים זה. אולם הנצי"ב בעט במשורר ובמנחתו, ודן את "השחר" לגניזה כדי שלא להחטיא בו את הרבים.

ב"המליץ" משנת תרמ"ג (מס' 61) י"ז באב, אנו קוראים את הדברים דלהלן בנדון הנ"ל: ...צוררי המליץ כאלה ישנם לא לבד בין האורטודוקסים כי אם גם בין המתעטרים בשם "משכילים ונאורים", הצליחו להטות גם לב תמימים בדרשם לגנאי איזה ביטויים במאמרים אחדים הנדפסים ב"המליץ", ובין אלה נמנה גם הרב ראש הישיבה בזה, כי אסר איסר על תלמידיו לבל יזיד איש מהם לקרא את "המליץ", ולמיגדר מילתא נתן צו לבלי ידרוך כף רגל אחד מתלמידיו על מפתן בית הפאסט (הדואר) לקבל איגרות ומכתבי עתים, פן יבואו לידי נסיון ולא יוכלו לעמוד בו, ולמען לא יתאוננו התלמידים כי יתעכבו מכתביהם מהוריהם ושאריהם, שם הרב לחוק לו כי ילך המנהל בכל עת, אשר תבוא הפאסט הנה, לקחת את כל המכתבים ומכתבי העתים הבאים על שם הרב והתלמידים וכל בית הישיבה.

גם מסופר על מ.י.ב. שנחשד בהשכלה, ויצא צו חשאי מהנצי"ב לבחורי הישיבה שלא להתרועע איתו. והנצי"ב עצמו שידלו לעזוב את הישיבה.

"האסיפה בפטרבורג"

תעלולי הישיבה בענין לימוד שפת רוסית כמובא לעיל, לא הועילו רבות, והמשכילים – המקורבים למלכות החלו במלחמה גלויה נגד הישיבה.

על עמודי כתב־עת "המליץ" ניראו מאמרים ושברי מאמרים על הצורך החיוני להכניס את לימוד שפת המדינה ולימודי חול אחרים בישיבת וואלאז'ין. מיום ליום הלכה וגברה

תעמולת ההסתה נגד הישיבה בוואלאז'ין, והתחילו לבלרי לשכת שר החינוך וההשכלה להפריח שמועות על סגירת הישיבה, אם ראש הישיבה יעמוד בעקשנותו שבישיבה ילמדו רק תלמוד ופוסקים, ללא תערובת של לימודי שפת המדינה, חשבון ותולדות העם הרוסי.

רבי יצחק אלחנן מקאוונא קיבל מכתב מראשי "האצילים" שבעיית קיומה של הישיבה בוואלאז'ין הולכת ומחמירה ומעוררת דאגה. שוב אין ספק, שאם לא יכניסו בחדשים הקרובים לימודים כלליים בתכנית הלימודים של הישיבה, יסגור הממשל את הישיבה. כדי להציל את קיומה של הישיבה, הציע להזמין אסיפה בפטרבורג מגדולי הרבנים במדינה, לטכס עצה יחד עם אצילי פטרבורג ולמצוא את "שביל הזהב" בענין מסובך זה. גם יעץ לרבה של קובנה, שלא יזמין לאסיפה את הרבנים שידועים בקיצוניותם נגד לימודי חול בישיבה, ואף קרא בשמותיהם של שנים מהם: רבי יוסף דוב סולובייצ'יק מבריסק, ורבי אליהו אליעזר גרודנסקי מווילנה.

בתשובתו לפוליאקוב כתב רבי יצחק אלחנן, שאמנם ישתדל להזמין את הרבנים לאסיפה בפטרבורג בהקדם האפשרי, אולם העצה שלא יזמין לאסיפה את הרבנים שמתנגדים בתקיפות ללימודי חול בישיבה, אינה מתקבלת על דעתו. כי אם להזמין לאסיפה רק את "הירא ורך הלבב", אז כל האסיפה למותר, מפני שאנו יודעים מה שהמימשל יחד עם המשכילים דורשים מאתנו, ולמה להטריח את הרבנים לנסוע לפטרבורג.

רבה של בריסק, רבי יוסף דוב סולובייצ'יק, לא רק שהוזמן ונסע לאסיפה, אלא גם היה בה מראשי המדברים וניהל את המשא ומתן עם האצילים בפיקחות רבה ובעקשנות כזאת, עד שגם הם האצילים התרשמו ממסירות נפשו על לימוד התורה והסכימו לויתורים ניכרים מצידם.

באסיפה זו השתתפו שלשה עשר רבנים מצד אחד וראשי המשכילים מאידך גיסא. ראשי המשכילים הרימו על נס את דאגותיה והשתדלותה של הממשלה לטובת היהודים, לאות ומופת שהממשלה מעוניינת לתת ליהודים יותר זכויות בחיי הדת, יעיד ענין הישיבה בוואלאז'ין. רבים דרשו שתכנית לימודי החול בישיבה תכיל השתלמות כללית בדרגת גימנסיה, אבל אנו הסברנו להם השכם והערב, שתכנית כזו תכביד על התלמידים להגיע למטרתם – לשמש רבנים דתיים, ורק אחרי השתדלות רבה נענה סוף סוף שר החינוך לבקשתנו, ובהסכמת הוד מעלתו הקיסר ירום הודו, החליט להעמיד את דרגת ההשכלה בישיבת וואלאז'ין רק בדרגת "גורודסקיא אוצ'ילישצע" (בית ספר עירוני בדרגא

של שלש מחלקות גימנסיה, בערך). בפשרה זו אנו רואים נצחון גדול למשימתנו להשאיר את ישיבת וואלאז'ין על מכונה, ואנו בטוחים שגם אתם כבוד רבני ישראל וגדולי התורה, תסכימו לפשרה זו בתודה למלכות, כי אחרת מנוי וגמור למלכות לסגור את הישיבה.

ראש המדברים היה האציל פוליאקוב. כשגמר פוליאקוב את דבריו, השתררה דומיה בחדר האסיפה. אך הנה לחש רבי יצחק אלחנן דבר מה לבנו רבי צבי הירש שישב לידו, והלה אחרי בקשת רשות הדיבור שאל את פוליאקוב: במכתבו לאבי שיחיה, בו הציע לקרוא את אסיפת הרבנים, כתב שמטרות האסיפה היא להתייעץ יחד בדבר קיומה של ישיבת וואלאז'ין ולמצוא את "שביל הזהב", כדי שלא תיסגר חלילה. אבל מה שמענו זה עתה, במקום התייעצות עם הרבנים שבאו לאסיפה, מודיעים להם שכבר יצאה הגזירה מאת המלכות, ורק מבקשים מהם ועוד באיום, שיסכימו בתודה לגזירת המלכות. ואבי שיחיה בקשני שאשאל בשמו את כבוד האציל פוליאקוב: אם מטרת בואנו לפטרבורג היתה אך ורק להודיענו את דבר הגזירה וליעץ לנו שנקבלה כדבר שאין להרהר אחריה, למה היינו צריכים לטלטל עצמנו לבוא לפטרבורג בעיצומם של ימי החורף הקרים, ודבר זה הלא ניתן להיעשות בכתיבת מכתבים, או על ידי הודעה רשמית מלשכת שר החינוך לכל אחד משלושה עשר הרבנים שהוזמנו לאסיפה?

עוד טרם הספיק פוליאקוב להשיב על שאלתו של רבי צבי הירש בשם אביו רבה של קובנה, ביקש רבי יוש'ה בער סולובייצ'יק את רשות הדיבור, ואמר בהתרגשות מאופקת: מפליאני שאלתו של גאון ישראל, רבה של קובנה. לי נראה הדבר פשוט, מתקבל על דעתי, שהגזירה ששמענו מפי האציל פוליאקוב, לא מלשכת שר החינוך יצאה אלא מלשכת האצילים עם יועציהם המתבוללים. הוזמנו לכאן במטרה להשפיע עלינו שנסכים לגזירה מתוך איום של סגירת הישיבה, ואז תוכל המלכות לבוא אחריהם ולפרסם אותה בתורת חוק שעליו כבר הסכימו הרבנים הדתיים באסיפתם בפטרבורג. ואני אומר לכם, אדונים נכבדים: **"עוצו עצה ותופר דברו דבר ולא יקום", כי בשום אופן לא יסכימו רבני ישראל להכניס צלם בהיכל. אנו יודעים שמצד אחד, בידכם לחדול להתעסק בישיבת וואלאז'ין, ואז גם המלכות לא תשים לב אליה. ומאידך, בידכם להשפיע על המלכות שתסגור את הישיבה. אבל דעו לכם שהתורה לא ניתנה בוואלאז'ין, והגאון ראש הישיבה של וואלאז'ין יכול להרביץ תורה ולגדל רבנים גאונים וראשי ישיבות גדולי תורה, גם בעיר או בעיירה אחרת ואפילו במדינה אחרת, אבל בשום אופן לא נסכים שהישיבה הקדושה שיסד בוואלאז'ין זקני הגאון הצדיק רבי חיים, זכרון צדיק וקדוש לברכה, תיהפך לסמינר לרבנים. אני מבקש מכם ומזהיר אתכם אל תגעו בקודש הקדשים של דורנו, כי בנפשכם הוא.**

בעת שרבי יוש"ה בער דיבר זלגו דמעות מעיניהם של רבי יצחק אלחנן והנצי"ב מוואלאז'ין, וכשגמר את דבריו קמה התרגזות והתעוררות בין האצילים, ואחרי שהתלחשו ביניהם רגעים מספר, דרש פוליאקוב מרבי יוש"ה בער שיחזור בו מדבריו. אך רבי יוש"ה בער ענה בתקיפות, שכל עוד והאצילים לא יוכיחו את צדקתם ושאין ידם במעל הזה, הוא עומד בדעתו ותולה את הקולר בהם.

סוף סוף ויתרו האצילים על תכנית לימודים ברמת "גורודסקיא אוצ'לישצא", והסכימו להעמידה רק על רמה של "אדניע קלאסנא אוצ'לישצא" (בית ספר כפרי בו מלמדים רק קריאה וכתיבה וראשית כללי חשבון), ובלית ברירה הסכימו לתכנית זו גם הרבנים, פרט לרבי יוש"ה בער שרק נכנע לדעת הרבים, לא להגיד לאו.

הרבנים חזרו מאסיפה זו שבורים ורצוצים, ורבי יוש"ה בער אף לא חזר לבריסק אלא נסע לוואלאז'ין, כדי להתפלל על קבר זקנו רבנו חיים ולבקש ממנו מחילה על שנתן ידו – אף שלא ברצונו – להסכם הפשרה.

"גזר הדין"

אך כנראה, שפשרה זו שהסכימו ה"אצילים" לא השביעה את תאוותם של המשכילים והוסיפו לחתור תחת קיומה של הישיבה, אם לא יכניסו בה לימודי השכלה כלליים בדרגה של ארבע מחלקות גימנסיה, עד שסוף סוף ניתנה להם תאוותם במלוא הכף.

ביום 22 בחודש דעקאבר (=דצמבר) 1891 למנין הרוסים, שהוא 3 ימים בחודש ינואר 1892 למנין הרומי, ושלשה ימים בחודש טבת תרנ"ב, חתם שר ההשכלה של מדינת רוסיה על צו של תכנית לימודים בישיבת וואלאז'ין שהכיל עשרות סעיפים וביניהם ארבעה שנגעו ביסוד קיומה של הישיבה, והם:

א. זמן הלימודים בישיבה – כולל לימודי השכלה ולימודי קודש – לא יארך יותר מעשר שעות במעת לעת.

ב. בערב יפסקו כל הלימודים ובית הישיבה יהיה סגור.

ג. את לימודי ההשכלה ילמדו משעה תשע בבוקר עד שעה שלוש אחר הצהרים.

ד. העומד בראש הישיבה וכן כל המורים בישיבה, יהיו בעלי השכלה מדופלמים.

כשנתפרסם הצו בו נקבעו רק כשלוש שעות ללימוד התורה בישיבת וואלאז'ין, ושכל המורים צריכים להיות מדופלמים ומאושרים מהמימשל, הביא הדבר במבוכה את ראשי ישיבת וואלאז'ין, וחרדה אחזה את היהדות הנאמנה במדינה. כשבוע ימים אחרי פירסום הצו, **כינס ראש הישיבה, הנצי"ב, אסיפה בעיר ווילנה,** בה השתתפו מלבד **הנצי"ב,** בנו **רבי חיים ברלין** וחתנו **רבי רפאל שפירא** שישב אז על כיסא הרבנות בעיר בוברויסק, **רבי יוש'ה בער סולובייצ'יק** ובנו **רבי חיים, רבי חיים עוזר גרודזנסקי,** שכבר מילא אז מקום חותנו רבי אליהו אליעזר גרדנסקי כראב"ד ווילנה, **רבי צבי הירש רבינוביץ,** ששימש אז מו"צ ומ"מ בווילנה שייצג את אביו רבי יצחק אלחנן ספקטור אב"ד קובנה, שמחמת מצב בריאותו נמנע ממנו לנסוע אז לווילנה, שלשה מגבאי ישיבת וואלאז'ין במינסק, ובראשם הגביר הגאון **רבי מרדכי סולומנוב, רבי יצחק אייזיק הלוי,** מחבר "דורות ראשונים", מווילנה, ועוד **רבים מגדולי הרבנים במדינה** – להתייעץ ולהחליט, אם לקבל את גזירת המלכות כגזירה מן השמים, או לא להסכים לה ואפילו לגרום, חלילה, לסגירתה של הישיבה.

בראשית האסיפה נשמעו דעות של "הן" ושל "לאו" וכל אחד השמיע את דבריו בעינים דומעות, גם רבי מרדכי סולומנוב הצטרף לבעלי ה"הן" ואמר: אסור לנו לגרום את סגירת הישיבה, עלינו לקבל את הרע במיעוטו – להסכים כהוראת שעה לגזירת המלכות, ויחד עם זה להשתדל בכל המאמצים והדרכים לביטולה, שהרי כבר אמרו חכמינו: "גזירה עבידא דבטלה", ובפרט במדינתנו שגם ניתן לבטלה, ואף הבטיח לאסוף סכום כסף לביטולה. **אז קם ממקומו ר' יוש'ה בער סולובייצ'יק ובקול רועד וגועה בבכי, אמר: חס וחלילה, שנסכים לקבל את גזירת המלכות הרשעה, אמנם התורה ציוותה לנו, ללמוד וללמד ולהעמיד תלמידים כדי להמשיך את לימוד תורתנו הקדושה מדור לדור, אולם רק אם זה נעשה בדרך שסללו לנו אבותינו על טהרת הקודש, ולא עם טומאה בקודש ולהעמיד את לימוד התורה לשלוש שעות ביום? מתוך כוונה לבטלו כולו, חלילה. באופן זה שוב אין האחריות של מצות ללמד מוטלת עלינו, יבוא נותן התורה ויעשה את שלו, ואנחנו את נפשנו הצלנו.**

החרה החזיק אחריו רבי רפאל שפירא, ובפנותו לקרובו רבי מרדכי סולומנוב, אמר: רבי מרדכי, קשיש הוא ממני ויסלח לי שאני מעיז פני נגדו. אבי הגאון הצדיק זצ"ל, שבמידה ידועה על פי ההלכה היה גם אביו, שכן גידלו בביתו ולימדו תורה, התנגד בכל כוחו להכניס את לימוד המוסר בישיבות מחשש ביטול תורה, והוא מסכים להעמיד את לימוד התורה בישיבה לשלש שעות ביום, וקרא בקול, חזור בך רבי מרדכי! ושניהם פרצו בבכיה.

אז קם רבי חיים ברלין ממקומו, ואמר: אבי הגאון שיחיה יושב ושותק, וכן חתן גיסי רבי חיים סאלאוויצ'יק, שניהם רצוצים ושבורים ברוחם ואין להם כח לפתוח פה, אבל יודע אני ששניהם בדעה אחת לא להסכים לגזירת המלכות, לפיכך אני מציע לקבל את דעתו של הגאון מבריסק כפסק הלכה, ולה' הישועה! ואכן נתקבלה אז ההחלטה ללא התנגדות – לא להכנע לגזירת שר ההשכלה.

שני האבות – הנצי"ב ורבי יוש'ה בער, ושני הבנים – רבי חיים סאלאוויצ'יק ורבי חיים ברלין נסעו לאחר האסיפה לוואלאז'ין מדוכדכים ברוחם. מתוך דאגה לגורלה של הישיבה, ועוד יותר לגורלם של קרוב לחמש מאות התלמידים שלמדו אז בישיבה, אבל כשנכנסה עגלת החורף, שהובילה אותם מתחנת הרכבת מולודצנה, לרחובותיה של וואלאז'ין וקול התורה הגיע לאזניהם, רווח להם וחיוך חלף על פניהם. הד קול התורה של מאות התלמידים שלמדו בשקידה עצומה ובמתיקות נשמתית, הפיח בהם תקוה ועידוד שהישיבה לא תיסגר ועוד תתקיים רבות בשנים.

למחרת בואם לואלאז'ין אחר תפילת הבוקר, הלכו הנצי"ב עם בנו רבי חיים, ורבי יוש'ה בער עם בנו רבי חיים, להשתטח על קברו של זקנם רבי חיים מייסד הישיבה, סיפרו לו על גזירת המלכות נגד הישיבה מפעל חייו ועל החלטתם לא להיכנע לגזירה, והירבו בתפילה ובתחנונים שיבקש רחמים לביטולה של הגזירה.

באותו יום כיבד הנצי"ב את רבי יוש'ה בער להגיד שיעור בישיבה. כל התלמידים, גם אלה שמחמת חוסר מקום בישיבה למדו בבתי המדרשות שבעיר, וגם אלה שמחמת "ביטול תורה" לא היו משתתפים בשיעורים, באו כאיש אחד, ובית הישיבה היה מלא מפה אל פה. השיעור שארך כשעתיים ובו התגלתה ידו החזקה ברוב בקיאות, חריפות והבנה, הפליא את התלמידים, וגם אחרי שגמר את השיעור עשו עליו התלמידים מצור והוסיפו להתפלפל אתו שעה ארוכה. בדרכו מוואלאז'ין לבריסק, לא סר מנגד עיניו המראה הנהדר של עשרות תלמידי הישיבה שהקיפוהו כתנורו של עכנאי ולחמו כאריות בכשרון רב.

ראש הישיבה – הנצי"ב, לא הודיע למימשל שהוא מקבל את הוראות שר ההשכלה, וסדר הלימוד בישיבה הק' נשאר כמקודם.

בטרם נתאר את ביצוע גזר הדין של סגירת הישיבה הקדושה והזעזוע שבעקבותיה, נסקר בקצרה ובתמציתיות את גזרי הדין השונים שקדמו לגזר הדין הסופי, משך כל שנות קיומה של הישיבה.

מדיניותה של הממשלה הצארית היתה באופן כללי לנסות ולטשטש את התכונות המייחדות את היהודים, ולשנות בכך את פני הקהילה היהודית. ואולם, בין חברי הממשלה לא שררה תמימות דעים כיצד ניתן להשיג מטרה זו, והממשלה אף התקשתה להגדיר את מטרתה ואת מדיניותה המפורטת בתחום זה. יתר על כן, גם כאשר נקבעה מדיניות בנושא מסויים עדיין לא היתה כל ודאות שמדיניות זו אכן תתבצע כהלכתה, בשל חוסר היעילות של המשטר והשחיתות שפשתה בו. שוחד שניתן לפקיד בדרגה בינונית במנגנון הממשלתי יכול היה להביא לתוצאות מרחיקות לכת.

מגעיה של הישיבה עם הממשלה החלו עוד בימי רבינו חיים מוואלאז'ין, הוא ביקש מגנרל מקומי מכתב המורה לחייליו שלא לפגוע בישיבה, ואף קיבלו. **בשנת 1824** ניתן צו סגירה לישיבה, מסיבות לא ברורות. המקור לידיעה זו, פקיד ממשלתי שכתב על כך כעבור יותר מחמישים שנה, ציין שהיה צו שכזה אך הוא לא בוצע.

כשנסע רבי יצחק, בנו של רבינו חיים, לפטרבורג בשנת 1843 להשתתף בועידת הרבנים עם ליליינטל ואוברוב, הוא ניצל את ההזדמנות לבקש הכרה עבור הישיבה, ובקשתו נתקבלה, למרות צו הסגירה משנת 1824, שעדיין היה בתוקף מבחינה טכנית ומעולם לא בוטל! באותה שנה, **שנת 1843**, החלה הממשלה להתערב בחינוך היהודי. כל ראש ישיבה נדרש למסור לממשלה דו"ח שנתי על תוכנית הלימודים של ישיבתו, אך הממשלה לא דרשה ללמד בישיבות לימודי חול.

בשנת 1856 החליט משרד החינוך הרוסי לסגור את הישיבה. מושל איזור וילנא ביקש מן הרשויות המוסמכות לבטל את ההחלטה, משום שלדעתו אין בסגירה כל תועלת, והיא אף יכולה לגרום להתמרמרות בין היהודים. זאת ועוד, טען, בחורי הישיבה שיעזבוה עם סגירתה לא יעברו לבתי ספר ממשלתיים. לכן הציע ללחוץ על הישיבות לאמץ תכנית לימודים קרובה לזו של בתי הספר הממשלתיים. הוא לא דיווח, כמובן, כמה כסף קיבל כשוחד כדי להביע עמדה זו. לבסוף לא נעשה דבר.

בשנת 1857 הוגשה לועדה העוסקת בשאלת היהודים הצעה בעילום שם לסגור את הישיבות, שתוארו כמוסדות ש"מגדלים רבנים קיצוניים". ההצעה לא התקבלה, בנימוק שממילא יהיו חייבים הרבנים (על פי החוק של 1855) להיות בעלי השכלה כללית החל **בשנת 1857**. ואולם, כעבור זמן קצר השתנתה מדיניות הממשלה מן הקצה אל הקצה. פקידי הרשות נוכחו לדעת שבוגרי בתי המדרש לרבנים מתקשים להתקבל כרבנים

בקהילות. הם הגיעו למסקנה, שסגירת הישיבות תקל על בוגרי בתי המדרש למצוא משרות רבנות. את המידע הזה הם קיבלו בודאי מגורמים בחברה היהודית (משכילים).

ב-6 באפריל 1858 שוב ציווה המפקח על החינוך במחוז וילנא על סגירתה של ישיבת וואלאז'ין. הנימוק הרישמי שניתן לכך היה אי קיום סעיף 33 של החוקים הזמניים משנת 1845, שקבע כי הישיבות צריכות לפעול תחת פיקוחו של המפקח על החינוך. לפי מכתב של מפקח משרד החינוך מ-12 בינואר 1859, אכן נסגרה הישיבה בשישה עשר באוגוסט 1858. כידוע שאין כל אמת בדבר והישיבה המשיכה בקיומה. וכנראה ש"מתן בסתר" עמד מאחורי המכתב. נראה שהצו לסגירת הישיבה, מ-6 באפריל 1858, ניתן לבקשת איש או אנשים הקרובים לחוגי בית המדרש לרבנים. השלטונות הכירו בכך שדרישה למסור תכנית לימודים אינה מספיקה, ולכן פרסמו ב-4 במאי 1859 חוק המחייב ללמד לימודי חול בישיבות. חוק זה, כמו צו הסגירה, לא יצא אל הפועל ולא שינה דבר בישיבה.

באוקטובר 1862 שוב שלח המפקח על החינוך תלונה לשלטונות המחוז על המשך פעולתה של הישיבה, למרות צו הסגירה. שלטונות המחוז ציוו על בית הדין באושמינה, שכפי שראינו פעל בהשפעת היהודים, לסגור מיד את הישיבה ולטפל באשמים בהפרת הצו. כעבור מספר חדשים, במארס 1863, מסר בית הדין באושמינה שהישיבה כלל לא פועלת, והנצי"ב רק נותן שיעורים פרטיים באלף־בית למספר נערים מבני משפחתו בתוך ביתו. שלטונות המחוז הסתפקו כנראה בתירוץ דחוק זה ומסרו אותו למפקח על החינוך.

ואולם בכך לא תם הסיפור. **בספטמבר 1863** פנה מורה בבית הספר העממי בוואלאז'ין למפקח על החינוך ומסר לו שהישיבה ממשיכה לפעול, ואפילו עסוקים בבניית בנין אבן חדש לישיבה. כמו כן, אין הרבנים רוצים לקיים את רצון השלטון ללמד את השפה הרוסית. מידע זה הביא כצפוי את המפקח על החינוך להתלונן אצל שלטונות המחוז. ואולם האחראים לא התרגשו. הם הודיעו, ששוב ניתנה פקודה לבית הדין באושמינה לסגור את הישיבה. ואכן, כעבור חודש דיווחו, על פי תשובת בית הדין באושמינה שהישיבה אכן אינה פועלת, אלא שיש בעיירה בית כנסת על שם ר' חיים מוואלאז'ין, ושם מתאספים יהודים מקומיים לקרוא בתהילים ובספרים קדושים. ניתן לנחש מה היה תסכולם של אנשי משרד החינוך מכך שתירוצים אלה התקבלו.

נראה **שבראשית ינואר 1864** היתה תלונה נוספת נגד הישיבה, משום שישנן הצהרות מסוף חודש זה, חתומות בידי ראשי הקהל בוואלאז'ין ובידי הנצי"ב, המוסרות שהחתומים מודעים לאיסור לנהל את הישיבה ואכן אין היא פועלת. לא ידוע על המשך הטיפול בענין, ובמשך חמש עשרה שנה פעלה הישיבה כנראה ללא הפרעה מצד השלטונות.

בשנת 1879 הכין מפקח משרד החינוך צו לסגירת הישיבה ואף שלחו. ואולם, שר הפנים מאקוב התנגד, והתנגדותו הכריעה את הכף. מאקוב טען שיש לישיבה חשיבות רבה בעולם היהודי, אפילו מחוץ לגבולות רוסיה, וסגירת הישיבה תעמיד את הממשלה במצב לא נוח. הוא ציין, שהישיבה קיימת שנים רבות, ואילו היתה גורם מזיק, כבר היה הדבר מעורר את תשומת לבה של הממשלה. הוא הציע להורות לישיבה למלא אחרי החוקים, כולל החובה להורות לימודי חול, ורק במקרה של אי ציות לחוק לסגור אותה. משרד החינוך הסכים, הצו בוטל, ונראה שהישיבה אף קיבלה רשיון לפעול ללא שינוי בתוכניתה. וזאת על ידי השתדלות הנצ"ב אצל א"א הרכבי שישפיע אצל האנשים הנכונים בפטרבורג.

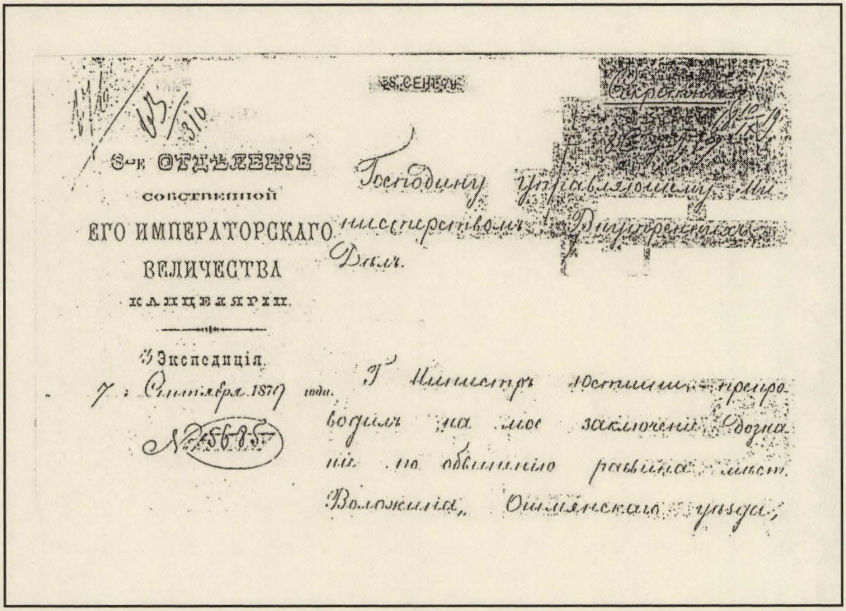
בשנת 1887 חל מפנה ביחסה של הממשלה לישיבה. באותה שנה נתמנה יהושע שטייגברג, שהיה מפקח בבית המדרש למורים בוילנא, לחבר נוסף במשלחת, בראשות המפקח על החינוך של וילנא, שביקרה בישיבה אחת בשנה. הוא ערך את ביקורו הראשון בפברואר 1887, יחד עם מפקח בתי הספר בפלך. הם שהו בישיבה שבוע ימים והתעניינו בעיקר בתעודות המסע של התלמידים, אך הם גם בדקו את תנאי החיים של התלמידים ואת ידיעותיהם בשפה הרוסית.

גילויים חדשים והמסמכים האורגינלים
של ההלשנות, ההסתות והחלטות השלטון בענין סגירת הישיבה

עתה, בעת הכנת הספר לדפוס הגיע לידינו, מהארכיון במינסק-רוסיה, חלק מהמסמכים האורגינלים, ואשר ממנה עולה בבירור, שאם אמנם שלטון הצאר מעולם לא נטה חסד ליהודים, ובענינים רבים אף התנהג באכזריות, אך מכאן ועד להתערבות פנימית עמוקה בנעשה בישיבה בעיירה קטנה כוואלאז'ין, הדרך רחוקה. ולולי אנשי ההשכלה מבחוץ, וקומץ תלמידים בודדים שנגררו אחריהם מבפנים, והסיתו את השלטון נגד הישיבה, יכלו איכשהו לעצור את ההתדרדרות ולמנוע את סגירתה, כפי שנמנעה סגירתה במשך כל שנות קיומה מיום היוסדה, וכפי שאכן נפתחה הישיבה מחדש לאחר כשלש שנות סגירה בתנאים מגבילים זעומים (בלבד), וזאת לאחר שראו המסיתים את הזעזוע ושברון הלב הנורא שאחזה בכרם בית ישראל בכלל ויהדות רוסיה בפרט בעקבות סגירת הישיבה, וע"כ לא אזרו אומץ להמשיך בהסתם.

☆ ☆ ☆

המסמך הראשון **דלהלן נכתב על בלנק רשמי של "המחלקה השלישית של הקונסולריה – הצאר." נשלח למנהל משרד הפנים על ידי מנהל המשטרה גנרל דרנטיל** (שם הגנרל לא כ"כ ברור בכתב היד)



7, ספטמבר, 1879

למנהל משרד הפנים – סודי! –

שר המשפטים שלח לי מסמך – אשמה, על אשמתו של הרב מוואלאז'ין נפתלי הירש יהודה ברלין בכך שתחת חסותו נמצאים בוואלאז'ין עד 250 יהודים[1] שהם בארגון מיוחד המגנה את הממשלה ויש להם מזימות כנגדו. האשמה היתה אשמת־שוא, ואני ביחד עם מפקח נבוקוב מציע להפסיק את הענין.[2]

אבל שמתי לב שבוואלאז'ין יש ישיבה שהוקמה לפני 100 שנה, ובשנת 1824 נסגרה הישיבה, אבל בעצם היא קיימת גם עכשיו, ומפורסמת מאוד. לומדים שם 200־150 תלמידים מכל מיני מקומות מרוסיה ואפילו מחוץ לארץ. אם הפקודה ניתנה בגלל היותה נגד הממשלה, אז גם קיומה החשאי הוא אסור.[3]

אני מבקש שתודיע לי על החלטתך בנידון.

מנהל המשטרה גנרל דרנטיל

המסמך השני **דלהלן נכתב על בלנק רשמי של "משרד הפנים מחוז וילנא קובנא גרודנא" לשר הפנים על ידי גנרל (לא ברור שמו) ראש העיר ווילנא, ובו נימוקים למכביר על הצורך לסגור את הישיבה.**

10, אפריל, 1890

לשר הפנים

בסוף שנה שעברה שלח המנהל הראשי לעניני דפוס, כרוז, למפקח בית דפוס בוילנא בשפה היהודית, שכאילו נכתב באחד מבתי הדפוס בוילנא, וחתום על ידי כמה רבנים יהודים שגרים באיזור וילנא, ובו מוזמנים היהודים לתרום ⇦

(1) כידוע למדו בתקופה זו בישיבה כ־ 500־400 בחורים, אך לשלטונות דווח רק על כמחצית מהם, מחמת איסור השלטונות לקלוט יותר.

(2) ראה על פרשה זו בעמ' 154.

(3) בימים ההם – תקופת שלטון הצאר, אף בדל שמועה של איזו שהיא היתקוממות נגד השלטון, היתה יכולה להיות הרת אסון לחשודים. המשכילים נצלו זאת.

להתיישבות בפלשתינה. ואני ביררתי שכרוז זה מודפס במקום לא ידוע, ומפיצו הוא הרב הראשי של ישיבת וואלאז'ין – הרב ברלין. ואוסף התרומות הוא יהודי בשם פין.

עוד ביררתי, שקיים בוואלאז'ין חוג של יהודים בשם נ"ץ,[4] במטרה להפיץ בין היהודים חוברות והזמנות לתורמים. אחד המנהלים הוא אזרח וויטבסק – יוסל'ה רוטשטיין, שנכנס לישיבת וואלאז'ין במטרה להשתתף בחוג זה. רוטשטיין כתב כרזות, ושלח למקומות שונים במדינה, כתב מכתבים – וקיבל תרומות. חוץ מרוטשטיין היו בחוג עוד הרבה מישיבת וואלאז'ין וסטודנטים מאוניברסיטאות דרפט ופטרבורג. שני אלו, ערכו את הנוסחאות במכתבי רוטשטיין והתכתבו עם תלמידים אחרים מהישיבה.

אף על פי שבפעולות חוג זה לא היו שום מטרות פוליטיות, מכל מקום חוג זה קיים בלי רשות הממשלה. אנו רואים שצריך להעלות דיון על המצב הלא נורמלי של הישיבה.

ישיבת וואלאז'ין קיימת משנת 1805,[5] אבל בשנת 1824 בגלל היתרבות מספר התלמידים – נסגרה בפקודת הממשלה. אבל למרות זאת, בתמיכת קהילות יהודיות, המשיכה את קיומה הרבה שנים.

לאחר מכן בשנת 1880, למרות שהיתה החלטה לסוגרה. [לא נסגרה] בגלל שהיתה לישיבה חשיבות רבה גם בחוץ לארץ, היתה יכולה סגירתה לגרום לרושם שלילי של יהודים ברוסיה ומחוצה לה, וזה לא היה רצוי באותו זמן, לכן נדרש מראשי ישיבת וואלאז'ין לקבל על עצמם את כללי המדינה שחלים על מקומות הלימוד. ואם הם היו מסרבים – היתה הישיבה נסגרת.

מאז עברו עשר שנים, ואף על פי שהשתדלנו לסדר את הענין לפי חוק 13 בנובמבר 1844, לא נתנה לנו ישיבת וואלאז'ין סימן שהם עומדים להשתנות ולקבל את חוקי המדינה.

כך נמשך המצב עד 1887, ואז שלחו לישיבת וואלאז'ין את מנהל בתי הספר באיזור וילנא שכפה את השפה הרוסית על הישיבה.[6] ⇦

---

(4) = נס ציונה. באגודה הזאת נמנו גם מבחירי הישיבה, ביניהם רבי משה מרדכי אפשטיין, לימים ראש ישיבת סלבודקה – וחברון. בימים ההם היתה לאגודה השפעה רבה על חוגים תורניים, והיו שולחים מכתבים המכילים וספוגים בדברי תורה ויראת שמים למען מצות ישוב ארץ ישראל, ועמדו בקשר עם גדולי הדור וגאוניה. [בשעתו, לא היה לזה שייכות עם ה"ציונות"] אמנם, באופן כללי התנגד הנצי"ב לכל עיסוק מאוגד בישיבה שאינו בלימוד התורה.

(5) נוסדה בשנת תקס"ג = 1802.

(6) בשנה זו, כידוע, נכנס יהושע שטיינברג לתמונה. הוא היה המפקח של בית המדרש למורים בוילנא, הידוע לשמצה. והוא התמנה, עתה, לחבר המשלחת מטעם השלטון, לעמוד מקרוב ע"ד

עברו שנתיים מביקור המנהל, וראש הישיבה הרב ברלין שאינו יודע כלל רוסית ככל ראשי הישיבה, סירב להחלטה ללמוד רוסית. הוא טען שאי אפשר ללמוד רוסית יחד עם לימוד התלמוד.

אני סבור שקיומה של ישיבת וואלאז'ין מזיקה לכל, בגלל הסיבות האלו:

* מחנכים שם לקנאות דתית.
* נמצאים שם יהודים המשתמטים מהצבא וממשפט.
* מנהלי הישיבה לא מדברים ולא מבינים רוסית. לא מרשים ללמוד שפה זו, ולא לימודי חול.
* יש תלמידים בגילאים שונים 40 – 17, גם כאלו עם נשים וילדים, ומספרם בין 450 – 400, התרומות למען קיום הישיבה מגיעות בשנה עד 14 אלף רובל, וכל הכסף נמצא בידי הרב ברלין ללא פיקוח, והוא נותן לתלמידיו כל מיני דפלומות ללא פקוח.(7).
* ראיה, מהתלמיד רוטשטיין שנכנס לישיבה רק כדי להיות בחוג.

בגלל אילו סיבות אני מציע לסגור את הישיבה, שהיא מעידה על כח של ראש הישיבה על כל איזור צפון־מערב של רוסיה, והיא אנטי שלטון. קיום ישיבה זו מזיק לממשלה. ויש לעשות משהו נגד האנשים העומדים בראש הישיבה, יש לגרש אותם למקומות אחרים, כי אם לא, אין טעם בסגירה כי הישיבה תמשיך בקיומה בצורה לא רשמית.

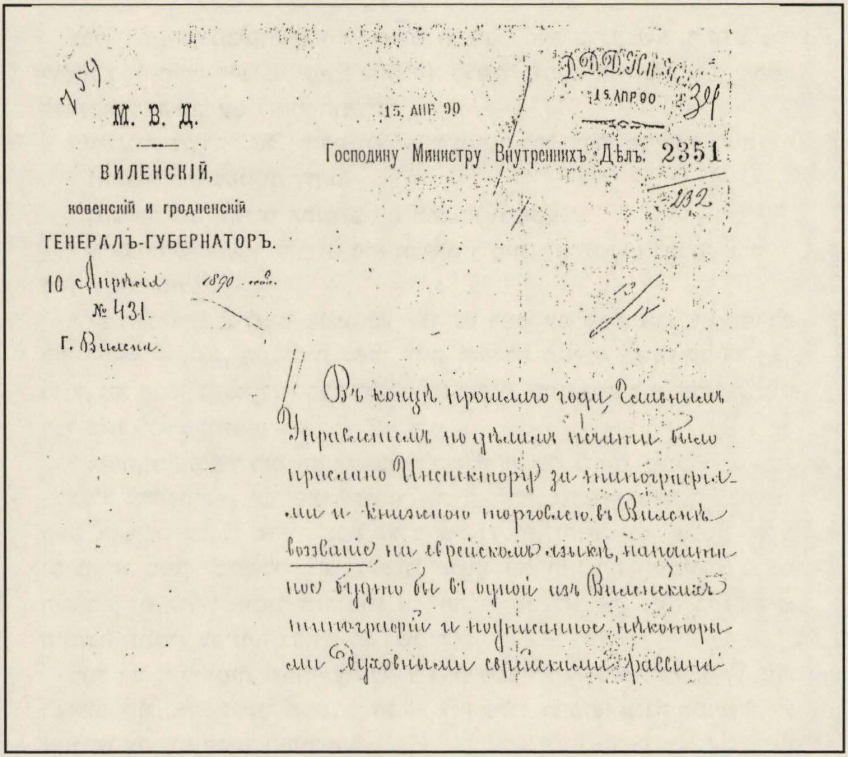
ועוד יש לי להוסיף, שהמועצה לא צודקת שצריך רק לעשות סידור ללימודי ושיעורי חול, אלא לסגור ממש, כי זה לא ענין שלנו, וב־1873 עזבה הממשלה כל אחריות על בתי הספר היהודים.

אני מבקש שתודיע לי על החלטתכם בנידון

גנרל (?) ראש העיר ווילנא.

סדרי הישיבה. ר' מאיר ברלין כותב עליו ועל ביקורו בישיבה: דבר זה בלבד עורר חרדה מסוימת, שכן אם הדירקטור מביא עמו איש כשטיינברג, שהיה פקיד גבוה בתור "אוטשוני יבריי" (יהודי־מלומד), והוא כבר זקן בעת ההיא, סימן הוא שהביקור הפעם אינו ענין פשוט... הסיבה העיקרית לחרדה היתה זו, ששטיינברג היה ידוע כמתנגד חריף לישיבת וואלאז'ין. שטיינברג נמנה על ה"משכילים" הישנים, ששנאו כל מה שהיה יהודי ברוחו ובמעשים, ונוסף על זה, כמנהל בית המדרש למורים בווילנא, הירושה של הסמינר לרבנים, רגז על מקום תורה כוואלאז'ין, שהולך ומתקדם ונראה בעיניו – ובצדק גמור – כיריב חריף ומר ביותר לפעילותו ולמפעליו.

(7) מעניין, "טענה" מעין זו הופיעה גם בעיתונות של המשכילים כ"השחר" וכיוצ"ב. ברור איפוא, שהשמצות אלו קיבלו השלטונות מהמשכילים.



М. В. Д.

ВИЛЕНСКІЙ,
ковенскій и гродненскій
ГЕНЕРАЛЪ-ГУБЕРНАТОРЪ.

10 Апрѣля 1890 г.
№ 431.
г. Вильна.

15. АПР. 90

15 АПР 90

Господину Министру Внутреннихъ Дѣлъ. 2351

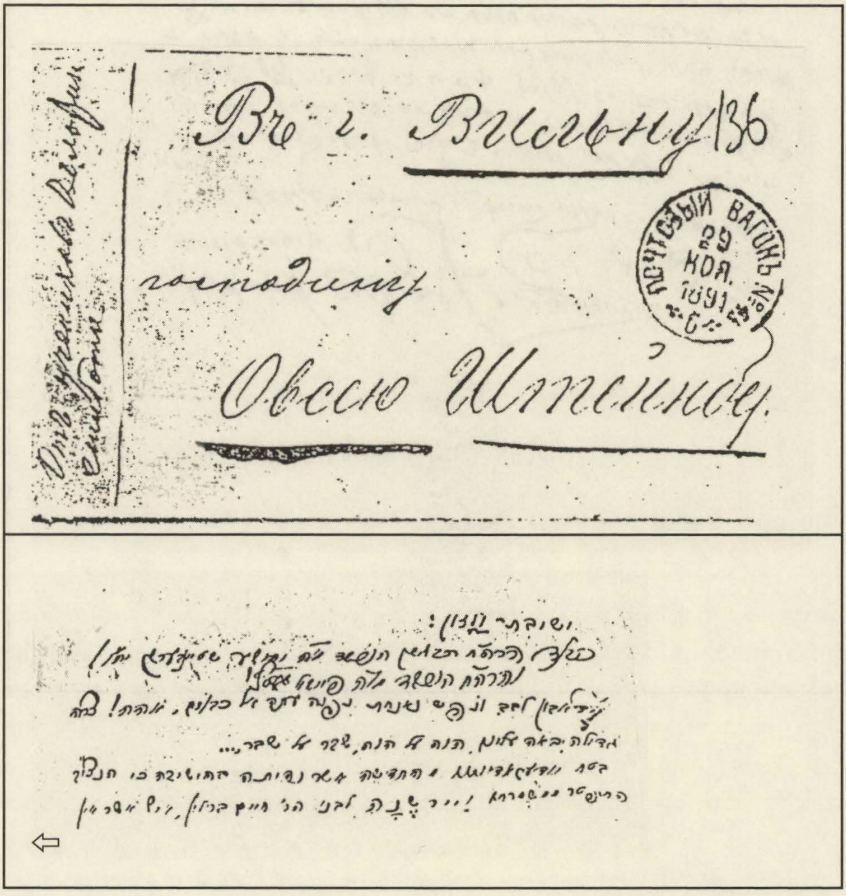
В конце прошлого года Ведомым Управлением по духовным делам было прислано Инспектору за типографиями и книжною торговлею в Вильне воззвание на еврейском языке, напечатанное будто бы в одной из Виленских типографий и подписанное некоторыми духовными еврейскими раввинами

המסמך השלישי **דלהלן נכתב בתאריך 23,11,1891 כביכול ע"י כעשרים בחורים מהישיבה, אשר חתומים בשמותיהם, אל יהושע שטיינברג, הנזכר לעיל (בהערה 6). בחורים אלו מתארים לשטיינברג את תלאותיהם ואת סבלם הרב שהוא מנת חלקם, מהתנכלות ראש הישיבה הגאון רבי חיים ברלין, וכל זאת משום חפצם בלימוד ההשכלה. ומבקשים משטיינברג שיושיעם על ידי שיזהיר את הנצי"ב. המכתב מלווה בהשמצות אישיות קשות על הגר"ח ברלין, המונע מאתנו להעתיק חלק זה. המעניין הוא, שאחד "ההוכחות" במכתב, על "אישיותו החשוכה" של הגר"ח ברלין, הוא, ידידותו עם הגר"ח סאלאווייציק – משנה לראש הישיבה, "הידוע לראש מורדי האור"... כנראה שהגר"ח סאלאווייציק, היה כבר זה זמן, "מסומן" על ידי המשכילים.**

המכתב נכתב בלשון הקודש, ושטיינברג תירגמו לרוסית, ושלחו כהלשנה לשלטונות.

בראשית דברינו כתבנו שהמכתב "נכתב כביכול ע"י עשרים בחורים מהישיבה" משום שלפי המקורות שבידינו לא היו עשרים בחורים מהישיבה "מרשיעי ברית" ומלשינים, ח"ו. היה קומץ בודדים בלבד שאפשר אולי לעלות על הדעת שיכשלו בזה. וכן שמות החתומים אינם ידועים כלל. ובכלל, חלק מכתב יד שמות החתומים, דומים זה לזה... המענין הוא, שגם השלטונות עצמם, חשדו באי אמיתיות החתימות כפי המובא במסמכים הבאים.

האמת, שאפשר שגם כל תוכן המכתב לא היה ולא נברא, וכל מטרתו לא היה אלא כדי להעבירו לשלטונות, והכל היה מתואם עם שטיינברג, נמען המכתב.



גב המעטפה בה נשלח המכתב: תאריך החותמת

אל עיר וילנא
לאדון שטיינברג
מתלמידי ישיבת וואלאזי'ן

1891, נובמבר, 29

ישיבת וולזון:

כבוד הרה"ח הבלשן הנכבד מו"ה יהושע שטיינבערג יחי'!

והרה"ח הנכבד מו"ה פייביל (?..)![8]

בדאבון לבב ונפש נאנחת נפנה עתה אל כבודם, אהה! צרה גדולה באה עלינו, הוה על הוה, שבר על שבר...

בטח יודעים אדונינו מהחדשה אשר נהיתה בהישיבה כי הנצי"ב התפטר ממשרתו וַיִּרְשֶׁנָּה לבנו הר' חיים ברלין. – – – – – – – – – – – – והנה עתה בחפצו להוכיח, לדעת את התורניים, כי שונא את המשכילים תכלית שנאה – – – – וכי חבר הוא להר"ח סאלאוויציג משנהו, הידוע גם הוא לראש מורדי־האור, נתן צו לבעלי ־ האכסניאות מתשעה עשר אלה המוחזקים למשכילים, כלומר, יבינו מעט גם בלשון הקודש ובשפות אחרות, כי יגרשום כלה מבתי מלונם, ולא יתנו להם אף מלון לילה אחד ואף פעם אחת לאכול. והנה עתה אהה! מושלכים הננו בראש כל חוצות, בעת כזאת, עת הגשם והשלג ירד מן השמים והקור ישליך קרחו כפיתים. דבר אכזריות כזאת עוד לא נשמעה אף מהפחותים ולא מראשי ישראל... וגם עפ"י החק, דינא דמלכותא, זאת אסור. ונפשנו תתעטף מרעב. ולולא בני הישיבה הנותרים הקוראים לנו איש ליום על ארוחה, אז חלילה תמנו לגווע ואין מרחם עלינו. אהה אדונינו הושיעו נא, כתבו נא תיכף להנצי"ב כי ברע הוא אם לא ימהר להתיר לנו את החרם וכי נוכל להיות ככל בני הישיבה. על טוב לבבכם העדינה נשען כי תעזרנו ואם אין אתם לנו מי לנו.

עבדיכם המשתחוים לכם מרחוק ומקוים כי תהיו בעזרם במהרה במהרה.

בני הישיבה

נאום בן ציון סגל מביאליסטאק

– – – – – –

– – – – – –

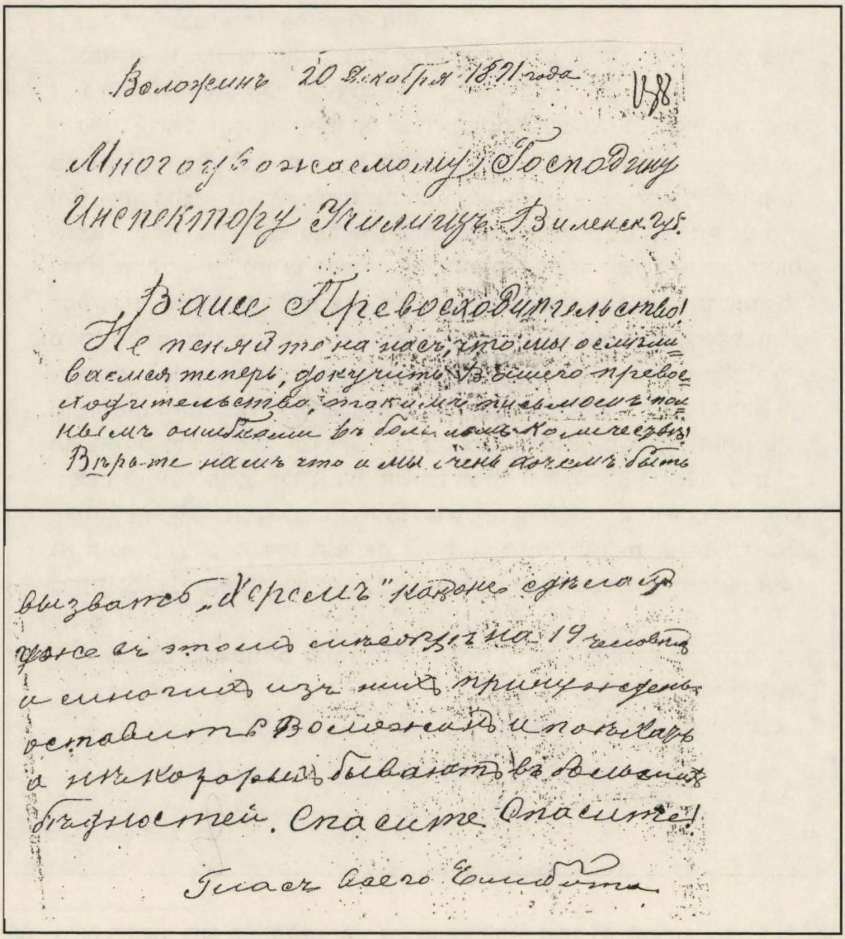
– – – – – –

(8) נראה מתיקוני כתב היד, מלשון יחיד לרבים, שמתחילה נכתב רק לשטיינברג, רק לאחר מכן הוסיפו את הפייבל הזה.

המסמך הרביעי דלהלן נשלח, כנראה, על ידי אחד הבחורים, ולא חתם את שמו, אלא חתם "כל הישיבה". כפי הנראה, נמסר לידו של המפקח על בתי הספר בוילנא בעת ביקורו בישיבה.

תוכן מכתב זה ולשונו, דומה למכתב הקודם, כנראה שכותב וחותם אחד להם...

גם במכתב זה יש השמצות קשות על הגר"ח ברלין, ואנו משמיטים את הקטעים הללו.



Воложинъ 20 Октября 1871 года

Многоуважаемому Господину
Инспектору Училищъ Виленскаго

Ваше Превосходительство!
Не имея то на цаем, что мы осмели=
ваемся теперь, докучить Вашего превос=
ходительства, такими письмами, на=
шимъ ошибками въ большомъ мнѣніи,
Въ-то-же наше что и мы очень довольны быть

אנו אין לנו אלא את המסמכים המובאים בזה, אך כידוע, וכמובן, שהיתה באותה התקופה פעילות עניפה מצד ראשי הישיבה ותומכיה אצל השלטונות למנוע את ההתדרדרות וסכנת הסגירה. אולם ידם של המשכילים והאצילים – אשר היו קרובים למלכות, ונגישות להם בחלונות הגבוהים – היתה על העליונה.

וואלאזי'ן – 1891, דצמבר, 20

כבוד המפקח על בתי הספר בוילנא גוברניה.

אל תפגע ממני שאנו מעיזים לכתוב מכתב ולהפריע לכבודו עם כ"כ הרבה טעויות.(9) תאמינו לנו דאנו רוצים להיות אנשים תרבותיים שעוזרים למולדת. ואנו לא אשמים. אך ראש הישיבה חיים ברלין הוא האשם שלא עושה מהישיבה סמינריון כמו אביו. יתר על כן, מי שרוצה לקבל השכלה הוא עושה דבר רע. כי חיים ברלין איש נורא ואויב גדול נגד ההשכלה, ושם דבר לא יוצא מידיו נקי אם הוא מתעסק בהשכלה וברוסית בכלל.

עד שכבוד האדון לא בא אלינו לא היינו חולמים לכתוב אליו על כל מה שנעשה בישיבה, כי ראש הישיבה החדש – חיים ברלין פותח את כל המכתבים ומתקן כל דבר שאנו כותבים עליו, אך עכשיו כבוד האדון הבטיח לנו שיקבל כל התלונות מאיתנו. לכן אנו מעיזים לכתוב עכשיו ובעתיד על כל הנעשה בישיבה.

בגלל שר' נפתלי ברלין שעד עכשיו היה ראש הישיבה עזב את תפקידו מזקנותו ומסרה לבנו חיים ברלין – – – – – – – – לכן מבקשים מאוד שתרחמו עלינו, תעשו חסד לנו שלא יהיה ראש ישיבה, כי אנו סובלים, כי אז הוא יחרים אותנו כפי שעשה כבר בחודש הזה על 19 תלמידים, ורובם גירש מוואלאז'ין, ויש שיושבים בעניות גדולה.

תצילו תצילו

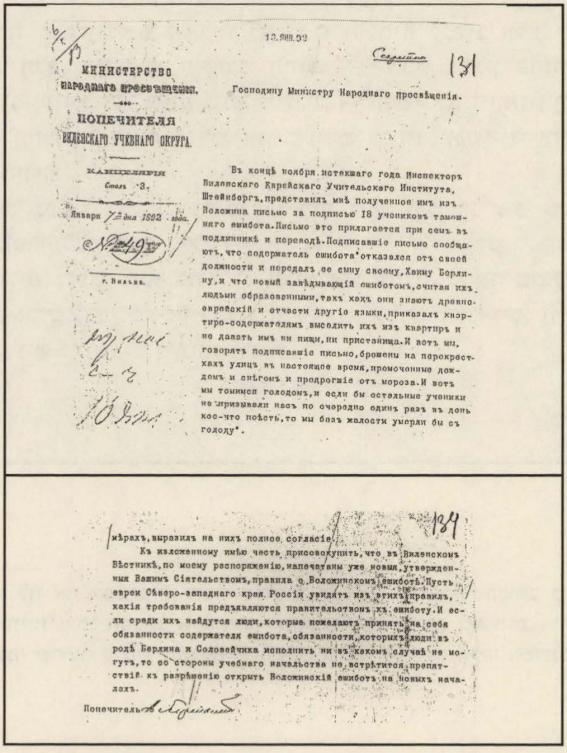
כל הישיבה

(9) המתרגמים לנו את המכתבים, דוברי הרוסית, טוענים, שנראה, שהכותב כן מומחה בשפה הרוסית, ואין "טעויות" בכל המכתב אלא היכן שמדגיש שהוא כותב בטעויות... והיכן שכותב על הרעה שעושים למי שרוצה ללמוד השכלה ורוסית... כנראה שבשאר חלקי המכתב "שכח" לכתוב בטעויות.

המסמך החמישי דלהלן נכתב על בלנק של "משרד ההשכלה – מחוז וילנא," וכנראה, נשלח ע"י ראש המשרד, שֵם החותם אינו ברור. הנמען הוא שר ההשכלה. במכתב, הוא מגולל את מצב הישיבה לפי הממצאים שהשיג. ניתן לציין שהמסיתים והמלשינים עשו "עבודה טובה", הן ביחס למצב לימודי החול בין התלמידים והן ביחס ל"סכנה" הרובצת לשלטון מ"האלימות של התלמידים"...

יש להוסיף, שהמשכילים הם הם שגרמו למהומה הגדולה בישיבה שקמה בעקבות מינויו של הגר"ח ברלין לראש ישיבה, והם עצמם ניצלו את המהומה להסתת השלטון נגד הישיבה. כפי שהבאנו לעיל, במכתב, מופיעות פרשנויות דמיוניות וחסרות שחר כמובן, ביחס להגר"ח ברלין והגר"ח סאלאוויצ'יק. השמטנו אותם מהעתקה.

המתרגמים דוברי הרוסית שעשו לנו את מלאכת ההעתקה, ציינו, שאמנם נימוקי המכתב נראים עניניים ושהכל עפ"י החוק, אך מבין השיטין, וגם ידוע שזו היתה דרכם, שב"מסמכים הרשמיים", הכל עניני, ועל צד הצדק והיושר... ואת ה"קריצת עין" וה"יד רוחצת יד" מצליחים להסתיר היטב.



12.ЯНВ.02

Министерство
Народнаго Просвѣщенія.

Попечителя
Виленскаго Учебнаго Округа.

Канцелярія
Столъ 3.

Января 7-го дня 1902 года.

№ 249

г. Вильна.

Господину Министру Народнаго Просвѣщенія.

Въ концѣ ноября истекшаго года Инспекторъ Виленскаго Еврейскаго Учительскаго Института, Штейнбергъ, представилъ мнѣ полученное имъ изъ Воложина письмо за подписью 18 учениковъ тамошняго ешибота. Письмо это прилагается при семъ въ подлинникѣ и переводѣ. Подписавшіе письмо сообщаютъ, что содержатель ешибота отказался отъ своей должности и передалъ ее сыну своему, Хаиму Берлину, и что новый завѣдывающій ешиботомъ, считая ихъ людьми образованными, такъ какъ они знаютъ древнееврейскій и отчасти другіе языки, приказалъ квартиро-содержателямъ выселить ихъ изъ квартиръ и не давать имъ ни пищи, ни пристанища. И вотъ мы, говорятъ подписавшіе письмо, брошены на перекресткахъ улицъ въ настоящее время, промоченные дождемъ и снѣгомъ и продрогшіе отъ мороза. И вотъ мы томимся голодомъ, и если бы остальные ученики не признавали насъ по очередно одинъ разъ въ день кое-что поѣсть, то мы бы отъ жалости умерли бы отъ голоду".

мѣрахъ, выразилъ на нихъ полное согласіе.

Къ изложенному имѣю честь присовокупить, что въ Виленскомъ Вѣстникѣ, по моему распоряженію, напечатаны уже новыя, утвержденныя Вашимъ Сіятельствомъ, правила о Воложинскомъ ешиботѣ. Пусть евреи Сѣверо-западнаго края Россіи увидятъ изъ этихъ правилъ, какія требованія предъявляются правительствомъ къ ешиботу. И если среди ихъ найдутся люди, которые пожелаютъ принять на себя обязанности содержателя ешибота, обязанности, которыя лежали въ родѣ Берлина и Соловейчика исполнить ни въ какомъ случаѣ не могутъ, то со стороны учебнаго начальства не встрѣтится препятствій къ разрѣшенію открыть Воложинскій ешиботъ на новыхъ началахъ.

Попечитель

7, ינואר, 1892

לשר ההשכלה – **סודי** –

בסוף נובמבר שנה שעברה, מפקח שטיינברג הראה לי מכתב שקיבל מישיבת וואלאז'ין החתום ע"י 18 תלמידים. תלמידים אלו כותבים שראש הישיבה סירב לשאת בתפקידו, ומסרו לבנו חיים ברלין. ראש הישיבה החדש גירשם מבתיהם, ואמר לא להביא להם אוכל, בגלל שהם יודעים עברית ושפות אחרות. הם כותבים שהם זרוקים ברחוב, רטובים מהגשם, וקופאים מהשלג, רעבים בלי אוכל, ולולא האכילום התלמידים האחרים פעם אחת ביום לסירוגין, היו הם מתים ברעב.

קראתי את המכתב, והוריתי למנהל בתי הספר בוילנא, לאסוף חומר בענין זה ולבודקו. עכשיו נתן לי המנהל את נתוניו שאספם מעוזר מנהל משטרת וילנא – קצין דובילט ומורה בית ספר בוולוז'ין – יונוביץ.

הנה הנתונים שנלקטו:

1. ראש הישיבה נפתלי הירש ברלין, באמת אינו ראש הישיבה כבר במובן המלא של המילה. הוא ממשיך אמנם להשפיע על הישיבה ומנהל את החלק הגשמי בישיבה, אבל ראש הישיבה בנושאים אחרים הוא בנו – חיים ברלין.

2. חיים ברלין נותן גם שעורים – – – – – – – – חיים ברלין החליט לגרש מהישיבה תלמידים שאינם ממושמעים, ולהפסיק לתת להם מילגה – – – – – – – התחילו לעשות גם להרב סולובייצ'יק בעיות, למרות שלפני כן הם כיבדוהו מאוד. – – – – – לבסוף החליטו ראשי הישיבה לגרש את התלמידים המתפרעים מדירותיהם, תלמידים אלו לא מצאו דירה בשבילם, והלכו לדירתו של חיים ברלין, הם ישנו שם, ודרשו אוכל, למחרת ביקשו סליחה, הם נשבעו לתקן את שגיאותיהם, ולהיות תלמידים טובים. רק תלמיד אחד עזב את הישיבה, ועליו הטילו חרם, והוא יוסף מָרדוק ליבוביץ גלזשטיין. בסוף אוקטובר נפטר.

3. סביר להניח שהתפרעויות אלו התחילו בגלל שהרב סולובייצ'יק – – – – – – – – – .

4. מה שנוגע למכתב ששלחו התלמידים למר שטיינברג,(10) לא ברור אם באמת כתבוהו, ענין זה עוד לא הוברר. רק ידוע שבין תלמידי הישיבה שתעודות הזהות ⇦

(10) ראה לעיל מסמך שלישי בעמ' 242

שלהם נבדקו במשטרת וולוז'ין, אין את השמות שהוחתמו על המכתב. לכן אנו חושבים, שאו שתלמידי הישיבה חתמו בשמות בדויים או שלומדים בישיבה באופן לא חוקי ולא נרשמו למשטרה.[11].

בגלל חשיבות הדיעות שקיבלנו, הורינו למפקח ביה"ס העממיים אילאין לבדוק את הישיבה. הוא מילא את השליחות והציג למנהל ביה"ס העממיים דיווח, וממנו ניכר כי המצב בישיבה אינו בכי טוב.

רואים ממנו כדלהלן:

* בזמן הנוכחי, אנשים מִמְּנַהֵל הישיבה נסעו כמעט כולם. חיים ברלין – – נסע לוילנא בתחילת דצמבר מסיבות משפחתיות. חיים סולובייצ'יק נסע לפי חלק מהדעות לורשא לשיפור הבריאות,[12] ולפי האחרים נסע לאסוף תרומות לישיבה. פריד לא משתתף בהוראה בגלל זקנותו וחוליו.[13] נפתלי הירש ברלין כמעט לא בא לישיבה, והפסיק לגמרי ללמד. וכך יצא שמנהל הישיבה עכשיו דינקין הוא אפילו לא מלמד.
* בוולוז'ין ידוע שאחרי שנפטר גלזשטיין אשר גורש מן הישיבה ע"י חיים ברלין, אמר ר' נפתלי הירש ברלין בנאום שנאם בהקשר לזאת – הזכיר את בני אהרן שקיבלו עונש בגלל שלא שמעו בקול הממונים עליהם והשווה זאת למת המנוח. נאום זה עשה רושם שלילי וכבד לבני הישיבה בגלל שאהבו מאוד את הנפטר.

⇦

---

(11) מענין, שאפשרות שלישית לא העלה על דעתו... שאחד יחיד חתם בעצמו את כל השמות.

(12) הפרשנויות הללו קבלו השלטונות ממקורות משכיליים, כדי להוכיח לשלטון על "הקן של שובבות" שהשתלט כביכול על הישיבה ושהיא על סף תוהו ובוהו, ולכן הסגירה הכרחית. אך האמת ידוע, שאכן, ראשי הישיבה כולל הנצי"ב עצמו נסעו בתקופה זו לעיתים קרובות לוילנא ולפטרבורג וכיוצ"ב, לנסות להציל את הישיבה מסגירתה על ידי השלטונות ומסיתיהם, וכפי המובא במהלך הספר הדן במזימת המשכילים. ועתה גם מצאנו במכתבו של הגר"ח ברלין לרבי יוסף דוד שחור (מובא בספר "זכר אבות"): "אחדשה"ט ושלום תורתו, באהבה בלתי מוגבלה – לא אפונה. כי עשה אהובי שי', כתורה וכמצוה, לשפטני בצדק, על העדר תשובתי אליו, זה שלש פעמים. שלא מחמת רפיון אהבתי אליו ח"ו, ולא מפאת כי נקל כבודו בעיני ח"ו, ואף לא מעצלתים ורפיון ידים, זולת מטרדותי הרבות, המלאים עמל ורעות רוח, והעובדה כי כל ימות החורף, ישבתי בווילנא, ורבות שבעתי כעס ומכאובים, בעסק הישיבה הקדושה, עד כי גברו העוונות, והצליח מעשי שטן, ונחרב בית קדשינו ותפארתנו, ונסגרה הישיבה, והעדרים נפוצו לכל רוח, וראשי עדת ישראל, גם החפצים בהרמת קרן הישיבה, בווילנא ובמינסק, כבר נלאו ורפו ידם, מבלי דעת מה לעשות, עד ישקיף וירא ה' משמים, לקיים הבטחתו אלינו כי לא תשכח עדות מפי זרעו, ובזכותו של אותו צדיק, עיר וקדיש זקני הגאון מוהר"ח זצ"ל."

(13) רבי חיים הלל פריד היה אמנם רשום בשלטונות כאחד מראשי הישיבה, אך כבר כ־25 שנה שאינו מוסר שיעורים בישיבה.

* בישיבה נהוג לקרוא את התלמידים רק בשם ובמקום מגוריהם. למשל "יענקל מינסקי" = שגר במינסק, ולא בשם המשפחה האמיתי. בגלל זה קשה למשטרה לדעת מי באמת לומד בישיבה, כי ברשימות הישיבה יש שם משפחה אחד וברשימות המשטרה אחר.

* שוטר אחד אמר לאליאן שתלמידי הישיבה יכולים למחות בצורה מאוד חריפה ומסוגלים לאלימות, והביא דוגמא שהיכו קצבים בגלל מחירי הבשר.[14]

* אליאן בדק את השיעורים ברוסית ונוכח לראות שזה מאוד לא בסדר. לפי הרשימה בערך 50 תלמידים נרשמו אבל בשיעורים נוכחים לא יותר מ-15-20 תלמידים.[15] מראשון בנובמבר עד 18 בדצמבר למדו רק 33 ימים. השגי התלמידים מאוד נמוכים, רובם לא מסוגלים לכתוב את שמם ומשפחתם (ברוסית). זילזול בלימוד רוסית, ואי רצון ללימודי חול, אפשר שבגלל האוירה הפנאטית שהיתה תמיד בישיבה. בזמן בדיקת הישיבה קיבל אליאן מכתב חתום מכל הישיבה בו נקרא חיים ברלין אויב ההשכלה — — וכן מבקשים במכתב שלא למנותו לראש הישיבה.

אני רוצה להוסיף שמְנהל הישיבה הפסיק לבצע את דרישות המפקח לפי חוק 1859 שבו מחויבת הישיבה בכמה מלימודי החול. לא מקיימים זאת בישיבה. המפקחים אמרו פעמים רבות לראשי הישיבה שחייבים ללמד לימודי חול את כל התלמידים, ולמרות זאת מכל תלמידי הישיבה לומדים לימודי חול — רק 50 איש, כלומר שישית מכל התלמידים. בזמן האחרון דרשו מראשי הישיבה שמספר התלמידים שלומדים לימודי חול יהיה לפחות עד 100 איש, אבל הם לא קיימו זאת. נפתלי הירש ענה לדרישה זאת, שהוא לא שולל חשיבות לימודי חול ובמיוחד לימודי השפה הרוסית, אבל טוען, שהוא אחראי על חשיבות הישיבה שתהיה מקום בו לומדים לימוד הקדש, ובגלל ששני דברים אלו סותרים א"א לבצעם ביחד.

ולכן לא ביצע את דרישות המנהל, בגלל שהרב ברלין לא רוצה לסרב בהחלטיות, הוא פונה למנהל בבקשה לתת לו הוראות פרקטיות האיך יבצע את הדרישות מבלי לגרום נזק למטרה העיקרית של הישיבה.

⇦

---

(14) ראה על הפרשה בעמ' 152 הערה 10.

(15) "כבוד המפקח" — כותב המכתב, לא שם לב שדיווח זה סותר את רוח תוכן שני המכתבים המובאים לעיל מסמך שלישי ורביעי, שכאילו חלק הארי מתלמידי הישיבה מעונינים בלימודי ההשכלה ושפת רוסית, ושהוא עצמו מתייחס למכתבים אלו במכתבו זה. אגב, אופן השיעורים והתייחסות התלמידים לזה, ראה לעיל בעמ' 220

עד לזמן האחרון מִנְהֶלת הישיבה ביצעה חובתה בכללי החוק מ־13 בנובמבר 1844, האומר לקיים רשימות תלמידים למִנְהֶלת בית הספר, ועכשיו לא מקיימת הישיבה זאת.[16] רשימות התלמידים לא מובאים להנהלה. בגלל זאת אין למנהלה אפשרות לבדוק את מספר התלמידים. וכן אין אפשרות לבדוק אם כל התלמידים בישיבה הביאו תעודות הזהות שלהם. ואם אין בין התלמידים אנשים שמתחבאים מהצבא ומשתמטים ממנו. יש בישיבה עכשיו מורים מתחלפים וכן ראשי הישיבה מתחלפים וכל זאת לא ידוע לנו מהם. (כלומר, הם לא מדווחים). השינוי העיקרי זה שחיים ברלין נתמנה לר"י במקום אביו נפתלי הירש ברלין. את העובדה הזאת מסתיר נפתלי הירש ברלין מן ההנהלה, וממשיך להקרא ראש הישיבה. הסתרת עובדה זו שידועה היטב בוואלאז'ין מראה הכי טוב עד כמה אי אפשר להאמין למִנְהֶלת הישיבה. על ההתפרעויות לא מסרו אף מילה.

ממה שנאמר לעיל אפשר להסיק, שישיבת וואלאז'ין נמצאת במצב של פירוק, וא"א לקוות שראשי הישיבה הנוכחיים יוכלו להקים מחדש את חיי הישיבה. ראש הישיבה שעבר, נתן פעמים רבות הבטחות לבצע את דרישות המנהלה, ולבסוף תפקידו, הפסיק לבצע כללים שהכיר בם מקודם. הרב סאלאוויצ'יק שלא מזמן היה איש מכובד בישיבה, גרם לעצמו שישנאוהו. ועכשיו כנראה אין שם שום מנהלה, כי כולם נסעו למקומות שונים.

לפי הצעתך מראשון במרץ 1888 מס' 3430, אני מבקש את פקודתך בהקשר לסגירת וואלאז'ין. יחד עם זאת אני חושב שיהיה טוב שעם סגירת הישיבה יגרשו מוולוז'ין העיר, את ברלין האב והבן והרב סולובייצ'יק. הצעה זו כבר נאמרה ע"י אלוף ראש העיר של גרודנא וילנא וקובנא, הודעתי לו כבר על כל התוכניות, והוא נתן הסכמתו.

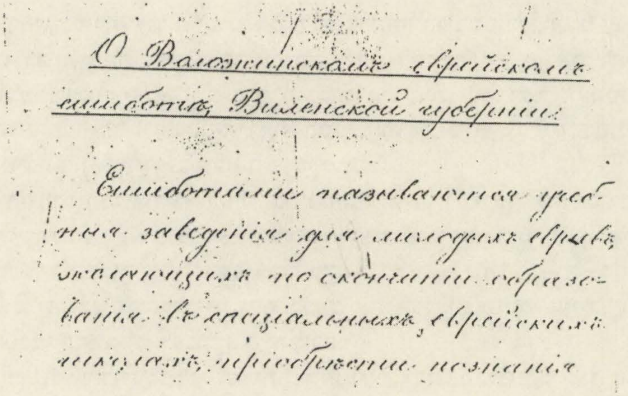
ברצוני להוסיף לָמַה שנאמר לעיל, שבעלון של וילנא הדפיסו בהתאם להוראותי כללים חדשים על ישיבת וולוז'ין. עכשיו יהודים מצפון מערב רוסיה יראו מכללים אלו, איזה דרישות יש לממשלה לגבי הישיבה. ואם ביניהם יִמָּצְאוּ אנשים שירצו לקחת על עצמם תפקיד של ראש הישיבה, תפקיד שאנשים מסוג ברלין וסולובייצ'יק לא יכולים לבצע, אז מצד המנהלת לא תהיה התנגדות לפתיחה מחודשת של ישיבת וולוז'ין.

מפקח

---

(16) לא ברור מדוע שהישיבה לא תעביר את שמות התלמידים לשלטונות כפי שעשו עד כה, ומה גם שהיא העזה מדי מסוכנת בימים ההם. אך מהמשך הדו"ח על מורים מתחלפים וכו', נראה, שאכן כל אלו עלילה לשמה שלא היה ולא נברא, כי לא ידוע כלל על מורים שהתחלפו באותה עת.

המסמך השישי, **מֻלַוה את ההחלטה לסגירת הישיבה. מסמך זה לא נכתב על בלנק רשמי, וגם ללא חתימה וללא נמען. כנראה שנכתב ע"י אחד הפקידים לסיכום המהלכים. המסמך הוא באריכות יתירה ואנו העתקנו את תמציתו.**



О Воложинской еврейской
синагоге Виленской губернии

Синагогами называются учебныя заведенія для низшихъ евреевъ, находящихся по окончаніи образованія въ спеціальныхъ еврейскихъ училищахъ, пріобрѣтаютъ познанія

על ישיבת וולוז'ין

ישיבה זהו מקום ליהודים צעירים, שגמרו בית ספר יהודי, ורוצים לקבל ידע בתלמוד ובדינים יהודים־דתיים.

מקומות אלו הם מרכז ללימוד התלמוד ויש להם השפעה רבה על היהודים. הם מכשירים רבנים שמחזקים את הדת בעם.

לפי החוקים. כל הישיבות יחד עם כל בתי הספר היהודיים, מנוהלים ע"י ראש הישיבה. ראש ישיבה זה, מחויב לדאוג למבנה נאות, ושלכל 50 תלמידים יהיה לפחות מורה אחד, ולבצע את דרישות המנהלה הכללית, ולמסור לה פעמיים בשנה על כל המתרחש בישיבה. עוד חייב ראש הישיבה, לפני תחילת שנת הלימודים להביא למשרד ההשכלה את מערכת הלימודים עם רשימת המורים.

הישיבות החשובות ביותר, נמצאות בוולוז'ין, באיזור וילנא. במיר, אזור מינסק. ואיישישקה, שבתחום וילנא. ובוילנא עצמה.

ישיבת וולוז'ין שקיימת מ־1805 נהיתה ידועה יותר בספטמבר 1879 בגלל שהאשימו באותה שנה את ראש הישיבה ר' נפתלי הירש ברלין שגרים תחת חסותו עד 250 תלמידים, שהם קבוצה נגד הממשלה. אשמה זו לא הוכחה, וסגרו את הענין. ⇦

בהודעה שמסר למשרד הפנים מנהל המשטרה גנרל דרנטיל (לא ברור השם), הודיע בין היתר שישיבת וולוז'ין קיימת בלי רשות הממשלה. ועוד בשנת 1824 נסגרה רשמית. הוא הביע דיעה שאם פקודת סגירת הישיבה היתה בגלל ההשפעה הרעה על היהודים, אז גם קיומה הלא חוקי לא יוכל להיות.

ראש העיר שעבר של וילנא גנרל אלבדנקסי חשב גם כן שקיום ישיבת וולוז'ין בלי רשות הממשלה, בלתי אפשרי, ורצה לסוגרה ולחייב את ראשי הישיבה לבקש רשות – פתיחה ע"פ הכללים הקיימים. עם דעה זו הסכים גם שר ההשכלה שעבר גרף טלסטוי. הוא הסכים עם זה, כי חושב שסגירה מוחלטת של הישיבה לא תועיל, ובמילא היא קיימת.

הסגירה המשוערת של הישיבה נראתה בלתי אפשרית לשר הפנים מָקָב בגלל שיעשה רושם לא טוב, לא רק ליהודי רוסיה אלא גם ליהודי חוץ לארץ, וזה היה כנראה לא רצוי באותו זמן. בגלל שמָקָב לא ראה שום אשמה בראשי הישיבה חשב שטוב יותר לדרוש מהם לבצע את הכללים הממשלתיים, ורק במקרה שיסרבו לזאת, אז לסגור את הישיבה.

ראשי ישיבת וולוז'ין למרות שחתמו על קיום הכללים, בשנת 1880 – לא קיימו דרישות הממשלה. והעבירו את הישיבה לבית הכנסת נגד החוק שאוסר קיום אסיפות יהודים בבית כנסת, חוץ מתפילה.

ממסמכים של מועצת וילנא מ־24 באוקטובר 1889 רואים שבישיבת וולוז'ין נמצאים הרבה יהודים צעירים המסתתרים שם מפני הצבא וכן מכל מיני סיבות – פוליטיות ופליליות. בגלל שישיבת וולוז'ין נמצאת במקום נידח, לכן קשה למשטרה להשגיח שם.

ב־1890 ראש העיר עורר שאלה על נחיצות סגירת הישיבה, בגלל שיוצא משם פנטיזם יהודי, וכיון שמשפיע לרעה על יהודי צפון־מערב רוסיה. את הצעתו זו מסרו משרד הפנים לשר ההשכלה. והוא מצידו אמר שהוא סבור שלא צריך לסגור את ישיבת וולוז'ין אם יקיימו את הכללים ויצייתו לממשלה.

שר הפנים הציע כמה שינויים בשם גנרל חיל התותחנים – קוחנוב. שינויים אלו היו צריכים להגדיר נכון יותר את תנאי קבלת התלמידים ואת תנאי קבלת המורים. הכללים החדשים נמסרו לראשי ישיבת וולוז'ין בדצמבר 1891, הם נמסרו גם למנהל בתי הספר בוילנא ע"מ שיורה לבצע את הכללים החדשים. ויודיע שאם לא יבצעום, אז תסגר הישיבה.

אבל כל הפעולות הללו לא הביאו למטרה הנכספת. ובינואר 1892 משרד ההשכלה מסר למשרד הפנים כי בגלל ההתפרעויות שפרצו בישיבת וולוז'ין, שמקורן היה מסירת ראשות הישיבה מנפתלי הירש ברלין לבנו ר' חיים ברלין, וגירוש כמה תלמידים מהישיבה, לכן החליטו לסגור את הישיבה. ⇦

יחד עם זאת, לפי בקשה של מנהל בתי הספר בוילנא גרף דילנוב (?) ביקש שיתוף פעולה מצד משרד הפנים שיגרשו מהעיר וולוז'ין ראשי הישיבה נפתלי הירש וחיים ברלין, וחיים סולובייצ'יק כגורמים לאי הסדר.

כתוצאה מכך, משרד הפנים אסר לאנשים אלו להמצא בכל איזור וילנא שלוש שנים. הודיעו על כך בינואר 1892 לראש העיר וילנא. והוא יכול להרשות לנפתלי הירש ברלין להמצא זמנית בוולוז'ין עד שיגמור את כל ענייניו(17).

בלי חתימה

"השקיעה"

והנה הגיע היום המר והנמהר, ביום רביעי בשבוע, יום שלקו בו המאורות, חמישה ימים בחודש שבט תרנ"ב, לסדר "כלה גרש יגרש אתכם", שלשים יום מאז נתפרסם צו תוכנית הלימודים לישיבת וואלאז'ין, והגזירה הנוראה בת שמים הגיעה.

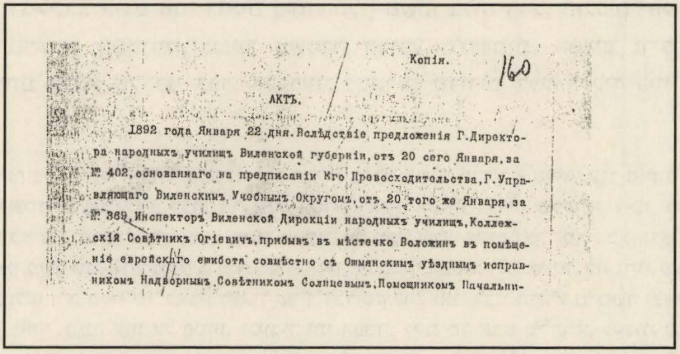
וכך מתארים עדי ראיה, ביניהם בנו הצעיר של הנצ"ב: בין תשע לעשר בבוקר, בבית הישיבה יושבים כל בני הישיבה, אחרי פת שחרית, ועוסקים בתורה מתוך מתיקות והתלהבות כרגיל. בביתנו יושב אבא ז"ל, כדרכו, עטוף טלית ומעוטר תפילין, וכותב. יודעים, שבאו אל העיר פקידים בכירים, והכל היה מוכן לזה. אין שום "פסול". קרוב לוודאי, יבוא שוב מפקח לבדוק את התעודות או לערוך חקירות כל שהן. לצרות כאלה כבר היו רגילים... אולם הנה רואים בעד החלון משהו בלתי רגיל: הולכים "השלטונות", מפקד המשטרה המחוזית, מפקד משטרת הרובע, ז'נדרמים, אנשים זרים אחדים, ומאחוריהם שורה של בני כפר. הכפריים נשארים סדורים בשורה ליד בית הישיבה,

(17) ראה בספר "זכר אבות" במכתבו של הגר"ח ברלין משנת תרנ"ב = 1892: עוד זאת כי נתחייבנו אנחנו שלשתנו חובת גלות, כבוד מר אבא עטרת ראשנו הגאון וצדיק שליט"א, ואני, וח"א הגאון מוהר"ח הלוי שי', מוואלאז'ין, ומכל מחוז ווילנא, על משך שלש שנים. אך למר אבא הגאון שי' נתנו הרחבת זמן משך שני חדשים, ע"כ עודנו בוולאז'ין, עד אחר הפסח. ולנו שנים, לא נתנו שום הרחבת זמן. נוסע ח"א ר"ח הלוי שי' לאביו הגאון אב"ד דבריסק שי'. ואני לבני הרה"ג מ' משה יצחק שי' לפה דינאבורג, ואהי' נמנה עמו על פסחו. וכעבור ימי הפסח, דעת מר אבא שליט"א, לעלות להר הקודש לירושלם תובב"א, אך עוד לא יתנוהו ללכת בעלי חובותיו אשר השתרגו ועלו, בשנים האחרונות מהנהגת הישיבה הקדושה אשר רבו הוצאותיה למעלה ראש, ליותר מעשרת אלפים רו"כ. ועליו לכתת רגליו, לעת זקנותו, לערי המדינה, להשמיע על השקלים, לתשלום חובותיו, יהי ה' עמו, וכל חפצו ישלים.

והפקידים נכנסים פנימה. מכירים ורואים, שלא זה הוא מה שחיכו לו, אבל אין איש יודע מה עתיד לבוא. אבא ז"ל אינו יכול עוד לשבת בבית, והוא יוצא בדרך אל הישיבה. אנו, בני הבית, עומדים חרדים ליד החלונות ומסתכלים, אולי נראה או נשמע משהו.

כשנכנס הנצ"ב לישיבה דרש ממנו הפקיד סטאנאווא פריסטאוו להכין את כל כתבי התעודה של תלמידי הישיבה, אח"כ שאל את הנצ"ב אם כל התלמידים נמצאים בהישיבה, וכאשר השיב הר"מ כי אחד מהם לא נעדר, נתן צו, לבל יהין איש לצאת עד אשר יכלה דבריו. ומפי הספר קרא שר המחוז את פקודת הממשלה על הישיבה ותלמידיה, וכה יאמר: "מהיום והלאה תסגר הישיבה על פי חק המדינה בגלל שלא שמרו בה חוקי בית הספר, על התלמידים לעזוב את העיר במשך שלשה ימים, תעודות בני הישיבה כמו מכתבי מסע ותעודה כי מלאו חובת עבודת הצבא, לא ינתנו להם רק ישולחו לבית פקודות הפאליציי (המשטרה) במקומות מושבותיהם, ושם יחזירו להם תעודות מסע עד בואם לביתם יקבלו מלשכת הסופרים של פקיד חבל וואלאז'ין"...

המסמך השביעי **דלהלן: מתאר את סגירת הישיבה בפועל, ולקיחת התעודות מראשי הישיבה והתלמידים. למסמך זה יש המשך אך לא הגיע לידינו. וכנראה, מצוטט שם גם לשון הכרזתו של שר המחוז שקרא – באולם הישיבה ובפני ראשי הישיבה ותלמידיה – את צוו הסגירה.**



Копія.

160

АКТЪ.

1892 года Января 22 дня. Вслѣдствіе предложенія Г.Директора народныхъ училищъ Виленской губерніи, отъ 20 сего Января, за № 402, основаннаго на предписаніи Кго Превосходительства, Г.Управляющаго Виленскимъ Учебнымъ Округомъ, отъ 20 того же Января, за № 382, Инспекторъ Виленской Дирекціи народныхъ училищъ, Коллежскій Совѣтникъ Огіевичъ, прибывъ въ мѣстечко Воложинъ въ помѣщеніе еврейскаго семейства совмѣстно съ Ошмянскимъ уѣзднымъ исправникомъ Надворнымъ Совѣтникомъ Солнцевымъ, Помощникомъ Начальни-

דו"ח 1892, בינואר, 22

בעקבות הצעת מנהל בתי הספר העממיים בוילנא, 20 בינואר מס' 402 שמבוססת על פקודה של מִנְהַל לימודי בוילנא, מ־20 בינואר מס' 369 – הגיע מפקח אוֹגֶייבִיץ' לוולוז'ין, לישיבה, יחד עם קצין משטרה סוֹלְנְצֶב, ויחד עם עוזר מנהל זַנְדְרְמִים קצין דוּבֶּלְט ועם בּוֹיְטֶקֶבִיץ בנוכחות עדים. העדים הם – איכר בָּשְׁקֶבִיץ וְפֶּרְסְקִי.

הם הודיעו לראש הישיבה – ר' נפתלי הירש ברלין ולמורים שלמה דינקין וחיים פריד, ולתלמידי הישיבה – 219 – שהיו במקום: הודעת פקודה של שר ההשכלה העממית, פקודת 14 בינואר 1892 מס' 888 – סגירה מיידית של ישיבת וולוז'ין.

אוֹגֶייבִיץ' הורה להפסיק מיד את הלימודים. ולקח מראש הישיבה – ברלין מסמך שקיבל מִמְּנְהַלת בתי הספר עממיים בוילנא – 24 ביוני 1885 מס' 2855 – על כך שבו נכתב שהוא ראש־ישיבה. וכן לקח מסמך שניתן לחיים סולובייציק מאותה המִנְהַלת, באותו תאריך מס' 2856 שהוא עוֹזר ראש הישיבה, סגנו.

נלקחו גם –

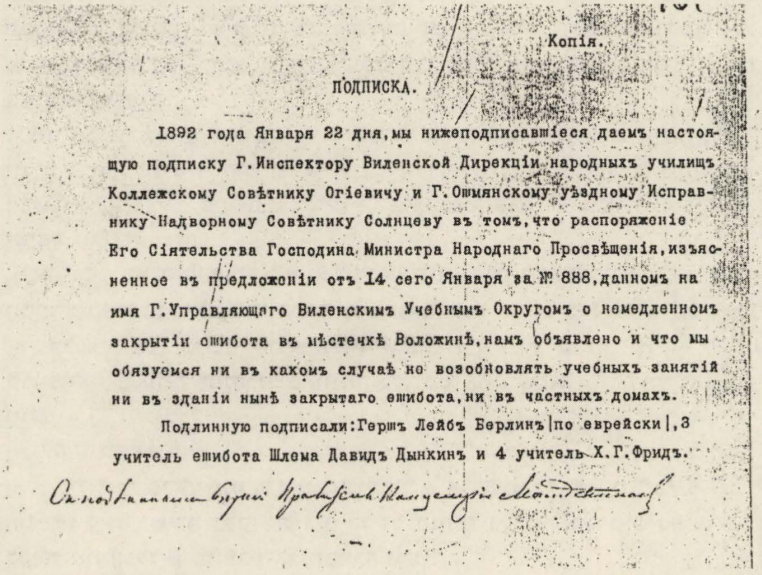
☆ עותק של מכתב מִמְּנְהַל לימודי בוילנא – 4 בספטמבר 1880 מס' 6388 – על הסכמת קיום ישיבה בעיר וולוז'ין. הקיום מותנה בכך שראשי הישיבה צריכים לקיים את הכללים מתאריך 13 נובמבר 1843.

☆ מסמכים של תלמידים.

כל מה שנלקח נמסר לרשות קצין סוֹלְנְצֶב. – – – – – – –

המהומה שקמה למשמע כל זה, קל להבין ואי אפשר לתאר. אבא ז"ל, שלא הבין רוסית, שאל מה פירוש הדבר ובשמעו את ההסבר, נשאר יושב על הכסא כמעט מתעלף, הרושם הראשון של המאורע הנורא היה מדהים, וכל בני הישיבה יצאו אט־אט מן הבנין והספרים תחת זרועותיהם. אבל עד מהרה שבו והעלו על לבם, כי אם עומדים להחתים את בנין הישיבה, הרי יש להציל כל מה שאפשר להוציא משם. חזרו, איפוא, לבית הישיבה, והחורבן נתגלה בכל אימתו. בינתיים נודע המאורע בעיר וכל היהודים, זקן ונער, איש ואשה, נהרו אל בנין הישיבה. את אבא ז"ל הוציאו, כשתומכים בידיו מזה ומזה, פניו חיוורים מאד ורטובים מדמעה. התחילו מוציאים את ספרי התורה, נשאו את כל הספרים, שהיו מונחים בחדר מיוחד, במעלה בית הישיבה, כמין ספריה. ועם כל ספר תורה ועם כל חבילה של ספרים שנשאו מבית הישיבה, עלו היללות עד לב השמיים. גדולה לאין שיעור היתה הידחקותו של הקהל העומד מסביב, לגשת ולנשק את ספרי התורה. את הכל מכניסים לביתנו, לחדר הילדים, שנתפנה חיש לשם כך.

המסמך השמיני **דלהלן: העתק חתימת ראשי הישיבה על אישור קבלת צווי הסגירה.**



Копія.

ПОДПИСКА.

1892 года Января 22 дня, мы нижеподписавшіеся даемъ настоящую подписку Г. Инспектору Виленской Дирекціи народныхъ училищъ Коллежскому Совѣтнику Огіевичу и Г. Ошмянскому уѣздному Исправнику Надворному Совѣтнику Солнцеву въ томъ, что распоряженіе Его Сіятельства Господина Министра Народнаго Просвѣщенія, изъясненное въ предложеніи отъ 14 сего Января за № 888, даннымъ на имя Г. Управляющаго Виленскимъ Учебнымъ Округомъ о немедленномъ закрытіи ешибота въ мѣстечкѣ Воложинѣ, намъ объявлено и что мы обязуемся ни въ какомъ случаѣ не возобновлять учебныхъ занятій ни въ зданіи нынѣ закрытаго ешибота, ни въ частныхъ домахъ.

Подлинную подписали: Гершъ Лейбъ Берлинъ |по еврейски|, 3 учитель ешибота Шлома Давидъ Дынкинъ и 4 учитель Х. Г. Фридъ.

— **הצהרה** —

ב־22 בינואר 2982 אנחנו מצהירים בזאת למפקח מִנְהלת בתי הספר העממיים אוֹגֵייבִיץ' ולקצין משטרה סוֹלְנְצֶב — שקבלנו את הוראת שר ההשכלה על סגירתה המיידית של ישיבת וולוז'ין, ואנו מתחייבים שבשום פנים ואופן לא נחדש את הלימודים, לא בבנין הישיבה, ולא בבתים פרטיים.

על החתום —
הרש ליב ברלין,
מורה שלישי — שלמה דוד ברלין.[18]
מורה רביעי — פריד.

(18) כנראה שהשם ברלין כאן טעות וצ"ל דינקין.

אבא ז"ל יושב בחדרו, ומסביב לו עומדים המקורבים כמו מסביב לאבל רחמנא ליצלן, ואין איש מוצא בפיו מילים של נחמה. גברים סופקים כפיים, נשים בוכות בקול רם, ילדים הולכים כמיותמים, אין שומעים דבר מלבד מספד וקריאות! "חורבן בית שלישי"! ספינה שטובעת בים ומוציאים ממנה את הנוסעים, אין הזעזועים והיגונים יכולים להיות רבים יותר מששררה אותה שעה כאן. הכל הרגישו, כי מקום התורה הגדול ביותר – ספינת עם ישראל במשך מאה שנה כמעט – שוקע ואין מציל! ראו את השקיעה עין בעין ואין ביד איש להושיע. את ספרי התורה ואת שאר הספרים מוציאים, אבל אותיותיהם הפורחות ותכנם, נשארים חתומים וסגורים בין ארבעת הכתלים השוממים!

מצב הרוח הנורא נמשך שעות אחדות. הפקידים אף הם עומדים כקפואים, הם לא ציפו למחזה כזה. הם תיארו לעצמם, שיעמדו כנגדם, שיתקוממו, ולפיכך, הביאו מחנה של איכרים, שישמשו להם שמירה בשעת הדחק. והנה הם רואים, כי אין צורך בזה, אין איש חושב כלל להשתמש בכח. לאיכרים העומדים מסביב לישיבה ניתנה הפקודה לסגת אחור, והם הולכים להם. לעומת זאת, גדולה ההפתעה של הפקידים, למראה היגון והמספד שהביאו עם פקודתם. הם עומדים כולם דוממים עד שגמרו להוציא הכל, ואז הם ניגשים למערכה השניה של הטרגדיה הנוראה.

לאחר שנוכחו על ידי בדיקה מדוקדקת, כי אין עוד איש בישיבה, לא בחדר הלימודים ולא בשאר החדרים, יוצאים הם מן הבית אחרונים, ואחרי אשר הכינו את המכשירים הדרושים, הם נועלים את הדלתות ומניחים על הדלת הראשית מבחוץ חותם גדול, טבוע בחותמת הממשלה על גבי חומר חותם אדום, והם מודיעים, כי כל מי שישבור את החותם, יפרוץ את המנעול ויפתח את הדלת, הרי הוא חוטא נגד הממשלה וענשו גדול מאד. בזה נגמר הטקס, והיגון גדל והעמיק יותר. אם לפני שעות מעטות הרגישו, כי הישיבה הגדולה, הקדושה, העתיקה, סמל היהדות ותורתה במשך כמה דורות, שוקעת ונחרבת, הנה עתה רואים בעין שכבר בא החורבן, הנפטר הגדול, התגשמות רוח ישראל, כבר בא לקבורה...

– **ישיבתנו הקדושה איננה עוד!**

– **השערים הקדושים נעולים!**

– **תורה, תורה, חגרי שק!**

הקהל הרב, שנאסף לכל עברי הישיבה, אין בו רוח לעזוב את המקום. עומדים כנופיות כנופיות, בוכים ביחידות, דנים ומתווכחים על האסון העמוק. חושבים מה יהא הלאה...

רק מקום אחד יש, שבו שוררת דממה, לא נשמע שם דבר מלבד אנחות בכי חרישי ודמעות כבושות נבלעות. המקום הזה, ביתנו הוא. אבא ז"ל יושב בכורסתו, כולו מדוכא, אין כח לבכות, אין מילים בפיו, והכל מסביב לו, קרובים ורחוקים, בני הישיבה ובני העיר, מתהלכים כצללים ליד הקירות, מפחדים מפני עצמם, ריקנות שוררת בתוך הנשמה, רואים לנגד עיניהם את בית המקדש חרב והכהן הגדול יושב על החורבות... אי ירמיהו זה שיבוא ויקונן איכה?!

עד ראיה נוסף למעמד זה, המספר על מצבו של הנצ"ב באותו יום. הוא הרב אליהו אהרן מייליקובסקי:

...זוכר אני כמה פרטים ממאורע של היום ההוא. בבקר עמדתי לעזוב את וואלאז'ין וללכת אל גרייבה וכבר הודעתי לעדתי שם שנוסע אני היום (אליהם). טרם שישבתי בעגלה לנסוע בה אל תחנת הרכבת מולודיצנא, נכנסתי שוב אל אדוני מורי ורבי הגאון הנצ"ב זצוק"ל לקחת ממנו ברכת הפרידה בפעם האחרונה.

כשנכנסתי אליו מצאתיו שהוא עסוק עם השוב"ם בשאלה שנמצא נקב בטרפש הכבד והכבד סותמו. אחר כך אמרתי לרבנו, כי באתי לקחת מאתו ברכת הפרידה לנסיעתי לגרייבה. הוא זכרונו לברכה ברך אותי בדברים חמים ויוצאים מן הלב ויצאתי את הבית. הנה ברביעי בשבת באמצע היום עברתי על פני הישיבה, העפתי עין בפעם האחרונה על הבנין היפה הזה, העומד בגובה קומתו "בגובהה של עיר" ואשר בו בליתי מיטב שנותי. קול שאון מחמש מאות תלמידים הלומדים בתורה בהתלהבות עלה מתוכה ברעש, אשרי עין ראתה כל אלה. האם עלה על דעת האנשים ההם כי עוד מעט ויגורשו מן בית מקדשם זה באף ובחימה ובקצף גדול?

באתי הביתה והתכוננתי לנסיעה ועד שאני עולה כה וכה והנה אנחנו רואים שכמה מרכבות ועגלות מלאות פקידי השלטון בבגדי השרד שלהם. עם הרבה ז'אנדארמים עוברות עלינו, ופניהם לסמטא המוליכה לחצר הישיבה. לבי אמר לי כי לישיבה קרה אסון. מיהרתי אל הישיבה, והנה החורבן בשבט עברתו נגד עיני. ז'אנדארמים מקיפים את הישיבה ואין נותנים לאיש להכנס. אומרים ששר הז'אנדארמים קורא בה באזני התלמידים גזירת המלכות על סגירת הישיבה ועל גירוש מן העיר תיכף ומיד כל תלמידיה. אחר כך נודע לנו שמה שבאו בלווית הרבה פקידים וזאנדארמים, הוא משום שחששו על התנגדות בכח נגד סגירת הישיבה מצד תלמידיה. בחרדה ובשברון מתנים נכנסתי לבית הנצ"ב. והנה הוא יושב על כסאו חיוור כסיד, והרבנית עומדת עליו עם כוס מים קרים לשמרו שלא יתעלף. אמרו לי שזה עכשיו קרא ראש הז'אנדארמים באזניו

גזירת הסגירה. לבי חשב להשבר. לדברי ההרגעה והתנחומים לרבנו לא היה מקום. הלא מתו הגדול מוטל לפניו...

"קדיש יתום"

עוברת שעה אחרי שעה. הגיע זמן תפילת מנחה. החדר שבו יושב אבא ז"ל וגם החדרים מסביב מלאים אנשים, ואחד מבני הישיבה פותח: אשרי... נפתח מעין הדמעות, וכשאומרים פסוק אחרי פסוק, הולך ורב הבכי, והנהי הולך וחזק:

"ועזוז נוראותיך יאמרו וגדולתך אספרנה".

"מלכותך מלכות כל עולמים וממשלתך בכל דור ודור".

– ונשמעים צלילים של "צידוק הדין" בשעה שמתוך בכי עצום יוצא:

"צדיק ד' בכל דרכיו וחסיד בכל מעשיו".

דממת מוות שוררת, בשעה שעומדים להתפלל שמונה עשרה. אבא ז"ל מאריך בתפילתו הפעם, ונחל של דמעות נוהר מתחתיו. אפשר שכך היו מתפללים בימי מסעי הצלב, בזמן שהיו בוכים ומיללים לא על צרת הפרט, אלא על כלל ישראל שהולך וכלה, חרבו של התליין מונחת על הצואר ואין איש יכול לעמוד בפני צר... אחרי "עלינו" אומר "קדיש" רבי חיים הלל פריד, אחד מראשי הישיבה הרשמיים נכדו של רבי איצל'ה מוואלאז'ין ובן רבעים לרבי חיים, מייסד הישיבה. האם יהיה "קדיש" זה, סיום הפרק הגדול ורב התפארת של הישיבה הוואלאז'ינית המפורסמת בכל העולם, שהיתה קיימת כמעט מאה שנה והאירה לעולם היהודי לא רק בדעת התורה, כי אם גם בזוהר התורה וזיווה? האם יהיה "קדיש יתום" זה הפרק האחרון של הספר הכביר, שהסב הגדול פתח אותו, ובנו ונכדיו הוסיפו בו דפי זהב?

עוברות עוד שעות. ירד הערב. הרחובות מסביב לישיבה לובשים מעט מעט את צורתם הרגילה. חצר בית הכנסת, שבה עומדת הישיבה, מכוסה שלג, חצי הירח עם הכוכבים העמוקים, מזהירים כתמיד, בני אדם עוברים ושבים. רק דבר אחד חסר! הבנין הגדול של הישיבה חשוך! לא היה עוד כמראה הזה. רגילים בעיר, כי האורות של בנין הישיבה מאירים על הסביבה כולה, כי קול התורה נשמע מסביב. ופתאום – דממת מות וחשכת קבר. יותר ויותר באים אנשים להציץ בעד החלונות ולראות מה בפנים. נדמה, כי רואים את התורה חגורת שק וכפושה באפר!

"גלות"

בינתיים נזכרים מאות בני הישיבה, כי לא בא עוד הקץ לצרותיהם שלהם. הן צו ניתן להם, כי במשך שלושה ימים עליהם לצאת מוואלאז'ין. פירוש הדבר, אם יעברו על הפקודה הזאת, ישולחו כסדר "האטאפ" ("בדרך המלך"), כלומר: יאסרו אותם וישלחום ככל שאר האסירים ללכת ברגל מעיר לעיר. מכלא לכלא, עד אשר יגיעו אל עיירותיהם, אל מקומות מולדתם. וכאן מתעוררת השאלה: גם אם יסיחו דעת מן הצד הרוחני, שכן אין איש רוצה למהר ולעזוב את המקום, שהוא קשור אליו, שכל חלקת אדמה מסביב לישיבה, גם לאחר שנסגרה, יש לה מין קדושה, – אפילו כן, הרי יש כאן שאלה חמרית. כל בן ישיבה הרי הוא בעל חוב במקצת, במקום דירתו, ופעמים גם במקום אחר, וגם להוצאות הנסיעה הביתה יש צורך בכסף, – ומאין יוקח? בזמנים כתיקנם, כשבן ישיבה צריך לנסוע, הרי מקבל הוא כסף מהוריו, סכום ידוע ניתן לו גם מאת קופת הישיבה, ובשעת הדחק לווה הוא מחברו ופורע אחרי כן. אבל בתוך בהלה כזאת, כיצד אפשר במשך שלושת ימים, – ויום אחד הנה זה חלף עוד מעט – להידבר עם בית ההורים ולקבל מהם את הכסף? גם על קופת הישיבה אין מה לדבר בפאניקה שכזאת, וללוות זה מזה, אפילו אם היה בידי מישהו סכום כסף, גם כן אי אפשר בזמן שכולם מוכרחים לעזוב את העיר. וכאן הדברים אמורים לא ביחידים או עשרות, כי אם במאות אנשים. כי אם סברו תחילה, שבני הישיבה הבלתי רשמיים, מצבם יפה יותר, בני חורין הם, איש לא יתפשם – נתברר, שטעות היא. כי הוסבר מטעם המשטרה, שמקץ שלושת הימים יערכו "אובלאווה" (ציד לילה), כמנהג רוסיה, ואזי אם ימצאו בן ישיבה "פסול", יהיה מצבו גרוע מכפי שמתארים.

חיש נתכנסה באותו ערב מועצה של בני הישיבה, ותוך כדי יגונם הרב ביקשו עצות ותחבולות לצאת מן המיצר, אבל עד אשר יסודרו העניינים לגמרי ייצאו כל בני הישיבה מוואלאז'ין אל הערים הסמוכות, אחרי אשר יקבלו את תעודותיהם, כמובן מתוך הסבר, שנוסעים הם איש לביתו, ומן העיירות, לאחר שימצאו אמצעים, יזוזו הלאה. אמנם רע הדבר, אבל יש בו מוצא במקצת, וכל בן ישיבה הירהר בלבו: נח לי בכך, סוף סוף אהיה בקירוב מקום לוואלאז'ין, מי יודע, אולי אפשר יהיה לשוב עוד מעט...

ממחרת בבקר לאחר סגירת הישיבה יצא אבא ז"ל מביתו, בלכתו להתפלל, אבל לא ככל הימים. הפעם לא הלך אל הישיבה שלו, שהיה בא לשם מלא שמחה, במצאו את בני הישיבה עוסקים בתורה, לבו עלץ בכל בחור, בכל "אברך", אזנו הקשיבה מתוך תענוג מיוחד לקולו של כל בן ישיבה, לניגון של כל קטע בגמרא. אותו בוקר עבר על פני

הישיבה, ואין שם איש, אין שומעים קול לומדים, נדמה "רנה של תורה", הכל מיותם, אי אפשר אפילו להכנס ולשפוך שם מרי שיח. מן ההכרח ללכת לבית המדרש להתפלל.

וכאן טרגדיה חדשה. אימתי זכה בית המדרש לראות את אבא ז"ל, מלבד בראש השנה לפני תקיעות וביום הכיפורים לפני כל נדרי, ופעמים בשבת שובה או בשבת הגדול? אבל בימים ההם, כשהיה אבא ז"ל בא לבית המדרש בלווית רבים מבני הישיבה, יום טוב היה לבית המדרש ולבעלי הבתים שבו, שהיו מתכנסים מכל חלקי העיר לשמוע את אמרותיו של גאון הדור, שיש להם זכיה לקרוא לו רבה של עירם. אבל בואו הפעם לבית המדרש, לא היה חג לשום איש. הכל מרגישים שרואים אצלם את המלך, מפני שאבד לו כסא מלכותו... כשנכנס אבא ז"ל לבית המדרש, עבר רעד בבשר כל איש. "אוי לנו שהגענו לכך, שרבנו אין לו עוד מקום להתפלל מלבד במחיצתנו... אוי לעיניים שכך רואות"!

אותו יום, ממחרת הסגירה של הישיבה, עוד היו כמעט כל בני הישיבה בוואלאז'ין והסתובבו בחצר בית הכנסת בסמוך לה. קשה היתה הפרידה מן המקום הקדוש, שנעשה עתה יקר וחביב שבעתיים. נתאספו קבוצות קבוצות, כדי להתאחד ולנסוע יחדיו. זו לא היתה רק שאלה של חסכון – כשנוסעים הרבה אנשים יחד, עולה לכל איש בזול יותר – אלא שעמדה גם שאלה של השגת עגלות. לא קל היה בעיירה כוואלאז'ין להעביר ארבע מאות איש, מקצתם לתחנת הרכבת ורובם אל העיירות הסמוכות, במשך שנים שלושה ימים. עשו נסיון להקל את הגזירה של שלושה ימים ולהאריך את הזמן, אבל לא עלה הדבר. כפי הנראה, באה הפקודה מן "החלונות הגבוהים", מווילנה או מפטרבורג, כי ינהגו בכל חומר הדין. היה הכרח לשלוח שליחים אל הכפרים שבסביבה למצוא שם איכרים שברשותם עגלות וסוסים, אשר יואילו בעד טבין ותקילין, כמובן, להיות "בעלי עגלות". אולם העגלונים החדשים מקרוב באו, לא היו מוכשרים ומתוקנים לתפקיד זה, ומלבד אשר בני הישיבה היו מוכרחים לשבת בעגלות כפריות פשוטות ולהיות נידונים בריסוק איברים, עוד נסעו זמן פי שניים או פי שלושה מן הראוי. במקצת, מפני שהסוסים היו דלים ורעים, ובמקצת, משום שהאיכרים לא ידעו את הדרך. נוסף לזה היה אז החורף בעיצומו, בחודש שבט, והצינה היתה עזה, והשלג ירד בשפע. הלב היה כואב על בני הישיבה, אנשים צעירים, שבשום פנים לא היו רגילים בכך, ופתאום נאלצו להתקין עצמם לנסיעה קשה כזו – גדול היה הצער. כל כמה שטרחו ויגעו למצוא בגדים חמים, כרים ושמיכות, אי אפשר היה לצייד בהם את כל בני הישיבה. אירע מעשה, שקבוצה של בחורים נסעה לעיירה סמוכה, הורודוק, יצאו ביום חמישי עם ערב, נסעו ונסעו ליל חורף שלם, ולמחרתו, ביום הששי בבוקר, נכנסו... ושבו לוואלאז'ין. האיכר, שהוביל אותם, הסתובב כנראה, כל הלילה מסביב לוואלאז'ין, ולא ידע היכן הוא. הבחורים שנסעו נסיעה זו, ירדו כל עוד נפשם בם מעל העגלה הקפואה, העטופה שלג.

וכאשר תמו שלושת הימים, קיימה המשטרה את התראתה, וערכה חיפושי לילה מבית לבית, בכל מקום שחשדו, כי מתחבא שם בן ישיבה. הפחד היה גדול כל כך, עד אשר כל בית שהיה בו אורח צעיר לימים, לא מבני הישיבה, בשל עסק כלשהו, היה גם הוא מוכרח לצאת מן העיר, כי מי יערוב לו שהמשטרה לא תראה בו בן ישיבה "פסול" ולא תשלחהו "בדרך המלך..."

אולם יציאתם של בני הישיבה לערים הסמוכות היתה רק בחינת חיי שעה, שכן לא עלה על הדעת ובודאי לא היה רצון, כי עשרות בחורים ישבו בקביעות בערים שאינן מקומות תורה. היה צורך לבקש עצות, למהר ככל האפשר ולהעביר את כל המחנה לבתי הוריהם. למטרה זו יצאו אחדים מחשובי בני הישיבה לווילנה ולמינסק, שני הכרכים הקרובים, ולא ארכו הימים והענין הסתדר יפה. ה"גבאים" של הישיבה, בייחוד אלה שבמינסק, עשו בעצמם כל מה שבכוחם, וגם אחרים סייעו בידם והאמצעים הדרושים נמצאו. וכעבור שבועות מעטים, היו בני הישיבה איש איש בביתו.

משלשת המסמכים **דלהלן, נראה, שאף לאחר סגירת הישיבה רדפו השלטונות אחר ראשי הישיבה ותלמידיה ועקבו אחר צעדיהם, מחשש שמא יפתחו את הישיבה במקום אחר. שלשת המסמכים האורגנליים אינם בידינו אלא הם העתק מירחון יהודי־רוסי המצטטם. (הירחון יצא לאור כשמונה שנים לאחר סגירת הישיבה).**

6 במרץ 1892

– סודי לחלוטין –

– לקציני המשטרה במחוז מינסק –

בוולוז'ין, עד לזמן האחרון היתה קיימת ישיבה ללימוד התלמוד. הישיבה היתה בבית כנסת רגיל. היו שם עד 2000 איש[19] מגיל 25־13, שהתפללו – ובשעות פנויות מתפילה – למדו.

דרשו והתעמקו בדקויות התלמוד. לימד שם הרב מוולוז'ין, לו היתה הסמכות להכריע בשאלות הלכתיות.

בין התלמידים היו בחורים מ־אוסטריה, אנגליה, מצרים, סוריה, ומכל מיני מקומות נידחים.

⇦

(19) כנראה הכוונה במשך השנים האחרונות.

עתה, לפי פקודת הממשלה נסגרה ישיבה זו.

ועכשיו נודע לי שמורים מהישיבה נסעו למחוז מינסק, בכדי למצא שם מקום נח להמשיך ללמד בבתי־ספר יהודיים.

בד"כ, המוזכרים לעיל היו נוסעים בזוגות ע"מ ללמד.

על הופעתם של אנשים מהישיבה, אתם חייבים למסור לי.

גוּבֶּרנַטוֹר – (ראש המחוז)

אלוף תְרוּבֶּצְקוֹי.

5 באוגוסט 1892

– לראש המחוז – גורבינטור – במינסק

– סודי ביותר –

מראש משטרת מינסק

– דיווח –

לפי פקודתך מ־6 במרץ אני מדווח לך כי הגיעו למינסק 2 יהודים אשר למדו בישיבת וולוז'ין והשתכנו בבית הכנסת היהודי, אחד מהם – שמו ישראל יענקל מאֵירזוֹן – היה ללא רשיון מגורים ועל־כן נשלח חזרה לוולוז'ין, למשטרת וולוז'ין, בשביל לשכנו במקום מגוריו הקודם.

השני – יענקל ברקמן שיש לו רשיון מגורים לחודש אחד. עד עכשיו גר בבית הכנסת האמור לעיל.

ראש המשטרה

22 בספטמבר 1892

לראש משטרת מינסק

סודי ביותר!

בעקבות מה שדיווחת לי ב 5 באוגוסט, אני מצווה עליך לחייב את יענקל ברקמן שלא ללמד בבתי הספר היהודיים – תלמוד.

ושיחתום על כך

גוּבֶּרנַטוֹר

גנרל תְרוּבֶּצְקוֹי.

אולם בוואלאז'ין, עוד לא שקט הסער של המאורע הנורא. הבנין הגדול של הישיבה, שעמד סגור וחתום, עזוב ושומם, הטיל אימה על הכל מסביב. והנה בא דבר, שהוסיף פחד מסתורי והגדיל את האימה.

ימים אחדים לאחר שנסגר הבנין, התבוננו וראו והנה על המדריגות המובילות אל המבוא הראשי של הישיבה, עקבות רגליים. בייחוד ניכר הדבר מאחר שהכל היה מכוסה שלג, גם המעלות והמדריגות של הישיבה, ורק עקבות רגלי איש היו טבועים בשלג הלבן. מי זה העולה במדריגות ואין איש רואה אותו? חידה היא. היו שאמרו, כי מן המשטרה באים לראות, אם לא ניתק המנעול ולא נשבר החותם של הממשלה. אבל כנגדם השיבו, כי אילו היה זה מעשה המשטרה – היתה עושה זאת לעין השמש, לעיני האנשים העוברים ושבים, ולא היתה מסתירה עצמה באפלת הלילה. אחרים אמרו, שאבא ז"ל הוא שעומד בלילה ליד הפתח ובוכה. נשמעו השערות וסברות שונות, אך הענין לא נתברר, והדבר נמשך כמה שבועות, שהתבוננו וראו אמנם מישהו קרב אל הישיבה, לפחות עד הפתח, אך איש לא ידע מי הוא.

כשהגיעה הידיעה על סגירת הישיבה בבריסק לרבי יוש'ה בער, פרצה זעקת שבר מלבו והתעלף, ושעה ארוכה עמל הרופא להשיב את רוחו.

ועוד מתאר אחד התלמידים: כשהגיעה הידיעה בתפוצות על סגירת הישיבה, ויהי השאון והרעש גדול מאד בעיר. ובכל ערי ישראל עשה המאורע המבהיל הזאת תסיסת רוחות נוראה ורושם מעונה ונדכה מאד על כל מפלגות העם, מכל הערכים, ומכל המעמדים, ומכל בעלי השקפות שונות וחוזי חזיונות ובעלי דעה ורוחות שונות, ואין קץ לצער ולשעמום הנפש! הזקנים שבדור קראו למאורע זה "חרבן מקדש קטן", והצעירים קראו לו "משבר לאומי", והשאון וההמולה בתוך מחנה ישראל הגיעו עד מרום קצם ושיא גלם, ודאגה בלב כל איש.

ונודע אחרי כן, כי גם אלה שפתחו בהקלקלה, אלה המשטינים אשר נתנו את נפשם לזכות ב"מצות" ההסגר, ואשר נתנו יד לפושעים אלה – גם הם, אחרי אשר ראו ונוכחו בצערם של ישראל בכל מקום שהם, במדינתנו וחוצה לה, לרגלי המאורע המעציב והכואב הזה, ואנו ואבלו בכל ערי ישראל בשוקים וברחובות, בכל בית ובכל משפחה כמעט, – דבר אשר המשטינים לא שערו ולא חשבו לתוצאת רגש כזה מצד דעת הקהל, כאשר ראו ונוכחו מכל זה, נצטערו מאד גם הם, והנוחם אכל את בשרם ורוחם, ורבים מהם הביעו גלויי חרטה על נגיעתם בקלקלה זו, והיו בהם כאלה שכחשו נגיעתם והשתתפותם בעמל ואון זה, אבל לא יחרך רמיה צידו, כי כולם, כל חברי חבור עצבים

זה, כולם היו נודעים בשמותיהם ובתכונת מעשיהם, איש איש בחלק עבודתו בזה, ויהיו למארה ולקללה בפי כל ישראל. ולרובם היו בני משפחותיהם ומכריהם ומיודעיהם נקוטים בפניהם, והוטלה מהומה רבה ביניהם, וכמה מאבותיהם נזרו מהם ומפתח בתיהם, ולא אבו לדעתם. וכן ספרו אז לבטח, כי איזו מנשי המשטינים דרשו מבעליהן גט פיטורין, באמרן, כי לזרא להן לגור עם בני בליעל עושי שערוריה מכוערה זו. ואף הראש שבחבורה, ראש לשועלים וכהן און לחבורת עצבים זאת, בראותו את הצער והקצף אשר הקיף את כל בית ישראל מקצה – נחלה קשה, וימים רבים אחרי כן הי' ירא להראות בחוץ, כי אמר, כי ירא הוא, פן יסקלהו ההמון בקצפו. עתה הוא שוכן רמה ותולעה, ותחת עפרו תכסנו בושה, ולא תהא לו מיתתו כפרתו, ותהא נשמתו צרורה בצרור נקוב.

אך אחר כל אלה – המעשה נעשה, ואין להשיב! (עד כאן דברי התלמיד).

אם הישיבה היתה סגורה, אין זאת אומרת שפסק קיומה של הנהלת הישיבה. אמנם, לא היה עוד מקום לדבר על השתדלות בענין פתיחת הישיבה. כבר היה ידוע באופן רשמי על שלושים ושנים החוקים, שלפיהם יש לנהל את הישיבה, ופירוש הדבר, כי ישיבה כמות שהיתה אי אפשר יהיה לפתוח, ומה שהתירה הממשלה, הרי אין זה בגדר ישיבה. עיקר הרע היה בזה, שאבא ז"ל היה חסר בזמן האחרון מרצו הרב ורצונו החזק, ולאחר שבא הסיום הטראגי של הישיבה תש כוחו יותר, ורפיון רוחו היה מורגש יותר. ועוד עמד תפקיד קשה לפני המנהלים: פרעון החובות.

גם אותה שעה דוויה ועגומה לא נתייאשו הרועים מן הרחמים. ראש הישיבה, הגאון הנצי"ב, אשר גלה בצו השלטונות, בשועתו לעזרה מנדיבי עם, העלה מכתבים מרטיטים ומרגשים ממקום גלות, ובהם הביע תקוה כי במהרה יימצא הפתרון ויואילו השלטונות לפתוח הישיבה. "לא נסגרה הישיבה אלא לשעה – הוא כותב – וגם עתה נשארו תלמידים וחברים הלומדים בבית מדרש הקהל ובאכסניות. וגם מקוים אנחנו למקוה ישראל ה' שתהיה נפתח אי"ה, אם אולי באיזה סדרים". ואף בנו הגאון רבי חיים ברלין מצפה ומתפלל: כי "ה' הטוב יגמור בעדנו לטובה וזכות מר אבא סבא קדישא, הגאון הקדוש רבנו חיים מוואלאז'ין זצ"ל יעמוד לה, שתהא בנויה על תילה לשם ולתהלה, עד עולם סלה".

כוונת הנצי"ב במה שכתב, וגם עתה נשארו תלמידים וכו', הלא המה, אברכי כולל "ברודסקי" שעל ידם לא פסקה תורה מוואלאז'ין אף בשנות סגירתה.

"תורה בטהרתה"

ישיבת וואלאז'ין הקדושה והטהורה אשר הנחילה לעם ישראל דרך התורה, היראה, והמידות, במשך שנות קיומה, הוסיפה להנחיל דרך התורה **אף בסגירתה.** וכך אמר ה"חפץ חיים": **"בוא וראה עד היכן הגיעה דעת תורה של גאוני הדור העבר. לוא הסכימו אז להנהיג לימודי חול בישיבת וואלאז'ין, היתה חס ושלום התורה משתכחת מדורנו, כי הלא כך דרכו של יצר הרע, פותח בשתי שעות ביום בלימודי חול, עד אשר משאיר לבסוף רק שתי שעות ביום ללימודי קודש... אבל מכיוון שהחליטו לעמוד כעמוד ברזל, ולא להתפשר כלל, אז מצאה לה התורה נתיבים ושבילים במקומות אחרים, ונפתחו ישיבות בכמה מערי ליטא ופולין, בלא לימודי חול, ונעשו לבסוף מבצרי התורה בדורנו. כי כן דרך המעיין, אם אתה סותמו מכאן, פורץ לו דרך ממקום אחר ומפכה את מימיו דרך שם, ובכגון זה אמרו חז"ל (שבת ע"ט) אשר שברת, יישר כחך ששברת, וביטולה זהו קיומה".**

ראה תלונתו של "ארז": בהמליץ ט' אדר תרנ"ב (1892.2.25) גליון 47. ומתוך גנותו של זה אתה בא לידי שבחו של הנצי"ב.

ארז "מאשים" את הנצי"ב על שלא מילא פקודת הממשלה ובכך גרם לסגירת הישיבה: הנצי"ב מישיבת וואלאז'ין, במחילת כבודו, לא אבה, או לא יכול לפי שיקול דעתו, למלאות אחרי החוקים האלה. ועל כן פקד הנצי"ב בגליל וילנא לשים חותם על הישיבה.

כל מי שיודע מה הזמן שואל, יודה, כי החוקים אשר יצאו רק בסיבת מיאון מנהלי הישיבה לעשות כמצווה עליהם משנת 1889 עד הנה, גם הם אינם נוגעים כמלוא נימא ביסדי אמונתנו ואינם מתערבים בלימודי הדת, ורק עשו משטר וסדר, ודורשים מאת ראש הישיבה והמלמדים, כי ידעו שפת המדינה ומלאכת החשבון.

בהדי כבשי דרחמנא למה לך! הנצי"ב – העמוס בעבודה כמעט כל משך ימי חייו למען התורה בכלל ולמען הישיבה בפרט, תחת שיהא לו קורת רוח לעת זקנותו ויאכל מפירות אילנו שהרחיב ועיבד באהבה ובמסירות אין קץ כל ימי חייו, תחת זה, ראה צער ויגון נורא כזה. אכן, **סגירת הישיבה גם היא ללמד באה,** והנחלה היא לדור יבאו, צורת התורה בטהרתה מהי?! ולזה צריך גדול כהנצי"ב שינחלנו. וכך מעיד בנו הגאון רבי חיים ברלין:

לזכרון, מה שהזהירני וציווה עלי מר אבא הגאון זצלה"ה הכ"מ קודם פטירתו, על דבר שמסר נפשו על ענין ישיבה דוואלאז'ין, שלא להכניס לתוכה שום לימוד חול,

ולסיבה זו נסגרה הישיבה, ומזה נחלה בחליו אשר לא עמד בחליו אשר לא עמד ממנה, וצוה עלי באזהרה, שלא להסכים לענין זה בשום אופן בלא שום הוראת היתר בעולם, ואמר, שהקב"ה רמז כל זה בתורה. נאמר "להבדיל בין הקודש ובין החול", היינו שכל עניני חול המתערבים בקודש בלא הבדל, לא די, שאין עניני למודי חול מקבלים קדושה, אלא אף זו, שעניני לימודי קודש מתקלקלים מהם. על כן לא ירע לך בני מה שהענין הזה גרם לי לצאת מן העולם ולהסגיר את הישיבה, כי כדאי הוא הענין הגדול הזה למסור נפשו עליו. כל זה דיבר אלי ביום ד' כ"ז מנחם אב תרנ"ג בוורשא

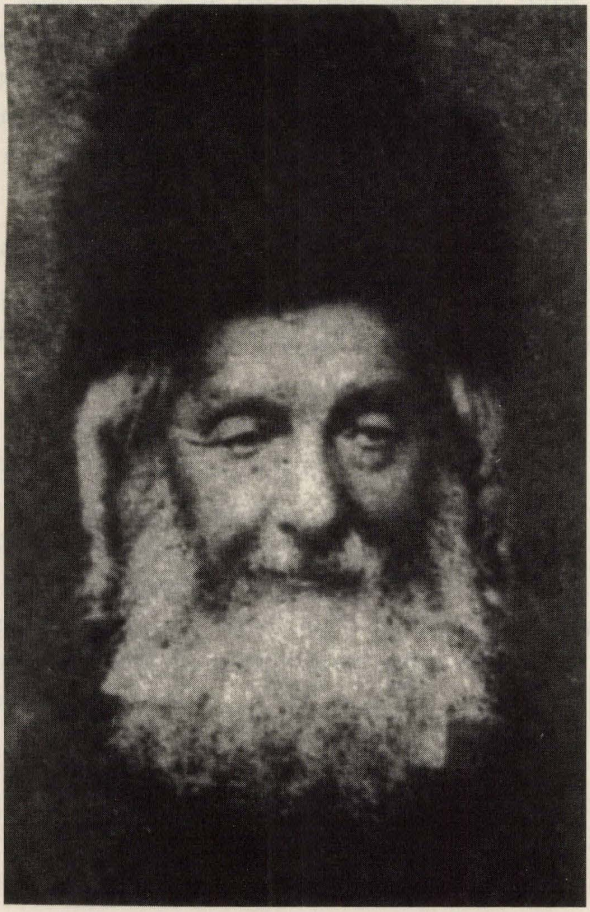
הנצי"ב נפטר למחרתו – יום חמישי[20].

אכן זהו שיעורו האחרון של ראש הישיבה איש הא־להים – הנצי"ב נ"ע, שיעור לכל מנחילי התורה – ראשי הישיבות, ולכל בני הישיבות אשר בימים ההם ואשר עתידים לבא.

ובהספדו של הגר"ח ברלין את אביו הנצי"ב – בשעת ההלוויה, אמר בין השאר: חכמינו מספרים, משחרב הבית בראשונה, נתקבצו כיתות כיתות של פרחי כהונה ומפתחות ההיכל בידן ועלו לגג ההיכל ואמרו לפניו, רבונו של עולם, הואיל ולא זכינו להיות גזברין נאמנים, יהיו מפתחות מסורות לך, וזרקום כלפי מעלה, ויצתה כעין פיסת יד וקיבלתן מהן. כך – בכה בבכיה גדולה הגר"ח – ישיבת וואלאז'ין חרבה, מפתח הזהב של הישיבה, אבא, שוב אין לו תפקידו הגדול בחיים, והנה יצאה יד של אש מן השמים ולקחה אותו מאתנו!!!

☆ ☆ ☆

20) ב"אחיאסף" של ווארשה הובא דברי הערכה על הנצי"ב עם פטירתו, ומסיים שם דבריו: הנה אנחנו בני הדור הזה משתחווים מול ארון הקודש ביראת הרוממות ובלב נשבר להולך ולא ישוב. הנה אנחנו עומדים על הקבר הרטוב האוצר בקרבו אחד מבחירי גבורינו. הנואש? לא ולא! הן ישנן תבוסות שהן נצחונות!



רבנו נפתלי צבי יהודה ברלין – הנצי"ב זצוק"ל בדבריו האחרונים לבנו הגר"ח ברלין ביום ד' כ"ז מנחם אב תרנ"ג יום אחד לפני עלותו השמימה: "... לא ירע לך בני מה שהענין הזה שלא להכניס לתוכה שום לימוד חול גרם לי לצאת מן העולם ולהסגיר את הישיבה, כי כדאי הוא הענין הגדול הזה למסור נפשו עליו."

הננו מביאים בזה את "חזיון סגירת ישיבת וואלאז'ין בחמש מחזות"
כפי שהובא במאמרו של ר' יצחק ריבקינד:[21]

סגירת הישיבה בוולאז'ין
נושא למחזה תיאטרלי בישיבות ליטא

סגירת הישיבה הוואלאז'ינית "עץ חיים" באופן רשמי על ידי הממשלה הרוסית היתה מאורע הסטורי גדול. מעין חורבן מקדש שלישי בשביל היהדות הליטאית. קדושה ויקרה היתה ישיבת וואלאז'ין בעיני העם לכל מפלגותיו וזרמיו, היא היתה תפארתו וגאונו ניסו ודגלו. והנה אחרי תשעים שנות קיומו של מרכז התורה והרוח הגדול הזה, נכבש המבצר הרוחני בכח חק ממשלה רשעה וצוררת לרוח ישראל ותרבותו. הדי הסגירה ומעט זכרונות דברים על המאורע הזה יש למצוא בפובליציסטיקה העברית של התקופה ההיא. החיים הפנימיים של ישיבת וואלאז'ין היו אז מלאים תנועה ותסיסה. כמעט כל התקופה ההיא, מזמן שריפת הישיבה ובנינה בשנת תרמ"ו עד הסגירה בשנת תרנ"ב, היתה התקופה היותר חיה ועשירה במאורעות, "תור הזהב" של הישיבה ותלמידיה. החיים היו אז סוערים וסואנים ומרובי גוונים. ובאותה התקופה, נחתם גורלה של הישיבה ונפסק קיומה על ידי סגירת הרשות.

והנה בעצם המעשה של הסגירה יש חומר רב של מחזה דרמטי קולקטיבי אין דומה לו. זה היה מומנט טרגי, רגע מכריע ונורא, מזעזע וקורע לב, בחיי הנצי"ב, זקן ראש הישיבה ומאות תלמידיה. ביום ד' ה' שבט בבוקר בשנת תרנ"ב, הקיפו את הישיבה פקידים

---

21) גם בנו של הנצי"ב – ר' מאיר כותב: שהמחזה הוא בעל תוכן עמוק, וכאשר הציגו אותו באחד מימי חול המועד, עבר רטט בנפש המשתתפים וקהל הרואים, בשעה שתוארו היסורים הרוחניים של אבא ז"ל, וכנגד זה – האושר, כשנשמעה בת קול מכרזת, כי התורה לא תפוג ועוד תוסיף להאיר לעולם כולו ולהיות עמוד אש לבני ישראל. מי יתן והיה!

ואם במחזה עסקינן, סיפר הגרב"ב ליבוביץ ראש ישיבת קמניץ: בבריסק, בימי כהונתו של רבי חיים בריסקער, קיים חוג מסויים הצגת חוכא וטלולא על הנושא "צבא עברי". לפני צאת הצבא למלחמה הכריז המפקד: "מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו, ילך וישוב לביתו, פן ימות במלחמה ואיש אחר יחנכנו" מיד קמו אלף חיילים, הצדיעו ועזבו את המערכה. קם מפקד שני והודיע: "ומי האיש אשר נטע כרם ולא חללו ילך וישוב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר יחללנו". הלכו להם כעוד אלפיים איש. התמתח מפקד שלישי וקרא: "ומי האיש אשר ארש אשה ולא לקחה ילך וישוב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר יקחנה". התרוממו עוד אלפיים איש ובשתיקת אלם עזבו את מקום ריכוזם. בא מפקד רביעי והכריז: "מי האיש הירא ורך הלבב ילך וישוב לביתו ולא ימס את לבב

ושוטרים רבים מכל מחוז אשמינה, פלך וילנא, וגם המון אכרי הכפרים מערי הסביבה נקראו בפקודת הרשות, ובמעמד שר המחוז, סגן הקטיגור מהעיר ההיא ועוד פקידים, ובמעמד כל ראשי הישיבות והתלמידים נקראה פקודת הממשלה על הישיבה ותלמידיה ועל גזירת המלכות לסגרה. ככלות קריאת הפקודה ניתן צו לבני הישיבה לעזוב מיד את בית תלמודם, ובמשך שלשת ימים עליהם לעזוב גם את העיר, ואחרי שפינו את בית הישיבה והוציאו את ספרי התורה וספרי התלמוד, הניחו חותם שחור על דלתות הישיבה, מקדש התורה, ונסגרו על מסגר... וכל אלה שהיו עדי ראיה של אותו המחזה האיום, אומרים, שכל מי שלא ראה תמונת תוגה מחרידה כזו לא ראה כחזיון הזה מימיו. מקום הישיבה, הקפתה על ידי שוטרים ואכרים, יציאת התלמידים, או יותר נכון, גרושם מתוך הבית, הוצאת כלי הבית, ספרי התורה וספרי התלמוד, וביחוד רגע הפרדו של ראש הישיבה הנצי"ב, שהוצא במצב התעלפות החוצה, נשען על זרועותיהם של תלמידיו, אין פלא אם למראה כל זה, סמרו שערות הרואים וכל העם געה בבכי.

אחיו כלבבו". הצדיעו עוד שלשת אלפים חיילים והלכו להם. על הבמה נשארו רק שנים והם: הגאון מוילנא ובעל "שאגת אריה". התחילו שניהם במשא ומתן של הלכה, מי קודם למי במצוה זו של מלחמה באויב. (עד כאן ההצגה)

כשסיפרו להגר"ח סאלאווייציק על דבר ההצגה וסיומה, אמר: "השחקנים צודקים, אלא שיש להוסיף, כי דוקא שני הזקנים האלה ניצחו במלחמה".

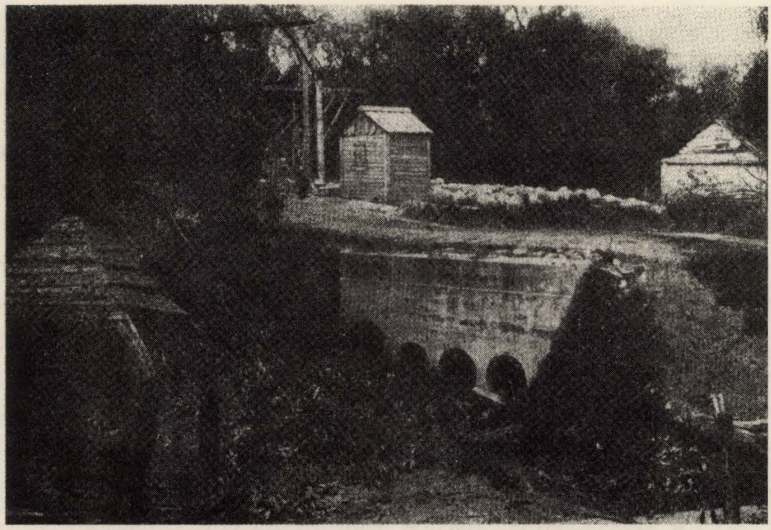


מימין לשמאל: בעל ה"מרחשת", הגרב"ב ליבוביץ

רושם גדול ועמוק ביותר עשתה סגירת הישיבה הוואלאז'ינית על שאר תלמידי הישיבות בליטא. חורבן ישיבת וואלאז'ין, אם הישיבות, היה חורבנם. הבשורה הרעה נתקבלה בבכי ודמעות. ועד כמה היה רושם הסגירה גדול, יש ללמוד מתוך עובדה זו, שכל המחזה הזה של סגירת הישיבה הוואלאז'ינית עוֹבד בתור הצגה תיאטרלית ישיבתית, שתפסה מקום נכבד וחשוב, במשך שנים מספר, בפרשת החגיגות וההילולות של בני הישיבה, כמעט בכל ישיבות ליטא וקיבוציה. בגלל מקרה זה זכו גם בני הישיבה לתוכן חדש בשעת משחקיהם וחגיגותיהם, להתקדמות מפתיעה מ"פורים רב" עד הצגה תיאטרלית שלמה, שהותרה לבוא בקהלם, כהצגה "שלהם". יד הזמן.

הראשונה לחידוש זה היתה ישיבת טלז שנבנתה אחרי כן מחורבנה של וואלאז'ין. בזמן ההוא למד בישיבת טלז צעיר אחד בן שמונה עשרה שנה, שסגירת הישיבה הוואלאז'ינית פעלה על נפשו מאד, וחבר "חזיון סגירת ישיבת וואלאז'ין בחמשה מחזות". המחבר הצעיר של אז הוא עתה הרב הנכבד רבי יצחק אייזיק פרידמן, שהיה מקודם רב בגרוזד וכיום בקורשאין, פלך קובנא. הרב המצויין הזה, שהוא עתה בן חמישים, נולד בשנת תרל"ד, נעשה אחרי כן למחבר הספרים החשובים "ישראל ותורתו", "טל תחיה" ו"אמרי בינה". בספרו האחרון התבגר כשרונו החרוזי, שמתגלה בראשית פרי עטו הבוסר, בחזיונו על סגירת הישיבה, ונתן לנו ספר חשוב ובעל ערך וענין. והנני ממלא בזה את החובה ומביע להרב המחבר הנכבד את תודתי הנאמנה, על אשר לא בז ל"מעשה נערות" שלו, והמציא לי העתקה שלימה ומדויקה מאכזמפלר היחידי שנשאר בידו מחזיונו, מה שנתנה לי האפשרות להצילו מתהום הנשיה ולהדפיסו. כמובן, שלהצגה זו יש רק ערך פולקלורי, כתעודה מן החיים הפנימיים של בני הישיבות בליטא. הערך הספרותי של המחזה קלוש מאד.

ה"נפשות" הפועלות הן אבסטרקציות ברובן, **הנצי"ב ותלמידיו, התלמוד, תורה, כנסת ישראל, אליהו הנביא.** תוכן החזיון בקיצור: בעטיה של סגירת הישיבה בוולאז'ין, נשקפת סכנה גדולה לתלמוד, מקור חייו של עם ישראל בגולה, מקור תרבותו ורוחו. התלמוד חולה, התורה מתפללת לא־להים בעד בנה יחידה. גם כנסת ישראל מתפללת לפני קונה על קיומה וקיום תורתיה, התורה והתלמוד, שבלעדי שניהם אי אפשר לה להתקיים. בראשונה תבוא התמונה: סגירת הישיבה. אח"כ דיאלוג בין הנצי"ב ותלמידיו. במחזה השלישי והרביעי תפילות התורה, התלמוד וכנסת ישראל. במחזה האחרון, החמישי, תבוא מקודם התמונה של הליכת הנצי"ב אל קברו של זקנו מיסד הישיבה רבי חיים מוואלאז'ין, שזה היה באמת מנהגו, שאם היתה עת צרה ליעקב ואיזו סכנה שהיא ריחפה על כלל ישראל, מיד היה הנצי"ב הולך על קברו של זקנו הגר"ח ומתפלל. ולבסוף הופעת אליהו הנביא והתגלותו להנצי"ב וכנסת ישראל ודברי נחמה ותקוה שהוא מטיף להם ומעודד את רוחם.



הדרך היורדת מהישיבה אל בית הקברות

ההצגה הראשונה היתה בחול המועד סוכות בשנת תרנ"ג. (כשנה לאחר סגירת הישיבה) **פעולתה על כל בני הישיבה והרואים אותה היתה גדולה וחזקה עד מאד, הם בכו והזילו דמעות.** במכתבו אלי כותב הרב המחבר הנכבד "הגאון ר"א גורדון בקש שיציגו שנית במעונו וכל יום הושענא רבה היה עסוק בהכנה לכך, והוא בידיו עזר להכין הבמה. בליל שמיני עצרת הוצג החזיון שנית בביתו, החזיון היה לו כל כך חביב, וערך השפעתו כל כך גדול עד שהתיר לנו לצלצל בפעמון בעת הצגתו. רק כאשר העיר אחד הבע"ב הנכבדים: ש"העולם" לא יבינו טעם ההיתר, אז יעץ לצלצל בכף כסף על צלוחית".



רבי אליעזר גורדון ראש ישיבת טעלז

כאמור נתפשטה הצגה זו אחרי כן ביתר ישיבות ליטא וקבוציה. העתקות מן החזיון הזה היו נפוצות בכתב למאות בין תלמידי הישיבות השונות. גם נגונים אחדים היו לחזיון הזה, שהיו ידועים ושרים אותם, באמצעות בני הישיבה, בהרבה בתי ישראל בתחום. אולם עד היום לא עלתה בידי להשיג את הנגונים האלה ולצרפם אל גוף החזיון, הנמסר בזה לפני הקוראים.

וואלאזשין

חזון סגירת ישיבת וואלאזשין

בחמשה מחזות

גיבורי החזיון:

הגאון נפתלי צבי יהודה ברלין (הנצי"ב)

תלמידים

תלמוד - בן יחיד לתורה

תורה - בת א-להים

כנסת ישראל

אליהו הנביא

מקהלה



הקדמה

אז ירושלים איז חרוב געווארן
האבן אידן אשבועה געשווארן
אויביק איר צו דערמאנען
"די האנד זאל ווערן אפגענומען
דער צונג צוגעקלעפט צום גומען

* * *

ריידן זאלן מיר ניט קאנען.
אויב מיר וועלן פארגעסן
אין שמחות, טרינקען און עסן —
ירושלים די הייליגע שטאט".

די שבועה היטן מיר גוט
מיר דערמאנען יעדע מינוט
ציון — די רעזידענץ פון ג'...

* * *

די שבועה דארפן מיר שווערן
אז מיר זאלן באקלערן
וואס מיר האבן פארלארן,
ווי ירושלים די הייליגע שטאט,
דער מקדש דער וואהנונג פון ג'
וואלטן יעצט חרוב געווארן.

תרגום חופשי

ראינו לנכון לתרגם בתרגום חופשי את מילות המחזה לשפה המדוברת — לשון הקודש, למרות שהרבה מעומק תוכנו של המחזה אינו נשמע אלא משפת המקור, ואף החרוזים אינם אלא בשפת המקור. יתן להכם ויחכם עוד.

הקדמה

כשירושלם נחרבה,
כלל ישראל שבועה נשבעו
לעולם להזכירה.
"היד תינטל,
תדבק לשוני לחיכי

* * *

לא נוכל לדבר,
אם שכוח נשכח
בשמחות, משתות וסעודות —
ירושלם עיר הקודש".

על השבועה אנו שומרים היטב,
מזכירים אנו כל רגע
ציון — משכנו של הקב"ה

* * *

את השבועה אנו צריכים להישבע,
כדי שנתבונן
מה הפסדנו,
כאלו ירושלם עיר הקודש
המקדש, משכנו של הקב"ה
נחרבה זה עתה.

מחזה א'

כשיורם המסך תיראה הישיבה. התלמידים עוסקים בתורה. המשגיח הולך הנה והנה. הנצי"ב עומד מאחורי תלמיד אחד ומקשיב ללימודו ועל פניו שמחה של מצוה. פתאום באו שר מחוז הלמודים, שר גדוד הז'נדרמים, שר המחוז, סגנו ושוטרים. פקיד ההשכלה קורא הפקודה מאת שר ההשכלה לסגור את הישיבה, מחלקים לתלמידים תעודות מסע, הישיבה נסגרת, הנצי"ב נופל מתעלף. המסך נופל.

מחזה ב'

המסך הורם. על הבמה הנצי"ב הולך הנה והנה ושופך מר לבו על אבדן הישיבה. התלמידים מנחמים אותו ואינו מקבל תנחומים.

הנצי"ב לתלמידיו:

אי, מיר איז שלעכט, אי, מיר איז ביטער ווי דער טויט,
אי, מיין ג' העלף דו מיר אין מיין נויט.
צו וואס האט איר מיר אופגעווען פון אונמאכט
צו זעהן מיין בראך אז די ישיבה איז צוגעמאכט?

תרגום חופשי

מחזה א'

כשיורם המסך תיראה הישיבה. התלמידים עוסקים בתורה. המשגיח הולך הנה והנה. הנצי"ב עומד מאחורי תלמיד אחד ומקשיב ללימודו ועל פניו שמחה של מצוה. פתאום באו שר מחוז הלמודים, שר גדוד הז'נדרמים, שר המחוז, סגנו ושוטרים. פקיד ההשכלה קורא הפקודה מאת שר ההשכלה לסגור את הישיבה, מחלקים לתלמידים תעודות מסע, הישיבה נסגרת, הנצי"ב נופל מתעלף. המסך נופל.

מחזה ב'

המסך הורם. על הבמה הנצי"ב הולך הנה והנה ושופך מר לבו על אבדן הישיבה. התלמידים מנחמים אותו ואינו מקבל תנחומים.

הנצי"ב לתלמידיו:

אוי, רע לי, אוי, מר לי כמוות
אוי, בוראי, עזור לי בדחקי.
לצורך מה הערת אותי לחוסר מעש
לראות שברי, שהישיבה נעולה?

בעסער וואלט איך איינגעשלאפן ניט צו זעהן קיין שיין
איידער זעהן די היליגע ישיבה און ניט קענען ארײן גיין.
איידער זעהן, איידער וויסן, אי, דערפון
אז סאיז פינסטער געווארן די אידישע זון.
ג' מיין ג', לאז די ישיבה אין איר רוה
און אויב ניט נעם מיין לעבן, נעם מיר אויך צו.
אז דו נעמסט די ישיבה — מיין איינציגע נחמה,
נעם אויך צו מיין טויטן גוף אז דו נעמסט די נשמה.

תלמיד:

רבי, רבי, טרייסט זיך אביסל, האט אויף זיך רחמנות,
האט רחמנות אף אייער געזונד, איר זייט דאך אין סכנות.

תלמיד שני:

רבי, רבי, זייט ניט אזוי בא זיך געפאלן
האפט צו ג' ער וועט העלפן, סאיז נאך גיט פארפאלן.

תרגום חופשי

טוב אילו ישנתי ולא הייתי רואה אור
מלראות הישיבה ולא אוכל להיכנס.
מלראות, מלידע מזה
שהוחשך שמש היהדות.
בורא, בוראי, הנח את הישיבה במנוחתה,
ואם לאו, טול חיי, קח גם אותי.
אם לוקח אתה את הישיבה — נחמתי היחידה
קח גם גופי המת אם לוקח אתה את הנשמה.

תלמיד:
רבי, רבי, תתעודדו מעט, רחמו על עצמכם
רחמו נא על בריאותכם, אתם בסכנות.

תלמיד שני:
רבי, רבי, אל תהיו נא כה בהרגשת נפילה,
קוה אל ה', הוא יעזור, עדיין לא אבוד.

ניט אויף לאנג וועט די ישיבה זיין פארמאכט.
סוועט נאך ווידער שיינען די זון, ניט אייביג איז נאכט.

הנצי"ב לתלמידיו:
ליבע קינדערלאך, ניט דאס ערסטע מאל האט מיר אצרה געטראפן,
כ'פלעג ניט פארלירן מיין תקוה, צו ג' פלאעג אין האפן.
היינטיגע צרה איז אבער גרעסער, זי איז איבעראל,
אלע מאל האט באירירט מיר — היינט באירירט דעם "כלל".
היינט איז חלילה שוין אין גאנצן פארשפילט דער קאן
אז מהאט פון אידן געפנגען די היליגע פאן.
איך ויין היינט אפן אונגליק פון אידשן כלל
אז עם פעלט די היליגע ישיבה דער לעבנס קוואל.
ווי קאן איך אינהאלטן זיך פון טרערן און געוויין
אז דער תלמוד — דער אידישער לעבן — האלט ביי אויסגיין
איך קאן ניט שוויגן רוהען פון געוויין זיין שטיל,
עס ווייניט זיך גאר פון זיך — עס ווייניט דער געפיהל.

תרגום חופשי

לא לאורך זמן תהיה הישיבה סגורה,
עוד תזרח שוב השמש, לא לעולם לילה.

הנצי"ב לתלמידיו:
בָּנַי חֲבִיבַי, זו לי לא הצרה הראשונה,
בַּעֲבַר לא אבדתי התקווה, ולבורא קוויתי.
אך צרה של היום גדולה היא יותר, היא כללית,
כל צרותי נגעו בי בלבד — כהיום נוגעת היא לכלל.
כהיום, חלילה, איבדנו את המסגרת
כשנשבה הדגל הקדוש של היהדות.
אני בוכה היום על הטרגדיה של כלל ישראל
כשחסרה הישיבה הקדושה — מעיין החיים.
הכיצד אוכל להימנע מדמעות ובכי
כשהתלמוד — חיי ישראל — עומד להיחדל?
לא אוכל להחריש, לנוח מלבכות, להיות דומם,
הבכיה הרי באה מעצמה — בכית הַרֶגֶשׁות.

יא מדארף האפן צו ג', יאוש טייג ניט,
און א מענש מוז זיך שטעלן צופרידן ווי ג' גיט.
אבער היינטיגע צרה גלייכן צו אלע איז א אונרעכט,
היינטיגע נאכט איז פיל פינסטערער פון אלע נעכט,
איין מינוט אז אמענשינס הערץ זאל בלייבן שטיין
קאן ער חלילה ווערן שוואך, חלילה אויסגיין,
ווייל די געבליטן פון די גלידער מוזן בלייבן שטיין
און דער קערפער בלייבט פארקיהלט ווי אשטיין —
די היליגע ישיבה איז דאך די הערץ פון אידישן כלל
פון די געבליטן פון נאציאן איז זי דער קוואל,
זי האט געווארמט אלע גלידער פון אידישן גוף,
האט עם באלעבט, שטענדיג געווקט ער זאל זיין אוף.
אין זיין שלאף איז זי געשטאנען עם צו קאפפן
האט ער געגעבן צו שמעקן די לעבנס טראפפן
ביז ער האט זיך אופגעוואגט — געשטעלט אף די פיס
און ווידער געלבט, ווידער געהאפט, ווידער געזונד און פריש.

תרגום חופשי

כן, צריך לקוות לה', יאוש אינו טוב
והאדם צריך להיות מאושר מכל מה שה' נותן,
אבל צרה של היום, להשוותו לכל הצרות, איננו נכון
לילה זו חשוך הרבה יותר מכל הלילות.
רגע אחד כשלב האדם יעמוד דומם
יכול הוא חלילה להיחלש, חלילה למות.
משום שהדם באיברים עומדים מלזרום
וגוף האדם מתקרר כאבן —
הישיבה הקדושה היא הרי הלב של כלל ישראל,
לדם של האומה, היא המעיין,
היא חיממה כל האיברים של הגוף הישראלי
החיה אותו, תמיד העירה אותו,
כשהיה ישן עמדה מראשותיו
נתנה לו להריח מבושם החיים
עד שהתעורר — נעמד על רגליו
ושוב חי, שוב קיווה, ושוב בבריאות ועירנות.

אין יעדער צייט וועז דעם נאציאן האט אאונגליק געטראפן
האט זי עם געגעבן קרעפטן צו לעבן אוז צו האפן.
הכלל, די ישיבה איז די קוועלע פון רעליגיאן
דער לעבנסקראפט אין קערפער פון נאציאן
אוז אז די הערץ פון נאציאן בלייבט היינט שטיין
אוז די געבליטן שטעלן זיך אפ זיי קענען ניט גיין,
ווערן דאך קאלט אלע גלידער, זיי קענען ניט שפירן,
מוז דאך שטארבן דער אידישער קערפער, ער קען ניט עקזעסטירן.
יא מען דארף האפן צו ג' — תקוה איז אגוטע זאך,
אבער דער הוה בלייבט ניכר אוז עתיד, ער בלייבט שוואך,
אט די מינוטן וואס עד שטייט, וואס ער פעהלט,
פעהלן שוין חיות אין אידישן קערפער, ער באקומט קעלט.
די היטץ פון ארגאניזם ווערט שוואך, קאלט ווערט ער
אוז — וייס ג' — דערווארעמען עם ווען חלילה זיין שווער.
אט אף דאס ווען איך ווייגען, איך ווען קלגן
די גאנצע נאכט ביז עס ווען אנהייבן טאגן,

תרגום חופשי

בכל עת טרגדיה של האומה
נתנה לו כוחות לחיות ולקוות.
לסיכום: הישיבה היא המעיין של חיי הדת
היא תוקף החיים של גוף האומה.
ואם כהיום, הלב של האומה מפסיק לפעום
וזרם הדם נעמדים ואינם יכולים ללכת,
מתקררים כל האיברים ואינם מרגישים,
בהכרח ימות הגוף הישראלי, אין באפשרותו להתקיים.
כן, צריך לקוות לה' — התקוה טובה היא,
אבל ההוה הרי יהיה ניכר בעתיד, הוא ישאר חלש.
ברגעים אלו שהוא (הלב) עומד, שהוא מחסר
כבר חסר חיות בגוף הישראלי, והוא מצטנן,
חום החיים נחלש, הוא מתקרר,
ויודע ה' — שלהתחמם שוב, יהיה קשה חלילה.
על זה אבכה, אילל
כל הלילה עד שיאור היום.

וואס יבנה אמאל איז וואלאזן היינט אין אונזערע צייטן
ליכט פארן פאלק, און פינסטערן גלות — זיין היים פארבייטן.
הייסע טרערן וועל איך לאנג טייכן פערגיסן
אפשר וועל איך מיט זיי קאנען די ישיבה אפשליסן,
אויך איר קינדער גיסט טרערן יעדער חאטש אביסל
דאס איז דאך צום הימלישן טויער אגוטע שליסל.

תלמיד שלישי:
רבי, רבי, האלט זיך אפ פון טרערן, פון געוויין,
האפט צו ג', ר' חיים זכות וועט ביי־שטיין.

הנצי"ב:
יא, מיין קינד, זיין זכות איז טאקע גרייס,
זיינע טרערן זיינען געווויס ווי פייער הייס,
אבער דאס איז פאר מיין הערצן אקליינער טרייסט,
צו זיין זכות וועט איצט העלפן — איין ג' ווייסט.

תרגום חופשי

וואלאז'ין כהיום, בזמננו, כיבנה בזמן העבר
אור לעם בגלות החשוך.
דמעות חמות אשפוך כנהרות, לאורך זמן,
אולי אוכל על ידם לפתוח שערי הישיבה.
וגם אתם, בנים, שִׁפְכו דמעותיכם, לפחות מעט,
הם (הדמעות) מפתח טוב לשער השמים.

תלמיד שלישי:
רבי, רבי, המנעו מדמעות, מבכיות,
קוה אל ה', זכותו של רבנו חיים יעמוד לנו.

הנצי"ב:
כן בני, זכותו אמנם גדול,
דימעותיו בוודאי חמים כאש,
אבל אל ליבי היא עידוד קלה בלבד
אם זכותו עתה יעזור לנו — ה' יודע.

קיין גרעסערער זכות ווי זכות התורה איז דאך ניט פאראנען
און מיר זעהן דאך אז ער איז אויך ניט ביגעשטאנען,
אונזערע זינד לאזן קיין תפילות ניט ארוף גיין
ווי אאייזערנע וואנד ביי הימלשן טייער מוזן זיי שטיין.
אויב מיר ווילן אונזערע תפילות זאלן ניט פארהאלטן ווערן
לאמיר עפענען די הימלשע טויערן מיט אשליסל פון טרערן,
דורך הייסע טרערן קאן דער וואנד ווערן צונומען
נאכהער וועלן זיינע תפילות פאר ג׳ קומען.

המסך יורד.

מחזה ג׳

המסך הורם. תלמוד בן תורה חולה. שוכב על מטתו ומתפלל:

תלמוד:

איך תלמוד, שטארב אפ פון דער וועלט, און תורה — מיין מוטער — לאזן אליין.
איך מוז שוין גיין און אייביגן געצעלט. מוטער, אז איך זאל אפן הימל ארוף
איך מוז פון דער וועלט אוועקגיין בלייבסטו דאך ווי אהן אנשמה אגוף.

תרגום חופשי

זכות יותר גדולה כזכות התורה אין אם רוצים אנו שתפלתינו לא יֵעָצרו
ורואים אנו שגם זה לא עמד לנו. הבה נפתח את שער השמים במפתח של דמעות.
פְּשָׁעֵנו מעכבים מתפלתינו לעלות ע״י דמעות חמות יכול הקיר להתפרק,
בקיר ברזל בשער השמים הם עומדים. לאחר מכן יבואו תפילותיו (של ר׳ חיים) לפני ה׳.

המסך יורד.

מחזה ג׳

המסך הורם. תלמוד בן תורה חולה. שוכב על מטתו ומתפלל:

תלמוד:

אני תלמוד, מת (מסתלק) מן העולם, ואת התורה — אימי — להשאיר בודדת.
אני כבר מוכרח ללכת אל האוהל הנצחי. אמא, אם אעלה השמימה
אני מוכרח ללכת מן העולם הרי תשארי כגוף בלא נשמה.

בעט זע, מוטער, ג' פאר מיר
איך שטיי דאך שיין ביין טיר.
כנסת ישראל — וואו לאז איך איהר?
ווי וועט זי לעבן אהן מיר?
אז איך מוז מיט איהר זיך שיידן
שאפט עס מיר שוועהרע ליידן.
איך בין מיט איהר געווען אין איינעם —
ווייס איך איהר מצד דעם געמייגעם.
זי האט פון עץ־הדעת געגומען
אבער צום עץ החיים ניט צוגעקומען,
יעצט האט זי אויך דערווארט
אז דער עץ הדעת ווערט אפגעדארט.

פון אלעס איז זי ארעם געבליבן,
ווי אדם פון גן עדן פארטריבן.
כנסת ישראל, לעבסט דאך פון מיר —
בעט זע ג' פאר מיר און דיר
זאלעווע ניט קיין טרערן און רייד
מיר זאלן ניט אנטאן די טויטע קלייד.
גוטע פריינד, בעט אויך מיט טרערן
אפשר וועט ג' אייך צו הערן,
אייער זון זאל ניט פינסטער ווערן
דער הימל זאל זיך צוריק אויסקלערן,
עס זאל פון תורה ניט ווערן אתל
און לעבן זאל ווייטער כנסת ישראל.

תורה

תורה בדמות אשה זקנה וחכמה, על מצחה חקוק "אמת" ונר אלקים בידה, מבכה על שברה, על תלמוד בנה היחיד ומתפללת לאביה שבשמים.

תרגום חופשי

תבקשי איפוא, אמא, מה', למעני
אני הרי כבר עומד ליד הדלת.
כנסת ישראל — היכן אני משאיר אותה?
איך היא תחיה בלעדי?
כשאני מוכרח להיפרד ממנה
גורם לי הדבר צער קשה.
הייתי אתה ביחד כאחד —
יודע אני משום זה
היא לקחה מעץ הדעת
אבל לעץ החיים לא הגיעה,
כעת היא גם הגיעה למצב שהיא רואה
שהעץ הדעת שולח בה רזון.

מכל אוצרותיה לא נשאר לה כמעט מאומה
כמו אדם בעת שהושלך מהגן עדן.
כנסת ישראל, מקורות חייך הרי הם ממני —
בקשי איפוא מה', עלי ועליך.
אל תחסכי מדמעות ותחנונים,
שלא נצטרך ללבוש תכריכים.
ידידים טובים, בקשו גם אתם בדמעות
אולי ישמע ה' בקולכם,
ששמשכם לא יחשיך
שהשמים יחזור לבהירותו,
שמהתורה לא ישאר חורבן
ושכנסת ישראל תמשיך לחיות.

תורה

תורה בדמות אשה זקנה וחכמה, על מצחה חקוק "אמת" ונר אלקים בידה, מבכה על שברה, על תלמוד בנה היחיד ומתפללת לאביה שבשמים.

תורה:
איך תורה, אומגליקליכע מוטער
בעט דיר ג׳, פאטער גוטער —
האב רחמנות אויף תלמוד מיין קינד,
לאז עם זיין אויף דער וועלט
מיט מיר אין איין געצעלט,
נעם עם ניט פאר פרעמדע זינד.

⁂

הייל, פאטער, זיינע וואונדן,
אן עם איז מיין לעבן פארבונדן,
איך בלייב עלנד ווי אשטיין.
נעם ניט צו מיין לעבן,
תלמוד זאל ניט אוועק שוועבן,
איך זאל ניט אונטערגיין.

⁂

אז דער פייער פון זיינע וואונדן,
וואס האט זיך אנגעצונדן,
זאל חלילה ווייטער שטייגן
און תלמוד וועט גיין אהיים —
בלייב איך ווי אבוים
מיט אפגעשניטענע צווייגן.

⁂

איך בין דער בוים — פול זאפט,
ער — די צווייגן פון וויסנשאפט,
דורך עם האב איך פרוכט געגעבן.
מיט זיי אוועלט באגליקט,
מענשנס הערצער דערקוויקט,
געגעבן זיי אנייע לעבן.

⁂

פיל האבן געגעסן, פארזוכט
פון מיינע זיסע פרוכט,
וואס זיינען זיס און טיף.

תרגום חופשי

תורה:
אני תורה, הָאֵם האומללה,
מבקשת ממך, ה׳, אבא הטוב —
רחם על התלמוד — בני,
השאירהו בעולם
איתי באוהל אחד,
אל תיקחהו בעבור עוונות של זרים.

⁂

רפא, אבא, פציעותיו.
בלעדיו חיי אסורים,
אני נשארת ערירית כאבן,
אל תקח את חיי,
שהתלמוד לא יחרץ הלאה,
שאני לא אאבד.

⁂

אם האש של פציעותיו
שהובער
ימשיך חלילה בלהבות,
והתלמוד ילך לביתו שלו —
נשארת אני כעץ
שנכרתו ענפיו.

⁂

אני העץ — מלא לחות
הוא — (התלמוד) הענפים של דעת
על ידו נתתי פירות.
ועם זה גרמתי אושר לעולם,
ולבבות אנשים החייתי
וניתן להם חיים חדשים

⁂

רבים אכלו, טעמו
מפרותי המתוקים

מיינע פרוכט: חכמה, זיטן,
האבן הערצער געביטן,
פון דיר געגעבן אבעגריף.

⁂

דורך מיר האט אויסגעטאגט,
וואלקנס האב איך פאריאגט —
אמונות כוזבות פארטריבן.
אנייע אמונה ערפונדן,
דיין געטליכע ליכט אנגעצונדן
מיט וועלטער וואס דו האסט געשריבן.

⁂

איך האב געפירט מיט געפיהל
כנסת ישראל צום ציל —
מיט גייסט איהר לעבן דערהאלטן,
איהר געשטיצט אין נויט,
געשיצט פון ביטערן טויט
געוואלמט איהר גייסט דעם קאלטן.

⁂

און איצט ווי קאן איך שווייגן
אז תלמוד מיינע זאפטיגע צווייגן
שניידס מען פון מיר אראפ,
פארפלן איז מיין מיה,
מענשן ווערן דום ווי פיה,
די נאכישקייט הייבט איהר קאפ.

⁂

ווי קאן איך לעבן דערפון
אז סוועלט פינסטער מיין זון
וואלקנס פארדעקן דעם הימל,
הערצער וואס זיינען מילד
ווערן ווי אמאל ווילד
אף זיי וואקסט אן שימל.

⁂

תרגום חופשי

מתוקים ועמוקים
פירותי: חכמה, מתוק
החליפו לבבות,
ממך נתנו מושג.

⁂

דַרְכֵי הואר היום.
עננים גרשתי —
אמונות כוזבות השלכתי
אמונה חדשה גיליתי
נרך האלקי הדלקתי
עם המילים שאתה כתבת.

⁂

הנהגתי עם רגש
את כנסת ישראל לַמַטָרה.
עם רוח החזקתי חייה.
תמכתי בה כאשר נחלשה.
הגנתי עליה ממר המות.
חיממתי רוחה כאשר נתקררה.

⁂

ועכשיו איך אני יכולה לשתוק
כאשר התלמוד, עַנָפַי הלחים
חותכים ממני.
אבוד יגיעי.
האנשים מאבדים שכלם
הטיפשות מרימה ראש.

⁂

איך אני יכולה להמשיך לחיות
כשמחשיך שמשי,
עננים מכסים את השמים.
לבבות שהיו עדינים
נהפכו לפראים.
יגדל עליהם עֹבש.

פאטר, הער מיין געוויין,
תלמוד זאל ניט אויסגיין
ווי אליכט אין מיטן ברענען,
זיין טויט וועט מאכן אתל
פון מיר און כנסת ישראל
לעבן וועלן מיר ניט קענען.

כנסת ישראל, בעט מיט טרערן,
דיר וועט ג׳ צוהערן,
מיר זאלן תלמוד ניט פארלירן.
בעט ג׳ פאר אונז ביידן
מיר זאלן זיך ניט שיידן
און ווי אמאל עקזעסטירן.

☆ ☆ ☆

המסך יורד.

מחזה ד׳

כנסת ישראל:
המסך הורם. כנסת ישראל בדמות אשה זקנה, מצחה מלא קמטים, על פניה עננה, בידה האחת ספר התורה ובשניה מקל נודדים, על שכמה ילקוט נודדים – פורשת כפיה ומתפללת לה׳ בקול בכי קורע לבבות.

תרגום חופשי

אבא, שמע נא בכיי
שהתלמוד לא יגווע
כנר באמצע דליקתו.
מיתתו יגרום לחורבן,
יחריב אותי ואת כנסת ישראל,
לא נוכל לחיות.

כנסת ישראל, תבקשי בדמעות,
לך ישמע ה׳
שלא נאבד את התלמוד.
תבקשי מה׳ עבור שנינו
שלא נפרד
ושנמשיך לפעול כבעבר.

☆ ☆ ☆

המסך יורד.

מחזה ד׳

כנסת ישראל:
המסך הורם. כנסת ישראל בדמות אשה זקנה, מצחה מלא קמטים, על פניה עננה, בידה האחת ספר התורה ובשניה מקל נודדים, על שכמה ילקוט נודדים – פורשת כפיה ומתפללת לה׳ בקול בכי קורע לבבות.

כנסת ישראל:

איך כנסת ישראל בעט דיר ג' מיט בלוטיגע טרערן,
הער מיין געבעט, זעה מיין לאגע, מיין געווײַן זאלסטו הערן.
הער מיין געווײַן, פארנעם מיין בקשה, וואס איך בעט בא דיר,
זעה, מיין ג', מיין ביטער הארץ — ווי שלעכט איז מיר.
צייט דו האסט מיר אויסגעקליבן דיין פאן צו טראגן
און איך האב ניט געוואלט ווי אלע זיך אפזאגן,
פון דאן אן זעה, מיין ג', האב איך כמעט
קיין גוטעס געזעהן, אויף דיין וועלט, קיין גוטן טאג געהאט.
מהאט מיר געטריבן געיאגט, אהן רחמנות געשלאגן,
און צוליב דיר האב איך אלעס אריבערגעטראגן.
סהאט קיין שעור מיינע צרות, וואס איך האב געליטן,
מהאט מיר געברענט געבראטן, אף שטיקער צו שניטען,
מיט מיין פלייש האבן אלע חיות זיך זאט אנגעגעסן,
מיינע הייסע טרערן האבן געקענט דעם גיהנום אויסלעשן.
מיין שרעקליכן זיפץ, מיין ביטער קרעכץ איז אימער געווען צו הערן,

תרגום חופשי

כנסת ישראל:

אני כנסת ישראל, מבקשת ממך ה', בדמעות דם
שמע בקשתי, ראה בַּעֲוֹתִי, בכייתי שמע.
שמע בכייתי, תתקבל בקשתי, מה שאני מבקשת ממך.
ראה, בוראי, לבבי המר, — כמה שרע לי.
מעת שבחרתני לשאת דגלך
ולא רציתי להתחמק כשאר העמים,
מאז, ראה בוראי, שכמעט
טוב לא ראיתי, בעולמך, יום טוב לא היה לי
רדפוני רדוף, ובלא רחמנות היכוני,
ולמענך נשאתי כל אלה.
אין שיעור לצרותי שסבלתי,
שרפוני צלוני, לחתיכות חתכוני
מבשרי אכלו לשובע כל בעלי החיים.
דמעותי החמות יכלו לכבות את אש הגיהנום,
אנחותי המרות והאיומות היו יכולים תמיד לשמוע.

אויף דער וועלט האבן געפליסט טייכן פון מיינע טרערן.
איך האב געמוזט מיט לייבן, טיגערן, זיך גיין שלאגן,
מאהט מיר באגאסן מיט שמוץ און גיפט וואס שדים פארמאגן,
מהאט מיר געטויט מיט מתות משונות איך זאל שטארבן,
מיט מיין בלוט האט מען געקאנט דעם הימל פארבן
אין אלע לענדער וואו איך בין אמאל דארט געווען,
מיינע ביינער פארשמאלעטער הייט איז דארט צו זעהן.
וואו איך בין אמאל געגאנגען איז קאנטיג גוט,
יעדער ארט פון מיינע טריט איז פארציכנט מיט בלוט,
אין שפאניען פורטוגאל האט מען מיר אף אש געברענט,
פון העלישן פייער צו דיר ג׳ פלעג איך שטרעקן די הענט.
טארקווענמאדע האט מיר גאר אהן שעור אנגעמאכט שאדן,
ווי אין וואסער האט ער זיך אין מיין בלוט געבאדן,
מהאט אף מיר אויסגעטראכט אז איך געברויך בלוט
און דאפיר שמייסט מען מיר מיט אאייזערנע רוט,
דורך די קרייצפרער זיינען מיינע קינדער טויזנדע אויסגעשטארבן,

תרגום חופשי

בעולם זרמו נהרות שמימיהן היו מדמעותי.
הייתי מוכרחה להאבק עם אריות ונמרים.
שפכו עלי ליכלוך וארס של שדים.
המתוני במיתות משונות.
עם דמי הנשפך יכלו לצבוע את השמים
של כל המדינות בו שהיתי בעבר,
אברי המעוכין ניתן לראות שם,
ניכר היטב המקומות בו שהיתי,
כל פסיעותי ניכר בדם.
בשפניא ופורטוגל שרפוני באש
מהאש הבוערת הייתי מושיט ידי אליך ה׳.
האופנה של טורקיא(?) גרם לי להפסדים ללא שיעור.
כבמים היה מתרחץ בדמי.
העלילו עלי שאני צורך דם
ולכך היכוני בשלשלאות של ברזל.
במסע הצלב נהרגו אלפים מילדי,

מיט זייער בלוט זיינען די קרייצן געווען געפארבן.
גיב אפרעג דעם ערד קוגל וועט ער דיר זאגן
אז מיינע צרות איז עם שוועהר אף זיך צו טראגן.
פרעג, ליבער ג', פרעג די וואלקנס וועסטו הערן
זיי האבן ניט וואסער פארגאסן וויפל איך טרערן.
שטענדיג האב איך אליין געשפרונגען אין וואסער, אין פייער,
פאר דיר ג' איז מיר קיין זאך ניט געווען טהייער.
מיינע טהייערע קינדער האב איך אליין די העלזאער געשניטן
און אן דיר זיך געהאלטן דיר ניט פארביטן.
פון אינקוויזיציע האב איך געהט אצרה נאך אצרה
פאר יעדער זאך פלעג איך שוין זיין די כפרה.
די הייליגע ברויט אז אמאל איז פארשמוצט געווען
האב איך שיין דעם ביטערן טויט אין מיינע אויגן געזעהן.
אז אמגפה אף דיין וועלט האסטו אמאל געשיקט
האט מען שוין פון מיר מיין פלייש שטיקער געפליקט.
וויפיל איך בין אויטגעשטאנען פון ארומטרייבן

תרגום חופשי

מִדָּמָם היו צבוע
שאל את האדמה ותאמר לך
שכבד עליו לשאת את צרותי.
שאל, בוראי אהובי, שאל את העננים, ותשמע מהם
שהם לא שפכו מים כמו שאני דמעות.
תמיד קפצתי אני בעצמי למים, לאש
למענך בוראי, דבר לא היה עלי יקר מדי.
את צואֲרֵי בָּנַי היקרים אני בעצמי שסעתי
ובך נתמכתי, ולא החלפתיך.
מתקופת האינקוויציע היה לי צרה אחר צרה
על כל דבר אני הייתי הכפרה.
כשהלחם הקדוש התלכלך אי פעם
הייתי רואה את המות המר בעינים.
כששלחת אי פעם מגיפה בעולמך
היו חותכים מבשרי חתיכות חתיכות.
כמה שסבלתי מרדיפות

איז דאך גאר ניטא קיין טינט אויסצושרייבן,
אזוי פיל צרות, שאנד און פיין געטריבן און געשלאגן
וועך האט מיר געגעבן כחות אריבערצוטראגן?
וועך האט מיר געשטארקט צו טראגן דעם שלאנגען גיפט?
נור דיין תורה, דער תלמוד און די היליגע שריפט.
אין דיין תורה האב איך אימער מיין טרייסט געפונגען,
זי האט געשיינט אין מיין הערצן ווי זיבן זונגען.
אז מהאט מיר געפירט אפן אלטאר פארברענגען,
באשטיין דעם נסיון וועך ווייסט אויב איך וואלט קענגען
ען ניט דעם תלמוד׳ס היליגע וועך וואלטן מיר קלינגגען,
וועך איך וואלט די היליגע לידער ניט הערן זינגגען.
אוועקגעווארפן אשיינע וועלט און אלץ וואס טהייער
אין מיט מוטה גיין שפרינגגען אליין אין העלישן פייער
האב איך געטאן, ניט געקווינקלט, ניט פיל געקלערט
וויל דיין שטים אין כתבי הקודש האב איך געהערט,
און היינט איז דאך מיר נאך שלעכט, סווערט ניט בעסער,

תרגום חופשי

אין די דיו לכותבם,
כה הרבה צרות, בזיון, רדיפות ומכות.
מי נתן לי הכוחות לסובלו?
מי חיזק אותי לשאת את ארס הנחש?
רק תורתך, התלמוד, ואותיותך הקדושות.
בתורתך מצאתי נחמה
היא האירה בלבי כשבע שמשות.
כשהוליכו אותי לשריפה
מי יודע אם הייתי עומד בנסיון
לולי האימרות הקדושות של התלמוד שצילצלו באזני,
לולי שמעתי ניגוניו הקדושים.
זרקתי עולם יפה וכל דבר יקר
ועם מרץ, לקפוץ בעצמי לתוך האש
כך עשיתי, ללא שהיות וללא התלבטויות
משום שקולך מתוך כתבי הקודש שמעתי.
כהיום רע לי, ולא משתפר

פארקערט, וואס אטאג ווערן די צרות אלע גרעסער.
מיין היינטיגע לאגע אז מען באטראכט איז אשרעק צו קוקן
פון היינטיגע פלאגן קענען די אויגן ניט ווערן טרוקן,
מהייסט מיר קלייבן ביינער אונטערן טיש
און דערפאר באקום איך אפט פון הינט אביס
מרייצט אן אף מיר פיל ביזע הינט
און אז איך ווער מיר פון זיי איז עס אזינד.
מהאט רחמנות אף בהמות, מזוכט זייערע גליקן
אום פאר מיר צו פלעכטן אבייץ, מיר צו דערשטיקן,
מטראכט אויס אף מיר בלבולים, סאיז מיר געגוג,
אמאל בין איך צו נאריש און אמאל צו קלוג
מיין היינטיגע ווערדע איז ניט מער פון אפליג,
מווינט מיר אויך היינט אין אמאליגע וויג.
איך פיהל גוט ווי יעדע מינוט שטארקט זיך מיין ווייטאג
און גייסטיגע מעדיצין איז אויך היינט מיר זייער נויטיג.
און דער תלמוד גייט אוועק און לאזט מיר אליין

תרגום חופשי

להיפך, כל יום גדלים הצרות.
אסוני כהיום, כשמתבוננים, תוקף פחד לראותו
מן הבעיות של היום אין העינים יכולות להתייבש.
מצווים עלי ללקוט עצמות מתחת לשולחן
ולכך מזדמן לי להינשך לעיתים קרובות ע"י כלבים,
משסים עלי כלבים עזים
וכשאני נלאה מהם, נחשב לי לחטא.
מרחמים הם על בהמות, מחפשים אושרם
ובעבורי אורגים רצועה לחנקיני.
מעלילים עלי בלבולים, די לי מהם,
לעיתים אני סכל, ולעיתים אני מדי חכם.
ערכי כהיום אינו יותר מאשר ערך הזבוב
שוקלים אותי אף היום במשקל של פעם.
הנני מרגיש איך שכל רגע מתגבר עלי כאבי,
ותרופות לחיזוק הרוח נחוצים לי גם כהיום.
והתלמוד הולך לו ומשאירני בודד

אין אזא לאגע קאן איך דאך גאר אונטערגיין,
ג׳, מיין ג׳ איך בין אין שרעק, ספאלט אף מיר אמורא
אז דו נעמסט צו דעם תלמוד, די שליסל פון תורה.
אהן דעם תלמוד קאן דאך תורה ניט עקזעסטירן
אין די כתבי הקדש קאן איך אויך פארלירן.
און אז איך זאל פארלירן מיינע גייסטיגע ברויט
מוז איך אונטערגיין, איך שמעק מיטן טויט.
און אז איך זאל אנטאן די טוטן־קלייד
וואו בלייבן דיינע הבטחות, דיינע הויליגע רייד,
וואס דו האסט דורך דיינע נביאים אמאל געזעט
אז דו האסט מיר כנסת ישראל נאך ניט געגט?
פון דיינע נביאים האב איך אמאל געהאט גליק צו הערן
אז מיין זון וועט נאך שיינען, נאך ליכטיג ווערן,
ג׳, מיין פאטער! דיינע רייד זאלסטו געדיינקען
עוויגע יאהרן דעם הויליגן תלמוד זאלסטו שיינקען.
מיינע טרערן וועלן געווים ניט ווערן טרוקן

תרגום חופשי

ובכזה מצב יכול אני, אכן, לרדת שחת.
בורא, בוראי, אני בפחד, נופל עלי מורא
כשלוקח אתה את התלמוד — המפתח של התורה.
בלא התלמוד אין התורה יכולה לשרוד
ואף את כתבי הקודש יכולה אני לאבד.
ואם האבד את לחמי הרוחני
מוכרחה אני לרדת שחת, אני מריח את המות.
ואם אלבוש התכריכים
איה הבטחותיך, דיבורך הקדושים
שדברת בעבר על ידי נביאך
שאתה, אותי — כנסת ישראל לא נתת גט כריתות?
מנביאך הייתי שומע בעבר דברים של אושר,
ששמשי עוד יזרח, עוד יאיר.
בורא, אבי! זכור דיבורך.
שנים ארוכות תחונן לַתלמוד.
דמעותי ודאי לא יתייבשו

ביז דו וועסט פון הויבן הימל צו מיר אראפקוקן.
ביז דו ג' וועסט אננעמען מיין הייסע קלאגע
און דו וועסט אויסבעסערן מיין ביטערע לאגע.
ווי אלע מאל אין מיינע צרות וועסטו נעמען אטייל
און וועסט ענפערן דיין געטרייע כנסת ישראל.

המסך יורד

מחזה ה'

המסך הורם. על הבמה יראה קבר. עליו מצבת שיש ובה חקוק: "פה נקבר הגאון הצדיק רשכבה"ג ר' חיים זצוק"ל' הנצי"ב הולך לשפוך שיחו אצל קבר זקנו הגאון ר"ח זצ"ל.

הנצי"ב לעצמו:
אז איך זעה די ישיבה פארמאכט שטארבט מיין יעדער אבר
איך וועל גיין מתפלל זיין ביי זיידנס קבר.

תרגום חופשי

עד שמלמעלה, מן השמים, עלי תשקיף
עד שאתה, בוראי, תקבל יללותי,
ותשפר מצבי המר
כמו שמעולם היית נוטל חלק בצרותי
ותענה לידידיך — כנסת ישראל.

המסך יורד

מחזה ה'

המסך הורם. על הבמה יראה קבר. עליו מצבת שיש ובה חקוק: "פה נקבר הגאון הצדיק רשכבה"ג ר' חיים זצוק"ל' הנצי"ב הולך לשפוך שיחו אצל קבר זקנו הגאון ר"ח זצ"ל.

הנצי"ב לעצמו:
כשאני רואה את הישיבה סגורה, מתים אצלי כל אברי.
הולך אני להתפלל אצל קברו של סבי.



קבר רבינו חיים מוואלאז'ין



בקרבו אל הקבר:
אט דא וועל איך מיט מיינע טרערן זיין קבר באגיסן
כוועל עם בעטן זאל ער גיין זיין ישיבה אפשליסן.

נופל על הקבר:
הייליגער זיידע, איך שטער היינט אייער רוה
מיט אשלעכטע בשורה אז אייער ישיבה אָי, איז צו,
אין אייער ישיבה איז קיינער ניטא, סאיז שטיל געבליבן
פון די גמרות אין מיטן לערנען האט מען צוטריבן.
דער תלמוד פעהלט אין דער וועלט, טרוקן איז דער קוואל
עם שטייט אין געפאר די נשמה פון אונזער כלל.
אפן נאציאן, אף זיין גייסט קען אנוואקסן שימל —
גייט זע, זיידע, בעטן תחנונים בא ג' אין הימל.
גייט צום פרגוד, פאלט פאר ג', פאר זיין שטול
מאכט זיידע מיט אייערע טרערן די טרערן — מאס פול.
דערציילט דעם גאון, וועקט אוף משה'ן, זאלן זיי בעטן

תרגום חופשי

בקרבו אל הקבר:
כאן, אשפוך את דמעתי, על הקבר.
אבקש ממנו שילך אל ישיבתו לפתחו.

נופל על הקבר:
סבא הקדוש, מפריע אני היום את מנוחתכם
עם בשורה רעה, שישיבתכם, אוי, סגורה
בישיבתכם אין אף אחד בנמצא, שממה שם
באמצע לימוד הגמרא נזרקו תלמידיה.
התלמוד חסר בעולם, יבש המעיין,
נשמתינו בסכנה,
על עמינו על רוחו יכול לצמוח עובש —
לכו נא, סבא, לבקש רחמים אל ה' שבשמים.
לכו אל הפרגוד, הפילו עצמכם לפני ה', לפני כסאו
עשו, סבא, עם דמעותיכם, דמעות במידה גדושה.
ספרו להגאון, תעירו את משה, שיבקשו

וועקט די אבות, זיי וועלן געוויס אונז קענען רעטן.
די ישיבה, וואס איר האט געהאפט: זי וועט אייביג שטיין,
איז געשלאסן און פארזיגלט, מקאן ניט אריינגיין.
דערוועקט אזכות פאר כנסת ישראל, זי איז מיט צרות זאט,
בעט פאר תורה, מיט אייערע טרערן שוויינקט אפ דעם פעצאט.
איך בין שוואך, איך וויס שיין ניט וואס צו טאן
ווי נאך אמאל אופצוהייבן די הויליגע פאן.

מניח מפתח על הקבר:
גייט הוילט אויס דעם אידנס הערץ, די אידישע קאפ
נאט אייך די שליסל פון אייער ישיבה גייט שליסט איר אפ.
שלאפט ניט, זוידע, אייער ישיבה איז דאך פארמאכט.
אי, מיינע כחות ענדיגן זייך, איך בלייב און אונמא...

נופל מתעלף
המסך נופל

תרגום חופשי

תעירו את האבות, הם בוודאי יוכלו להציל.
הישיבה שקיוויתם: שתעמוד לעולם,
נעולה, וחתומה, אי אפשר להיכנס.
תעירו זכות עבור כנסת ישראל, היא כבר שבעה מצרות.
תבקשו עבור התורה, תשטפו בדמעותיכם את הגזירה.
אני חלש, אנני יודע כבר מה לעשות
איך להרים שוב את הדגל הקדוש.

מניח מפתח על הקבר:
לכו רפו לבבות ישראל, ראשיהם,
קחו המפתח של ישיבתכם, לכו פיתחוהו.
אל תישנו, סבא, ישיבתכם הרי נעולה
אוי, כוחותי אוזלים, אני מתע...

נופל מתעלף
המסך נופל

המסך הורם. על הבמה שוכב הנצי"ב בעילוף. אליהו הנביא משיב נפשו ומעיר אזנו לשמוע תנחומי שמים אשר ישמעו בבת קול.

אליהו להנצי"ב:

שטיי אוף, געטליכער מאן — זיין נחמה דורך אבת קול
שטיי אוף פון אונמאכט, וועסטו באלד הערן.
אנחמה פון ג' שטיי אוף שטארק זיך
האב איך דיר געבראכט. זאל דיר ניט זיין שווער
ער האט געזעהן הערן ג' שטימע,
דיינע הייסע טרערן שטארק זיך און הער.

הנצי"ב הקיץ מביט סביבו ושואל:

ווער שטייט דא נעבן מיר?

אליהו:

איך אליהו הנביא בין נעבן דיר!

בת קול:

קודשא בריך הוא, אורייתא וישראל חד הוא!

תרגום חופשי

המסך הורם. על הבמה שוכב הנצי"ב בעילוף. אליהו הנביא משיב נפשו ומעיר אזנו לשמוע תנחומי שמים אשר ישמעו בבת קול.

אליהו להנצי"ב:

התעורר איש אלוקים — נחמתו ע"י בת קול
התעורר מהתעלפותך. תשמע תיכף.
נחמה מה' התעורר התחזק,
הבאתי לך. שלא יהא כבד עליך
הוא ראה לשמוע קולו של ה',
דמעותיך החמים. התחזק ושמע.

הנצי"ב הקיץ מביט סביבו ושואל:

מי עומד סמוך אלי?

אליהו:

אני אליהו הנביא סמוך אליך!

בת קול:

קודשא בריך הוא, אורייתא וישראל חד הוא!

הנצי"ב:

וועמעס שטימע דונערט — דערמאנט דעם יוצר הכל?

אליהו:

אגעטליכע שטיימע:
אבת קול.
אנחמה בריינגט זי
פון הימל הויך
פאר תורה, תלמוד, כנסת ישראל

און פאר דיר אויך,
און איך אליהו
דער אידישער פראפעט,
בין געשיקט ערקלערן
וואס דער בת קול ראט.

אליהו לכנסת ישראל:

כנסת ישראל באטראכט
וואס איז דאס אזיינס:
אז ג', תורה און דו
זיינען אלע איינס
די הייליגע ווערטער

באטראכט נאר גוט
געפינסטו נחמה
צו הויבן דיין מוט.
שרעק זיך ניט
דארפסט ניט זארגן,

תרגום חופשי

הנצי"ב:

קולו של מי רועם — מזכיר, את יוצר הכל?

אליהו:

קול אלוקי:
של בת קול,
מביאה נחמה
מגבוה משמים
עבור התורה, תלמוד, כנסת ישראל,

וגם עבורך.
ואני אליהו
המליץ של ישראל
נשלחתי להבינך
דבר הבת קול,

אליהו לכנסת ישראל:

כנסת ישראל, התבונן
במצבך:
שה', תורה ואתה,
הכל חד.
במילים הקדושות האלו

התבונן היטב
ותמצא נחמה,
ויתרומם המוראל שלך.
אל תפחד,
אינך צריך לדאוג

פיר דיין עתיד
פיר דיין מארגן
ביסט איינס מיט ג'
אן עם פארבינדן
איז אעוויגע ליכט
אין דיר אנגעצונגן
ביסט איינס מיט תורה
זי איז דיין פאן
קאן דער טויט
דיר גארניסט טאן.
ווייל תורה איז איינס
מיט ג' אליין
און זי קאן עוויג
ניט אונטערגיין,
און אז תורה איז עוויג
טו פארשטיי דערפון

אז עוויג מוז זיין
תלמוד איהר זון.
האסט דען געזעהן
געהערט ביז אצינד
פון אעוויגע מוטער
אשטערבליכן קינד?
און אז דו וועסט
זיי ניט פארלירן
מוזסו ווי זיי
עוויג עקזעסטירן.
און דיין וועג
וועלן זיי דיר היטן
זאלסט קומען צום ציל
ניט בלייבן אין מיטן
אלע געטליכע הבטחות
מוזן מקוים ווערן

תרגום חופשי

עבור עתידך
על יום המחר.
אתה ביחד עם ה',
מחובר אליו.
נר תמיד
דלוק בך.
אתה אחד עם התורה,
היא דגלך.
משום כך המות
לא יוכל לעשות לך מאומה
משום שהתורה אחד
עם ה' עצמו
והיא לעולם
לא תמוט,
וכשם התורה ניצחית,
תבין מזה

שלעולם יתקיים
התלמוד הזה.
וכי ראית
או שמעת עד עתה
שאמא נצחית
בנה מת?
ואם אתה
לא מאבד אותם
אז אתה כמוהם
תתקיים לעד.
בדרכך
הם ישמרו עליך
שתגיע למטרה,
לא להישאר באמצע.
כל ההבטחות האלוקית
מוכרחים להתקיים,

ג׳ ביי זיין שטול
האט געטאן שווערן.
טראג זע מיט געדולד,

סאיז ביז אצייט,
דיין העלער טאג
איז שיין ניט ווייט!

אליהו להנצי״ב:

און דו ג׳ מאן
באטראכט די ריידּ
און סהר שיין אויס
דיין טרויער קלייד.
שרעק זיך ניט
פארן קיום פון כלל
ג׳ האט געעפנט
אאנדער קוואל,
ער וועט פאר אידן
חיים צושטעלן
ווי לאנג דיין ישיבה

וועט זיי פעהלן,
און אז ג׳
וועט איהר אפשליסן
וועלן דאן ביידע
חיים טובים פליסן,
זיי וועלן ערפילן
די כחות וואס פעהלט
און וועלן פארטרייבן
פון נאציאן די קעלט.
זיי וועלן אופוועקן
ווי אמאל זיין געפיהל

תרגום חופשי

ה׳ בכסאו
נשבע.
שא איפוא בסבלנות,

זה רק זמני,
ימיך הבהיר
כבר אינו רחוק!

אליהו להנצי״ב:

ואתה איש האלוקי
התבונן בדברים,
והפשט מיד
בגדיך — בגדי האבלות.
אל תפחד
על קיום הכלל,
ה׳ פתח
מעיין אחר, (ישיבת טלז)
הוא (המעיין) לישראל
יעמיד חיים
כל זמן שישיבתך

תחסר להם.
וכשה׳
יוריד הסגרו
אז שניהם
יפיצו חיים טובים,
הם ימלאו
את הכוחות החסרים
והם יבריחו
את הקרירות מהעם,
הם יעירו
כבעבר, הרגשותיו הנעלים,

און וועלן עם פירן
צו זיין הויכן ציל.
יעצט נעם ג' ברכה
געגעבן ברוחו הנדיבה.
די געטליכע הצלחה

פאר טעלזער ישיבה
גיב איר אפ
אין ג' נאמען אליין,
און איך אליהו
וועל זאגן אמן!

המקהלה: אמן, אמן, אמן!!!

תרגום חופשי

וינהיגו אותו
אל מטרתו הנעלה.
עתה, קח ברכת ה'
אשר ניתן ברוחו הנדיבה
להצלחה אלוקית

עבור ישיבת טלז,
תן אתה (את הברכה) עבורה,
בשמו של הקב"ה עצמו,
ואני אליהו
יענה אמן.

המקהלה: אמן, אמן, אמן!!!



ישיבת טלז

"נצוצי חמה"

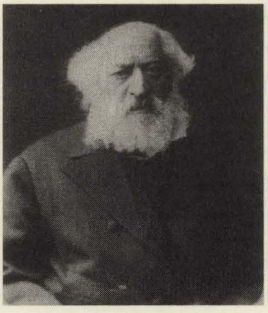
כאמור, הנצ"ב הביע תקותו שהישיבה עוד תפתח שוב. וכך אנו קוראים במכתבו אל רבי אליהו אהרן מיליקובסקי כחודשיים לאחר סגירת הישיבה:

ב"ה יום ב' כ"ב אדר תרב"ן לפ"ח

יציץ ופרח, וכאור בקר יזרח, כבוד ידיד ה' וידי"נ הרב הג' חריף ובקי אור הברק, שפתותיו שושנים, סברותיו כנים, כש"ת מ' אלי' אהרן נ"י אב"ד גראיעווא.

מכתבו מן ט"ז דנא הגיעני בשעה זו, והנה בדבר השאלה, סברותיו בנויות על דרכי הוראה, ואני אוסיף... ממה שקרני, היינו שהישיבה הק' היא סגורה. אמנם **תקותנו במקוה ישראל ה' שתהיה נפתחת אי"ה** ויהי שם ה' מבורך שברבים הם עמנו "בע"מ פ"ב" (בעיר מלוכה פטרבורג), אשר משתדלים בזה[1]. אבל נגזר עלי ועל בני וחתני הגאונים לצאת מכל גו' (גוברעניע) וילנא על שלש שנים, ובני וחתני כבר יצאו לשלום. ולי מחמת זקנותי נתן לי זמן חודש או חדשיים. ובאמת אומר לידיד נפשי שאם לא הייתי בע"ח (ע"ח הישיבה) **הייתי יוצא אחר החג לארצנו הקדושה ולנוח שם אחרי נשאי משא הישיבה הק' שלשים ושמונה שנה, ולמות שם על קבר אבי זצ"ל בירושלים תוב"ב, כדבר ברזילי הגלעדי לדוד,** אבל החובות שאני חייב... מוכרחני לעזוב את אשתי ובני שי', ולהיות גולה ולקבץ בע"ה ולסלק, וכ"ז מעכר רוחי וראשי סחרחר...

וה' יהיה עמו וירום שמו ויברך טעמו. והנני ידידו מוקירו ומכבדו.
נפתלי צבי יהודא ברלין.



רבי יצחק אלחנן (בזקנותו)

1) ב"תולדות יצחק" מביא בפרק המתאר דברי ימיו האחרונים של רבי יצחק אלחנן ספקטור מקאוונא כדלהלן: ביום השבת תרומה ר"ח אדר תרנ"ו, החל להרגיש חלישות יתירה על המידה שהורגל בה, אך לא שת לבו לזאת. יום ב' ג' אדר בא אליו אחד ידידיו רב גדול מפורסם להתייעץ עמו בדבר הצעה נכבדה לתקומת ישיבת וואלאז'ין ברשיון הממשלה, ורבנו התחזק לערוך מכתבים למיודעיו בספ"ב. ואף כי הרגיש חלישות רבה מאוד, בכ"ז, מפני יקרת הענין הזה וקדושתו התאמץ לכתוב בעצמו בכתב ידו החל וכלה וכו' וכו'.

"זריחה"

ואמנם, כעבור שנתיים ימים נפתחה שוב הישיבה, וגדולי ישראל יצאו בקריאה: **"בתוך בני עמנו נשמע מארבע כנפות הארץ, להשיב שבות וואלאז'ין, השרידה היחידה אשר אחת היא לאמה כנסת ישראל"** – נאום הגאונים רבי ירוחם יהודה ליב, "הגדול ממינסק" והגאון רבי אליהו חיים מייזל מלודז'.

אך קדמה לה השתדלות נמרצה מצד העסקנים והמקורבים למלכות. וכן קדמה לה, עוד קבוצת אברכים שהצטרפה לאברכי "ברודסקי", ביחד נמנו כשלשים אברכים, קבוצה שניה זו של האברכים נשלחו מטעם חברת "תומכי תורה" שבמינסק שבראשה עמד רבי אברהם גרשון ברנר, כדי לבסס יותר את הגרעין התלמודי המחודש בוואלאז'ין ובמשך הזמן תוחזר העטרה ליושנה.

שתי קבוצות האברכים אשר ביניהם היו גדולי תורה ידועים, סייעו בהרבה להרמת קרנה של וואלאז'ין מחדש והתחילו לנסוע שמה אברכים אחרים שלא היו זקוקים לתקציב הישיבה, ואף בני אמידים ששלמו ממיטב כספם לבני ישיבה מעולים שידריכום בלמוד. בין הלומדים אז נמנה רבי ישראל אבא ציטרון חתנו של הרגטשובער שהיה אח"כ רבה של פתח תקוה.

וביום ד' פרשת "אחרי" תרנ"ד נפתחו שוב באופן רשמי שערי הישיבה. וכך אנו קוראים ב"המליץ": ...ישמעו רחוקים וישמחו וקרובים גיל יחגרו לקראת הבשורה הטובה אשר אנכי מבשר היום כי הבית שבו היתה הישיבה אשר היה סגור על מסגר זה שתי שנים וחצי נתפקד מרוב ימים וביום ג' פרשת "אחרי", באה פקודה משר הפלך אל פקיד עירנו, להסיר את החותם הצר אשר הושם על בית הישיבה זה כמה ולפתוח אותו.

פקיד עירנו שלח וקרא לכל נכבדי עירנו ויקרא באזניהם את הפקודה הזאת וזו תוכנה: **"הנני מצוה עליך פקיד עיר וואלאז'ין להסיר את החותם מעל פתח הישיבה ולפתוח דלתו לכל הרוצה להתפלל בו יבוא ויתפלל. גם למנות גבאים ומנהלים אשר ינהגו את הבית על פי עצתם ודעתם הטובה בסדר טוב ומשטר יפה ונאה".**

ומפני שהפקודה הזאת באה לפנות ערב לכן לא הספיקה השעה לפתוח את הבית הזה עד היום, הפתיחה ליום השני, וממחרת בבוקר השכם התאספו כל בני עירנו כקטן כגדול יחד לפני בית הפקיד והוא יצא אליהם ויחדיו הלכו לבית הישיבה ויסירו את החותם ואת המסגר אשר עליה וכל העם בא אל הבית. אחרי כן לקחו נכבדי עירנו ספר תורה בידיהם ועלו על הבמה והתפללו "מי שברך" בשלום הדר כבוד מלכותם הקיסר

והקיסרית יר"ה ובשלום כל משפחתו הרמה. ואחרי כן התפללו תפילת "הנותן תשועה". הרב הנכבד בן ציון שו"ב עלה על הבמה ויתפלל תפילת "אל מלא רחמים" בעבור הנשמה הטהורה של הרב הגאון הנצי"ב זצ"ל, וכל העם הרבה בבכיה על אשר לא זכה רבינו זצ"ל לראות בפתיחת הישיבה, ויתנדבו נדבות הגונות לדברים שבצדקה, ואחרי כן גמרו את ההלל הגדול והלכו לבתיהם לשלום.

כח רענן לקבוץ התלמודי המחודש בוואלאז'ין הוסיפה קבוצת הטלזאים. במשך הזמן נתווספו עוד יותר ספסלים בבית המדרש הזה מכל מיני תלמידים תורניים צעירים, עד שהגיע מספרם בקירוב למאתיים. שוטרי העיר ופקידי הרשות ידעו כמובן מרבוי התלמידים, אבל הסתפקו בהיתר הראשון שקבלו ממקום גבוה.

התחילה כבר לנסר שאלת משפיע רוחני ומנהל רשמי לקיבוץ המחודש הזה. שאלה זו נפתרה עם התמנותו של הגאון רבי רפאל שפירא, חתנו של הנצי"ב, לרב בוואלאז'ין, וכמובן גם לראש הישיבה של "עץ חיים" בוואלאז'ין.

מכתב רבי רפאל שפירא

מכתב רבי רפאל, דלהלן, הועתק מספר "שנות דור ודור" עמוד רב. ראויה לציון הפירמה שבראש הגליון, בה תארו של רבי רפאל אינו "ר"מ דוואלאז'ין" אלא "עובד עבודת התורה בוואלאז'ין". זאת משום שהשלטונות אישרו את פתיחת הישיבה שנית רק כבית כנסת ולא כישיבה. ואכן שמה הרשמי באותה תקופה היה "בית מדרש וספריה תורנית". האיסור אמנם לא נשמר למעשה, אולם רישומו נמצא על הטפסים הרשמיים.

ברכה לראש גבר מורם מעם, כבוד הרב החכם, בלשן וסופר, אשכול הכופר, איש המדע והתבונה, אוהב התורה והאמונה, כ"ש מפארים מוהר"ר אברהם אלי' ד"ר הרכבי שי'.

אחרי הברכה למעכ"ה שי'.

נדבתו הטהורה מאשתקד תר"ס לפ"ק חמשה רו"כ הגיענו. ראיתי דברי מעכ"ה שי', ביד המוכ"ז הרב הגדול הנכבד מו"ה שמואל שפירא שי', אודות בית אולפנא רבתא דפ"ק, הנאמרים בלבת אש דת הבוערת בלבו הנאמן לעם ד'

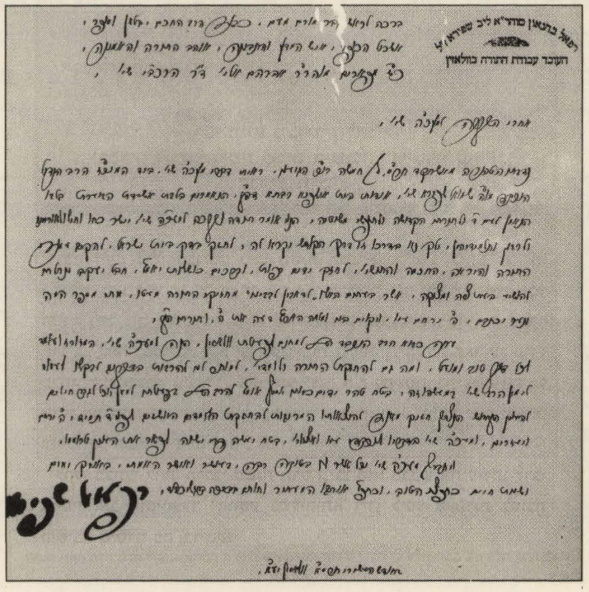
⇦

ולתורתו הקדושה ולתופשי משוטיה, הנני אומר תודה וברכה למעכ"ה שי', יישר כחו וחילו לאורייתא ולרבנן ותלמידיהון, ילך נא בדרכו זו דרך הקודש יקרא לה, לחזק בדק בית ישראל, להקים עמודי התורה והיראה, החכמה והתושי', לחזק ידים רפות, וברכים כושלות יאמץ, חבל יעקב ונחלתו להושיע בעת צרה ומצוקה, אשר בעתים האלו לדאבון לבבינו מחזיקי התורה מעטו, מתי מספר המה ונער יכתבם, ה' ירחם עמו, ויקוים בנו ומלאה הארץ דעה את ה', ותורתו הק'.

עתה כבוא הרב הנכבד הנ"ל למחנם לפעולת וולאזין, הנה למעכ"ה שי' המזורז ועומד לכל דבר טוב ומועיל, ומה גם להחזקת התורה ולומדי', למותר לנו להרבות בדברים לבקשו לעמוד לימין הרב שי' במעשהו זה, בטח טהר ידים כמותו יוסיף אומץ להרב הנ"ל בפעולתו למען יוכל לגבר חילים להענין הקדוש הנצרך חזוק מאוד להוצאותיו המרובות להחזקת הלומדים היושבים לפני ד' תמיד, ה' ירחם ויעזרינו, ומעכ"ה שי' בדבריו לנכבדי עמו ואצילי', בטח יעשה פרי ישוה לפאר את הענין ולרוממו.

ויתברך מעכ"ה שי' וכל אשר לו בטובה רבה, בעושר ואושר האמתי, באורך ימים ושנות חיים כחפצו הטוב, וכחפץ אוהבו המעתיר וחותם בברכה ברגשי כבוד

בחודש העשירי תרס"א וולאזין יע"א. **רפאל שפירא**



רבי רפאל לא השמיע שיעוריו באולם הישיבה כי אם בדירתו הפרטית. כנראה, משום גודל ענוותנותו ומשום כבודם של ראשי הישיבה הקודמים. שיעוריו אלה לא היו קבועים ביותר, והעיקר היה להכנס אליו ולשוחח אתו בדברי תורה. ביחוד היו מבקרים אותו האברכים שהתעתדו להיות רבנים בישראל, כדי להתמחות אצלו בעניני הוראה וגם חפצו בהיתר הוראה משלו. חדושי תורתו של רבי חיים הלוי סולובייצ'יק חתנו של רבי רפאל, מתקופתו שבוואלאז'ין וגם מבריסק דליטא הגיעו, כמובן, לישיבה גם בתקופה זו השניה, ובדרכו הוא בשיטת הלמודים נקטו גם כמה מתלמידי וואלאז'ין, שהרבה מהם היו לראשי הישיבות ברבות הימים.

רבי רפאל שפירא היה נושא בעול הישיבה והיה מסור לה בכל נפשו. למרות זקנתו ושקדנותו המופתית באהלה של תורה היה מנהל בכשרון רב גם מבחינה אדמיניסטרטיבית, מפקידה לפקידה, היה יוצא לדרך לשבועות אחדים לחזק מעמדה הכספי ע"י בקור בכמה ערים גדולות ועשירי ישראל היו נענים לו ברצון רב.

היה חביב על כל בני הישיבה, שהיה להם כאב מסור ונאמן, מבלה אתם בשיחה תורנית ופרטית והתענין בחייהם ובמצבם המיוחד. בימי החג מקבלים את פני רבם בביתו כמנהג וואלאז'ין מקדמת דנא. היה בא ומשתתף בחגיגות הפומביות שערכו התלמידים בישיבה בימי חג ומועד וביחוד בימי שמחת בית השואבה.

צביונה של ישיבת וואלאז'ין נשאר גם בימי רבי רפאל לפי צורתה הקודמת הותיקה. במובן זה היה רבי רפאל מקפיד אפילו יותר מקודמיו. כשהיו באים אליו לפעמים בדרישה של איזה תקון וחדוש בישיבה, היתה תשובתו "כמו שקבלתי מאבותי, כך רצוני למסור לדור יבא". הוא חשב את עצמו כשומר פקדון ולא עוד.

סמלה של הישיבה – שקידה, היתה גם בתקופה זו – תקופת רבי רפאל.

סיפר רבי אריה לוין תלמיד הישיבה באותה תקופה. כי כ"כ היתה רבה ההתמדה עד שנאלצו התלמידים לקחת הגמרא לאכסנייתם בתום כל סדר, לבל יאלצו בשובם לחפש אחריה. לבושה ולכלימה היה לבוא להיכל הישיבה ולהתחיל לתור אחר גמרא אבודה.

והגאון רבי ליפא ראקאוו, תלמיד התקופה, מספר ברשימותיו בספרו "ילקוט שיעורים": הזכרונות העולים מהזמן הנעים, מימים עברו בוואלאז'ין. תקופה של חמש שנים שחייתי באוירה שאי אפשר להעלותה על הכתב, שהיתה מלאה אהבת התורה. כשאני נזכר בוואלאז'ין אני חושב שכל מה שנשאר היום בתורה, כאין וכאפס הוא, מחמת ירידת התורה. העונג הרוחני לחשוב בתורה או לשוחח בלימוד, להקשות קושיא, לשמוע תירוץ טוב, או "לשיטתו", השגה עצומה על איזה אחרון, או סתירה בראשון, אלו

תפסו את כל המח. כך שעם התורה היו נרדמים, ומהתורה היו חולמים חלומות נעימים, ועם התורה היו מתעוררים. כרגיל אירע כמה פעמים שהרבה שעות היו חושבים על קושיא והערה עד שנמצא יישוב מספיק, וכמה גדלה אז השמחה. עבודה עיקרית היתה הישרות וההודאה על האמת, לא כמו אותם בעלי גאוה שקושייתם צריכה להשאר בלא תירוץ. במיוחד המתמיד היה מאושר לשמוע משהו חדש. כמובן שהיו גם בחורים שעסקו בפוליטיק שגם הם רצו לומר משהו, אך בוואלאז'ין המתמידים תפסו מקום נכבד בראש, כי הכל צריכים למרי חיטייא. כמו שאמר הנצי"ב על הגאון רבי יצחק אלחנן זצ"ל, שמשום שהיה המתמיד הכי גדול לכן היה ל"המשיב" הגדול, אף שהיו עוד בעלי כשרון. שכשרון הוא מתנה מהשמים, לעומת זה ההתמדה היא עבודה עצמית עם סייעתא דשמיא. והמתמיד מסוגל יותר למדות טובות, כי הוא עובד על עצמו...

והרב יוסף סגל הלוי בספרו חזון יוסף מתאר תקופה זו:

"וזכורני שבימי עלומי כשלמדתי תורה בישיבת וואלאז'ין במשך של שנים אחדות, בזמנו של הגאון הצדיק, מרן ר' רפאל זצ"ל – אז לא היינו זקוקים לספרי יראה ומוסר, כדי לזכות במידות אלו, כי מורנו ורבנו זה, בתורתו וצדקותו, שימש לנו כמעין ספר תורה חי, ספר שהכל בו. תמימותו והתלהבותו הגדולה, הן בעצמן לימדו אותנו דרכי היראה והמוסר.

ומי שלא ראה את התמדתו הגדולה של הגאון ר' רפאל זצ"ל, אינו יודע התמדה בתורה מהי. אין לתאר את מסירות נפשו לתורה וצידקתו האמיתית. כל בחור ואברך מתלמידי הישיבה היו אהובים עליו ויקרים, מעין אהבת אבות לבניהם יחידיהם.

רובם של בני הישיבה שנמצאו אז בישיבת וואלאז'ין היו נוהגים ללמוד במשך של שמונה עשרה שעות בכל יום ויום, וקול התורה לא נדם בישיבה אף לרגע, כי מדי לילה ולילה נמצאו תלמידים שלמדו "משמר" במשך הלילה, ואפילו בליל פסח, ליל הסדר, לא נפסק "משמר" הלומדים בישיבה, ואחרי ש"משמר" אחד גמר לערוך את הסדר של פסח, הם באו מיד לישיבה, להחליף את חבריהם שלמדו עד עכשיו, כדי שיוכלו לערוך גם הם את הסדר. גם במוצאי יום הכיפורים, עם תום תפילת ערבית, היו מספר תלמידים נשארים בישיבה ללמוד, ולא היו הולכים למעונותיהם להפסיק את תעניתם, עד שהיו באים חבריהם, שכבר הפסיקו את תעניתם, לישיבה כדי להחליפם. וכך הגו בני הישיבה בתורה יום ולילה, מבלי שייפסק קול התורה בישיבה אף לרגע".

הרב ריף סיפר שרבי רפאל נהג שהיה נשכב אחה"צ לשלוש שעות בערך ובלילה רוב הלילות היה לומד כל הלילה בלא שינה כלל ולפעמים היה נשכב לשעה. והגרמ"י

ליפקוביץ שליט"א מספר ששמע מהשוחט דוואלאזין שרבי רפאל היה מדבר בלימוד כל בזמן שינתו, ומי שהיה בחדר הסמוך היה נראה לו שהוא ער ולומד. וכן סיפר הגר"פ זליבנסקי שכשנשאל הרב ריף על מנהגו של ר' רפאל בענין השינה בגמר הסדר בליל פסח, ענה, מה שאלה היא זו, וכי בכל לילות השנה כן היה ישן?!...

בשנת תרע"ב קרא רבי רפאל לבנו רבי יעקב – ששימש עד כה כרב ואב"ד ריבאנישוק שליד דווינסק – שיבוא לישיבה להיות לו לאחיעזר ולאחיסמך הן בהגדת שיעורים והן בהשגחה. הוא, מסר שיעורים קבועים בישיבה בהסברה נפלאה שמשכו את לב התלמידים.

המלחמה העולמית הראשונה בשנת תרע"ד פגעה בישיבת וואלאז'ין כמו בשאר הישיבות, ותלמידי הישיבה התפזרו לכל עבר. גם ראש הישיבה רבי רפאל ובנו רבי יעקב העתיקו דירתם למינסק ששם התגורר באותו זמן חתנו של רבי רפאל – הגר"ח מבריסק.

כשהיה מוכן כבר לחזור לוואלאז'ין כשוך המלחמה, נפטר רבי רפאל, ביום כ"ג אדר תרפ"א. טרם פטירתו ציווה לבנו רבי יעקב לשוב לוואלאז'ין ולפתוח את שערי הישיבה מחדש. לפני פתיחת הישיבה מחדש, הועלה הרעיון לצרף לרבי יעקב את רבי משה סאלוויצ'יק רבה של רוסייני בנו של הגר"ח מבריסק, למשנה ראש הישיבה, אך רעיון זה לא יצא לפועל.

ר' יצחק ריבקינד כתב על רבי רפאל שפירא מאמר הערכה ב"העברי" כ"ה ניסן תרפ"א:

הרב הגאון ר' רפאל שפירא זצ"ל:
(אחרון לתקופה)

אחד אחד הולכים מאיתנו המוהיקנים האחרונים גאוני הדור, נושאי דגל התורה, מאורי היהדות, אצילי הרוח, טהורי הלב, צנועי החיים, ענוי נפש וסמלי המוסר.

בשנות רעה, בשנות מלחמת עולם, חורבנות ומהפכות נצח, נאספו צדיקי דורנו, פקעו מיתרי לבות גדולינו ורבותינו. גדולה היא הרשימה, רשימת הנפטרים ואבידות האישים הגאוניים, קדושים וטהורים, ארזי התורה במשך התקופה האחרונה. ואבידתם היא לא רק אבידת חלק העם, לומדי התורה, כי אם אבידת כל העם כולו, בהיותם שומרי נחלת העם, נושאי תורת ישראל ורוחו. היוצרים בעצם היותם, המשפיעים – בישותם ושחייהם – הם שירת נפש ארוכה של אמונה וטוהר, נשגב ונאצל, הוד וקדושה, תפארת וגדולה, הזורעים מסביבם ככוכבים אור צנוע, אור קודש.

ולאותה רשימת האבדות הגדולות נוספה בימים האחרונים עוד אחת. ממינסק הגיעה הבשורה המעציבה, כי רבנו הזקן, ראש ישיבת וואלאז'ין בתקופתה האחרונה, רבי רפאל שפירא איננו! ושוב אנו מבכים אבידה בלתי חוזרת, עומדים בהרכנת ראש לפני קבר חדש, גדול וקדוש, קברו של צדיק הדור, תמים הדור ופרוש הדור.

בפטירת רבנו המנוח אנו, תלמידיו בני דור יתום, מבכים לא רק אבידת אישיות מיוחדת ומצויינת בין גדולי זמננו וגאוניו, כי אם מרגישים בהסתלקותו כאב משנה, בראותנו בה הפסקת שלשלת הזהב של הדינסטיה הוואלאז'ינית, שנמשכה כחמשה דורות שלימים. נגדע הנצר האחרון בגזע עתיק ב"עץ החיים"...

רק מרחק זמני של מאה שנה מפריד בין היוצר הראשון והגומר האחרון, ושנת פטירתו של האחרון היא גם כן שנת מלאות מאה שנה לפטירתו של הראשון. אולם החוט, שקשר את שני יובלות השנים, היה חוט אחד, חוט וואלאז'ני מיוחד שנמשך ונארג דרך דורות אלה בלי הפסק ובלי שינוי הצבע, הגון והסוג.

בדמותו הרוחנית, בישותו המוסרית, היה רבנו המנוח היורש הרוחני הנאמן של אבותיו שקדמוהו, היה חוליה מתאימה בשלשלת הזהב של "בית הרב".

באישיותו של רבי רפאל התגשמה היהדות הליטאית בצורתה המעשית בשלמות מוחלטת, בא לידי התגלות השקפת עולמו של בית המדרש הוואלאז'יני, יציר רוחו ופרי המחשבה של בעל "נפש החיים", שעיקר העיקרים ומרכז הכובד של השקפה זו הוא: תורת ישראל "שרק היא הנותנת השפע, חיות וקדושה ואור לכל העולמות מטעם שהיא למעלה מכולם" ("נפש החיים", שער ד', פרק כ"ו). התורה הקדושה נקראה עץ חיים, אילנא דחיי, שרק אותה העת שהאדם אחוז באהבתה ועוסק ומהגה בה בקביעות, אז הוא חי החיים האמיתיים העליונים, קשור ודבוק כביכול בחי העולמים יתברך שמו, דקב"ה ואורייתא חד" ("נפש החיים", שער ד', פרק ל"ג).

וכאן אולי סוד עצם התיסדות הישיבה, מקור הדביקות ומסירות הנפש של ראשיה לתלמוד תורה, חידת התמדתם המופתית והשקידה הוואלאז'ינית...

וכל ימי חיי רבנו היו חיים של לימוד, מוקדשים לגירסא, לקיים מה שנאמר "והגית בה יומם ולילה". הוא לא הגיע אמנם, למדרגת פרסומו של חותנו הנצי"ב, בעל "ספל המים" ונר השעוה הדבוק בין אצבעותיו, ולא רק מפני שהיה בטבעו נחבא אל הכלים בין כל גדולי זמננו, אלא גם בהיותו נבדל מחותנו בתכונותיו הנפשיות, מזגו, כשרונותיו, מרצו ורצונו.

הנצי"ב היה לכל לראש, ראש ישיבה מופתי, כאילו לכך נוצר. ורבי רפאל יותר משהיה ראש ישיבה – בין בתקופת ה"זוגות", בהיותו ר"מ ביחד עם חותנו בשנות תר"ל – תרמ"א (1870-1881) ובין שהיה לבדו ראש ישיבה בתקופה האחרונה – היה הוא בעצמו, באישיותו, הטיפוס של בן הישיבה הנצחי, הגאון ה"מתמיד".

דור ודור וראשי ישיבה שלו. ובישיבת וואלאז'ין היו במשך ימי קיומה רמ"ם הרבה, ולא עוד אלא כמעט מימות יסוד הישיבה עד סגירתה בשנת תרנ"ב היו ראשיה, מלבד בהפסקות קטנות, זוגות זוגות: רבי חיים וחתנו רבי הלל, רבי איצלה וחתנו רבי אליעזר יצחק, הנצי"ב ורבי יוסף דובער, הנצי"ב ורבי רפאל ואחר כך רבי חיים מבריסק, רבי חיים ברלין, ולכל אישיות ואישיות כח השפעה מאחד, שהאצילה על המוסד מרוחה, נשמתה, מיפעת מוסריותה. ורבי רפאל היה ראש ישיבה מיוחד במינו. הוא היה "העובד".

ואותה הכתובת שעל גבי גליונות מכתביו: "עובד עבודת התורה בוואלאז'ין" מציינת באמת את אופיו הנפשי, יסוד ישותו ומהותו הרוחנית גם באישיותו, במראהו החיצוני, עושה רושם של "עובד עבודת התורה". "תורה ועבודה" הנוסח המקובל, "עבודת התורה", הנוסח המחודש על ידי רבי רפאל.

גם חידושי תורתו המקוריים חידושי ל"שיטתו", יש בהם יותר מיצירת העובד מזה של היוצר. היצירה היא עצם הצורה, מקורי הוא הנוסח והפנים כולו עבודה. בכלל היו אופני לימודיו מתאימים רק במידה ל"שיטתו" מעין חריפות בקיאותית, עמקות כמותית ולא ידועה להנוסח המקובל, להסגנון הוואלאז'יני. יש בחידושי איכותית פשטות של "סיני", אבל קבלת הלימוד הוואלאז"ינית העיקרית, היסודית, היא שיטת הגר"א, הישרנות הביקרתית, המקור כשהוא לעצמו, בתוך מעין היצירה, גילוי הגאונות בפשטות. נאמן לשיטה זו היה הנצי"ב, ראש הישיבה היוצר, מי שהיה מורה, מחנך, מדריך, מנהיג וַדַּבָּר. תקופתו של רבי רפאל היתה רק המשכת הטרדיציה, מסורת אבות, שמירה על הקיים, על ה"יש", אבל לא היה בה לא משום יצירה והתחדשות ולא משום התפתחות והתקדמות. הוא היה השומר הנאמן של אוצר אבותיו, יציר רוחם ונפשם – ה"ישיבה", אבל חשב עצמו כשומר פקדון ולא יותר. וכשהיו באים אליו בדרישה של איזה תיקון, חידוש, היתה תשובתו: "כמו שקיבלתי מאבותי כך רצוני למסור לדור יבוא". תשובה זו מסמנת לנו את תכונתו המשמרת בכלל, גם את רבי רפאל המשתמש עד אחרית ימיו בנוצת אוז...

באחת עלה על כל גדולי זמננו – בתמותו. הוא היה באמת תמים הדור. בתמותו היה משום יופי הנשמה, טוהר הנפש והלב. ביותר היה בולט קו התמימות שבאישיותו בשעת שחוק. הוא היה אוהב לשחוק. ומימי לא ראיתי שחוק תמים כשחוקו של רבנו המנוח.

אפיזודות אחדות אופיניות הן לתומתו. מספרים, כי ביום חתונתה של ביתו עם רבי חיימק'ה היה רבי רפאל יושב לו בחדרו, כדרכו, ועסק בתורה. כל צרכי הנשואים וההכנות היו מוטלים על הנצ"ב ואשתו. הם טרחו והכינו כל צרכי החתונה. כשהגיע זמן החופה שלחו אחריו לבוא לכלולת בתו. והנה מרוב מהירות נתחלפו לו בשעת ההלבשה כפתורי מעילו. גנח ואמר: אוי, צער גידול בנים...

ושוב אפיזודה: פעם אחת, כשישב בביתו ועסק בתורה, רצה לסעוד את לבו, ואין איש מאנשי הבית. פשפש ומצא קדירה מלאה זרעונים, הנראים כפולים – מאכל החביב עליו. ברך, אכל ונהנה. כששבה הרבנית אמר לה: הפולים שבישלת היום ערבים מאד. אמרה לו הרבנית: הרי אלה היו שקדים! אם כן – ענה הרב – טעיתי וברכתי ברכה שלא במקומה...

בתרס"ט או תר"ע, זכורני, שמסרו אז בישיבה עוד אפיזודה אופינית, שעד כמה היא אמיתית או פרי דמיון בני הישיבה, אין בידי לבררה. על סדר היום עמדה שאלה חשובה, שהיתה זקוקה לחות דעתו של כל משתתף ומשתתף. שאלו את רבי רפאל: "רבי, וויהאלט איהר"? ענה בתמימות: "איך האלט אין דער מסכת, ביי דעם און דעם בלאט..."

כידוע היתה הישיבה פתוחה בימי רבי רפאל באופן אי לגלי. כעבור זמן אחרי הסגירה האחרונה, בימי הנצ"ב, עלה הדבר בהשתדלות מרובה לפתוח את הישיבה ברשיון הרשות, אבל רק בתור בית המדרש ולא בתור מוסד חינוכי. בתור בית מדרש התקיימה ה"ישיבה" במשך תקופתה האחרונה. שוטרי העיר ופקידי הרשות ידעו, כמובן, מקיומה, לא נעלמו מהם מאות הצעירים – התלמידים, שבאו מכל תפוצות הגולה, אבל הם קבלו שכר "לא יחרץ", כמנהג הימים ההם...

בקיץ תרע"ב בא מפקח הגליל לחקור ולדרוש את מעשי הישיבה. המפקח ביקר בבית הרב, ישב שעה קלה, חקר ושאל אותו. הרב לא היה זקוק לשפה הרוסית ובן ישיבה היה המליץ בינותם. בין שאר הדברים שאל המפקח: מדוע כה מרובים הבאים ללמוד בוואלאז'ין? ציוה הרב לענות לו: שכל הלומד בוואלאז'ין הברכה מצויה בתלמודו.

כאלה רבות הן שיחות החולין של רבי רפאל, המוכיחות עד כמה גדולה היתה יופי תומתו.

רבי רפאל נולד בשנות התשעים למאה השישית למספרנו בסמרגון. עד שנת הט"ו לימי חייו התחנך אצל אביו הגאון המובהק רבי ליבל'ה קובנר. בגיל זה, בערך, לקח אותו הנצ"ב לחתן לבתו שרה ראשע ובהיותו סמוך על שולחן חותנו שם לילות כימים ללימוד התורה.

הנצ"ב ב"שאילתות" דרב אחאי גאון (בשנת תרכ"א) עם פרושו "העמק שאלה" מזכיר בפתח דברו ב"קדמת העמק" את חתנו בין העוזרים בעבודתו ש"הוא יושב עמדי בחבורה, כוחו יפה בתורה ודעתו ברה להתישב עמו בעמק הלכה ולבררה וגם הוא הוסיף כמה הגהות ברוב חקירה". ובהקדמתו לחלק השני, ויקרא, הוא מדגיש שוב את השתתפות חתנו ומפרט את עזרתו הרבה בסידור הספר, בעשית תיקונים ובשכלול הסגנון והלשון "וגם לתקן המעוות במקום אשר עיניו חזו מישרים והשכיל על דבר שיהא מובן גם לאחרים", מלבד ההוספות הרבות, חידושי תורה, הגהות והערות, שבאו ממנו בכל החלקים. ובשעת הדפסת ספרו של הנצ"ב היה עוד צעיר לימים. בעת ההיא מתה עליו אשת נעוריו הראשונה ובשנת תרכ"ה נשא לו לאשה את בת הנצ"ב דרייזיל, שראה עמה חיים עד לפני שנתיים, כשמתה עליו בנדודיהם האחרונים במינסק.

בשעת תר"ל נתמנה לר"מ, מישנה לחותנו הנצ"ב, במקומו של המנוח ר' יוסף דובער סולובייצי'ק, שנתקבל לרב בסלוצק. במשרה זו כיהן כעשר שנים עד שנת תרמ"א, שאז עלה על כסא הרבנות בנובואלכסנדרובסק, ומשנת תרמ"ו בבוברויסק. לממלא מקומו בתור ר"מ נתמנה חתנו רבי חיים סולובייצ'יק. ומספרים הלצה ידועה בשם רבי רפאל, שאמר פעם להנצ"ב: יפה כוחו של חתני (ר' חיים) מכוחו של חתנך (כיוון על עצמו).

בשנת תרנ"ט נתקבל לאב"ד ור"מ בישיבת וואלאז'ין, אחרי שעלה בעמל רב לפתוח שוב את הישיבה, להחזיר את התורה על אכסניה שלה. "שיעור" היה משמיע לעתים רחוקות וזה רק בביתו, כי בישיבה אסור היה מטעם החוק. אולם בני הישיבה היו באים לביתו, נושאים ונותנים עמו בדברי תורה והלכה. ביחוד היו מרבים לבקר אצלו האברכים, שהתעתדו להיות רבנים וחפצו בסמיכת הרב. ולמרות זקנותו המופלגת היה נושא בעול הישיבה. מפקידה לפקידה היה יוצא לדרך לשבועות אחדים לרגל עניני הישיבה לקבץ כספים ולחזק את מעמדה ומצבה.

בימי החג היו בני הישיבה מקבלים את פני רבם בביתו, כמנהג וואלאז'ין, בחגיגות הפומביות שערכו התלמידים בישיבה. ביחוד, ב"שמחת בית השואבה" היה בא ומשתתף עמהם. בני הישיבה היו חולקים לו כבוד גדול, ורקדו לכבודו.

הוא היה מתפלל רק בישיבה, ואם התפלל לפעמים בבית המדרש, עלה בגמר התפילה לישיבה לברכם בשלום. חדרו היה מואר כל הלילה והוא היה יושב ולומד, הוגה בתורה, או כותב חידוש. וכך חי רבנו הישיש את חייו הקדושים והשלווים עד שנת תרע"ד – שנת התפרצות מלחמת העולם הראשונה. אז גלה, הוא וביתו, והישיבה גלתה עמו. הם גלו לאותו המקום, ששם גלה אחרי סגירת ישיבת וואלאז'ין גם חותנו הנצ"ב, למינסק. מפני צוק העתים וכובד המלחמה היה עמו בגולה שם גם חתנו ר' חיים. וכך התחילה

מגילת הנדודים הנוראה ושנות הצער והיסורים. במינסק מתה הרבנית. אחר כך נפטר על פניו חתנו רבי חיים. בימים האחרונים ניסו, אמנם, לעודד את רוחו בתקוה של הקמת הישיבה ולהשיב את משכנו בוואלאז'ין – מקור חייו. אולם בין כה וכה שבה נשמתו הגדולה, הטהורה והקדושה לא־להי הרוחות והוא מצא את מנוחתו בעיר נודו. (ע"כ מאמר ריבקינד)

סיפר הגאון ר' צבי שפירא מירושלם נין רבי רפאל. ש[כמעט] מעולם לא חלה רבי רפאל בימי חייו, כי נהג בכל הליכותיו כדברי הרמב"ם בהל' דעות, וכהבטחת הרמב"ם שם. והוסיף הגר"פ זליבנסקי, שידוע במשפחה, שאף פטירתו לא היה כתוצאה ממחלה אלא היה הולך ונחלש. וסמוך ממש לפטירתו שמעו הסובבים אותו שחוזר ושונה הפסוק: כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך וגו' והסתלק מתוך פסוק זה. וכן סיפר שאמו, בתו הבכירה של ר' אריה בנו של רבי רפאל סיפרה לו שכשהיתה פעוטה נשפך עליה חלב רותח והיא בביתו של רבי רפאל ונכוותה קשות וציווה רבי רפאל שיפתחו את הארון הקודש שבישיבה ויזעקו בתפילה (אופרייסען) ושבה לה בשרה כמקודם והיה לנס!

סיפר הגאון ר' נפתלי ריף זצ"ל נכד רבי רפאל: באחד החינגאות של הקומוניסטים נכנס קומוניסט יהודי לישיבה וניגש לראש הישיבה רבי רפאל שפירא שהיה רכון על תלמודו, והתריס נגדו, הכיצד לומדים היום תמידים כסדרן הרי חג היום. באין ברירה קם רבי רפאל וסגר את הגמרא וירד לביתו.

כעבור זמן קצר באה אליו אשה אחת ודמעותיה על לחיה, ומספרת, שבנה (הקומוניסט הנ"ל) טבע בים ומאז הגיע אליה בחלום מספר פעמים ומבקש ממנה שתלך לרבי רפאל לבקש סליחתו, כי אין לו מנוחה עד שרבי רפאל יסלח לו על שפגע בכבודו.

ביום ח"י שבט תרפ"ב נפתחה הישיבה מחדש. וכך אנו קוראים בעתון "היינט" מיום כ"ו אדר תרפ"ב: בראש חודש התקיימה פתיחת הישיבה בבנין הגדול, שהיה מכיל בזמנו ארבע מאות בחורים. כל תושבי וואלאז'ין נאספו ובאו. כל חלונות בתי העיר היו מוארים בחגיגיות. בעינים דומעות דיבר הרב על השתלשלות הישיבה במשך מאה ושלוש עשרה השנה שעברו עליה מיום הווסדה. הוא סיפר, כי כאשר שכב אביו הגאון ר' רפאל ז"ל על ערש דוי, כפליט מרוסיה, שלחהו לוואלאז'ין וזירזהו לחדש את הישיבה. והוא הביא מאמר חז"ל, אשר מפני חשיבותו אנו מצטטים אותו כאן במלואו: בפרשת יתרו נאמר: "ומשה נגש אל הערפל וגו'", בפרשת משפטים נאמר:

"ויכסהו הענן ששת ימים". והגמרא במסכת יומא דף ד' אומרת על כך: "ויכסהו הענן – משה עלה בענן ונתכסה בענן ונתקדש בענן כדי לקבל את התורה בקדושה". ולכאורה קשה, שאצל הלוחות הראשונים היה משה צריך להכנה מרובה כזאת ולהתקדש במשך תקופה מסויימת, ואילו אצל הלוחות השניים נאמר: "וישכם משה בבקר ויעל אל הר סיני" ללא שום הכנות של התקדשות? אך יש לתרץ: כדי ליצור יצירה חדשה דרושות זכות גדולה ומידה יותר גדולה של קדושה, וכך היה אצל הלוחות הראשונים. אבל לאחר שהלוחות כבר נמסרו, אם כי בינתיים נשברו, כבר לא היה צורך בפעם השניה בכל ההכנות של ההתקדשות. כיוצא בזה גם אני בגשתי להקים את הישיבה הקדושה, אם כי אינני ראוי והגון לכך, אך מכיוון שהלוחות הראשונים כבר ניתנו, אבותי כבר הדליקו בבית הקדוש הזה את נר התמיד האלוקי, ואור התורה כבר מאיר כאן זה למעלה ממאה שנה, אף כי בשנים האחרונים נתכהה האור, הריני מתאזר עוז ואומץ בעזהי"ת לשוב ולהדליקו שנית. בטוח אני בזכות אבותי, אשר שרתו בבית הזה, כי הנר יאיר ויהל יותר ויותר, וכמו בעבר כן גם היום שוב יזרח אורה של תורה מהבית הזה אל כל העולם.

כשבא לוואלאז'ין אחרי מלחמת העולם הראשונה, לפתוח מחדש ולנהל את הישיבה, אשר נתרוקנה ונתפזרה בתקופת המלחמה, מצא לפניו עולם שומם, העיר שרופה והישיבה עזובה. שרר תוהו ובוהו, גם אוצר הספרים הגדול, הועבר לרוסיא, ושם החרימוהו השלטונות והוטל עליו ליצור יש מאין ולהתחיל הכל מחדש, ובחסדי השי"ת הצליח לפתוח לרווחה את שערי הישיבה, נתקבצו נדחים, הושיב ישיבה והעמיד תלמידים והתחיל להרביץ תורה ולהפיץ אורה, גליא לדרעי' ונפיל נהורא, שקד לתקנת הישיבה בכל ענייניה וצרכיה, ופעל מסוג פעולותיהם של ר' חייא ור' חנינא בשעתם בב"מ פ"ה: הכניס עוד כוחות משפיעים בתורה ויראה ועם זה שמר על המסורת של הישיבה, בסדריה והליכותיה. בו בזמן ניהל גם את עדתו על מבועי תורתו ויראתו, כרועה נאמן ומסור.

באותו פרק זמן, כבר פעלו הישיבות הוותיקות האחרות בליטא הפולנית. דרומית לוואלאז'ין התנוססה ישיבת מיר הוותיקה, וממזרח – ישיבת ה"חפץ חיים" בראדין. בכל זאת ידעה גם וואלאז'ין לקלוט לתוכה ממיטב הכוחות התורניים הצעירים, שהיו מלאים וגדושים בתורה ואיוו להם את מקום משכנם בוואלאז'ין, בצלו של הגאון והצדיק רבי יעקב.

קבוצות תלמידים מהתקופה האחרונה





סיפר רבי צבי אליהו ורנקובסקי מרבני טשעלסי: בשנת תרפ"ה היתה יוזמה של הגאונים רבי יעקב שפירא ורבי יצחק וינשטיין לפתוח מחדש את ישיבת וואלאז'ין, בבנין הישיבה בוואלאז'ין. בקשו אז מרבינו [רבי שמעון שקופ] שישלח תלמידים. בוקר אחד אחר התפילה ניגש אלי רבינו ואמר לי, הנה פותחים עתה מחדש את ישיבת וואלאז'ין, אסבור שלהצלחתך כדאי הדבר שתצטרף לפותחים. והוסיף "בוואלאז'ין הקירות ספוגים הצלחה" זאת זכיתי לראות בעצמי כשלמדתי שם". (תורה יבקשו מפיהו)

רבי יעקב היה מפורסם גם כדרשן גדול, ודרשותיו שהיה משמיע בוואלאז'ין, עשו רושם גדול על השומעים. נוסף לגדלותו התורנית הצטיין גם כצדיק גדול. בהליכות חייו הפרטיים ובהנהגת ביתו, הלך בעקבות אביו. הוא היה ממעט מאד בדיבור, ובכלל החזיק כאביו במידת השתיקה.

הלך בעקבות אביו ליישב וליישר סוגיות ופסקי דינים בדרך "לשיטתו", העדיף את הבקיאות הרחבה והמקיפה בכל חדרי תורה, לעומת החקירות וצמצום ההגיון על אתר, אבל שנא את ה"שטחיות" ודרש עומק העיון בהבנה וסברא, מתוך שיקול דעת נכונה, מיוסדים על מקורות נאמנים, המריץ לשקידה ורכישת ידיעות רחבות בש"ס וראשונים, ובעצמו הי' שקדן עצום כל ימיו. עם זה הדגיש אמרתו של סבו הגדול, רבנו חיים נ"ע מוואלאז'ין: "כשם שיש ביטול תורה בזמן ובכמות, כן יש ביטול תורה גם באיכות", היינו, שלומד בשטחיות ואינו חודר וצולל לתוך עומק הענינים בעיון רב ובסברא ישרה, להבין דבר מתוך דבר. כמו כן אי אפשר לעמוד על נקודת האמת אלא מתוך יגיעה ועמלה של תורה, ורק בדרך זה זוכה לסייעתא דשמיא, ולאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא.

אם כי בישיבת וואלאז'ין לא היה מקובל לימוד המוסר ברבים ובסדר הלימודים, בכל זאת מצא לנכון להנהיג בישיבה, את למוד המוסר והיראה, בגלל התגברותן של הרוחות הרעות, שהחלו להתפרץ לתוך חומות הישיבות, – רוח ההשכלה ושיטות החמריות החדורות דעות כוזבות ופריקת עול מלכות שמים. עמד ואמר: עת לעשות לד', ודבר בעתו ללמוד וללמד מוסר ויר"ש, להעיר ולעורר על חובת האדם בעולמו לבאר ולהסביר על תפקידו ותעודתו בחיים, לתבוע ולדרוש לתיקון המעשים וקנין שלמות הנפש, לעודד ולחזק ידים רפות ולאמץ ברכיים כושלות, לרומם רוח נכאה ונפש נדכאה ולהקדים למוד היראה ללימוד החכמה.

לא ארכו הימים, וחלה במחלה אנושה ל"ע, וסבל יסורים איומים ונזקק להנתח פעמיים, וכשהוקל לו המשיך שוב בדרכו והוסיף להגיד שעורים בישיבה, ללמוד, ללמד ולנהל. מתוך סבל וסבלנות והי' מקבל באהבה יסוריו ומכאוביו. שגורים היו על פיו בזמן מחלתו הפסוקים: "צרה ויגון אמצא ובשם ד' אקרא"! "חסד ומשפט אשירה" וגו' – "אם חסד אשירה ואם משפט אשירה"! "יחיינו מיומיים, ביום השלישי יקימנו ונחי"!



רבי שמואל אביגדור דרצ'ינסקי

באותו זמן עזר לו בהנהלת הישיבה חתנו הרב רבי שמעון לנגבורט, מתלמידי וואלאז'ין הוותיקים. כמו כן פעלו שם במשך תקופות מסויימות כמשגיחים ומנהלים רוחניים, רבי שמואל אביגדור הלוי דרצ'ינסקי חתן רבי חיים הלל פריד, רבי יצחק וינשטיין ורבי אברהם אדלר.

רבי יעקב שבק חיים לכל חי ביום השישי ט' אייר תרצ"ו. לאחר פטירתו עברה הישיבה לניהולו של חתנו רבי חיים וואלקין הי"ד.

הגאון רבי חיים עוזר יצא בקריאה לנדיבי עם לטובת הישיבה ואלה דבריו:

הישיבה הקדושה והעתיקה דוואלאז'ין המתקיימת זה קרוב למאה וארבעים שנה, **ממנה יצאה תורה והוראה לישראל בכל ארצות פזוריו, מקרבה יצאו תלמידים למאות ולאלפים, ומהם גאוני וגדולי הדור אשר האירו באור תורתם וצדקתם את חשכת הגולה, ואשר עד היום מפיהם אנו חיים.** היא היתה המטרופולין של תורה אשר נהגו בה נשיאותם מלכי רבנן, רבותינו הגאונים מאורי הגולה זצ"ל, אשר לשמם ולזכרם תאות נפש כל ישראל, אשר עמדו בראשה במשך כמה דורות ועמלו בהקמתה ושכלולה.

אולם בשנת תרנ"ב נסגרה הישיבה בפקודת הממשלה, וגם על הגאונים הרמ"ם זצ"ל נגזרה גזירת גלות. במשך הזמן קמה לתחי' על ידי הגאון ר' רפאל שפירא זצ"ל. ואחרי המלחמה העולמית החל בנו הרב הגאון מוה"ר יעקב שפירא זצ"ל להשתדל לפתוח הישיבה שנית, וכבר נשמע קול התורה. אבל לרגל מחלתו הממושכה והאנושה לא יכלה הישיבה להתפתח, ורק נשארו שם בחורים יחידים שלא יכבה נרה.

אכן כעת בהשתדלות כבוד הרב הגאון מוה"ר חיים וואלקין שליט"א (חתן הגאון ר' יעקב זצ"ל) העומד עכשיו בראש הישיבה, עלה בידו ב"ה לחדש פני הישיבה, להגדילה ולהרבות מספר התלמידים הלומדים שם בשקידה תחת השגחתו והשפעתו. וכבר נמצא שם קבוץ חשוב של בחורי חמד ומהם כמה מצויינים. ורבים דופקים על דלתות הישיבה. ולו היו האמצעים הכספיים הדרושים בודאי שהי' אפשר להגדיל הישיבה עוד ביתר שאת, אבל דא עקא, כי לרגלי הקול שיצא על הישיבה בשנים הקודמות שנתמעטה, מאד רפו ידי המסייעים והתומכים בה, וע"ז תכבד העבודה להרחבת הישיבה והתפתחותה. והא בהא תליא — — —

כמשאלות הכותב וחותם לכבוד התורה ולומדי' ומצפה לישועה ולנחמה
ד' מנחם אב תרצ"ט וילנא. חיים עוזר.

סמוך לזמן זה כבר עמד המשחית להכות אֶם הישיבות על בניה.

בעת בא הצורר הנאצי ימ"ש נמלטו ראשי הישיבה והתלמידים לווילנא וקבעו שם את ישיבתם לתורה ועבודת ה'. ולבסוף נספו חלקם הגדול על קדה"ש ועלו בסערת אש לישיבה של מעלה, עם שאר קדושי הישיבות ועם בית ישראל. ת. נ. צ. ב. ה.

בסוף ספר "גאון יעקב" מחדושיו של רבי יעקב שפירא הובא מצבת זכרון לקדושי ישיבת וואלאז'ין:

מצבת זכרון לקדושי ישיבת וואלאז'ין הי"ד ז"ל

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו, משפחת "בית הרב" ז"ל נ"ע, ראש הישיבה ומשפחתו נ"ע, האברכים הלומדים ומשפחותיהם נ"ע, ותלמידי הישיבה בחורי חמד נ"ע – ששים וארבע נפשות קדושות וטהורות כזוהר הרקיע, שנמלטו בתחילת המלחמה מוואלאז'ין לוילנא, וקבעו שם את ישיבתם לתורה ועבודת ה', נפלו בידי המרצחים הטמאים, שם רשעים ירקב, ונספו על קדה"ש יתברך, ועלו בסערת אש לישיבה של מעלה. יזכרם א' לטובה, עם שאר קדושי הישיבות נ"ע הי"ד, שקדשו שם שמים בחייהם ובמותם. תנצב"ה – להאיר באור החיים.

משפחת בית הרב והר"מ ז"ל נ"ע

משפחת שפירא: הרבנית שינא דישא בת הר"ר זלמן יוסף, הרב יצחק משה בהרב מרן יעקב, הרב זלמן יוסף בהרב מרן יעקב, מרת רבקה בהרב מרן יעקב, מרת פסיה בהרב מרן יעקב.

משפחת וואלקין: הרב חיים בהרב מרן אהרן, הרבנית בילא בהרב מרן יעקב, מרת דריזל בהרב מרן חיים, מרת חיה לאה בהרב מרן חיים.

האברכים ומשפחותיהם נ"ע ז"ל

הר"ר יוסף ב"ר חיים טבחוביץ, ואשתו רבקה בת ר' מנשה טבחוביץ, ובתם מרים בת הר"ר יוסף טבחוביץ, הר"ר חיים ב"ר אברהם לוין, ואשתו הרבנית שרה לאה ב"ר אשר, אשת הרב ר' ראובן יואל פעשקין ז"ל.

בני הישיבה ז"ל נ"ע

הר"ר יעקב ב"ר אהרן סטוליר, הר"ר יהושע יהודא ב"ר חיים יום טוב, הר"ר נתן ב"ר ישראל דיקשטיין, הר"ר ברוך ב"ר יעקב ליפאק, הר"ר יצחק ב"ר שבתי ברויזמן, הר"ר מרדכי ב"ר שבתי לעווין, הר"ר אלי' ב"ר שמואל קרביץ, הר"ר אליעזר מאיר ב"ר חיים יעקב קלמנוביץ, הר"ר מנחם ב"ר דובר לייזרסון, הר"ר זלמן ב"ר יוסף לייב קופילוביץ, הר"ר יצחק ב"ר שלמה חזנוביץ, הר"ר יהושע ב"ר יצחק ליפקוביץ, הר"ר אברהם פנחס ב"ר יוסף קופר, הר"ר יעקב ב"ר ראובן ברנוביץ, הר"ר שרגא פייבל ב"ר מרדכי וואלף סקוז'א, הר"ר ארי' ליב ב"ר בן ציון גרליק, הר"ר אברהם ב"ר בנימין סטבורסקי, הר"ר חיים מרדכי ב"ר אברהם גיבנטמן, הר"ר יהודא ב"ר אליעזר קשבשבסקי, הר"ר יצחק ב"ר

אהרן ציטרין, הר"ר רפאל מרדכי ב"ר אברהם מנדל מונשפייזר, הר"ר נטע בער ב"ר אברהם יעקב וולמן, הר"ר וולף ב"ר חיים קורן, הר"ר אברהם בער ב"ר יעקב דוד גוטלייזר, הר"ר אברהם ב"ר שמואל קרמר, הר"ר משה מרדכי ב"ר חיים קריגר, הר"ר יצחק ב"ר אברהם רודרמן, הר"ר דוד ב"ר צבי הירש רובינשטיין, הר"ר ישראל יעקב ב"ר וולף ליב גולדברג, הר"ר ב"ר יהושע ליב מירוצ'ניק, הר"ר ישראל ב"ר מנחם מנדל חברס, הר"ר אברהם ב"ר משה זלמן פלדמן, הר"ר ניסן ב"ר גרשון בערעל, הר"ר שלמה ב"ר יהושע פוקס, הר"ר אברהם ב"ר יהושע פוקס, הר"ר טוביה ב"ר בן ציון גרליק, הר"ר גבריאל ב"ר יקותיאל ברודנא, הר"ר יצחק ארי' ב"ר א"י בלומנקרנץ, הר"ר יצחק אהרן ב"ר יעקב ווייסבורד, הר"ר ליב בהרה"ג שמואל פריד, הר"ר אברהם ב"ר אהרן רבינוביץ, הר"ר דובער ב"ר אלתר אברהם אברמוביץ, הר"ר אליעזר ב"ר משה רבינוביץ, הר"ר דוד ב"ר יהודא נחמנוביץ, הר"ר ליב ב"ר מנדל קלנדר, הר"ר שלמה ב"ר ארי' לרנר, הר"ר גרשון ב"ר אורי גרסון.

ה' ינקום דמם

הרשימה דלעיל נשלחה לא"י בימי המלחמה, בקריאת הצלה ובקשת רחמים להמציא להם רשיונות עליה לאר"י, אולם לאסוננו ולמגינת לבנו, נטרפה השעה, והובלו לטבח, בעקבות מליוני אחינו הקדושים נ"ע הי"ד — קול דמי אחינו צועקים אלינו, ארץ אל תכסי דמם! זכרם הקדוש לא ישכח לעד! זי"ע ועכ"י.

תנצב"ה

אב לבן יספר, ורב לתלמיד ילמד, ודור לדור יגיד: היה היתה וואלאז'ין, וראה זה פלא – עודה קיימת. קיימת – כל עוד ישמע קולה של תורה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, כנצחיותו של הכתוב: ואני זאת בריתי אותם אמר ה' רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתי בפיך לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך אמר ה' מעתה ועד עולם.

השלמות



רבי שמעון לנגברט

הננו מביאים בראש ה"השלמות" את סקירתו של הגאון הרב שמעון לנגברט זצ"ל ראש ישיבת וואלאז'ין – בני ברק, חתנו של הגר"י שפירא זצוק"ל (פורסם בספר "וואלאז'ין").

☆ ☆ ☆

בית אולפנא רבתא 'עץ חיים' דוואלאז'ין

א.

זכתה קהילת עיר וואלאז'ין להיות אכסניא של תורה בתקופה של קרוב למאה וחמישים שנה, לאכסן בתוכה את הישיבה המהוללה והמפוארת הנקראת "בית אולפנא רבתא עץ חיים דוואלאז'ין", שהתנוססה לתפארה במרכזה של עיר והפיצה תורה ואורה למרחקים. הישיבה הזאת רשמה פרק מזהיר בהסטוריה של עם ישראל, בגלות רוסיה, פולין וליטא, במשך למעלה ממאה שנה בתקופה שלפני מלחמת עולם הראשונה עד חורבנה הנורא בידי הצר הצורר.

סופרים כתבו ספרים ומאמרים, ומשוררים שרו שירי תהילות ותשבחות, על גדולתו ותפארתו של מרכז התורה האדיר הזה, על השראת השכינה ששכנה במקדש־מעט הזה, ועל המאור הגדול שהפיץ אורו והיה מגדלור לכל התפוצות. הופיעו חוברות ומאמרים על גדולתם של ראשי הישיבה הדגולים ענקי הרוח, ועל שעור קומתם ודמות דיוקנם התורנית־רוחנית, על אצילותם וסגולות נפשם, שחוננו בחסד עליון, לנהל את הספינה בלב ים ולהשפיע שפע ברכה של ידיעת והבנת התורה שבכתב ושבעל פה, על אלפי תלמידיהם, שנהרו מקצוי ארץ לקבל תורה ושלימות הנפש מפי מוריהם מאוריהם. נוסף לזה היו גם תל תלפיות, שכל הפיות פונים אליהם לפתור ספקותיהם ולהשיב על

שאלותיהם בכל מקצועות התורה שבכתב ושבעל פה ובכל ענפי החיים היהודיים המקוריים.

כמו כן הובעו רגשי הערצה וכבוד על חשבון תלמידי הישיבה, שבאו לשבת במחיצתם ולהתחמם לאורם של אדירי התורה בוואלאז'ין, ביניהם מתמידים ועילויים, בעלי כשרון מצוינים, ששמו לילות כימים לעמלה של תורה ושתו בצמא דברי א' חיים, גדלו והצליחו ועשו פרי הילולים בבית התלמוד הגדול, הנהדר ונאדר בקודש הזה. רוב רובם של תלמידי הישיבה גדלו אחר כך לרבנים גדולים ומנהיגים דגולים, סופרים מחוננים וראשי קהילות בישראל.

הראש וראשון של שלשלת "בית הרב" דוואלאז'ין, מייסד הישיבה, היה הגאון החסיד רבנו חיים זצ"ל, הנקרא "רבי חיים הגדול", תלמידו המובהק של הגאון מוילנא זצ"ל, שהמשיך בשיטתו ודרכו בקודש וייסד את הישיבה בוואלאז'ין לפי הוראתו ועצתו. ואבן פינתה ירה על שלושת עמודי עולם: תורה, עבודה, וחסד. והכריז, כי בלי לימוד התורה, אי אפשר לעולם שיתקיים אף רגע, ואילו יצוייר שלימוד התורה ייפסק לרגע בכל העולם כולו, בו ברגע עמודי העולם יתפלצון. ואם אנו רואים, שהעולם קיים ועומד, הרי זו הוכחה, שאין לך שעה, שבאיזה מקום, פינה נידחת, יושבים תלמידי חכמים ועוסקים בתורה, והמה מחזיקים ומקיימים את העולם שלא יתמוטט. לפיכך קבע בישיבתו משמרות משמרות, שילמדו תורה בלי הפסקה, משמר יוצא ומשמר נכנס, ביום ובלילה, בכל זמן ועידן. אגדות נפלאות מתהלכות על רבי חיים, שהיה בעל מופת, איש קדוש וטהור, מורם מעם, הן בתורה והן באצילות ובענוה, בנגלה ובנסתר. מרוב עניוות וטוהר לב היה חותם את שמו על תשובותיו שהשיב לשואליו בעניני דת ודין: "חיים במהרי"צ זצ"ל המלמד בוואלאז'ין".

אחריו כיהן פאר בנו המהולל מורנו הרב יצחק זצ"ל, שקנה לו שם בתור "חכימא דיהודאי" ונתפרסם בעולם בתשובותיו המחוכמות והקולעות, שענה למיניסטר ההשכלה במלכות רוסיה, שהוזמן על ידו לעיר הבירה פטרבורג, עם עוד גדולי ונבחרי האומה להיוועץ עמהם ולהשפיע עליהם להכניס תיקונים בדת. תשובותיו הפקחיות, שיצאו מפה קדוש, שמו לאל מזימותיהם של המהרסים והמחריבים, ויצאו בנזר נצחון עטור פאר, וקידש שם שמים ברבים, גם בעיני הגויים. הוא ניהל את הישיבה באותו הכיוון והשיטה, שציין מר אביו הגדול.

אחרי פטירתו נמסרה הנהגת הישיבה לשני חתניו הגדולים, הגאון רבי אליעזר יצחק פריד ז"ל והגאון הנצי"ב ז"ל. שניהם היו ארזי לבנון, אדירי התורה. חתנו הראשון לא האריך ימים. אחרי פטירת רבי אליעזר יצחק, שנפטר בדמי ימיו, עברה הנהלת הישיבה

לידיו הנאמנות של הגאון הנצ"ב ז"ל והוא ניהל אותה בהצלחה רבה. נוסף על הנצ"ב ז"ל אמר שיעורים בישיבה גם הגאון האדיר, ר' יוסף דב הלוי סולובייצ'יק ז"ל.

הנצ"ב ז"ל ניהל את הישיבה והרימה עד מרום פסגתה, ותקופתו נחשבת לתקופת הזוהר בדברי ימי קיומה של הישיבה. בזמנו גדלה הישיבה, בכמות ואיכות. עד חמש מאות תלמידים הסתופפו בצלה, והשפעתה היתה גדולה על כל תפוצות ישראל, עד כדי כך, שממשלת רוסיה התקנאה בה, ומשרד החינוך התחיל להתגרות בנצ"ב ז"ל ולהצר את צעדיו ודרש מראש הישיבה להנהיג תכנית לימודים בישיבה, לפי ראות עיניה ופיקוחה של הממשלה. רבנו הנצ"ב ז"ל קם ודחה בתקיפות ובאומץ את התערבות הממשלה בעניניה הרוחניים פנימיים, והודות לאמיצותו עטורת הפאר, לא שינתה הישיבה את תוכנה וצביונה המקורי, אבל גרם לעצמו חובת גלות, והממשלה סגרה את הישיבה לשנים אחדות וגירשה את תלמידיו. כעבור זמן מועט קמה וגם ניצבה שוב בקדושתה ושלימותה.

כמה סיפורים על הליכותיו ודרכיו היו מתהלכים בוואלאזי'ן, אבל אין כאן המקום לפרטם ולהתעכב עליהם. ידוע היה הנצ"יב ז"ל גם כשקדן עצום, עמל ויגע בתורה יומם ולילה, הוציא לאור הרבה ספרים על תורה שבכתב ושבעל פה וספרי שאלות ותשובות שענה לשואלים בכל העולם. על מכתביו היה רגיל לחתום: "העמוס בעבודה".

הרבה מסופר על סבלותיהם וטלטוליהם של הרמי"ם, שהוגלו על ידי השלטון לפלכים מרוחקים מן הישיבה, על נדודי התלמידים, שנעקרו ממקום פריחתם וביחוד על מצב רוחם המדוכא, על הצער והיגון של אנשי עיר וואלאז'ין, שנתיתמו ובכו בכי תמרורים על סגירת הישיבה כמו על חורבן בית המקדש, ולא מצאו נוחם לרוחם הסוערה, עד שכעבור שנים אחדות נפתחה הישיבה מחדש, ונקראה בית מדרש וספריה תלמודית, ובראשה עמד הגאון הגדול בדורו, רבי רפאל שפירא זצ"ל, חתן הגאון הנצי"ב זצ"ל, שהחזיר עטרתה ליושנה, אם כי לא באותו ההיקף בכמותה ואיכותה, כמו בתקופת הנצ"ב זצ"ל.

זקני וואלאז'ין היו מספרים בהתפעלות עצומה על עריכת ה"סדרים" בלילי חג הפסח, כשהנצ"ב זצ"ל, עם מאות תלמידיו, ערכו בצוותא חדא את ה"סדרים", שהיו מרהיבי עין ומרניני לב, ונמשכו עד עלות השחר. אנשי וואלאז'ין, לאחר שגמרו את "סדריהם" בביתם, היו נוהרים ל"בית הרב" להסתכל, לשמוע וליהנות מזיו השכינה, ששררה בבית הרב. השראה מיוחדת והתעלות עילאית הורגשו בעת שהשמיע את חידושי תורה שלו. שמחת החג בהגדת ההגדה והשירה היו עד להפליא. אשרי עין ראתה אלה!

נוסף על ספרי הנצי"ב, שהופיעו בחייו ותיכף אחרי הסתלקותו, הופיע לפני שנים

אחדות עוד כתי"ק על כל הש"ס, על הספרי והמכילתא ועוד. דרשותיו, שהיו שמורות בידי בנו הרב ר' מאיר ברלין ז"ל, סודרו ונערכו ונדפסו בהידור רב על ידי נכדו הרב ר' ישראל איסר שפירא שליט"א (זצ"ל) מתל אביב ובסיוע נכד הנצ"ב זצ"ל הרב ר' נפתלי צבי יהודא ריף שליט"א (זצ"ל), רב באמריקה, ונשיא ישיבת וואלאז'ין בבני ברק.

ב.

את שנות קיומה של הישיבה – אחרי תקופת רבי חיים מוואלאז'ין ובנו ר' איצלה – יש לחלק לשלש תקופות:

א' – תקופת הנצ"ב. בימיו הגיעה הישיבה למרום פסגתה ולהיקף עולמי. קיומה נמשך עד סגירת הישיבה ע"י שלטונות רוסיא בשנת תרנ"ב.

ב' – תקופת רבי רפאל. כשנפתחה הישיבה מחדש לפי השתדלותם של נאמני הישיבה והגבאים בוילנא ובמינסק, ובהסכמת פרנסי וואלאז'ין, הוזמן רבי רפאל שפירא זצ"ל לכהן בתור אב בית דין וריש מתיבתא דוואלאז'ין. פתח את הישיבה בשנת תרנ"ט ועמד בראשה עד שהגיע מלחמת העולם הראשונה לשערי וואלאז'ין בשנת תרע"ה, והגאון הנ"ל נאלץ לעבור עם ביתו והישיבה למינסק, ושם מנוחתו כבוד. תנצב"ה.

ג' – תקופת רבי יעקב שפירא בן ר' רפאל. הוא מילא מקום אביו כאב בית דין ור"מ דוואלאז'ין, פתח את שערי הישיבה, בשובו ממינסק אחרי המלחמה בשנת תרפ"א, ועמד בראשה עד סמוך למלחמת העולם השניה. עם פטירתו לבית עולמו בשנת תרצ"ו עברה הנהלת הישיבה לידי חתנו ר' חיים בן ר' א זרן, וואלקין הי"ד, ולידי הרב יצחק משה הי"ד והרב זלמן יוסף הי"ד, בני מרן ר' יעקב שפירא זצ"ל. אולם עד מהרה עלה הכורת עליהם ועל כל "בית הרב" דוואלאז'ין ועל תלמידי הישיבה הקדושים, החוסים בצל "עץ החיים", וביחד עם כל אנשי וואלאז'ין הי"ד נרצחו כולם במיתות אכזריות ומתוך עינויי גוף ונפש נוראים העלו את נשמותיהם הטהורות השמימה הי"ד, תנצב"ה.

כך נסתיימה תקופת קיומה של הישיבה במשכנה שבוואלאז'ין, שהפיצה תורה ואורה לישראל במשך השנים תקס"ז – תרצ"ט. "ידו פרש צר על כל מחמדיה", אוצר חמדת בית ישראל, נפסק המעין של תורה ודעת ד'. עולם חשך בעדנו. ירחם השם!

יש להזכיר עוד שנים מן האריות שבחבורה, שכיהנו פאר כרמ"י הישיבה בתקופת הנצי"ב זצ"ל, והם: הגאון הגדול רבי חיים ברלין, בן הגאון הנצי"ב, שבסוף ימיו עלה לארץ הקודש ונתמנה לראש הרבנים בירושלים, ושם מנוחתו כבוד. והשני, הגאון האדיר רבי חיים הלוי סולובייצי'ק, בן הגאון ר' יוסף דב הלוי זצ"ל, הנחשב כאחד המיוחד בעולם התורה. הוא יצר שיטה חדשה בהבנת התורה וסלל מסילה חדשה בים התלמוד,

האיר נתיב בין גלי הים הגדול והאיר עיני חכמים בכל ענין סתום וחתום בש"ס ופסקי הרמב"ם ז"ל. דרכו ושיטתו נתקבלו כנכונות במרכזי התורה הגדולים בישראל. נוסף על גדולתם ורוממותם של הגאונים הללו בתורה, ידועים היו גם בצדקתם ופרישותם, טוהר מידותיהם ונועם הליכותיהם.

ובגשתי עכשיו לתאר במקצת את שיעור קומתם של ראשי הישיבה בתקופה ב' וג' האב והבן הדגולים, שרי התורה, הגאונים הצדיקים, רבי רפאל ובנו ר' יעקב שפירא זצ"ל, – "יראתי בפצותי שיח להשחיל. תבונה חסרתי ואיך אוחיל". כדי לתת הערכה נכונה, צריך להכיר ולעמוד על סגולות נפשם הרוממה, אצילותם וצדקתם, הרי צריך להבין ולהשיג את עומק דעתם, רוחב לבם וטוהר נפשם. צריך להביע ביטוי נכון על מסירות נפשם ללמוד וללמד, לשמור ולעשות ולקיים. וכל מה שנכתוב עליהם, לא נצא ידי חובתנו כלפי רבותינו הקדושים נ"ע, שהם למעלה מהשגתנו. הולמים אותם דברי "נפש החיים", האומר: "ושלהבת אהבת תורתנו הקדושה היתה בוערת בלבם כאש בוערת, באהבת ויראת ה' טהורה, וכל חפצם להגדיל כבודה ולהאדירה והרחיבו גבולם בתלמידים רבים הגונים, למען תמלא הארץ דעה".

ומי לנו גדול כרבנו רבי חיים מוואלאז'ין נ"ע, כשהיה מזכיר את שם רבו הגאון הקדוש הגר"א זצלה"ה מוילנא, "הווה מרתע כולה גופי' וידיו רותתות מקדושת תורתו הנפלאה ויראת רוממות תורתו על פניו". ואנן, מה נעני אבתריה, הרי אמרו חז"ל: "יהא מורא רבך כמורא שמים"! אלא, כדי להכניס את הקדושים בחייהם ב"אהל הקדושים" של קדושי וואלאז'ין "הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו" – הנני רושם שרטוטים וקוים קצרים מפרשת גדולתם ופעולתם של הקדושים הללו, עד כמה שידי, יד כהה, ועטי הדל מגיעים, והנני תפילה שלא אכשל חס ושלום, לפגוע בכבודם הרם והנשגב נ"ע.

רבינו, רבי רפאל ז"ל, ידוע ומפורסם בעולם התורה משיעוריו בהלכה שהגיד בישיבה, כאדריכל של שיטת "לשיטתו". הודות לבקיאותו הנפלאה בכל חדרי התורה ובגנזי מצפוניה, בש"ס בבלי וירושלמי, תוספתא, מכילתא, ספרא וספרי, וספרי גדולי הראשונים והפוסקים, ולידיעתו גם את מארי דשמעתתא, היה כוחו יפה וידיו רב לו ליישר את המעקשים ולבאר את הענינים החמורים, אשר בהוויות דאביי ורבא, וליישב את הסוגיות על פי הרמב"ם ז"ל בדרך "לשיטתו". עם כל בקיאותו הנפלאה היה שקדן עצום כל ימי חייו. עיקר לימודו וכתיבת חידושיו קבע בלילות, כשלא הטרידוהו טרדות העיר והישיבה. תלמידיו מספרים, שאחרי ליל לימודים, בבוקר השכם, סמוך להנץ החמה, היה קורא קריאת שמע של שחרית בהטעמה והדגשה מיוחדות, ותלמידי הישיבה שלמדו ב"משמר", היו מתאספים מסביב לחלונות חדרו, לשמוע קריאת שמע מפי רבם והיו נרגשים ונפעלים מזה יותר מכמה תוכחות, וראו בו ספר תורה חי וספר מוסר חי.

רבי רפאל ידוע גם כשתקן. היה מונע את עצמו מלהוציא מלה יתירה מפיו, ואפילו באסיפות של רבנים, שנערכו כמה פעמים בביתו ובנוכחותו, היה מקמץ בדיבור, וכן כשבא אליו אברך ישיבה לקבל "סמיכה" לרבנות, או רב מחבר לקבל "הסכמה" על חיבורו, ולפי הנוהג צריך היה המבקש להרצות לפני הרב איזה "חידוש" וביאור בסוגיא חמורה ובהכרעת הפוסקים, לא היה מתווכח ומתפלפל עם המרצה, אלא לאחר שמעו את דבריו, היה ניגש אל מדף הספרים, הוציא ספר והיה מראה לו את חידושיו וכל המשא ומתן בנדון זה.

גאונותו חיפתה על צדקתו ומעשה חסד שהיה עושה בצנעה ובחשאי. רק יחידי סגולה ובני ביתו ידעו על פעולותיו בתחום ההצלה ליחיד ולציבור. כשהמצב הכלכלי והחמרי בישיבה היה רע, והחובות התחילו להציק ולהעיק, לא חס ר' רפאל על טרחו ועמלו, היה מתגבר כארי והיה נוסע לבקר אצל אחינו הנדיבים, לפעמים ביחד עם חתנו ר' חיים סולובייצי'ק, או עם אחד מאברכי הישיבה המוכשרים, והבטיח בדרך זו את המשך קיומה של הישיבה. מתוך כתבי יד קדשו המרובים שכתב על כל הש"ס ומתשובותיו המרובות שהשיב לשואליו בענייני דת ודין (שהיה רגיל לכתוב בנוצה של עוף, משום "לא תניף עליהם ברזל") – נדפס חלק קטן, בענינים הנוגעים לחלק "אורח חיים", ויצאו לאור ע"י בניו הגדולים – הגאון ר' אריה שפירא זצ"ל וייבדל לחיים טובים, הגאון ר' ישראל איסר שפירא שליט"א מתל־אביב, ונקראו "תורת רפאל". על מכתביו היה רגיל לחתום "העובד עבודת התורה בוואלאז'ין".

וכאב – כן בנו, הגאון הצדיק, ר' יעקב שפירא זצ"ל. כשחזר אחרי המלחמה ממינסק לוואלאז'ין, אחרי התלאה שמצאתו בדרך (נאסר ע"י היבסקים והיה צפוי לעונש חמור וניצל בנס), וכשבא לוואלאז'ין מצא עולם שמם והיה מן ההכרח ליצור יש מאין, בחסדי השם יתברך פתח את שערי הישיבה, החזיר עטרתה ליושנה והפיץ אורה של תורה. שיעוריו הצטיינו בבהירות והסברה נכונה, בבקיאות והבנה, והדברים היו מאירים ומשמחים. באצילותו ועדינותו והדרת פניו היה מעורר כבוד והערצה בעיני כל רואיו, והשפיע על מאות תלמידיו לשקוד על דלתי התורה והיראה ולקנות שלמות הנפש בעמלה ויגיעה של תורה. כן ניהל את עדתו בוואלאז'ין במקל נועם, ובכל ענייניו ופעולותיו היה הולך בעקבות אביו ויתר אבותיו־רבותיו מצוקי ארץ.

מהראוי לציין כי גם הגויים שבוואלאז'ין ובסביבתה הכירו בו כסמל הצדק והיושר והעריצוהו מאד. בסכסוכים שהיו להם עם היהודים בעניני מסחר וכדומה, העדיפו ללכת אל הרב, ולא רצו לסמוך על בית המשפט שלהם. דברי הרב היו קדושים בעיניהם, כי ידעו שאין לו נגיעה ופנייה עצמית בהכרעתו לאיזה צד שהוא, והיה בזה קידוש השם.

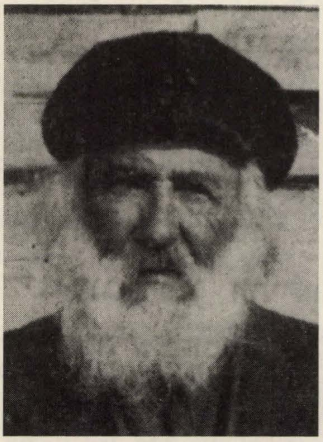
כותב שורות אלו – חתן הגה"צ ז"ל – ישב במחיצתו והתבשם מבשמיו, ראה אותו במצבים שונים במהלך חייו – הן בעמדו במרום מעלתו והדרתו כמורה ודיין, והן במחלתו האנושה ויסוריו המדכאים – וזכה לשמוע את שיעוריו בהלכה בישיבה, את דרשותיו ואמרותיו לפני אנשי עדתו, אף התבונן בזהירותו וזריזותו בקיום מצוות התורה בהידורן ובדיוקן, ראה את חרדתו ואחריותו כרועה ומנהיג, והשתתף עמו בדאגתו והשתדלותו והתאמצותו להחזיק בעמודי "עץ החיים" שלא יתרופפו חס ושלום. אחר כך ראה אותו מפרפר ביסוריו. אני הגבר ראה עוניו, בשכבו על שולחן הניתוחים בוינה ועל ערש דווי בורשא, בסבלותיו וצרותיו. אין מילים בפי לבטא את המיית הלב הסוער ואת רגשי היגון עד עומק הנפש, כאשר בעת יסוריו ומכאוביו היה קורא את הפסוקים, "כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא", "צרה ויגון אמצא, ובשם ה' אקרא", "חסד ומשפט אשירה", "הוא טרף וירפאני, יך ויחבשני". בכל המצבים והזמנים היו ידיו אמונה לשמור על הישיבה, צפירת תפארתו, עד בוא השמש, ועליו אמרו: "חיי החכם תפילה ארוכה". נפטר בשנת ס"ב לחייו בוארשא, והובא לאהל הציון של הסבא שלו, רבנו חיים בבית החיים בוואלאז'ין, וציוה להכריז בכל בתי הכנסת בעיר, שכל מי שיש לו עליו איזו תרעומת, או חשש של פגיעה בכבודו, או בממונו, הריהו מבקש ממנו מחילה, וכך עלה השמימה מקודש ומטוהר כזוהר הרקיע.

מקצת מן המקצת משיעוריו שהיו מפוזרים בין תלמידיו נדפסו ע"י כותב טורים אלה ונקראו "גאון יעקב". בהקדמת הספר הזה רשום קצת משיטתו, דרכו בקדש וקורות חייו. וכל שאר כתבי יד קדשו שלו, שנכתבו על הש"ס, נשמדו ונשרפו בידי הרוצחים.

כאמור לעיל, עברה הישיבה אחרי פטירתו לידי חתנו, הגאון ר' חיים וואלקין הי"ד ז"ל ולידי שני בניו העילויים הצעירים, הרב משה יצחק הי"ד ור' זלמן יוסף הי"ד, אשר קיווה שיהיו ממשיכי השושלת בממשלת התורה בוואלאז'ין. שניהם נקטפו באיבם, בפריחתם ובצמיחתם, ולא זכו לראות עולמם בחייהם. ר' חיים וואלקין ניהל את הישיבה ודאג לרוחניותה וכלכלתה, כשנתיים בוואלאז'ין, ועוד זמן מה לאחר שהוגלתה בתחילת המלחמה לוילנא. הרבה פרטים על אישיותו הדגולה, לא ידועים לכותב השורות האלו, כי עלה לארץ ישראל עוד בחיי חותנו מרן הגאון רבי יעקב שפירא זצ"ל. ידוע שר' חיים וואלקין התחנך בבית מדרשם של גדולי בעלי המוסר והיה תלמיד ותיק של הגה"צ ר' ירוחם ז"ל, מנהל רוחני דישיבת מיר, והיה נוסע אליו להתייעצות. בכיוון זה ניהל גם את הישיבה. היה מכובד על כל יודעיו. ידוע, שהעלה את נשמתו הקדושה למרומים מתוך עינויים נוראים, בקבר האחים אשר בשדות פונאר בוילנא, בעמדו על משמר התורה והיראה, בקדושה ובטהרה, יחד עם אשתו הרבנית מרת בילא, בת הגאון ר' יעקב שפירא זצ"ל, עם שתי בנותיהם הצעירות דרייזל וחיה לאה הי"ד. עליו נאמרו דברי הפיטן: "אי

הלשון הממהרת להורות אמרי שפר – בעוונות איך עתה לוחכת את העפר". צר ומר לנו מאד על הני שופרי שפירא דבלו בארעא, משפחת "בית הרב" דוואלאז'ין, הרבנית הדגולה אשת חיל ויראת ה', מרת שיינא דישא בהר"ה זלמן יוסף הי"ד, ובנותיה אסתר ע"ה ורבקה הי"ד ופסיה הי"ד – הבנות הצדקניות והמושלמות בכל המעלות והמידות התרומיות. כולן נקטפו בדמי ימיהן, קדושות וטהורות כזוהר הרקיע, נרצחו על קידוש השם. ה' ינקום דמן, יזכרם א' לטובה עם כל קדושי המשפחה הדגולה בישראל. זכרם קדוש וברוך לנצח.

בין הרבנים הגדולים שחיו והשפיעו בתקופת רבנו יעקב שפירא זצ"ל, יש להזכיר גם את הרב הגאון מוה"ר שמואל אביגדור הלוי דרצ'ינסקי, חתן כבוד גאון הרה"ג המהולל מה"ר חיים הלל פריד זצ"ל, מנכבדי "בית הרב" דוואלאז'ין, שהיה זמן מה משגיח בישיבה ואחר כך נתמנה כדיין ומו"צ (מורה צדק) בוואלאז'ין. בסוף ימיו עלה עם משפחתו לארץ ישראל, ומנוחתו כבוד בירושלים. שני חיבורים בחידושי תורה נדפסו על ידי אשתו הרבנית עליה השלום.



השו"ב, ר' יהודה אברהם פרסקי

ויש להזכיר גם את הרב הישיש והנכבד ר' יהודא אברהם ז"ל, שהיה שו"ב בוואלאז'ין גם בתקופת מרן הנצי"ב ז"ל. היה מנאמני "בית הרב" ומעורב עם בני הישיבה, בהיותו בקי ומומחה בהלכות שחיטה וטריפות. נפטר שנים אחדות לפני מלחמת העולם השניה. והרב ר' יוסף, בן רב חיים טבחוביץ' הי"ד ומשפחתו. הוא היה מותיקי הישיבה ומנכבדי העיר.

כך נסתיימה ההסטוריה המזהירה של האכסניא לתורה הגדולה והעתיקה, במקום משכנה בוולאז'ין.

☆ ☆ ☆

הרב מ. צ. נריה

עיצומה של וואלאז'ין

ישיבת וואלאז'ין עומדת במערכת שלוש שמשות: רבי חיים, רבי איצלה והנצי"ב. ודאי, לא מעט הוסיפו שאר הגדולים, אשר שמשו בכהונתה, החל מרבי הלל מהורודנא ורבי אברהם שמחה מאמטשיסלב וגמור ברבי רפאל שפירא ורבי חיים סולובייצ'יק. אולם את מהות הישיבה בכללה, במלוא היקפה, נשאו בקרבה רק שלושת אלה – "אין קורין אבות אלא לשלושה"!

הישיבה הקדושה! רבי חיים הניח יסודותיה, רבי איצלה גידל כבודה, והנצי"ב שיגב חומותיה. רבי חיים היה אישיות בלתי מצויה. איש האשכולות. גאון אדיר ו"חכם עדיף מנביא", איש מעשה ומנהיג רב כשרון, הוגה דעות מעמיק ובהיר, ועל כל אלה – אמן פדגוג. רבי איצלה היה "ברא כרעא דאבוה". מנהיג מבטן ומלידה. ראשו – מלא חכמה ודעת, בתבונה רבה ופקחות מופלאה, ולבו – לב זהב, מלא אהבה לכלל ישראל ודאגה לכל פרט. גאון וצדיק, ראש ישיבה וראש גולה. והנצי"ב היה בעל רצון ברזל ואופי מוצק. בונה גדול אשר בנה את עצמו ובנה את הישיבה בגאונות יסודית מקיפה, בשקידה עצומה אדירה, בתמימות, בקדושה ובטהרה, באהבת תורה, עם וארץ.

ברם קוים לדמותה של הישיבה הוסיפו גם האחרים. כל אחד מגדולי וואלאז'ין וכהני תורתה רשם בה את רישומו וחתם בה את חותם אישיותו. ולא רק ראשי הישיבה, אלא גם גדולי התלמידים. הדמויות הנהדרות, אשר נודעו אחר כך כגדולי ישראל, השאירו לא מעט רשמים אחריהם. סיפורים ועובדות, זכרונות ומסורות, עברו מפה לפה ונשתזרו במסכת הישיבה הגדולה. אף דמויות מסתוריות איוו את וואלאז'ין למושב להן, ושנים אחר כך ספרו על הצנועים והמופלאים אשר עברו בדממה את הישיבה, ואשר חום נשימתם רחף בחלל אוירה של הישיבה.

הישיבה היתה למרכז התורני של היהדות הרוסית הגדולה, מעצמה אדירה של שקידת תורה, של אהבת תורה, של כבוד תורה ושל כל מידה נכונה. משנה לשנה גדלה הישיבה והלכה, רחב גבולה בתלמידים ונתעלתה ונתנשאה בלימודים. בצלה חסו אלפים, אשר שתו מבארה, ספגו מרוחה ונתבשמו מריחה. נערי בני ישראל, בעלי כשרונות גדולים ובעלי רצונות כבירים, כתתו רגליהם ובאו ממרחקים ליהנות לאור תורתה של וואלאז'ין ולנשום את אוירה המחכים. עילויים מבריקים ושקדנים צנועים, נשמות טהורות המתרפקות על כנפי השכינה ונפשות רצוצות המתלבטות ביגונות חיים, צדיקים נסתרים הדורשים במופלא ומשכילים נאורים המחטטים בממש – כולם נהרו ובאו אל וואלאז'ין

הישיבה, בה חיפשו פיתוח לכשרונם המזהיר, מקדש לנשמתם הכוספת, מרגוע לנפשם המדוכאה, סתר לפלאם ופתרון לשאלתם.

והרכוז הגדול של מצוייני הדור, השקידה המופלאה על התורה והעבודה, דיבוק החברים, הכשרונות והרצונות, כל אלה חוברו יחדיו ויצרו מציאות מיוחדת במינה, בית יוצר אדיר אונים של עושר רוחני ואגדת קסמים מצודדת לב ונפש.

לא היה אדם שיצא ריקם מוואלאז'ין. אשר יגעו ומצאו – יצאוה ברכוש גדול. וואלאז'ין קבעה את דמותם וביצרה את מקומם באשר פנו והלכו. ואשר נלאו למצוא את הדרך – גם הם לא ריקם הלכו, כי לקחו בכליהם מזמרת וואלאז'ין, ותהי להם שירת חייה כזמר מתנגן במסתרי הנפש, ומאור תורתה כאור גנוז במעמקי הנשמה, ועוד כעבור ימים ושנים זכרוה במרחקים והעלוה מנבכים ותהי להם למשיבת נפש ולמשובבת נשמה.

מכוחה של וואלאז'ין ומכח כוחה נתעלה ונתרבה כבוד התורה, אם על ידי עשרות הגאונים ומאות הרבנים אשר כל הארץ האירה מכבודם, ואם על ידי אלפי בעלי הבתים ה"לומדים", תלמידי חכמים מובהקים, גדולי תלמוד ומעשה, רבי דעות ואנשי מידות, אשר תורת וואלאז'ין בלבם ותפארתה עליהם, וכולם אומרים כבוד ויקרא דאורייתא. ועל כל אלה, השפעת עצם היותה גאתה ועברה הרחק הרחק מעבר לתחומיה ותחום בניה. אגדת וואלאז'ין נישאה על פני ערים ועיירות, ישיבות ובתי מדרשות, והיא חיממה והלהיבה, עודדה ואימצה. ורבים רבים הלכו לאורה.

☆ ☆ ☆

הרב איסר יהודא אונטרמן תלמיד הישיבה בתקופת רבי רפאל שפירא מתאר במאמרו בספר "וואלאז'ין" את תקופת לימודו.

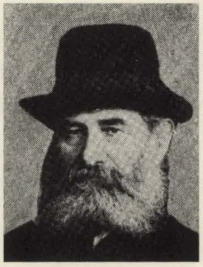
א.

בתקופה ההיא שהסתופפתי בישיבה הקדושה שם, תחת חסותו והשפעתו של מרן הגאון הצדיק, ר' רפאל שפירא זצ"ל, היתה הישיבה פורחת שם. נתאספה בהישיבה חבורה יקרה מאד של תלמידי חכמים גדולים ומצויינים, אברכים ובחורים נעלים, שעסקו בתורה בשקידה רבה, ורוח של אחוה וידידות אפפה את כולם. בין התלמידי חכמים המבוגרים נמצאו גם כאלה שהיו תושבי וואלאז'ין בקביעות, עם משפחותיהם, והם שימשו כעין גשר המחבר את הישיבה עם העיר בעניני הרוח. אין ספק שהשראת

הישיבה השפיעה במידה ידועה גם על אנשי העיר, עד שהשאיפה שלהם היתה לגדל את בניהם לתורה, ולקחת מהתלמידים חתנים לבנותיהם.

על ידי זה זכתה וואלאז'ין למספר ניכר של תלמידי חכמים בין הבעלי בתים שלה, שגרם להרמת הדרגא הרוחנית של העיר בכלל. זוכרני כי בא אז אורח חשוב מלודז', סוחר נכבד ובר אוריין, לבקר אצל בניו בישיבה, וסיפר "גדולות" על בעלי עגלה הוואלאז'ינאים. כשנסע מתחנת פולוצ'אני העירה, במשך כשלש שעות, שמע דברי דרוש וקטעי פסוקים מבעל העגלה, תוך החזקת המושכות של הסוסים, שהפליאו אותו. הלז היה רגיל לנסוע בעגלות בפולניה מעיר לעיר, ולא שמע במשך עשר שנים כל כך הרבה תורה מבעלי עגלה, כמו ששמע במשך נסיעה זו לוואלאז'ין.

ב.



הרב אברהם דרושקביץ'

רצוני להוסיף משהו על שתי הנקודות שהזכרתי קודם, בנוגע לרוח השקידה בתורה, ששררה בישיבה אז, וגם בנוגע לרגש האחוה בין הלומדים. היה אז משגיח פעיל בישיבה, הרה"ג ר' אברהם דרושקביץ ז"ל, שהיה לפני זה מו"צ בעיר שאט (גם חיבר איזה ספר בשם "שערי הוראה", לשימושם של העוסקים ביו"ד, ובסופו שו"ת בהלכה). אכן בעצם היה פעיל יותר בתור מנהל עניני הישיבה, ולא עסק כלל בהשגחה – במובן הרגיל של מלה זו. כי לא היה צורך לפקח גם על הצעירים שבתלמידים, שלא יבזבזו זמן לבטלה. רוח של שקידה היתה שורה על כולם, וכל אחד הזדרז לשבת וללמוד. נוסף לזה היו גם מתמידים גדולים, שהבליטו התרכזות מצוינת בענינים שעסקו בהם. היה מקובל שם, כי רוח השקדנות שורה על באי הבית של הישיבה כמורשה של שקידה נפלאה בתורה ולהט עמוק ביראה, שהשקיעו במקום ההוא מייסדי הישיבה ומקימיה – גאוני הדור זצוק"ל, וזה השפיע גם על הדורות הבאים.

מבחוץ היתה רוח של מתינות ונימוסיות בחיי הישיבה. גם התפילה וכ"ש הלימוד היו בלי רעש והתלהבות חיצונית, אבל ניכר היה בהם ריכוז המחשבה, מבלי ריצה או קפיצה, כמו ששכיח בציבור שרובו צעירים. גם ההתווכחות בעניני הלימוד היתה בלי רעש גדול, אף על פי שלפעמים קרו מקרי התנגשות של סדרי לימוד שונים. אלה שבאו מטעלז התאמצו לעשות אנאליזה של סברא דקה מן הדקה, ואלה שהורגלו לסדר לימוד אחר – לא יכלו לעכל את זה, אבל הכל בלי סערה גדולה.

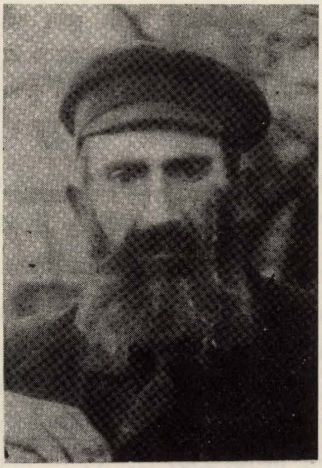
לפעמים ראינו חבורה קטנה עומדת באחת הזויות, ושואלים שאלות זה לזה בהלכות הדורשות עיון. ר' יעקב מתמיד ז"ל מביאליסטוק היה מומחה לשאלות עמוקות ב"אורח

חיים", לעומתו היו אחדים רגילים יותר בהלכות השייכות ל"חושן משפט", ובתוך הדיונים נשמעו לפעמים עניני חריפות והעמקה, וכל זה הוסיף זירוז ללימוד מעמיק בסוגיא. רב צעיר אחד היה עשיר בשאלות שלאיסור והיתר, והיו בהן דברים המראים על בקיאות רבה, וכנגדו עמדו אלה שידעו למצוא נקודות של עמקות בהלכה, והיחס בין האברכים היה ידידותי בהחלט. דנו ביניהם בכבוד, כי יצר ההתנצחות לא השתלט ביותר, וגם לא הורגלו "לבטל" זה את זה, והיחסים הטובים הנעימו את החיים בישיבה.

☆ ☆ ☆

וראה גם ב"מעולם הרוח" משמעון זק. התורן (ניו יורק) י"ד תשרי תרע"ט

הכותב מקדיש את דבריו לאופי הלימודים בישיבת וואלאז'ין ולטיב בחורי הישיבה ואומר: "ישיבה זו, הראשונה בזמן ובמעלה, לא נמשכה מעולם אחרי החריפות החדה – במובן שהיה לה ב"ישיבה" – ואחרי להטי הפלפול, שהעלה "פילא בקופא דמחטא". על ישיבה זו היתה שרויה גם בשנים האחרונות רוח של פשטות וטבעיות, רוח מייסדיה הראשונים, תלמידיו ויורשיו הרוחניים של הגאון מוילנא, שנחלו מרבם הגדול את שיטת הפשט וההבנה הישרה בלימוד התלמוד ומפרשיו. גם חוט החן והזוהר הנפשי, שהיה מתוח על ישיבת וואלאז'ין והקסם העתיק – קסם של מסורת קדומים ורוח הדורות – שהיה חופף עליה, היו משפיעים באופן מרגיע על נפש הצעירים שבאו לשם.



ר' דוד רודנסקי
(השמש האחרון של הישיבה)

החניך הוואלאז'יני היה אפוא בעל הבנה ישרה ודעה צלולה ברוחו, נח ומתון בדעתו, מעורב עם הבריות ומכובד וחביב עליהן. הוואלאז'יני היה תמיד אורח רצוי וחביב גם ברחובות "בעלי הבתים", שהתייחסו אליו כאל עצם מעצמם ובשר מבשרם, אם כי ידעו והכירו, שהוא עולה עליהם בכשרונות רוחו הצעיר ובמעוף שכלו, ביושר לבו ובהתפתחותו הרוחנית בכלל.

ועל כן העריצוהו, כיבדוהו ואהבוהו אהבת הורים, ודעתו היתה מקובלת ונשמעת גם בעיניני העיר וצרכיה. לבו של הוואלאז'יני היה רחב כפתחו של אולם, ער לכל הנעשה והמתרחש מסביבו ויודע להתענג על מחזות הטבע הנהדרים ויפעתם, שבהם מצטיינת סביבת העיירה וואלאז'ין. וכל מי שלא ראה את פרחי וואלז'ין

ואברכיה יוצאים בערבי הקיץ לטייל בסביבות העיירה הזאת, מתענגים על הדר הטבע, נהנים מזיו עולמו של הקדוש ברוך הוא בין שדות בר ושבלי תבואה, ומשוחחים אגב טיול בענינים העומדים ברומם של העולם והיהדות – לא ראה מחזה מעורר לב מימיו".

☆ ☆ ☆

"בעל הבית" בוולאז'ין

יש לציין שמתושבי העירה וואלאז'ין היו גם תלמידי חכמים. כמו שמתאר ר' מאיר בנו של הנצי"ב:

היה "בעל בית" ושמו אברהם'ל יענקל'ה בן יוחנן, יהודי חשוב, שנעשה בן ישיבה. אף כי היה לו בית גדול, ואשתו ניהלה עסקים, הוא היה יושב ועוסק בתורה ככל שאר בני הישיבה. ואמנם זכה האיש הזה לחתנים ולנכדים תלמידי חכמים. היה עוד "בעל בית", אופה, שהיה "בעל תפילה" הקבוע בבית הישיבה בשבתות וימים טובים.

היה, למשל, יהודי חנווני, ישראל בעל חנות הברזל, שאבא ז"ל אמר עליו, שהוא מופלג בתורה. וזו היא ודאי עדות נאמנה. היה בעל מלאכה, ישראל איצ'י החייט, וכן אחרים, שאמרו עליהם, כי הם יושבים ועוסקים בתורה.

הזדעזעות רבה בתחום "עם ארצות" היתה לנו בימי הילדות, כשאחד היהודים, מן המחוצפים הידועים בעיירה, נכנס לביתנו פעם בשבת בבוקר, בשעה שישבנו אל השולחן, ובפיו שאלה על אחד המאכלים שאשתו הכינה מאתמול ושבני הישיבה הדרים בביתו, מצאו שעל מאכל זה יש לשאול שאלת חכם אם הוא מותר באכילה.

נכנס אותו יהודי כשהוא פונה ברחבות של חוצפה: "שבת שלום, רבי" בני הישיבה שבביתי שלחוני לשאול שאלה". הוא מספר שאלה זו מה טיבה, ותיכף מקבל תשובה: "לא מן הראוי לאכול". זה היה המענה הרגיל במקום: "טריפה" או "אסור". פורץ היהודי בצחוק ואומר: "ובכן, וכי לא יפה עשיתי שאכלתי את המאכל קודם שהלכתי לשאול?"... כפי הנראה, היו רגילים לחוצפתו של אותו האיש, ולא הירבו לטפל בענין זה. אבל בימי הילדות נחקק המאורע בלבי כאחד הפלאים הגדולים: כיצד יהודי יכול ליהנות מזה שאכל דבר, שעתה יודע הוא, כי לא היה ראוי לאכילה?

כנראה, חזיון זה על עם ארצות, שאנשים גסים אינם יודעים, ואינם רוצים לדעת, ועוד מזלזלים בקדשים, היה מצוי אפילו במקום תורה הגדול שבעולם בוואלאז'ין. לעומת זה, היו בימים ההם טיפוסים ידועים של יהודים, שהיו יוצאים מן הכלל לטובה.

אמנם בימים ההם, בביתנו, כשהיו מדברים בעם ארצות, היה גם זה מעורב בלומדות. יהודי אחד היה מלמד בליל שבת פרשת השבוע לפני בעלי בתים פשוטים. כשהגיעו לפרשת תולדות, פירש את הפסוק, הנאמר בפי יצחק לעשו, אחר אשר נתן את הבכורה ליעקב: "ולך איפוא", שהכוונה היא: מה אתה רוצה, עשו, הרי יעקב קיבל "דגן ותירוש", דגן שצריך לדוש ולטחון ולאפות לחם, ותירוש לדרוך את הענבים, ואילו לך, עשו, אני נותן לחם אפוי – וזהו שנאמר: ולך איפוא. "תורה" זו נתפרסמה בין בני הישיבה, והכל התלוצצו על ההמצאה לפרש "איפוא" מלשון "אפוי", והדברים הגיעו לביתנו, וקטן וגדול היו משתעשעים ב"תורה" זו. אבא ז"ל אף הוא חייך, והעיר עם זה: באמת נאמרו, הדברים במדרש רבה, שכתוב שם "ולכה איפוא – ברם לך פתך אפויה", אבל, הוסיף אבא ז"ל: "לא כל מה שנאמר במדרש, יכול לשמש פירוש לחומש שקוראים לפני הקהל".

בדיחות הדעת היתה לנו הילדים, כשאחד מפקידי הישיבה, "אליעזר המנהל", היה קורא "עין יעקב" לפני קבוצה של בעלי בתים. על המאמרות הקלים היה עובר ומבאר, אבל כשהגיע למאמר שלא מצא בו ידיו ורגליו, היה מעיין במפרשים ואינו מוצא את הפירוש הנכון, ואז היה פונה לשומעיו ואומר, קצת בהלצה וקצת ברצינות: "רואים אתם, במקום שקל להבין – כולם כאן, כל המפרשים, ובמקום קשה – הם מטילים הכל עלי"...

☆ ☆ ☆

רבי יחיאל מיכל מנישוויז
תלמיד הגר"ח מוואלאזין ומשנה לראש הישיבה

יצחק ריבקינד

אם כי כל ראשי הישיבה דוואלאזין עד האחרון שבהם, מתייחסים אל שושלתו של מייסד הישיבה רבי חיים מוואלאזין, בכל זאת נמצא ראש ישיבה אחד שלא מן השושלת הוולוזינית, שאינו ידוע כלל לכותבי קורות בית המדרש העליון לתורה, בשנות ההכרעה לקיומו. שמו של ראש הישיבה האלמוני הזה הוא ר' יחיאל מיכל ב"ר צבי הירש מנישוויז.

דל החומר על תולדות ר' יחיאל מיכל. קצתו שאבתי בעיקר מספרו היחיד שהדפיס בחייו "לזכר ישראל" על אבות וחידושים על ג' מסכתות (ווילנה והורודנה, 1833).

שנת הולדתו אינה ידועה. לפי אומד דעתי נולד בשנות השלשים למאה הששית למספרנו. בנעוריו למד מפי הרב מקאפוליא, ר' יום טוב ליפמאן, וגם זכה ליהנות מזיו

הגאון מווילנה[1]. אחרי כן שימש את תלמידו הגדול ר' חיים מוואלאזין, למד ולימד לפניו, "כאשר נתיסדה ישיבתו הרמה ולמדתי לפניו עם תלמידים הבאים לחסות תחת כנפיו ערך שבעה שנים". ובמקום אחר חזר ושנה: "ולימדתי לפניו עם תלמידים רבים ערך ששה שנים".

גם אחדים מאלה שסמכו ידם על ספרו, מציינים, כי "גדולים מעשיו אשר קעבד דלא תשתכח תורה מישראל ולמד לבני יהודה קשות בישיבה גדולה בק"ק וואלאזין". ומטעימים ש"הוא היה ראשון ממיסדי הישיבה החשובה דק"ק וואלאזין". ובין המעידים נמצא ר' הלל, חתנו של הגר"ח, מי שהגיד בעצמו שיעורים בישיבה במשך עשר שנים. בהסכמתו שנכתבה שלושה ימים לפני מותו, הוא כותב על ר' יחיאל מיכל "ועל ידו נתיסד ישיבה דק"ק וואלאזין ולמד ולימד עם תלמידים רבים בפני אדמו"ר חותני מהר"ח ז"ל". לא חסרה אגב ריהטא הודאת בעל המעשה בעצמו, הודאת ר' יחיאל מיכל, הכותב: "ונעשה ע"י ישיבה רבתא דוואלאזין וע"ז נעשה בכ"מ[2].

בוואלאזין קנה לו את דרך הלימוד, שהיה מקובל בבית מדרשו של הגר"א, היינו הרבה "ללמוד דרכי ההגיון האמתי", כמאמרו של הגר"ח. הוא כותב על עצמו: "כי דרך הלימוד הזה הורני מורי ורבי, הרב הגאון האמיתי, מוהר"ר חיים מוואלאזין זצלה"ה. וכמה פעמים הכלימני מורי על החידושים שחידשתי ע"פ דרך העיון שהיו רגילות, שהיו חשובים בעיני מתוקים כדבש, וכמעט משך שתי שנים טרח מורי עלי, עד שנקבע בלבי הדרך הלימוד הלז ותועלתו" (הקדמה ל"ל). והעיקר השני שלמד, הוא "החכמה שצריכה לנהוג ישיבה"[3].

על כולם דבק במידותיו של רבו ב"אהבת התורה" ואהבת לומדיה, שראה בהן חזות הכל. לתורה הקדיש את נפשו והונו במשך שלשים וחמש שנים. מתחילת בריתו נועד לתורה ולתעודה, להיות ראש ישיבה בישראל[4].

---

1) ביחס להגר"א הוא מודיע לתומו: "אע"פ שלא זכיתי ליצוק מים ע"י אליהו מידי לידו ממש ז"ר, אעפ"כ קצת שימוש שמשתי מידי לידו ממש והייתי לומד בבהמ"ד שלו ומתפלל אצלו במקום דהוי גריס וחזיתי יקרא דאורייתא והועיל לי שלא זז חביבותא ממני".

2) עוד בשנות השמונים ידעו לספר עליו בערי ליטא, ש"הוא הי' מהמסייעים בסיוע שיש בה ממש להגאון המפורסם מהר"ח מוואלאזין ז"ל ליסד את ישיבת וואלאזין ולהעמיד על תילה".

3) בפרטים אלה יש משום הוספת קוים לדמותו של "רבי חיים מוואלאזין בתור פדגוג".

4) אופייני גם שם ספרו "לזכר ישראל". מלבד הרמז המספרי לשמו, לשם אביו, "כי מספר אחד להם", הרי הוא עולה גם למנין "ראש ישיבה". הוא ראה בזה את יד ההשגחה – "שמי גרם להחזיק במצוה זו להיות ר"י [=ראש ישיבה].

בוואלאזין היה עד שנת תק"ע בערך. משם חזר, כנראה, לעיר מולדתו נשוויז לנסות לייסד בה ישיבה גם לבני המקום וגם לתלמידי חוץ. הוא דרש ברבים "בכבוד התורה ובכבוד אכסניא" וזרזם להבטיח את קיומה של הישיבה. אם הצליח לבסוף לא נתפרש בספרו. אולי נשאר זכרון־מה בין ילידי נישוויז בדבר פעולת בן עירם הגדול.

☆ ☆ ☆

הגאון ר' יוסף דוב הלוי סאלאוויציק

הרב אהרן הימן

מיום שעמדתי על דעתי זכיתי להכיר את הגאון ר' יוסף דוב הלוי, כי אחרי השריפה הגדולה שהיתה בסלוצק לערך בשנת תרכ"ח שנשרפה כמעט כל העיר וגם בית הרב שהיה דר בשול הייף, קבע דירתו ברחוב טריצאן, בבית יעקב יאנעכעס, קרוב מאד לבית אבי. והתפלל בבהמ"ד דחאפאשקער רחוב, מקום אשר אבי וזקני התפללו שם. ומקום אבי היה נגד מקום הרב. ולכן זכיתי מימי נעורי, בהיותי עול ימים מאד, לשמש את הגאון הזה. כי קרא אותי בשמי והייתי רץ לקנות עבורו אבק טאבאק. או להוציא עבורו האנפילאות וכדומה. ועבור זה היה נותן לי ביום השבת חתיכת לעקאך. וראיתיו עשרות פעמים ביום ובכל פעם נפלה עלי אימה ופחד יראת הכבוד. כי הגאון הזה היה משונה מאד. פאותיו היו לא ארוכות אך גדולות מאד, זקנו היה קטן ומחודד, חוטמו כחוטם הנשר, ופניו הקדושים נוטה לשחרות, ובגדו עשוי מסאמעט וטליתו הקטן ירד על למטה. הכלל נדמה כמלאך ה'. והטיל אימה ופחד על כל העיר. וזוכרני כהיום שבשעה שחטפו ילדים למוסרם לעבודת הצבא, ואז יכלו לקנות קוויטאנצעס והיו צריכין לאסוף לערך עשרים אלף רו"כ. היה מכריז הב"ד שמש שלו, אשר קולו היה הולך כקול השופר, והיה מכריז "בפקודת אדוננו מורנו ורבינו הרב הגאון ר"ד הלוי שלא יהין שום איש לאכול בשבת טרם יביא לבית הקהל הסכום מה שהוציא ליום השבת". והדברים הקצרים האלה עשו רושם על כל איש ואיש כנתינתן מסיני.

הגאון ריד"ה נולד מוואלאזין לאביו הרב ר' יצחק שהיה אח"כ רב בקאוונא. ואני הכרתי אותו כשבא לבקר את בנו הגאון בסלוצק. והיה נין ונכד לרבינו חיים מוואלאזין. והיה [ריד"ה] עילוי מפורסם בשם דער שווארצער עילוי. טבעו היה שהיה שוחק עם נערים ומראה להם חידות כי היה חריף עצום, והיה עתיד להיות כמעט חד בדרא. וכאשר נסע [ריד"ה] לבאברויסק נסע דרך סלוצק והתראה עם הגאון ר' יוסף (פיימר), שהיה תלמיד רבינו חיים מוואלאזין. ואף שהיו היפוך זמ"ז כי הגאון ר' יוסף היה בקי

עצום, והוא היה חריף עצום, אבל קשר האהבה היה ביניהם מאד. כי קודם פטירתו ציוה ליקח במקומו את הגאון העול ימים ריד"ה.

התחתן עם מופלג אחד מוואלאזין. היא היתה צדיקת, ואם להגאון ר' חיים מבריסק ולהרב ר' ברוך שהיה רב בסמאלענסק אשר הכרתי אותם בהיותם עולי ימים בסלוצק, והאשה הצדיקת הזאת שא"א לספר מעשיה הגדולים בהיותה רבנית בסלוצק, ואיך שחייתה חיי עוני, כי כמה פעמים היו מחוסרי לחם כי כל משכורתם פזרו לעניים.

אני זכיתי עוד לשמוע דרשותיו אשר דרש בשבת הגדול ושבת שובה. הוא היה פה מפיק מרגליות. וגם זוכר אני שהספיד את הגאון ר' אייזיק מסלאנים שנפטר לערך שנת תרל"ג, וגעו כל העם בבכיה. וגם היה חכם מחוכם. וזוכרני פ"א ביום א' דפסח יצא הגאון ריד"ה מבהמ"ד אחר התפלה, והגביר ר' בנימין עבין מימינו, והגביר גרשון אסטראווסקי משמאלו, וכל העם אחריו והשמש הלך לפניו שלא ילך בין שתי נשים. וגם אבי זקני ואבי וגם אני הלכנו אחריו. הגאון שעינו היתה חדה מאד ראה שנערה אחת מעוטפת מטפחת על ראשה הולכת נגדו ובורחת ואח"כ רצתה שנית להיות נגדו. והגאון הבין שיש לה שאלה לשאול. וישלח את השמש לשאות אותה. ובאמת כן היה, כי בעה"ב שלה שלחה לשאול שאלה נחוצה. וכאשר באה לפניו ויאמר בחיבה, בתי תחפוץ לשאול שאלה? כן רבינו. בעה"ב שלי צותה עליו שאעשה האלקעס משלש ביצים, ואני עשיתי מארבע ביצים. ויען לה הגאון בתי לכי אמור לבעלת הבית שלא תאכל מן הכדורים, ואך תבוא אלי למחר לשאול שנית". והלכה לה. הגבירים התאפקו מלשחוק, מה זו שאלה להרב? ויען להם ולמה לא תבינו, בעלת הבית צותה לעשות קניידלאך משלש ביצים, והיא ראתה שאין די ג' ביצים לקחה ביצה אחת מן הלול, שנולדה היום והתערבה עם יתר הביצים, והיא ביצה שנולדה ביו"ט, והוי דבר שיש לו מתירין שאינו בטל. וכן היה באמת, והיא הנערה מפני הבושה והיראה שכחה לסדר לפני הגאון את שאלתה.

וכן אני זוכר עוד בימים שחטפו אנשים למוסרם לעבודת הצבא קבצו החוטפים כל מי שעלה בידם. כי הבחורים היו מתחבאים בכפרים ובשיחים ובמערות. וכמה מהם קצצו את בהונות ידם שלא יצלחו לעבודה. ויען שבני הגבירים וגם בני בע"ב או בני ישיבה היו חפשים, לכן נפל תמיד על בני העניים החייטים הרצענים ע"ה כידוע. פעם אחת זוכר אני שבאו לבהמ"ד מקום אשר התפלל הגאון, אב ואם זקנים עם אשה וד' בניה ויעלו על הבימה ויעכבו את הקריאה. כי בנם החייט אשר הוא כבן ל"ח שנה בעל לאשה ואב לבנים איש ישר הולך, ועולה לא נמצא עליו כל הימים, וכעת לקחוהו החוטפים למסרו לצבא. הגבירים נשמטו אחד לאחד ויצאו להתפלל במק"א אך הגאון נשאר על מקומו, וכאשר לא רצו לשמוע בקול הגבאים לכן שאלם הגאון לספר לו כל המעשה. ויספרו לו, ויען

להם הגאון לכו אחי ביתה ואקרא אסיפה מועד הקהל במוצ"ש דנא ואראה מה אוכל עשה עבורכם. וילכו להם. במוצ"ש קרא לועד הקהל, אשר איש אחד בכרס מלא בשם נחמן יאנקעשעס, איש בלי רחמנות ואשר מילא כריסו בכסף הקהל היה הראש הקהל (איסבארשציק). ויעמוד הגאון על רגליו. אחי רוצה אני שתספרו לי למה חטפתם איש אחד בעל אשה ובנים רבים, וכפי ששמעתי הוא אדם ישר, האם עשה איזה עולה? האם מסור הוא? ויען נחמן הלא תבינו רבינו שהוא אינו עושה טוב לאנשי העיר. הגאון שנה שאלתו האם עושה איזה רעה, וגם נחמן שנה דיבורו, ויאמר הוא אינו עושה טוב. וכן שלשו הדברים. הגאון שואל שאלתו ונחמן משיב תשובתו הראשונה. עד אשר רבינו רי"ה קם על רגליו ויאמר שמעוני אחי, הנביא ירמיה אמר: השחיתו התעיבו עלילה אין עושה טוב. אתם רשעים אתם גוזלין וחומסין אוכלין ושותין מכסף זרים. ולבסוף אתם מעלילים על איש ישר שהוא אינו עושה טוב. אני גוזר עליכם שתומ"י יהי' חפשי. ואם לאו מרה תהי' אחריתכם. דבריו היקרים עשו רושם גדול כ"כ, ויבהלו מאד עד אשר נעשה חפשי תומ"י ויבטחוהו שמעתה הוא חפשי כל ימיו.

בנין
הישיבה
כיום

בנין הישיבה כיום

"והשימותי את מקדשיכם" (ויקרא כ"ו) **קדושתן אף כשהן שוממין.** עלו בו עשבים לא יתלוש מפני עגמת נפש. (שבת כח.). מניחין בו עשבים כדי שתהא עגמת נפש לרואיהן, ושיזכירו את ימי בנינו ואת שהיו רגילין להתאסף שם, יבקשו רחמים שיחזרו לקדמותו (רש"י שם).

אחד הפלאים הגדולים הנצבים מול עינינו הוא, שעם שתי המלחמות העולמיות שעברו על אירופא – מלחמת העולם הראשונה, שנת תרע"ד, מלחמת העולם השניה, שנת ת"ש – ולא פסחה גם על העיר וולאז'ין, ואין כמעט בית בוולאז'ין שלא נהרס כליל או בחלקו, הרי בנין הישיבה עומד גם עתה על עמדו במלוא קומתו. ותגדל הפליאה מאוד, כי הבנין גבוה הוא ובולט משאר כל מבני האזור, והיה נראה בעליל לכל מטוסי האויב ולכל קני הרובים.

משך שנים היה הבנין ריק ומוזנח, ללא כל שימוש, ולאחר מכן השתכנה שם קונדטוריה.

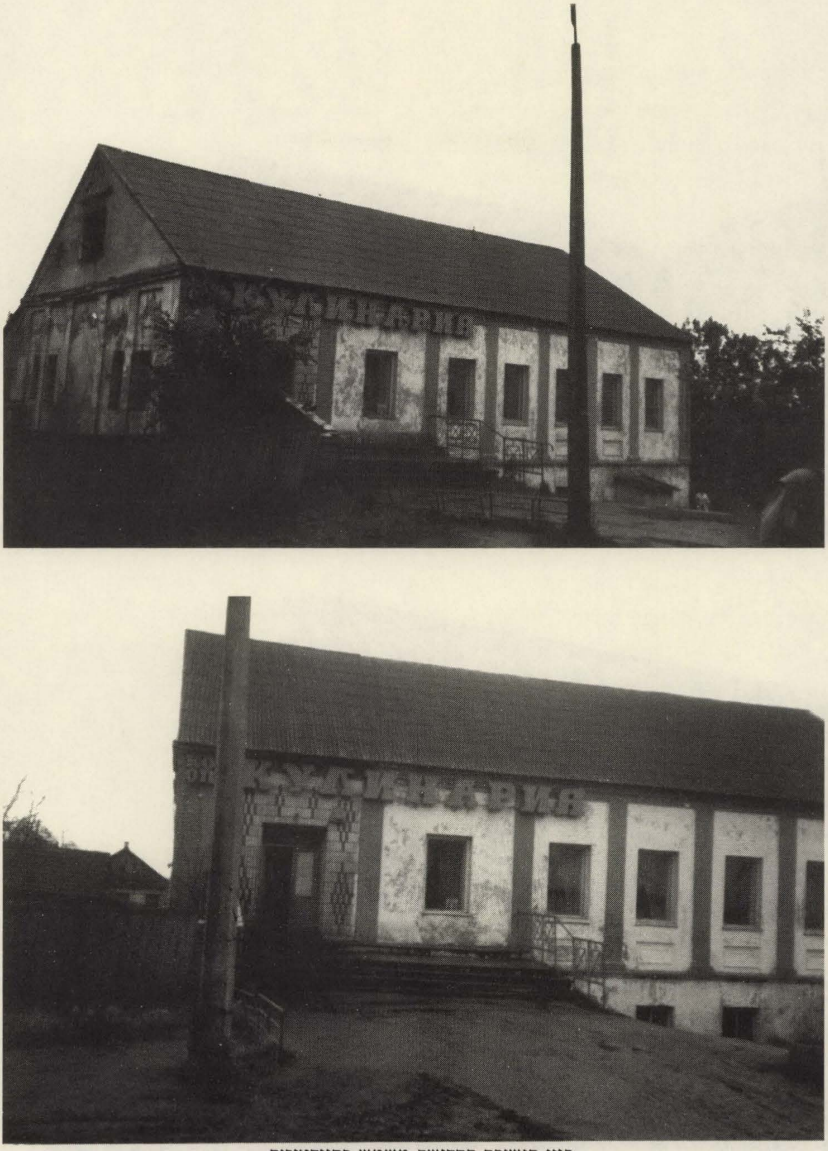
אבל כל זה אינו אלא לעגמת נפש ושיזכירו את ימי בנינו ואת שהיו רגילים להתאסף, אך עיקר הוד הישיבה וקדושתה אינם בעצים ובאבנים של בנין הישיבה כמובן, וכל עוד מהדהד קול התורה בעם ישראל ובישיבותיו הק' – כפי המסורה, ישיבת "עץ חיים" דוואלאז'ין קיימת. והרי הובטחנו "כי לא תשכח מפני זרעו ומפי זרע זרעו עד עולם".

ואמנם, כבר כתב רבינו הנצי"ב ב"העמק דבר" על הפסוק המדבר על הליכתו של אברהם אבינו ממצרים לארץ ישראל שהגיע "אל מקום המזבח אשר עשה שם בראשונה ויקרא שם אברהם בשם ה'" (בראשית יג, יד) וכתב שם: ללמדנו בא, שטוב לקבוע בית הכנסת וכדומה, במקום שהיה כבר ונתקדש אותו מקום, וכדאיתא חולין דף צ"א ע"ב שאמר יעקב, אפשר שעברתי על מקום שהתפללו אבותי ואני לא התפללתי, עכ"ל.* אך כיון שמסובב הסיבות העתיק את מרכזי התורה לארץ ישראל ולשאר המקומות נקיים את ה"לא יתלוש מפני עגמת נפש" שע"י זה נבקש רחמים עלינו שנחזור לקדמותינו – תקופת ההוד של הישיבה, בכל מקום שיהדהד קול התורה.

---

* וכן כתב על הפסוק "ויבא יעקב אל יצחק אביו ממרא קרית הארבע היא חברון אשר גר שם אברהם ויצחק" (בראשית לה, כז). שבחר להיות דירתו בחברון משום שגר שם אברהם ויצחק, היא העיר שנתקדשה בתורה ועבודה מימות אבותיו עכ"ל. וכן כתב על הפסוק "וישב יעקב בארץ מגורי אביו בארץ כנען" (בראשית לז, א) מפני שהיה ארץ מגורי אביו ונתקדשה בתורה ועבודה מכבר... דודאי טוב להיות במקום מושרש לתורה ועבודה עכ"ל.

"היתה כאלמנה. קריה נאמנה. וזרע מי מנה. נמכרו בלא דמים". (סליחות – עשרה בטבת)



בנין הישיבה הקדושה משמש כקונדטוריה

"נחלתנו נהפכה לזרים בתינו לנכרים". (תהילים)





"יפיפית נמשלת. ועתה קדורנית" (סליחות – עשרה בטבת)





קומה ראשונה: ביתו של הגר"ח סולובייצ'יק (ראה מכתבו של הגרמ"י לפקוביץ שליט"א בראש הספר)



העסקן הרב ישראל טאוב
משמש בקודש ומנקה את המרתף בו התגורר רבי חיים סולובייצ'יק





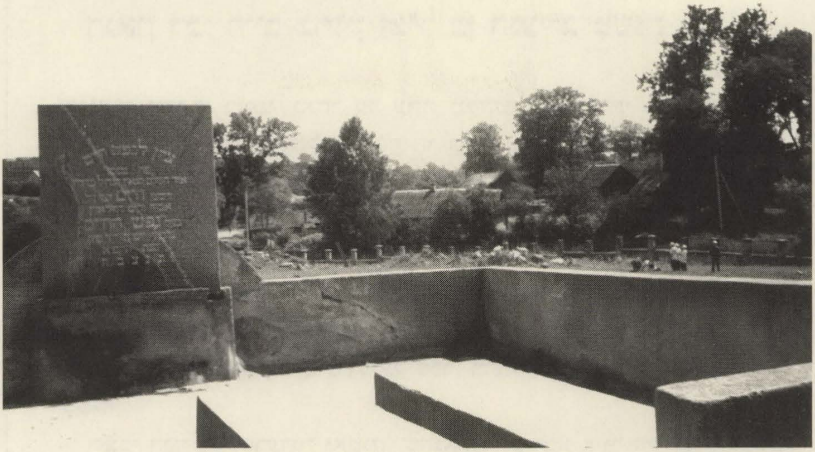


הדרך לישיבה

"ירח טבת (שבט) מאד לקיתי בו ונשתנו עלי סדרי נתיבו" (סליחות – עשרה בטבת)



קבר רבינו חיים מוואלאז'ין, שופץ לאחרונה





בית הקברות דוואלאזי'ן – האזור הישן
"על הר ציון ששמם שועלים הלכו בו"

מכתב ריש מתיבתא דוואלאז'ין
הגאון רבי חיים ברלין זצ"ל בן הנצי"ב משנת תרנ"ז:

הגיעני מכתבו בזמנו, ואחר עד עתה מלהשיבו מטרדותי בענינים שונים שהוכרחתי להשיב לשואלי דבר ה' זו הלכה. ובעיקר הענין, האמת אגיד למעלתו, כי לא נתפלתי כל מאומה מהקנאה אשר קנאו רבים לכבוד מר אבא עט"ר הגאון מאוה"ג זצללה"ה, מאשר עוד לא נכתבו תולדותיו בספר במחברת מיוחדה כנוהג שבעולם בזמן הזה, וכשאני לעצמי הנני רחוק מקנאה זו, יען כי ידעתי היטב את רוחו הקדוש והטהור, אשר בתוך כל מנהגי הזמן אשר היו משחק לו וכלא נחשבו בעיניו, היו גם המנהגים הללו שנתחדשו בימיו לכתוב תולדות אדם גדול על ספר, ולצייר תמונתו עלי גליון מחוקה בששר.

ואנכי הנני מעיד בעדות נאמנה, שהגאון ר' עקיבא איגר ז"ל מרום וקדוש היה בעיני מר אבי הגאון ז"ל עד למאוד, ובכל עת שהזכירו היה מירתע כולא גופי' מגודל קדושת תורתו וצדקתו, וספר תשובותיו לא פסק מעל שולחנו, ומרגלא היה בפומיה שכל המעיין בספר תשובות רע"א ז"ל בעין חודרת לא רק גדולות ונפלאות ימצא שמה מעמק עיונו וחריצת שכלו הבהיר, כי אם גם יראת ה' טהורה וענוה יתרה ימצא בכל שורה ושורה, ואין לך ספר מוסר גדול ממנו, כה היו דבריו תמיד, ותיבה ממש אחת מלשון רע"א ז"ל היה מכריע בעיניו כמה וכמה דפין מפלפולי ספרים אחרים, ודעת רע"א ז"ל בהוראה להלכה אם להקל או להחמיר היה מכריע אצלו דעות כמה פוסקים, קצרו של דבר כי למלאך ה' צבאות היה נחשב בעיניו. ואחרי כל זה, באזני שמעתי מפיו הקדוש, בעת שהגיע לעיניו תולדות רע"א ז"ל שיצא לאור בראשונה בספר הגהות רע"א על יו"ד שנדפס בברלין בשנת תרכ"ב, לא רצה להביט עליו אף במעוף קל, ואמר שכל זה בכלל האמור בירושלמי אין עושין נפשות לצדיקים שדבריהם הן זכרונם, ומה מני יהלוך לדעת יום הולדתו או יום פטירתו, או תואר פרצוף ותמונתו אם כה היה או כה, והעיקר לשום עין ולב

⇦

על דברי תורתו. ואמר שכל הענינים האלה הם מתחבולות השטן, על פי מש״כ רבינו הגר״א זצ״ל בביאורו לספר משלי, שהשטן מוסר נפשו על בטול תורה, יותר מעל כל שארי עבירות שבתורה, והוא שהצליח לו בדורנו זה להמציא דרכים לבטל גם רבנים גדולי תורה ויראה משקידת תורתם, באשר אנשים כאלה הלא לא יומשכו אחרי ספרי חצונים בדברים בטלים, והתחכם למצוא דרכים גם למענם להכשילם בביטול תורה באופנים שיקחו את לבם, וזו אחת מן הדרכים האלה לשום לב לסיפורי תולדות גדולי ישראל, כל זה שמעתי מפיו הקדוש.

ומעתה הנני אומר כמו שאמר רב חסדא במו״ק דף כ״ה א׳, מילתא דבחייה לא ס״ל השתא ליקום ליעבד ליה, על כן איני בהול כל כך לקנאה זו, ואף אני אומר על מר אבי הגאון ז״ל, שרובי תורתו וצדקתו בספריו הקדושים העמק שאלה והעמק דבר, וגודל שקידתו הנודעת בכל העולם כולו בהפלגה יתרה אשר לא נשמע כמוה, ויגיעותיו הגדולות והעצומות בהרבצת תורה בישיבתו הקדושה כחמישים שנה, ואשר העמיד תלמידים למאות ולאלפים בכל קצוי ארץ, כל אלה הן הן תולדותיו וזכרונותיו, וזכר צדיק לברכה.

ואספרה אל חוק מה שהגיד לי מר אבי הגאון ז״ל כיומים לפני עלותו למרום, אחרי הרגישו בנפשו כי אראלים ינצחו את המצוקים, קרא לי ואמר לי בזה הלשון, נמצאו רבים מהגדולים שצוו שלא להספידם, ושלא להרבות בשבחם. אך אתה בני ידעת דרכי מעולם, לאחוז דרכי חז״ל ומזקנים נתבונן, ומצאנו בגמרא שהאמוראים הקפידו על ההספד, ורב אמר אחים לי בהספדאי, ורב אשי שאל ההוא יומא מאי אמרת, הרי שהחזיקו ענין ההספד איזה תועלת לנפש, ולמה זה נתחכם אנחנו יותר מהם, אך את זה אגיד לך בני שידעתיך לנאה דורש, ובלי ספק תשתדל לכבדני בכל מה שבכחך ולהרבות בהספדים, תדע בני שמזה שבמשך שעות ההספד תבחור ללמוד איזה דפין גמרא, יהא לי מזה קורת רוח בעולם העליון, הרבה יותר ממה שתבלה זמן השעות ההם על מצות ההספד, על כן מוטב שלא תרבה בהספדים, רק לקצר בהם כפי ההכרח.

⇦

ומעתה ידין כבודו בעצמו אם אעשה בזה קורת רוח לנשמתו הטהורה, בהיותו עומד ומשמש במרום, משולל מכל קנאת כבוד המדומה, בהיותי מבלה שעות הרבה על ענין כזה שלא היה נחשב אצלו למאומה.

וידעתי שגם מבלעדי ימצא לו מעלתו דרכים ומסלות להוציא מגמתו לאור, על ידי המון רבבות אלפי תלמידיו הנפוצים בעולם, ועניינו יחוסו אחרי אבותיו הגאונים נ"ע, וזמני הופיעו בעולם וכדומה להם, הלא אתו בווילנא אחיו דודי הרב ר' חיים ברלין שי' (ז"ל). ואולי נתעלמו ממנו איזה ידיעות, בזה ישאלני נא מעלתו ביחוד את אשר ידעתי, אך להפסיק ממשנתי או מעבודתי בצרכי צבור ולבלות זמן על זה, ידעתי כי לא אקיים בזה מצות מכבדו במותו, בשגם אם אולי יש בזה איזה מצוה, הרי היא מצוה שאפשר לה להעשות על ידי אחרים זולתי, ולא על ידי, כאמור למעלה.



העיר וואלאזין. בנין הישיבה מצד ימין.

בין גווילי ספר זה מקופלים יותר מ-100 שנות לבת אש של הישיבה המפורסמת והראשונה במעלה ובזמן - "וואלאז'ינער ישיבה".

אין הספר מתיימר לעלות אל ההר - לפני ולפנים, אך נעשה נסיון לגעוע בקצהו. ואמנם גם בקצהו יש די והותר להשקות ולהרוות הצמאים והמשתוקקים לשלמות הדעת והמעש.

ישיבת וואלאז'ין - בייסודה, בקיומה ואף בסגירתה - בגזירת שלטון הצאר הרוסי, לימדה לדורות תורה ודעת ודרכי השגתם.

ישיבת "עץ חיים" דוואלאז'ין, אם כי מפורסמת היא מאד, עם כל זאת עלומה היא, הן מסיבת ריחוק הזמן והן מסיבת מסלפים שונים ומשונים. וכפי רוב פרסומה כן היא עלומה.

ספר זה, כמדומה, יהיה מגדל אור, הן לכל צמאי דעת תולדות עם התורה, והן לכל פרחי התלמידים המשתוקקים להגיע למעשי אבותינו שבוואלאז'ין.

דומה, שמבין גווילים אלו משתקפת ראשית דברי ימי כלל הישיבות הקדושות הצועדות בעקבות אם הישיבות.



אב לבן יספר, רב לתלמיד ילמד ודור לדור יגיד:

היה היתה וואלאז'ין, וראה זה פלא - עודת קיימת. קיימת - כל עוד ישמע קולה של תורה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, כנצחיותו של הכתוב: "ואני זאת בריתי אותם אמר ה' רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתי בפיך לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך אמר ה' מעתה ועד עולם".